

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2024

№ 1 (128)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 8 від 28 березня 2024 р.)*

Дніпро
2024

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2024. № 1 (128). 456 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Ідентифікатор медіа – R30-02605 (рішення Національної ради від 25.01.2024 № 180) • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 50 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах

(https://visnik.dduvs.in.ua/?page_id=405):

Електронний архів (репозитарій) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТИ); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Dimensions; EuroPub; ERIHplus; Scilit; Scientific Journal Impact Factor (SJIF).

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., проф. **Олександр МОРГУНОВ**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** заступник голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Валерій ДАРАГАН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Андрій СОБАКАРЬ** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., ст. дослідник **Максим ПОЧТОВИЙ** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Дмитро САНАКОЄВ** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Сергій ШЕВЧЕНКО** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпропетровська обласна військова адміністрація);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Бюро економічної безпеки України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпропетровський окружний адміністративний суд);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО** (Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка», м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (Центральна виборча комісія України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Яна Длугоша, Польща);
доц. **Міндаугас БІЛУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
д.ю.н., проф. **Роберт МАКГІ (Robert McGEE)** (Держ. ун-т Фаєтвілл, США);
д.ю.н., проф. **Бярне МЕЛЬКЕВІК (Bjarne MELKEVIK)** (Лавальський ун-т, Канада);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща).

З М І С Т

ПРАВО ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ

Олександр Моргунов Адміністративно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в правоохоронній системі України	8
Євген Кобко Подолання загроз національній безпеці держави: адміністративно-правовий аспект	15
Лариса Наливайко Конституційне право на справедливий суд в умовах воєнного стану	24
Лілія Золотухіна Вплив воєнного стану на трудові права та інтереси працівників	30
Олена Паршина, Юрій Паршин Кібербезпека в сучасних умовах зростання загроз національній та світовій безпеці	36
Роман Каторкін Детермінанти колабораційної діяльності	44

ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ, ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Сергій Бостан Алгоритм становлення статології як науки про державу	52
Ірина Грицай Соціальні стандарти та гендерна рівність: інтеграція теорії та практики в правовому забезпеченні	59
Юрій Кириченко, Ігор Шулежко Конституційне регулювання права на участь в управлінні державними справами в Україні та європейських державах: порівняльно-правовий аналіз	66
Андрій Кучук Обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків: пропедевтичний аспект	72
Роман Ляшук, Оксана Тарасюк Правове забезпечення діяльності інститутів громадянського суспільства як основи держави в умовах війни	77
Сергій Бандурка Поняття «системи» та «структури» адвокатури України	82
Тетяна Заворотченко Науково-теоретичний аналіз рівня правової розробки реформ публічного управління	90

Наталія Комих Дискурси соціальної пам'яті в умовах російсько-української війни: теоретико-методологічні засади дослідження	94
Олег Левін, Олег Поплавський Трансформація політичної системи України крізь призму російсько-української війни	100
Андрій Самотуга Свобода і плюралізм медіа у механізмі верховенства права ЄС та вимоги до України	110
Лілія Сердюк Неправова сутність сучасної російської держави (на прикладі справи Саші Скочиленко)	122
Кирило Степаненко Міжнародний захист прав учасників бойових дій	132
Олександр Талдикін Ретроспективний аналіз форм державного (територіального) устрою: поліс, полісний союз	138
ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	
Лариса Марценюк, Євгенія Коваленко-Марченкова, Ельдар Бекіров Особливості використання автомобільного транспорту в туристичній галузі	144
Кристина Резворович Сучасний стан судової медіації в цивільному процесі України	160
Тамара Ярошевська Переваги та недоліки використання технологій штучного інтелекту в умовах війни та післявоєнний час	165
Тетяна Андрущенко Класифікація сімейно-правових договорів	171
Олеся Ніщевич Адміністративно-правове регулювання професійної діяльності журналістів та гарантій їх діяльності	177
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ, КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ	
Василь Березняк, Діана Рукіна Проблематика міжнародно-національного закріплення дефініції екоцид з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних ознак складу такого кримінального правопорушення: доктрина та практика	183
Іван Богатирьов, Алла Гнатчук Роль Європейського суду з прав людини у виконанні судових рішень щодо засуджених в Україні	189

Микола Веселов, Станіслав Рева

Правова проблема визначення моменту виявлення адміністративного правопорушення (на прикладі правопорушень, пов'язаних з корупцією) 195

Володимир Мисливий

Механізм кримінального правопорушення, пов'язаного з порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами 202

Роман Мовчан

Спеціальні норми щодо кримінально-правового захисту журналістської діяльності (ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК): науково-практичний коментар окремих дискусійних положень 209

Тетяна Ніколаєнко, Олег Осінський

Актуальні питання забезпечення військової дисципліни у разі самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану: кримінально-правовий аспект 222

Михайло Пузирьов, Ліліана Церкунік

Кримінологічна характеристика пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн 230

Сергій Бабанін, Юлія Ткач

Доступ до медіації осіб, які тримаються під вартою 235

Андрій Баско

Запровадження проекту «офіцер служби освітньої безпеки» як форма взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією в період режиму воєнного стану 240

Катерина Буряк

Загальносоціальні заходи запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері 248

Юлія Завгородня

Адміністративні заходи запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми 254

Юрій Столяр

Сучасна стратифікація мови кримінального права як дороговказ для оперативної роботи 259

Олена Проценко

Методологія систематизації органів, на які покладено функції щодо запобігання та протидії насильству в Україні 264

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Ірина Басиста, Андрій Хитра

Апеляційне оскарження ухвали суду першої інстанції про закриття кримінального провадження за п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, постановленої лише щодо частини пред'явленого обвинувачення, при одночасному розгляді судом першої інстанції іншої частини обвинувачення у цьому ж кримінальному провадженні 270

Наталія Бровко, Світлана Сімакова Аналіз елементів процесу доказування під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності	279
Микола Єфімов Наукові диспути щодо структури криміналістичної характеристики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування	284
Євген Лук'янчиков, Борис Лук'янчиков, Ольга Микитенко Участь понятих в інформаційному забезпеченні досудового провадження	290
Віктор Плетенець Розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування: стан та напрямки розв'язання проблеми	296
Василь Стратонов, Андрій Дзюрбель Значення аналізу стану розкриття та розслідування нерозкритих злочинів, скоєних у минулі роки	303
Володимир Тertiшник Доктринальні аспекти удосконалення діяльності слідчих органів щодо протидії корупції	308
Тарас Воліков Принципи криміналістичної методики	315
Андрій Габрелян, Оксана Стрілецька Організаційні проблеми реалізації принципу змагальності в кримінальному процесі	323
Наталія Гольдберг, Дар'я Поліщук Інноваційне розуміння дефініції контрольованої поставки наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів як різновиду контролю за вчиненням злочину	335
Володимир Коротаєв Окремі питання правового регулювання діяльності Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України як суб'єкта протидії злочинності	342
Анатолій Черненко, Анатолій Шиян Стадії кримінального провадження: підгрунття для поділу та ознаки	349
ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ ПРАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ	
Юлія Короткова Організація післядипломної поліцейської освіти в Греції	356
Олексій Шевяков, Вікторія Корнієнко, Яніна Славська, Олексій Чередніченко Робота майбутніх психологів з психотравмами в період війни	362
Анатолій Грищенко Юридична освіта в Україні: виклики війни та шляхи її вдосконалення	369

Олександр Журавель Основні ознаки та види маскування розправи у силовому конфлікті	376
--	-----

Трибуна аспіранта

Максим Гаріфуллін Адміністративна процедура та її співвідношення із суміжними поняттями	381
---	-----

Аласкар Гусейнлі Проблеми правового регулювання правової діяльності адвоката в адміністративному судочинстві	388
---	-----

Анна Желізняк Перспективи удосконалення законодавчого закріплення обставин, що виключають адміністративну відповідальність	396
---	-----

Альона Пономарьова Особливості домашнього насильства за участі дитини в Україні в умовах воєнного стану	401
--	-----

Лілія Удовіченко «Словник сучасного поліцейського» як інструмент професійної діяльності	408
---	-----

Євген Якових Теоретико-правові та практичні питання реалізації конвенційного права власності при здійсненні тимчасового вилучення майна в кримінальному провадженні	415
---	-----

Наукове життя

Наукові заходи	422
Конкурси	439
Персоналії	443
Нові видання	446
Пам'яті вчених	448
<i>Довідка про авторів</i>	449

ПРАВО ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ

УДК 316.346: 305

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-8-14

Олександр МОРГУНОВ ©
доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ПРАВООХОРОННІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Окреслено сутність та зміст реалізації принципу гендерної рівності в правоохоронній системі України, з'ясовано стан адміністративно-правового забезпечення цього процесу. Гендерна рівність означає, що всі людські істоти мають свободу для розвитку своїх особистих здібностей та свободу вибору без обмежень, пов'язаних із жорстко закріпленими гендерними ролями. Сучасна державна політика України спрямована на досягнення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у суспільстві, що є необхідним для уникнення всіх форм дискримінації та реалізації кожної особистості, незалежно від віку та статі, соціальних чи політичних передумов.

Діяльність Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших органів виконавчої влади спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, підтримуються усі державні та міжнародні ідеї та програми, що сприятимуть утвердженню інституційного механізму реалізації гендерної політики в секторі безпеки та оборони. Посилення ролі жінок у секторі безпеки є невід'ємною складовою процесу трансформації суспільства загалом і полягає в поглибленні ролі впливу жінок у секторі безпеки й розширенні їхніх можливостей щодо реалізації професійного потенціалу на всіх рівнях. Україна в особі державних органів, неурядових організацій, на жаль, змушена продовжувати протистояти пропагандистським інформаційним рухам та кампаніям, що останнім часом активізувалися в засобах масової інформації, соціальних мережах. Така діяльність несе пряму загрозу безпеці країни та нівелює вже виконану колосальну роботу всіх відомств, серед них і Міністерства внутрішніх справ України. Тому запровадження ефективної політики запобігання та боротьби зі стереотипним уявленням про роль чоловіків і жінок у суспільстві є однією з умов, керівною основою утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини. Втілення її в життя є завданням усієї системи органів державної влади, у тому числі й правоохоронних. Ці питання потребують адміністративно-правового забезпечення для реалізації принципу гендерної рівності як у правоохоронній системі загалом, так і в системі МВС України зокрема.

Ключові слова: жінки та чоловіки, гендерна рівність, адміністративно-правове забезпечення, правоохоронні органи, діяльність МВС України.

Постановка проблеми. Конституція України закріплює принцип рівності за багатьма складовими [1]. Рівність жінок і чоловіків передбачає однакові можливості для участі в усіх сферах життя суспільства. Закріпивши цей принцип, Конституція України політично і юридично визначила гендерну стратегію розвитку українського суспільства. Проблема гендерної рівності привертає все більшу увагу як українського суспільства, так і дослідників у різних сферах, оскільки вимагає міждисциплінарного підходу. Водночас піднесення інтересу до гендерної тематики активізує необхідність її адміністративно-правового забезпечення, у тому числі й у правоохоронній системі. Попри численну представленість, жінки дотепер залишаються малоінтегрованими у правоохоронну діяльність, а стереотип упевненості в тому, що жінкам взагалі не місце в

© О. Моргунов, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2259-3620>

mail@dduvs.in.ua

силових структурах через відсутність відповідних якостей, умінь і навичок, необхідних для роботи у специфічних умовах, і досі становить складну проблему та потребує розв'язання у системі психологічного, організаційного й нормативно-правового забезпечення.

Ефективна політика запобігання та боротьби зі стереотипним уявленням про роль чоловіків та жінок у суспільстві є однією з умов, керівною основою утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини. Тому її втілення в життя є завданням усієї системи органів державної влади, у тому числі й правоохоронних.

Окреслені питання потребують адміністративно-правового забезпечення для реалізації принципу гендерної рівності як у правоохоронній системі загалом, так і в системі МВС України зокрема. Такі заходи важливі для забезпечення рівності та справедливості в суспільстві, а також для підвищення ефективності та довіри до правоохоронних органів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Проблематику окремих питань забезпечення гендерної рівності в цілому та у правоохоронній системі України зокрема досліджували: О. Бандурка, О. Безпалова, Ю. Ковбасюк, Г. Ковтун, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, О. Миколенко, Р. Мельник, О. Музичук, М. Лошицький, В. Сокуренько, І. Пастух, І. Пахомов, Р. Шаповал, О. Юнін та ін. Сучасними роботами, спрямованими на дослідження різних форм та методів адміністративно-правового забезпечення реалізації принципу гендерної рівності, є наукові праці таких вчених, як: Н. Аніщук («Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз»), О. Дашковська («Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності: загальнотеоретичний аналіз»), Т. Ганзицька («Принципи права в механізмі забезпечення гендерної рівності в Україні»), Ю. Івченко «Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні»), К. Левченко («Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти)»), О. Руднева («Гендерна рівність у праві України»), І. Грицай («Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект») та ін. Водночас питання ефективності адміністративно-правового забезпечення реалізації принципу гендерної рівності у правоохоронній сфері висвітлені недостатньо та потребують більш широкого дослідження, що й визначило мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Принцип гендерної рівності є одним із найбільш важливих принципів сучасного суспільства, що передбачає рівні можливості, права та статус для чоловіків та жінок. У правоохоронній системі України він становить невід'ємну складову демократичних перетворень, успішного економічного розвитку і побудови стабільного правопорядку. Цей принцип має особливо важливе значення, оскільки правоохоронні органи відповідають за забезпечення безпеки та захисту прав і свобод кожної людини та громадянина, незалежно від їхньої статі.

Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року має на меті удосконалення механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства; серед шляхів подолання наявних проблем передбачає, зокрема, зменшення гендерного дисбалансу у сфері державної служби та управління людськими ресурсами й подолання гендерних стереотипів [2].

Зазначені заходи допоможуть забезпечити реалізацію принципу гендерної рівності у правоохоронній системі України, підвищити рівень професійної підготовки та ефективність роботи правоохоронців. Крім того, це важливий крок у напрямі створення суспільства, що ґрунтується на засадах рівності, справедливості та поваги до прав кожної людини.

Принцип гендерної рівності передбачає, що жінки та чоловіки мають рівні права, можливості та доступ до різних видів діяльності в суспільстві, зокрема рівний доступ до освіти, зайнятості, участі в політичному й громадському житті тощо. У Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки зазначається, що досягнення гендерної рівності є ключовим елементом у захисті прав людини, підтриманні демократії та забезпеченні принципу верховенства права; передбачаються рівні права для жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, а також їхня однакова значущість, можливості, обов'язки та участь у всіх сферах суспільного й особистого життя [3]. У зв'язку зі змінами в суспільстві, глобалізаційними та європеїзаційними процесами роль

жінки поступово зростає, зокрема, це відображається у професійній діяльності. Професії, котрі раніше вважалися суто чоловічими, опановуються жінками, зокрема і у правоохоронних органах України. Так, наприклад, як зауважує О. Дрозд, посилаючись на досвід європейських країн, де жінки становлять від 30 до 40 % від загальної кількості персоналу, служба жінки в поліції має позитивний потенціал і результативність: сприяє підвищенню якості добору персоналу, покращує соціально-психологічний клімат у колективі, підвищує ефективність діяльності підрозділів і якість ухвалення управлінських рішень, а також довіру до поліції в очах громадськості [4, с. 114].

У системі МВС України забезпечення гендерної рівності є особливо важливим завданням, оскільки її органи та підрозділи забезпечують захист прав і свобод громадян, а також внутрішній порядок та безпеку в суспільстві. Принцип гендерної рівності має бути втілений в усіх напрямках діяльності МВС України, включно з поліцією [5], прикордонною службою, Національною гвардією та іншими підрозділами. Актуальною є проблема забезпечення рівності чоловіків і жінок у трудових відносинах, оскільки в жодній сфері дискримінація не сприймається так гостро, як у сфері праці.

Адміністративно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в системі МВС України передбачає низку заходів, що покликані забезпечити рівність між жінками та чоловіками, серед яких:

- розробка та ухвалення нормативно-правових актів, що забезпечують реалізацію принципу гендерної рівності в системі МВС України;
- створення системи моніторингу та аналізу статевої структури працівників МВС України;
- проведення тренінгів та семінарів із гендерної рівності для працівників МВС України;
- забезпечення рівних умов зайнятості та кар'єрного зростання для жінок та чоловіків у системі МВС України;
- забезпечення доступу до службових ресурсів та можливостей для батьківства, в тому числі встановлення спеціальних умов для вагітних жінок та матерів;
- створення механізмів захисту жінок від насильства, у тому числі домашнього насильства, та забезпечення їхньої безпеки;
- проведення різноманітних кампаній та інформаційно-просвітницьких заходів для підвищення громадської свідомості щодо принципу гендерної рівності та проблем, пов'язаних із гендерною дискримінацією [6].

Важливо також наголосити, що реалізація принципу гендерної рівності в системі МВС України вимагає залучення жінок до служби в МВС України. На сьогодні жінки становлять менше 10 % усіх працівників МВС в Україні. Задля забезпечення рівних можливостей для жінок та чоловіків в системі МВС України необхідно здійснювати різноманітні заходи, спрямовані на збільшення кількості жінок у МВС України, забезпечення рівних можливостей для них та підтримку їхнього професійного зростання [7, с. 144]. Важливим напрямом є створення механізмів забезпечення рівних умов доступу жінок і чоловіків до участі у миротворчих операціях, у робочих та консультативних органах, цивільно-військовому співробітництві та протидії гендерно зумовленим правопорушенням на службі, що передбачає забезпечення рівних умов доступу жінок і чоловіків до участі у зазначених заходах, а також розроблення механізму розгляду скарг, пов'язаних із учиненням гендерно зумовлених правопорушень з боку колег. Слід підкреслити, що одним із основних напрямів ефективного забезпечення гендерної політики в органах системи МВС України є створення механізмів забезпечення рівних умов доступу жінок і чоловіків до служби, роботи та просування по службі, що також визначено планом заходів на 2023–2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року та передбачає аналіз стану реалізації принципу гендерної рівності під час відбору, прийому на службу тощо [8].

У сучасних умовах очевидним є прогрес на шляху реалізації державної гендерної політики України. Її інституційний механізм визначено Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 р. Так, органами, установами та організаціями, наділеними повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, є Верховна Рада України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Кабінет Міністрів України; спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав

та можливостей жінок і чоловіків; органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, визначені в їхньому складі уповноважені особи (координатори) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; громадські об'єднання [9, с. 244].

Адміністративно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в системі МВС України є важливим завданням, що передбачає впровадження різних заходів забезпечення рівності між жінками та чоловіками. Ці заходи сприятимуть підвищенню ефективності діяльності МВС України і забезпеченню безпеки та захисту прав громадян незалежно від їхньої статі.

На основі отриманої інформації та за підтримки наших партнерів зі структури ООН «Жінки в Україні» відбувається розроблення пропозицій, спрямованих на усунення будь-якої дискримінації та поліпшення речового й інфраструктурного забезпечення жінок і чоловіків в органах системи МВС України. З огляду на те, що сексуальні домагання на робочому місці є чутливою темою і водночас латентною проблемою як публічних, так і приватних організацій, а притягнення до відповідальності не закріплено законодавчо, за ініціативи гендерного підрозділу МВС України проведено наукове дослідження за темою «Законодавче врегулювання протидії дискримінації за ознакою статі та сексуальних домагань у секторі безпеки». У результаті аналізу відповідей респондентів з'ясувалося, що понад 30 % опитаних не змогли підтвердити відсутність гендерної нерівності в їхньому органі; більш ніж 22 % респондентів не змогли підтвердити відсутність ризику виникнення для працівників їхнього органу ситуацій, коли керівництво робить зауваження, пов'язане зі статевою приналежністю. Шість респондентів підтвердили, що були об'єктом сексуального домагання на робочому місці, серед них двоє чоловіків і чотири жінки. Дослідження свідчить про необхідність ужиття додаткових заходів, зокрема й на законодавчому рівні, щодо протидії дискримінації за ознакою статі. Н. Романова зазначає, що паралельно з цим процесом МВС України здійснює аналіз дисциплінарних статутів військовослужбовців та поліцейських і працює над розробленням Інструкції щодо реагування на випадки вчинення сексуальних домагань на робочому місці. Сектор безпеки повинен мати законні механізми впливу на осіб, які вчиняють такі ганебні правопорушення, а особа, яка постраждала від таких дій, має отримати захист [10].

Новація законодавства і практики стало запровадження посади радника з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а також створення окремих структурних підрозділів; наприклад, в апараті МВС України створено уповноважений підрозділ з дотримання гендерної рівності. У закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання МВС України працюють помічники (радники) ректорів з гендерних питань. Процес впровадження гендерної рівності в секторі безпеки України має певну специфіку. Зокрема, перед МВС України постало чимало завдань щодо впровадження гендерного компонента в роботу керівництва, особового складу, структурних підрозділів, закладів вищої освіти МВС України, місій тощо. Питання інтеграції гендерно орієнтованого підходу на різних рівнях і в різних сферах життєдіяльності передбачає необхідність створення умов для розвитку та впровадження відповідних гендерних компетенцій.

Н. Камінська зазначає, що організація фахової підготовки кадрів, розширення участі жінок у зміцненні правопорядку, встановленні миру та безпеки, удосконалення системи захисту жінок і дівчат, чоловіків і хлопців, які постраждали від конфліктів (ідентифікація, створення системи допомоги, інформування про допомогу) є пріоритетними напрямками сучасних реформ, що, зокрема, спрямовані на створення нових механізмів досягнення гендерної рівності та удосконалення вже наявних [11, с. 285]. Безперечно, важливим є здійснення контролю за реалізацією політики гендерної рівності, дотриманням національного законодавства відповідними органами державної виконавчої влади в секторі безпеки і оборони, сприяння сталому розвитку держави і світу загалом.

У Міністерстві внутрішніх справ України для комплексного впровадження гендерної політики, системної та ефективної координації всіх органів системи МВС України активно провадиться робота щодо розбудови інституційного механізму. У закладах вищої освіти та навчальних центрах органів системи МВС України також ведеться активна робота щодо розбудови мережі гендерних радників задля методичного та наукового спрямування політики рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в

освітній процес навчальних закладів сектора безпеки. Наразі в закладах вищої освіти, що перебувають у сфері управління МВС України, призначено радників з гендерних питань, котрим Міністерству внутрішніх справ України надає методичну та практичну підтримку в реалізації діяльності. В апараті Міністерства внутрішніх справ України, Національній поліції України, Національній гвардії України, Державній міграційній службі України тощо створено відповідальні структурні підрозділи з гендерних питань, що спрощує координацію та взаємодію між усіма органами системи стосовно реалізації завдань гендерної політики та чинить позитивний вплив на своєчасне та ефективне виконання покладених на органи завдань. За дорученням Міністра внутрішніх справ України до функціональних обов'язків керівників підрозділів усіх рівнів в апараті, органах, закладах, установах, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України, внесено положення щодо забезпечення керівниками принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Це є потужним інструментом посилення прав та можливостей жінок і чоловіків в органах системи МВС України та забезпечення сприяння поєднанню ними сімейних та професійних обов'язків [12].

Опис адміністративно-правового забезпечення реалізації принципу гендерної рівності на прикладі системи МВС України наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Адміністративно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності
(на прикладі системи МВС України)

Заходи	Опис
Розробка та ухвалення нормативно-правових актів	Розроблення та ухвалення законів, розпоряджень, інструкцій тощо, котрі забезпечують реалізацію принципу гендерної рівності в системі МВС України.
Створення системи моніторингу та аналізу статевої структури працівників МВС України	Створення системи, що дозволить моніторити статеву структуру працівників МВС України та їхні умови праці.
Підвищення рівня освіти та кваліфікації працівників МВС України	Проведення навчання, семінарів, тренінгів, програм підтримки та стимулювання жінок для навчання в академії МВС України.
Створення програм розвитку кар'єри для жінок	Створення програм, що допоможуть жінкам розвиватися у професійному плані та досягати вищих посад в системі МВС України.
Розвиток механізмів звернення громадян щодо порушень гендерної рівності	Розроблення та запровадження механізмів, що дозволять громадянам звертатися стосовно порушень гендерної рівності в системі МВС України.

Представлена таблиця містить п'ять основних заходів, що можуть вживатися для забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в системі МВС України. Кожен із цих заходів має свій опис, що допомагає краще зрозуміти їхні суть та значення.

Д. Казначеев стверджує, що наразі не тільки гендерна нерівність у правоохоронних органах змушує жінок відмовлятися від указанного виду діяльності, а й інші чинники. Жінки, які проходять службу у правоохоронних органах, скаржаться на низький рівень забезпечення форменим одягом, відсутність доступу до якісних медичних послуг, важку, громіздку і незручну конструкцію стандартних бронежилетів, ненормований робочий день, важке психологічне та фізичне навантаження тощо. Стосовно ж чоловіків, які працюють у підрозділах Національної поліції України, порушуються соціально-трудова права; вони частіше виконують службові завдання, пов'язані з ризиком для життя та здоров'я, але все одно ці завдання повинні виконувати саме чоловіки, з огляду на свої фізичні здібності, а не жінки, хоча це також залежить від фізичної підготовки [13, с. 31].

Висновки. Таким чином, реалізація принципу гендерної рівності є важливим елементом ефективної діяльності правоохоронної системи будь-якої країни, що залежить від комплексу заходів відповідного адміністративно-правового забезпечення, спрямованого на встановлення: а) норм адміністративного права як складника механізму забезпечення гендерної рівності в організації діяльності правоохоронних суб'єктів України та комплексного, структурного і лінійного процесу, що відбувається під впливом міжнародних стандартів у сфері прав людини та гендерного паритету; б) системи суб'єктів

публічного адміністрування, наділених повноваженнями у сфері гарантування рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; в) правових та організаційних засад забезпечення гендерної рівності формами та методами публічного адміністрування; г) гарантій адміністративно-правового забезпечення гендерного паритету у правоохоронній системі; д) заходів адміністративного впливу у відповідь на порушення норм дотримання принципу гендерної рівності. Більше того, адміністративно-правове забезпечення реалізації принципу гендерного паритету у правоохоронній системі має передбачати не лише регулювання, а й реалізацію, охорону та захист суспільних відносин у сфері гендерної рівності, гарантування прав і законних інтересів усіх суб'єктів правовідносин, незалежно від статі. Не менш важливим є здійснення публічного контролю за реалізацією політики гендерної рівності, дотриманням національного законодавства відповідними правоохоронними органами в секторі безпеки і оборони, законодавче закріплення гендерного квотування у правоохоронній системі України як складника механізму дотримання принципу гендерної рівності.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-derzhavnoi-stratehii-zabezpechennia-rivnykh-prav-ta-mozhlyvostei-752-120822>.
3. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки. 59 с. URL : <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>.
4. Дрозд О. Ю. Забезпечення гендерної рівності в системі МВС України: питання сьогодення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3 (20). С. 112–116.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>.
6. Гендерна рівність у місцевому політичному житті та гендерна концепція у місцевій політиці в Україні : документ до обговорення. 38 с. URL : <https://rm.coe.int/-/16808a2a51>.
7. Шевчук О. Адміністративно-правове забезпечення реалізації принципу гендерної рівності в системі МВС України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 220. С. 143–147.
8. Професійна та гендерна ментальність військовослужбовців Збройних Сил України: формування на засадах європейських цінностей : навч. посібник / за заг. ред. Л. В. Кринець. Київ : НУОУ, 2018. 188 с.
9. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. Київ : Заповіт, 2016. 244 с.
10. Романова Н. В. Оцінка результатів впровадження механізмів забезпечення гендерної рівності у секторі безпеки і оборони в національне законодавство України. *Верховенство права*. 2019. № 1. С. 42–48.
11. Забезпечення гендерної рівності: проблеми теорії та практики : навч. посібник / за ред. Н. Камінської. Київ : КНТ, 2018. 285 с.
12. Положення про Відділ з питань дотримання гендерної рівності Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 31 серпня 2018 р. № 720. URL : <https://www.msp.gov.ua/documents/720.html>.
13. Казначєв Д. Г., Настич Т. М. Забезпечення принципу гендерної рівності у правоохоронній діяльності // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. праць. Харків : ХНУВС, 2020. 336 с. С. 31–33.

*Надійшла до редакції 06.02.2024
Прийнято до опублікування 14.02.2024*

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine dated 06.28.1996]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].
2. Pro skhvalennia Derzhavnoi stratehii zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinkiv i cholovikiv na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu z yii realizatsii na 2022–2024 roky [On the approval of the State Strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period up to 2030 and the approval of the operational plan for its implementation for 2022–2024] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 serpnia 2022 r. № 752-r. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-derzhavnoi-stratehii-zabezpechennia-rivnykh-prav-ta-mozhlyvostei-752-120822>. [in Ukr.].
3. Stratehiia hendernoї rivnosti Rady Yevropy na 2018–2023 roky [Gender Equality Strategy of the Council of Europe for 2018–2023]. 59 p. URL : <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>. [in Ukr.].

4. Drozd, O. Yu. (2020) Zabezpechennia hendernoї rovnosti v systemi MVS Ukrainy: pytannia sohodennia [Ensuring gender equality in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: today's issues]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. № 3 (20), pp. 112–116. [in Ukr.].
5. Pro Natsionalnu politsiu [About the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text>. [in Ukr.].
6. Henderna rivnist u mistsevomu politychnomu zhytti ta henderna kontseptsiiia u mistsevii politytsi v Ukraini [Gender equality in local political life and gender concept in local politics in Ukraine] : dokument do obhovorennia. 38 p. URL : <https://rm.coe.int/-/16808a2a51>. [in Ukr.].
7. Shevchuk, O. (2019) Administratyvno-pravove zabezpechennia realizatsii pryntsyphu hendernoї rovnosti v systemi MVS Ukrainy [Administrative and legal support for the implementation of the principle of gender equality in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. T. 220, pp. 143–147. [in Ukr.].
8. Profesiina ta henderna mentalnist viiskovosluzhbovtiv Zbroinykh Syl Ukrainy: formuvannia na zasadakh yevropeiskykh tsinnosti [Professional and gender mentality of servicemen of the Armed Forces of Ukraine: formation on the basis of European values] : navch. posibnyk / za zah. red. L. V. Krymets. Kyiv : NUOU, 2018. 188 p. [in Ukr.].
9. Henderna rivnist i rozvytok: pohliad u konteksti yevropeiskoi stratehii Ukrainy [Gender equality and development: a view in the context of the European strategy of Ukraine]. Kyiv : Zapovit, 2016. 244 p. [in Ukr.].
10. Romanova, N. V. (2019) Otsinka rezultativ vprovadzhennia mekhanizmiv zabezpechennia hendernoї rovnosti u sektori bezpeky i oborony v natsionalne zakonodavstvo Ukrainy [Evaluation of the results of implementation of mechanisms for ensuring gender equality in the security and defense sector in the national legislation of Ukraine]. *Verkhovenstvo prava*. № 1, pp. 42–48. [in Ukr.].
11. Zabezpechennia hendernoї rovnosti: problemy teorii ta praktyky [Ensuring gender equality: problems of theory and practice] : navch. posibnyk / za red. N. Kaminskoi. Kyiv : KNT, 2018. 285 p. [in Ukr.].
12. Polozhennia pro Viddil z pytan dotrymannia hendernoї rovnosti Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [Regulations on the Gender Equality Department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 31 serpnia 2018 r. № 720. URL : <https://www.msp.gov.ua/documents/720.html>. [in Ukr.].
13. Kaznachieiev, D. H., Nastych, T. M. (2020) Zabezpechennia pryntsyphu hendernoї rovnosti u pravookhoronni diialnosti [Ensuring the principle of gender equality in law enforcement activities] // Pidhotovka politseyskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy : zb. nauk. prats. Kharkiv : KhNUVS. 336 p., pp. 31–33. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Morhunov. Administrative and legal support for the implementation of the principle of gender equality in the law enforcement system of Ukraine. In order to fulfill the tasks of the research, the essence and content of the implementation of the principle of gender equality in the law enforcement system of Ukraine was clarified, the state of administrative and legal support of this process was clarified. Gender equality means that all human beings have the freedom to develop their personal capacities and freedom of choice without the constraints associated with rigid gender roles. That is, the different behavior, aspirations and needs of women and men are taken into account, evaluated and supported equally. Modern state policy of Ukraine is aimed at achieving equal rights and opportunities for women and men in society, which is necessary to avoid all forms of discrimination and realize every individual regardless of age and gender, social or political prerequisites. Ukraine has undertaken to fulfill key international commitments to ensure gender equality. The signed Association Agreement between Ukraine and the EU obliges the state to guarantee equal opportunities for women and men in the fields of employment, education, training, economy, society and decision-making.

The activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the National Guard of Ukraine and other executive authorities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Internal Affairs of Ukraine, all state and international ideas and programs that will contribute to the establishment of an institutional mechanism for the implementation of gender policy in the security and defense sector are supported. Expanding the importance of the role of women in the security sector is an integral part of the process of transformation of society in general and consists in deepening the role of influence of women in the security sector and expanding their opportunities to realize their professional potential at all levels. Unfortunately, Ukraine, in the form of state bodies and non-governmental organizations, is forced to continue to oppose propagandistic information movements and campaigns that have recently become more active in the mass media and social networks. Therefore, the introduction of an effective policy to prevent and combat the stereotypical idea of the role of men and women in society is one of the conditions, the guiding basis for the establishment and provision of constitutional human rights and freedoms. Its implementation is the task of the entire system of state authorities, including law enforcement. These issues require administrative and legal support for the implementation of the principle of gender equality both in the law enforcement system of Ukraine in general and in the system of the Ministry of Internal Affairs in particular.

Keywords: *women and men, gender equality, administrative and legal support, law enforcement agencies, activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.*

УДК 351.86

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-15-23

Євген КОБКО[©]

доктор юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено сучасний стан адміністративно-правового забезпечення регулювання питань подолання загрозам національній безпеці України. Визначено базові категорії наукової статті, зокрема: встановлено сутність поняття «загрози національній безпеці України»; з'ясовано ключові елементи національної безпеки держави; окреслено адміністративно-правову базу, що регулює питання запобігання загрозам національній безпеці України. Окрему увагу приділено з'ясуванню наявних загроз національній безпеці України та шляхів їх подолання. Запропоновано класифікацію загроз національній безпеці України за різними критеріями та наголошено на необхідності їх урегулювання на законодавчому рівні.

Ключові слова: національна безпека, загрози, запобігання загрозам, негативні наслідки, нормативно-правова база.

Постановка проблеми. Події 2014–2015 рр., пов'язані з анексією Криму та окупацією частини Донецької і Луганської областей, поставили тріщину у системі національної безпеки як України, так і Східної Європи загалом. На жаль, на той час не було здійснено чітких заходів щодо швидкого врегулювання конфлікту та придушення намірів агресора. Унаслідок бездіяльності державних органів, відсутності військово-оборонного виробництва, належної адміністративно-правової регламентації безпекового середовища, механізму виявлення, встановлення та припинення загроз національній безпеці та багатьох інших факторів російські війська розпочали повномасштабне вторгнення на територію незалежної України. Останнє мало місце 24 лютого 2022 р., тим самим остаточно підірвавши існуючу систему міжнародної та національної безпеки, створивши загрозу для всього цивілізаційного світу.

Агресія з боку росії триває і сьогодні, у зв'язку з чим особливо важливим питанням стає проведення ґрунтовного аналізу зроблених помилок задля вдосконалення існуючої адміністративно-правової бази у сфері національної безпеки. У свою чергу, на цій основі має бути здійснено комплекс дієвих заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки, що неможливо без оцінки реальних загроз у зазначеній сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика національної безпеки держави, визначення загроз національній безпеці України активно досліджується науковцями останні 10 років. Вагомий внесок у розвиток адміністративно-правової науки з означених питань зробили такі вчені, як Л. Акімова, О. Бандурка, К. Барсуков, О. Бойко, В. Галунько, С. Гусаров, А. Дашковська, А. Іванишук, О. Лещенко, В. Ліпкан, С. Князев, А. Комзюк, О. Малько, С. Мартинюк, О. Мотайло, О. Музичук, О. Олефір, О. Салманова, В. Сокурєнко, Ю. Хатнюк, В. Шамрай, І. Шопіна та ін. Наукові праці названих правників мають неабияке значення для розвитку адміністративно-правової науки в цілому та проблематики запобігання загрозам національній безпеці, зокрема. Проте з часу введення в Україні правового режиму воєнного стану життя країни та її громадян значно змінилось, а з огляду на майже дворічну неоголошену війну з боку росії питання подолання загроз національній безпеці набувають вельми важливого значення. І навіть більше, від цього залежить подальший вектор розвитку всіх демократичних держав європейського континенту.

Метою статті є аналіз сучасних загроз національній безпеці України та визначення на цій основі можливих шляхів їх подолання. Відповідно до поставленої

© Є. Кобко, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3121-0823>

evgeniykobko@gmail.com

мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити поняття «загрози національній безпеці»; визначити адміністративно-правову базу, що регулює питання загроз національній безпеці України; розкрити сучасні загрози національній безпеці України з огляду на воєнний стан.

Виклад основного матеріалу. Питання національної безпеки завжди привертало до себе увагу серед науковців та практиків, оскільки російська агресія, що розпочалася ще у 2014 р., дала поштовх для перегляду існуючої системи національної безпеки України. У науковій літературі зазначається, що проблеми забезпечення безпеки держави та світу завжди турбували людство у процесі його цивілізаційного прогресивного розвитку. Закінчення двох світових воєн та припинення «холодної війни» не виправдали себе щодо зменшення кількості загроз національній та міжнародній безпеці. Міждержавні конфлікти, терористичні акти, загроза ядерної війни, надзвичайні ситуації техногенного й природного характеру продовжують становити велику небезпеку й у XXI ст. [1, с. 65]. Українські вчені й державні управлінці розглядають питання внутрішньополітичної безпеки держави в контексті сучасного бачення світових суспільних наук [2], зокрема і з огляду на пріоритет безпеки людини [3], а також на підходи, що їх застосовує у своїй безпековій політиці Європейський Союз [4; 5, с. 4]. Отже, питання визначення сучасних загроз національній безпеці є вельми актуальним, а тому потребує свого подальшого наукового опрацювання. На наше переконання, встановлення існуючих загроз національній безпеці України неможливе без аналізу їх адміністративно-правового регулювання. Зважаючи на це, у межах представленого дослідження буде визначено базові поняття, встановлено адміністративно-правову базу, що регулює питання загроз національній безпеці, та виокремлено актуальні загрози національній безпеці України.

Передусім зазначимо, що будь-яке дослідження розпочинається зі встановлення базових категорій. У межах цього дослідження такими поняттями є «національна безпека» та «загрози національній безпеці», на розгляді яких зупинимося більш детально.

Правова дефініція національної безпеки розглядається з різних сторін, адже, як зазначають дослідники, «сама сутність національної безпеки держави виступає багаторівневим утворенням, що виражає складну ієрархічну побудову дійсності, складну систему опосередкованих залежностей різного роду та порядку, що перебувають на різних рівнях сприйняття цього явища». Інакше кажучи, національна безпека може розглядатися і сприйматися як на звичайному, побутовому рівні відображення цього явища, так і на теоретичному рівні [6, с. 25; 7, с. 69].

Виокремимо та приєднаємося до позиції В. Ліпкана, який розглядає національну безпеку як сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі та державну стратегію в галузі забезпечення безпеки особистості, суспільства й держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з огляду на наявні ресурси і можливості [8, с. 127; 9, с. 103]. Дійсно, національна безпека охоплює як загальні (стан захищеності країни), так і окремі (захищеність окремого громадянина) складові. До того ж, наведена авторська позиція певною мірою дозволяє виокремити характерні ознаки поняття «національна безпека» та його складові.

На сторінках наукової періодики також можна знайти і широке тлумачення національної безпеки України. Наприклад, у науковій праці «Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики» О. Власюк зазначає, що у широкому розумінні національна безпека України – це спосіб самозбереження українського народу, який досяг рівня організації у формі незалежної держави. Цей спосіб уможливує його вільне існування і саморозвиток, надійний захист від зовнішніх та внутрішніх загроз. Національну безпеку України автор визначає як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захисту їхніх базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз [10, с. 25]. Водночас убачається, що таке тлумачення змісту національної безпеки є дещо застарілим, оскільки не повністю відображає сутність цієї дефініції. Варто брати до уваги те, що на сьогодні, зважаючи на дію воєнного стану та тривалу агресію з боку росії, національна безпека за своїм змістом охоплює більш широкі ознаки, ніж наведені вище.

У представленому науковому пошуку братимемо за основу розуміння поняття «національна безпека», закріплене в Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018, де вказано, що «національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [11]. Важливою в цьому визначенні є категорія «інші національні інтереси України», під якою законодавець розуміє «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [11]. Останнє визначення є важливим для розуміння поняття національної безпеки загалом, оскільки характеризує нерозривний зв'язок між загальними державними інтересами та інтересами громадян.

Зважаючи на викладене, слід констатувати, що національна безпека України складається з таких елементів, як: державний суверенітет, демократія, конституційний лад, територіальна цілісність, інтереси суспільства (його сталий розвиток), права та законні інтереси громадянина, захищеність довкілля та критично важливої інфраструктури, захист персональних даних тощо.

Ще однією категорією, що має важливе значення для представленого дослідження, є поняття «загрози національній безпеці», що також знайшло своє відображення у базовому законі про національну безпеку. Так, відповідно до вищезгаданого Закону, «загрози національній безпеці України – це явища, тенденції та чинники, що унеможливають, ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» [11].

Водночас слід зауважити, що загрози національній безпеці України визначено на рівні різних нормативно-правових документів, проте без окреслення їхнього конкретного змісту, адже визначається лише сам термін «загрози», що, на нашу думку, потребує свого врегулювання. Одним із таких документів є Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затверджена Указом Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 р. [12]. У цьому документі названо такі загрози національній безпеці, як: «загроза виникнення та поширення інфекційних хвороб; неефективні інструменти глобального управління; проблеми в інформаційній сфері; нові системи озброєнь із використанням різних технологій, до яких Україна не має доступу; розповсюдження зброї масового ураження; кіберзагрози; міжнародний тероризм та злочинність; сепаратизм; світова фінансово-економічна криза; протекціонізм та регіоналізм; гібридна війна Росії з Україною; розвідувально-підривна діяльність російських спеціальних служб на території України; деструктивна пропаганда з боку російської федерації; недостатність переозброєння Збройних Сил України; недостатня ефективність державних органів, що ускладнює вироблення і реалізацію ефективної політики; незавершеність реформ в Україні; корупція; погіршення технічного стану критичної інфраструктури; забруднення навколишнього середовища; нераціональне використання природних ресурсів; еміграція; складна демографічна ситуація» [12].

Аналіз викладеного наає можливість констатувати, що перелік сучасних загроз національній безпеці необхідно переосмислити та визначити відповідно до картини сьогодення, оскільки збройна агресія росії проти України поставила під реальну загрозу територіальну цілісність нашої держави, завдає шкоди критично важливій інфраструктурі, чинить інформаційний та психологічний негативний тиск, що дестабілізує українське суспільство, зумовлює появу нових загроз та багато інших негативних явищ. Все це наочно свідчить про нагальну необхідність удосконалення базового закону про національну безпеку України, оскільки від чіткого встановлення існуючих загроз національній безпеці залежить політика держави в усіх сферах діяльності, зокрема визначення механізмів їх подолання та усунення. Проте важливим аспектом є й удосконалення Стратегії національної безпеки України, що є ключовим документом для забезпечення національної безпеки та розроблення інших нормативних актів стратегічного планування у цій сфері діяльності.

Слід зупинитися і на положеннях Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015, де закріплено, що це «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню,

військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України тощо» [13]. Отже, у Законі прямо визначено, що воєнний стан вводиться за умови існуючих реальних загроз національній безпеці, а тому чітка діагностика наявних загроз національній безпеці України стане фундаментом для розробки нової стратегії та державної політики щодо захисту територіальної цілісності, суверенітету, державних, суспільних та приватних інтересів.

Продовжуючи, окремо звернемо увагу на Стратегію воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», затверджену Указом Президента України № 121/2021 від 25 березня 2021 р. [14]. Цим документом встановлено воєнні загрози національній безпеці, зокрема зазначається, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішою функцією держави та її органів, справою всього українського народу. Реалізація даної норми в умовах існуючої воєнної загрози національній безпеці, зростання дефіциту фінансових ресурсів та дисбалансу воєнних потенціалів України та російської федерації обумовлює необхідність розроблення нової стратегії воєнної безпеки, яка базується на всеохоплюючій обороні України» [14]. Таким чином, цей нормативний документ встановлює важливі положення щодо подолання загроз національній безпеці у воєнній сфері, визначає цілі, пріоритети та завдання реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва тощо.

Зважаючи на наведене, можна зазначити, що поняття «загрози національній безпеці» є достатньо комплексним і різновекторним, у зв'язку з чим слід виокремити та класифікувати загрози національній безпеці України. Наприклад, мова буде йти як про реальні (існуючі на сьогодні загрози), так і потенційні (можливі) явища, що можуть загрожувати національній безпеці.

Вважаємо за доцільне класифікувати загрози національній безпеці України за такими двома, на наш погляд, ключовими критеріями:

1) за сферою розповсюдження: політичні, економічні, соціальні, культурні, військові (воєнні), екологічні, енергетичні, інформаційно-психологічні, техногенні (сфера цивільного захисту) загрози;

2) за дією впливу: внутрішні та зовнішні загрози.

Зупинимось більш детально на характеристиках кожної з них.

Залежно від сфери розповсюдження до наявних та потенційних загроз національній безпеці України належать:

1) політичні загрози – це значний пласт чинників, обставин, що ускладнюють, а подекуди навіть унеможливають забезпечення важливих інтересів держави, суспільства та громадян. До таких загроз можна віднести: суспільно-резонансні політичні скандали (особливо щодо ключових фігур держави); протистояння різних політичних сил одна одній щодо впливу на різні сфери суспільного та політичного життя; неналежне нормативно-правове забезпечення діяльності органів державної влади (неузгодженість норм або їх відсутність щодо врегулювання діяльності правоохоронних і судових органів під час війни, недосконалість чинного законодавства щодо протидії корупції (особливо у сфері оборони) та організованій злочинності тощо); прогалини у налагодженні чіткої дієвої співпраці на міжнародному рівні з країнами-партнерами та країнами, що підтримують агресора; кадрові призначення та нагородження, що не знаходять позитивного відгуку в суспільстві (зокрема, нагородження блогерів із сумнівною репутацією, призначення на високі посади людей із низькими моральними принципами тощо); неефективність проведених реформ (наприклад, судової реформи, що мала на меті зниження корупції завдяки значному підвищенню заробітної плати, але лише її посилювала) тощо;

2) економічні загрози – це ті чинники, умови, що перешкоджають нормальному функціонуванню економіки. Зокрема, у науковій літературі вказується, що економічна безпека як спроможність національної економіки зберігати стійкість та невразливість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі, стає та збалансоване зростання є важливим критерієм оцінювання якісних параметрів національної економіки, стратегічної ефективності економічної політики держави в економічній сфері. В умовах повномасштабної агресії окреслене набуває особливого значення [15]. Так, до економічних загроз пропонують відносити: високий рівень тіньової економіки,

зростання інфляції і бюджетного дефіциту, зменшення валового нагромадження основного капіталу, зростання безробіття, несприятливий інвестиційний клімат, надто високий рівень державного боргу, неконтрольовані міграційні процеси, політичну нестабільність тощо [16]. Крім того, сьогодні до економічних загроз національній безпеці України належать такі: відсутність дієвої економічної політики; перепони в експорті української продукції на міжнародний ринок; збитки, що завдала росія продовольчій сфері України через обстріли, викрадення зерна; високий рівень зовнішнього боргу України; низькі темпи розвитку малого та середнього бізнесу через складні податкові механізми та контроль із боку податкової; монополія на окремі види економічної діяльності; неефективність антимонопольної, регуляторної політики держави; відсутність сприятливого середовища для іноземних інвестицій; безробіття та низький рівень життя; зростання тіньової злочинності у сфері економіки.

До економічних загроз також варто віднести загрози, котрі запропонував В. Свірський, зокрема: дезорганізацію фінансово-кредитної системи, недоступність кредитних ресурсів, недобросовісну конкуренцію, низьку правову дисципліну, брак або повну відсутність економічної етики [17, с. 589];

3) соціальні загрози, котрі, на нашу думку, потребують особливої уваги, оскільки на сьогодні соціальна захищеність громадян виходить на перший план, а забезпечення державою соціальних гарантій набуває вельми важливого значення. До соціальних загроз національній безпеці слід віднести: бідність; майнову диференціацію; незахищеність вразливих категорій населення (дітей віком до 6 років, вагітних жінок, пенсіонерів та людей похилого віку); нераціональність розподілу бюджетних коштів у соціальній сфері; соціальну незахищеність військовослужбовців, їхніх сімей та тих, хто звільнений за станом здоров'я; відсутність стратегії соціального захисту населення; демографічну кризу; зниження якості освіти, адже немає можливості для повноцінного навчання школярів та студентів в окремих містах через постійні обстріли, тривоги, відсутність бомбосховищ тощо;

4) військові та воєнні загрози – це стан, фактори, можливості, що характеризуються постійним застосуванням із боку агресора військової сили. До них належать: неоголошена війна; тероризм, катування та приниження як цивільного населення, так і військових; відсутність державного оборонного виробництва; відсутність сприяння науковим дослідженням у галузі озброєння; проблеми матеріального, фінансового, технічного забезпечення сил оборони; низький рівень довіри населення до територіальних центрів комплектування; зростання військової загрози на кордоні з Білоруссю тощо.

Досить гострими питаннями є порушення норм міжнародного морського права, незаконна економічна діяльність росії в акваторії Азовського та Чорного морів, що виявляється в обмеженні мореплавства Керченською протокою, перешкоджанні промисловій діяльності українськими судами та незаконному видобутку газу і нафти на захоплених ділянках чорноморського шельфу з військовими елементами їх охорони та оборони [18, с. 216]; накопичення великої кількості застарілої та непотрібної для Збройних Сил України воєнної техніки, озброєння, вибухових речовин; незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України [19]; поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; нелегальна міграція [20];

5) екологічні загрози – це ті, що вже завдають або можуть завдати шкоди екології, навколишньому середовищу. До них варто віднести: низький рівень адміністративно-правового забезпечення екологічної політики держави; високий рівень забруднення у сірій зоні, зоні ведення бойових дій, у містах, що найчастіше піддаються обстрілам (таких як Харків, Херсон, Миколаїв, Одеса, Кіровоград та ін.); екологічні катастрофи техногенного характеру; забруднення води, повітря, земель; потенційні наслідки підриву Каховської ГЕС; високий рівень промислового забруднення навколишнього середовища тощо;

6) енергетичні загрози – це, перш за все, світова енергетична криза; пошкодження енергетичної інфраструктури через ворожі обстріли; низький рівень енергетичної політики держави. Як зазначає Н. Матвійчук, «вагомими загрозами енергетичній безпеці України на сьогодні також є відсутність дієвих структурних реформ у сфері енергетики, якісної й ефективної системи управління енергетичною

сферою; відсутність ефективного контролю над діяльністю природних монополій; високий рівень негативного впливу об'єктів енергетики на навколишнє середовище; неефективна система субсидій на житлово-комунальні послуги, що не стимулює населення проводити енергозберігальні й енергоефективні заходи; висока ціна на енергоресурси та низький рівень доходів населення, що зумовлюють високу чутливість до зростання тарифів на житлово-комунальні послуги й виникнення значної фінансової заборгованості за електроенергію, тепlopостачання» [21, с. 123];

7) інформаційно-психологічні загрози – становлять найбільшу потенційну небезпеку, оскільки прямо впливають на свідомість та психіку людини. До їх переліку варто віднести: перегляд інформаційної політики, що сьогодні діє за форматом телемарафону «Єдині новини»; підривна діяльність в інформаційно-комунікаційній сфері: поширення фейків, проведення ІПСО (інформаційно-психологічних спецоперацій), кіберзлочинність; інформаційне підживлення та використання розшарування громадянської ідентичності українців на «тих, хто воює», «хто потерпає» та «хто втікає чи уникає мобілізації»; розпалювання національної ворожнечі за мовною ознакою; розпалювання релігійної ворожнечі через свою агентуру в московському патріархаті; поширення у засобах масової інформації і соціальних мережах матеріалів та інформації про порушення прав і свобод людини і громадянина в Україні; використання сторітелінгу (матеріалів у вигляді історій різних людей), що впливає на інтелектуальний та емоційний рівень, деморалізує суспільство; демонстрація (злив) матеріалів про насильницьку й жорстоку поведінку, що формує відчуття страху і безнадії [5, с. 14–15, 23] та ін.;

8) техногенні (сфера цивільного захисту) – це ті чинники, передумови, що завдають шкоди цивільному населенню, житлу громадян, державним підприємствам, лісам, екосистемі. Як слушно зазначають у науковій літературі, «для системного захисту України від загроз національній безпеці необхідним є розвиток сектору безпеки і оборони України. Для цього оптимізується державна система цивільного захисту шляхом удосконалення її структури та системи управління (координації), удосконалюється реагування на загрози, пов'язані з надзвичайними ситуаціями будь-якого характеру, уточнюються завдання на мирний час та в особливий період» [22, с. 362]. До техногенних загроз слід віднести: перебування на території Запорізької атомної електростанції окупантів та тримання в полоні її працівників; значні масштаби руйнувань від бойових дій та обстрілів; небезпека ядерного тероризму; потенційні загрози техногенним аваріям та катастрофам на підприємствах тощо. Наразі єдиним нормативно-правовим актом, що регулює питання захисту населення у випадку техногенних чи надзвичайних ситуацій, є Концепція захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, що була схвалена Указом Президента України ще в 1999 р. [23]. Відповідно, зазначений нормативно-правовий акт потребує свого удосконалення.

Запропонована нами класифікація загроз національній безпеці України, звісно, не є вичерпною, оскільки останні також можуть бути класифіковані на: внутрішні та зовнішні; національні й міжнародні; за рівнем детермінізму – закономірні та випадкові тощо. Однак приведення базового законодавства у сфері національної безпеки у відповідність до сучасних вимог є необхідним кроком на шляху до встановлення дієвих шляхів подолання та припинення існуючих загроз національній безпеці, забезпечення сталого розвитку суспільства, охорони прав та законних інтересів громадян. Українське суспільство має постійно розвиватися, тим самим демонструючи всьому цивілізаційному світу, що ми непохитні, єдині та сильні духом.

Висновки. Визначення актуальних загроз національній безпеці України є одним із головних завдань держави на шляху захисту своєї незалежності, територіальної цілісності та недоторканності.

Загрозами національній безпеці України є чинники або явища, що ускладнюють або перешкоджають реалізації національної безпекової політики, діяльності органів державної влади, нормальному розвитку суспільства та життєдіяльності громадян. Залежно від сфери розповсюдження можна виділити такі загрози національній безпеці, як: політичні, економічні, соціальні, культурні, військові (воєнні), екологічні, енергетичні, інформаційно-психологічні, техногенні (сфера цивільного захисту). Наведена класифікація може бути доповнена, а вивчення кожної з позицій потребує окремого наукового дослідження.

Чітке встановлення загроз національній безпеці передбачає визначення джерел

їхнього походження, передумов для їх реалізації та можливих наслідків. В умовах воєнного стану дуже важливо як адекватно ідентифікувати та виявити існуючі загрози національній безпеці України, так і оперативно їх усунути та ліквідувати їхні наслідки.

Список використаних джерел

1. Хатнюк Ю. А. Аналіз сучасних загроз національній безпеці України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : юриспруденція*. 2020. № 43. С. 65–68.
2. Brauch H. G. Concepts of Security Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks // Brauch H. G. et al. *Coping with Global Environmental Change, Disasters and Security: Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks*. Vol. 5 : Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace. Switzerland : Springer, 2011. 1920 p. Pp. 61–106.
3. Chandler D. Resilience and human security: The post-interventionist paradigm. *Security Dialogue*. 2012. No. 43 (3). Pp. 213–229.
4. Implementation Plan on Security and Defence. *Council of the European Union*. URL : <https://www.consilium.europa.eu/media/22460/eugs-implementation-plan-st14392en16.pdf>.
5. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики (експертне опитування). *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/ad_analiz-zagroz_14072023.pdf.
6. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
7. Мельниченко Б. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : юридичні науки*. 2021. № 2 (30). С. 68–72.
8. Ліпкан В. А., Ліпкан О. С., Яковенко О. О. Національна і міжнародна безпека в визначеннях та поняттях. Київ : Текст, 2006. 256 с.
9. Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : державне управління*. 2021. Т. 32 (71). № 3. С. 102–107.
10. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
11. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#doc_info.
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>.
15. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL : <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozy-ekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v>.
16. Мігус І. П. Методичний підхід до оцінки впливу загроз на економічну безпеку емісійної діяльності акціонерного товариства. *Фінансовий простір*. 2013. № 3 (11). С. 104–107.
17. Свірський В. Загрози економічній безпеці держави. *Інноваційний розвиток та безпека підприємств в умовах неоіндустріального суспільства*. 2020. № 1. С. 588–590.
18. Нікіфоренко В., Віхтюк А. Основні загрози національній безпеці України на державному кордоні та тенденції їх розвитку. *Військові науки*. 2021. № 2–3 (85). С. 202–221.
19. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посібник. Київ : КНТ, 2009. 576 с. *Бібліотека: політологія*. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-8327.html>.
20. Акімова Л. М. Сутнісна характеристика основних загроз в економічній безпеці держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток : електронний журнал*. 2016. № 10. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247>.
21. Матвійчук Н. Загрози енергетичній безпеці України. *Економічний Часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 1. С. 118–125.
22. Бойко О. А. Загрози національній безпеці у сфері цивільного захисту України. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права : матеріали Міжнародної науково-практ. конф. : у 2 т. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.)*. Одеса, 2022. Т. 1. С. 362–365.
23. Про Концепцію захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій : Указ Президента України від 26.03.1999 № 284/99. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284/99#Text>.

Надійшла до редакції 16.02.2024
Прийнято до опублікування 26.02.2024

References

1. Khatniuk, Yu. A. (2020) Analiz suchasnykh zahroz natsionalnii bezpetsi Ukrainy [Analysis of modern threats to the national security of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii : yurysprudentsiia*. № 43, pp. 65–68. [in Ukr.].
2. Brauch, H. G. (2011) Concepts of Security Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks // Brauch H. G. et al. *Coping with Global Environmental Change, Disasters and Security: Threats, Challenges, Vulnerabilities and Risks*. Vol. 5 : Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace. Switzerland : Springer. 1920 p., pp. 61–106.
3. Chandler, D. (2012) Resilience and human security: The post-interventionist paradigm. *Security Dialogue*. No. 43 (3), pp. 213–229.
4. Implementation Plan on Security and Defence. *Council of the European Union*. URL : <https://www.consilium.europa.eu/media/22460/eugs-implementation-plan-st14392en16.pdf>.
5. Analiz zahroz natsionalnii bezpetsi u sferi vnutrishnoi polityky (ekspertne opytuvannia) [Analysis of threats to national security in the field of domestic policy (expert survey)]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-07/ad_analiz-zahroz_14072023.pdf. [in Ukr.].
6. Antonov, V. O. (2017) Konstytutsiino-pravovi zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Constitutional and legal principles of national security of Ukraine] : monohrafiia / nauk. red. Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv : TALKOM. 576 p. [in Ukr.].
7. Melnychenko, B. (2021) Osnovni pidkhody do rozuminnia poniattia «natsionalna bezpeka» [Basic approaches to understanding the concept of «national security»]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. Serii : yurydychni nauky. № 2 (30), pp. 68–72. [in Ukr.].
8. Lipkan, V. A., Lipkan, O. S., Yakovenko, O. O. (2006) Natsionalna i mizhnarodna bezpeka v vyznachenniakh ta poniattiakh [National and international security in definitions and concepts]. Kyiv : Tekst. 256 p. [in Ukr.].
9. Pavlenko, D. H., Semeniuk, Yu. V., Lysetskyi, Yu. M. (2021) Natsionalna bezpeka: poniattia, skladnyky, chynnyky vplyvu [National security: concepts, components, influencing factors]. *Veheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho*. Serii : derzhavne upravlinnia. T. 32 (71). № 3, pp. 102–107. [in Ukr.].
10. Vlasiuk, O. S. (2016) Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky [National security of Ukraine: evolution of domestic policy problems] : vybr. nauk. pratsi. Kyiv : NISD. 528 p. [in Ukr.].
11. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [About the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#doc_info. [in Ukr.].
12. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 № 392/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. [in Ukr.].
13. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [About the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. [in Ukr.].
14. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 25, 2021 «On the Military Security Strategy of Ukraine»] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.03.2021 № 121/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>. [in Ukr.].
15. Aktualni vyklyky ta zahrozy ekonomichnii bezpetsi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Actual challenges and threats to the economic security of Ukraine in the conditions of martial law]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. URL : <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozy-ekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v>. [in Ukr.].
16. Mihus, I. P. (2013) Metodychni pidkhid do otsinky vplyvu zahroz na ekonomichnu bezpeku emisiinoi diialnosti aktsionernoho tovarystva [A methodical approach to assessing the impact of threats on the economic security of the emission activity of a joint-stock company]. *Finansovyi prostir*. № 3 (11), pp. 104–107. [in Ukr.].
17. Svirskyi, V. (2020) Zahrozy ekonomichnii bezpetsi derzhavy [Threats to the economic security of the state]. *Innovatsiyni rozvytok ta bezpeka pidpriemstv v umovakh neindustriialnoho suspilstva*. № 1, pp. 588–590. [in Ukr.].
18. Nikiforenko, V., Vikhtiuk, A. (2021) Osnovni zahrozy natsionalnii bezpetsi Ukrainy na derzhavnomu kordoni ta tendentsii yikh rozvytku [The main threats to the national security of Ukraine at the state border and trends in their development]. *Viiskovi nauky*. № 2–3 (85), pp. 202–221. [in Ukr.].
19. Lipkan, V. A. (2009) Natsionalna bezpeka Ukrainy [National security of Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : KNT. 576 p. *Biblioteka: politolohiia*. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-8327.html>. [in Ukr.].
20. Akimova, L. M. (2016) Sutnisna kharakterystyka osnovnykh zahroz v ekonomichnii bezpetsi derzhavy [Essential characteristics of the main threats to the economic security of the state].

Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok : elektronnyi zhurnal. № 10. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1247>. [in Ukr.].

21. Matviichuk, N. (2018) Zahrozy enerhetychnii bezpetsi Ukrainy [Threats to energy security of Ukraine]. *Ekonomichnyi Chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky.* № 1, pp. 118–125. [in Ukr.].

22. Boiko, O. A. (2022) Zahrozy natsionalnii bezpetsi u sferi tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Threats to national security in the field of civil defense of Ukraine]. *Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia» (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava : materialy Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. : u 2 t. (m. Odesa, 17 cherv. 2022 r.).* Odesa. T. 1, pp. 362–365. [in Ukr.].

23. Pro Kontseptsiiu zakhystu naselennia i terytorii u razi zahrozy ta vynykennia nadzvychainykh sytuatsii [About the Concept of protecting the population and territories in case of threats and emergency situations] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.03.1999 № 284/99. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284/99#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Kobko. Overcoming threats to the national security of Ukraine: administrative and legal aspect. The article examines the current state of administrative and legal support for the regulation of issues of overcoming threats to the national security of Ukraine. The basic categories of the scientific article are defined, in particular: the essence of the concept of a threat to the national security of Ukraine is established; the key elements of the national security are clarified; the administrative and legal framework regulating the prevention of threats to Ukraine's national security is outlined. Particular attention is paid to the identification of existing threats to the national security of Ukraine and ways to overcome them. Determining current threats to the national security of Ukraine is one of the main tasks of the state on the way to protecting its independence, territorial integrity and inviolability.

Threats to the national security of Ukraine are factors, or phenomena that complicate or hinder the implementation of the national security policy, the activities of state authorities, and the normal development of society and citizens. Depending on the sphere of distribution, such threats to national security can be identified as political, economic, social, cultural, military (military), environmental, energy, informational and psychological, man-made (the sphere of civil protection). This classification can be supplemented, and the study of each of them requires a separate scientific study.

Establishing clear threats to national security involves determining the sources of their origin, prerequisites for their implementation, and possible consequences. In the conditions of martial law, it is very important to adequately identify and detect existing threats to the national security of Ukraine, as well as to promptly eliminate and eliminate their consequences. The proposed classification of threats to the national security of Ukraine according to various criteria and the need for their regulation at the legislative level is emphasized.

Keywords: *national security, threats, prevention of threats, negative consequences, legal framework.*

УДК 342.7
DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-24-29

Лариса НАЛИВАЙКО®
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна;
НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування
НАПрН України, м. Харків, Україна)

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Розглянуто особливості реалізації конституційного права на справедливий суд в умовах воєнного стану. Звернено увагу на те, що, з одного боку, правовий режим воєнного стану обумовлює певні труднощі у здійсненні права на справедливий суд, а з іншого – вітчизняне законодавство містить положення стосовно того, що правосуддя на території, де діє воєнний стан, здійснюється виключно судами і будь-яке скорочення чи прискорення чи прискорення процедур судового розгляду заборонене. Підкреслено, що складна ситуація в нашій державі, пов'язана з військовою агресією, обумовлює необхідність для судової системи здійснювати правосуддя відповідно до міжнародних стандартів та конституційних принципів, керуючись принципом верховенства права і забезпечуючи особі право на справедливий суд. Акцентовано увагу на тому, що в системі прав людини конституційне право на справедливий суд визнається одним із найважливіших.

Зроблено висновок, що забезпечення правосуддя в умовах воєнного стану вимагає не лише забезпечення доступності судової системи для всіх, розгляду справи за встановленою процедурою незалежним та безстороннім судом, але й створення сприятливих умов для роботи суддів та судів України. Це складне завдання, розв'язання якого вимагає від держави вжиття різноманітних управлінських, фінансових та інших заходів, серед яких основне значення має створення відповідної законодавчої бази, формування єдності судової практики, застосування верховенства права при ухваленні судових рішень та практики Європейського суду з прав людини. Зазначено, що у мирний і воєнний час судді повинні не лише дотримуватися вимог закону, але й суворо виконувати вимоги процесуальних кодексів, здійснюючи правосуддя, з огляду на військові дії та їхні наслідки в Україні. У підсумку зауважено, що навіть за надзвичайних правових обставин судова система повинна продовжувати здійснювати правосуддя на засадах верховенства права та справедливості, забезпечуючи особам право на судовий захист та справедливий суд. Доведено, що робота судової системи не повинна бути обмеженою, за винятком випадків, коли фактично неможливо виконувати повноваження.

Ключові слова: *справедливість, конституційне право на доступ до правосуддя, конституційне право на справедливий суд, право на справедливий розгляд справи, судочинство, правосуддя, воєнний стан, правовий режим воєнного стану, права людини.*

Постановка проблеми. Внаслідок широкомасштабного вторгнення російської федерації на територію України та оголошення воєнного стану судова система нашої країни постала перед новими викликами, пов'язаними зі здійсненням правосуддя в умовах війни. Відповідно до положень ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» правосуддя на території, де введено воєнний стан, здійснюється виключно судами. Будь-яке скорочення чи прискорення процедур судового розгляду заборонене. Це обумовлює необхідність для судової системи здійснювати правосуддя відповідно до міжнародних стандартів та конституційних принципів, керуючись верховенством права і забезпечуючи особі конституційне право на справедливий суд.

У системі прав людини конституційне право на справедливий суд визнається одним із найважливіших. Від нього залежить належне здійснення та захист прав і свобод людини. Важливо розуміти, що це право не є безмежним і може мати певні ускладнення у забезпеченні, в тому числі і під час війни, але при цьому такі ускладнення, хоча й

обумовлені надзвичайними обставинами, не можуть призводити до порушення прав людини з боку держави. Умови воєнного конфлікту можуть призвести до впровадження певних звужень в реалізації прав людини, однак у таких ситуаціях важливо забезпечити баланс між інтересами окремих осіб та потребами держави.

Конституційний Суд України вказав, що «справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права». Тому актуальною проблемою в сучасних умовах військової агресії є створення в державі таких умов, котрі, не зважаючи на війну, забезпечували б особі право на справедливий суд [1].

У зв'язку з цим актуальним стає дослідження проблемних моментів забезпечення конституційного права на справедливий суд в умовах війни.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми забезпечення прав людини в умовах війни вивчалися багатьма вченими і зараз привертають до себе їхню увагу. Це такі науковці, як: І. Залевська [2; 3], І. Катеринчук [4], М. Корнієнко [5], К. Степаненко [6], Т. Слінько [7], О. Ткачук [8], В. Яцковина [9] та ін. Водночас наявні проблеми забезпечення конституційного права на справедливий суд досі залишаються недостатньо висвітленими, адже відбуваються постійні зміни у законодавстві, з'являються нові виклики, пов'язані з війною, що потребують наукового осмислення і пропонування наукою шляхів вирішення.

Метою статті є висвітлення сучасного стану забезпечення конституційного права на справедливий суд в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Україна у статтях 1 та 8 Конституції визначена як правова держава, що покладає на неї зобов'язання здійснення та захисту основних прав та свобод людини і громадянина. Конституційне право на справедливий суд є одним із фундаментальних прав людини, що гарантується на рівні Конституції України. Важливо зауважити, що навіть у період воєнного стану право на справедливий суд залишається абсолютним та недоторканим для кожного громадянина, що прописано у ч. 2 ст. 64 Конституції України [10].

Право на справедливий суд визначає ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Згідно з пунктом 1 цієї статті кожна особа, чи то у цивільній, чи то у кримінальній справі, має право на справедливий і відкритий судовий процес у розумний строк перед незалежним і неупередженим судом, який визначений законом. Обов'язок держави забезпечити особам реальний, а не формальний доступ до справедливого суду підтверджується рішеннями Європейського суду з прав людини, а також рекомендаціями та резолюціями Комітету міністрів Ради Європи [11].

У пункті 9 рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 р. зазначається, що правосуддя може бути визнане таким лише в тому випадку, якщо воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне відновлення в правах [12]. В іншому судовому рішенні Конституційний Суд України підкреслив, що конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних. Право на судовий захист передбачає також можливість звернення всіх учасників судового провадження, у тому числі підсудного, до судів апеляційної та касаційної інстанцій [1].

На вебсайті «Судова влада України» Верховний Суд розмістив інформацію про особливості здійснення правосуддя на території, де діє воєнний стан. У ній зазначено, що навіть у таких ситуаціях конституційне право на судовий захист не може бути обмеженим. Згідно зі ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» судова діяльність на території, де діє воєнний стан, проводиться виключно судами, а будь-яке прискорення судового процесу заборонене. У випадку загрози життю, здоров'ю та безпеці відвідувачів суду чи працівників суду приймається оперативне рішення про тимчасове припинення судового процесу. Справи, що не потребують негайного розгляду, розглядаються лише за письмовою згодою всіх учасників судового провадження. Судові засідання, де розглядаються питання про запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не можуть бути відкладеними. З метою забезпечення безпеки учасників судових процесів та відвідувачів судів проведення особистого прийому громадян керівництвом суду тимчасово призупиняється, а доступ до судових засідань обмежується лише учасниками. У разі продовження судового процесу учасники можуть подати заяву про відкладення справи через воєнні дії або про розгляд справ у форматі відеоконференції за допомогою будь-яких технічних засобів [13].

Важливо підкреслити, що здійснення правосуддя передбачає надання кожній особі права на справедливий суд та процесуальну справедливість, що вимагає створення в державі законодавства і таких умов, котрі забезпечують здійснення судового розгляду справ за встановленою процедурою належним і безстороннім судом у розумні строки. Це, безсумнівно, означає створення ефективних і прозорих механізмів доступу до правосуддя для всіх фізичних та юридичних осіб та забезпечення належного функціонування судів.

Конституційне право на справедливий суд є складним та багатоаспектним і містить такі елементи, сформовані практикою ЄСПЛ:

- право на доступ до правосуддя;
- право на суд, створений на підставі закону;
- право на незалежний і неупереджений суд;
- право на рівність сторін;
- право на публічний судовий розгляд;
- право на отримання вмотивованого судового рішення;
- право на оскарження судового рішення; право на виконання судового рішення;
- право на розгляд справи в розумний строк [14].

Наведені складові елементи конституційного права на справедливий суд дозволяють віднести його до міжнародних загальновизнаних стандартів здійснення правосуддя та функціонування судової влади.

В умовах війни актуальними стають такі складові конституційного права на справедливий суд, як забезпечення безперешкодного доступу до правосуддя, розумні строки розгляду та вирішення справ, забезпечення функціонування незалежних судів, створених відповідно до закону.

Забезпечення правосуддя судами під час воєнного стану є важливим завданням, оскільки саме на них покладено обов'язок захисту прав та інтересів осіб згідно з конституційними принципами. Зрозуміло, що судова система відчула певні зміни у роботі в умовах війни. Проте найважливіше, що судова гілка влади продовжує свою діяльність, а її працівники докладають максимум зусиль за будь-яких обставин. Ще на початку повномасштабної війни Державна судова адміністрація України звернулася до Міністерства цифрової трансформації України щодо необхідності забезпечення судів безперервним зв'язком. Наразі судові засідання призначаються та проводяться, суди ухвалюють рішення, та немає перешкод у їх виконанні. Взяти участь у засіданнях можна як офлайн, так і онлайн за допомогою програми EASYCON [15].

До речі, саме поширення електронного судочинства стало тим ефективним інструментом, що в умовах війни забезпечує право особи на доступ до правосуддя, можливість розглянути справу у розумні строки, вчасно повідомляти учасників справи про ухвалені судові рішення тощо. Доволі ефективно зараз у нашій державі працює Система електронного отримання документів, надаючи можливість фізичним та юридичним особам шукати та переглядати документи, що надійшли до суду. Крім того, існує Електронна інформаційна служба, що забезпечує можливість отримувати інформацію про всі процесуальні дії в реальному часі.

Дієвим інструментом в умовах війни стало широке використання електронного судочинства, а саме проведення судових засідань в онлайн-форматі. Однак умови війни спонукають покращувати судочинство і в цьому форматі. Так, проведення судових засідань онлайн все ж таки становить складність як із точки зору процесуального закону, так і з огляду на організаційно-технічний аспект, особливо в умовах блекаутів. Із цього приводу стає актуальною потреба удосконалення законодавчої бази та практики подальшого впровадження дистанційних судових засідань за існуючих складних ситуацій (таких як обстріли, відключення світла). У цьому аспекті значна увага має бути приділена можливості забезпечення участі у судових засіданнях в онлайн-форматі не лише сторонам справи, але й суддям та секретарям. Такі новації потребують подальшого обговорення та створення правового підґрунтя.

Умови війни спонукали формування певних підходів до змін судової практики з розгляду та вирішення спорів. Як зазначив Голова Верховного Суду С. Кравченко, забезпечується єдність судової практики у спорах, що виникають у зв'язку з війною, стосовно: юрисдикції та порядку отримання компенсації за примусово відчужене (мобілізоване) майно в умовах правового режиму воєнного стану; неможливості зупинення провадження у справі через перебування позивача у складі Збройних Сил

України, якщо він наполягає на продовженні розгляду справи; встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу із військовослужбовцем, який загинув [16].

Наприклад, конституційне право на справедливий суд передбачає особисту участь особи при розгляді справи, здійснення судових процедур на підставі закону, відповідно до принципів змагальності та рівності. У Постанові Верховного Суду у справі № 260/4504/20 від 14.07.2022 «колегія суддів дійшла висновку, що суд апеляційної інстанції, ухвалюючи постанову від 15 березня 2022 року без представника Позивача, який виявив бажання бути присутнім в судовому засіданні в період дії правового режиму воєнного стану, розуміючи певні об'єктивні ускладнені обставини щодо можливості сторін прибути до суду, зокрема у зв'язку із наявністю об'єктивних побоювань щодо власної безпеки, з метою забезпечення права учасників справи брати участь у судовому процесі, мав здійснити процесуальні дії не лише задля забезпечення своєчасного, а й для справедливого судового розгляду». Верховний Суд зазначив, що апеляційний суд порушив норми процесуального права, ухваливши постанову без повідомлення сторін, чим було порушено право скажника на справедливий апеляційний розгляд та принципи змагальності сторін і офіційного розгляду всіх обставин справи. Це стало достатньою підставою для скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд у суд апеляційної інстанції [13].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, дійшли висновку, що забезпечення правосуддя в умовах воєнного стану вимагає не лише забезпечення доступності судової системи для всіх, розгляду справи за встановленою процедурою незалежним та безстороннім судом, але й створення сприятливих умов для роботи суддів та судів України. Це складне завдання, розв'язання якого вимагає від держави вжиття різноманітних управлінських, фінансових та інших заходів, серед яких основне значення має створення відповідної законодавчої бази, забезпечення єдності судової практики, застосування верховенства права при ухваленні судових рішень та практики Європейського суду з прав людини. У мирний і воєнний час судді повинні не лише дотримуватися вимог закону, а й суворо виконувати вимоги процесуальних кодексів, здійснюючи правосуддя, з урахуванням військових дій та їхніх наслідків в Україні.

Отже, навіть за надзвичайних правових обставин судова система повинна продовжувати здійснювати правосуддя на засадах верховенства права та справедливості, забезпечуючи особам право на судовий захист та справедливий суд. Робота судової системи не повинна бути обмеженою, за винятком випадків, коли фактично неможливо виконувати повноваження.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 № 15-рп/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.
2. Залевська І. І., Удренос Г. І. Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 20–26.
3. Завалюнок І. В. Конституційно-правова кваліфікація права на справедливий суд. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 52–46.
4. Катеринчук І. П. Права людини під час війни (за практикою Європейського суду з прав людини). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 2. С. 3–7. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_2/1.pdf.
5. Корнієнко М. В. Права людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 27–31.
6. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 260 с.
7. Слінько Т. М. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини та громадянина. *Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку : зб. наук. статей за матеріалами I наук.-практ. конф. з європейського права* (м. Харків, 24 квіт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 41–46. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15153/1/Slinko.pdf>.
8. Ткачук О. С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського Суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1. С. 71–77.
9. Яцковина В. В. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1–2. С. 49–53.
10. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96->

вр.

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, астини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30.01.2003 № 3-рп/2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>.

13. Постанова Верховного Суду у справі № 260/4504/20 від 14.07.2022. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/105247673>.

14. Карпачова Н. І. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 4–21.

15. Горещкий О. Доступ до правосуддя під час війни – успіхи, загрози, рекомендації. *Юридична Газета*. URL : <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/dostup-do-pravosuddya-pid-chas-viyni--uspihi-zagrozi-rekomendaciyi.html>.

16. Вражаючими є як кількість справ, які надійшли до судів у 2023 році, так і кількість розглянутих справ в умовах війни та нестачі кадрів – Голова ВС Станіслав Кравченко. *Судова влада України*. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1554727>.

Надійшла до редакції 01.03.2024

Прийнято до опублікування 07.03.2024

References

1. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (the case of the court imposing a milder punishment)] vid 02.11.2004 № 15-rp/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>. [in Ukr.].

2. Zalevska, I. I., Udrenos, H. I. (2022) Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh rosiiskoi viiskovoi ahresii [Information security of Ukraine in the conditions of russian military aggression]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 1–2, pp. 20–26. [in Ukr.].

3. Zavaliniuk, I. V. (2022) Konstytutsiino-pravova kvalifikatsiia prava na spravedyvyi sud [Constitutional and legal qualification of the right to a fair trial]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 1, pp. 52–46. [in Ukr.].

4. Katerynychuk, I. P. (2022) Prava liudyny pid chas viiny (za praktykoïu Yevropeiskoho sudu z prav liudyny) [Human rights during war (according to the practice of the European Court of Human Rights)]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4. Ch. 2, pp. 3–7. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_2/1.pdf. [in Ukr.].

5. Korniienko, M. V. (2022) Prava liudyny v umovakh voiennoho stanu [Human rights under martial law]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 1–2, pp. 27–31. [in Ukr.].

6. Nalyvaiko, L. R., Stepanenko, K. V., Shcherbyna, Ye. M. (2020) Mizhnarodnyi zakhyst prav liudyny [International protection of human rights] : navch. posibnyk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 260 p. [in Ukr.].

7. Slinko, T. M. (2018) Pravovi pidstavy obmezhenia realizatsii prav i svobod liudyny ta hromadianyna [Legal grounds for restricting the exercise of human and citizen rights and freedoms]. *Ukraina i Yevropeyskyi Soiuz: shliakh do staloho rozvytku : zb. nauk. statei za materialamy I nauk.-prakt. konf. z yevropeiskoho prava* (m. Kharkiv, 24 kvit. 2018 r.). Kharkiv, pp. 41–46. URL : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15153/1/Slinko.pdf>. [in Ukr.].

8. Tkachuk, O. S. (2016) Klasyfikatsiia elementiv prava na spravedyvyi sud: natsionalna teoriia ta praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny [Classification of elements of the right to a fair trial: national theory and practice of the European Court of Human Rights]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1, pp. 71–77. [in Ukr.].

9. Iatskovyna, V. V. (2022) Mizhnarodni standarty u sferi zakhystu prav liudyny [International standards in the field of human rights protection]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 1–2, pp. 49–53. [in Ukr.].

10. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-pp>. [in Ukr.].

11. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].

12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam

Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen chastyny tretoi statti 120, astyny shostoi statti 234, chastyny tretoi statti 236 Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro rozghliad sudom okremykh postanov slidchoho i prokurora) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the third part of Article 120, the sixth sentence of Article 234, the third part of Article 236 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (the case of court consideration of individual decisions of the investigator and prosecutor)] vid 30.01.2003 № 3-rp/2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03#Text>. [in Ukr.].

13. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 260/4504/20 [Resolution of the Supreme Court in case No. 260/4504/20] vid 14.07.2022. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/105247673>. [in Ukr.].

14. Karpachova, N. I. (2009) Mizhnarodni standarty u haluzi prav i svobod liudyny ta problemy yikh realizatsii v Ukraini [International standards in the field of human rights and freedoms and problems of their implementation in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 4, pp. 4–21. [in Ukr.].

15. Horetskyi, O. Dostup do pravosuddia pid chas viiny – uspiikhy, zahrozy, rekomendatsii [Access to justice in times of war – successes, threats, recommendations]. *Yurydychna Hazeta*. URL : <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/dostup-do-pravosuddya-pid-chas-viyni--uspihi-zagrozi-rekomendaciyi.html>. [in Ukr.].

16. Vrazhaiuchymy ye yak kilnist sprav, yaki nadiishly do sudiv u 2023 rotsi, tak i kilnist rozghlianutykh sprav v umovakh viiny ta nestachi kadriv – Holova VS Stanislav Kravchenko [The number of cases that came to the courts in 2023, as well as the number of cases considered in conditions of war and lack of personnel, are impressive – Chairman of the Supreme Court Stanislav Kravchenko]. *Sudova vlada Ukrainy*. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1554727>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Nalyvaiko. The constitutional right to a fair trial under martial law. The article is devoted to the specifics of the exercise of the right to a fair trial under martial law. The author draws attention to the fact that, on the one hand, the legal regime of martial law causes difficulties in exercising the right to a fair trial, on the other hand, domestic legislation contains a provision that justice in the territory where martial law is imposed is carried out exclusively by courts and any which shortening or speeding up judicial proceedings is prohibited. The article emphasizes that the difficult situation in our country associated with military aggression makes it necessary for the judicial system to administer justice in accordance with international standards and constitutional principles, guided by the rule of law and ensuring a person's right to a fair trial. Attention is drawn to the fact that the right to a fair trial is recognized as one of the most important in the system of human rights.

It is concluded that the provision of justice in the conditions of martial law requires not only ensuring the availability of the judicial system for everyone, consideration of the case according to the established procedure by an independent and impartial court, but also the creation of favorable conditions for the work of judges and courts of Ukraine. This is a complex task, the solution of which requires the state to take various administrative, financial and other measures, among which the main importance is the creation of an appropriate legal framework, the formation of the unity of judicial practice, the application of the rule of law in the adoption of court decisions and the practice of the European Court of Human Rights. The article states that in peacetime and wartime, judges must comply not only with the requirements of the law, but also strictly comply with the requirements of the procedural codes, while administering justice, taking into account military actions and their consequences in Ukraine. It is concluded that even in extraordinary legal circumstances, the judicial system must continue to administer justice on the basis of the rule of law and justice, ensuring that individuals have the right to legal protection and a fair trial. It is proved that the work of the judicial system should not be limited, except in cases where it is actually impossible to fulfill the powers.

Keywords: *justice, constitutional right to access to justice, constitutional right to a fair trial, right to a fair trial, judiciary, martial law, legal regime of martial law, human rights.*

УДК 342.723:349.224:342.723
DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-30-35

Лілія ЗОЛОТУХІНА ©
доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ТРУДОВІ ПРАВА ТА ІНТЕРЕСИ ПРАЦІВНИКІВ

Досліджено вплив воєнного стану, введеного в Україні 24 лютого 2024 р., на трудові права та інтереси працівників. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розуміння відповідних законодавчих та організаційних змін, що відбуваються у трудовій сфері в умовах сучасних викликів.

У процесі дослідження було визначено основні трудові права громадян, закріплені в Конституції України та Кодексі законів про працю України; проаналізовано зміни в законодавстві, зумовлені введенням воєнного стану; визначено їхній вплив на трудові права та інтереси працівників.

Встановлено, що внаслідок складної ситуації у сфері праці та зайнятості у трудове законодавство було внесено зміни, наприклад, щодо: встановлення випробувального терміну для працівників; переведення працівника на іншу посаду; розірвання трудових відносин, зокрема з тимчасово непрацездатними працівниками та працівниками, які перебувають у відпустці; робочого часу та скороченого графіку роботи перед святами; надання відпусток; колективних договорів; виплати заробітних плат; призупинення трудового договору та інших аспектів трудових відносин. Деякі із зазначених змін обмежують трудові права та інтереси працівників. Це викликає не лише занепокоєння серед працівників, але й підкреслює необхідність моніторингу та можливих змін для підтримання рівноваги між суспільними потребами та ситуативними вимогами.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів для подальшого вдосконалення трудового законодавства з метою забезпечення більш ефективного захисту прав працівників.

Ключові слова: воєнний стан, трудові права та інтереси, Кодекс законів про працю України, трудовий договір, відпустка для догляду за дитиною.

Постановка проблеми. У сучасних умовах воєнний стан є не лише відповіддю на виклик, пов'язаний із забезпеченням національної безпеки, а й суттєвим чинником, що впливає на різні аспекти суспільного життя, зокрема на трудові відносини та права працівників. Запровадження воєнного стану тягне за собою низку законодавчих змін та оперативних коригувань, що мають безпосередній вплив на права та інтереси працівників. Від поправок до трудового законодавства – до змін в умовах праці, адже наслідки воєнного стану для робочої сили є глибокими та далекосяжними. Розуміння цих наслідків має вирішальне значення для оцінки ширшого соціально-економічного ландшафту під час кризи. Тому тема впливу воєнного стану на трудові права та інтереси працівників, є надзвичайно актуальною. Представлене дослідження відображає складну динаміку між державним втручанням, імперативами безпеки та захистом основоположних прав у часи невизначеності й потрясінь.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Наразі відсутні конкретні дослідження або публікації, що безпосередньо аналізували б вплив воєнного стану на трудові права та інтереси працівників, оскільки це досить специфічна тема. Окремі її аспекти цієї теми розглядають у своїх роботах Л. Тіхонова [1], Н. Кайда [2], Н. Черненко [6], Т. Кириленко [7], Л. Присяжна [8], Т. Савін [9] та інші науковці. У зв'язку з цим існує необхідність у додаткових дослідженнях, котрі аналізуватимуть вплив воєнного стану на трудові права та інтереси працівників, щоб отримати більш

глибоке розуміння цієї проблеми та розробити ефективні заходи захисту працівників у воєнний час.

Мета статті – розглянути та проаналізувати вплив воєнного стану на трудові права та інтереси працівників з метою розуміння подальших перспектив та можливих шляхів захисту цих прав та інтересів.

Виклад основного матеріалу. Право на працю є одним із основних прав людини, закріплених у міжнародному законодавстві та визнаних усіма країнами. Віднесене до категорії соціально-економічних прав, воно забезпечує людям доступ до можливостей для існування, самореалізації та підтримки сім'ї [1].

Безсумнівно, основою правового управління в будь-якій державі є її конституція. У 1996 р. Верховна Рада України ратифікувала основний документ країни – Конституцію України. Згідно з її положеннями право на працю визнається найважливішим соціальним правом, що підтверджує його значущість в українському правовому полі [2].

Конституція України гарантує невід'ємне право на працю, дозволяючи кожному вільно обирати роботу, котра дає змогу заробляти на життя. Відповідно, на державу покладено завдання створювати умови, що сприяють безперешкодній реалізації цього права, забезпечувати рівність у виборі професії та роду занять, а також реалізовувати освітні ініціативи, адаптовані до суспільних потреб. Крім того, Основний закон прямо засуджує примусову працю, вимагаючи забезпечення належних, безпечних і здорових умов праці, а також заробітної плати, що відповідає встановленому законом рівню. Експлуатація вразливих груп, таких як жінки та неповнолітні, на небезпечних роботах суворо заборонена, що доповнюється гарантіями щодо своєчасної виплати заробітної плати та недопущення несправедливого звільнення.

Слід зазначити, що Конституція України визнає право працівників на страйк для захисту свого економічного та соціального добробуту. Крім того, акцент робиться на праві на відпочинок, що забезпечується положеннями про щотижневі вихідні, щорічну оплачувану відпустку, регламентований робочий час і обмеження на роботу в нічний час у різних галузях.

Громадяни зберігають прерогативу створювати профспілки для захисту своїх трудових та соціально-економічних інтересів, а обмеження щодо членства у профспілках продиктовані виключно конституційними та законодавчими положеннями, що підкреслює рівність у діяльності та створенні профспілок [3].

Крім Конституції України, основні трудові права визначаються Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП України). Згідно з його положеннями працівники мають право на регламентований відпочинок відповідно до законодавства, що обмежує робочий час та робочий тиждень, а також оплачувану відпустку, що має надаватися кожного року. Вони також мають право працювати в середовищі, котре надає пріоритет здоров'ю та безпеці, а також право на гідне ставлення як із боку роботодавців, так і колег. Крім того, вони мають право вступати до професійних спілок та брати участь у вирішенні колективних трудових конфліктів за допомогою встановлених законом процедур. Також працівники мають можливість займатися управлінням підприємствами та отримувати матеріальну підтримку завдяки механізмам соціального страхування у старості, у разі хвороби чи реабілітації, а також у випадках втрати працездатності. У разі безробіття вони мають право на матеріальну допомогу. Крім того, працівники можуть звертатися до суду з метою вирішення трудових спорів [4].

Отже, діюче законодавство наділяє працівника широким спектром прав, що забезпечують його захист та гарантують гідні умови праці й соціального забезпечення. Однак із початком повномасштабного вторгнення на всій території України було запроваджено воєнний стан, що вплинув на права та свободи громадян, закріплені Конституцією України.

Зокрема, на період дії воєнного стану обмежуються трудові права та інтереси працівників. Важливо підкреслити, що основною метою запровадження обмежень трудових прав та інтересів працівників є збереження стабільності ринку праці та забезпечення зайнятості населення в умовах існуючих викликів. Такими викликами є:

- *руйнування підприємств*, що мало наслідком значне скорочення робочих місць та сплеск безробіття. За даними служби зайнятості, на початок 2024 р. в Україні було зареєстровано 96 120 безробітних громадян, більшість із яких становлять жінки [5]. Однак експерти стверджують, що реальний рівень безробіття значно вищий за офіційні

цифри, оскільки не враховує такі чинники, як мобілізація чоловіків до Збройних Сил України та еміграція українських жінок у зв'язку з пошуком роботи за кордоном;

- *збільшення трудової міграції до інших країн*, зумовлене як міркуваннями безпеки, так і браком можливостей працевлаштування в Україні. З початку широкомасштабного російського вторгнення мільйони українських жінок покинули країну, багато з них знайшли роботу за кордоном і поступово асимілювалися в нових суспільствах [6]. Незважаючи на труднощі, значна частина мігрантів добре адаптувалася до нового середовища і не має наміру повертатися в Україну;

- *збільшення ризиків нещасних випадків на виробництві через бойові дії*, що створює значні загрози для працівників, впливає на їхню безпеку та продуктивність праці [7];

- *релокація бізнесу у відповідь на нестабільну безпекову ситуацію*. Згідно з дослідженням Центру економічного відновлення, в Україні було переміщено 790 підприємств, 623 з яких уже функціонують на нових місцях [8];

- *мобілізація*. Велика кількість компаній відчують дефіцит кваліфікованого персоналу, особливо в західних регіонах країни. Працівників відправляють на службу до Збройних Сил України, але замінити їх досить складно [9].

Складна ситуація у сфері праці та зайнятості вимагала перегляду нормативного забезпечення трудових відносин. У результаті 15 березня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Зміни в законодавстві, зумовлені введенням воєнного стану, значно вплинули на трудові права та інтереси працівників. Розглянемо детальніше, який саме вплив справили ці зміни:

1. *Встановлення випробувального терміну для всіх працівників*. У той час як чинний КЗпП України звільняє певні категорії, наприклад, тимчасово переміщених осіб, від випробувального терміну, вищезгаданий закон надає роботодавцям право встановлювати його для всіх без виключення новоприйнятих працівників. Важливо підкреслити, що випробувальний термін завершується або продовженням трудових відносин, або звільненням у зв'язку з його непроходженням;

2. *Переведення працівника на посаду, що не передбачена трудовим договором*. Право роботодавця здійснювати такі переведення обмежується конкретними обставинами. Зокрема, він може це зробити з метою запобігання або усунення наслідків воєнних дій та в ситуаціях, що загрожують життю або погіршують життєві умови працівника. Однак при цьому працівникові гарантується компенсація розміром не менше середньої зарплати, котру він отримував на попередній роботі. Водночас в умовах війни роботодавець може не повідомляти про своє рішення працівнику за два місяці до такого переведення, як було раніше. Отже, можна дійти висновку, що це є обмеженням прав та інтересів працівників;

3. *Розірвання трудових відносин з працівником за його власним бажанням без необхідності попередження*. Прерогатива працівника розірвати трудові відносини зі своїм роботодавцем за власним бажанням без попередження за два тижні поширюється на регіони, в яких ведуться бойові дії або існує безпосередня загроза життю та здоров'ю такого працівника. Таким чином, працівник може звільнитися, не дотримуючись установленого трудовим законодавством 14-денного строку, що надається для попередження роботодавця. Зазначений термін слугує насамперед інтересам роботодавця, надаючи йому достатньо часу, щоб знайти заміну працівникові, який звільняється, і у такий спосіб забезпечити безперервність своєї діяльності. Скасування цього строку може створити проблеми для роботодавців, особливо в умовах дезорганізації, спричиненої військовими діями, що потенційно загострює виклики, пов'язані з наявністю робочої сили;

4. *Надання додаткових підстав для розірвання договору між роботодавцем та працівником*. Роботодавець може припинити трудовий договір, якщо його підприємство ліквідується внаслідок знищення виробничих, організаційних або технічних активів, котре відбулося через воєнні дії. Хоч це чітко і не прописано у законодавстві, виступаємо за дотримання законодавчо встановлених процедур щодо процесу ліквідації юридичної особи. В ідеалі звільнення працівника має відбуватися після процедур, котрі свідчать про початок такої ліквідації. По суті, основною підставою для звільнення повинна бути ліквідація, а не лише знищення активів підприємства. Крім того, порівняння законодавчих змін із довоєнним трудовим законодавством дозволяє

констатувати, що новий закон скорочує строк попередження про звільнення за бажанням роботодавця до десяти днів, що передують даті розірвання трудового договору, на відміну від попереднього двомісячного строку попередження, визначеного у КЗпП України. Ця поправка, ймовірно, обмежує права та інтереси працівників, хоча вони можуть отримати вихідну допомогу в розмірі однієї середньомісячної зарплати;

5. *Розірвання трудових відносин з тимчасово непрацездатними працівниками та працівниками, які перебувають у відпустці.* В умовах воєнного стану роботодавцям надано право розривати трудові відносини з працівниками, які через захворювання, травми чи інші причини не можуть працювати або перебувають у відпустці. Хоча це положення нового законодавства, як видається, обмежує права працівників, воно відповідає усталеній судовій практиці. Наприклад, якщо роботодавець прийняв рішення розірвати трудові відносини з таким працівником, датою звільнення буде рахуватися наступний робочий день після закінчення відпустки або терміну тимчасової непрацездатності;

6. *Подовження робочого часу та скасування скороченого графіку роботи перед святами.* За звичайних обставин трудове законодавство обмежує робочий тиждень максимум 40 годинами. Однак під час війни цей ліміт збільшується на 20 годин. Аналогічно, скорочений робочий графік обмежений 50 годинами на тиждень, що є значним відхиленням від звичайного 40-годинного тижня в мирний час. Важливо зазначити, що законодавчі зміни не передбачають автоматичного переходу на 60-годинний робочий тиждень на всіх підприємствах. Найімовірніше, вони слугують для виправдання дій роботодавців, якщо виникає потреба в тривалому робочому часі. Крім того, скасовано норми, які дозволяли скорочувати робочий час перед святами. П'ятиденний або шестиденний робочий тиждень встановлюється роботодавцем за погодженням із військовим керівництвом;

7. *Відмова у відпустці.* Роботодавці можуть відмовити у наданні відпустки працівникам, зайнятим на об'єктах критичної інфраструктури. Винятком є відпустки, що надаються вагітним жінкам та жінкам, які доглядають за дитиною;

8. *Призупинення дії деяких пунктів колективного договору.* Новий закон дозволяє призупинити дію певних пунктів колективних договорів, але не уточнює, яких саме. Це означає, що роботодавець може на власний розсуд вирішувати, які саме пункти призупинити. Така нечіткість суттєво обмежує права працівників;

9. *Виплата зарплат під час війни.* Працівники повинні отримувати заробітну плату, як зазначено в їхніх трудових договорах. У свою чергу, роботодавець зобов'язаний забезпечити її своєчасну виплату. Однак роботодавець не несе відповідальності за затримки, якщо доведе, що вони були спричинені непередбачуваними обставинами, зокрема воєнними діями. Звільнення роботодавця від відповідальності не позбавляє його від зобов'язань перед своїми працівниками. Якщо дотримання строків виплати зарплати стає неможливим через військові дії, період виплати може бути відтермінований до моменту відновлення звичайної господарської діяльності. Таким чином, законодавство пропонує певні послаблення для роботодавців, які не можуть виконати свої зобов'язання з виплати заробітної плати через зовнішні фактори. Однак тягар доведення того, що така несвоєчасна виплата заробітної плати була безпосередньо пов'язана з непередбачуваними обставинами, зокрема воєнними діями, залишається на роботодавцеві [10];

10. *Тимчасове призупинення трудового договору.* Тимчасове призупинення трудового договору призводить до того, що роботодавець тимчасово звільняється від обов'язку надавати роботу, а працівник – її виконувати. Важливо підкреслити, що таке призупинення не прирівнюється до розірвання трудових відносин. На окрему увагу заслуговують питання щодо відшкодування зарплати, гарантій та компенсацій працівникам. Зазначені питання повністю належать до компетенції держави, що здійснює військову агресію, а саме російської федерації. Відповідно, якщо трудовий договір працівника призупиняється за таких обставин, єдиним засобом правового захисту стає звернення за компенсацією до держави-агресора. Це неминуче негативно впливає на інтереси працівника, наражаючи його на фінансові втрати та невизначеність, оскільки він не може отримати виплати від свого роботодавця [11].

Аналізуючи наведені зміни в трудовому законодавстві, спричинені воєнним станом, можна дійти висновку, що вони суттєво обмежують права та інтереси працівників. Наприклад, переведення працівника на посаду, що не передбачена

трудовим договором, може порушити його стабільність та впевненість у майбутньому, а також призвести до зниження матеріального становища та рівня соціального забезпечення.

Розірвання трудових відносин із тимчасово непрацездатними особами або тими, хто перебуває у відпустці, може призвести до фінансових труднощів для працівників, які опиняються у такій ситуації.

Подовження робочого часу та скасування скороченого графіку роботи перед святами також є серйозними змінами, що можуть негативно позначитися на здоров'ї та добробуті працівників. Ці зміни не лише збільшують навантаження на працівників, а й позбавляють їх можливості відпочити та відновитися перед важливими святами.

Надмірна влада роботодавців у відмові в наданні відпусток працівникам, які працюють на об'єктах критичної інфраструктури, також створює нерівність та може призвести до недовіри між сторонами.

Нарешті, скасування певних положень колективних договорів без конкретизації, які саме положення можуть бути скасовані, обмежує права працівників та робить їхнє становище більш незахищеним.

Отже, прийняті законодавчі зміни, хоча і можуть бути виправданими у воєнний час, мають суттєвий вплив на трудові права та інтереси працівників. Це викликає не лише занепокоєння серед працівників, а й створює потребу в моніторингу і можливих змінах законодавства для збереження балансу між інтересами суспільства та вимогами ситуації.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що складні обставини у сфері праці та зайнятості зумовили необхідність внесення змін до трудового законодавства. Ці зміни торкнулися різних аспектів, таких як: випробувальний термін, переведення працівників, звільнення, робочий час, графік відпусток, право на відпустку, колективні договори, виплата заробітної плати та призупинення трудового договору. На жаль, деякі з цих змін накладають обмеження на трудові права та добробут працівників. Це не лише викликає занепокоєння серед останніх, але й підкреслює необхідність пильного моніторингу та можливих коригувань для збереження балансу між суспільними потребами та ситуативними вимогами.

Список використаних джерел

1. Тіхонова Л. Д. Трудові права у національному законодавстві та міжнародних договорах про права людини. *Петрівсько-Роменська громада*. URL : <https://pr-otg.gov.ua/informacziya-2/trudovi-prava-u-nacziionalnomu-zakono/>.
2. Кайда Н. Право на працю в умовах воєнного стану. *HSA*. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/pravo-na-pratsyu-v-umovah-voennogo-stanu>.
3. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
5. Аналітична та статистична інформація. *Державний центр зайнятості*. URL : <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68>.
6. Черненко Н. І. Міграційні процеси в умовах війни: шляхи розв'язання проблем. *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2023. № 16. С. 229–235. URL : <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/389>.
7. Кириленко Т. Під час війни: скільки українців гинуть і травмуються на роботі. *ZN.UA*. URL : <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/pid-chas-vijni-skilki-ukrajintsiv-hinut-i-travmujuetsja-na-roboti.html>.
8. Присяжна Л. Понад 80% українського бізнесу залишились у своїх регіонах – дослідження. *LIGA ZAKON*. URL : https://biz.ligazakon.net/news/222625_ponad-80-ukranskogo-bznesu-zalishilis-u-svokh-regonakh--dosldzhennya.
9. Савін Т. Ринок праці втратив понад 2 млн осіб: який бізнес постраждав від мобілізації працівників у ЗСУ. *Фокус*. URL : <https://focus.ua/uk/eksklyuzivny/621976-rinok-pracivtrativ-ponad-2-mln-osib-yakij-biznes-postrazhdav-vid-mobilizaciyi-pracivnikiv-u-zsu>.
10. Права працівників під час воєнного стану. *LIGA ZAKON*. URL : https://biz.ligazakon.net/analytics/210052_prava-pracivnikiv-pd-chas-vonnogo-stanu.
11. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.

*Надійшла до редакції 01.03.2024
Прийнято до опублікування 12.03.2024*

References

1. Tikhonova, L. D. Trudovi prava u natsionalnomu zakonodavstvu ta mizhnarodnykh dohovorakh pro prava liudyny [Labor rights in national legislation and international treaties on human rights]. *Petrivsko-Romenska hromada*. URL : <https://pr-otg.gov.ua/informacziya-2/trudovi-prava-u-nacjonalnomu-zakono/>. [in Ukr.].
2. Kaida, N. Pravo na pratsiu v umovakh voiennoho stanu [The right to work under martial law]. *HSA*. URL : <https://www.hsa.org.ua/blog/pravo-na-pratsiu-v-umovah-voyennogo-stanu>. [in Ukr.].
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukr.].
4. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [The Code of Labor Laws of Ukraine dated December 10, 1971] : Zakon Ukrainy vid 10.12.1971. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>. [in Ukr.].
5. Analitichna ta statystychna informatsiia [Analytical and statistical information]. *Derzhavnyi tsentr zainiatosti*. URL : <https://www.dcz.gov.ua/analytics/68>. [in Ukr.].
6. Chernenko, N. I. (2023) Migrantsiini protsesy v umovakh viiny: shliakhy rozviazannia problem [Migration processes in war conditions: ways of solving problems]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia : Ekonomika*. № 16, pp. 229–235. URL : <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/389>. [in Ukr.].
7. Kyrylenko, T. Pid chas viiny: skilky ukraintsiv hynut i travmuitsia na roboti [During the war: how many Ukrainians die and are injured at work]. *ZN.UA*. URL : <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/pid-chas-vijni-skilki-ukrajintsiv-hinut-i-travmujutsja-na-roboti.html>. [in Ukr.].
8. Prysiazna, L. Ponad 80% ukrainskoho biznesu zalyshylys u svoikh rehionakh – doslidzhennia [Over 80% of Ukrainian businesses remained in their regions – research]. *LIGA ZAKON*. URL : https://biz.ligazakon.net/news/222625_ponad-80-ukrainskogo-biznesu-zalishilis-u-svokh-regonakh-doslzhennya. [in Ukr.].
9. Savin, T. Rynok pratsi vtratyv ponad 2 mln osib: yakiy biznes postrazhdav vid mobilizatsii pratsivnykiv u ZSU [The labor market has lost more than 2 million people: what businesses have suffered from the mobilization of workers in the Armed Forces of Ukraine]. *Fokus*. URL : <https://focus.ua/uk/eksklyuzivnyy/621976-rinok-praci-vtratyv-ponad-2-mln-osib-yakij-biznes-postrazhdav-vid-mobilizatsiyi-pracivnykiv-u-zsu>. [in Ukr.].
10. Prava pratsivnykiv pid chas voiennoho stanu [Rights of workers during martial law]. *LIGA ZAKON*. URL : https://biz.ligazakon.net/analytics/210052_prava-pratsivnykiv-pd-chas-vonnogo-stanu. [in Ukr.].
11. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu [On the organization of labor relations under martial law] : Zakon Ukrainy vid 15.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Liliia Zolotukhina. The impact of martial law on the labor rights and interests of employees. The article examines the impact of martial law introduced in Ukraine on February 24, 2024, on the labor rights and interests of employees. The relevance of the study is stipulated by the need to understand the relevant legislative and organizational changes taking place in the labor sphere in the context of modern challenges.

The purpose of the article is to review and analyze the impact of martial law on the labor rights and interests of employees with a view to understanding further prospects and possible ways of their protection.

To achieve this goal, the study solved a number of tasks: to define the basic labor rights of citizens enshrined in the Constitution of Ukraine and the Labor Code; to analyze the changes in legislation caused by the introduction of martial law; to determine their impact on labor rights and interests of employees. The study used general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy.

The study found that the difficult situation in the field of labor and employment has led to changes in labor legislation. In particular, the changes affected the establishment of a probationary period for employees; transfer of employees to another position; termination of employment, including with temporarily disabled employees and employees on vacation; working hours and reduced work schedules before holidays; vacation; collective bargaining agreements; payment of wages; suspension of employment contracts and other aspects of employment relations. Some of these changes restrict the labor rights and interests of employees. This causes not only concern among employees, but also emphasizes the need for monitoring and possible changes to maintain a balance between social needs and situational requirements.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying the results obtained for further improvement of labor legislation with a view to ensuring more effective protection of employees' rights.

Keywords: *martial law, labor rights and interests, the Labor Code of Ukraine, employment contract, parental leave.*

УДК 004.94

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-36-44

Олена ПАРШИНА ©
доктор економічних наук, професор
(Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна)

Юрій ПАРШИН ©
доктор економічних наук, професор
(Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету, м. Запоріжжя, Україна)

КІБЕРБЕЗПЕКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЗРОСТАННЯ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ ТА СВІТОВІЙ БЕЗПЕЦІ

Зважаючи на умови наявної тенденції зростання загроз національній та світовій безпеці, акцентовано на доцільності глобального погляду на забезпечення кібербезпеки і безпеки критично важливих об'єктів та інфраструктур. Здійснено аналіз проблеми побудови сучасної моделі кібербезпеки, що повинна відображати основні процеси, котрі відбуваються в кібернетичному просторі, з метою оптимізації процесів захисту інформації. Для аналізу кількісної оцінки кібернетичної безпеки використано глобальний індекс кібербезпеки Global Cybersecurity Index. Порівняльну оцінку рівня кібербезпеки України здійснено на регіональному рівні з огляду на складові критерії. Аналіз динаміки обсягів витрат на технології кібербезпеки у світі дозволив встановити основні тенденції та прогнози глобальних витрат на захист від кіберзлочинності. Визначено ключові тренди розвитку галузі кібербезпеки із зазначенням набуття сектором кібербезпеки стратегічного пріоритету.

Ключові слова: кібербезпека, загрози, національна безпека, захист інформації.

Постановка проблеми. В умовах загострення глобальних конфліктів у сучасному світі спостерігається стійка тенденція зростання загроз національній та світовій безпеці. Після терактів 11 вересня 2001 р. було визначено доцільність глобального погляду на забезпечення безпеки критично важливих об'єктів та інфраструктур. На світовому рівні окреслені питання були поєднані в єдину систему боротьби з тероризмом й міграційною кризою після терористичних атак 13–14 листопада 2015 р. у Парижі. Інтегрований підхід до проблеми безпеки дозволив розпочати формування такої системи на міжнародному рівні під час економічного саміту G20 15 листопада 2015 р. в Анкарі.

Проведені дослідження сучасних процесів світової глобалізації [10] засвідчують формування багатополлярної моделі світу, у межах якої з'являються нові центри сили з різними політичними та економічними інтересами. Внаслідок динамічного розвитку цих процесів посилюється нестабільність на міжнародному рівні та виникають збройні конфлікти.

За останні роки спостерігається динамічне зростання кібератак на державні органи, обороно-промисловий комплекс, об'єкти критичної інфраструктури, IT-мережі та засоби масової інформації, що, безумовно, негативно впливає на рівень національної безпеки нашої держави. Проведений моніторинг реалізації Стратегії національної безпеки дозволяє відзначити значне зростання інтенсивності кібернетичних атак, що спрямовані на інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру в Україні. Зокрема,

© О. Паршина, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7836-0140>
parschina@ukr.net

© Ю Паршин, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8650-5303>
parshin22@ukr.net

відповідно до проведених розслідувань зазначено [26], що було здійснено не менше 5 тис. кібератак проти органів державної влади та критично важливої інфраструктури нашої країни. 14 січня 2022 р. майже 70 українських урядових сайтів, зокрема Міністерства закордонних справ України, Кабінету Міністрів України та РНБО України, були тимчасово зіпсовані російськими хакерами [7].

Слід зазначити, що, незважаючи на складну політичну та економічну ситуацію, Україна змогла здобути перевагу у протистоянні значній кількості кібератак та інформаційній агресії. Зокрема, за період із січня до червня 2023 р. було відбито 762 кібератаки на об'єкти критичної інфраструктури та сфери бізнесу нашої країни [7].

З огляду на наявні тенденції зростання кібератак зазначимо, що проблема забезпечення інформаційної безпеки, кібербезпеки та захисту інформаційних ресурсів визначається як пріоритетна у сфері державної політики національної безпеки України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вирішення проблеми забезпечення кібербезпеки та інформаційної безпеки сучасні вчені та практики пов'язують із розкриттям природи явища, що полягає у порушенні властивостей інформації, та розробкою практичних методів, моделей та систем захисту інформації.

Сучасні вчені акцентують наважливості побудови сучасної моделі кібербезпеки, що повинна відображати основні процеси, котрі відбуваються в кібернетичному просторі, з метою оптимізації процесів захисту інформації. Зокрема, С. Головань, О. Голубенко, А. Карпов, І. Опірський, О. Петров, М. Попова, В. Хорошко, Ю. Яремчук пропонують представити такі процеси у загальному вигляді як процеси розподілу і використання ресурсів, що виділяються на захист інформації [4; 8; 11].

Сучасними вченими розроблено численну кількість моделей та з метою упорядкування їхньої розмаїтості запропоновано використання різних критеріїв. Зокрема, моделі класифікують за способами реалізації, за характером процесів у системі, за характером підходу до моделювання об'єкта, за призначенням об'єктів дослідження, за характеристиками досліджуваного об'єкта тощо. З метою проведення системної класифікації моделей І. Опірським було запропоновано спрощену класифікацію моделей захисту інформації [8].

При розробці моделей інформаційної безпеки вчені використовують різні наукові підходи. Зокрема, Д. Дячков розглядає формування структурної моделі інформаційної безпеки на підґрунті використання положень комплексного підходу [5]. О. Балалаєва та А. Кочукова пропонують функціональну модель комплексної системи захисту інформації [2]. Деякі вчені пропонують представити комплексну систему захисту інформації у вигляді орієнтованого графа, де вершинам відповідають компоненти об'єкта критичної інфраструктури, а ребрам – інформаційні потоки між цими об'єктами [11].

З метою проведення ґрунтовних досліджень процесів захисту інформації та отримання необхідного рівня деталізації й розробки заходів із забезпечення інформаційної безпеки вчені приділяють особливу увагу питанням моделювання. Зокрема, для моделювання комплексної системи захисту інформації з точки зору поточного опису процесів С. Черемних, І. Семенов та В. Ручкін пропонують використовувати методологію IDEF – технологію опису бізнес-процесів у цілому як множини взаємозалежних дій або функцій [14]. З огляду на практичний досвід у цій галузі вважаємо за доцільне використовувати аналітичні технології та платформи для проведення моделювання складних інформаційних процесів [10; 9; 19].

В умовах ведення проти України гібридної війни спостерігається тенденція зростання загроз та кібератак із пошкодженням об'єктів критичної інфраструктури. Стратегією національної безпеки України визначено перелік загроз безпеці критичної інфраструктури, котрі насамперед полягають у значній зношеності основних фондів об'єктів інфраструктури України [13]. Крім того, було зроблено акцент на недостатньому рівні захищеності критичної інфраструктури від терористичних посягань і диверсій, а також на неефективному управлінні безпекою критичної інфраструктури та систем життєзабезпечення.

Тому проблема забезпечення кібернетичного захисту в умовах стійкого зростання загроз національній та світовій безпеці потребує проведення подальших досліджень.

Мета статті полягає в дослідженні сучасного стану забезпечення кібербезпеки в

умовах загострення нестабільності на міжнародному рівні та зростання загроз національній і світовій безпеці.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення кібербезпеки та захисту інформації має здійснюватися у напрямі вирішення трьох взаємопов'язаних завдань: конфіденційності, цілісності та доступності [1; 6; 12]. Зокрема, з огляду на три основні складові інформаційну безпеку визначено у міжнародному стандарті як «збереження конфіденційності, цілісності та доступності інформації».

Вважається, що проблема комп'ютерного захисту бере свій початок у 1970-ті рр. [25]. Історія кібербезпеки починається з 1972 р., коли стартував дослідницький проєкт ARPANET (мережа агентства перспективних дослідних проєктів), що був по суті попередником Інтернету [3]. У мережі ARPANET вперше з'явилися протоколи для віддалених комп'ютерних мереж. Отже, інформаційна безпека спрямована на захист даних незалежно від місця знаходження інформації або засобу її використання, а кібербезпека має забезпечувати захисні механізми саме в кібернетичному просторі. Таким чином, під кібербезпекою будемо розуміти процес захисту інформації в кіберпросторі, тобто у віртуальній реальності, що існує як «всередині» комп'ютерів, так і «всередині» комп'ютерних мереж.

Звернемо увагу на те, що на сучасному етапі розвитку кіберзлочинність є ключовою загрозою світовій економіці. Про важливість питань, пов'язаних із кіберзахистом, свідчить те, що вони постійно виходять на порядок денний на міжнародних зустрічах «Великої двадцятки» та на майданчику ООН. Міністри телекомунікацій та інформаційних технологій різних країн також обговорюють питання цього напрямку, оскільки вони безпосередньо торкаються елементів управління критичною інфраструктурою Інтернету.

З метою кількісної оцінки кібернетичної безпеки використовуються загально визнані рейтинги, зокрема: Global Cybersecurity Index (GCI) – глобальний індекс кібербезпеки [20], National Cyber Security Index (NCSI) – національний індекс кібербезпеки [16], National Cyber Power Index (NCPI) – національний індекс кіберпотужності [23] та Cyber Readiness Index (CRI) – національний індекс кіберготовності [15].

Експерти Міжнародної спілки електрозв'язку ООН (International Telecommunication Union) щороку складають рейтинг країн за рівнем кібербезпеки. Перша редакція глобального індексу кібербезпеки (GCI) була опублікована у 2015 р. з метою вимірювання прихильності 193 держав-членів Міжнародної спілки електрозв'язку (МСЕ) до кібербезпеки задля визначення галузі для покращення та спонукання країн до відповідних дій шляхом підвищення обізнаності про стан кібербезпеки в усьому світі.

Національний індекс кібербезпеки (NCSI) – це глобальний індекс, що дозволяє в режимі реального часу здійснювати вимірювання готовності країн щодо запобігання кіберзагрозам та управління кіберінцидентами. Цей індекс, на відміну від попередньо розглянутого, сфокусований на окремих аспектах кібербезпеки, котрі запроваджуються урядами країн на національних рівнях за такими чотирма напрямками – сфера чинного законодавства, сфера сформованих інституцій, сфера співпраці та сфера результатів.

Використання національного індексу кіберпотужності (NCPI) дозволяє вимірювати державні стратегії, можливості для оборонних і руйнівних операцій, розподіл ресурсів та можливості приватного сектора в країні [27]. Рейтинг National Cyber Power Index 2022 був складений для 30 держав, за результатами якого Україна посідає 26 місце за загальними оцінками: з найвищими – захисту, нападу і можливостей спостереження і нижчими – щодо норм, інтелекту, комерції, контролю інформації [21].

За результатами рейтингу з використанням глобального індексу кібербезпеки (GCI) Global Cybersecurity Index 2020 [17] перше місце посіли Сполучені Штати Америки з індексом 100 балів. Друге місце поділяють Великобританія та Саудівська Аравія з індексом 99,54. На третьому місці – Естонія з індексом 99,48. Україна займає 78 місце з показником 65,93 бали зі 194 учасників оцінювання. Індокси окремих країн надано у табл. 1 [17].

Рейтинг країн за рівнем кібербезпеки

Країни	Індекс	Ранг
США	100	1
Великобританія	99,54	2
Саудівська Аравія	99,54	2
Естонія	99,48	3
Південна Корея	98,52	4
Сінгапур	98,52	4
Іспанія	98,52	4
Росія	98,06	5
ОАЕ	98,06	5
Малайзія	98,06	5
...	...	
Болгарія	67,38	77
Україна	65,93	78
Пакистан	64,88	79
...	...	
Ємен	0	182

Глобальний індекс кібербезпеки (GCI) [17; 20] дозволяє здійснити комплексну оцінку кібербезпеки всіх країн світу за п'ятьма складовими критеріями:

- юридичним (Legal Measures) – наявність правових систем і структур, що займаються питаннями кібербезпеки та кіберзлочинів;
- технічним (Technical Measures) – технічні можливості у сфері кібербезпеки;
- організаційної підготовленості (Organizational Measures) – існування інститутів координації політики та стратегій розвитку кібербезпеки на державному рівні;
- розвитку освітнього та дослідницького потенціалу країни (Capacity Development) – наявність науково-дослідних, освітніх та підготовчих програм, а також сертифікованих фахівців та держустанов, що сприяють нарощуванню потенціалу у сфері інформаційної безпеки;
- готовності до співпраці (Cooperative Measures) – наявність партнерства, механізмів співробітництва та систем обміну інформацією з іншими країнами.

У регіональному рейтингу (серед країн Європи) з використанням глобального індексу кібербезпеки Україна посіла 39 місце (з-поміж 42 країн Європи) [17]. На рис. 1 представимо у графічному вигляді оцінку рівня кібербезпеки з урахуванням п'яти критеріїв для України та порівняємо зі складовими індексу кібербезпеки сусідніх країн, зокрема Молдови, Польщі, Румунії та Чехії.

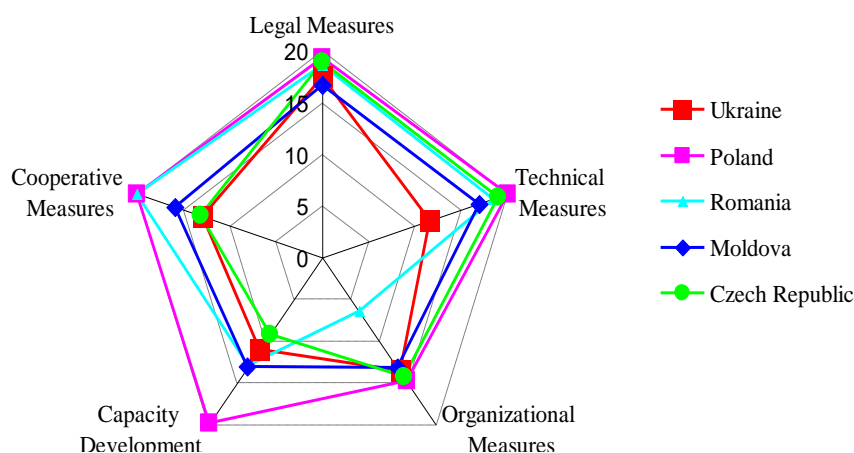

Рис. 1. Графічна інтерпретація оцінки кібербезпеки з урахуванням п'яти складових критеріїв глобального індексу

Аналіз за кількісними показниками з використанням складових критеріїв глобального індексу кібербезпеки дозволяє зазначити, що за критерієм організаційної підготовленості (Organizational Measures) показник України (13,6) перевищує аналогічний показник Румунії (6,42). Позитивну ситуацію можна спостерігати й за показником розвитку освітнього та дослідницького потенціалу країни (Society Development) – показник України (10,94) перевищує аналогічний показник Чехії (9,14). За всіма іншими показниками спостерігається відставання від аналогічних показників сусідніх країн.

Забезпечення високого рівня кібернетичного захисту потребує відповідних фінансових ресурсів та впровадження інвестиційних проектів. У світовому масштабі спостерігається постійне збільшення обсягів витрат на технології кібербезпеки. Динаміку витрат за аналітичними даними компанії Canalys [19] надано на рис. 2. Представлені сумарні значення витрат сформовані з урахуванням показників із шести ключових сегментів ринку ІТ-технологій, як-от: засоби забезпечення безпеки кінцевих елементів (точок); інструменти мережного захисту; програмне забезпечення для пошуку та аналізу вразливостей; веббезпека та захист електронної пошти; безпека даних та системи керування доступом до ідентифікаційних даних.

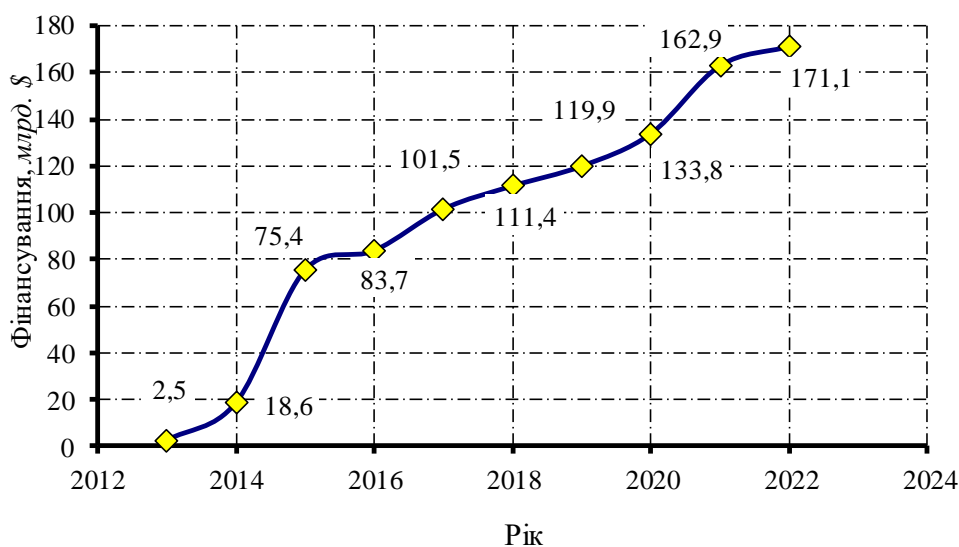

Рис. 2. Динаміка обсягів витрат на технології кібербезпеки у світі

Аналітики компанії Kaspersky провели дослідження за тематичним напрямом «Інформаційна безпека бізнесу» з метою з'ясування витрат компаній на кіберзахист із формуванням прогнозів цих витрат на майбутнє. Розглядаючи різні регіони, зазначимо, що витрати на кіберзахист теж є різними. Наприклад, у США та Канаді у невеликих організаціях у 2022 р. витрати становили у середньому 350 тис. дол. при загальному бюджеті на розвиток ІТ 750 тис. дол., у великих компаніях – 3,750 млн дол. при загальному бюджеті 17,25 млн дол. Щорічні збільшення витрат на кіберзахист плануються у середньому на 13–14%.

У регіоні МЕНА (Близький Схід, Африка та Туреччина) у невеликих організаціях у 2022 р. бюджет на ІТ-розвиток склав 375 тис. дол., а на кіберзахист – 150 тис. дол., у великих компаніях, відповідно, бюджет – 18,5 млн дол., кіберзахист – 7,5 млн дол. Щодо планування витрат на наступні періоди: малі та середні підприємства планують їх збільшення на рівні 15 %, а великі компанії – 18 %.

Аналітики інвестиційного проекту First Trust NASDAQ Cybersecurity ETF (NASDAQ: CIBR) прогнозують, що до 2025 р. глобальні витрати від кіберзлочинності досягнуть 10,5 трлн дол. США [7].

За результатами прогнозування провідного експерта з технологічних ринків у межах проведеного дослідження Juniper Research було виявлено, що до 2028 р. витрати на кібербезпеку промислових кінцевих точок досягнуть 7,8 млрд дол. США [7]. До

основних причин такого збільшення слід віднести такі, як: підвищення складності IT-інфраструктури компанії, необхідність розширення компетенцій фахівців із кібербезпеки та поява нових загроз і ризиків у зв'язку з геополітичними факторами.

З-поміж основних проблем кібербезпеки для бізнесу доцільно зазначити такі: захист даних; витрати на забезпечення безпеки (з технологічної точки зору) середовищ; проблеми, що виникають у зв'язку із запровадженням хмарної інфраструктури.

Фахівці багатьох провідних компаній у галузі кіберзахисту дійшли висновку: для того, щоб ризики кібератак і витоків даних були максимально низькими, а ефективність вкладених у кібербезпеку інвестицій – максимально високими, необхідно використовувати надійний захист для кінцевих пристроїв із можливостями детектування загроз і своєчасного реагування на них. З огляду на дослідження у сфері безпеки, що було проведено фахівцями компанії Hikvision, доцільно виокремити такі ключові тренди [16]:

- динамічний розвиток штучного інтелекту з поступовим поєднанням Інтернету речей та штучного інтелекту;
- розвиток хмарних технологій та послуг, заміна традиційних сховищ даних конвергентними системами;
- розвиток та поширення біометричних технологій контролю доступу;
- запровадження в системах безпеки моделей типу Zero Trust (моделі нульової довіри: мінімум довіри, максимум перевірок).

Також можна очікувати зростання попиту на деталізацію зображення у складних умовах роботи систем безпеки, а також на пристрої безпеки, що оснащені сонячними батареями, тощо.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження слід констатувати наявність значного попиту на ефективні рішення з кібербезпеки. Саме тому компанії, що працюють у секторі кіберзахисту, мають реальні можливості для отримання вигоди за результатами впровадження інвестиційних проєктів. Зокрема, ґрунтуючись на прогнозах щодо зростання до 2028 р. ринку хмарних технологій та безпеки Інтернету речей (IoT) до 23 %, а також середньорічного зростання ринку штучного інтелекту до 22 %, що в ціновому еквіваленті оцінюється приблизно на рівні 63 млрд дол. США [7], слід звернути увагу на використання реальних можливостей у цьому напрямі для приватних інвесторів.

Серед провідних постачальників інструментів кібербезпеки з їхню долею витрат на ринку можна виокремити такі компанії (табл. 2).

Таблиця 2

Провідні постачальники інструментів кібербезпеки на світовому ринку

№	Доля на ринку, %	Назва компанії	Посилання
1.	7,9	Palo Alto Networks	https://www.paloaltonetworks.com/
2.	6,8	Fortinet	https://www.fortinet.com/
3.	6,1	Cisco	https://www.cisco.com/
4.	3,8	Check Point	https://www.checkpoint.com/
5.	3,2	CrowdStrike	https://www.crowdstrike.com/
6.	3,1	IBM	https://www.ibm.com/us-en
7.	3,0	Okta	https://www.okta.com/uk/
8.	2,9	Microsoft	https://www.microsoft.com/uk-ua
9.	2,9	Trellix	https://www.trellix.com/en-us
10.	2,6	Symantec	https://www.broadcom.com/products/cybersecurity/endpoint
11.	2,4	Splunk	https://www.splunk.com/
12.	2,3	Trend Micro	https://www.trendmicro.com/
13.	52,9	Інші	

Водночас в інформаційно-аналітичному дайджесті зазначено, що актуальною темою протягом 2024 р. залишається дефіцит фахівців із навичками, необхідними для захисту організацій від кібератак [7]. Про збільшення дефіциту кадрів у сфері кібербезпеки в усіх регіонах світу засвідчують результати дослідження Cybersecurity Workforce Study. Зростає попит на розробку та впровадження нових технологій, таких як: виявлення загроз на основі штучного інтелекту та реагування на них, захисту даних,

Інтернету речей (IoT), а також технологій, методів та програмного забезпечення з використанням штучного інтелекту.

Висновки. За результатами проведених досліджень слід констатувати наявність зростання кіберзагроз з негативними наслідками впливу на рівень національної та світової безпеки. Зважаючи на прогресивні тенденції розвитку інформаційної галузі та технологій штучного інтелекту, слід очікувати у 2024 р. набуття сектором кібербезпеки стратегічного пріоритету. У зв'язку з цим питання забезпечення персональних даних, безпечного використання хмарних технологій, забезпечення функціонування об'єктів критичної інфраструктури набувають особливого значення та потребують проведення фундаментальних і прикладних досліджень.

Список використаних джерел

1. Артемов В. Ю., Ленков О. С., Пашков А. С., Стаднік О. М., Хорошко В. О. Нормативно-правовий довідник з охорони інформації в Україні. Київ : ДУІКТ, 2010. 155 с.
2. Балалаєва О. Ю., Кочукова А. В. Моделювання і реінжиніринг процесів системи захисту інформації на основі теорії графів і методології IDEF. *Наука та виробництво*. 2020. Вип. 22. С. 9–14.
3. Гладун А. Я. Арпанет. *Велика українська енциклопедія*. URL : <https://vue.gov.ua/АРПАНЕТ>.
4. Голубенко О. Л., Хорошко В. О., Петров О. С., Головань С. М., Яремчук Ю. Є. Політика інформаційної безпеки. Луганськ : Вид-во СНІ ім. В. Даля. 2009. 300 с.
5. Дячков Д. В. Формування моделі інформаційної безпеки. *Причорноморські економічні студії*. 2017. С. 263–267.
6. Захист бази даних від несанкціонованого доступу. *ІТД*. URL : <https://iitd.com.ua/shifruvannja-ta-zahist-baz-danij/>.
7. Кібербезпека в інформаційному суспільстві : інформаційно-аналітичний дайджест / відп. ред. О. Довгань ; упоряд. О. Довгань, Л. Литвинова, С. Дорогих. Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України» ; Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. Київ, 2023. № 10. 320 с.
8. Опірський І. Р. Класифікація моделей захисту інформації в інформаційних мережах держави. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25(10). С. 329–335.
9. Паршина О. А., Паршин Ю. І., Воскобойник В. О. Концептуальні аспекти забезпечення конкурентоспроможності комплексних систем захисту інформації // Проблеми правового, фінансового та економічного забезпечення розвитку національної економіки (галузевий та територіальний аспекти) : монографія / за ред. Л. М. Савчук, Л. М. Бандоріної. Дніпро : Пороги, 2021. 468 с. С. 194–206.
10. Паршина О. А., Паршина М. Ю., Чумак Т. В. Фактори економічного розвитку країн в умовах заострення глобальних проблем світової безпеки. *Приазовський економічний вісник*. 2021. Вип. 2(25). С. 3–7. URL : http://rev.kpu.zp.ua/journals/2021/2_25_ukr/3.pdf.
11. Попова М. С., Карпов А. П. Застосування теорії графів для виявлення потенційних загроз безпеці інформації. *Проблеми сучасної науки та освіти*. 2016. № 35(77). С. 1–3.
12. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>.
14. Черемних С.В., Семенов І.О., Ручкєїн В.С. Структурний аналіз систем. IDEF-технології. К.: Статистика України, 2018. 243 с.
15. Cyber Readiness Index Country Profiles. *Potomac Institute for Policy Studies*. URL : <https://www.potomacinstitute.org/academic-centers/cyber-readiness-index>.
16. Cybersecurity center. *Hikvision*. URL : <https://www.hikvision.com/en/support/cybersecurity/>.
17. Global Cybersecurity Index 2020. 172 p. URL : https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf.
18. National Strategy to Increase Foreign Direct Investment in Ukraine. 96 p. URL : <https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/FDI-Strategy-Section-2-Digital-Infrastructure-ENG.pdf>.
19. Parshyna O., Parshyn Yu. Analytical platform to provide competitiveness of ore-mining machinery manufacturing. *Mining of Mineral Deposits*. 2020. Vol. 14. Issue 3. P. 61–70. URL : http://mining.in.ua/articles/volume14_3/08.pdf.
20. Polotai O., Lagun A., Kukharska N., Samotyy V. Trend extrapolation method for qualitative prognosis of the global cybersecurity index in Ukraine. *ISTCMTM*. 2020. Vol. 81(4). P. 30–34. URL : <https://science.lpnu.ua/istcmtm/all-volumes-and-issues/volume-81-no4-2020/trend-extrapolation-method-qualitative-prognosis>.
21. The history of cybersecurity. *Avast*. URL : <https://blog.avast.com/history-of->

cybersecurity-avast.

22. Ukraine Identifies Russian FSB Officers Hacking As Gamaredon Group. *The Hacker News*. URL : <https://thehackernews.com/2021/11/ukraine-identifies-russian-fsb-officers.html>.

23. Voo J., Hemani I., Cassidy D. National Cyber Power Index 2022. Cambridge : Harvard Kennedy School, 2022. 66 p. URL : https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/CyberProject_National%20Cyber%20Power%20Index%202022_v3_220922.pdf.

Надійшла до редакції 22.01.2024

Прийнято до опублікування 06.02.2024

References

1. Artemov, V. Iu., Lienkov, O. S., Pashkov, A. S., Stadnik, O. M., Khoroshko, V. O. (2010) Normatyvno-pravovyi dovidnyk z okhorony informatsii v Ukraini [Regulatory and legal guide on information protection in Ukraine]. Kyiv : DUIKT. 155 p. [in Ukr.].

2. Balalaieva, O. Iu., Kochukova, A. V. (2020) Modeliuvannia i reinzhynirnyh protsesiv systemy zakhystu informatsii na osnovi teorii hrafiv i metodolohii IDEF [Modelling and reengineering of information protection system processes based on graph theory and IDEF methodology]. *Nauka ta vyrobnytstvo*. № 22, pp. 9–14. [in Ukr.].

3. Hladun, A. Ia. Arpanet [Arpanet]. *Velyka ukrainska entsyklopediia*. URL : <https://vue.gov.ua/APIAHET>. [in Ukr.].

4. Holubenko, O. L., Khoroshko, V. O., Petrov, O. S., Holovan, S. M., Yaremchuk, Yu. Ie. (2009) Polityka informatsiinoi bezpeky [Information security policy]. Luhansk : Vyd-vo SNI im. V.Dalia. 300 p. [in Ukr.].

5. Diachkov, D. V. (2017) Formuvannia modeli informatsiinoi bezpeky [Formation of information security model]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, pp. 263–267. URL : <https://dspace.pdau.edu.ua/items/950422ff-df3f-4754-9efe-fac01de7a98b>. [in Ukr.].

6. Zakhyst bazy danykh vid nesanktsionovanoho dostupu [Protection of the database against unauthorized access]. *IITD*. URL : <https://iitd.com.ua/shifruvannja-ta-zahist-baz-danih/> [in Ukr.].

7. Kiberbezpeka v informatsiinom suspilstvi [Cyber security in the information society] : informatsiino-analitychni daidzhest / vidp. red. O. Dovhan ; uporiad. O. Dovhan, L. Lytvynova, S. Dorohykh. Derzhavna naukova ustanova «Instytut informatsii, bezpeky i prava NAPrN Ukrainy» ; Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V.I.Vernadskoho. Kyiv, 2023. № 10. 320 p. [in Ukr.].

8. Opirskiy, I. R. (2015) Klassyfikatsiia modelei zakhystu informatsii v informatsiinykh merezhakh derzhavy [Classification of information protection models in state information networks]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. № 25(10), pp. 329–335 [in Ukr.].

9. Parshyna, O. A., Parshyn, Yu. I., Voskoboinyk, V. O. (2021) Kontseptualni aspekty zabezpechennia konkurentospromozhnosti kompleksnykh system zakhystu informatsii [Conceptual aspects of ensuring the competitiveness of complex information protection systems] // Problemy pravovoho, finansovoho ta ekonomichnogo zabezpechennia rozvytku natsionalnoi ekonomiky (haluzevyi ta terytorialnyi aspekty) : monohrafiia / za red. L. M. Savchuk, L. M. Bandorinoi. Dnipro : Porohy. 468 p., pp. 194–206. [in Ukr.].

10. Parshyna, O. A., Parshyna, M. Iu., Chumak, T. V. (2021) Faktory ekonomichnogo rozvytku krain v umovakh zahostrennia hlobalnykh problem svitovoi bezpeky [Factors of economic development of countries in the conditions of aggravation of global problems of world security]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*. Vyp. 2(25), pp. 3–7. URL : http://pev.kpu.zp.ua/journals/2021/2_25_ukr/3.pdf. [in Ukr.].

11. Popova, M. S., Karpov, A. P. (2016) Zastosuvannia teorii hrafiv dlia vyivlennia potentsiinykh zahroz bezpetsi informatsii [Application of graph theory in identifying potential information security threats]. *Problemy suchasnoi nauky ta osvity*. № 35(77), pp. 1–3. [in Ukr.].

12. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [About the main principles of ensuring cyber security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2017 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>. [in Ukr.].

13. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine «On the National Security Strategy of Ukraine»] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 r. № 287/2015. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>. [in Ukr.].

14. Cheremnykh, S. V., Semenov, Y. O., Ruchkyn, B. C. (2018) Strukturnyi analiz system IDEF-tekhnologii [Structural analysis of systems. IDEF technologies]. Kyiv : Statystyka Ukrainy. 243 p. [in Ukr.].

15. Cyber Readiness Index Country Profiles. *Potomac Institute for Policy Studies*. URL : <https://www.potomacinstitute.org/academic-centers/cyber-readiness-index>.

16. Cybersecurity center. *Hikvision*. URL : <https://www.hikvision.com/en/support/cybersecurity/>.

17. Global Cybersecurity Index 2020. 172 p. URL : https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/str/D-STR-GCI.01-2021-PDF-E.pdf.

18. National Strategy to Increase Foreign Direct Investment in Ukraine. 96 p. URL : <https://ukraineinvest.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/FDI-Strategy-Section-2-Digital-Infrastructure-ENG.pdf>
19. Parshyna O., Parshyn Yu. Analytical platform to provide competitiveness of ore-mining machinery manufacturing. *Mining of Mineral Deposits*. 2020. Vol. 14. Issue 3. P. 61–70. URL : http://mining.in.ua/articles/volume14_3/08.pdf.
20. Polotai O., Lagun A., Kukharska N., Samoty V. Trend extrapolation method for qualitative prognosis of the global cybersecurity index in Ukraine. *ISTCMTM*. 2020. Vol. 81(4). P. 30–34. URL : <https://science.lpnu.ua/istcmtm/all-volumes-and-issues/volume-81-no4-2020/trend-extrapolation-method-qualitative-prognosis>.
21. The history of cybersecurity. *Avast*. URL : <https://blog.avast.com/history-of-cybersecurity-avast>.
22. Ukraine Identifies Russian FSB Officers Hacking As Gamaredon Group. *The Hacker News*. URL : <https://thehackernews.com/2021/11/ukraine-identifies-russian-fsb-officers.html>.
23. Voo J., Hemani I., Cassidy D. National Cyber Power Index 2022. Cambridge : Harvard Kennedy School, 2022. 66 p. URL : https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/CyberProject_National%20Cyber%20Power%20Index%202022_v3_220922.pdf.

ABSTRACT

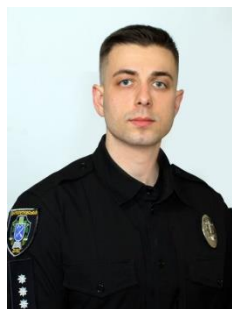
Olena Parshyna, Yuriy Parshyn. Cyber security in the current conditions of growing threats to national and global security. Taking into account the conditions of the existing trend of growing threats to national and global security, emphasis is placed on the expediency of a global approach to ensuring cyber security and the security of critically important objects and infrastructures. An analysis of the problem of building a modern cyber security model, which should reflect the main processes taking place in the cyberspace, with the aim of optimizing information protection processes, was carried out.

The Global Cybersecurity Index was used to analyze the quantitative assessment of cyber security. A comparative assessment of the level of cyber security of Ukraine was carried out at the regional level, taking into account the constituent criteria. Analysis of the dynamics of spending on cyber security technologies in the world made it possible to establish the main trends and forecasts of global spending on protection against cybercrime. The key trends in the development of the cyber security industry have been identified, indicating that the cyber security sector has become a strategic priority.

Keywords: *cyber security, threats, national security, information protection.*

УДК 343.32(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-44-51

Роман КАТОРКІН[©]
доктор філософії (право)
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ДЕТЕРМІНАНТИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Здійснено аналіз детермінантів такого виду кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, як колабораційна діяльність.

Зазначено, що широкомасштабна війна, що її російська федерація розв'язала проти України у лютому 2022 р., стала потужним чинником поширення цілого комплексу актів деліктної поведінки, зокрема колабораційної діяльності.

Акцентовано, що основними детермінантами колабораційної діяльності є: російська пропаганда, котру проводить держава-терорист у межах інформаційної війни проти України; соціально-економічні чинники, викликані війною; недоліки у сфері національно-патріотичного виховання; прогалини у чинному законі про кримінальну відповідальність тощо.

Ключові слова: *детермінанти кримінальних правопорушень, злочин, кримінальне правопорушення, колабораційна діяльність, чинники злочинності.*

© Р. Каторкін, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0115-8198>

katorkinroman@gmail.com

Постановка проблеми. У 2014 р., поки український народ під час Революції Гідності виборював право на європейський та євроатлантичний вектор розвитку, незалежність та свободу в усіх їх проявах, російська федерація, прикриваючись наративами про «братній народ», розпочала підступну експансію українських територій, що супроводжувалася гібридною війною (поєднувала у собі різні форми агресії: безпосередні бойові дії, інформаційні атаки, потужну пропаганду, ворожі дипломатичні акти на міжнародних політичних майданчиках тощо). Саме з цього періоду часу на території України вперше за часів незалежності почали фіксуватися випадки вчинення актів деліктної поведінки, що містили ознаки колабораційної діяльності. З огляду на низку причин (зокрема наміри нашої держави вирішити конфлікт дипломатичним шляхом; часткову, на той момент, відповідність окремим підставам та принципам криміналізації тощо) законодавець не поспішав приймати рішення щодо виокремлення колабораційної діяльності в окремих склад кримінального правопорушення (при цьому найбільш суспільно небезпечні випадки вчинення колабораційної діяльності підпадали під ознаки інших злочинів (наприклад, державної зради)), хоча дискусії щодо цього питання активно розгорталися на науковому рівні.

24 лютого 2022 р. російська федерація вкотре підтвердила своє реноме держави-вигнанця у сучасному демократичному світі, перейшовши від гібридної війни проти України до широкомасштабної. Нова ескалація конфлікту стала чинником, що суттєво вплинув на негативну динаміку поширення колабораційної діяльності в різних областях України. Через це, з метою підвищення рівня ефективності запобігання злочинам проти основ національної безпеки, законодавець оперативно (норма набрала чинності вже 15.03.2022) включив до змісту чинного КК України ст. 111-1 «Колабораційна діяльність».

З огляду на наявну проблему поширення в Україні колабораційної діяльності постає нагальна потреба у дослідженні основних детермінантів зазначеного кримінального правопорушення, адже їх усунення (або принаймні зниження рівня впливу на соціум) здатне суттєво підвищити рівень ефективності запобігання названим деліктам.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На науковому рівні проблеми поширення кримінальних правопорушень у вигляді колабораційної діяльності в Україні а також аспекти кримінальної відповідальності за це діяння у своїх роботах розглядали такі вчені, як: В. Березняк, І. Богатирьов, Т. Вайда, О. Дудоров, С. Єгоров, А. Коваленко, В. Конопельській, В. Кузнецов, О. Кузьменко, Т. Лисько, І. Медичкий, Г. Мудрецька, Ю. Орлов, В. Павликівський, Є. Письменський, Г. Резніченко, М. Сийплові, М. Хавронюк, В. Шаблистий, О. Юнін, К. Янішевська, А. Ященко та ін.

Проте більшість наукових праць стосуються переважно питань кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, тоді як кримінологічні аспекти залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є розкриття основних детермінантів колабораційної діяльності.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 р. російська федерація підступно розв'язала повномасштабну війну проти України. Ця війна супроводжується не тільки цілою низкою злочинів із боку російських військових та найманців, але і випадками колабораціонізму.

Негативна динаміка поширення колабораціонізму та високий ступінь суспільної небезпеки цього діяння змусили законодавця прийняти Закон України від 03.03.2022 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», на підставі якого до чинної редакції КК України було включено ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» [9].

Підтвердженням тези про тривожну динаміку поширення колабораційної діяльності на території України виступають статистичні дані, надані Офісом Генерального прокурора. Так, у 2022 р. на території України було зареєстровано 3851 випадок вчинення колабораційної діяльності (у 1090 з них особам вручено повідомлення про підозру), у 2023 р. – 3207 (у 1305 з них особам вручено повідомлення про підозру), у січні-лютому 2024 р. – 727 (у 112 з них особам вручено повідомлення про підозру) [10].

Таким чином, у період із березня 2022 р. до лютого 2024 р. включно на території нашої держави обліковано 7785 випадків вчинення колабораційної діяльності (у 2507 з

них особам вручено повідомлення про підозру).

Така невтішна статистика свідчить про необхідність проведення органами державної влади та неурядовими організаціями (загальними та спеціальними суб'єктами протидії злочинності) комплексу заходів, спрямованих на протидію зазначеному виду кримінальних правопорушень. Для ефективного запобігання колабораційній діяльності на території нашої держави важливо ідентифікувати та усунути (нейтралізувати, знизити рівень впливу на суспільство) детермінанти цього суспільно небезпечного діяння.

Перш ніж безпосередньо проаналізувати детермінанти колабораційної діяльності, необхідно визначитися зі змістом категорії «колабораційна діяльність». На сьогодні в КК України, як і будь-якому іншому законодавчому акті, це поняття (або «колабораціонізм») не розкривається.

Відповідно до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» колабораціонізм – це співробітництво з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час Другої світової війни. Колабораціоніст, у свою чергу, – людина, що співпрацювала з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час Другої світової війни [3, с. 553].

В умовах сьогодення під колабораціонізмом (в Україні) доречно розуміти співробітництво громадян України з державою-окупантом (сприяння у тій чи іншій формі окупаційній діяльності російської федерації). Форми та обов'язкові ознаки такого співробітництва (сприяння) прямо передбачені законодавцем у диспозиції ст. 111-1 закону про кримінальну відповідальність.

Як і будь-яке інше кримінальне правопорушення, колабораційна діяльність не виникає з нічого. Вчинення відповідного акта деліквентної поведінки обумовлюється наявністю пов'язаних між собою детермінантів.

У кримінології під криміногенними детермінантами прийнято розуміти сукупність соціальних явищ і процесів, що визначають злочинність як свій наслідок [6, с. 95].

Таким чином, саме синтез криміногенних детермінантів сприяє тому, що суб'єкт кримінального правопорушення вчиняє те чи інше суспільно небезпечне діяння.

На сьогодні на науковому рівні відсутня єдина позиція щодо кількості видів детермінантів та їхнього змісту. Найбільш поширеним є підхід, відповідно до якого детермінанти диференціюються на причини та умови вчинення кримінальних правопорушень (крім того, також виокремлюються корелянти).

Причини вчинення кримінальних правопорушень являють собою такі явища суспільного життя, що породжують злочинність, підтримують її існування, викликають її зростання або зниження [7, с. 46].

З викладеного випливає, що саме причини є тими чинниками, що безпосередньо підштовхують суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення акта деліквентної поведінки.

На відміну від причин, що прямо породжують злочинність, під умовами переважно розуміють комплекс явищ, котрі самі собою не можуть генерувати злочинність, але виступають якості обставин, що сприяють її виникненню та існуванню [6, с. 97].

Зауважимо, що причини та умови вчинення кримінальних правопорушень тісно пов'язані між собою. Ба більше, один і той самий чинник у різних ситуаціях може являти собою як причину вчинення злочину або кримінального проступку, так і умову. Через це на практиці подекуди доволі складно (а інколи навіть неможливо) розмежувати ці категорії між собою.

До вищезазначеного слід додати, що на науковому рівні поширеною є практика комплексного аналізу причин та умов вчинення кримінальних правопорушень під уніфікованим поняттям «детермінанти» («обставини», «чинники»).

Отже, встановивши сутність категорій «причини вчинення кримінальних правопорушень» та «умови вчинення кримінальних правопорушень», проаналізуємо основні детермінанти колабораційної діяльності. На сьогодні до таких належать:

1. Війна, що її підступно розпочала російська федерація проти України, – ця умова виступає базисом колабораційної діяльності. Саме численні злочини російських військових, «політичних діячів» та найманців, поєднані з тимчасовим захопленням окремих територій України, сприяли виникненню явища колабораціонізму на теренах нашої держави. Слушними вбачаються зауваження Є. Письменського про те, що країни,

території яких перебували (або знаходяться досі) під окупацією, неодмінно стикаються з проблемою взаємодії своїх громадян з окупантом, надання йому допомоги, сприяння у його діяльності на окупованій території тощо [8, с. 3].

Отже, спостерігаємо таку взаємозалежність: чим більшою є кількість окупованих територій та чим глобальніший масштаб військової агресії, тим вищий рівень поширеності згаданого акту деліктної поведінки.

З огляду на самовіддані та мужні дії ЗСУ, інших утворених відповідно до чинного законодавства військових формувань та стійкість усієї української нації переконані, що невдовзі цей чинник буде остаточно усунуто, а явище колабораціонізму – викоренено.

2. Пропаганда рашистів. Майже одразу після розпаду СРСР російська політична еліта почала будувати плани щодо незаконної анексії територій держав, котрі раніше входили до складу Радянського Союзу. Для російських високопосадовців розпад цієї держави став не шансом побудувати вільну сучасну демократичну державу, а способом перерозподілу сфер впливу та захоплення влади (що підтверджують події жовтня 1993 р. у Москві) [1, с. 34].

Після поділу влади всередині держави російська федерація вдалася до розроблення проєктів відновлення імперії. Майже одразу ж рашисти розгорнули потужну пропагандистську машину, що мала інформаційний вплив на громадян держав, які раніше входили до складу СРСР. При цьому в російських ЗМІ (що продовжували виходити друком та транслюватися на телебаченні в пострадянських державах) активно поширювалися наративи про «чудове життя в Радянському Союзі», «братні республіки», «поганий Захід» тощо. Плани ж щодо проведення військових кампаній проти сусідніх держав не були одразу втілені у життя через низку чинників та подій (перша російсько-чеченська війна (11.06.1994–31.08.1996), сутички у Дагестані (серпень-вересень 1999 р.), друга російсько-чеченська війна (07.08.1999–20.04.2000), теракти у російських містах, пов'язані з підризом будинків (вересень 1999 р.), трагедія Норд-Осту (жовтень 2002 р.), захоплення заручників у школі м. Беслан (2004 р.) тощо).

У 2008 р. російська федерація, переживши кризу всередині держави, перейшла до практичних дій щодо відновлення статусу імперії. Першою на шляху країни-варвара стала Грузія – саме у цю незалежну державу рашисти вторглися влітку 2008 р. Як виявилось, ця військова кампанія стала першим етапом реалізації кремлем глобального плану захоплення територій незалежних держав, що раніше входили до складу СРСР (хоча з огляду на тези російських «політиків» та «журналістів» не виключено, що відповідні плани були навіть ширшими) [2, с. 29].

Одночасно з широкомасштабною війною проти Грузії російська федерація розпочала новий етап інформаційної війни проти низки сусідніх держав. Найбільш інтенсивні атаки припали саме на Україну (хоча також були зафіксовані неодноразові випадки у бік держав Балтії, Республіки Казахстан, Республіки Молдова тощо). Держава-окупант активно поширювала та продовжує поширювати наративи про нібито «єдиний народ», «цивілізний та підступний колективний Захід, що завжди прагне нашкодити слов'янам», начебто «штучно створену радянськими вождями Україну» (у рашистів, як виявилось, своя «об'єктивна історія») тощо [16, с. 823].

До 2014 р. відповідна пропаганда супроводжувалася спробами уніфікації різних сфер суспільного життя України та російської федерації в єдину площину (створення спільних культурних проєктів, наміри об'єднання спортивних федерацій, спроби залучити Україну до Митного союзу ЄАЕС тощо). Коли ж Революція Гідності продемонструвала, що шлях України до побудови сучасної незалежної демократичної держави є незворотнім, рашисти вирішили не тільки загострити власну пропагандистську риторичку, але і розпочати справжню гібридну війну проти нашої Батьківщини [12, с. 737]. Відтепер із російських екранів почали лунати фрази про «незаконне захоплення влади в Україні хунтою», «васальний статус України», «поширення нацизму», «вбивство мирних громадян українською армією тощо».

Без сумніву, більшість українців розуміють, що подібні гасла є повною нісенітницею, котру вигадала російська еліта з метою експансії українських територій. Проте, на превеликий жаль, існує певний відсоток громадян України, які через власні неосвіченість та довірливість потрапили під вплив російської пропаганди, що стало певним підґрунтям для вчинення ними в подальшому актив колабораційної діяльності.

Для зниження рівня впливу названого чинника важливо:

- 1) продовжувати роботу щодо блокування російських інформаційних ресурсів, котрі поширюють пропагандистську риторику та фейки на території України;
- 2) розвінчувати у вітчизняних ЗМІ поширені російською федерацією фейки;
- 3) подавати у ЗМІ та на офіційних ресурсах органів державної влади достовірну інформацію щодо злочинів, котрі щодня вчиняють рашисти на території нашої держави, тощо (їхній рівень жорстокості, масштаби тощо).

3. Соціально-економічні чинники. Як вдало зазначає В. Конопельський, у ході розслідування кримінальних проваджень було встановлено, що суб'єктами розглядуваного суспільно небезпечного діяння є особи, які його вчиняють не тільки і не стільки з політичних мотивів, скільки з корисливої зацікавленості [5, с. 50].

Вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, нерідко виступає як певний інструмент для швидкого збагачення або ж, навпаки, засіб збереження наявного у колаборанта майна або грошових коштів.

Поширеними також є випадки, коли суб'єкт згаданого кримінального правопорушення вчиняє відповідний акт делінквентної поведінки з метою перезапуску або реанімації власної кар'єри. Так, відповідно до статистичних даних, у 2022 р. громадяни України у 70 % випадків вдавалися до колабораційної діяльності у віці від 40 років, тобто в період, коли особа вже повинна була досягти певних кар'єрних успіхів. При цьому в 56 % випадків суб'єкт названого кримінального правопорушення на момент вчинення суспільно небезпечного діяння був офіційно безробітним або працездатним, який не працював і не навчався [10]. Тож демонстрація власної прихильності окупантам виступає для них певним «останнім шансом самореалізації себе у соціумі» (звісно, в уяві самого колаборанта).

Таким чином, нереалізовані особою під час побудови кар'єри власні амбіції – потужний детермінант колабораційної діяльності.

Крім того, в окремих випадках суб'єкт колабораційної діяльності керується страхом втратити наявну посаду. Для її збереження кримінальний правопорушник готовий піти навіть на співпрацю з ворогом.

До соціально-економічних чинників належать також такі проблеми, як: втрата особою через широкомасштабну війну роботи, житла та іншого майна, матеріальних коштів та інших благ [14, с. 205]. Наявність проблем матеріального характеру підштовхує маргінально налаштованих громадян на здійснення колабораційної діяльності.

Знизити рівень впливу вказаного детермінанта можна шляхом посилення процедури відбору на керівні посади (особливо до органів державної влади), створення та підтримки соціальних програм для осіб, які постраждали від війни (підвищення рівня соціальної допомоги для внутрішньо переміщених осіб та осіб, які втратили житло та (або) роботу через війну; модернізація програми «єЖитло» тощо).

4. Недоліки у національно-патріотичному вихованні. Акт колабораціонізму ап'оріорі являє собою демонстрацію суб'єктом кримінального правопорушення відсутності у нього почуття патріотизму. Отже, для подолання названого детермінанта важливо активізувати роботу у напрямі національно-патріотичного виховання [15, с. 194] (особливо серед молоді, шляхом проведення комплексу заходів у закладах освіти, ЗМІ тощо).

Актуальність національно-патріотичного виховання громадян зумовлюється необхідністю консолідації та розвитку суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною і вимагають постійного вдосконалення національно-патріотичного виховання [11, с. 194].

5. Недоліки у законі про кримінальну відповідальність. Як відомо, наявність колізій та прогалин у законодавстві створює численні складнощі для правильної кваліфікації діянь суб'єкта, притягнення його до кримінальної відповідальності та застосування до винного справедливого покарання [13, с. 79].

Зокрема, до таких недоліків можна віднести:

- 1) наявність єдиного безальтернативного основного виду покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що міститься у санкціях ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України;
- 2) відсутність закріпленої на законодавчому рівні дефініції поняття «колабораційна діяльність» або «колабораціонізм»;

3) відсутність чітко виражених розмежувальних ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України, тощо [4, с. 217–219].

На нашу думку, усунення перелічених недоліків здатне підвищити рівень ефективності запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 111-1 КК України [13, с. 79].

Висновки. Отже, наразі в Україні спостерігається тривожна динаміка поширення колабораційної діяльності. Для ефективної протидії цьому акту протиправної поведінки важливо ідентифікувати та нейтралізувати (знизити рівень впливу, усунути) основні детермінанти.

Основними детермінантами колабораційної діяльності виступають: широкомасштабна війна, котру російська федерація підступно розпочала проти України; потужна пропаганда рашистів, що здійснюється в межах інформаційної війни; соціально-економічні чинники (бажання побудувати кар'єру або збагатитися завдяки окупантам, страх втратити посаду тощо); недоліки у національно-патріотичному вихованні; прогалини у нормах, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, тощо.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз основних засобів запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 111-1 КК України, загальними та спеціальними суб'єктами протидії злочинності.

Список використаних джерел

1. Shablysty V. V., Kosiachenko K. E., Bereznik V. S., etc. Activities of international medical and humanitarian non-governmental organizations in Ukraine under the conditions of martial law. *Christian Journal for Global Health*. 2023. Vol.10. No. 1. P. 33–42. URL : <https://journal.cjgh.org/index.php/cjgh/article/view/749>.
2. Sydorova E., Yunin O., Zhuravlov D., etc. Historical prerequisites for the formation of the foundations of the modern humanitarian policy of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Issue 58. P. 28–38. URL : <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.3>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Каторкін Р. А. Окремі питання кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 111-1 КК України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 215–221.
5. Конопельський В. Я. Криміногенна детермінація колабораціонізму в Україні. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 21 лип. 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 49–51.
6. Бабенко А. М., Бусол О. Ю., Костенко О. М. та ін. Кримінологія : підруч. / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-е вид., перероб. та доп. Харків : Право, 2018. 416 с.
7. Кримінологія : підруч. / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.
8. Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Севеодонецьк : ЛугДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2020. 121 с.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12>.
10. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
11. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>.
12. Шаблістий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову на військову службу як акти посягання на воєнну безпеку України // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V.M. Stratonov*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. P. 736–760. URL : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-33>.
13. Шаблістий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності // *Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти : кол. монографія*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. С. 79–102.
14. Шаблістий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Торгівля людьми як делікт, що

посагає на безпекове середовище // Organizational and legal fundamentals for the formation of a security environment in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 342 p. P. 205–229. URL : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-363-7-10>.

15. Шевченко С. І. Місце комплексного явища забезпечення публічного порядку в поліцейській діяльності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 192–198.

16. Юнін О. С., Шевченко С. І. Кримінально-правове забезпечення воєнної безпеки України // Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. P. 823–846. URL : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-36>.

Надійшла до редакції 29.02.2024

Прийнято до опублікування 08.03.2024

References

1. Shablysty, V. V., Kosiachenko, K. E., Berezniak, V. S., etc. (2023) Activities of international medical and humanitarian non-governmental organizations in Ukraine under the conditions of martial law. *Christian Journal for Global Health*. Vol. 10. No. 1, pp. 33–42. URL : <https://journal.cjgh.org/index.php/cjgh/article/view/749>.

2. Sydorova, E., Yunin, O., Zhuravlov, D., etc. (2022) Historical prerequisites for the formation of the foundations of the modern humanitarian policy of Ukraine. *Amazonia Investiga*. Vol. 11. Issue 58, pp. 28–38. URL : <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.3>.

3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (z dod. i dopov.) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : VTF «Perun», 2005. 1728 p. [in Ukr.].

4. Katorkin, R. A. (2023) Okremi pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti za vchynennia suspilno nebezpechnoho diiania, peredbachenoho st. 111-1 KK Ukrainy [Separate issues of criminal liability for the commission of a socially dangerous act, provided for in Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 215–221. [in Ukr.].

5. Konopelskyi, V. Ya. (2022) Kryminohenna determinatsiia kolaboratsionizmu v Ukraini [Criminogenic determination of collaborationism in Ukraine]. *Aktualni pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii, dokumentuvannia ta rozsliduvannia kolaboratsionizmu : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Odesa, 21 lyp. 2022 r.). Odesa : ODUVS, pp. 49–51. [in Ukr.].

6. Babenko, A. M., Busol, O. Yu., Kostenko, O. M. ta in. (2018) Kryminolohiia [Criminology] : pidruch. / za zah. red. Yu. V. Nikitina, S. F. Denysova, Ye. L. Streltsova. 2-e vyd., pererob. ta dop. Kharkiv : Pravo. 416 p. [in Ukr.].

7. Kryminolohiia [Criminology] : pidruch. / za zah. red. L. S. Smiiana, Yu. V. Nikitina. Kyiv : Natsionalna akademiia upravlinnia, 2010. 496 p. [in Ukr.].

8. Pysmenskyi, Ye. O. (2020) Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshe v Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty) [Collaborationism as a socio-political phenomenon in Ukraine (criminal and legal aspects)] : nauk. narys. Sievierodonetsk : LuhDUVS im. E. O. Didorenka. 121 p. [in Ukr.].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the establishment of criminal liability for collaborative activity] : Zakon Ukrainy vid 03.03.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n12>. [in Ukr.].

10. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultaty-yikh-dosudovogo-rozsliduvannia-2>. [in Ukr.].

11. Pro Stratehiu natsionalno-patriotichnoho vykhovannia [About the Strategy of National Patriotic Education] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.05.2019 № 286/2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>. [in Ukr.].

12. Shablysty, V. V., Berezniak, V. S., Katorkin, R. A. (2023) Kryminalni pravoporushennia, poviazani z ukhlyenniam vid pryzovu na viiskovu sluzhbu yak akty posiahannia na voiennu bezpeku Ukrainy [Criminal offenses related to the evasion of conscription as acts of encroachment on the military security of Ukraine] // Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p., pp. 736–760. URL : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-33>. [in Ukr.].

13. Shablysty, V. V., Berezniak, V. S., Katorkin, R. A. (2024) Okremi napriamky protydiv kolaboratsiini diialnosti [Separate areas of opposition to collaborative activity] // Pravove zabezpechennia yevrointehratsii: zahalnopravovi ta haluzevyi aspekty : kol. monohrafiia. Riga, Latvia :

«Baltija Publishing», pp. 79–102. [in Ukr.].

14. Shablysty, V. V., Berezhniak, V. S., Katorkin, R. A. (2023) Torhivlia liudmy yak delikt, shcho posiahaie na bezpekove seredovyshe [Human trafficking as a tort affecting the security environment] // Organizational and legal fundamentals for the formation of a security environment in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 342 p., pp. 205–229. URL : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-363-7-10>. [in Ukr.].

15. Shevchenko, S. I. (2017) Mistse kompleksnoho yavysheha zabezpechennia publicnoho poriadku v politseiskii diialnosti [The place of the complex phenomenon of ensuring public order in police activity]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 192–198. [in Ukr.].

16. Iunin, O. S., Shevchenko, S. I. (2023) Kryminalno-pravove zabezpechennia voiennoi bezpeky Ukrainy [Criminal law enforcement of military security of Ukraine] // Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p., pp. 823–846. URL : <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-36>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Katorkin. Determinants of collaboration activities. The article analyzes the determinants of such type of criminal offenses against the foundations of Ukraine's national security as collaboration.

It is noted that the large-scale war unleashed by the Russian Federation against Ukraine in February 2022 has become a powerful factor in the spread of a whole range of acts of tortious behavior, including collaboration.

The author emphasizes that as of today, there are a number of determinants of collaboration activities. It is proved that one of the most powerful factors of spreading this act of tortious behavior is Russian propaganda. Almost simultaneously after the collapse of the USSR, the Russian Federation, with the aim of restoring the statute of the empire, created a powerful propaganda machine, the influence of which extended to Ukraine. For a powerful information attack on the consciousness of Ukrainians, the Russian Federation used narratives about the «united fraternal people», the «Russian world» and the «vile collective West». In 2014, as part of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine, the propaganda slogans included the theses of «military coup», «junta», «spread of Nazism», etc.

It is proved that socio-economic factors are among the determinants of collaboration: the desire to quickly build a career with the help of the Russian occupiers; fear of losing a job; lack of sufficient material resources; fear of the occupiers, etc.

It is noted that the spread of collaboration activities is facilitated by shortcomings in the field of national-patriotic education. To overcome this factor, it is important to conduct information campaigns with the participation of the media and law enforcement agencies, to organize lectures for students, etc.

Keywords: *determinants of criminal offenses, crime, criminal offense, collaboration activity, crime factors.*

ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ, ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 94 (321+342)

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-52-59

Сергій БОСТАН[©]

доктор юридичних наук, професор
(Національний університет
«Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)

АЛГОРИТМ СТАНОВЛЕННЯ СТАТОЛОГІЇ ЯК НАУКИ ПРО ДЕРЖАВУ

Розкрито алгоритм інституціалізації окремої науки про державу, зокрема, обґрунтована потреба в її найменуванні як «статологія», визначено об'єкт і предмет нової науки. На основі цього конкретизовано тематичну структуру статології, надано пропозиції щодо нормативного закріплення в Україні спеціальності «Статологія» в Переліку спеціальностей для підготовки державознавців у закладах вищої освіти та Переліку наукових спеціальностей для підготовки дисертацій, створення навчально-наукових підрозділів та реорганізації наявних науково-дослідних інститутів держави і права, створення відповідних інформаційних засобів (наукових журналів або серій журналів) для оприлюднення результатів досліджень із державознавчої проблематики.

Ключові слова: наука про державу, статологія, алгоритм становлення статології, предмет статології, тематична структура, спеціальність, навчальна дисципліна.

Постановка проблеми. Пропонована стаття є продовженням викладених нами раніше певних засадничих ідей щодо необхідності інституціалізації нової науки – науки про державу. Потреба у створенні самостійної, комплексної та міждисциплінарної за змістом такої науки назріла давно, але суттєво вона зросла з повномасштабним вторгненням російської армії в Україну 24 лютого 2022 р. Зазначена світова геополітична військова подія зумовила необхідність суттєвої активізації процесу переосмислення місця та ролі держави шляхом пошуку представниками різних верств українського суспільства відповіді на питання про цінність держави в сучасному світі. Справа в тому, що тривалий час, ще з радянських років і до недавнього часу, в людській свідомості домінувало марксистсько-ленінське розуміння держави як особливої політичної організації, що являє собою відокремлену від населення організацію влади, котра відображає інтереси панівних еліт (класів) та в необхідних випадках може використовувати насилля. У принципі, так у реальності й було, але початок повномасштабної війни сприяв швидкому усвідомленню абсолютною більшістю українського суспільства, що держава є не щось там «нагорі» (влада), а «ми усі і кожен із нас окремо» (цей постулат був сформульований ще на рубежі 70-х років минулого століття Федеральним президентом ФРН (1969–1974 рр.) – Густавом Хайнemannом) [1, с. 13]. Оскільки такого розуміння держави, як об'єднання людей – громадян-особистостей, дійшли інтуїтивно, то очевидно постає проблема раціонального обґрунтування змін, що відбуваються у сприйнятті цього найважливішого соціального інституту, що не вбачається можливим без залучення власне наукових знань про державу, котрі були б «зібрані» в межах самостійної науки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Стосовно розробок проблеми інституціалізації окремої науки про державу слід

© С. Бостан, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9959-0888>

s_bostan@ukr.net

констатувати, що вони поки обмежуються безпосередньо деякими нашими публікаціями [2; 3] та опосередковано – окремими працями інших державознавців [4]. Оприлюднене, однак, є лише певними результатами початкових кроків у бік осмислення проблем держави, процес дослідження яких має продовжуватися задля формування самостійної науки про державу.

Мета статті полягає в тому, щоб окреслити алгоритм цього процесу, тобто конкретно окреслити перелік кроків, що визначають послідовність здійснення певних теоретичних та організаційно-практичних дій для становлення статології як науки, зокрема в Україні.

Виклад основного матеріалу. Серед таких кроків: ідентифікація потреби в інституціалізації зазначеної науки, розробка ключових концептуальних ідей щодо змісту майбутньої науки, її методології; визначення об'єкта та предмета статології і конкретизація на цій основі її тематичної структури; впровадження цих теоретичних концептуальних ідей у практику, насамперед у навчально-дослідницький процес закладів вищої освіти (підготовка навчальних і дослідницьких програм; створення кафедр, факультетів, інститутів та наукових шкіл тощо) або дослідницький процес академічних інститутів; міждисциплінарна співпраця з представниками інших «родинних» наук, що вивчають державу; створення відповідних інформаційних засобів (наукових журналів або серій журналів) для оприлюднення результатів дослідження; організація науково-практичних заходів (круглих столів; конференцій, форумів тощо) для верифікації цих результатів, обміну думок та розгляду нових ідей; взаємодія з громадськістю шляхом проведення різноманітних заходів (лекцій, вебінарів, бесід тощо) щодо актуальних проблем державознавства, створення громадських наукових організацій, груп у соціальних мережах; співпраця з державними органами для можливого впровадження одержаних результатів досліджень у практику тощо.

Реалізація цих вищеперелічених кроків в Україні може привести до «прискореної» інституціалізації статології в нашій державі, оскільки цей процес відбуватиметься не з нуля, а вже на певних підвалинах, зокрема, з огляду на наявні знання, а також відповідні навчальні та дослідницькі установи, що тією чи іншою мірою їх виробляють. І це цілком логічно, адже держава як соціальне явище та предмет пізнання існує вже тисячоліття.

Зауважимо, що певні кроки у цьому напрямі вже зроблені: нами вже обгрунтована пізнавальна та практична потреба в інституціалізації науки під назвою «статологія» [5], розроблені ключові концептуальні ідеї щодо її змісту, котрі знайшли відображення в авторському визначенні предмета цієї науки. Ним є держава як історично зумовлена форма загального буття людей, що знаходить своє відображення в органічно побудованій, цілісній та одночасно багатогранній підсистемі суспільства, в якій відображаються притаманні йому соціальні, економічні, політичні, правові, психологічні, естетичні та інші властивості [6].

Наведена вище дефініція предмета статології дає, однак, узагальнене філософське уявлення про державу, котра поки відрізняється від інших соціальних явищ тим, що вона є основною багатогранною підсистемою суспільства, в котрій відображаються різноманітні грані (властивості) цього суспільства. Аналіз, а потім синтез цих властивостей держави, що сприяють подальшому проникненню в суть предмета статології, дають можливість визначити її тематичну структуру як внутрішньо узгоджену систему взаємопов'язаних елементів – відповідних рівнів знань, котрі є проявом усіх вищезазначених сторін буття держави. Виокремлення елементів цієї системи є основою для реалізації наступних кроків у процесі інституціалізації статології.

Щодо визначення структурно-тематичного змісту предмета науки про державу є різні підходи. Основний із них відбиває позицію тих науковців, які цей предмет сприймають як певний симбіоз тематичних знань, «запозичених» із загальної теорії держави й державного (конституційного) права, вироблений переважно правознавцями (В. Чиркін, В. Сухонос).

Інший підхід, представлений А. Крижановським та О. Коломоєць [4], дещо відрізняється від першого. Зокрема, досліджуючи такі традиційні елементи структури «державознавства», як: а) теорія державності або пролегомени державності; б) вчення про просторове буття держави; в) теорія функцій держави; г) теорія форми держави, автори додають сферу «філософії держави», котра, на їхню думку, є відносно молодим напрямом досліджень, у межах якого «вивчаються аспекти, пов'язані з цінністю держави

(проблематика аксіосфери держави), питання правової та соціальної держави, а також співвідношення держави та особистості, держави та соціуму, а також держави та цивілізації, в чому виражається різнорівневий характер буття держави» [4, с. 11].

Щодо переліку цих «філософських аспектів», визначених авторами, можна сперечатися, адже деякі з них, на нашу думку, належать до «соціології держави», але сам факт виділення «філософії держави» як окремої пізнавальної сфери слід оцінити позитивно. А. Крижановський та О. Коломоєць у цьому питанні відображали позицію представників одеської школи «теоретичної юриспруденції», очолюваної Ю. Оборотовим, котрий визначав, що в ієрархії знань у системі «теоретичної юриспруденції» найвищу сходинку посідає «філософія юриспруденції», котра, у свою чергу, поділяється на «філософію права» та «філософію держави» [7, с. 57]. Тобто Ю. Оборотов, А. Крижановський та О. Коломоєць, визнаючи необхідність «філософського» осмислення деяких аспектів держави у межах «філософії держави», водночас пропонують це робити в межах «теоретичної юриспруденції», тобто юридичної науки.

Не поділяючи їхню думку про єдність «держави і права» в межах юридичної науки, водночас цілком продуктивно вважаємо їхню думку про виокремлення в системі знань про державу комплексу філософських знань про це важливе соціальне явище. Зазначене вкотре підтверджує наше концептуальне бачення змістовно-дисциплінарної структури статології, в якій наявні кілька рівнів статологічних знань:

1. Ці знання в системі складають певну ієрархію, де вищим її рівнем має бути блок теоретичних філософських знань («філософія держави»), що сприяють проникненню в суть інших сторін держави та створенню уявлення про неї як про певне ціле на найвищому рівні узагальнення. «Філософія держави» формуватиме найбільш узагальнені уявлення про державну реальність та забезпечуватиме адекватне пізнання суспільного буття на основі певного світогляду, визначатиме систему оціночних суджень, що нададуть уявлення про цінності держави та сприятимуть формуванню на їхній основі державницької свідомості і державницького мислення [1; 8]. Цей рівень знань має особливе наукове значення, оскільки лише шляхом філософського осмислення природи виникнення, сутнісних та ціннісних властивостей держави можна досягнути всі сторони її буття;

2. Другим рівнем у цій структурі розглядаємо блок соціологічних знань, тих, що розкривають сутність, зміст та форми буття суспільства, взаємозв'язок та взаємозумовленість людини, суспільства та держави, історичний процес взаємозв'язків суспільства та держави, закономірності їхнього розвитку; пояснюють механізми здобуття та утримання державної влади, а також її легітимність; показують, як держава впливає на соціальні групи і класи, на соціальні зміни і розвиток суспільства, на розподіл та ефективне використання соціальних ресурсів; дають відповідь на питання соціальної справедливості тощо;

3. Наступним рівнем таких знань має бути блок загальнотеоретичних та історичних знань про державу, котрий відрізняється від вищезазначеного тим, що якщо філософський та соціологічний рівні у державознавстві виступають як філософські та соціологічні основи статології, то він уже становить не основу, а, власне, історико-теоретичне ядро нової науки. Це найбільший за обсягом блок знань, що раніше «належали» до теорії та історії держави та права. З цих наукових дисциплін юриспруденції до статології має «перейти» комплекс знань про державу (теорія держави + історія держави + історія вчень про державу), «звільнивши» цим правознавство від дуалізму його предмета (держава + право), що було характерно для радянських часів і досить міцно тримається досі у вітчизняній юридичній науці. Саме на цьому рівні вже формуються можливості створити досить струнку систему знань про формальні, змістовні та сутнісні властивості держави, визначити закономірності її виникнення та розвитку як у матеріальній, так і доктринальній площині;

4. І, нарешті, рівень, що охоплює теоретичні та прикладні знання, вироблені деякими галузевими дисциплінами, що відображають політичні, економічні, правові, політико-управлінські, психологічні, естетичні та інші елементи державної дійсності.

Маючи таку розгорнуту тематичну структуру, можна здійснити наступний, організаційно-практичний за характером, крок в інституціалізації статології як науки, при цьому враховуючи вже існуючий досвід. В Україні це насамперед наявність державознавчого компонента в межах певних спеціальностей (історія, право,

політологія) в системі вищої освіти. Виокремлення його в окремий предмет спеціальності, закріплення її в нормативно-правовому порядку можливо шляхом внесення певних змін до постанови Кабінету Міністрів України № 266 від 29 квітня 2015 р. (далі – Постанова), в якій затверджено перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти [9]. У розміщеній у цій Постанові таблиці, зокрема у графі «Галузь знань», виділено групу «05 Соціальні та поведінкові науки», що поділяється на такі спеціальності: 051 Економіка; 052 Політологія; 053 Психологія; 054 Соціологія. Якщо задатися питанням про критерій цього розташування, то найімовірніше автори цього документа спиралися ще на радянські поняття про «базис» та «надбудову», де базис – це економіка, а надбудова – політика, психіка, і десь у стороні залишається «соціологія».

Цей розподіл, однак, треба здійснити іншим шляхом, а саме дедуктивним, що врахував би також місце та роль кожного з елементів суспільства, їхні причинно-наслідкові зв'язки. У наведеному в Постанові переліку, вважаємо, на першому місці має бути наука про соціум – 051 Соціологія; далі, зважаючи на те, що наявність соціуму (суспільства) є першопричиною появи інших соціальних інститутів, мають іти: 052 Статологія – наука про державу, як основний соціальний інститут суспільства; 053 Економіка – наука про базис суспільства, 054 Політологія та 055 Психологія – науки про різні складові надбудови суспільства: політичну та культурно-духовну (ментальну), а також, можливо, інші науки, що ідентифікуються як соціальні, наприклад, право (081), котре чомусь стоїть окремо.

Наведені вище міркування були сформульовані нами у вигляді певної пропозиції про нормативне закріплення спеціальності «Статологія» і надіслані в МОН України, котре на початку серпня 2023 р. ініціювало громадське обговорення щодо внесення змін до зазначеної Постанови 2015 р. Нова, змінена Постанова мала набути чинності з 01 січня 2024 р., але цього не сталося. Незважаючи на те, що мета ініційованого обговорення нібито була формально-процедурною, а саме: «гармонізувати класифікацію галузей знань і спеціальностей, що застосовують в Україні, із Міжнародною стандартною класифікацією освіти, яку використовують в ЄС та більшості країн світу для ведення державної статистики в освіті та науці» [10], представники різних закладів вищої освіти побачили в цьому загрозу в ліквідації певних спеціальностей, а відповідно, кафедр і навіть факультетів. Оскільки, дійсно, така реальна загроза в «дестабілізації» процесу підготовки кадрів у галузі вищої освіти існувала, питання «гармонізації» нашого законодавства із законодавством ЄС, зокрема в освітній сфері, було поставлено на паузу.

Очевидно, що процес цієї «гармонізації» матиме своє продовження, але поки що чинною залишається Постанова від 2015 р. з відповідними змінами. Якби наші пропозиції були б враховані, тобто відбулося закріплення такої науки (спеціальності) на державному рівні, то це зобов'язувало б її впровадження у процес підготовки здобувачів вищої освіти в тих навчальних та науково-дослідних закладах (НДІ), що перебувають у підпорядкуванні МОН України. Далі, на деяких факультетах: соціологічних, економічних, юридичних, а також в усіх навчальних закладах (на факультетах), що готують співробітників для Збройних Сил України та правоохоронної системи, працівників цивільної державної служби, вводилася б спеціальність і, відповідно, обов'язкова навчальна дисципліна «Статологія» або, залежно від профілю закладу вищої освіти (факультету), рівня вищої освіти, кількості годин, відведених на вивчення, тощо, можливо, «Основи статології». Як наслідок, виникла б необхідність створення спеціальних кафедр з підбором кадрів спочатку з викладачів, що досліджують державу в межах правознавства та політології, а після – з підготовлених державознавців саме з цієї спеціальності в межах аспірантури та докторантури.

У контексті аспірантури та докторантури доцільно було б внести також зміни в Перелік наукових спеціальностей, затверджених наказом МОН України № 1057 від 14.09.2011 [11] та створити групу «статологічні науки» або ж «науки про державу» з такою дисциплінарною диференціацією: 1. Філософія держави; 2. Соціологія держави; 3. Загальна історія держави (України та зарубіжних країн); 4. Загальна теорія та методологія держави; 5. Економічна статологія (предмет – економічний компонент держави); 6. Політична статологія (предмет – політичний компонент держави); 7. Юридична статологія (предмет – юридичний компонент держави); 8. Психологія держави (психологічний компонент держави); 9. Естетична статологія (естетичний компонент держави) тощо.

Впровадження такої спеціальності і відповідних навчальних дисциплін в сучасних умовах мало б неабияке практичне значення, зокрема для протистояння російській агресії. Слід зазначити, що в інституціалізації науки про державу росіяни досягли більших «успіхів»: ще задовго до війни передусім стараннями В. Чиркіна (1924–2019 рр.) «Державознавство» отримало в них «офіційний» статус навчальної дисципліни при підготовці, зокрема, юристів, менеджерів, управлінців та деяких інших спеціальностей та спеціалізацій. Як свідчать підручники В. Чиркіна та навчальні посібники його послідовників, зміст навчальної дисципліни являв собою симбіоз тематичних знань, «запозичених» із загальної теорії держави й державного (конституційного) права, без особливого ідеологічного навантаження.

Однак ситуація кардинально змінилася з початком повномасштабної війни в Україні, коли з першого вересня 2023 р. на першому курсі всіх спеціальностей і форм навчання в російських вишах почали викладати нову обов'язкову навчальну дисципліну – «Основи російської державності». Її зміст не має нічого спільного з тим, що раніше викладалося в курсі «Державознавство», – це суто ідеологічна дисципліна [12], основне завдання якої «врятувати втрачене покоління молодих росіян, критично налаштованих щодо Кремля» [13]. Зважаючи на те, що зазначені «Основи...» є одним із головних джерел формування довгострокової державної ідеології, що базується на тріаді «імперіалізм – авторитаризм – шовінізм» [12], цьому, на нашу думку, треба протиставити в українських закладах вищої освіти пропоновані нами спеціальність і навчальні дисципліни, котрі б на науковій основі довели до молодого покоління, що таке держава, якими є її форма, зміст та сутність у сучасних умовах, чим держави демократичного світу відрізняються від держав авторитарно-тоталітарного світу тощо.

Оскільки чіткого такого розуміння не вистачає і іншим категоріям громадян, у тому числі й політикам, то ще одним організаційним кроком у процесі інституціалізації статології може стати реалізація цих самих дисертаційних та інших державознавчих програм і за межами МОН України, зокрема в академічних науково-дослідницьких інститутах. Тут також існують певні підвалини ще з радянських часів, коли в найбільших тодішніх республіках СРСР існували (та досі існують) Інститути держави і права, котрі за змістом та результатами здійсненої ним дослідницької роботи аж ніяк не виправдовували тоді (і зараз не виправдовують) свою назву. Наприклад, в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України з 9-ти його відділів та 8-ми центрів слово «держава» міститься в назві лише одного – «відділу теорії держави та права» [14]. Те ж саме стосується і результатів науково-дослідної роботи інституту, що свідчать про абсолютний пріоритет «права» над «державою». Вищевикладене дозволяє констатувати, що цілком логічним було б відокремити від «Інституту держави і права», котрий фактично є лише «Інститутом права», як юридичну особу «Інститут держави». Така окрема академічна дослідницька установа могла б значною мірою посилити процес дослідження актуальних проблем держави, координувати їх у межах країни тощо.

Активізація процесу пізнання держави у системі вищої освіти та академічній сфері зумовила б необхідність оприлюднення одержаних дослідницьких результатів, їх верифікації, обміну думок, розгляду нових ідей та ін., що мало б відбуватися, як це загальноприйняте стосовно інших наук, двома шляхами: а) організацією та проведенням відповідних науково-практичних заходів (круглих столів; конференцій, форумів тощо) та б) оприлюдненням результатів досліджень у певних інформаційних засобах.

Стосовно останніх можна констатувати, що, незважаючи на зроблений в останні роки інформаційно-технологічний прорив у засобах поширення інформації, досі не втратили свою позицію наукові журнали (вісники, збірки, часописи тощо), в яких є змога опублікувати результати досліджень. Це можна робити майже в усіх юридичних виданнях, зокрема там, де є рубрика (напряма, секція тощо) «теорія та історія держави і права», але ж, свідомо чи ні, зміст цих публікацій обмежений тематикою «материнської» для цього видання науки. Як результат – не тільки кількісний, а й тематичний дисбаланс в освітленні державознавчих проблем.

Здавалося б, іншою мала б бути ситуація в тих наукових журналах, котрі своєю назвою заявили, що вони призначені саме для висвітлювання проблем держави. За даними наукової періодики Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, на усю країну є декілька функціонуючих на сьогодні таких журналів [15]. Два з них видаються Інститутом держави і права ім. В.М. Корецького НАН України («Держава і право» – виходить щоквартально, «Правова держава» – щорічно), один – Одеським

національним університетом ім. І.І. Мечникова («Правова держава» – виходить двічі на рік) та ще один – Класичним приватним університетом (м. Запоріжжя) («Держава та регіони» (Серія «Право»; Серія «Публічне управління і адміністрування») – виходить шоквартально). У цій площині, здавалося б, є більше можливостей для висвітлення тих чи інших аспектів держави. Але той самий значний перекис у тематичних вимогах до публікацій і, відповідно, у змісті цих журналів у бік права додатковий раз свідчить про необхідність створення окремих видань зі статології. Але оскільки цей процес досить складний, як перехідний варіант можна запропонувати посилення у вищезазначених журналах державознавчого компонента, а в інших, насамперед у юридичних виданнях, «інституціалізацію» окремої серії «Статологія» або ж «Статологічні науки». Це ті основні кроки, що сприятимуть створенню фундаменту, на якому може бути побудована нова наука про державу в Україні.

Висновки. Підводячи підсумки викладених нами ідей, думок та пропозицій щодо необхідності інституціалізації статології як окремої науки про державу, можемо констатувати, що для цього вже є певна теоретична основа (визначено об'єкт та предмет статології, її назву, змістовно-тематичну структуру) та деякі організаційні підвалини, що дають можливість унормувати юридично статус статології шляхом впровадження відповідної спеціальності в систему підготовки висококваліфікованих фахівців та організувати на цій основі навчальні та навчально-наукові підрозділи в системі вищої освіти: реорганізувати деякі академічні науково-дослідні установи, що досліджують «державу і право»; видозмінити наявні або створити нові наукові інформаційні засоби (наукові журнали) для оприлюднення одержаних результатів, проводити відповідні науково-практичні заходи із зазначеної проблематики тощо.

У цій сформульованій у трьох статтях концептуальній моделі становлення статології як нової науки про державу, в її теоретичній частині не розкрито питання методології статології. Оскільки відповідь на нього як за змістом, так і за обсягом виходила б далеко за визначені межі представленого дослідження, то методологічні проблеми нової науки про державу будуть предметом подальших наших розвідок, результати яких, сподіваємося, будуть оприлюднені в наступній статті.

Список використаних джерел

1. Бостан С. К. Ціннісний вимір держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 12–15.
2. Бостан С. К. Державознавство як ефективний засіб державотворення. *Актуальні проблеми державотворення в Україні : матеріали круглого столу* (м. Дніпро, 9 груд. 2016 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 21–25.
3. Бостан С. К. Інтегративні основи науки про державу. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів : матеріали Міжнародної науково-практ. конф., присвяченої 10-річчю створення Інституту управління та права Запорізького національного технічного університету* (м. Запоріжжя, 20 трав. 2017 р.). Запоріжжя, 2017. Т. 1. С. 201–204.
4. Крижановський А. Ф., Коломоєць О. В. Методологія та структура державознавства: кілька гостроактуальних проблем. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2013. Вип. 5. С. 9–12.
5. Бостан С. К. До питання про назву «науки про державу»: проблеми та перспективи ідентифікації. *Соціологія права*. 2022. № 3–4. С. 26–30.
6. Бостан С. К. Об'єкт та предмет статології (науки про державу). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 54–58.
7. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция – теория государства и права нового времени. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2009. Т. 8. С. 54–62.
8. Бостан С. К. Філософія держави: проблеми наукової ідентифікації. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2. С. 3–9.
9. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>.
10. Щодо нового переліку галузей знань і спеціальностей. *Міністерство освіти і науки України*. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/shodo-novogo-pereliku-galuzej-znan-i-specialnostej>.
11. Про затвердження Переліку наукових спеціальностей : наказ МОН України від 14.09.2011 № 1057. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11>.
12. Громенко С. «Основи російської державності» як нова ідеологія Росії на «після Путіна». 24 с. URL : https://drive.google.com/file/d/191e2N2HEIG8rHNiYhP225nwBvV_MZg8X/view.
13. «Медуза»: соратник Кириєнко работает над аналогом «научного коммунизма». *Радио Свобода*. URL : <https://www.svoboda.org/a/meduza-soratnik-kirienko-rabotaet-nad-analogom-nauchno-gommunizma-/32422328.html>.

14. Наукові відділи інституту. *Інститут держави і права ім. В.М.Корецького Національної академії наук України*. URL : http://idpnan.org.ua/naukovi_viddili_institutu.html.

15. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL : [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?S21CNR=1000&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21AII=%3C.%3EJJA%3D%D0%94\\$%3C.%3E&S21FMT=j_brief&Z21ID=&S21SRW=nz#gsc.tab=0](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?S21CNR=1000&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21AII=%3C.%3EJJA%3D%D0%94$%3C.%3E&S21FMT=j_brief&Z21ID=&S21SRW=nz#gsc.tab=0).

Надійшла до редакції 12.02.2024

Прийнято до опублікування 20.02.2024

References

1. Bostan, S. K. (2017) Tsinnisnyi vymir derzhavy [The value dimension of the state]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 1, pp. 12–15. [in Ukr.].
2. Bostan, S. K. (2016) Derzhavoznavstvo yak efektyvnyi zasib derzhavotvorennia [State science as an effective means of state formation]. *Aktualni problemy derzhavotvorennia v Ukraini : materialy kruhloho stolu* (m. Dnipro, 9 hrud. 2016 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav, pp. 21–25. [in Ukr.].
3. Bostan, S. K. (2017) Intehratyvni osnovy nauky pro derzhavu [Integrative foundations of the science of the state]. *Aktualni problemy derzhavno-pravovoho rozvytku Ukrainy v konteksti intehratsiinykh protsesiv : materialy Mizhnarodnoi naukovy-prakt. konf., prysviachenoï 10-richchiu stvorennia Instytutu upravlinnia ta prava Zaporizkoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu* (m. Zaporizhzhia, 20 trav. 2017 r.). Zaporizhzhia : «Prosvita». Vol. 1, pp. 201–204. [in Ukr.].
4. Kryzhanovskiy A. F., Kolomoiets, O. V. (2013) Metodolohiia ta struktura derzhavoznavstva: kilka hostroaktualnykh problem [Methodology and structure of state science: several urgent problems]. *Nukovyï visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiï : Yurysprudentsiia*. Vyp. 5, pp. 9–12. [in Ukr.].
5. Bostan, S. K. (2022) Do pytannya pro nazvu «nauky pro derzhavu»: problemy ta perspektyvy identyfikatsiyi [To the question of the name «science of the state»: problems and prospects of identification]. *Sotsiologhiya prava*. № 3–4, pp. 26–30. [in Ukr.].
6. Bostan, S. K. (2023) Obiekt ta predmet statolohii (nauky pro derzhavu) [Object and subject of statology (state science)]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 54–58. [in Ukr.].
7. Oborotov, Yu. N. (2009) Obshcheteoretycheskaia yurysprudentsiia – teoriya hosudarstva y prava novoho vremeni [General theoretical jurisprudence – the theory of state and law of modern times]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii*. T. 8, pp. 54–62.
8. Bostan, S. K. (2016) Filosofiia derzhavy: problemy naukovoi identyfikatsii [Philosophy of the state: problems of scientific identification]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. № 2, pp. 3–9. [in Ukr.].
9. Pro zatverdzhennia pereliku haluzei znan i spetsialnostei, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity [On approval of the list of fields of knowledge and specialties for which higher education applicants are trained] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnia 2015 r. № 266 . URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
10. Shchodo novoho pereliku haluzei znan i spetsialnostei [Regarding the new list of fields of knowledge and specialties]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/shodo-novogo-pereliku-galujej-znan-i-specialnostej> [in Ukr.].
11. Pro zatverdzhennia Pereliku naukovykh spetsialnostei [About the approval of the List of scientific specialties] : nakaz MON Ukrainy vid 14.09.2011 № 1057. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11> [in Ukr.].
12. Hromenko, S. «Osnovy rosiiskoi derzhavnosti» yak nova ideolohiia Rosii na «pislia Putina» [«Foundations of Russian statehood» as the new ideology of Russia «after Putin»]. 24 p. URL : https://drive.google.com/file/d/191e2N2HEIG8rHNiYhP225nwBvV_MZg8X/view [in Ukr.].
13. «Meduza»: soratnyk Kyryenko rabotaet nad analoghom «nauchnoho kommunyzma» [«Meduza»: an associate of Kyryenko is working on an analogue of «scientific communism»]. URL : <https://www.svoboda.org/a/meduza-soratnik-kirienko-rabotaet-nad-analogom-nauchnogo-kommunizma-/32422328.html>.
14. Naukovi viddily instytutu [Scientific departments of the Institute]. *Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. URL : http://idpnan.org.ua/naukovi_viddili_institutu.html. [in Ukr.].
15. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. [National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi]. URL : [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?S21CNR=1000&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21AII=%3C.%3EJJA%3D%D0%94\\$%3C.%3E&S21FMT=j_brief&Z21ID=&S21SRW=nz#gsc.tab=0](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?S21CNR=1000&S21STN=1&S21REF=2&C21COM=S&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21AII=%3C.%3EJJA%3D%D0%94$%3C.%3E&S21FMT=j_brief&Z21ID=&S21SRW=nz#gsc.tab=0) [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Bostan. The algorithm of formation of statology as a science about the state. The article reveals the algorithm of institutionalization of statology as a separate science of the State. In particular, the author substantiates the need for institutionalization of such a science called «statology», defines its object and subject, and on this basis specifies the thematic structure of the new science of the State, which includes

four levels of knowledge: philosophical, sociological, historical and theoretical, and sectoral.

It is shown that the philosophical level of knowledge about the State makes it possible to comprehend the nature of its emergence, essential and value-semantic properties in the most generalized terms; sociological level – to understand the State as the main social institution of society; historical and theoretical – to create a fairly coherent system of knowledge about the formal, substantive and essential properties of the State, the patterns of its emergence and development; branch – to reveal, using the methodological tools of other sciences (political science, jurisprudence, economics, psychology, aesthetics, etc.), various formal, substantive and essential features of the State as a multifaceted subsystem of society. These conceptual ideas are proposed to be implemented in practice: to legally regulate the status of the state and implement it as a separate specialty in the system of training highly qualified specialists; to prepare training and research programs, on their basis to organize the educational process in the higher education system and to create appropriate educational and research units (departments, faculties, scientific schools, etc.) that should provide it; to reorganize academic research institutions that study «state and law» (Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine) into those that study the state separately; modify or create new scientific information tools for publishing the results (scientific journals); hold relevant scientific and practical events (round tables, conferences, forums, etc.) to verify these results, exchange views and consider new ideas for further study of the state.

Keywords: *science of the state, statology, algorithm of formation of statology, subject of statology, thematic structure, specialty, academic discipline.*

УДК 342.72:305

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-59-66

Ірина ГРИЦАЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ: ІНТЕГРАЦІЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ У ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Здійснено комплексний аналіз соціальних стандартів та гендерної рівності, зокрема їхні теоретичні основи, правові механізми забезпечення та практичні аспекти реалізації в сучасних умовах. Досліджено різноманітні аспекти, такі як соціальні стандарти та гендерна рівність, а також їх інтеграція у правові межі. Особливу увагу приділено аналізу механізмів забезпечення цих стандартів за допомогою правових інструментів. Розглянуто роль міжнародного співтовариства у цьому процесі, а також практичні виклики та проблеми, що виникають при реалізації соціальних стандартів та гендерної рівності на практиці. Висвітлено різні підходи та стратегії, що використовуються для забезпечення відповідності цим стандартам у різних країнах та регіонах.

У висновках наведено рекомендації щодо подальшого розвитку правового забезпечення, а також підкреслено важливість спільних зусиль різних суб'єктів для забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності в сучасному суспільстві. Зазначено, що лише шляхом співпраці та координації зусиль можна досягти значного прогресу в цій сфері та забезпечити всебічний розвиток суспільства.

Ключові слова: *соціальні стандарти, соціальні гарантії, соціальні права, гендерна рівність, правове забезпечення, теоретичний аналіз, практичні аспекти, механізми забезпечення, міжнародне співтовариство, виклики та проблеми, рекомендації, права людини.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, де відбуваються стрімкі зміни у різних сферах життя, питання соціальних стандартів та гендерної рівності стають одними з найбільш важливих. Нерівності в суспільстві, що базуються на гендерних та соціальних відмінностях, потребують детального аналізу та ефективних правових механізмів для їх вирішення. Розглянемо ключові аспекти, що визначають актуальність

© І. Грицай, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5467-839X>

irinagritsay86@gmail.com

теми та її значення для суспільства.

Насамперед слід звернутися до поняття соціальних стандартів, що визначають прийнятний рівень життя, права та обов'язки громадян у конкретній соціокультурній обстановці. Сприяючи стабільності та розвитку суспільства, соціальні стандарти повинні ґрунтуватися на принципах справедливості та рівності й урахувати інтереси різних соціальних груп.

Однією з ключових складових соціальних стандартів є гендерна рівність, що передбачає рівні можливості та права для чоловіків та жінок у всіх сферах життя. Забезпечення гендерної рівності є необхідним кроком для побудови справедливого суспільства, де кожна особа має рівні можливості для самореалізації, незалежно від статевої приналежності.

Однак, незважаючи на визнання важливості соціальних стандартів та гендерної рівності, на практиці виникають численні виклики та проблеми. Ці виклики можуть бути пов'язані зі стереотипами, дискримінацією, а також недостатньою ефективністю правових механізмів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання соціальних стандартів та соціальних гарантій, а також гендерної рівності розглядали такі вчені, як: І. Андрієнко, О. Богданова, С. Бобровник, О. Відішева, Л. Гордієнко, М. Даніліна, О. Лук'янчиков, С. Миколук, І. Наливайко, Л. Наливайко, С. Опішняк, І. Пелех, Ю. Хаузерман, Є. Чорна, О. Чутчева та ін.

Мета дослідження полягає в ретельному аналізі та розкритті теоретичних і правових аспектів забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності. Слід проаналізувати існуючі правові механізми, їхню ефективність і можливості вдосконалення для досягнення більш справедливого та рівного суспільства. У цьому контексті висвітлити практичні приклади та визначити ключові виклики, що виникають у реалізації соціальних стандартів та гендерної рівності.

Виклад основного матеріалу. Соціальні стандарти є важливою складовою сучасного суспільства. Їхні теоретичні основи базуються на концепціях справедливості, рівності та гуманізму. Згідно зі справедливістю, кожна людина повинна мати доступ до ресурсів і можливостей, необхідних для достойного життя. Рівність перед законом та рівні можливості для всіх громадян є основним принципом, що лежить в основі соціальних стандартів. Гуманізм визнає гідність та права людини як найвищі цінності, що повинні бути гарантовані суспільством [1, с. 58–63].

Соціальні стандарти також відображають соціальні цінності та прийнятні норми для конкретного суспільства. Вони визначають мінімальний рівень життя та права громадян, включно з доступом до освіти, охороною здоров'я, житла, соціального захисту та інших основних потреб. Створення і забезпечення соціальних стандартів відповідає народним потребам та гарантує соціальний мир і стабільність у суспільстві [2, с. 151–155].

Теоретичні основи соціальних стандартів складають різноманітні підходи та концепції, що розвиваються в межах соціальних наук, філософії та правознавства. Ці основи становлять фундамент для розробки та реалізації ефективних політик і програм соціального захисту, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості та гарантування гідного життя для всіх громадян.

Розглянемо різноманітні правові механізми, що використовуються для забезпечення соціальних стандартів у суспільстві. Основу правового забезпечення соціальних стандартів складають конституційні й законодавчі акти, що визначають права та обов'язки громадян у сфері соціального захисту.

Насамперед аналізуються конституційні норми, що визначають основні принципи соціальної політики держави. Ці норми встановлюють право громадян на соціальний захист, а також обов'язки держави щодо забезпечення соціальних стандартів. До таких обов'язків можуть належати забезпечення працевлаштування, медичної допомоги, освіти, житла та інших соціальних послуг [3, с. 25–29].

Далі розглядаються законодавчі акти, що деталізують права та обов'язки у сфері соціального захисту. Це можуть бути закони, постанови уряду, нормативні акти місцевих органів влади тощо. Вони встановлюють конкретні механізми та процедури забезпечення соціальних стандартів, а також визначають права та обов'язки громадян у цій сфері.

Важливу роль у забезпеченні соціальних стандартів відіграє судова практика.

Суди здійснюють тлумачення законодавства та вирішують конкретні справи у сфері соціального захисту. Судові рішення створюють прецеденти, що впливають на подальшу правову практику та розвиток законодавства у цій галузі [4, с. 324–330].

Механізми контролю за виконанням соціальних стандартів забезпечують моніторинг та нагляд за дотриманням прав громадян на соціальний захист. Це може включати діяльність органів соціального захисту, аудиторських органів, громадських організацій та інших зацікавлених сторін.

Розглянемо основні теоретичні аспекти гендерної рівності, що є важливими для розуміння сутності та механізмів забезпечення гендерної рівності в суспільстві.

Гендерна рівність визначається як рівність прав, можливостей та статусу для всіх осіб, незалежно від їхньої гендерної приналежності. Основними принципами гендерної рівності є рівність (однакові права та можливості для жінок та чоловіків), нетоталітаризм (відсутність дискримінації за гендерною ознакою) та відповідальність (забезпечення відповідальності за порушення принципів гендерної рівності) [5, с. 61–66].

Також важливим аспектом є розрізнення між поняттями «гендер» та «стать». Гендер визначається як соціально-культурна конструкція, що детермінує ролі, очікування та поведінку жінок і чоловіків у суспільстві, тоді як стать належить до біологічних характеристик.

Ключовими теоретичними підходами до гендерної рівності є гендерний аналіз (аналіз впливу гендерних чинників на всі аспекти життя), гендерна грамотність (здатність розрізняти, аналізувати та реагувати на гендерні нерівності) та гендерне бюджетування (врахування гендерних аспектів у процесі розподілу бюджетних ресурсів) [6, с. 27–32].

Для розуміння гендерної рівності також важливо дослідити поняття «патріархат» та його вплив на суспільство. Патріархальні структури можуть створювати нерівні умови для жінок та чоловіків і сприяти гендерній дискримінації.

Отже, розуміння й аналіз теоретичних засад гендерної рівності є важливими для розробки та впровадження ефективних стратегій і механізмів забезпечення гендерної рівності у суспільстві.

Правові механізми забезпечення гендерної рівності охоплюють різноманітні нормативно-правові акти, міжнародні документи, а також правозастосовну практику, спрямовану на гармонізацію статевих відносин та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, незалежно від статі.

Одним із ключових міжнародних документів, що визначає засади гендерної рівності, є Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., що зобов'язує держави-учасниці до прийняття законодавства та впровадження заходів для захисту прав жінок та забезпечення їхньої рівності перед законом [7].

У внутрішньодержавному правовому просторі в аспекті забезпечення гендерної рівності вирішальне значення має прийняття та реалізація спеціального законодавства, зокрема законів про запобігання та припинення гендерної дискримінації, антидискримінаційних законів, а також законів, що регулюють гендерний баланс у сферах, де створюються та приймаються рішення [8, с. 122].

Окрім законодавства, важливу роль у забезпеченні гендерної рівності відіграють інститути громадянського суспільства, що працюють над моніторингом виконання гендерних політик та захистом прав жінок, а також міжнародні організації, що надають консультації та підтримку у реалізації заходів із гендерної рівності [9, с. 7–14].

Забезпечення гендерної рівності у правовій сфері вимагає постійного моніторингу, оцінки та аналізу ефективності застосовуваних правових механізмів, а також постійного удосконалення законодавства для відповідності потребам суспільства, що змінюється, та принципам гендерної рівності.

Міжнародне співтовариство відіграє важливу роль у забезпеченні соціальних стандартів та гендерної рівності шляхом прийняття і ратифікації різних міжнародних документів та угод, спрямованих на захист прав людини та рівноправ'я статей.

Однією з ключових міжнародних організацій, що сприяє забезпеченню соціальних стандартів та гендерної рівності, є Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН). Через свої агентства, такі як Жіноча організація ООН (UN Women), та інші структури ООН активно працює над розробкою та реалізацією програм і проєктів, спрямованих на підтримку соціальних стандартів та гендерної рівності.

Крім того, свій внесок у підтримку та розвиток правових механізмів, спрямованих на забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності в різних країнах світу, вносять міжнародні організації, такі як Європейський Союз, Рада Європи, а також Міжнародна організація праці [10, с. 42–73].

У свою чергу, міжнародні конференції, зустрічі та форуми надають можливість для обміну досвідом та кращої практики в галузі соціального захисту та гендерної рівності між різними країнами та регіонами. Це сприяє підвищенню ефективності заходів у цих сферах та розвитку міжнародного співробітництва.

Незважаючи на існуючі правові норми та міжнародні зобов'язання, виконання соціальних стандартів та забезпечення гендерної рівності може стикатися з низкою практичних викликів та проблем.

Однією з основних проблем є недостатнє фінансування програм та проєктів, спрямованих на забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності. Недостатня увага до цих питань у бюджетних асигнуваннях може призвести до неповного виконання заходів і стратегій [11, с. 362–366].

Також важливо враховувати культурні та соціальні особливості кожної країни та специфіку регіону. Наприклад, низька освіченість, відсутність свободи слова та проблеми з доступом до освіти й медичних послуг можуть стати перешкодою для досягнення рівності.

Крім того, недостатня участь жінок у політичному та економічному житті, а також стереотипи стосовно ролей чоловіків і жінок можуть ускладнити реалізацію гендерної рівності.

Порушення соціальних стандартів та загострення нерівності між статями можуть мати місце і через негативний вплив конфліктів та природних катастроф.

Отже, вирішення цих практичних викликів та проблем вимагає комплексного підходу, залучення різних секторів суспільства та врахування конкретних умов кожної країни чи регіону.

Попри наявні виклики та проблеми існують перспективи для подальшого розвитку та покращення правового забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності [12, с. 494–509].

Однією з ключових перспектив є посилення уваги держави до цих питань шляхом прийняття та вдосконалення відповідного законодавства. Це може передбачати прийняття нових законів, актів та політичних стратегій, спрямованих на забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності, а також удосконалення вже існуючих нормативно-правових актів.

Крім того, важливо підтримувати та розвивати механізми моніторингу та оцінки реалізації зазначених правових норм, що дозволить забезпечити ефективний контроль за виконанням законодавства та ефективність заходів, спрямованих на забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності.

Необхідно продовжувати і просвітницьку та освітню діяльність у сфері соціальних стандартів та гендерної рівності. Це допоможе суспільству усвідомити важливість окреслених питань, підвищити громадську участь та активність у процесі їх вирішення.

Зокрема, важливими є ініціативи з підтримки жінок та їхньої активної участі в усіх сферах життя, включно з політичним та економічним життям, а також ініціативи зі створення сприятливих умов для забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності в сільських районах та малоосвічених громадах.

Отже, розвиток правового забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності потребує комплексного підходу та спільних зусиль держави, суспільства та міжнародного співтовариства.

Для подальшого зміцнення правового забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності важливим є сприяння міжнародному співробітництву та обміну досвідом між країнами, а саме: обмін кращими практиками, проведення спільних проєктів та програм, а також участь у міжнародних форумах та конференціях. Завдяки цьому країни зможуть використовувати найефективніші методи та стратегії у сфері соціальної політики та гендерної рівності, щоб досягти більш високого рівня соціальної справедливості та рівноправ'я для всіх своїх громадян [13, с. 56–63].

Розвиток правового забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності передбачає не лише вдосконалення існуючих механізмів, але й інтеграцію нових

підходів та інструментів. Це може включати впровадження інноваційних методів моніторингу та оцінки ефективності соціальних програм, використання новітніх технологій для забезпечення доступу до інформації про права та можливості, а також розробку альтернативних механізмів врегулювання конфліктів та захисту прав гендерних меншин.

Такі нові підходи дозволять не лише зміцнити існуючу систему правового захисту соціальних стандартів та гендерної рівності, але й адаптувати її до потреб та викликів сучасного суспільства, що змінюються.

Важливою перспективою розвитку правового забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності є залучення громадськості та активних груп до процесу прийняття рішень. Це передбачає розширення можливостей громадянського суспільства для участі у формуванні та впровадженні соціальних програм, а також забезпечення їхнього активного впливу на прийняття рішень у сфері соціальної політики та гендерної рівності. Залучення громадськості дозволить забезпечити більшу відкритість та прозорість у процесі прийняття рішень, а також врахувати різноманітні потреби та інтереси різних груп населення.

Ще однією важливою перспективою є поширення освіти та підвищення свідомості громадян щодо їхніх прав та можливостей у сфері соціальних стандартів і гендерної рівності. Це може бути здійснене шляхом розробки та впровадження освітніх програм, зокрема навчання з питань гендерної рівності та соціальних прав, проведення інформаційних кампаній та інших заходів із метою підвищення обізнаності громадян щодо їхніх прав та можливостей, що сприятиме активнішій участі громадян у формуванні та реалізації соціальних стандартів та гендерної рівності, а також підвищить ефективність правового забезпечення в цих сферах.

Для посилення ефективності правового забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності важливим є впровадження інноваційних підходів та сучасних технологій. Це може передбачати застосування цифрових інструментів для збору та аналізу даних із метою моніторингу та оцінки рівня дотримання соціальних стандартів і гендерної рівності, а також розробку спеціалізованого програмного забезпечення для автоматизації процесів управління соціальною політикою. Впровадження інноваційних підходів та технологій допоможе покращити якість та ефективність роботи органів влади та громадських організацій у сфері соціального захисту та гендерної рівності.

Поглиблення міжнародного співробітництва є ключовою перспективою для розвитку правового забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності. Здійснення спільних проєктів, обмін досвідом та кращими практиками між країнами сприятиме впровадженню сучасних стандартів та норм у сфері соціального захисту та гендерної рівності. Міжнародні організації, такі як ООН, Європейський Союз та Інтернаціональна організація праці, можуть відігравати важливу роль у координації зусиль країн-учасниць у цій сфері, сприяючи обміну інформацією та наданню підтримки для вдосконалення законодавства і практики забезпечення соціальних стандартів та гендерної рівності.

З огляду на вищезазначене можна висунути такі рекомендації для реалізації ефективної політики та практичних заходів у сфері соціальних стандартів та гендерної рівності:

1. Зміцнення правового забезпечення: вдосконалення законодавства та правових норм, що стосуються соціальних стандартів і гендерної рівності, зокрема шляхом узгодження їх із міжнародними зобов'язаннями та передовими практиками;

2. Розробка інклюзивних політик: впровадження та підтримка політик, спрямованих на забезпечення інклюзивності та рівних можливостей для всіх груп населення, незалежно від гендерної, соціальної чи етнічної приналежності;

3. Створення механізмів моніторингу та оцінки: встановлення ефективних механізмів моніторингу та оцінки реалізації соціальних стандартів та гендерної рівності з метою постійного вдосконалення системи соціального захисту та правового забезпечення;

4. Підвищення гендерної грамотності: розробка та впровадження програм гендерної освіти та інформаційної грамотності для населення з метою поширення обізнаності про права, можливості та основні принципи гендерної рівності;

5. Залучення громадськості: створення умов для активної участі громадськості у процесах формування та вдосконалення політик соціального захисту та гендерної

рівності, забезпечення прозорості та відкритості у прийнятті рішень;

6. Підтримка інновацій: сприяння розвитку та впровадженню інноваційних технологій у сфері соціального захисту та забезпечення гендерної рівності для підвищення ефективності та доступності соціальних послуг;

7. Міжнародне співробітництво: активна участь у міжнародних ініціативах та співпраця з іншими країнами для обміну досвідом та впровадження передових практик у галузі соціальних стандартів та гендерної рівності;

8. Забезпечення доступності інформації: здійснення заходів для забезпечення широкого доступу громадян до інформації про їхні права та можливості у сфері соціального захисту та гендерної рівності;

9. Адаптація до змін у суспільстві: гнучке реагування на соціокультурні зміни та забезпечення адаптації систем соціального захисту та гендерної рівності до потреб сучасного суспільства.

Висновки. Зважаючи на аналіз теоретичних аспектів соціальних стандартів та гендерної рівності, а також практичний досвід їх реалізації, можна сформулювати такі висновки та запропонувати рекомендації для подальшого розвитку цієї сфери.

Необхідно здійснювати постійний моніторинг і оцінку виконання соціальних стандартів та гендерної рівності з метою виявлення проблемних ситуацій та своєчасного вжиття заходів для їх вирішення. Для цього важливо створити ефективні механізми моніторингу та контролю.

Потрібно активно впроваджувати програми гендерної освіти та інформаційної грамотності для підвищення свідомості населення щодо гендерних питань та прав людини.

Важливо розробляти та реалізовувати політики, спрямовані на створення умов для рівного доступу до соціальних послуг та можливостей для всіх категорій населення.

Необхідно забезпечити ефективний моніторинг та оцінку реалізації соціальних стандартів та гендерної рівності з метою виявлення проблемних ситуацій та своєчасного прийняття заходів для їх вирішення.

Важливо стимулювати впровадження та розвиток інноваційних технологій і методів у сфері соціального захисту та гендерної рівності для підвищення ефективності та доступності послуг.

Активна співпраця з міжнародними партнерами може сприяти обміну досвідом та передачі передових практик у сфері соціальних стандартів та гендерної рівності.

Важливо підтримувати розвиток партнерських відносин між державою, громадським сектором і міжнародними організаціями для спільного розв'язання складних соціальних проблем та забезпечення гендерної рівності.

Необхідним є системне оновлення та удосконалення нормативно-правової бази задля досягнення її відповідності міжнародним стандартам та вимогам сучасного суспільства.

Спільні зусилля всіх зацікавлених сторін, зокрема держави, громадських організацій, бізнесу та міжнародних партнерів, допоможуть забезпечити успішне втілення соціальних стандартів та гендерної рівності в життя.

Список використаних джерел

1. Опішняк С. Міжнародні соціальні стандарти: порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 58–63.

2. Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 151–155.

3. Даніліна М. Конституція України та соціальний захист населення. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом: матеріали III Міжнародної науково-практ. конф.* (м. Київ, 4 верес. 2020 р.). Київ, 2020. С. 25–29.

4. Чутчева О. Дія соціально-забезпечувального законодавства: проблеми теорії та практики. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 324–330.

5. Наливайко Л., Марценюк Л. Права жінок та гендерна рівність в Україні: проблеми теорії та практики. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 61–66.

6. Котова-Олійник С. Візуальні репрезентації гендеру в культурі: теоретичні та методологічні підходи до вивчення проблеми. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2009. № 47. С. 27–32.

7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

8. Відішева О., Пелех І. Правове закріплення механізму захисту та забезпечення запобігання та протидії дискримінації. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття: матеріали Міжнародної наукової конф.* (м. Черкаси, 7 серп. 2020 р.). Черкаси, 2020. Т. 2. С. 122–123.
9. Грицай І. Теоретико-правова характеристика механізму забезпечення принципу гендерної рівності. *Правові новели*. 2012. № 5. С. 7–14.
10. Häusermann J. The realisation and implementation of economic, social and cultural rights. *Economic, social and cultural rights: progress and achievement*. 1992. P. 42–73.
11. Гордієнко Л. Оцінка фінансового забезпечення соціальної сфери в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка»*. 2016. Т. 1. № 2. С. 362–366.
12. Наливайко І. Ефективність правового регулювання соціальних стандартів та гарантій: проблеми та перспективи. *Наукові перспективи*. 2023. № 7 (37). С. 494–509.
13. Nalyvaiko I. The role of constitutional norms in the formation of social standards: aspects of American, European and Ukrainian law. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2023. No. 1. P. 56–63.

Надійшла до редакції 28.02.2024

Прийнято до опублікування 11.03.2024

References

1. Opishniak, S. (2020) Mizhnarodni sotsialni standarty: porivnialno-pravovyi analiz [International social standards: a comparative legal analysis]. *Pravo i suspilstvo*. № 2, pp. 58–63. [in Ukr.].
2. Nalyvaiko, I. (2023) Rol derzhavy u zabezpechenni sotsialnykh standartiv ta harantii: teoretyko-pravovi aspekty ta svitovyi dosvid [The role of the state in ensuring social standards and guarantees: theoretical and legal aspects and world experience]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 151–155. [in Ukr.].
3. Danilina, M. (2020) Konstytutsiia Ukrainy ta sotsialnyi zakhyst naseleння [The Constitution of Ukraine and social protection of the population]. *Sotsialni prava ta yikh zakhyst administratyvnyim sudom: materialy III Mizhnarodnoi naukovy-prakt. konf.* (m. Kyiv, 4 veres. 2020 r.). Kyiv, pp. 25–29. [in Ukr.].
4. Chutcheva, O. (2010) Diia sotsialno-zabezpechualnoho zakonodavstva: problemy teorii ta praktyky [The effect of social security legislation: problems of theory and practice]. *Derzhava i pravo*. № 47, pp. 324–330. [in Ukr.].
5. Nalyvaiko, L., Martseniuk, L. (2022) Prava zhinok ta henderna rivnist v Ukraini: problemy teorii ta praktyky [Women's rights and gender equality in Ukraine: problems of theory and practice]. *Pryvatne ta publichne pravo*. № 1, pp. 61–66. [in Ukr.].
6. Kotova-Oliinyk, S. (2009) Vizualni reprezentatsii genderu v kulturi: teoretychni ta metodolohichni pidkhody do vyvchennia problemy [Visual representations of gender in culture: theoretical and methodological approaches to the study of the problem]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. № 47, pp. 27–32. [in Ukr.].
7. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok vid 18.12.1979 [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women dated 18.12.1979]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text. [in Ukr.].
8. Vidisheva, O., Pelekh, I. (2020) Pravove zakriplennia mekhanizmu zakhystu ta zabezpechennia zapobihannia ta protyidii dyskryminatsii [Legal consolidation of the mechanism of protection and provision of prevention and countermeasures against discrimination]. *Zdobutky ta dosiahnennia prykladnykh ta fundamentalnykh nauk XXI stolittia: materialy Mizhnarodnoi naukovoi konf.* (m. Cherkasy, 7 serp. 2020 r.). Cherkasy. T. 2, pp. 122–123. [in Ukr.].
9. Hrytsai, I. (2012) Teoretyko-pravova kharakterystyka mekhanizmu zabezpechennia pryntsyphu hendernoї rivnosti [Theoretical and legal characteristics of the mechanism for ensuring the principle of gender equality]. *Pravovi novely*. № 5, pp. 7–14. [in Ukr.].
10. Häusermann, J. (1992) The realisation and implementation of economic, social and cultural rights. *Economic, social and cultural rights: progress and achievement*, pp. 42–73.
11. Hordiienko, L. (2016) Otsinka finansovoho zabezpechennia sotsialnoi sfery v Ukraini [Assessment of financial support of the social sphere in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Ekononika»*. Т. 1. № 2, pp. 362–366. [in Ukr.].
12. Nalyvaiko, I. (2023) Efektyvnist pravovoho rehuliuвання sotsialnykh standartiv ta harantii: problemy ta perspektyvy [Effectiveness of legal regulation of social standards and guarantees: problems and prospects]. *Naukovi perspektyvy*. № 7 (37), pp. 494–509. [in Ukr.].
13. Nalyvaiko, I. (2023) The role of constitutional norms in the formation of social standards: aspects of American, European and Ukrainian law. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. No. 1, pp. 56–63.

ABSTRACT

Iryna Hrytsai. Social standards and gender equality: integration of theory and practice in legal provision. This article deals with a comprehensive analysis of social standards and gender equality, covering their theoretical foundations, legal mechanisms of support and practical aspects of implementation in modern conditions.

One of the key components of social standards is gender equality, which implies equal opportunities and rights for men and women in all spheres of life. Ensuring gender equality is a necessary step for building a just society where every person has equal opportunities for self-realization, regardless of gender. However, despite the recognition of the importance of social standards and gender equality, numerous challenges and problems arise in practice. These challenges may be related to stereotypes, discrimination, and insufficient effectiveness of legal mechanisms.

Various aspects such as social standards and gender equality are explored, as well as their integration into legal frameworks. Special attention is paid to the analysis of mechanisms for ensuring these standards through legal instruments. The article also examines the role of the international community in this process, as well as practical challenges and problems arising from the implementation of social standards and gender equality in practice. Different approaches and strategies used to ensure compliance with these standards in different countries and regions are highlighted.

The conclusions of the article include recommendations for the further development of legal protection, and also emphasize the importance of joint efforts of various actors to ensure social standards and gender equality in modern society. It is noted that only through cooperation and coordination of efforts, it is possible to achieve significant progress in this area and ensure comprehensive development of society.

Keywords: social standards, social guarantees, social rights, gender equality, legal support, theoretical analysis, practical aspects, mechanisms of support, international community, challenges and problems, recommendations, human rights.

УДК 329 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-66-71

Юрій КИРИЧЕНКО[©]
доктор юридичних наук, професор
(Національний університет «Запорізька політехніка», м. Запоріжжя, Україна)

Ігор ШУЛЕЖКО[©]
магістр права
(м. Запоріжжя, Україна)

КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Досліджено положення відповідних норм конституцій України та європейських держав, в яких закріплено право брати участь в управлінні державними справами. На підставі порівняльного аналізу зроблено висновок про відповідність положень ст. 38 Конституції України вимогам міжнародно-правових актів у сфері прав людини.

Ключові слова: конституція, управління державними справами, референдум, всеукраїнський референдум, місцевий референдум, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

Постановка проблеми. Особливе місце серед конституційних політичних прав і свобод людини і громадянина посідає право брати участь в управлінні державними справами, котре знайшло своє закріплення у ст. 38 Конституції України і без якого

© Ю. Кириченко, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1212-1622>

kirichenko_yuriy84@ukr.net

© І. Шулежко, 2024

marfavalerkovna0508@gmail.com

неможлива побудова демократичної, правової держави. Саме завдяки йому кожен громадянин України має право брати участь у здійсненні безпосередньо народовладдя, державної влади та місцевого самоврядування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науково-теоретичним і практичним підґрунтям для дослідження конституційного права брати участь в управлінні державними справами стали відповідні положення норм конституцій України та європейських держав, а також наукові праці А. Грабильнікова, А. Ємельянової, В. Головка, О. Чуба, О. Пушкіної, В. Погорілка, Т. Шаповала, Р. Максакової та інших науковців.

Водночас слід констатувати, що деякі питання окресленої проблематики потребують подальшого наукового осмислення.

Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу положень норм конституцій України та європейських держав щодо регулювання права брати участь в управлінні державними справами.

Виклад основного матеріалу. Пріоритетними в системі прав людини, що визначають рівень політичної свободи людини і громадянина в суспільстві й забезпечуються суспільним і державним ладом, є політичні права і свободи, котрі спрямовані не на забезпечення автономії людини, а на її прояв як активного учасника політичного процесу. Як зауважує Ж. Пустовіт, саме політичні права і свободи забезпечують кожній людині можливість бути самостійним суб'єктом суспільного життя. Завдяки подальшому розвитку і вдосконаленню демократії політичні права і свободи стають глибшими, ширшими за змістом, різноманітнішими за формою, що значно підвищує їхню соціальну та політичну значущість і роль у суспільному житті та діяльності кожного громадянина [1, с. 40]. Саме політичні права і свободи є неодмінною умовою функціонування всіх інших видів прав і свобод, оскільки вони становлять органічну основу системи демократії і виступають як засіб контролю за владою, як цінності, на які влада повинна орієнтуватися, обмежувати себе цими правами, визнавати та гарантувати їх. Поняття демократії, що застосовується насамперед у значенні політичної організації державно-суспільних відносин, робить наявність політичних прав людини основним чинником у визначенні тієї чи іншої держави як демократичної [2, с. 127].

Серед конституційних політичних прав і свобод людини і громадянина значне місце займає право брати участь в управлінні державними справами, під яким розуміють активну, публічну, добровільну, цілеспрямовану, законну діяльність громадян України у сфері здійснення державної влади, що гарантована закріпленням у Конституції України відповідного суб'єктивного права і має на меті формування та контроль за діяльністю державних органів усіх гілок влади, вплив на прийняття, виконання та контроль за реалізацією державних рішень для втілення громадянами своїх суспільно значущих інтересів і забезпечення нормального функціонування, стабільного розвитку та соціального порядку в державі [3, с. 8], а також упровадження європейських стандартів і цінностей у всіх сферах життєдіяльності людини. На думку В. Погорілка, це право закріплює гарантовану можливість для громадян України брати участь у здійсненні безпосередньо народовладдя, державної влади та місцевого самоврядування [4, с. 132].

Конституція України в ч. 1 ст. 38 проголосила, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [5]. Це право громадян є комплексним системним утворенням, котре поєднано в Конституції України в одній статті з виборчим правом, правом брати участь у референдумах та правом рівного доступу до державної служби. Таке поєднання дозволяє дійти висновку, що ці правомочності є найбільш важливими в реалізації права на участь в управлінні державними справами.

Наявна юридична конструкція ч. 1 ст. 38 Конституції України свідчить про те, що складовими елементами права брати участь в управлінні державними справами є право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах та право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. При цьому, як зазначає Р. Максакова, реалізація прав громадян брати участь у виборах та референдумах є найбільш впливовою формою здійснення безпосередньої демократії в Україні. Оскільки, з-поміж іншого, результати волевиявлення населення саме через ці форми мають імперативні наслідки, що полягають в обов'язковому виконанні органами влади України волі громадян [6, с. 43].

Водночас, на думку Т. Шаповала, право громадянина бути обраним слід розглядати з певним застереженням. Реально воно є правом при дотриманні визначених вимог бути включеним до кандидатів, правом балотуватися на відповідних виборах. Таке право не є загальним і рівним для кожного виборця. І далі науковець доходить висновку, що в тексті ч. 1 ст. 38 Конституції України прислівник «вільно» адресований праву обирати і його поєднанню з правом бути обраним бракує реального обґрунтування [7, с. 12].

Всеукраїнський референдум є формою безпосередньої демократії в Україні, способом здійснення влади безпосередньо Українським народом, що полягає у прийнятті (затвердженні) громадянами України рішень шляхом голосування [8]. А місцевий референдум є формою вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого волевиявлення [9]. При цьому, як зауважують В. Кириченко та Ю. Соколенко, використання референдуму як форми безпосереднього волевиявлення громадян має бути зваженим. На їхню думку, органи державної влади не повинні виносити на всеукраїнський референдум питання, для відповіді на які потрібні ґрунтовні фахові знання, професійний досвід та інші передбаченні законом підстави. Тому не можна виносити на референдум питання, котрі не є конституційними або які через свою природу неоднозначно сприймаються суспільством, а також питання, що мають певний прихований підтекст або відповідь на які заздалегідь відома [10, с. 37]. Згідно з п. 2 ст. 3 Закону України «Про всеукраїнський референдум» не можуть бути предметом всеукраїнського референдуму такі питання: що суперечать положенням Конституції України, загально визнаним принципам і нормам міжнародного права; що скасовують чи обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх реалізації; що спрямовані на ліквідацію незалежності України, порушення державного суверенітету, територіальної цілісності України, створення загрози національній безпеці України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі; щодо податків, бюджету, амністії та віднесені Конституцією України і Законами України до відання органів правопорядку, прокуратури чи суду [8].

Варто відзначити, що деякі європейські держави на конституційному рівні проголосили різні форми безпосередньої демократії. Згідно з конституціями Азербайджану, Вірменії, Грузії, Польщі, Сербії, Туреччини, Угорщини, Фінляндії і Швейцарії народне волевиявлення в цих країнах здійснюється шляхом референдуму і виборів. Наприклад, у ч. 1 ст. 62 Конституції Польщі встановлено, що «польський громадянин має право брати участь у референдумі, а також право обирати Президента Республіки, депутатів, сенаторів і представників до органів територіального самоврядування» [11], а в п. 1 ст. 56 Конституції Азербайджану записано, що громадяни Азербайджанської Республіки мають право обирати і бути обраними до державних органів, а також брати участь у референдумі [12]. Інші європейські держави на конституційному рівні закріпили лише одну з форм волевиявлення населення – право вільно обирати і бути обраними до органів влади. Наприклад, у ч. 2 ст. 43 Конституції Словенії зазначено, що кожен громадянин, який досяг 18 років, має право обирати і бути обраним [13], а в ч. 1 ст. 45 Конституції Чорногорії проголошено, що право обирати і бути обраним надається кожному громадянину Чорногорії [14]. Водночас Конституція Хорватії не розкриває змісту права брати участь в управлінні державними справами.

Аналіз відповідних норм конституцій європейських держав засвідчив, що право на участь в управлінні державними справами закріплено також у конституціях Азербайджану, Вірменії, Іспанії, Литви, Молдови, Сербії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чехії; право на участь у референдумах – у конституціях Азербайджану, Вірменії, Грузії, Польщі, Португалії, Сербії, Туреччини, Угорщини, Фінляндії, Швейцарії; право вільно обирати – у конституціях Азербайджану, Албанії, Болгарії, Молдови, Нідерландів, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Угорщини, Фінляндії, Чехії, Чорногорії; право вільно обирати і бути обраним – у конституціях Азербайджану, Албанії, Молдови, Нідерландів, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Угорщини, Фінляндії, Чорногорії; право бути обраним – у Конституції Швейцарії; рівне право доступу до державної служби та до служби в органах місцевого самоврядування – у конституціях Австрії, Азербайджану, Андорри, Вірменії, Грузії, Естонії, Іспанії, Італії, Литви, Ліхтенштейну, Північної Македонії, Молдови, Монако, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Португалії, Сан-Марино, Сербії, Словаччини, Туреччини, Угорщини, Франції, Хорватії та Чехії.

Слід наголосити, що конституції європейських держав мають як схожі риси, так

і певні відмінності. Результати дослідження змісту їхніх положень свідчать про те, що в них у різний спосіб здійснюється правове регулювання права брати участь в управлінні державними справами. Так, у Конституції Азербайджану це право викладено у двох статтях, а в Конституції Сербії – у трьох. Також зазначене права закріплено в різних статтях у конституціях Вірменії, Грузії, Північної Македонії, Молдови, Нідерландів, Польщі, Португалії, Румунії, Туреччини, Фінляндії і Швейцарії. Наприклад, у Конституції Португалії ст. 47 має назву «Свобода вибору професії і доступу до державної служби», ст. 48 – «Участь у суспільному житті», ст. 49 – «Право на участь у виборах», ст. 50 – «Право на обіймання державних посад», а ст. 118 – «Референдум» [15]. Водночас у конституціях Бельгії, Боснії і Герцеговині, Греції, Данії і Швеції досліджуване право не знайшло свого закріплення.

Варто відзначити, що Конституція України не повністю імплементувала положення Загальної декларації прав людини, у п. 1 ст. 21 якої проголошується, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників [16, с. 11], і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, у п. «а» ст. 25 якого закріплено, що кожен громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації право брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників [16, с. 24]. На відміну від Конституції України, деякі європейські держави закріпили аналогічне положення на конституційному рівні. Наприклад, у ч. 1 ст. 33 Конституції Литви вказано, що громадяни мають право брати участь в управлінні своєю державою як безпосередньо, так і через демократично обраних представників [17].

Зважаючи на зміст ч. 1 ст. 38 Конституції України, суб'єктом названого права є лише громадяни України. Аналогічним шляхом пішли й законодавці переважної більшості європейських держав. Так, у ст. 44 Конституції Хорватії зазначено, що кожен громадянин республіки має право на рівних умовах брати участь у здійсненні публічної діяльності та бути прийнятим на публічну службу [18], а в ст. 53 Конституції Сербії закріплено, що «громадяни мають право брати участь в управлінні суспільними справами і на рівних умовах отримувати адміністративні й публічні посади» [19].

Ретельний аналіз конституцій деяких європейських держав засвідчив, що в них указаний відповідний вік, після досягнення якого громадяни набувають права брати участь у референдумах або виборах. Наприклад, у п. 1 ст. 49 Конституції Португалії зазначено, що всі громадяни старше 18 років користуються виборчим правом [15], а в п. 1 ст. 28 Конституції Грузії встановлено, що кожен громадянин Грузії, який досяг 18 років, має право брати участь у референдумі, виборах державних органів та органів місцевого самоврядування [20]. Віковий поріг щодо набуття права голосу на виборах і референдумах встановлено і в Конституції України, але, на відміну від зазначених конституцій європейських держав, не у ст. 38, а у ст. 70, згідно з якою право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення 18 років [5], що, нашу думку, більше відповідає міжнародній практиці конституційно-правового регулювання аналізованого права.

З огляду на ч. 2 ст. 38 Конституції України слід наголосити, що в ній закріплено положення, що передбачає користування громадянами рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування. На наш погляд, таке формулювання цього положення в цілому відповідає вимогам міжнародно-правових актів у сфері прав людини і не потребує змін.

Висновки. На підставі проведеного порівняльно-правового аналізу положень норм конституцій України та європейських держав доходимо висновку, що положення ст. 38 Конституції України змістовно кореспондуються й корелюються з міжнародними документами у сфері прав людини і не потребують подальшої модернізації.

Список використаних джерел

1. Пустовіт Ж. М. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні : навч. посібник. Київ : КНТ, 2009. 232 с.
2. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду : монографія. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 540 с.
3. Чуб О. О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 20 с.

4. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підруч. / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Прецедент, 2009. 344 с.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Максакова Р. Право громадян брати участь у виборах та референдумах в Україні: проблеми реалізації. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2013. № 1. С. 43–48.
7. Шаповал Т. В. Конституційний інститут політичних прав і свобод в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Одеса, 2009. 21 с.
8. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26 січня 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>.
9. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
10. Кириченко В. М., Соколенко Ю. М. Предмет референдуму: порівняльно-правовий аналіз конституцій України та європейських держав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 34–37.
11. Шаповал В. М. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ : Москаленко О.М., 2018. 82 с. URL : http://pol-translit.com/upload/konstitutsiya-polshchi-na-01_2018-v_-shapoval.pdf.
12. The Constitution of the Republic of Azerbaijan. URL : <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/constitution#:~:text=The%20Constitution%20was%20prepared%20by,force%20on%2027%20November%201995>.
13. Конституція Республіки Словенія від 23 грудня 1991 р. URL : <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/sloven1.html>.
14. The Constitution of Montenegro. URL : <https://www.skupstina.me/en/the-constitution-of-montenegro>.
15. Constitution of the Portuguese Republic. URL : <https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf>.
16. Права людини: міжнародні договори Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи / упоряд. В. Павлик, В. Тесленко. Київ : Факт, 2001. 152 с.
17. Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р. URL : http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm.
18. The Constitution of the Republic of Croatia (consolidated text). URL : <http://www.constitutions/archives>.
19. Конституція Республіки Сербія від 30.09.2006. URL : <https://www.sabor.hr/en/constitution-republic-croatia-consolidated-text>.
20. Constitution of Georgia. URL : <https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36>.

Надійшла до редакції 12.02.2024

Прийнято до опублікування 27.02.2024

References

1. Pustovit, Zh. M. (2009) Aktualni problemy prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [Actual problems of rights and freedoms of man and citizen in Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : KNT. 232 p. [in Ukr.].
2. Kyrychenko, Yu. V. (2017) Aktualni problemy konstytutsiino-pravovoho rehulivannia prav, svobod ta oboviazkiv liudyny i hromadianyna v Ukraini v konteksti yevropeiskoho dosvidu [Actual problems of constitutional and legal regulation of rights, freedoms and duties of a person and a citizen in Ukraine in the context of European experience] : monohrafiia. Kyiv : «Tsentri uchbovoi literatury». 540 p. [in Ukr.].
3. Chub, O. O. (2004) Konstytutsiine pravo hromadian Ukrainy na uchast v upravlinni derzhavnymy spravamy [The constitutional right of citizens of Ukraine to participate in the management of state affairs] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. 20 p. [in Ukr.].
4. Pohorilko, V. F., Fedorenko, V. L. (2009) Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine] : pidruch. / za zah. red. V. F. Pohorilka. Kyiv : Pretsedent. 344 p. [in Ukr.].
5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.].
6. Maksakova, R. (2013) Pravo hromadian braty uchast u vyborakh ta referendumakh v Ukraini: problemy realizatsii [The right of citizens to participate in elections and referenda in Ukraine: problems of implementation]. *Visnyk Tsentralnoi vyborochoi komisii*. № 1, pp. 43–48. [in Ukr.].
7. Shapoval, T. V. (2009) Konstytutsiinyi instytut politychnykh prav i svobod v Ukraini [Constitutional Institute of Political Rights and Freedoms in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02. Odessa. 21 p. [in Ukr.].
8. Pro vseukrainskyi referendum [On All-Ukrainian Referendum] : Zakon Ukrainy vid 26 sichnia 2021 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>. [in Ukr.].
9. Pro mistvsve samovriaduvannia v Ukraini [On Local Self-Government in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1997. № 24. St. 170. [in Ukr.].

10. Kyrychenko, V. M., Sokolenko, Yu. M. (2020) Predmet referendumu: porivnialno-pravovyi analiz konstytutsii Ukrainy ta yevropeiskykh derzhav [The subject of the referendum: a comparative legal analysis of the constitutions of Ukraine and European states]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Yurysprudentsiia*. № 43, pp. 34–37. [in Ukr.].
11. Shapoval, V. M. (2018) Konstytutsiia Polskoi Respubliki (z peredmovoiu Volodymyra Shapovala) [Constitution of the Republic of Poland (with a foreword by Volodymyr Shapoval)]. Kyiv : Moskalenko O.M. 82 p. URL : http://pol-translit.com/upload/konstitutsiya-polshchi-na-01_2018-v-shapoval.pdf. [in Ukr.].
12. The Constitution of the Republic of Azerbaijan. URL : <https://president.az/en/pages/view/azerbaijan/constitution#:~:text=The%20Constitution%20was%20preparred%20by,force%20on%2027%20November%201995>.
13. Konstytutsiia Respubliki Sloveniia vid 23 hrudnia 1991 r. [Constitution of the Republic of Slovenia dated December 23, 1991]. URL : <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/sloven1.html>. [in Ukr.].
14. The Constitution of Montenegro. URL : <https://www.skupstina.me/en/the-constitution-of-montenegro>.
15. Constitution of the Portuguese Republic. URL : <https://www.parlamento.pt/sites/EN/Parliament/Documents/Constitution7th.pdf>.
16. Prava liudyny: mizhnarodni dohovory Orhanizatsii Obiednanykh Natsii ta Rady Yevropy [Human rights: international treaties of the United Nations and the Council of Europe] / uporiad. V. Pavlyk, V. Teslenko. Kyiv : Fakt, 2001. 152 p. [in Ukr.].
17. Konstytutsiia Lytovskoi Respubliki vid 25 zhovtnia 1992 r. [Constitution of the Republic of Lithuania dated October 25, 1992]. URL : http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm. [in Ukr.].
18. The Constitution of the Republic of Croatia (consolidated text). URL : <http://www.constitutions/archives>.
19. Конституція Республіки Сербія від 30.09.2006. URL : <https://www.sabor.hr/en/constitution-republic-croatia-consolidated-text>.
20. Constitution of Georgia. URL : <https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36>.

ABSTRACT

Yurii Kyrychenko, Ihor Shulezhko. Constitutional regulation of the right to participate in the management of state affairs in Ukraine and European countries: a comparative legal analysis. The article examines the provisions of the relevant norms of the constitutions of Ukraine and European states, which enshrine the right to participate in the management of state affairs, in all-Ukrainian and local referendums, to freely elect and be elected to state and local self-government bodies. Based on the comparative analysis, a conclusion was made about the compliance of the provisions of Art. 38 of the Constitution of Ukraine to the requirements of international legal acts in the field of human rights.

It is noted that among the constitutional political rights and freedoms of a person and a citizen, a significant place is occupied by the right to participate in the management of state affairs, in all-Ukrainian and local referendums, to freely elect and be elected to state authorities and local self-government bodies, which is understood as active, public, voluntary, purposeful, legal activity of citizens of Ukraine in the sphere of the exercise of state power, which is guaranteed by enshrining the relevant subjective right in the Constitution of Ukraine, and which aims to form and control the activities of state bodies of all branches of state power, influence on adoption, implementation and control for the implementation of state decisions for citizens to implement their socially significant interests and ensure normal functioning, stable development and social order in the state, as well as the implementation of European standards and values in all spheres of human life.

It was emphasized that the right of citizens to participate in the management of state affairs is a complex systemic entity, which is combined in the Constitution of Ukraine in one article with the right to vote, the right to participate in referendums, and the right to equal access to public service.

It was noted that the constitutions of European states are characterized by both similarities and certain differences. The results of the study of the content of their provisions indicate that they provide legal regulation of this right to participate in the management of state affairs in different ways. Thus, this right is set forth in two articles in the Constitution of Azerbaijan, and in three articles in the Constitution of Serbia. These rights are also highlighted in various articles in the constitutions of Armenia, Georgia, North Macedonia, Moldova, the Netherlands, Poland, Portugal, Romania, Turkey, Finland and Switzerland. At the same time, in the constitutions of Belgium, Bosnia and Herzegovina, Greece, Denmark and Sweden, the studied right was not reflected at the constitutional level.

It is noted that the provisions of Part 2 of Art. 38 of the Constitution of Ukraine as a whole meets the requirements of international legal acts in the field of human rights and does not require changes.

It was concluded that the provisions of Art. 38 Constitutions of Ukraine meaningfully correspond and correlate with international documents in the field of human rights and do not require further modernization.

Keywords: *constitution, management of state affairs, referendum, all-Ukrainian referendum, local referendum, state authorities, local self-government bodies.*

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-72-77

Андрій КУЧУК[©]

доктор юридичних наук, професор
(Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка, м. Суми, Україна)

ОБОВ'ЯЗОК ПОВНОЛІТНІХ ДІТЕЙ ПІКЛУВАТИСЯ ПРО СВОЇХ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ: ПРОПЕДЕВТИЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження обумовлюється недостатнім рівнем вивчення питання обов'язків дітей, які досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків та потребою з'ясування загальноправових характеристик цього обов'язку. Вказується, що у вітчизняному правознавстві відсутні загальнотеоретичні розробки проблематики виконання повнолітніми дітьми обов'язку піклуватися про батьків.

Висвітлено пропедевтичні аспекти розуміння обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Резюмується, що, зважаючи на вимоги юридичної техніки, доцільним є внесення змін до чинного законодавства щодо заміни слів «повнолітні діти» словами «діти, які досягли повноліття». Важливим напрямом подальших наукових досліджень має бути визначення природи обов'язку дітей, які досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків та з'ясування співвідношення цього обов'язку з поняттям юридичного обов'язку.

Ключові слова: дитина, дієздатність, моральний обов'язок, непрацездатні батьки, обов'язок піклуватися, повнолітні діти, юридичний обов'язок.

Постановка проблеми. Одним із питань, що набуло особливої актуальності в українському правознавстві протягом останніх десяти років, є питання правового статусу дитини. Слід зазначити, що основна увага науковців зосереджена переважно на проблематиці захисту прав дитини та забезпечення їхнього благополуччя. Національне законодавство та міжнародні договори, зокрема Конвенція про права дитини, стали предметом детального аналізу. Постійний моніторинг виконання державою своїх зобов'язань перед дітьми, забезпечення доступу до судового захисту прав та ефективного механізму реагування на порушення стали важливими темами, що висвітлюються вітчизняними правниками. Чинником, що посилив актуальність цього напрямку гносеології у 2022 р., стало повномасштабне вторгнення росії на територію Української держави.

Водночас майже недослідженим залишається інший аспект проблематики: зобов'язання дитини перед особами, які сприяють реалізації прав дитини загалом, і зокрема тими, які мають із дітьми сімейний зв'язок. І хоча певною мірою такий підхід є дещо виправданим, зважаючи на подібність правової природи прав дитини та людських прав (що було висвітлено нами у декількох публікаціях [1–2]), однак ідеться про інший вид зобов'язання – тип обов'язку, що реалізується після настання повноліття особи, але обумовлений нинішнім виконанням обов'язку іншою стороною – батьками.

Означений аспект важливий для створення балансу між правами та обов'язками дитини. З огляду на те, що дитина має права, вона також повинна мати свої обов'язки, особливо у відносинах із батьками, опікунами або прийомними батьками.

Дослідження цього аспекту потребує комплексного аналізу та розробки відповідних загальноправових положень, оскільки встановлення обов'язків дитини вимагає збалансованого підходу. Тому проведення подальших розвідок та розробка концепцій щодо зобов'язань дитини перед особами, які сприяють реалізації її прав, є важливим завданням для українського правознавства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика виконання повнолітніми дітьми обов'язку піклуватися про батьків

© А. Кучук, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5918-2035>

kucshuk@ukr.net

переважно стала об'єктом уваги правників після набуття чинності Сімейним кодексом України, глава 17 якого містить юридичні норми, що регулюють відповідні відносини [3]. Однак ідеться саме про дискурс правників-практиків із приводу розуміння змісту тих чи інших норм, що містяться у главі 17 Сімейного кодексу України, а також висвітлення цих норм на сайтах органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Варто зауважити, що об'єктом комплексного наукового осмислення ці норми не стали, зокрема у контексті їх розуміння через призму теорії права. У правознавстві з'являються здебільшого окремі публікації з означеної проблематики. До того ж, у них переважно йдеться саме про обов'язок батьків утримувати дітей, тобто про зворотній вказаному нами обов'язок. Так, слід згадати наукову роботу В. Завгороднього та Г. Пшеничної, присвячену визначенню стану опрацювання проблематики виконання обов'язку батьків піклуватися про дітей (відзначимо, що наведений нижче висновок авторів значною мірою слід поширити і на обов'язок дітей утримувати батьків). «Комплексні дослідження конституційного обов'язку батьків утримувати своїх неповнолітніх дітей в Україні відсутні. Зважаючи на закріплення даного обов'язку нормами Основного закону, його подальше дослідження слід проводити з точки зору конституційної науки», – акцентують науковці [4, с. 23].

«Необхідно також зосередити увагу на орієнтації суспільства на головних сімейних цінностях сучасної людської цивілізації», – вказують К. Кацюба й М. Конюхова, підсумовуючи дослідження проблематики обов'язку батьків піклуватися про дітей [5, с. 17]. І цей висновок повною мірою є важливим у гносеології зворотного обов'язку – обов'язку дітей щодо непрацевдатних батьків.

Однією з перших наукових робіт із означеної проблематики є стаття Ю. Завгородньої, котру авторка присвятила висвітленню питань «поняття, сутності та змісту механізму реалізації юридичного обов'язку батьків піклуватися про своїх дітей до їх повноліття, а також визначенню притаманних йому елементів та здійснення їх характеристик» [6, с. 61–67].

Слід згадати і наукову статтю С. Малишка, у якій «з'ясовано характерні риси та сформульовано дефініцію поняття юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацевдатних батьків» [7, с. 31].

Чи не єдиним дисертаційним дослідженням із окресленої проблематики є робота О. Лук'янчук [8]. Однак слід наголосити, що воно здійснене в межах науки цивільного права, а не загальної теорії права чи конституційного права.

Отже, у вітчизняному правознавстві відсутні загальнотеоретичні розробки проблематики виконання повнолітніми дітьми обов'язку піклуватися про батьків.

Метою статті є висвітлення пропедевтичних аспектів розуміння обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацевдатних батьків.

Принадно зазначимо, що ця робота є однією із запланованих трьох публікацій, у яких буде висвітлено саме загальноправовий аспект обов'язку дітей, які досягли повноліття, піклуватися про непрацевдатних батьків.

Виклад основного матеріалу. Основою для загальнотеоретичного аналізу окресленого предмета пізнання є визначення у Конституції України та Сімейному кодексі України поведінки повнолітніх дітей щодо непрацевдатних батьків саме як обов'язку.

При визначенні суб'єкта зобов'язань законодавець використав доволі незвичний термін «повнолітні діти», що розглядається лінгвістикою як оксюморон. Так, за дефініцією, що закріплена у національному законодавстві, дитиною визначається така людина, яка не досягла повноліття [3]. «Дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше», – відзначається у Конвенції про права дитини [9]. Відповідно, при визначенні носія досліджуваного обов'язку законодавець вказує на «повнолітню особу, яка не досягла повноліття», що є нонсенсом.

Тож першим завданням, що має бути розв'язане, є розуміння змісту поняття повнолітніх дітей, його відповідності вимогам юридичної техніки. Хоча відповідь на другу частину вказаного завдання є очевидною, зважаючи на віднесення, як уже зазначалося, поняття «повнолітня дитина» до оксюморону. Отже, у межах юридичного дискурсу використання такого терміна не відповідає вимогам юридичної визначеності через позначення неіснуючого суб'єкта. Це порожнє поняття або поняття з нульовим

змістом. Не існує повнолітньої дитини як суб'єкта права. Є або дитина (неповнолітня особа), або повнолітня особа.

Однак використання у тексті Конституції України цього терміна (ст. 51 [10]) обумовлює необхідність тлумачення відповідного припису.

У контексті пошуку змісту вказаного терміна варто певною мірою погодитися з тезою О. Лук'янчук про те, що у цьому випадку йдеться про закріплення морального обов'язку [11, с. 54]. Системне тлумачення положень ст. 51 Конституції України вказує на те, що законодавець мав на увазі відносини «батьки – діти». Саме таке сприйняття дозволяє зрозуміти термін «повнолітні діти»: у відносинах між батьками та їхніми дітьми останні завжди для перших залишаються дітьми (у сенсі відносин між ними). Наприклад, 70-річний П. є сином (дитиною) для його 90-річних батьків С. і В.

Це очевидно з погляду моралі, однак у контексті приписів законодавства використання терміна «повнолітні діти» є неправильним із погляду вимог юридичної техніки. Наголосимо, що якщо в тексті Основного закону, зважаючи на характеристики конституції як акта, що визначає основи суспільного ладу і для норм якого властивий лаконічний, певною мірою імпліцитний характер, вживання цього терміна певною мірою допустиме, то в тексті Сімейного кодексу – ні. Як приклад варто згадати розділ II Конституції України, назва якого має еkleктичний характер, вказуючи на такі різні за своєю правовою природою явища, як: 1) права і свободи людини; 2) права громадян; 3) обов'язки громадян (при тому що перше явище жодною мірою не пов'язане ні з другим, ні з третім). Однак у галузевому законодавстві переважно йдеться про одне з названих явищ.

Таким чином, зважаючи на все наведене вище, у національному законодавстві доцільно термін «повнолітні діти» замінити терміном «діти, які досягли повноліття». Відповідно, використання цього терміна на позначення тих осіб, які перебувають у сімейних зв'язках із непрацездатними батьками, буде чітко вказувати на зобов'язаного суб'єкта щодо піклування. При цьому на тих дітей, які не досягли повноліття (залишаються дітьми у юридичному розумінні поняття), обов'язок піклування не поширюється.

Крім того, необхідно з'ясувати саму природу обов'язку дітей, які досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків. Юридичний обов'язок зазвичай інтерпретується як таке зобов'язання, що встановлене законом або підзаконними правовими актами (чи іншими джерелами права) і є обов'язковим для виконання фізичною чи юридичною особою. Зобов'язання може передбачати різноманітні дії, котрі потрібно здійснювати або від здійснення яких слід утриматися відповідно до встановлених правил.

Слід наголосити, що юридичні обов'язки можуть впливати з різних джерел права, таких як: закони, постанови, договори або судова практика та ін. Вони можуть стосуватися різних сфер життя, як-от: особисті права та обов'язки, господарські відносини, спадкові відносини, обов'язки громадян перед державою тощо.

Невиконання юридичних обов'язків може мати різні наслідки, включно з адміністративними, цивільними чи кримінальними санкціями в разі порушення. Водночас невиконання юридичних обов'язків може призвести до правової відповідальності перед судом чи іншими органами.

Отже, юридичний обов'язок – це ключовий концепт у національному праві (міжнародний аспект не розглядаємо), що регулює поведінку суб'єктів правовідносин та забезпечує правопорядок у суспільстві.

Юридичний обов'язок є одним із елементів змісту правових відносин поряд із суб'єктивним юридичним правом. При цьому самі правові відносини зазвичай розглядаються як форма реалізації суб'єктивних прав, їхнього захисту а також виконання юридичних обов'язків [12, с. 215].

У зв'язку з цим варто відзначити, що для правових відносин важливою характеристикою є вольова сторона. Правовідносини є вольовими відносинами. Вони базуються на свідомому акті волі сторін (або принаймні однієї з них), які визначають свої права, обов'язки та відповідальність. Вольова сторона є основою для виникнення, зміни та припинення правових відносин. У правових відносинах вольова сторона виражається через поведінку особи, укладання правочинів, ухвалення рішень, надання згоди або відмови, а також виконання або невиконання (свідомого) юридичних обов'язків. Ця вольова діяльність здійснюється з розумінням наслідків та

відповідальності за свої дії.

Додамо, що характеристикою суб'єктів правових відносин є правосуб'єктність; без право- та дієздатності особа не може бути учасником правових відносин. Доречно наголосити, що переважно з віковою характеристикою пов'язується дієздатність.

Таким чином, врахування вольової сторони є ключовим аспектом при аналізі, розумінні та регулюванні правових відносин. Вона визначає активність та свідомість учасників правових відносин і впливає на їхнє правове становище та взаємодію.

Зважаючи на означене, слід вказати на те, що юридичний обов'язок має усвідомлюватися особою і або особа добровільно бере на себе виконання певного зобов'язання, або свідомо погоджується на наявність у неї відповідних обов'язків. Так, наприклад, щодо останнього можна згадати застосування до особи заходів, закріплених у санкції юридичної норми. Значна кількість правопорушників не бажала б застосування до них негативних наслідків за вчинене правопорушення. Однак вони усвідомлювали, що за вчинене на них може бути покладено обов'язок зазнати певних позбавлень, і свідомо погодилися з цим, вчинивши правопорушення та намагаючись уникнути відповідальності. Або згадаємо обов'язок сплати податків. Хоча є такі особи, які не хотіли б сплачувати податки, але вони виконують цей юридичний обов'язок. Проте наголосимо на можливості позбавлення цього обов'язку шляхом відчуження об'єкта оподаткування. Що знов-таки вказує на усвідомлене сприйняття та добровільну згоду на виконання юридичного обов'язку. Так само і у випадку обов'язків, що виникають із відносин громадянства: особа може набути громадянства іншої держави (за наявності до того підстав) та вийти з громадянства.

Отже, юридичний обов'язок пов'язаний із добровільним взяттям на себе відповідних зобов'язань або зі свідомим погодженням на виконання зобов'язання. Що відсутнє у випадку покладання на дітей аналізованого обов'язку, що пов'язується суто з календарною датою. Дитина не володіє повною дієздатністю, а тому не може повною мірою усвідомлювати взяття на себе обов'язку, що вимагає від неї законодавець, та не висловлює свою згоду з таким обов'язком; не може відмовитися від статусу дитини у певних сімейних відносинах тощо.

Слід підкреслити, що нами не заперечується важливість і необхідність існування обов'язку дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Лише наголошується на невідповідності природи цього обов'язку природі юридичного обов'язку (принаймні на перший погляд). Саме тому необхідним є проведення комплексного пізнання означеної проблематики.

Висновки. Таким чином, з огляду на вимоги юридичної техніки доцільним є внесення змін до чинного законодавства щодо заміни слів «повнолітні діти» словами «діти, які досягли повноліття». Важливим напрямом подальших наукових досліджень має бути визначення природи обов'язку дітей, які досягли повноліття, піклуватися про непрацездатних батьків та з'ясування співвідношення цього обов'язку з поняттям юридичного обов'язку.

Список використаних джерел

1. Кучук А. М., Завгородня Ю. С. Особливості прав дитини: загальноправовий аспект. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 4. С. 3–7.
2. Кучук А. М., Завгородня Ю. С. Права дитини як критерій державно-правового режиму. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 1. С. 3–7.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
4. Завгородній В. А., Пшенична Г. Є. Конституційний обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття: стан наукових досліджень. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 20–23.
5. Кацюба К., Конюхова М. Виконання юридичного обов'язку батьків піклуватися про своїх повнолітніх дітей. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 12–18.
6. Завгородня Ю. С. Механізм реалізації юридичного обов'язку батьків піклуватися про своїх дітей до їх повноліття: поняття та елементи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 61–67.
7. Малишко С. І. Поняття юридичного обов'язку повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 31–35.
8. Лук'янчук О. І. Обов'язок дітей утримувати батьків за сімейним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 18 с.
9. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

10. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

11. Лук'янчук О. І. Піклування про непрацездатних, немічних батьків: законодавче закріплення морального обов'язку. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Т. 1. С. 54–59.

12. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. 3-є вид., перероб. і доп. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. 468 с.

Надійшла до редакції 26.02.2024

Прийнято до опублікування 08.03.2024

References

1. Kuchuk, A. M., Zavorodnia, Yu. S. (2022) Osoblyvosti prav dytyny: zahalnopravovyi aspekt [Child's rights peculiarities: general and legal aspect]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 4, pp. 3–7. [in Ukr.].

2. Kuchuk, A. M., Zavorodnia, Yu. S. (2022) Prava dytyny yak kryterii derzhavno-pravovoho rezhymu [Rights of a child as a criterion of state and legal regime]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 1, pp. 3–7. [in Ukr.].

3. Simeinyi kodeks Ukrainy [The Family Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukr.].

4. Zavorodnii, V. A., Pshenychna, H. Ie. (2013) Konstytutsiinyi oboviazok batkiv utrymuvaty ditei do yikh povnolit'ia: stan naukovykh doslidzhen [The constitutional duty of parents to support children until they reach adulthood: state of scientific research]. *Pravo i suspilstvo*. № 6, pp. 20–23. [in Ukr.].

5. Katsiuba, K., Koniukhova, M. (2019) Vykonnannia yurydychnoho oboviazku batkiv pikluyatsia pro svoikh povnolitnykh ditei [Fulfilling the legal duty of parents to care for their adult children]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6, pp. 12–18. [in Ukr.].

6. Zavorodnia, Yu. S. (2017) Mekhanizm realizatsii yurydychnoho oboviazku batkiv pikluyatsia pro svoikh ditei do yikh povnolit'ia: poniattia ta elementy [Mechanism of realization of legal duty of parents to care of the children to their full age: concept and elements]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 10, pp. 61–67. [in Ukr.].

7. Malyshko, S. I. (2022) Poniattia yurydychnoho oboviazku povnolitnykh ditei pikluyatsia pro svoikh nepratsездatnykh batkiv [The concept of the legal obligation of adult children to care for their disabled parents]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 1, pp. 31–35. [in Ukr.].

8. Lukianchuk, O. I. (2019) Oboviazok ditei utrymuvaty batkiv za simeinym zakonodavstvom Ukrainy [The duty of children to support their parents under the family legislation of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03. Kyiv. 18 p. [in Ukr.].

10. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. Ст. 141. [in Ukr.].

11. Lukianchuk, O. I. (2019) Pikluvan'nia pro nepratsездatnykh, nemichnykh batkiv: zakonodavche zakriplennia moralnoho oboviazku. [Care of disabled, infirm parents: legislative consolidation of moral duty]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 2 (35), pp. 54–59. [in Ukr.].

12. Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law] : pidruch. / kol. avt. ; ker. avt. kol. Yu. A. Vediernikov. 3-ye vyd., pererob. i dop. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, 2016. 468 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Kuchuk. The obligation of adult children to care for their disabled parents: the propedeutic aspect. The relevance of the research is determined by the insufficient study of the issue of the obligations of children who have reached the full age to take care of disabled parents and the necessity to clarify general and legal characteristics of this obligation. It is indicated that there are no general and theoretical developments regarding the fulfillment of the duty to take care of parents by adult children in domestic jurisprudence. The purpose of the article is to cover the propaedeutic aspects of understanding the duty of adult children to take care of their disabled parents.

It is indicated that the basis for a general and theoretical analysis of the subject of knowledge is the definition of the behavior of adult children in relation to disabled parents as a duty in the Constitution of Ukraine and the Family Code of Ukraine. It is emphasized that the legislator's use of the term «adult children» does not meet the requirements of the legal technique and the classification of this term by linguistics as an oxymoron.

There are two tasks that should be solved as a priority: first, it is an understanding of the adult children concept's content, its compliance with the requirements of legal technique; secondly, it is necessary to clarify the very nature of the duty of children who have reached the full age to take care of incapacitated parents.

Legal obligation is one of the elements of the legal relations content along with subjective legal right. Legal relations are volitional relations. They are based on the parties' conscious act of will. The person should be aware of the legal obligation; a person either voluntarily undertakes the fulfillment of a certain obligation, or consciously agrees that he has the corresponding obligations. This characteristic of

the legal obligation is absent in the case of entrusting adult children with the duty to take care of disabled parents.

It is summarized that taking into account the requirements of the legal technique, it is appropriate to amend the current legislation to replace the words «adult children» with the words «children who have reached the full age». An important direction of further scientific research should be to determine the nature of the obligation of children who have reached the full age to take care of disabled parents and clarify the correlation between this obligation and the concept of legal obligation.

Keywords: *child, legal capacity, moral obligation, disabled parents, duty of care, adult children, legal obligation.*

УДК 340.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-77-82

Роман ЛЯШУК©

доктор юридичних наук, доцент

Оксана ТАРАСЮК ©

курсант факультету
правоохоронної діяльності

*(Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Висвітлено важливу для сьогодення України тему – діяльність громадянського суспільства в умовах війни. Здійснено науково-практичний огляд взаємодії громадянського суспільства України з органами публічної влади в умовах російсько-української війни.

Громадянське суспільство України, що зараз перебуває у стані війни, розглянуто не лише як сукупність вільних індивідів, але й як суспільство, що побудоване на справедливих відносинах. В умовах війни процеси становлення демократичної правової держави та інституціоналізація громадянського суспільства в Україні відбуваються одночасно, доповнюючи одне одного. Варто констатувати, що вони ще далекі від досконалості.

З'ясовано, що інститутами громадянського суспільства є добровільні громадські організації та громадські рухи; незалежні засоби масової інформації як джерело громадської думки; вибори та референдуми як механізм реалізації демократії та виявлення громадської думки; благодійні фонди, волонтерські організації; релігійні організації; професійні, творчі спілки та інші суб'єкти.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 р., стало поштовхом для накопичення механізмів формування та розвитку міцної і злагодженої взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства. Проте шлях до перемоги є нелегким, а тому потребує значних реформ та вдосконалення таких механізмів.

На основі аналізу наукових джерел та статистичних даних встановлено, що громадянське суспільство України в умовах війни є основою для побудови європейської правової та демократичної держави, але в умовах сьогодення необхідні зміни в законодавстві України, котрі доповнили би правове регулювання діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема в частині здійснення контролю за органами державної влади в умовах війни, створення сприятливого правового режиму діяльності волонтерських фондів та благодійних організацій.

Ключові слова: *правове забезпечення, громадянське суспільство, війна, органи публічної влади, держава, громадські організації, громадянське суспільство.*

Постановка проблеми. Одним із ключових моментів у розвитку правової держави є її комунікація з громадянським суспільством. Підвищення функцій ефективності влади можливе за умови безпосередньої участі громадян у громадському та політичному житті як на місцевому, так і на державному рівнях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Різним аспектам діяльності громадянського суспільства присвячені праці дослідників:

© Р. Ляшук, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0137-0989>

nadpsu@dpsu.gov.ua

© О. Тарасюк, 2024

nadpsu@dpsu.gov.ua

О. Бабінова, В. Бакуменко, В. Бебика, С. Бровко, Т. Бутирської, В. Гришко, М. Головатого, Н. Драгомирецької, Н. Діденко, Д. Карамішева, С. Ковальчука, Ю. Левенця, І. Міщука, С. Поляруш-Сафроненко, Г. Почепцова, Є. Ромата М. Требіни В. Цимбалюка, та ін. Водночас питання правового забезпечення діяльності інститутів громадянського суспільства як основи держави в умовах війни недостатньо вивчене, що і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Термін «громадянське суспільство» в сучасних умовах визначається як сукупність громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури і перебувають за межами держави, її директивного регулювання та регламентації, але гарантуються та охороняються нею [1, с. 30].

Існує й інше визначення громадянського суспільства: це система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів та колективів, життєдіяльності соціальної, культурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління [2, с. 27].

Осмилення цього поняття відбувається у процесі систематизації притаманних громадянському ознак.

Основними рисами суспільства є: контроль суспільства за діяльністю державних органів; доступ усіх громадян до участі в державних та суспільних справах; наявність демократичної правової державності; багатоманітність соціальних ініціатив; взаємна відповідальність держави та громадян за виконання прийнятих законів; цінування прав громадян вище за державні закони; різноманітність форм власності; плюралізм ідеологій і політичних поглядів; наявність розвинутої соціальної структури; самоврядування індивідів, добровільних організацій та асоціацій громадян [3, с. 45].

У розвинутому суспільстві формується громадянське суспільство, котре має такі основні риси: наявність демократичної правової державності; відокремлена від держави структура суспільства, до якої належать різноманітні асоціації, добровільні об'єднання людей; взаємна відповідальність держави та громадян за виконання демократично прийнятих законів; самоврядування індивідів, добровільних організацій та асоціацій громадян; адекватний вільним відносинам обміну суспільний лад, політична система, за яких держава є похідною від громадянського суспільства та процесів у ньому; утвердження безпосередніх і різноманітних інтересів, можливість їх вираження та здійснення; можливість забезпечення справжнього, реального життя, на відміну від держави – сфери умовного, формального життя; різноманітність форм власності (приватної, колективної, кооперативної тощо), ринкова економіка; наявність вільної конкуренції, відносин обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками; безпосереднє спілкування людей; повага громадянських прав, що вважаються вищими за державні закони; доступ усіх громадян до участі в державних і суспільних справах; свобода особистості; плюралізм ідеологій і політичних поглядів, багатопартійність; плюралізм, сукупність усіх неполітичних відносин у суспільстві й різноманітної діяльності людей; наявність розвинутої соціальної структури; розвинута громадянська політична культура і свідомість; регулювання дій людей безпосередньо самими ж людьми, передусім через норми моралі; контроль суспільства за діяльністю державних органів [3, с. 58].

Громадянське суспільство складається з інститутів, як-от: добровільні громадські організації та громадські рухи, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади; незалежні засоби масової інформації як джерело громадської думки; вибори та референдуми як механізм реалізації демократії та виявлення громадської думки; залежні від громадськості елементи судової та правоохоронної системи (суди присяжних, народні поліцейські загони тощо); благодійні фонди, волонтерські організації; релігійні організації; професійні та творчі спілки [4, с.23].

Правовими основами для створення та функціонування громадського суспільства в Україні є положення Конституції України, а саме: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (Ст. 3); «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання» (Ст. 35); «Громадяни України мають право на свободу

об'єднання у політичні партії та громадські організації...» (Ст. 36); «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами...» (Ст. 38); «Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади...» (Ст. 40) [5].

Щодо демократичності громадянського суспільства варто зауважити, що цей принцип закріплений у ст. 5 Конституції України та передбачає, що народ є «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні». Він «здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади і місцевого самоврядування» [5].

Крім того, правові засади державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства закладені у законах України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про місцеве самоврядування в Україні», а також інших, що визначають правовий статус та засади діяльності інститутів громадянського суспільства, а саме: «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про органи самоорганізації населення»; Указом Президента України № 487/2021 від 07.09.2021 «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» [6].

Від початку повномасштабної російсько-української війни влада та суспільство об'єдналися для спільної мети – перемоги над окупантом. Влада подбала про діяльність благодійних організацій та громадських об'єднань, прийнявши відповідні постанови.

Так, згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 202 від 05.03.2022 «Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги» в умовах воєнного стану не поширюються встановлені законодавством вимоги щодо отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги від юридичних та фізичних осіб – резидентів та нерезидентів. У регіонах, де ведуться активні бойові дії, дозволено не вести облік благодійної чи гуманітарної допомоги взагалі. Також відповідно дозволено не звітувати про отримання та використання такої допомоги [7].

Через два місяці після початку повномасштабної війни фонд Zagoriy Foundation презентував результати опитування благодійних фондів та громадських організацій, однією з головних цілей якого було виявлення їхніх потреб у воєнний час [8].

Переважна більшість неурядових організацій (далі – НУО) (60 із 98) продовжила свою діяльність у повному масштабі. Найбільш популярним напрямом очікувано став збір гуманітарної допомоги, при цьому переважна більшість організацій продовжила допомагати своїм статутним бенефіціарам. Другою за популярністю групою бенефіціарів стали внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО).

Результати досліджень фонду Zagoriy Foundation [8] засвідчили, що майже 86 % організацій розглядали можливість партнерства з іншими організаціями. Найчастіше вони зазначали, що можуть спільно координувати дії. Що стосується допомоги, котру хотіли б отримати організації, то найбільша кількість запитів НУО стосувалася фінансової підтримки, трохи менша – гуманітарної допомоги.

Такий стан громадянського суспільства був зафіксований на початку змін, спричинених повномасштабною війною.

У грудні 2022 – січні 2023 рр. Київський міжнародний інститут соціології у межах проекту, що реалізується Ініціативним центром сприяння активності та розвитку в консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень і Центром демократії та верховенства права, провів дослідження, метою якого було, зокрема, дізнатися, як громадські й благодійні організації, а також волонтерські й гуманітарні ініціативи адаптувалися та здійснюють діяльність в умовах повномасштабного вторгнення.

Аналітики наводять дані: за 11 місяців 2022 р. було зареєстровано 6367 нових благодійних організацій (майже у 8 разів більше, ніж у 2021 р.) та 2760 громадських організацій (приблизно в 1,5 рази менше, ніж у 2021 р.) [8].

Результати дослідження свідчать, що переважна більшість організацій продовжила активність та зберегла команду (88,3 %), а також повністю або значною мірою зберегла комунікацію з цільовими аудиторіями (81,8 %). Крім того, у цих надскладних умовах організаціям здебільшого вдалося зберегти й напрацювати нові партнерства (73,5 %) та успішно реалізовувати проекти й активності (71,5 %) [8].

Основні труднощі в діяльності НУО стосувалися фінансової забезпеченості –

про це повідомила половина діючих та майже дві третини новостворених організацій. Тільки п'ята частина тих організацій, що діяли до вторгнення, припинила діяльність (у середньому на 4 місяці) і потім відновлювала її, решта взагалі не припинила роботи.

Тільки чверть організацій, що розпочали свою роботу ще до повномасштабної війни, продовжила її у звичних для себе сферах. Водночас п'ята частина організацій переорієнтувала свою активність відповідно до нових викликів, а більшість (56,4 %) НУО поєднала пріоритети довоєнної роботи з новими напрямками. 80 % громадських і благодійних організацій України так чи інакше планують долучитися до відновлення країни, насамперед до відбудови інфраструктури.

Як бачимо, працюючи в надскладних умовах та реагуючи на виклики, громадянське суспільство продемонструвало досить високий рівень адаптації і зуміло продовжити активності.

Зауважимо, що в умовах війни перемога України полягає у послідовній та ефективній взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади. З метою допомоги Збройним Силам України, територіальній обороні, ВПО створено такі благодійні фонди:

– допомога військовим на передовій. Армії та територіальній обороні постійно необхідні автомобілі, амуніція, дрони, тепловізори, спорядження для тактичної медицини, рації, системи зв'язку та багато іншого (БФ «Повернись живим», БО «Благодійний фонд Сергія Притули»);

– забезпечення роботи гуманітарних штабів: продовольство, одяг, ліки, розміщення внутрішньо переміщених осіб (волонтерська платформа «СпівДія», онлайн-платформа «Паляниця.Інфо», МБФ «Українська біржа благодійності»);

– інформаційний фронт: протидія дезінформації та пропаганді, блокування ворожих ресурсів, поширення правдивої інформації в ЗМІ, Інтернеті та соціальних мережах, захист інформації та кібербезпека (телеграм-канали «Кібер-Козаки», «Інтернет Війська України»);

– допомога людям похилого віку, дітям та тим, кому важко самому подбати про себе: їжею, медикаментами, моральною підтримкою (БФ «Життєлюб», Дитячий фонд ООН «ЮНІСЕФ», БФ «СОС Дитячі Містечка Україна»);

– допомога тваринам: евакуація чотирилапих, забезпечення притулків усім необхідним, пошук нових домівок (БФ «Happy Paw», організація «UAnimals»);

– відбудова будинків: приведення пошкоджених будинків до житлового стану, розбір завалів, перекриття дахів, заміна вікон тощо (ГО «Добробат», ВО «Вдома», програма «БУР»);

– медична допомога: здача крові, робота в медичних закладах, лекції з тактичної медицини, медико-евакуаційна діяльність у гарячих точках (платформа «ДонорUA», БФ «Перший добровольчий мобільний шпиталь ім. Миколи Пирогова», медико-евакуаційний підрозділ «ПУЛЬС»);

– психологічна допомога: безплатні онлайн-консультації, допомога людям, які відчувають тривогу, мають панічні атаки чи депресивні стани (платформа «Розкажи мені», телеграм-канал «Психологічна підтримка», фундація «#ВАРТОЖИТИ»);

– правова допомога: безплатні юридичні консультації для людей, що постраждали від російської агресії, фіксація та документування воєнних злочинів (платформи «UA.SUPPORT», «WE4UA»).

Вищенаведені факти свідчать, що інститути громадянського суспільства в Україні відіграють важливу роль у боротьбі за незалежність нашої країни та мир. Тому основним із завдань органів державної влади та місцевого самоврядування є налагодження взаємодії з такими інститутами.

Зважаючи на те, що в Україні і досі триває війна, не можна послаблювати контроль за органами державної влади з боку інститутів громадянського суспільства. Громадяни не повинні забувати здійснювати громадський контроль за діяльністю органів державної влади в період війни.

На думку С. Ковальчука, «для реформування та вдосконалення механізмів взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в Україні, як демократичній та правовій державі, необхідними є зміни до Конституції України, які б доповнювали Основний закон розділом про громадянське суспільство. Такий розділ мав би структурно знаходитися в Конституції України після розділів про конституційний лад та про права і свободи людини і громадянина» [9, с. 170].

Висновки. Аналізуючи вищевикладене, варто сформулювати такі висновки: громадянське суспільство України в умовах війни є стрижнем побудови європейської правової та демократичної держави; в умовах сьогодення необхідні зміни в законодавстві України, котрі доповнили би правовий статус громадянського суспільства, зокрема в частині здійснення контролю за органами державної влади в умовах війни, створення сприятливого правового режиму діяльності волонтерських фондів та благодійних організацій. Ці інститути громадянського суспільства з перших днів війни та до сьогодні являють собою фундамент змін України.

Перспективами подальших наукових досліджень є формулювання шляхів вдосконалення правового забезпечення інститутів громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Цимбалюк В. І., Гришко В. І., Міщук І. В. та ін. Формування та становлення громадянського суспільства в Україні : монографія. Одеса : КУПРІЄНКО СВ, 2019. 158 с.
2. Левенець Ю. А. Держава у просторі громадянського суспільства. Київ : Освітня книга, 2006. 272 с.
3. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.
4. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі : навч.-метод. посібник / за заг. ред. В. Бебика. Київ : ІКЦ «Леста», 2006. 248 с.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України від 07.09.2021 № 487/2021. URL : <http://surl.li/kzxrh>.
7. Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 05.03.2022 № 202. URL : <http://surl.li/bovqb>.
8. Що відбувається з громадянським суспільством в умовах повномасштабної війни? Огляд досліджень. *UPLAN*. URL : <http://surl.li/pqabc>.
9. Ковальчук С. В. Правові засади взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах становлення демократичної правової держави в Україні : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Львів, 2019. 216 с.

Надійшла до редакції 24.01.2024

Прийнято до опублікування 02.02.2024

References

1. Tsybaliuk, V. I., Hryshko, V. I., Mishchuk, I. V. et al. (2019) Formuvannia ta stanovlennia hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Formation and development of civil society in Ukraine] : monohrafiia. Odesa : KUPRIENKO SV. 158 p. [in Ukr.].
2. Levenets, Yu. A. (2006) Derzhava u prostori hromadianskoho suspilstva [The state in the space of civil society]. Kyiv : Osvitnia knyha. 272 p. [in Ukr.].
3. Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku [Civil society: political and socio-legal development problems] : monohrafiia / za red. M. P. Trebina. Kharkiv : Pravo, 2013. 536 p. [in Ukr.].
4. Derzhava i hromadianske suspilstvo: partnerski komunikatsii u hlobalnomu sviti [The state and civil society: partner communications in the global world] : navch.-metod. posibnyk / za zah. red. V. Bebyka. Kyiv : IKTs «Lesta», 2006. 248 p. [in Ukr.].
5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.].
6. Pro Natsionalnu stratehiu sprianniia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021–2026 roky [About the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2026] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 07.09.2021 № 487/2021. URL : <http://surl.li/kzxrh>. [in Ukr.].
7. Deiaci pytannia otrymannia, vykorystannia, obliku ta zvitnosti blahodiinoi dopomohy [Some issues of receipt, use, accounting and reporting of charitable assistance] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.03.2022 № 202. URL : <http://surl.li/bovqb>. [in Ukr.].
8. Shcho vidbuvaetsia z hromadianskym suspilstvom v umovakh povnomashtabnoi viiny? Ohliad doslidzhen [What happens to civil society in conditions of full-scale war? Review of research]. *UPLAN*. URL : <http://surl.li/pqabc>. [in Ukr.].
9. Kovalchuk, S. V. (2019) Pravovi zasady vzaiemodii hromadianskoho suspilstva ta orhaniv publichnoi vlady v umovakh stanovlennia demokratychnoi pravovoi derzhavy v Ukraini [Legal principles of interaction between civil society and public authorities in the conditions of the formation of a democratic legal state] : dys. ... d-ra filos. : 081 Pravo. Lviv. 216 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Liashuk, Oksana Tarasyuk. Legal security of the activities of civil society institutions as the basis of the state in war conditions. The article is devoted to the coverage of one of the topics relevant for today's Ukraine – the activities of civil society in the conditions of war. The

relevance of the study lies in the implementation of a scientific and practical review of the interaction of Ukrainian civil society with public authorities in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

The civil society of Ukraine, which is currently in a state of war, is considered not only as a collection of free individuals, but also as a society built on fair relations. In the conditions of war, the processes of the formation of a democratic legal state and the institutionalization of civil society in Ukraine proceed simultaneously and in parallel, complementing each other. It is worth stating that they are still far from perfection.

It was found that the institutions of civil society are voluntary public organizations and public movements; independent mass media as a source of public opinion; elections and referenda as a mechanism for implementing democracy and identifying public opinion; charitable foundations, volunteer organizations; religious organizations; professional, creative unions and other subjects.

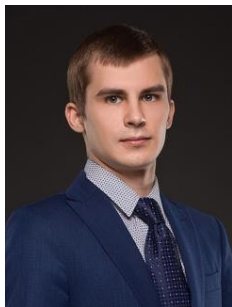
The full-scale invasion of Russia into Ukraine, which began on February 24, 2022, became the impetus for the accumulation of mechanisms for the formation and development of strong and coordinated interaction between state authorities and civil society institutions. However, the path to victory is not easy, and therefore requires significant reforms and improvement of such mechanisms.

On the basis of the analysis of scientific sources and statistical data, it was established that: the civil society of Ukraine in the conditions of war is the basis for the construction of a European legal and democratic state, and in today's conditions, changes in the legislation of Ukraine are necessary, which would complement the legal regulation of the activities of civil society institutions; civil society institutions should continue to exercise control over state authorities in wartime conditions; volunteer funds and charitable organizations from the first days of the war and until today are the foundation of changes in the civil society of Ukraine.

Keywords: *legal support, civil society, war, public authorities, state, public organizations, civil society.*

УДК 340.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-82-89

Сергій БАНДУРКА®

доктор філософії, докторант

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

ПОНЯТТЯ СИСТЕМИ ТА СТРУКТУРИ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ

Розглянуто поняття соціальної системи взагалі та системи адвокатури зокрема. Охарактеризовано окремі елементи структури адвокатури – складової цілісного комплексу адвокатури як недержавного самоврядного інституту, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі. Досліджено структуру адвокатури в її взаємозв'язку та організаційній єдності, що забезпечує принцип самостійного вирішення питання організації і діяльності адвокатури відповідно до законодавства.

Зазначено, що правову основу здійснення адвокатської діяльності складають: Конституція України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, Цивільний процесуальний кодекс України, інші кодекси та закони України, Правила адвокатської етики та інші нормативно-правові акти, що тією чи іншою мірою регламентують захист прав і свобод людини і громадянина та законних інтересів юридичних осіб в Україні.

Аргументовано, що адвокатура України виконує роль єдиного незалежного недержавного самоврядного інституту, що забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина та законних інтересів суспільства і державних органів на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів.

Ключові слова: *адвокатура, адвокатська діяльність, система, структура, захист прав і свобод, надання правової допомоги.*

© С. Бандурка, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0000-1928-4566>

lawyerkyiv895@gmail.com

Постановка проблеми. Адвокатура діє в складній системі правовідносин, реалізація яких регулюється різними галузями законодавства України та міжнародно-правовими актами, визнаними Україною. Система і структура адвокатури має складний розгалужений характер та свої особливості, що обумовлені відносною самостійністю й незалежністю організаційних форм адвокатської діяльності та демократичними взаємозв'язками між різними організаційними формами адвокатського самоврядування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Наукові дослідження системи і структури адвокатури України здійснювали такі вчені, як: Н. Бакаянова («Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація») [1], Т. Вільчик («Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі») [3], М. Завальний («Адвокатура в системі недержавних суб'єктів правоохорони України») [4], А. Молдован, Т. Тилик («Адвокатура України») [6], В. Святоцька («Адвокатура в Україні в світлі євроінтеграційних прагнень») [11], С. Фурса, Н. Бакаянова («Адвокатура України. Організація адвокатури») [13]. Дослідженнями системи і структури в різних аспектах займалися також О. Святоцький, О. Хотенець, І. Семенюк, Ю. Аляпін та ін.

Мета і завдання статті полягають у тому, щоб охарактеризувати систему та структуру організації адвокатури в сучасних умовах, виявити правові прогалини в організаційних формах адвокатської діяльності та запропонувати авторське бачення заходів удосконалення останніх.

Виклад основного матеріалу. Адвокатура має свої організаційні форми системи і структури, що є підсистемою в системі соціального управління.

Соціальне управління у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні є явищем системним, різноплановим і багатоаспектним, воно містить низку елементів, тісно пов'язаних між собою.

Дослідження системи захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні і ролі та місця адвокатури в цій системі передбачає вивчення цілого комплексу різних складових, різних підсистем, котрі в цілому складають систему державного і суспільного захисту прав і свобод людини.

«При визначенні поняття «системи» враховується його найтісніший взаємозв'язок з поняттям цілісності, структури, зв'язку, елементів, відносин, підсистем тощо. Поняття «система» має надзвичайну сферу застосування – практично кожен об'єкт може бути розглянутий як система. Системність – об'єктивна властивість усіх складових об'єктів, з якими доводиться мати справу в процесі управління. Особливий інтерес ставить поняття «соціальна система», яка визначається як структурний елемент соціальної реальності, певне цілісне утворення, основними елементами якого є люди, їх зв'язки і взаємодія. Це об'єднання людей, які спільно реалізують деяку програму чи мету і діють на основі певних норм, процедур, правил» [2, с. 103].

Соціальна система, котрою є система адвокатури України, на відміну від загального поняття «система», має низку додаткових значущих ознак: ієрархія статусів елементів, наявність у системі механізмів самоврядування, самосвідомість об'єктів і суб'єктів управління, система цінностей, формальні та неформальні відносини та ін.

Існують різні визначення поняття «система», котру слід розуміти насамперед як щось ціле, створене з окремих частин, що характеризуються відповідними завданнями, цілями, повноваженнями і певним місцем у системі. Елементами системи права є Конституція України, кодекси законів, інші закони, нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, інші нормативно-правові акти.

В. Плішкін визначав систему як сукупність взаємодії компонентів, що у своїй єдності створюють певну цілісність із своїми ознаками. Система – це сукупність елементів, що утворюють єдине ціле і взаємодіють один із одним, а також із навколишнім середовищем [7].

С. Пономарьов відзначав, що система характеризується ознаками, що відображають безліч елементів, об'єднаних спільною метою, наявністю зав'язків між ними, цілістю і єдністю елементів, структурою та ієрархічністю, відносною самостійністю, чітко вираженим управлінням [9, с. 33].

Елементи будь-якої системи знаходяться між собою в певних взаємозв'язках, вони і взаємопов'язані, і одночасно впливають один на одного. Становище кожного елемента, його діяльність, функціонування залежать від інших елементів, від системи в цілому.

Отже, під системою слід розуміти сукупність певної множини суб'єктів і

об'єктів, на які спрямована її дія і між якими існують певні зв'язки. Система може мати підсистеми, що складаються з ізольованих елементів (або груп елементів), котрі не мають зав'язків з іншими елементами системи. Поняття «система» (від грецьк. *systemus* – ціле, об'єднане із частин, з'єднане) позначає єдність. Одні автори визначали систему як комплекс взаємодіючих компонентів, а інші – як множину взаємопов'язаних елементів, що відокремлена від середовища і взаємодіє з ним як ціле.

Систему захисту прав та свобод людини і громадянина об'єднує діяльність із захисту прав і свобод людини і громадянина, котру здійснюють Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, система судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи прокуратури, адвокатура, інші правозахисні організації та правоохоронні органи.

Система органів та посадових осіб різних рівнів, котрі уповноважені захищати права і свободи людини і громадянина, визначається Конституцією та законами України.

Система адвокатури України є недержавним самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництво та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [10]. Її складають усі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність.

Адвокати можуть здійснювати адвокатську діяльність у трьох організаційних формах, зокрема, індивідуально, можуть створювати адвокатське бюро, що є юрисдикційною особою, або утворювати адвокатське об'єднання, що є юридичною особою, котра створена шляхом об'єднання двох або більше адвокатів (учасників) і діє на підставі статуту.

В Україні діє Єдиний реєстр адвокатів України. Ведення Єдиного реєстру адвокатів України з метою зберігання та надання достовірної інформації про чисельність і персональний склад адвокатів забезпечує Рада адвокатів України.

Адвокати мають право створювати в установленому Законом порядку місцеві, всеукраїнські і міжнародні об'єднання.

З метою належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» діє адвокатське самоврядування.

Стаття 43 вказаного Закону передбачає, що адвокатське самоврядування ґрунтується на принципах виборності, гласності, обов'язковості для виконання адвокатами рішень органів адвокатського самоврядування, підзвітності, заборони втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката.

Адвокати України об'єднані в Національну асоціацію адвокатів України, що є недержавною некомерційною професійною організацією, утворена з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування і є організаційною системою адвокатури України.

Згідно зі ст. 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» Національна асоціація адвокатів України:

- представляє адвокатуру України у відносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, громадськими об'єднаннями та міжнародними організаціями, делегує представників до органів державної влади;

- захищає професійні права адвокатів та забезпечує гарантії адвокатської діяльності;

- забезпечує високий професійний рівень адвокатів України;

- забезпечує доступ та відкритість інформації стосовно адвокатів України;

- виконує інші функції відповідно до цього закону.

Система адвокатського самоврядування в адвокатському середовищі реалізується через діяльність таких організаційних форм, як:

- з'їзд адвокатів України;

- Рада адвокатів України;

- Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури;
- Вища ревізійна комісія адвокатури;
- конференція адвокатів регіону;
- кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури;
- ревізійні комісії адвокатів регіонів.

Органи адвокатського самоврядування об'єднує Національна асоціація адвокатів України [12].

Національна асоціація адвокатів України утворюється з'їздом адвокатів України та може бути реорганізована лише з'їздом адвокатів України. Ліквідація Національної асоціації адвокатів України може бути здійснена тільки за рішенням з'їзду адвокатів України.

Вищим органом адвокатського самоврядування є з'їзд адвокатів України, що скликається Радою адвокатів України не рідше одного разу на три роки. У період між з'їздами адвокатів України функції адвокатського самоврядування виконує Рада адвокатів України, що підконтрольна та підзвітна з'їзду адвокатів України. Повноваження і порядок роботи Ради адвокатів України визначається положенням про Раду адвокатів України та законодавством про адвокатуру.

Рада адвокатів, як структурний і керівний елемент системи адвокатури, виконує такі завдання:

- складає порядок денний, забезпечує скликання та проведення з'їзду адвокатів;
- визначає квоту представництва, порядок висування та обрання делегатів конференції адвокатів регіонів, з'їзду адвокатів України;
- забезпечує виконання рішень з'їзду адвокатів України;
- здійснює організаційне, методичне, інформаційне забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України;
- здійснює контроль та координує діяльність рад адвокатів регіонів, виконує інші функції з питань реалізації адвокатського самоврядування.

Відповідно до ст. 55 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» засідання Ради адвокатів України скликаються головою Ради адвокатів України, а в разі його відсутності – одним із заступників голови не рідше одного разу на два місяці. Засідання Ради адвокатів України може бути також скликане за пропозицією не менш як однієї п'ятої від загального складу членів цієї ради.

Голова Ради адвокатів України за посадою є головою Національної асоціації адвокатів України. Він представляє Раду адвокатів України та Національну асоціацію адвокатів України в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях, перед громадянами.

Голова Ради адвокатів України забезпечує скликання та проведення засідань Ради адвокатів України, розподіляє обов'язки між своїми заступниками, організовує і забезпечує ведення діловодства Ради адвокатів України, розпоряджається коштами і майном Національної асоціації адвокатів України відповідно до затвердженого кошторису, організовує і забезпечує роботу секретаріату Національної асоціації адвокатів України, вчиняє інші дії, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», положенням про Раду адвокатів України, статутом Національної асоціації адвокатів України, рішеннями Ради адвокатів України і з'їзду адвокатів України.

Рішення з'їзду адвокатів України та Ради адвокатів України є обов'язковими до виконання всіма адвокатами.

Рішення конференцій та рад адвокатів регіонів є обов'язковими до виконання адвокатами, адреси робочих місць яких знаходяться у відповідному регіоні та відомості про яких включено до Єдиного реєстру адвокатів України.

Рішення органів адвокатського самоврядування набувають чинності з дня їх прийняття, якщо інший строк не передбачений рішеннями.

Організаційними формами адвокатського самоврядування в системі адвокатури України є конференції адвокатів регіону, рада адвокатів регіону, Рада адвокатів України, з'їзд адвокатів України.

Адвокатське самоврядування здійснюється через діяльність конференцій адвокатів регіону, рад адвокатів регіону, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, ревізійних

комісії адвокатів регіонів, Вищої ревізійної комісії адвокатури, Ради адвокатів України, з'їзду адвокатів України. У зв'язку з окупацією Криму, частин Донецької та Луганської областей на окупованих територіях адвокатське самоврядування тимчасово не діє.

У період між конференціями адвокатів регіону функції адвокатського самоврядування у регіоні виконує рада адвокатів регіону.

Рада адвокатів регіону виконує такі функції:

- представляє адвокатів регіону;
- складає порядок денний, скликає та забезпечує проведення конференції адвокатів регіону;
- забезпечує виконання рішень конференції адвокатів регіону, здійснює контроль за їх виконанням;
- здійснює інформаційно-методичне забезпечення адвокатів регіону, сприяє підвищенню їхньої кваліфікації;
- приймає присягу адвоката України;
- виконує інші обов'язки з реалізації адвокатського самоврядування в регіоні, виконання рішень конференцій адвокатів регіону, Ради адвокатів України, з'їзду адвокатів України.

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури регіону утворюється з метою визначення рівня фахової підготовленості осіб, які виявили намір отримати право на заняття адвокатською діяльністю, та вирішення питань щодо дисциплінарної відповідальності адвокатів.

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури підконтрольна та підзвітна конференції адвокатів регіону.

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури є юридичною особою і діє відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», інших законів України та положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури.

Установчим документом кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури є положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, що затверджується Радою адвокатів України.

Для здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю ради адвокатів регіону та кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури утворюється і діє ревізійна комісія адвокатів регіону.

Ревізійна комісія адвокатів регіону підконтрольна і підзвітна конференції адвокатів регіону.

Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія в системі адвокатури України є колегіальним органом, завданням якого є розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури.

Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури підконтрольна і підзвітна з'їзду адвокатів України та Раді адвокатів України.

Голова Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури представляє Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях, перед громадянами.

Голова Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури забезпечує скликання та проведення засідань Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, розподіляє обов'язки між своїми заступниками, організовує і забезпечує ведення діловодства у Вищій кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури, розпоряджається коштами і майном Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури відповідно до затвердженого кошторису, вчиняє інші дії, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», положенням про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, рішеннями Ради адвокатів України і з'їзду адвокатів України.

Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури є юридичною особою і діє відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», інших законів України та положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури.

Установчим документом Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури є положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури,

що затверджується з'їздом адвокатів України.

Для здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю Національної асоціації адвокатів України, її органів, рад адвокатів регіонів, Ради адвокатів України, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, діяльністю ревізійних комісій адвокатів регіонів утворюється і діє Вища ревізійна комісія адвокатури, що підконтрольна і підзвітна з'їзду адвокатів України.

Голова та члени Вищої ревізійної комісії адвокатури обираються з'їздом адвокатів України строком на п'ять років із-поміж адвокатів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років. Кількість членів Вищої ревізійної комісії адвокатури визначається з'їздом адвокатів України.

Голова, член Вищої ревізійної комісії адвокатури не можуть одночасно входити до складу ревізійної комісії адвокатів регіону, кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, ради адвокатів регіону, Ради адвокатів України, комісії з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги.

Адвокатура України в системі захисту прав і свобод людини і громадянина не діє ізольовано, вона тісно співпрацює з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами і правозахисними організаціями. Взаємодія адвокатури з органами держави та іншими суб'єктами владних повноважень, з організаціями, установами і підприємствами незалежно від форм власності здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфліктів інтересів.

Адвокатура здійснює захист, що полягає в забезпеченні захисту прав і свобод та законних інтересів конкретних осіб, які мають статус підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення. Адвокатура надає і інші види правової допомоги, зокрема: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складання заяв, скарг та процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також сприяння їх відновленню в разі порушень.

Адвокатура України здійснює також представництво, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні.

Адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту, а також забезпечення доступу до правосуддя. Відзначимо, що адвокати надають саме правову допомогу, а не юридичні послуги, тобто основною метою є саме допомога людям, а не «справа наживи». Це одна з головних відмінностей адвокатів від просто юристів-підприємців.

Це вільна професія, представники якої можуть практикувати як самозайняті особи (працювати на себе з помічниками або без таких), індивідуально або об'єднавшись із іншими адвокатами.

Адвокатура в системі захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні є винятковим правовим явищем. Стаття 59 Конституції України проголошує: «Кожен має право на правову допомогу. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» [5].

Діяльності адвокатури стосується і низка інших положень Конституції України, зокрема, нормами ст. 38, 22, 62, 63, 129 на державу покладається обов'язок всіма можливими засобами захищати права та свободи всіх людей і громадян, які мають в

суспільстві і державі найвищу соціальну цінність.

А. Подоляка зауважує, що, зважаючи на зміст указаних статей Конституції України, можна дійти висновку, що правова допомога є ніщо інше, як один із механізмів здійснення соціальної функції захисту прав громадян. Тобто насамперед держава повинна захищати своїх громадян, які знаходяться на території України, від порушень та обмежень їхніх прав і свобод [8].

Задля реалізації прав і свобод людини і громадянина держава зобов'язується створити необхідні матеріальні, організаційні, соціальні, політичні, ідеологічні та юридичні умови для найповніших можливостей використання людиною своїх прав і свобод.

Висновки. В умовах воєнного стану, оголошеного в Україні у зв'язку з російською агресією, система і структура адвокатури не змінилися, але діяльність адвокатури здійснюється з урахуванням вимог такого правового режиму.

Забезпечення прав і свобод всіма органами влади неможливе без адвокатури. Адвокатура в захисті прав і свобод людини дотична до діяльності всіх інститутів влади, у взаємодії з якими вона здійснює представництво, сприяє захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб в усіх органах, установах, організаціях.

Після війни Україні знадобиться нове законодавство, що врахує уроки і висновки воєнного стану, зокрема, необхідний новий закон про адвокатуру, котрий регулював би основні аспекти діяльності адвокатури в різних ситуаціях з урахуванням умов повоєнного часу.

Роль адвокатури в захисті прав і свобод людини під час війни зростає у зв'язку зі значним збільшенням постраждалих від військових дій, обстрілів та бомбардувань мирного населення, втрати рідних і близьких людей.

Адвокатура керується нормами Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», але має враховувати і можливі обмеження, обумовлені введенням воєнного стану на території України. Необхідно враховувати ті обставини та умови, за яких адвокатура має вирішувати свої завдання під час дії воєнного стану і з якими в мирний час вона не стикалася. Пропонується в повоєнний час удосконалити законодавство України про адвокатуру з тим, щоб воно ефективно регулювало діяльність адвокатури в різних ситуаціях, зберігаючи головні принципи функціонування цього інституту – незалежність системи та структури адвокатури, адвокатське самоврядування та гарантії адвокатської діяльності.

Список використаних джерел

1. Бакаянова Н. М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 226–229.
2. Бандурка О. М. Адміністративний процес України : монографія. Харків : «Майдан», 2019. 422 с.
3. Вільчик Т. Б. Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі. *Право України*. 2014. № 11. С. 243–250.
4. Завальний М. В. Адвокатура в системі недержавних суб'єктів правоохорони України. *Форум права*. 2017. № 3. С. 47–52.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Молдован А. В., Тилик Т. М. Адвокатура України : навч. посібник. Київ : Алерта, 2013. 256 с.
7. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підруч. / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.
8. Подоляка А. М. Захист прав і свобод громадянина засобами адвокатури. *Наше право*. 2008. № 4. Ч. 2. С. 12–17.
9. Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України : монографія. Харків : «Майдан», 2018. 470 с.
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 27. Ст. 282.
11. Святоцька В. О. Адвокатура в Україні в світлі євроінтеграційних прагнень. *Право України*. 2015. № 10. С. 105–112.
12. Система органів адвокатського самоврядування в Україні. *Національна Асоціація Адвокатів України*. URL : <https://unba.org.ua/naau>.
13. Фурса С. Я., Бакаянова Н. М. Адвокатура України. Організація адвокатури. Київ : Алерта, 2016. 864 с.

Надійшла до редакції 29.02.2024
Прийнято до опублікування 11.03.2024

References

1. Bakaianova, N. M. (2016) Mizhnarodni standarty advokatury: poniattia, systema, klasyfikatsiia [International standards of advocacy: concept, system, classification]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 2. Ch. 1, pp. 226–229. [in Ukr.].
2. Bandurka, O. M. (2019) Administratyvnyi protses Ukrainy [Administrative process of Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv : «Maidan». 422 p. [in Ukr.].
3. Vilchuk, T. B. (2014) Advokatura ta hromadianske suspilstvo u pravovii derzhavi [Advocacy and civil society in the rule of law]. *Pravo Ukrainy*. № 11, pp. 243–250. [in Ukr.].
4. Zavalnyi, M. V. (2017) Advokatura v systemi nederzhavnykh subiektiv pravookhorony Ukrainy [Advocacy in the system of non-state law enforcement entities of Ukraine]. *Forum prava*. № 3, pp. 47–52. [in Ukr.].
5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukr.].
6. Moldovan, A. V., Tylyk, T. M. (2013) Advokatura Ukrainy [Bar of Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : Alerta. 256 p. [in Ukr.].
7. Plishkin, V. M. (1999) Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav [Theory of management of internal affairs bodies] : pidruch. / za red. Yu. F. Kravchenka. Kyiv : Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. 702 p. [in Ukr.].
8. Podoliaka, A. M. (2008) Zakhyst prav i svobod hromadianyna zasobamy advokatury [Protection of the rights and freedoms of a citizen by means of advocacy]. *Nashe pravo*. № 4. Ch. 2, pp. 12–17. [in Ukr.].
9. Ponomarov, S. P. (2018) Administratyvno-pravove zabezpechennia diialnosti sektoru bezpeky i oborony Ukrainy [Administrative and legal support of the activity of the security and defense sector of Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv : «Maidan». 470 p. [in Ukr.].
10. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [About advocacy and advocacy] : Zakon Ukrainy vid 05 lypnia 2012 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 27. St. 282. [in Ukr.].
11. Sviatotska, V. O. (2015) Advokatura v Ukraini v svitli yevrointehratsiinykh prahnen [Advocacy in Ukraine in the light of European integration aspirations]. *Pravo Ukrainy*. № 10, pp. 105–112. [in Ukr.].
12. Systema orhaniv advokatskoho samovriaduvannia v Ukraini [The system of self-governing bodies of lawyers in Ukraine]. *Natsionalna Asotsiatsiia Advokativ Ukrainy*. URL : <https://unba.org.ua/naau>. [in Ukr.].
13. Fursa, S. Ya., Bakaianova, N. M. (2016) Advokatura Ukrainy. Orhanizatsiia advokatury [Bar of Ukraine. Organization of the bar]. Kyiv : Alerta. 864 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Bandurka. Concepts of the system and structure of the bar of Ukraine. The article examines the concept of the social system in general and the legal system in particular. Separate elements of the structure of the bar are characterized as components of the whole complex of the bar as a non-state self-governing institution that ensures the implementation of representation protection and the provision of other types of legal assistance on a professional basis. The structure of the bar in its interrelationship and organizational unity, which ensures the principle of independent resolution of the issue of the organization and activity of the bar in accordance with the law, is studied.

It is shown that the legal basis for the practice of advocacy is the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Advocacy and Advocacy", the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, other codes and laws of Ukraine, the Rules of Advocate Ethics and regulatory legal acts that, to one degree or another, regulate the protection of human and citizen rights and freedoms and the legal interests of legal entities in Ukraine.

It is argued that the Bar of Ukraine fulfills the role of a single independent non-state self-governing institution that ensures the protection of human and citizen rights and freedoms and the legitimate interests of society and state bodies based on the principles of rule of law, legality, independence, confidentiality and avoidance of conflict of interests. The role of the bar in the protection of human rights and freedoms during war is growing in connection with a significant increase in victims of military operations, shelling and bombing of the civilian population, loss of relatives and loved ones.

Keywords: *bar, advocacy, system, structure, protection of rights and freedoms, provision of legal assistance.*

УДК 342.7:327(478)

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-90-94

Тетяна ЗАВОРОТЧЕНКО©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна)

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ РІВНЯ ПРАВОВОЇ РОЗРОБКИ РЕФОРМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Досліджено питання функціонування реформ публічного управління. Розглянуто проблеми регіонального розвитку в Україні в умовах інтеграції в європейський і світовий економічний простір, що потребує суттєвої модернізації на основі впровадження принципів децентралізації, збалансованості, конкуренції та сталого розвитку. Проаналізовано рівень правової розробки реформ публічного управління. Викладено погляд на систему представницької влади та лідерство, розглянуто окремі питання лідерства, переважно політичного, стосовно особистісних характеристик лідера та ресурсів досягнення лідерських цілей. Встановлено, що до невіршених питань формування та розвитку лідерства в системі представницької влади України слід віднести відсутність комплексного опрацювання проблем, спрямованих на ефективність і результативність, задоволення потреб мешканців територіальних громад, активізацію ініціативності та взяття на себе відповідальності за вирішення питань належного життєзабезпечення громадян і проблем оцінювання й розвитку лідерства у представницькій владі.

Ключові слова: територіальна громада, державне управління, цифровізація, науково-освітній простір, децентралізація, реформи публічного управління.

Постановка проблеми. Регіональний розвиток в Україні в умовах інтеграції в європейський і світовий економічний простір потребує суттєвої модернізації на основі впровадження принципів децентралізації, збалансованості, конкуренції та сталого розвитку.

На сучасному етапі розвитку децентралізованої реформи закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнято базові нормативно-правові документи. Однак існуюча система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреби суспільства.

У період розвитку української держави соціальна значущість проблем управління науково-освітнім простором в усьому світі істотно підвищилася, так як від їх рішення багато в чому залежить ефективність освітніх процесів. Одним із найактуальніших завдань у галузі управління освітою в сучасному світі вважається пошук оптимальної моделі системи управління, що характеризується процесами демократизації, гуманізації, диверсифікації тощо.

Протягом останніх років опубліковано низку робіт вітчизняних вчених та іноземних фахівців із проблематики системи представницької влади та лідерства. Саме тому доречно, на нашу думку, констатувати, що науковцями вже сформовано фундаментальний пласт напрацювань щодо проблематики, дотичної до пропонованої у дослідженні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Протягом останніх років особливу увагу зазначеній проблематиці приділили українські вчені, зокрема: В. Антоненко, В. Бабаєв, П. Бігняк, Ю. Куц, І. Лопушинський, І. Макарова, В. Мамонова, Ю. Мохова, В. Михальчук, Н. Обушна, Н. Пантелєєва, Н. Петренко, Ю. Пігарев, Т. Сиволапенко, Л. Сметаніна, С. Теплов, Л. Федулова, О. Чаплигін та ін. Водночас слід зазначити, що детального наукового дослідження рівня правової розробки реформ публічного управління ще не проведено, в сучасних наукових працях це питання досліджувалося фрагментарно.

© Т. Заворотченко, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2004-2788>

pusak.dp@meta.ua

Мета наукової статті спрямована на розкриття ключових засад основних складових реформування державного управління в умовах цифровізації, розвитку територіальної громади, публічного управління науково-освітнім простором у сучасних умовах, розвитку лідерства у представницьких органах влади та інституалізації владно-громадських ініціатив в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні активізуються питання пошуку нових стратегічних підходів до управління розвитком територій, спрямованих на скорочення диференціації рівня соціально-економічного розвитку регіонів шляхом вирівнювання умов економічної діяльності, раціонального використання виробничо-ресурсного потенціалу регіонів, досягнення сталого економічного зростання, підвищення соціально-економічних показників рівня життя громадян України. В умовах реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади необхідними є: розробка нових підходів до формування і впровадження ефективного механізму та інструментів здійснення публічного управління регіональним розвитком з урахуванням територіальних особливостей; науково-методичне забезпечення визначення пріоритетів для розвитку окремих регіонів (територій, громад тощо); вивчення і використання (якщо це доцільно і можливо) досвіду, принципів та інструментарію реалізації регіональної політики в країнах ЄС.

Одним із пріоритетних напрямів державної політики виступає впровадження інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування з метою цифровізації послуг, що надаються такими органами. Для вирішення цього завдання спеціально розроблена та поетапно реалізується реформа державного управління в умовах цифровізації. За результатами ефективного впровадження положень цієї реформи передбачається трансформувати існуючу систему державного управління на новий, інноваційний рівень, на якому державні послуги надаватимуться у електронному вигляді, що, у свою чергу, значно полегшить кожному громадянину та представникам бізнесу доступність до них.

Виявлено, що важливим етапом реформування державного управління виступає реалізація положень Концепції розвитку цифрових компетентностей, згідно з якими державні службовці та посадові особи, які виконують службові обов'язки у органах державної влади та органах місцевого самоврядування, зобов'язані підвищувати рівень якості підготовки відповідно до темпів розвитку цифрових технологій [1, с. 113].

Функціонування місцевого самоврядування в більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримки сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню якісних і доступних адміністративних та соціальних послуг шляхом сталого розвитку суспільства [2, с. 218]. Однак окреслене питання стосовно сталого місцевого розвитку залишається відкритим, впровадження в практику в цьому напрямі ускладнюється недоліками й недостатньою ефективністю механізмів співпраці влади і громади на місцевому рівні. Варто з'ясувати напрями, механізми та терміни формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади, здатної максимально забезпечити щонайперше надання якісних і доступних публічних послуг, становлення інститутів демократії участі, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території. Вітчизняний та закордонний досвід розвитку територіальних громад є цінним для України.

Освіта являє собою один із найдавніших соціальних інститутів, покликаних з огляду на потреби суспільства відтворювати і передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління до життя, суб'єктів соціальної дії – до розв'язання економічних, соціальних, культурних проблем, що виникають перед людством. У сучасному світі освіта є складним і багатоманітним суспільним явищем, сферою передавання, засвоєння і перетворення знань та соціального досвіду. Вона інтегрує різні види навчальної та виховної діяльності в єдину систему, орієнтує їх на соціальне замовлення суспільства [3, с. 81].

Механізми управління освітою, що формувалися протягом кількох десятиліть, нині у багатьох країнах зазнають істотних змін, що зумовлено, з одного боку, реформуванням національних систем освіти, а з іншого – адміністративними реформами, проведеними в цих країнах на різних рівнях публічного управління: державному, регіональному та муніципальному.

Істотний вплив на національні системи управління освітою справляють процеси наднаціональної інтеграції, що значно активізувалися останнім часом на європейському

континенті.

На сьогодні децентралізація як прояв демократизації управління освітою знайшла своє відображення і у зміцненні автономності освітніх установ, що сприяло розширенню самостійності установ, вчителів та викладачів у виборі методів і технологій викладання, що було із задоволенням в цій частині сприйнято педагогічним корпусом, особливо молодими вчителями, які виявляють більший інтерес до участі в зміні змісту освіти.

Серед основних напрямів децентралізації управління освітою слід назвати:

– дебіюрократизацію, тобто розширення участі суспільства у структурі управління освітою;

– муніципалізацію, тобто передачу прав з управління на місцевий рівень;

– концентрацію влади в ланках, що діють за межами центральних державних органів управління освітою.

Дослідження з проблематики системи представницької влади та лідерства стосуються окремих питань лідерства, переважно політичного, особистісних характеристик лідера та ресурсів досягнення лідерських цілей, а саме: феномена лідерства як дуалістичного явища, що охоплює формально-посадовий статус, пов'язаний із наявністю влади, та особистісну складову; лідерства як політико-психологічного феномена, виникнення та існування якого можливе лише в умовах демократії; формування соціально-психологічної моделі лідерства; морально-етичного аспекту лідерства; ролі політичних лідерів у забезпеченні глобальних, регіональних та національних інтересів; причин низької ефективності діяльності партійних лідерів у політичних процесах сучасної України; ключової ролі політичних партій та громадських організацій у побудові демократичної держави; запровадження системи показників вимірювання ефективності діяльності органів представницької влади; формування структури місцевого самоврядування в організаційно-управлінському аспекті; самоорганізації та ініціативності жителів територіальних громад [4, с. 154].

До невирішених питань формування та розвитку лідерства в системі представницької влади України слід віднести відсутність комплексного опрацювання проблем, спрямованих на ефективність і результативність, задоволення потреб мешканців територіальних громад та активізацію ініціативності й взяття на себе відповідальності за вирішення питань належного життєзабезпечення громадян та проблем оцінювання й розвитку лідерства у представницькій владі. Також на сьогодні в науці не вироблено єдиного механізму формування якісних ознак сучасного лідера-управлінця як представника управлінської еліти.

Особливості суспільного життя, жорсткі вимоги до особистісних та професійних якостей управлінців демонструють важливість і нагальну потребу розвитку лідерства в системі професійного служіння у представницьких органах влади.

Важливим інститутом такої взаємодії є інститут електронної демократії. Під інститутом електронної демократії слід розуміти сукупність відносин, електронних майданчиків і платформ для трансляції політики державних інститутів в суспільство та отримання державою зворотного зв'язку від громадських інститутів.

На сучасному етапі розвитку української держави Інтернет продовжує посилювати свою роль у процесі вироблення державних рішень, а також їхньої громадської експертизи. Інтернет також є найважливішою платформою для акумулювання різноманітних громадських ініціатив та їх подальшої трансляції в компетентні органи державної та публічної влади.

У межах наукового дослідження нами було систематизовано сектори діяльності владно-громадських ініціатив в умовах децентралізації, зокрема: економічний, культурний, екологічний, політичний, соціальний, ресурсний, інфраструктурний, науково-освітній, – що узагальнює напрями здійснення діяльності та координує можливості громадянського суспільства та органів державної влади, котрі є необхідними для вирішення багатьох існуючих проблем в українській державі.

На сьогодні Україна як незалежна держава потребує зміцнення всіх елементів політичної системи. У зв'язку з цим на перший план об'єктивно висувається проблема ефективності проведення інституалізації владно-громадських ініціатив, складової публічного управління в країні, котру неможливо вирішити без відповідної теоретико-методологічної бази [5, с. 8].

Висновки. Таким чином, спираючись на одержані результати, у перспективі наступних досліджень передбачається розкрити основні засади реформування

державного управління у країнах Європейського Союзу з метою імплементації позитивного досвіду цих країн у процес реформування державного управління в Україні.

Вищезазначене дозволяє констатувати, що урядова діяльність у сфері освіти націлена на якнайшвидше включення національної освітньої системи в ринкове середовище. Це підтверджується розробкою та реалізацією нових ліберальних економічних механізмів, включно з нормативним фінансуванням, переходом на нову систему оплати праці педагогічних працівників, орієнтовану на результат, оптимізацією мережі освітніх установ, від дошкільних до вищих навчальних закладів, шляхом інтеграції, ліквідації, розширення платності освіти за рахунок населення, активного залучення бізнесу, а також з огляду на намір уряду реструктурувати державний сектор надання освітніх послуг шляхом зміни статусу установ і введення нових організаційно-правових форм, більш пристосованих до ринкових умов.

Як чинник зміцнення владно-громадських ініціатив розглядається інституалізація розвитку інформаційного суспільства на громадсько-державних принципах шляхом координації зусиль громадського сектора і державної та публічної влад. Пропонується сформувати на громадсько-державних засадах координаційний орган із залученням до його управління неурядових організацій для визначення ефективних механізмів розвитку інформаційного суспільства.

Список використаних джерел

1. Бігняк П. І., Михальчук В. М. Реформування державного управління: цифровізація. *Інвестиції : практика та досвід*. 2021. № 15. С. 107–113.
2. Антоненко В. М. Механізми участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого розвитку. *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю* (м. Одеса, 26 жовт. 2018 р.). Одеса : Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2018. С. 16–17.
3. Гунченко К. М. Система публічного адміністрування в освітній сфері України. *Публічне управління: шляхи розвитку : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю : у 2 т.* (м. Київ, 26 лист. 2014 р.). Київ : Національна академія державного управління при Президентові України, 2014. Т. 2. С. 81–82.
4. Гошовська В. А., Пашко Л. А., Баскакова Ю. В. та ін. Політичне лідерство : навч. посібник / за заг. ред. В. А. Гошовської, Л. А. Пашко ; уклад. К. Ф. Крутій ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ін-т підвищ. кваліфікації керів. кадрів. Київ : НАДУ, 2013. 300 с.
5. Новіков М. М. Об'єднання громадян у механізмі взаємодії держави і громадського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2002. 18 с.
6. *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю* (м. Одеса, 26 жовт. 2018 р.). Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2018.

Надійшла до редакції 26.01.2024

Прийнято до опублікування 14.02.2024

References

1. Bihniak, P. I., Mykhalchuk, V. M. (2021) Reformuvannya derzhavnoho upravlinnia: tsyvrovizatsiia [Reforming public administration: digitalization]. *Investytsii : praktyka ta dosvid*. № 15, pp. 107–113. [in Ukr.].
2. Antonenko, V. M. (2018) Mekhanizmy uchasti terytorialnoi hromady u vyrishenni pytan mistsevoho rozvytku [Mechanisms of territorial community participation in solving local development issues]. *Reformuvannya publichnoho upravlinnia ta administruvannya: teoriia, praktyka, mizhnarodnyi dosvid : materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu* (m. Odesa, 26 zhovt. 2018 r.). Odesa : Odeskyi rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, pp. 16–17. [in Ukr.].
3. Hunchenko, K. M. (2014) Systema publichnoho administruvannya v osvittinii sferi Ukrainy [The system of public administration in the educational sphere of Ukraine]. *Publichne upravlinnia: shliakhy rozvytku : materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu : u 2 t.* (m. Kyiv, 26 lyst. 2014 r.). Kyiv : Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. T. 2, pp. 81–82. [in Ukr.].
4. Hoshovska, V. A., Pashko, L. A., Baskakova, Yu. V. ta in. (2013) Politychne liderstvo [Political leadership] : navch. posibnyk / za zah. red. V. A. Hoshovskoi, L. A. Pashko ; uklad. K. F. Krutii ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, In-t pidvyshch. kvalifikatsii keriv. kadrov. Kyiv : NADU. 300 p. [in Ukr.].
5. Novikov, M. M. (2002) Obiednannya hromadian u mekhanizmi vzaiemodii derzhavy i hromadskoho suspilstva [Unification of citizens in the mechanism of interaction between the state and public society] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kharkiv. 18 p. [in Ukr.].
6. *Reformuvannya publichnoho upravlinnia ta administruvannya: teoriia, praktyka, mizhnarodnyi*

ABSTRACT

Tetiana Zavorotchenko. Scientific and theoretical analysis of the level of legal development of public administration reforms. The article is devoted to the study of the functioning of public administration reforms. The issue of regional development in Ukraine under the conditions of integration into the European and world economic space, which needs significant modernization based on the implementation of the principles of decentralization, balance, competition and sustainable development, has been studied. The level of legal development of public administration reforms is analyzed. Attention is focused on the fact that at the current stage of the development of the decentralized reform, the constitutional foundations of local self-government have been laid, the European Charter of Local Self-Government has been ratified, and basic regulatory and legal documents have been adopted. It was noted that during the development of the Ukrainian state, the social significance of the problems of managing the scientific and educational space in the whole world increased significantly. It is noted that currently the issues of finding new strategic approaches to managing the development of territories, aimed at reducing the differentiation of the level of socio-economic development of the regions by equalizing the conditions of economic activity, rational use of the production and resource potential of the regions, achieving sustainable economic growth, increase in socio-economic indicators of the standard of living of Ukrainian citizens. It is indicated that the education management mechanisms that have been formed for several decades are undergoing significant changes in many countries due to the reformation of national education systems and administrative reforms.

The view on the system of representative power and leadership related to certain issues of leadership, mainly political, personal characteristics of the leader and resources for achieving leadership goals is outlined. It has been proven that the peculiarities of public life, strict requirements for personal and professional qualities of managers demonstrate the importance and urgent need for leadership development in the system of professional service in representative authorities. It was established that among the unresolved issues of the formation and development of leadership in the system of representative power of Ukraine should be attributed the lack of comprehensive processing of problems aimed at efficiency and effectiveness, meeting the needs of residents of territorial communities and activating initiative and taking responsibility for solving issues of proper livelihood of citizens and assessment problems and development of leadership in representative power.

Keywords: territorial community, state administration, digitalization, scientific and educational space, decentralization, public administration reforms.

УДК 316.613

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-94-99

Наталія КОМИХ[©]

кандидат соціологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

**ДИСКУРСИ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В УМОВАХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИКО-
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Розглянуто теоретико-методологічні засади дослідження феномена соціальної пам'яті в соціогуманітарному дискурсі. Зокрема, на основі аналізу соціальної пам'яті з позицій еволюційного, феноменологічного, структурного і функціонального підходів запропоновано інформаційно-структурний підхід. Акцентовано увагу на тому, що соціальна пам'ять є результатом колективних практик, але формується через індивідуальні. Формування дискурсів соціальної пам'яті українського суспільства про війну відбувається дотепер, а отже, потребує специфічного підходу до аналізу з урахуванням множинності простору репрезентації та відтворення пам'яті, форм фіксації суспільно значущих подій та практик, соціальних змін характеристик суб'єктів.

Ключові слова: соціальна пам'ять, політика пам'яті, дискурс, війна, історична пам'ять.

© Н. Комих, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8585-320X>

komnata76nk@gmail.com

Постановка проблеми. Соціальна пам'ять є соціокультурним феноменом, що відрізняється онтологічною та гносеологічною складністю. Суспільства у своєму історичному та культурному розвитку проживають складні соціальні процеси, події, що мають віддзеркалення в різноманітних соціальних феноменах. Усі суспільства пам'ятають, але пам'ятають по-різному. Сучасні соціальні зміни та трансформації спричиняють створення нової соціальної реальності, а отже, і зміни в науковому дискурсі. Проблема розуміння феномена соціальної пам'яті в контексті парадигми соціальних змін спричиняє пошук методологічних підходів до його концептуалізації та евристичної фіксації.

Актуальність дослідження соціальної пам'яті в теоретико-методологічному полі як науки в цілому, так і конкретно соціології, обумовлює необхідність його проведення через призму сучасних соціокультурних процесів. У цьому випадку можливості аналізу соціальної пам'яті спираються на розуміння того, що зазначене явище розгортається у двох площинах: глобальній та локальній – і формує третій простір – дискурсивний.

Ракурс уваги представленого дослідження зосереджений на визначенні соціальної пам'яті на локальному рівні, зокрема як феномена українського суспільства. У цьому випадку важливим напрямом наукових пошуків є визначення процесу формування соціальної пам'яті про події, що відбуваються в Україні. Велика увага приділяється з'ясуванню теоретико-методологічних засад дослідження дискурсу пам'яті та пошуку суб'єктів формування дискурсу пам'яті, а також можливих аспектів встановлення влади дискурсу. Українське суспільство переживає страшні події війни, що відбувається на її території. Війна – це трагедія, насильство, руйнація, смерть на рівні особистісному, інституційному, культурному, з одного боку, а з іншого – це боротьба, згуртування, відновлення та відродження. Водночас у соціумі відбувається формування соціальної пам'яті за допомогою меморативних практик. Мова йде про практики, що згодом нагадають про події минулого, сформують місця історичної пам'яті. Дискурс пам'яті відіграє важливу роль у формуванні масової та індивідуальної соціальної свідомості про пережиті події, що відбуваються тут і зараз.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Починаючи з 20-х рр. ХХ ст., соціальні дослідники звертаються до з'ясування змісту феномена соціальної пам'яті, що знайшло своє відображення в роботах: Е. Дюркгейма (комеморативний ритуал), М. Альбакса (соціальні межі пам'яті), Т. Адорно (травматична пам'ять), Я. Ассмана (концепція культурної пам'яті), П. Коннертона (концепція пам'яті-звички), П. Нора (концепція «місця пам'яті»). У сучасному українському соціогуманітарному дискурсі ті чи інші аспекти соціальної пам'яті, в розрізі ставлення українського населення до минулого, висвітлені в роботах: А. Ручки, Н. Победи, Н. Костенко, В. Бакірова, І. Попової, В. Середи, О. Злобіної. Слід зауважити, що проаналізовані дослідження соціальної пам'яті розкривають її сутність, процесуальність, але практично не торкаються питання методологічних підвалин її аналізу в реальних умовах розгортання воєнних дій у конкретному суспільстві. Адже певні меморативні практики вже здійснено, місця пам'яті позначено, і цей процес продовжується. Слід зазначити, що феномен соціальної пам'яті є складним та багатограним у соціокультурному аспекті, що потребує застосування міждисциплінарного підходу в розв'язанні заявленої проблематики. Для вирішення дослідницьких завдань слід враховувати специфіку сучасної соціальної пам'яті, котрі полягає в тому, що її формування відбувається в умовах війни та технологічних інновацій (цифрових технологій, штучного інтелекту). Тому соціальна пам'ять набуває нових дискурсивних означень.

Мета статті полягає в окресленні теоретико-методологічних засад дослідження дискурсу соціальної пам'яті в контексті сучасного українського суспільства. Важливо зазначити, що війна в Україні триває вже другий рік, і весь цей період відбувається формування соціальної пам'яті шляхом створення певної соціальної реальності, нових дискурсів та «викреслення» старих.

Виклад основного матеріалу. Для подальшого аналізу соціальної пам'яті передусім потрібно змістовно концептуалізувати головну категорію представленого дослідження, а також визначити її місце в системі понять за допомогою співвіднесення з близьким до неї поняттям історичної пам'яті. У соціологічному словнику за редакцією В. Городяненка це поняття, на нашу думку, розкривається найбільш змістовно. Соціальна пам'ять – сукупність соціокультурних засобів, інститутів, що здійснюють

відбір і перетворення актуальної соціальної інформації в інформацію про минуле (ретроспективну) з метою збереження накопиченого суспільного досвіду і передачі його від покоління до покоління [6, с. 267]. Загалом вважаємо соціальну пам'ять певною мірою родовим поняттям відносно інших видів сукупної пам'яті (культурної, колективної, історичної). Але з історичною пам'яттю виникають певні труднощі, що потребують пояснення. Так, аналіз наукових публікацій із цієї проблематики дозволяє констатувати, що досить часто автори трактують історичну і соціальну пам'ять як синонімічні поняття. Якщо ж акцентувати увагу на їхній відмінності, то треба сказати, що соціальна пам'ять охоплює більший обсяг інформації. Вона практично позбавлена речових носіїв і менш залежна від інституційних утворень – працює на більш глибоких рівнях свідомості соціуму, ніж історична, і тому не так сильно схильна до маніпуляцій і перекручувань. Отже, з огляду на розглянуте співвідношення можемо говорити про фундаментальні характеристики соціальної пам'яті як інтегруючого елемента для всіх видів пам'яті.

Феномен пам'яті цікавив науковців із давніх-давен. Ще Аристотель у трактаті «Про пам'ять і спогади» надає філософське тлумачення пам'яті. Мислитель розмірковує над сутністю понять «спогад» і «пам'ять» і доходить висновку, що вони не є тотожними. Пам'ять, на його думку, нагадує про минуле, фіксує теперішні події і ніколи не може фіксувати майбутнього [1, с. 161]. Протознання щодо цієї проблематики були також помічені у працях таких мислителів, як А. Блаженний і Ф. Аквінській, Т. Гоббс і Дж. Локк, Б. Паскаль і М. Монтень. Доробки мислителів середньовіччя та нового часу дали матеріал для подальшої філософської думки, що зосередилася на проблемі з'ясування змісту феномена соціальної пам'яті [4, с. 65]. Протознання у формі філософських концепцій та думок щодо проблеми пам'яті дали початковий поштовх до наукової актуалізації цього феномена.

За часовою логікою першим із соціологів, який у своїх методологічних доробках певною мірою звернувся до проблеми соціальної пам'яті, є Е. Дюркгейм. Говорячи про існування базового для соціології Е. Дюркгейма ідейно-теоретичного комплексу, маємо на увазі проблематику стійкості і рівноваги соціальних систем, що розглядається крізь призму соціальної солідарності, з одного боку, та чинників підтримки у членів суспільства почуття історичного континуїтету – з іншого. Причому обидва ці аспекти взаємопов'язані у Дюркгейма. Відчуття спільного минулого відіграє, на його думку, за своєю суттю важливу роль у створенні і підтримці соціальної солідарності [3, с. 145]. Комеморативний ритуал – церемонія, що має своєю метою репрезентацію міфічної історії предка. Сутність ритуалу, зауважує Е. Дюркгейм, полягає виключно в тому, щоб звернутися до минулого і до певної міри знову повернути його засобами істинно драматичного уявлення. Отже, ідеї Е. Дюркгейма стосуються меморіальної проблематики. Проте дослідник не створив певної чіткої теорії соціальної пам'яті, адже його наукові пошуки були сфокусовані лише на одному елементі – комеморативному ритуалі. Однак важливо, що вчений наголошував на соціальній пам'яті як елементі, що формує соціальні солідарності суспільства, його згуртованість.

Евристично значущими для нашого наукового доробку є ідеї М. Альббакса. Соціальну пам'ять він розглядає з позицій функціоналізму. А отже, зосереджує увагу на соціальній пам'яті окремих груп із точки зору тієї ролі, котру соціальна пам'ять відіграє у збереженні їхньої цілісності та стійкості. До соціальної, або колективної, пам'яті індивід звертається, коли він є членом групи і викликає в пам'яті спогади в тій мірі, в якій вони стосуються його групи. М. Альббакс розглядав два види соціальної пам'яті: сімейну пам'ять, що базується на позиціонуванні її членами одне одного як родичів та передачі сімейних цінностей, і релігійну, що зберігає й реконструює минуле за допомогою залишених від нього матеріальних слідів, обрядів [9]. Таким чином, колективна пам'ять, за М. Альббаксом, у сім'ї і релігії є одним із основних інструментів збереження їхньої стійкості і цілісності. Альббакс із позиції функціонального підходу розглядав соціальну пам'ять як один із ідентифікаційних та консолідуючих механізмів певних соціальних груп чи цілого суспільства.

Вчений зосередив увагу на аналізі суб'єктів пам'яті. Він оголосив колектив суб'єктом пам'яті, вважаючи пам'ять колективною функцією. Розрізняв пам'ять індивідуальну (автобіографічну) і соціальну. При цьому остання є складовою частиною соціального мислення нарівні з діяльністю розуму. Змістом пам'яті є спогади, тобто колективні уявлення (ідеї, судження, образи), схильні до змін під впливом часу та

обставин [9]. Отже, на відміну від попередників, цей дослідник насамперед чітко зафіксував соціальну сутність пам'яті, її структурні компоненти, функції.

М. Альбвакс конкретизує свою теорію колективної пам'яті Під локалізацією він розуміє те, в який момент ми отримали той або інший спогад. Спогади ми розуміємо і локалізуємо у специфічному просторі, а самі собою ці образи завжди фрагментарні та відносні. Отже, спогади можна назвати процесом уявної реконструкції, за якого ми інтегруємо образи, створені в теперішньому, в особливий контекст, пов'язаний із минулим [9]. Таким чином, з огляду на концепцію соціальної пам'яті М. Альбвакса можна констатувати, що це явище має динамічний характер і прямо пов'язане з ідентифікаційними та ціннісними механізмами певного суспільства. Також важливим є те, що соціолог звернув увагу на конструюючу природу соціальної пам'яті, тобто властивість певних елементів пам'яті до актуалізації в конкретний період життя суспільства.

Проблемі соціальної пам'яті приділив увагу представник Франкфуртської школи соціології Т. Адорно. Вивчаючи суспільне життя Німеччини після фашизму, він зауважив, що люди цураються недавнього минулого. Вони включили механізм забування, так як їхня соціальна пам'ять мала травматичний характер [3]. Т. Адорно виділив соціальний механізм, що трансформує соціальну пам'ять за допомогою забування певних небажаних для спільноти спогадів.

Щодо матеріального компонента соціальної пам'яті досить важливими є здобутки істориків, культурологів. Так, Я. Ассман у межах власної концепції культурної пам'яті виділив два види пам'яті: комунікативну, котру використовують у повсякденності, і культурну, котра має сакральне значення. Комунікативна пам'ять є динамічною і недовгостроковою та відіграє важливу роль у соціальних процесах, у той час як культурна пам'ять статична, довгострокова, має сакральне значення, використовується в ритуальній комунікації [2].

Феноменологічний напрям у вивченні соціальної пам'яті розглядає її як продукт міжособистісної взаємодії, котра створює спільні спогади, образи. Видатний представник феноменологічного напрямку А. Шюц бачив у пам'яті і спогадах механізми формування соціального досвіду. Для представників однієї соціальної групи характерним є наявність загальних спогадів, а отже, отримання схожого досвіду. Суб'єктом соціальної пам'яті А. Шюц вважав малі соціальні групи, побудовані на особистих контактах. Процес життєдіяльності суб'єкта передбачає його включеність у безліч соціальних груп, з кожною з яких він має певний набір загальних спогадів. Таким чином, він має доступ до соціальної пам'яті різних локальних груп і є точкою перетину різних стратегій спогадів [8, с. 131]. Отже, А. Шюц виділив соціальну пам'ять у межах феноменологічного підходу та визначив її як продукт життєдіяльності малих груп.

Ще одним напрямом у соціологічному підході до дослідження соціальної пам'яті є постструктуралізм, представники якого досліджують соціальну пам'ять в умовах трансформаційних процесів у суспільстві. Яскравим представником цього напрямку є П. Нора. Він пише, що сучасна епоха – епоха всесвітнього торжества пам'яті. Дослідник визначає дві головні причини такого феномена сучасності. Перша – це «прискорення історії», що означає процес, в якому відбуваються постійні трансформації, котрі приводять до ослаблення або взагалі зникнення часових зв'язків між минулим, сучасним і майбутнім. Минуле тепер можна реконструювати лише за допомогою матеріальних носіїв, а не через спогади людей. Друга причина розквіту пам'яті – «демократизація» історії, під якою П. Нора має на увазі звільнення народів і етносів. Хвилі деколонізації спричиняють виникнення різноманітних форм пам'яті меншин, котрі потрібні для забезпечення ідентифікації у просторі у співвідношенні з іншими [5]. Окреслений підхід розглядає пам'ять на макрорівні, оскільки аналізуються глобальні процеси, де суб'єктами стають не конкретні індивіди, а нації та етноси.

Значущі характеристики соціальної пам'яті представлені в межах еволюційного напрямку. Представники цього підходу звернули увагу на ефекти еволюції внутрішніх параметрів та характеристик соціальної пам'яті. Вони розглянули її розвиток як у технологічному, так і духовному плані. Яскравий його представник Е. Тоффлер зазначає, що розвиток соціальної пам'яті має прямий функціональний взаємозв'язок із загальним розвитком суспільства загалом. Так, у суспільстві Першої хвилі не існувало інших форм зберігання соціально значущої інформації, крім самих людей, і саме тому обсяг інформації був значно обмежений. Цивілізація Другої хвилі розширила межі

пам'яті за допомогою поширення грамотності, ведення систематичних ділових записів, будівництва бібліотек і музеїв, котрі значно розширили обсяг інформації, а також зменшили ймовірність її спотворення. Проте чітко зафіксована у матеріальних носіях пам'ять зменшила її рухливість. Третя хвиля за допомогою створення комп'ютерів та Інтернету створила можливість не тільки збільшити обсяг пам'яті, а й певною мірою оживити її. У сучасній інформаційній ері спільна пам'ять знову стає актуальним механізмом суспільства [7, с. 126]. З огляду на теорію Е. Тоффлера можна констатувати, що пам'ять не є певним статичним елементом, вона також змінюється, зважаючи на технологічний і соціокультурний розвиток. Учений розробив концепцію еволюційної зрілості сучасної соціальної пам'яті, котра тепер відіграє важливу роль у соціальному житті. Вона становить евристичну цінність для дослідження процесів, що відбуваються в українському суспільстві. Під час війни формується соціальна пам'ять про ті події, що переживаємо. А завдяки сучасним технологіям значно розширюються місця фіксації пам'яті та форми. Зважаючи на теоретичні концепції Е. Тоффлера та М. Альбвакса, пропонуємо структурно-інформаційну методологічну рамку дослідження соціальної пам'яті, що відповідає умовам сьогодення українського суспільства та дозволяє врахувати особливості соціальної реальності.

Отже, дискурси соціальної пам'яті формуються тут і зараз, вони різноманітні. Суб'єкти відтворення та створення соціальної пам'яті залишаються нібито незмінними – це колективні та індивідуальні (за М. Альбваксом). Однак спостерігаємо особливості, що спостерігаються на груповому рівні, з огляду на мережеву організацію Інтернет-простору. Адже сучасний індивід за допомогою соціальних мереж може долучитися до безлічі соціальних груп, споріднених духом, і зовсім не на постійній основі, але підтримати певну меморативну практику.

Важливо враховувати інституційне закріплення соціальної пам'яті. З-поміж інших головними інститутами є держава, політика, медіа, культура, сім'я. А от простори репрезентації, фіксації та форми пам'яті є множинними та різноманітними. Простір створення соціальних об'єктів пам'яті виокремлюється у двох реальностях: об'єктивній та віртуальній. А от форми можуть бути різноманітними: від колективних дій (флешмоби) до індивідуальних – блогів, реалс, сторіз у соціальних мережах.

Висновки. Аналіз теоретико-методологічних підходів до дослідження соціальної пам'яті засвідчив, що соціальна пам'ять як соціологічна проблематика досліджується з різних сторін і в різних аспектах її прояву. Ці підходи охоплюють усю міждисциплінарну систему координат, оскільки розглядають явище соціальної пам'яті на макро- та мікрорівні. Вони створюють можливість теоретичного розгляду соціальної пам'яті як у динаміці, тобто у процесі її еволюції чи трансформації, так і у статиці, а саме розгляду її структурних особливостей та носіїв, що відтворюють цей вид пам'яті. В умовах дослідження процесів створення соціальної пам'яті, найбільш ефективними теоретичними підходами, для нас є еволюційний та інформаційний. Зазначені підходи звертають увагу саме на динаміку та зміни соціальної пам'яті в цілому та її структурних особливостей зокрема.

Але найбільш значущим і корисним у межах проведеного дослідження є структурно-інформаційний підхід. Саме він дозволяє розглянути соціальну пам'ять через призму новацій, так званих суспільств третьої хвилі, і навіть четвертої. Так, виникає можливість не тільки прослідкувати і дослідити певні загальні елементи та ознаки сучасної соціальної пам'яті, а й виявити її якісний вимір у контексті теперішнього часу. Тобто ми можемо проаналізувати інформаційну, змістовну структуру соціальної пам'яті сучасної України. Також цей підхід дозволяє виділити точки фіксації соціальної пам'яті, тобто порівняти її з минулою соціокультурною ситуацією і сучасною її специфікою після процесів соціальної трансформації українського суспільства. Саме у цьому напрямі вбачаємо можливості дослідження дискурсів соціальної пам'яті в умовах сьогодення.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Про пам'ять і спогади. *Питання філософії*. 2004. № 7. С. 158–173.
2. Ассман Я. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ : Ніка-центр, 2012. 437 с.
3. Гуменюк Л. Й. Соціологія : хрестоматія (від першоджерел до сучасності) : у 2-х т. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Т. 1, 784 с.
4. Коньшина Г. Є. Фактори становлення соціальної пам'яті. *Вісник Харківського*

5. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ : ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. 272 с.
6. Соціологічна енциклопедія. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.
7. Тоффлер Е. Третя Хвиля. Київ : Вид. дім «Весвіт», 2000. 480 с.
8. Шюц А. Структури життєсвіту. Київ : Український Центр духовної культури, 2004. 560 с.
9. Halbwachs M. La mémoire collective. Paris : Editions Le Mono, 2022. 176 p.

*Надійшла до редакції 29.12.2023
Прийнято до опублікування 11.01.2024*

Reference

1. Arystotel (2004) Pro pamiat i spohady [About memory and memories]. *Pytannia filosofii*. № 7. S. 158–173. [in Ukr.].
2. Assman, Ya. (2012) Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pamiaty [Spaces of memory. Forms and transformations of cultural memory]. Kyiv : Nika-tsentr. 437 p. [in Ukr.].
3. Humeniuk, L. Yo. (2019) Sotsiologhiia [Sociology] : khrestomatiia (vid pershodzherel do suchasnosti) : u 2-kh t. Lviv : LvDUVS. Vol. 1, 784 p. [in Ukr.].
4. Konshyna, H. Ye. (2010) Faktory stanovlennia sotsialnoi pamiaty [Factors of formation of social memory]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*. № 913, pp. 64–66. [in Ukr.].
5. Nora, P. (2014) Teperishnie, natsiia, pamiat [The present, the nation, memory]. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo «КЛІО»». 272 p. [in Ukr.].
6. Sotsiologichna entsyklopediia [Sociological encyclopedia]. Kyiv : Akademydav, 2008. 456 p. [in Ukr.].
7. Toffler, E. (2000) Tretia Khvylia [The Third Wave]. Kyiv : Vyd. dim «Vsesvit». 480 p. [in Ukr.].
8. Shiuts, A. (2004) Struktury zhyttiesvitu [Structures of the life world]. Kyiv : Ukrainyski Tsentр dukhovnoi kul'tury. 560 p. [in Ukr.].
9. Halbwachs, M. (2022) La mémoire collective. Paris : Editions Le Mono. 176 p.

ABSTRACT

Nataliia Komykh. Discourses of social memory in the conditions of the russian-Ukrainian war: theoretical and methodological basis of research. The article examines the conceptual theoretical and methodological foundations of the study of the discourse of social memory in the context of modern Ukrainian society. It is noted that the war in Ukraine is already in its second year, and the formation of social memory has been taking place throughout this period through the creation of a certain social reality, new discourses and the «erasing» of old ones.

In particular, based on the analysis of social memory from the standpoint of evolutionary, phenomenological, structural and functional approaches, an informational and structural approach is proposed. The author focuses on the fact that social memory is the result of collective practices, but is formed through individual ones. The formation of discourses of social memory about the war in Ukrainian society continues to this day, and therefore requires a specific approach to analysis, taking into account the multiplicity of the space of representation and reproduction of memory, forms of recording socially significant events and practices, and social changes in the characteristics of subjects.

The author cites an example of the peculiarities of the subjects of social memory, institutional specificity and spatial uniqueness due to modern digital technologies. The subjects of reproduction and creation of social memory are large social communities, social groups and individuals. However, social networks greatly expand the possibilities of an individual's individual commemorative practices. After all, with the help of social networks, a modern individual can join many social groups that are close in spirit, and not at all on a permanent basis, but support a certain commemorative practice. Institutional consolidation of social memory takes place by the state, politics, media, culture, family. We distinguish the spaces for the creation of social objects of memory in two realities: objective and virtual. But the forms can be diverse, from collective actions (flash mobs) to individual blogs, reels, stories in social networks.

Keywords: *social memory, politics of memory, discourse, war, historical memory.*

УДК 321.01/.02:316.624]:355.01](477)
DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-100-109

Олег ЛЕВІН[©]
кандидат
історичних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Олег ПОПЛАВСЬКИЙ[©]
кандидат
історичних наук,
доцент
(Університет
митної справи
та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Досліджено вплив російсько-української війни, введення воєнного стану в Україні на трансформацію її політичної системи.

Зроблено спробу осмислити проблеми, що виникли у функціонуванні роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, засобів масової інформації, політичних і неполітичних інститутів суспільства та проаналізувати нові політичні реалії та процеси. Доведено, що політична система України в умовах повномасштабного вторгнення РФ продемонструвала інституційну стійкість та ефективність. Наголошено на необхідності подальшої трансформації політичної системи України з метою переходу до президентської форми правління, створення стабільних, збалансованих та ефективних сучасних державних інститутів із чітко визначеною сферою компетенції та формалізованими політичними практиками.

Визначено перспективи подальших політичних змін в країні після перемоги у війні.

Ключові слова: політична система, трансформація, влада, суспільство, війна, воєнний стан.

Постановка проблеми. Широкомасштабне вторгнення РФ на територію нашої держави вплинуло на всі сфери суспільного життя, призвело до суттєвих змін у процесі політичної трансформації країни, дисбалансу всієї політичної системи України. При цьому українське суспільство продемонструвало свою стійкість та спроможність до консолідації. Єдина мета – перемога над агресором – посилила тенденції до об'єднання представників різних політичних, соціальних, релігійних верств, зменшення розбіжностей у політичних поглядах, цінностях різних груп населення.

Як відомо, поняття «трансформація» означає зміну виду, форми, історичних властивостей певного процесу. Політична трансформація суспільства в межах цієї парадигми означає видозміну стану чи форми існування політичних явищ та процесів. Актуальність проблеми політичної трансформації в Україні в умовах повномасштабної війни пов'язана з необхідністю ретельного аналізу нових політичних реалій і процесів, глибокого професійного осмислення та оптимального розв'язання проблем, що виникли у функціонуванні політичної системи, а також пов'язаних із місцем і роллю в ній соціально-політичних та державно-правових інститутів. Якщо трансформаційні процеси в політичній системі суспільства довоєнної України розглядалися значною мірою з позицій внесення змін до нормативно-правових актів, створення та розвитку політичних інститутів, реалізації принципу поділу влади, реформування виборчої системи тощо, то нові реалії війни привели до перегляду багатьох методологічних підходів до розуміння цих проблем з урахуванням військової тематики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На розробку проблеми з'ясування змісту та спрямованості сучасних політичних трансформацій у пострадянських країнах справили вплив західні вчені: З. Бжезінський, Е. Вайнінг, С. Дубе, А. Ронатас, Х. Тіммерман, Р. Шварценберг та ін. Аспектам специфіки

© О. Левін, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3501-3509>
docentagro55@gmail.com

© О. Поплавський, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9023-9992>
poplavich@i.ua

політичних змін безпосередньо в пострадянській Україні присвятили праці О. Бабкіна, М. Дмитренко, В. Кремень, В. Малиновський, М. Остапенко, Є. Перегуда, В. Ткаченко та інші науковці. Але питання особливостей трансформації політичної системи в умовах війни окремо практично не висвітлюється. Головною причиною цього є те, що вказані процеси все ще відбуваються і багато науковців чекають завершення війни. Однак все ж таки певні аналітичні матеріали з окресленої тематики вже починають з'являтися [1; 2].

Метою статті є вивчення впливу воєнного стану, запровадженого у перший день повномасштабного вторгнення, на трансформацію політичної системи України, а також визначення перспектив подальших політичних змін.

Вклад основного матеріалу. Під політичною системою розуміють систему політичних відносин, правових і політичних норм, інститутів та ідей, пов'язаних із формуванням і здійсненням влади та управлінням суспільством. При цьому основним змістом трансформаційного процесу в політичній сфері є якісна та комплексна зміна структури й функціонування політичної системи суспільства, динаміка і результативність цього процесу залежить від здатності політичних інститутів і основних політичних акторів реагувати на внутрішні й зовнішні виклики. Відомий американський політолог Д. Істон, до речі, один із авторів класичної теорії політичної системи, зазначає, що «...у внутрішній організації політичної системи основною властивістю, характерною й для інших соціальних систем, є винятково гнучка здатність реакції на умови свого функціонування. Дійсно, політичні системи містять найрізноманітніші механізми, за допомогою яких їм вдається справлятися із вражаючими впливами середовища. За допомогою цих механізмів вони мають можливість регулювати свою поведінку, трансформувати внутрішню структуру й навіть змінювати фундаментальні завдання. На відміну від соціальних систем, інші типи систем не мають цієї властивості».

Повномасштабне вторгнення РФ у лютому 2022 р. фактично переформатувало політичне поле України. Незважаючи на те, що принципової зміни у системі управління державою не відбулося, протягом останніх двох років відбувався процес поступового єднання гілок влади, їх моноцентричного підпорядкування президентській вертикалі. В Україні продовжували функціонувати основні гілки влади з розподілом повноважень, але кожна з них пройшла певну еволюцію, пов'язану з початком війни. Фактично, починаючи з лютого 2022 р., кожен орган влади почав працювати в цілодобовому режимі та в умовах форс-мажорних обставин.

Певних змін передусім зазнав інститут глави держави. Президент України – це ключова фігура, яка впливає і на центральну владу, і на місцевий рівень. В умовах повномасштабної війни саме очільник держави отримує всі реальні важелі впливу в державі. В перший день війни Верховна Рада України затвердила Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [3]. Відповідно до цього рішення в Україні вступили в дію положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану», що чітко визначають додаткові повноваження глави держави. Згідно з цими положеннями Президент України здійснює загальне керівництво запровадженням та виконанням заходів правового режиму воєнного стану, здійснює стратегічне керівництво Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами через Генеральний штаб ЗСУ, а також може прийняти рішення про відсторонення від займаної посади посадової особи, призначення на посаду та звільнення з посади якої віднесено до його повноважень, та покладання на відповідний період виконання обов'язків на іншу особу.

Крім цього, закон чітко визначає порядок взаємодії військового командування та військових адміністрацій з міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади щодо додержання правового режиму воєнного стану, захисту безпеки громадян та інтересів держави, а також що підпорядкування їм інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів або їх з'єднань, військових частин, установ та організацій визначається Головнокомандувачем Збройних Сил України [4].

Посиленню президентської вертикалі влади сприяло і створення на виконання Закону України «Про правовий режим воєнного стану» обласних та районних військових адміністрацій на базі державних адміністрацій, голови яких набули статусу начальників відповідних військових адміністрацій. Фактично військові адміністрації – це тимчасові державні органи, що формуються указом Президента України та діють на визначеній Главою держави території як тимчасовий захід із елементами військової організації управління для гарантування безпеки в умовах воєнного стану.

Таким чином, у повністю законний спосіб із першого дня війни Президент України В. Зеленський отримав усі реальні важелі впливу як усередині, так і за межами країни. На думку вітчизняного дослідника В. Тисячного, «В. Зеленський отримав суттєві електоральні, репутаційні, іміджеві бонуси після початку повномасштабного вторгнення. Втримавши управління країною, залишившись у Києві та розпочавши політичну, військову, економічну боротьбу проти росії, Голова держави зміг акумулювати як всенародну підтримку, так і загальносвітову увагу» [1, с. 52]. Про це свідчать результати соціологічних досліджень. Так, опитування «Групи Рейтинг», що відбулося 1 березня 2022 р., вказує на те, що рівень підтримки Президента України серед українців сягнув 93 %. За даними тієї ж агенції, станом на 27–28 червня 2022 р. його підтримували 91 % співгромадян [5]. В. Зеленський став одним із найпопулярніших політиків світу у загальносвітових ЗМІ.

Все це свідчить про серйозну зміну тенденцій політичної трансформації України в умовах війни, перезавантаження політичної системи країни, поступовий переходу від моделі парламентсько-президентської форми правління до президентської. На сьогодні можемо констатувати злиття президентської та виконавчої гілок влади при фактичній втраті суб'єктності з боку Верховної Ради України.

Незважаючи на те, що формально Верховна Рада України продовжує працювати, має місце фактична монополізація виконавчою (президентською, у нашому випадку) владою порядку денного Парламенту. Якщо додати до цього традиційно низький рівень довіри з боку українців саме до вищого законодавчого органу влади, розбалансованість і диференційованість Верховної Ради України напередодні повномасштабного вторгнення рф, нерегулярність її роботи вже під час війни та взагалі зменшення ролі і значення цього органу влади в політичному житті країни в окреслений період, можна констатувати наявність серйозної кризи українського парламентаризму у владному трикутнику.

Важливою складовою процесу трансформації органів влади в умовах війни виступає переформатування роботи органів місцевого самоврядування. Треба нагадати, що повномасштабне вторгнення рф фактично перервало одну з найуспішніших реформ в Україні – реформу децентралізації. На першому її етапі (2014–2019 рр.) було закладено фундамент для подальших змін щодо перерозподілу повноважень, ресурсів та відповідальності між інститутами влади на різних рівнях урядування. На другому етапі реформи децентралізації, що розпочався у 2020 р., було затверджено новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня, сформовано 1469 територіальних громад, що покрили усю територію країни, ліквідовано 490 районів, проведено місцеві вибори на територіальній основі новоутворених громад і районів. Унаслідок реформи очільники міст, територіальних громад, місцеві депутати отримали більше фінансових можливостей для своїх мешканців та, як результат, самостійності.

Війна, що почалась у лютому 2022 р., продемонструвала ефективність і міцність місцевого самоврядування й реформи децентралізації. Незважаючи на те, що частина громад опинилася в окупації, у зоні активних бойових дій, незважаючи на те, що з початком воєнного стану держава законодавчо суттєво обмежила повноваження органів місцевої влади, в цілому місцеве самоврядування підтвердило свою інституційну спроможність. Воно стало фундаментом територіальної оборони, основою організаційних заходів із забезпечення життєдіяльності громад в умовах війни. Місцева влада сьогодні активно підтримує військових і цивільних, які постраждали від війни. Своїми ресурсами вона забезпечила прийняття і розміщення внутрішніх переселенців, лікування військових, налагодила безпеку тилу, роботу релокованого бізнесу. Громади ефективно і оперативно допомагають армії, закриваючи більшість потреб, на котрі не вистачає державних зусиль.

Після закінчення війни перед системою місцевого самоврядування України постануть великі проблеми, пов'язані насамперед із поверненням людей та продовженням відбудови. Такого масштабу руйнувань, таких площ окупованих та деокупованих територій, такої кількості переміщених людей в Європі не було багато десятиліть. Також серед основних викликів, на котрі доведеться відповідати органам місцевого самоврядування після нашої перемоги, – продовження реформи децентралізації, особливо з питань збору місцевих податків, реінтеграція ветеранів, розширення функціоналу місцевого самоврядування та ін.

Криза вищого органу законодавчої влади є суміжною із кризою ще одного ключового «інституційного» суб'єкта політичної системи країни – партійної системи. Ця криза не пов'язана з початком війни, вона має системний та тривалий характер. Протягом усього періоду незалежності в Україні фактично не було політичних партій у класичному

розумінні цього поняття. Відсутність чітко визначеної ідеологічної спрямованості та обумовлених нею цілей та програм діяльності, орієнтація на лідерів, а не на виборців, так само як і вертикальної мобільності, слабка структура регіональних осередків – всі ці застарілі хвороби перетворили український партійний простір на нагромодження занадто великої кількості партій так званого клубного типу, а загалом – суто політичних проєктів, створених під конкретних лідерів. Як правило, такі партії припиняли свою активну діяльність, шойно їхній лідер втрачав політичний вплив. У цілому партійна система України завжди характеризувалася дуже низьким рівнем стабільності та інституалізації. Партії функціонували насамперед як електоральні машини. Все це призводило до того, що саме політичні партії мали найменший рівень довіри українців.

Закономірним наслідком хронічного дефіциту довіри до партійної системи став високий запит на нові обличчя в політиці. Саме такий запит сприяв перемозі В. Зеленського на чергових президентських виборах, а проведення позачергових парламентських виборів у липні 2019 р. дозволило Президенту реінвестувати свою високу популярність у електоральну підтримку партії «Слуга Народу». Після цих виборів в Україні сформувалася партійна система поляризованого плюралізму, основною віссю поляризації якої залишалися геополітичні орієнтації, а також тісно пов'язане з ними соціокультурне розмежування щодо питань мови, історичної спадщини тощо. На початок повномасштабного вторгнення РФ правляча партія «Слуга Народу» посідала центристську позицію, а «Європейська Солідарність» і «Опозиційна платформа – За життя» домінували на протилежних полюсах.

Повномасштабна війна внесла суттєві корективи як у розміщення політичних сил в органах законодавчої влади, так і безпосередньо в механізм функціонування партійної системи України.

По-перше, з початку війни більшість українських партій так і не знайшли свого місця в умовах виникнення нових викликів. Суттєве послаблення позицій українських олігархів призвело до зміни партійного фінансування, його деолігархізації. Фактично вперше в новітній історії України виникла перспектива організації та фінансування нових партійних проєктів поза інтересами великих фінансово-промислових груп. Поряд із цим велика кількість партій, що фактично виступали суто виборними проєктами тих чи інших спонсорів, опинилися на межі існування.

По-друге, заборона можливості зареєструвати нову партію під час воєнного стану не дозволяє сподіватися на появу нових суб'єктів політичного процесу найближчим часом. Але зростаючий запит суспільства на професійну політику формує передумови поляризації політичного простору на класичну для західного світу двопартійну модель – влади і опозиції. Така модель передбачає наявність двох потужних політичних партій і декількох менш потужних, розподілених між двома основними центрами впливу.

По-третє, війна спричинила збільшення довіри суспільства до сил оборони України. За результатами соціологічного дослідження, проведеного «Центром Розумкова» на замовлення Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні у другій половині 2022 р., серед соціальних інститутів найбільшу довіру українців мають Збройні Сили України – їм довіряють повністю або повною мірою 96 % опитаних [6]. Закономірним наслідком цього стане намагання політичних партій залучати до своїх лав військових або виставляти на вибори кандидатів із-поміж військових, ветеранів російсько-української війни.

По-четверте, війна з РФ вже призвела до зникнення запиту на проросійські політичні сили. З початку повномасштабного вторгнення РФ майже два десятки політичних партій проросійського спрямування, серед яких найбільш одіозні – «Партія регіонів», «Опозиційний блок – За життя», «Наші», «Партія Шарія» та ін., були заборонені через свою колаборантську діяльність. Але незважаючи на заборону самих партій, в Україні залишається достатньо значна кількість людей, які ще вчора були прихильниками цих партій. Тому однією з актуальних проблем післявоєнного переформатування політичного простору стане внесення завчасних змін до Виборчого кодексу України щодо закріплення в ньому запобіжників для участі у виборчих процесах державного та місцевого рівнів осіб, що визнані судом державними зрадниками та колаборантами.

По-п'яте, переміщення громадської та політичної активності в умовах дії воєнного стану з центру в регіони за рахунок збільшення внутрішньо переміщених осіб, релокації бізнесу вплине на посилення регіональних партійних проєктів. Згадується ще довоєнна спроба створення так званої партії мерів в українському політичному просторі

у 2018 р., коли очільники Дніпра, Миколаєва, Чернівців, Житомира, Кропивницького та Каховки оголосили про створення політичної партії «Пропозиція», що ставила за мету побудову в країні ефективної системи місцевого самоврядування. Сьогодні, коли велика кількість населених пунктів України практично щоденно піддається ракетним обстрілам з боку агресора, саме голови міст, територіальних громад опинилися на передньому краї захисту людей, відновлення їхніх осель, надання щоденної практичної допомоги. Фактор зростання довіри до цієї категорії посадових осіб може привести до реінкарнації проєкту «партія мерів», проте вже в новому сприйнятті. Подібна перспектива консолідації місцевих та регіональних еліт також може стати одним із чинників політичного життя країни в повоєнний період.

Однією з найважливіших інституцій суспільства, спеціально створеної для збирання, обробки та розповсюдження інформації, виступають засоби масової інформації. Вони є активним і самостійним елементом політичної системи суспільства і в демократичних країнах відіграють роль четвертої влади. З огляду на великі можливості впливу за допомогою PR-технологій на формування громадської думки та на ставлення громадськості до політичної системи засоби масової інформації зіграли вирішальну роль у якісній зміні існуючої в Україні політичної системи і сьогодні продовжують відігравати істотну роль в її функціонуванні.

Головною метою в роботі засобів масової інформації після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України стало висвітлення актуальної достовірної інформації для населення, уникаючи при цьому завдання шкоди у сфері безпеки та стратегічним планам України на шляху до перемоги. Зважаючи на те, що під час війни доступ до перевіреної правдивої інформації стає особливо актуальним, є виправданим внесення певних обмежень щодо реалізації права на інформацію з метою дотримання балансу між інтересами національної безпеки та правом на свободу слова.

У цілому українські ЗМІ та журналісти з початку війни виявили себе найкращим чином. Вони надихають населення, підбадьорюють громадян активніше допомагати фронту і тилу, розповідають про Україну та її боротьбу за кордоном, формують масову свідомість та моделюють поведінку і представників нашого суспільства, і громадян країн-союзників та нейтральних держав, і навіть мешканців країни-агресора. Завдяки медійникам українське суспільство у найскладніші для нашої держави часи зберегло свою єдність та згуртованість перед обличчям ворога, зуміло максимально мобілізуватися на захист України.

Безпосередньо щодо змін у функціонуванні четвертої влади в Україні після початку повномасштабного вторгнення РФ слід зазначити насамперед таке:

– в умовах жорстокої інформаційно-психологічної війни держава забезпечила все необхідне для свободи слова і невтручання у роботу ЗМІ. Незважаючи на те, що були прийняті нормативно-правові акти, котрі вплинули на введення певних обмежень щодо реалізації права на інформацію [7-8], баланс між свободою слова та відповідальністю за право користуватися цією свободою був досягнутий без зайвого правового регулювання та державного примусу і контролю;

– на телебаченні, котре дивляться 62 % українців, де у довоєнні часи панувала конкуренція багатьох телеканалів, що належали різним власникам-олігархам, із першого дня війни був запущений спільний інформаційний телемарафон під назвою «Єдині новини». Він був створений великими телевізійними холдингами (ICTV/СТБ, «Інтер», «1+1», «Суспільне», «Рада», «Україна») за участю представників влади. Певний час феномен єдиного телевізійного марафону був дійсно виправданим в умовах інформаційної війни проти нашої держави, розчарування людей від жахливої реальності, паніки серед населення, нагнітання істерії. Але зараз, на думку окремих журналістів, телемарафон перетворився на механізм піару влади під приводом «інформаційної оборони». А недопущення до телемарафону окремих телеканалів, афілійованих із лідером опозиційної до влади «Європейської Солідарності» («5 канал», «Прямий» та «Еспресо»), викликає багато питань саме щодо свободи слова, нехай навіть в умовах війни;

– зростання активності населення в Інтернет-мережі на платформах «Фейсбук», «Ютуб», «Телеграм», «Тік Ток», при тому що всі ці платформи юридично не є українськими. Незважаючи на зростаючий на них попит, вони не регулюються українським законодавством і не несуть відповідальність за розповсюджену інформацію, причому частіше за все вони продукують не стільки новини, скільки трактовки новин. Сьогодні багато нових медіа, зокрема месенджерів, стали виконувати роль ЗМІ, хоча

фактично вони такими не є. З огляду на те, що головним споживачем новин в Інтернет-просторі є насамперед молодь, треба вже сьогодні шукати відповіді на виклики часу;

– зростання попиту на соціальні мережі як альтернативу традиційним ЗМІ (зокрема телебаченню, друкованим виданням) сприятиме розвитку блогосфери. З одного боку, це позитивне явище – такі канали комунікації є демократичнішими, вони не вимагають інвестувань великих коштів, мають низьку собівартість, а отже, є більш доступними для використання громадянами. З іншого боку, розвиток блогосфери несе в собі ризик посилення тінізації медіасередовища, оскільки велику кількість блогерів набагато важче контролювати на предмет залежності від груп інтересів порівняно з великими медіахолдингами. Популярність блогерів як постачальників новин та джерел їх трактувань не лише створює новий фактор впливу на політичний простір України, а має потенціал для його видозміни та появи нових учасників політичного процесу. Це ще одне середовище, котре потенційно може висунути нових гравців, які своєю медійною популярністю спроможні перетворити у популярність політичну. Але зазначений шлях є достатньо складним. Добре відомий феномен О. Арестовича наочно продемонстрував, як вчорашні «власники думок» помножували себе на нуль необережними висловлюваннями та діями;

– послаблення позицій олігархів, у тому числі на медіаринку України, привело до суттєвих змін у розповсюдженні інформації. Спокуса заробляння грошей та політичного капіталу на поширенні антидержавних наративів, спроба нав'язати суспільству чужі для нього цінності, гонитва за «хайпом» заради рейтингів – всі ці застарілі алгоритми довоєнного інформаційного просування, сподіваємося, залишаться у минулому.

Крім того, потрібно вже сьогодні бути готовим до того, що після війни на медійне поле України можуть зайти нові потужні гравці із західним капіталом. Розвиток такого сценарію здатен серйозно змінити ситуацію, оскільки масмедіа є такими самими суб'єктами публічної політики, як і органи державної влади та місцевого самоврядування.

Абсолютним лідером довіри українців серед інших неполітичних соціальних інститутів, що входять до політичної системи суспільства, виступає церква. В сучасній Україні вплив церкви як інституту громадянського суспільства є більш потужним, ніж впливи партій або державних діячів, що підтверджують результати соціологічних досліджень [9]. Володіючи потужними матеріальними та людськими ресурсами, маючи безпосередній вихід на електорат, церква стала невіддільним елементом суспільно-політичних процесів. У свою чергу, політична влада традиційно намагалась та намагається використовувати релігію як мобілізаційний або дезінтеграційний чинник.

Слід підкреслити, що за 30 років незалежності в Україні сформувалася складна та динамічна конфесійна структура з домінуванням православного сектора. Станом на 2020 р. у країні діяли понад 100 деномінацій і релігійних рухів, із них 60 конфесій християнського коріння, 9 – мусульманських, понад 5 – юдейських, понад 10 – орієнтального походження, понад 5 – (нео)язичницької орієнтації тощо.

Війна рф проти України актуалізувала роль церкви як інституту та осередку вірян. Використання росією релігії як зброї, намагання дискредитувати Україну на міжнародній арені та просування наративів про УПЦ як «жертву репресій» із боку влади мало наслідком остаточну поляризацію християнських конфесій України та їхній цивілізаційний вибір. Репресії за ознакою релігійної приналежності на окупованих територіях, встановлення на них монопольного становища Української православної церкви, що знаходиться у юрисдикції московського патріархату, політика витіснення звідти релігійних організацій інших конфесій, що перебувають на проукраїнських позиціях, – всі ці обставини призвели до суттєвих порушень християнських принципів та духовних норм, котрі має реалізовувати Церква. Посилився процес долучення до Православної церкви України релігійних громад, що раніше знаходилися в єдності з московським патріархатом. У самій УПЦ проходять неоднозначні процеси пошуку свого місця в умовах війни. Деякі єпархії УПЦ вже офіційно заявили, що припиняють поминання імені патріарха Кирила (Гундяєва) під час богослужінь. Група священників на чолі з протоієреєм А. Пінчуком організувала збір підписів за проведення міжнародного церковного трибуналу над главою російської православної церкви. Щоб зупинити наростаючий розкол церкви, Собор УПЦ у травні 2022 р. ухвалив рішення про «самостійність і незалежність» від москви. В цілому УПЦ з початку повномасштабного вторгнення рф опинилась у стані найсуворішої канонічної кризи за весь час свого існування.

Засудження главою римсько-католицької церкви Папою Римським Франциском російського вторгнення в Україну, спільна позиція в цьому питанні двох основних католицьких деномінацій (Української греко-католицької церкви та римо-католицької

церкви в Україні) про неможливість виправдання нападницької війни свідчить про підтримку і солідарність з народом України в ці складні часи. Разом з Україною залишилися християнські протестантські течії, котрі, побачивши, як російська влада на окупованих територіях змушує їх до перереєстрації з подальшим підпорядкуванням російськими релігійним центрам або забороняє і визначає «екстремістськими» (як Свідків Єгова), зробили всі необхідні висновки.

Окупація Криму завдала значної шкоди корінному народу півострова – кримським татарам, в контекст суспільно-політичного та національно-культурного життя яких завжди була тісно вплетена мусульманська релігія. Через політичні, національні та релігійні утиски і переслідування з боку окупаційної російської влади значна частина кримських татар змушена була залишити Крим і переїхати на материкову Україну, створюючи громадянські об'єднання та релігійні організації.

Україну в її протистоянні з рф нині підтримують представники всіх конфесій, що представляють різні напрями юдаїзму. Десятки тисяч українських євреїв унаслідок війни були змушені виїхати, сотні загинули під російськими обстрілами. Внаслідок бойових дій знищено об'єкти єврейської громадської інфраструктури на всій території країни: меморіали жертвами Голокосту, цвинтарі, синагоги та ін.

За результатами соціологічного опитування «Війна і Церква, Церковно-релігійна ситуація в Україні – 2022», що проводилося соціологічною службою Центру Розумкова, в Україні суттєво збільшився відсоток респондентів, які відзначають позитивну роль церкви в українському суспільстві. Якщо у 2020 р. він становив 40 %, у 2021 р. – 49,5 %, то у 2022 р. зріс до 59 %, що є найвищим показником із 2000 р. Також більшість учасників опитування вважають, що церква має бути національно орієнтованою, а роль церкви у нинішній ситуації в Україні відповідає очікуванням як віруючих, так і суспільства в цілому [10].

Отже, в підсумку можна констатувати, що війна рф проти України актуалізувала роль церкви як складової політичної системи. Незважаючи на воєнний стан, в Україні зберігається високий рівень релігійної свободи, не заборонено жодній церкві, на відміну від окупованих росією територій. Основними пріоритетами подальшої трансформації розвитку державно-церковних відносин у повоєнній Україні будуть такі:

- подолання регіонально-релігійного поділу країни (якщо він виникне уздовж кордону окупованих сьогодні українських територій), міжконфесійних конфліктів, зокрема, шляхом залучення громадських організацій, недержавних аналітичних центрів, що спеціалізуються на релігійній тематиці;

- сприяння душпастирській і соціально-гуманітарній діяльності релігійних організацій, що спрямована на надання церквою психологічної допомоги, підтримки у вирішенні соціальних і матеріальних проблем громадянам, внутрішньо переміщеним особам, на привернення міжнародної уваги до їхніх проблем;

- надання допомоги у забезпеченні альтернативної (невійськової) служби осіб, чий релігійні переконання не дозволяють брати до рук зброї;

- сприяння розвитку капеланської служби у Збройних Силах України, присутності духовенства у війську, перетворення її на вид актуального служіння своєму народові;

- покращення церковної комунікації, пошук нових виходів церкви на медіа як загальноукраїнського значення, так і світового, входження у соціальні мережі, створення бренд-буку церковних структур, розробка зручних для суспільства мобільних застосунків церков та ін.

Проте ключовим чинником трансформації політичного простору, а разом із ним і всієї політичної системи України, виступає українське суспільство, що змінюється під впливом війни. З одного боку, війна стала фактором його консолідації. З іншого – саме українське громадянське суспільство стало неочікуваною таємною зброєю в боротьбі з російською навалюю:

1. Перше, що описує українське суспільство сьогодні – віра в перемогу. Понад 90 % українців живуть із цією вірою. Перемога у війні стає націєтворчою ідеєю. Зараз бути українцем означає бути залученим до допомоги нашій перемозі. Участь кожного у перемозі буде критерієм, як формуватиметься нова стратифікаційна система у повоєнній Україні;

2. Суспільство в переважній більшості підтримує дії влади, відчуваючи при цьому напруженість, характерну для суспільства, що веде екзистенціальну оборонну війну;

3. Війна, як суспільно-політичне явище, змінила багатьох людей, пробудив у

них почуття гордості, патріотизму, взаємодопомоги. Понад 80 % українців сьогодні відчувають гордість за свою державу, 75 % вважають, що ми рухаємося правильно. У 2020 р. абсолютна більшість людей стверджувала, що відчуває розчарування у ставленні до держави, натомість зараз 90 % громадян такого розчарування не мають [11]. Крім того, сьогодні змінюються мережі взаємодії, соціальні практики, уявлення про себе та суспільство. Стали більш важливими співпраця та взаємодія між людьми. Під час повномасштабної війни українці безпрецедентно об'єдналися та згуртувалися;

4. Війна змінила ступінь соціальності економіки. Сьогодні ми є свідками того, що відбувається перехід від класичного ринкового обміну, коли, спрямовуючи певне благо, очікуємо певне благо у відповідь, до режиму дару – передаємо благо без отримання взаємного блага. Це є властивим не лише державі, а й багатьом учасникам економічних процесів в країні;

5. Незважаючи на певні обмеження, пов'язані з положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (призупинення виборів до органів влади всіх рівнів, заборона на проведення референдумів, демонстрацій, мітингів тощо, обмеження свободи слова, свободи пересування, запровадження комендантської години та ін.), українське суспільство продовжує демонструвати високу громадську активність, розуміння необхідності мілітарної ієрархії, певної централізації влади в умовах війни.

Повномасштабна війна стала поштовхом для змін і в роботі громадських організацій. Тепер вони більше співпрацюють, ніж конкурують одна з одною. Це простежується у реалізації спільних ініціатив для допомоги українському суспільству у боротьбі з агресором. Основними напрямками роботи громадських організацій сьогодні є: інтеграція ветеранів, співпраця з місцевими та регіональними громадами, організація та проведення вивчення громадської думки, навчання людей на тренінгах, збір та поширення інформації, забезпечення більшої прозорості, відкритості та участі громадян в ухваленні рішень, планування відновлення зруйнованих територій та ін. В умовах війни громадські організації фактично взяли на себе деякі функції, що зазвичай в інших країнах виконують органи виконавчої влади.

Суттєвим викликом для українського суспільства під час війни стало падіння народжуваності та зменшення тривалості життя, надмірна передчасна смертність, депопуляція, зниження густоти населення, особливо на окремих територіях. Війна різко скоротила населення України, переважно за рахунок біженців, більшість із яких становлять жінки фертильного віку та діти. За різними оцінками, від початку повномасштабної війни майже 8 млн людей залишили Україну. Зважаючи на те, що країна увійшла в стан війни, перебуваючи у затяжній демографічній кризі, протягом наступних десятиліть Україні загрожує різке скорочення населення, гендерний дисбаланс, нестача робочої сили. У свою чергу, зміна локації значної частини громадян всередині України, депопуляція одних територій і надлишкова популяція інших стануть каталізаторами трансформацій у структурі розселення, виробництва, на ринку праці, у запитах на професійні навички тощо. Всі ці процеси, накладені ще й на посттравматичний синдром, отриманий суспільством у ході війни, призведуть до ще більшої радикалізації позицій окремих верств населення (фронтників, біженців, внутрішньо переміщених осіб та ін.).

Висновки. Наведений вище аналіз трансформації політичної системи України в умовах російсько-української війни дозволяє дійти таких висновків:

1. Політична система України в умовах повномасштабного вторгнення РФ продемонструвала інституційну стійкість та ефективність;

2. Ця російсько-українська війна стала не тільки тестом на спроможність політичних інститутів України, але й лакмусовим папірцем згуртованості українського суспільства. Органи влади, політичні сили, неполітичні інститути об'єдналися заради перемоги у цій війні. Консолідація нації при цьому ґрунтується як на ентузіазмі і жертвності громадян, так і на адекватних кроках із боку органів влади, що відображають національний консенсус та готовність останньої до рівноправної співпраці з усіма представниками громадянського суспільства;

3. Війна яскраво продемонструвала, що політичній системі України вкрай потрібні сучасні стабільні, збалансовані й ефективні державні інститути з чітко визначеною сферою компетенції та формалізованими політичними практиками. Незбалансованість політичної системи країни, що до війни коливалася між циклічним посиленням і послабленням інституту Президента, змінилася, на наш погляд,

остаточним посиленням президентської вертикалі, централізацією влади в руках виконавчих інститутів. Зважаючи на це, а також на ту обставину, що й після нашої перемоги у війні РФ тривалий час залишиться ворогом України, актуальним напрямом подальшої політичної трансформації в нашій країні стане зміна форми правління, а саме: перехід до президентської форми правління із закріпленням на законодавчому рівні ключової політичної ролі Президента держави у структурі політичної влади;

4. Важливим чинником трансформації політичної системи України в умовах війни стала деолігархізація суспільних відносин, що створило широкий спектр потенційних можливостей для змін як у партійній системі держави, так і у медійному просторі;

5. Повномасштабна війна стала могутнім каталізатором національної ідентифікації та цивілізаційного вибору фактично для кожної церкви і деномінації в країні, створила умови для здобуття духовної незалежності всіх українських вірян, зміцнила позиції церкви в політичній системі України;

6. Українське громадянське суспільство в умовах війни вкотре продемонструвало свою стійкість, здатність до мобілізації та об'єднання. Воно знайшло свою націєтворчу ідею – перемогу у війні. Зростання суспільного запиту на залучення громадян і громадських організацій до ухвалення управлінських рішень, безпрецедентне нарощування волонтерського руху, посилення горизонтальних зв'язків, формування міжрегіональної згуртованості – все це демонструє зрілість українського суспільства, його спроможність реагувати на непрості виклики сьогодення;

7. Зміни орієнтирів трансформації політичної системи України, що пов'язані з початком російсько-української війни, формують запит суспільства на створення моделі управління країною після перемоги, переформатування системи політичної влади, швидкі реформи у відновленні країни в певній системі координат.

Список використаних джерел

1. Тисячний В. Процес девіації політичної системи України в умовах її моноцентричності та воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. № 1 (67). С. 49–58. URL : [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-1\(67\)-7](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-1(67)-7).

2. Політична система України в умовах війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny>.

3. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.

4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.

5. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (1 березня 2022). Соціологічна група «Рейтинг». URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html.

6. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022р.). *Разумков центр*. URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>.

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора : Закон України від 03 березня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text>.

8. Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну : Закон України від 22 травня 2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>.

9. Війна і Церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022 р. (листопад 2022 р.). *Разумков центр*. URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r>.

10. Коваліско Н., Сокур'янська Л. Круглий стіл «Українське суспільство після перемоги». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 4. С. 179–192. URL : <http://stmm.in.ua/archive/ukr/2022-4/16.pdf>.

11. Skyba E., Tkachenko K. Philosophical foundations of a new approach to the community policing' activity. *Philosophy, Economics And Law Review*. 2023. Vol. 3. No. 2. P. 17.

Надійшла до редакції 08.02.2024

Прийнято до публікування 22.02.2024

References

1. Tysiachnyi, V. (2023) Protses deviatitsii politychnoi systemy Ukrainy v umovakh yii monotsentrychnosti ta voiennoho stanu [The process of deviation of the political system of Ukraine in the conditions of its monocentricity and martial law]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*. № 1 (67), pp. 49–58. URL : [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-1\(67\)-7](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-1(67)-7). [in Ukr.].
2. Politychna systema Ukrainy v umovakh viiny [The political system of Ukraine in the conditions of war]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viiny>. [in Ukr.].
4. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. [in Ukr.].
5. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. [in Ukr.].
6. Zahalnonatsionalne opytuvannia: Ukraina v umovakh viiny (1 bereznia 2022) [National survey: Ukraine in conditions of war (March 1, 2022)]. *Sotsiologichna hrupa «Reitynh»*. URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html. [in Ukr.].
7. Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh instytutiv, polityko-ideolohichni orientatsii hromadian Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii (veresen–zhovten 2022r.) [Citizens' assessment of the situation in the country, trust in social institutions, political and ideological orientations of Ukrainian citizens in the conditions of Russian aggression (September–October 2022)]. *Razumkov tsestr*. URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideolohichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-ahresii-veresen-zhovten-2022r>. [in Ukr.].
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zaborony vyhotovlennia ta poshyrennia informatsiinoi produktsii, spriamovanoi na propahuvannia dii derzhavy-ahresora [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Prohibition of Production and Distribution of Information Products Aimed at Promoting the Actions of the Aggressor State] : Zakon Ukrainy vid 03 bereznia 2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text>. [in Ukr.].
9. Pro zaboronu propahandy rosiiskoho natsyistskoho totalitarnoho rezhymu, zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii yak derzhavy-terorysta proty Ukrainy, symboliky voiennoho vtornennia rosiiskoho natsyistskoho totalitarnoho rezhymu v Ukrainu [On Prohibition of Propaganda of the Russian Nazi Totalitarian Regime, Armed Aggression of the Russian Federation as a Terrorist State Against Ukraine, Symbols of the Military Invasion of the Russian Nazi Totalitarian Regime in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 22 travnia 2022 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>. [in Ukr.].
10. Viina i Tserkva. Tserkovno-relihiina sytuatsiia v Ukraini 2022 r. (lystopad 2022 r.) [War and the Church. Church and religious situation in Ukraine in 2022 (November 2022)]. *Razumkov tsestr*. URL : <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnorelihiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r>. [in Ukr.].
11. Kovalisko, N., Sokurianska, L. (2022) Kruhlyi stil «Ukrainske suspilstvo pislia peremohy» [Round table «Ukrainian society after victory»]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. № 4, pp. 179–192. URL : <http://stmm.in.ua/archive/ukr/2022-4/16.pdf>. [in Ukr.].
12. Skyba, E., Tkachenko, K. (2023) Philosophical foundations of a new approach to the community policing activity. *Philosophy, Economics And Law Review*. Vol. 3. No. 2, p. 17.

ABSTRACT

Oleh Levin, Oleh Poplavskiy. Transformation of the political system of Ukraine through the russian-Ukrainian war. The article examines the influence of the russian-Ukrainian war, the introduction of martial law in Ukraine, on the transformation of its political system.

An attempt is made to understand the problems that have arisen in the functioning of state and local self-government bodies, mass media, political and non-political institutions of society, and to analyze new political realities and processes. It is proved that the political system of Ukraine in the conditions of a full-scale invasion of the russian federation demonstrated institutional stability and efficiency. The need for further transformation of the political system of Ukraine in order to transition to a presidential form of government, to create stable, balanced and effective modern state institutions with a clearly defined sphere of competence and formalized political practices is emphasized.

During martial law and Russia's full-scale war against Ukraine, the President is Commander-in-Chief and during wartime his role increases. Currently, the President of Ukraine controls security and defense and foreign policy. If, after the war, it becomes necessary to make changes to the Constitution regarding a change in the form of government, the articles prescribing the powers of the Verkhovna Rada, the President, and the Cabinet of Ministers will be changed.

Prospects for further political changes in the country after the victory in the war are determined.

Keywords: *political system, transformation, power, society, war, martial law.*

УДК 343.727:070.16:32.019.5
DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-110-121

Андрій САМОТУГА[©]
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СВОБОДА І ПЛЮРАЛІЗМ МЕДІА У МЕХАНІЗМІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЄС ТА ВИМОГИ ДО УКРАЇНИ

У статті йдеться про значення свободи та плюралізму медіа в механізмі верховенства права Європейського Союзу. Висвітлено діяльність інституцій ЄС у взаємодії з неофіційними суб'єктами щодо моніторингу засобами правотворчості та правозастосування стану свободи й плюралізму медіа в цьому механізмі. Окрім моніторингу, Європейською комісією вжито законодавчих заходів щодо захисту медійних організацій та журналістів від необґрунтованих втручань та обмежень діяльності з боку владних суб'єктів. Натомість організаційні заходи та санкційний механізм щодо порушень свободи медіа потребують активізації. Наголошено на вимогах ЄС до України як держави-кандидата в частині гарантій свободи медіа за результатами моніторингу і звітів 2022 та 2023 р.

Ключові слова: медіа, свобода, плюралізм, Європейський Союз, звіт, вимоги, журналіст, інформаційна безпека, соціальні питання.

Постановка проблеми. Провідною метою і засобом політичного та економічного становлення й подальшого існування будь-якого етносу, тобто перетворення його на повноправну націю, є свобода. Водночас свобода може повноцінно реалізовуватися лише в безпековому середовищі, тобто за відсутності й мінімізації відповідних загроз і викликів. Однією з важливих сфер свободи індивіда, суспільства і держави є інформаційна сфера, що передбачає насамперед свободу інформаційної діяльності – вільно шукати, отримувати, накопичувати, розпоряджатися, поширювати, спростовувати й захищати інформацію як особисту та суспільну цінність. Ба більше, інформація з розвитком людства й технічним прогресом усе менше стає особистим надбанням, навпаки – вона все більше набуває масового характеру, а отже, центральним і головним суб'єктом інформаційних відносин вважаються засоби масової інформації, або як прийнято їх зараз називати – «медіа».

Втім, як впливає із доктринальних та нормативних правових джерел, свобода, а тим більше медійна, не є абсолютною, адже передбачає наявність певних обов'язків та обмежень, націлених на непорушення прав інших осіб та інтересів передовсім держави, що становить собою концепт національної безпеки, особливо в умовах нинішньої війни, розв'язаної росією проти України. Звідси, держава уповноважує себе на підставі закону та дотримання принципу верховенства права на застосування відповідних обмежень, але при цьому не зловживаючи наданими повноваженнями або не вдаючись до надмірної дискреції в цій сфері.

У зв'язку з цим вартими нашої уваги в цій статті буде досвід Європейського Союзу на рівні законодавчої та правозастосовної практики щодо гарантій свободи та плюралізму медіа як складової механізму верховенства права у контексті виконання Україною вимог і зобов'язань для набуття нею членства в цій демократичній спільноті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Виходячи із комплексності окресленої проблеми, питання верховенства права, складовою якого є, зокрема, свобода слова, висвітлено, але переважно фрагментарно, у працях з теорії права С. Головатого та Ю. Євтушок. Конституційно-правові дослідження проблем реалізації права на інформацію в контексті свободи слова, правового статусу медіа та інформаційної безпеки здійснили свого часу О. Каплій, Н. Кушаківа, О. Нестеренко, В. Середюк, І. Чиж, Т. Чубарук; порівняльно-правовий аналіз

закріплення конституційного права на інформацію в країнах ЄС викладено в роботі Ю. Богдан. У сфері інформаційного права та суміжних галузей кілька праць (І. Доронін, Ю. Лісовська, Ю. Максименко та ін.) стосуються проблем свободи інформаційної діяльності як складової гарантій інформаційної безпеки. Дещо дотичною до нашої тематики, з огляду на євроінтеграційні перспективи України як однієї з гарантій інформаційної безпеки держави, є праця Т. Ткачука.

Однак, наведені та інші автори праць недостатньо відповідають поставленій проблемі, зважаючи на новочасні тенденції розвитку інформаційного суспільства, взагалі, та стан медійної сфери, зокрема, особливо в умовах загострення інформаційної війни як складової гібридної (фактично, державно організованого тероризму), а також враховуючи вимоги до України як кандидата на членство в ЄС у частині розбудови та зміцнення механізму верховенства права у демократичному суспільстві.

Мета: висвітлити діяльність інституцій ЄС у взаємодії з неофіційними суб'єктами щодо моніторингу засобами правотворчості та правозастосування стану свободи й плюралізму медіа як складової механізму верховенства права у держав-членах та державах-кандидатах, звернувши увагу на ефективність подібних заходів, зокрема санкційних (за наявності таких).

Вклад основному матеріалу. Роль медіа у сучасному демократичному й вільному світі важко недооцінити. Вони позиціонуються як своєрідний комунікатор, посередник між владою та громадянським суспільством, а часто як засіб контролю народу над державою. Зважаючи на свою виняткову значущість, самі медіа та їхні творчі працівники – журналісти – потребують державного та суспільного захисту, так само як життєво важливі національні інтереси й цінності.

На думку деяких дослідників, до національних цінностей в інформаційній сфері віднесено, зокрема, свободу інформації, захищеність інформаційних прав людини, доступ до інформації, нейтралізацію негативних інформаційних впливів та ін. Первинним у структурі національних цінностей в інформаційній сфері, на їхнє переконання, має стати соціально-економічний компонент інформаційної безпеки [8, с. 10]. Зрештою, за визначенням провідних інституцій ЄС, складовою механізму верховенства права поряд із ефективністю системи правосуддя, антикорупційної політики, що має сприяти здоровому соціальному клімату в державі, та інституційної дієвості системи стримувань і противаг, є саме свобода та плюралізм медіа, що покликані забезпечувати відповідальність влади [19].

Як впливає зі ст. 2. Договору про Європейський Союз, Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини. Зазначені цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків [4].

Необхідно зазначити, що забезпечення діяльності й захист вільних та незалежних національних медіа є не лише внутрішньою справою окремої держави. Зважаючи на недостатність в Україні та інших транзитивних державах внутрішніх організаційних, людських та матеріальних ресурсів, до цієї справи активно залучаються міжнародні актори в особі наднаціональних інституцій та неурядових медійних і правозахисних структур. А сама держава, заявивши про себе на конституційному рівні як про демократичну, правову та соціальну, зі свого боку, має прагнути долучитися до цього процесу. Обравши євроінтеграційний курс та визначивши вступ до НАТО своїм стратегічним пріоритетом (знову ж таки в конституційний спосіб), Україна має орієнтуватися передусім на стратегію розвитку країн-учасниць ЄС та НАТО в інформаційній сфері. Для нашої держави імплементація європейських стандартів правового забезпечення інформаційної безпеки держави є пріоритетним засобом інтеграції в європейський правовий простір [8, с. 1].

На думку деяких авторів та відповідно до положень програмних актів держави в інформаційній сфері, однією із загроз інформаційній безпеці, поряд із кібератаками на інформаційні ресурси, є, зокрема, порушення права на свободу інформаційної діяльності через обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації, в результаті чого правдива й неупереджена інформація часто або замовчується, або підмінюється пропагандою та дезінформацією, а також створення монополій на формування, одержання і поширення інформації в Україні, у тому числі з використанням телекомунікаційних систем [5, с. 9; 7, с. 497]. У зв'язку з цим варто згадати, як

зароджувалися тоталітарні режими, а саме із суцільного одержавлення медіа галузі зв'язку: у ХХ ст. – засоби зв'язку (пошта, телефон телеграф), преса, книговидавництво, телебачення та кіноіндустрія при більшовиках і нацистах; на початку ХХІ ст. – здебільшого аудіовізуальні медіа в «постдемократичній» рф, коли для незалежних медійників було уготовлено три шляхи: або жертвувати собою заради професійної честі, або політична еміграція, або перелицьовування на провладних антиукраїнських та антизахідних пропагандистів.

Мають місце непоодинокі випадки втручання в професійну організаційно-творчу діяльність медіа та в індивідуальну професійну творчу діяльність журналістів, інші посягання на свободу інформаційної діяльності, зокрема перешкоджання їх професійній діяльності, погрози, насильство щодо них, посягання на їхнє життя та власність. Зазначене позбавляє журналістів можливості належним чином інформувати суспільство про суспільно важливі події та явища [6].

Подолання цих та інших негативних явищ в інформаційній сфері зайвий раз доводить необхідність повноцінної інтеграції України у європейський правовий та безпековий простір, кінцевою метою чого є набуття Україною членства в ЄС. Перші важливі кроки на цьому шляху вже зроблено, поштовхом для яких стала Революція Гідності 2013-2014 рр., підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, підписання у 2017 р. угоди про безвізовий режим України з ЄС і, нарешті, але, на жаль, вже в умовах збройної відсічі повномасштабному російському вторгненню, отримання Україною у червні 2022 р. статусу кандидата на членство в ЄС.

Подібні досягнення та подальші дії висувають до України вимоги щодо створення й дотримання європейських стандартів верховенства права, складовою чого, як було вже зазначено, є свобода і плюралізм медіа.

У гл. 14 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС зазначено на необхідності для Сторін зміцнювати співробітництво щодо розвитку інформаційного суспільства, зокрема через посилення незалежності та адміністративної спроможності національного регулятора у галузі зв'язку з метою забезпечення його здатності вживати відповідних регуляторних заходів та впроваджувати свої рішення і всі відповідні норми, а також гарантування добросовісної конкуренції на ринках. Згідно з гл. 15 Угоди, Сторони здійснюють співробітництво з метою просування аудіовізуальної галузі в Європі та заохочення спільного виробництва у галузі кінематографії та телебачення. Співробітництво може включати, *inter alia*, питання підготовки журналістів та інших працівників медіа-сфери, як друкованих, так і електронних видань, а також питання підтримки медіа (громадських і приватних), з метою посилення їхньої незалежності, професіоналізму та зв'язків з іншими європейськими медіа відповідно до європейських стандартів, зокрема стандартів Ради Європи [9].

Статтею 11 Хартії основних прав Європейського Союзу визначено, що кожен має право на вираження своїх поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, отримувати та розповсюджувати інформацію та ідеї без будь-якого втручання державних органів та незалежно від державних кордонів; свобода та медіа мають поважатися [11]. Зазначене положення цілком кореспондується зі ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, якою, зі свого боку, передбачено право держав вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств, а також запроваджувати обмеження на здійснення цього права в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [3].

Зважаючи на відповідні вимоги до України щодо свободи інформаційної діяльності, необхідно, як вважаємо, приділити увагу передовсім стану справ у цій сфері в самому ЄС на рівні його вищих інституцій та в його окремих державах-членах.

Головним актором серед вищих інституцій ЄС, що моніторить стан свободи та плюралізму ЗМІ й приймає відповідні рішення у вигляді рекомендації для країн-членів та країн-кандидатів на членство, є виконавчий орган – Європейська комісія. Безпосередньо здійснення інформаційної політики Єврокомісії покладено на одного із її віце-президентів. На сьогодні серед 27-и єврокомісарів від кожної країни-члена це Вера Йоурова, колишня Єврокомісарка з питань юстиції, прав споживачів і гендерної рівності, до цього – Міністерка регіонального розвитку Чехії. До її повноважень

віднесено, зокрема: протидію дезінформації (переважно російській) зі збереженням свободи вираження поглядів, свободу преси та плюралізму медіа; моніторинг виконання Кодексу правил щодо втручання регуляторних органів; виявлення ризиків для плюралізму в медіа-секторі та розробка транскордонних проектів для підтримки незалежної та різноманітної журналістської діяльності; ведення переговорів щодо Реєстру прозорості та незалежного органу з питань етики для інституцій ЄС; координація Європейської громадянської ініціативи*; керівництво роботою щодо приєднання ЄС до Європейської конвенції з прав людини; моніторинг застосування Хартії основних прав; захист права на мирні зібрання та свободу асоціацій [16]. Роль саме цього віце-президента ЄК зводиться до ширшого кола питань – вона є фактично єврокомісаром, або уповноваженим ЄС з громадянських прав людини, тоді як соціальними правами опікується інший віце-президент Єврокомісії – наразі представниця Хорватії.

Задля ефективності та неупередженості моніторингу Єврокомісія активно співпрацює з такими міжнародними неурядовими правозахисними та медійними організаціями, як «Freedom House», «Репортери без кордонів» (RSF – фр. «Reporteurs sans frontières»), «Європейська асоціація журналістів» (EJA) та «Швидке реагування на свободу медіа» (MFRR – Media Freedom Rapid Response), Центр плюралізму та свободи медіа (CMPF) спільно з Центром Роберта Шумана.

Серед наведених особливо слід відзначити останню. MFRR – це загальноєвропейський механізм, що відстежує, контролює та реагує на порушення свободи медіа в країнах-членах ЄС та країнах-кандидатах. Проект MFRR, який співфінансує Єврокомісія, надає юридичний супровід та практичну підтримку й громадську адвокацію журналістів і просування свободи медіа. Партнерами проекту є такі спільноти, як ARTICLE 19 Europe (ст. 19 Загальної декларації прав людини, що проголошує право на свободу переконань і на їх вираження, та свободу шукати, отримувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами [21]) Європейська федерація журналістів (EFJ), Free Press Unlimited (FPU), Європейський центр свободи преси та медіа (ЕСРМФ), Міжнародний інститут преси (ІПІ) та Osservatorio Balcani e Caucaso Transeuropa. (ОБСТ). У матеріалах MFRR відображуються всі сповіщення з початку запуску проекту в березні 2020 р. До квітня 2022 р. проект MFRR також охоплював Сполучене Королівство, що був припинений у зв'язку з Brexit. У березні 2022 р. повноваження MFRR було продовжено, щоб включити Україну до цього проекту, починаючи з 24 лютого 2022 р. Моніторинг Молдови здійснюється з 23 червня 2022 р. (коли вона разом з Україною отримала статус кандидата на членство в ЄС), а за Боснією та Герцеговиною – з 15 грудня 2022 р.

Одними із жерел формування звітів та іншої документації MFRR є повідомлення про інциденти, пов'язані з порушенням прав журналістів та свободи медіа. Повідомлення може надіслати кожен, зокрема анонімно, за допомогою розробленої MFRR онлайн-форми [21]. До повідомлення бажано додавати якомога більше задокументованої інформації: новинні статті, інтернет-джерела, фото- й відеоматеріали тощо для прискорення процесу перевірки. Після надсилання сповіщення публікується не одразу, а пересилається нашим експертам із моніторингу для перевірки. Онлайн-форма містить такі обов'язкові для заповнення поля: тема; опис; дата інциденту; місце інциденту за онлайн-мапою, тоді як контактні дані особи, яка повідомляє про інцидент, є вже опцією [23].

За даними MFRR, в Україні зафіксовано випадки, не пов'язані з війною, зокрема сутички правоохоронців із журналістами під час ведення ними репортажів про акції протесту. Незважаючи на те що переважну більшість порушень свободи медіа, зафіксованих у 2022 р., приписували російським окупантам, за деякі випадки, за твердженням MFRR, відповідальна українська влада. Йдеться про обмеження медіа-діяльності під час війни, а також об'єднання більшості загальнонаціональних та приватних телеканалів в єдину державну інформаційну службу. Групи, що займаються свободою медіа, також висловлювали занепокоєння щодо тодішнього законопроекту про медіа, зокрема в частині надання національному регулятору надто широких повноважень щодо анулювання ліцензій на мовлення онлайн-медіа, зокрема без

* European Citizens' Initiative – спосіб участі громадян країн ЄС у виробленні політики ЄС, зокрема через законодавчу ініціативу [14].

звернення до суду, без достатніх на те підстав. Хоча, загалом, 2022 р. був критичним для свободи медіа в Україні, цей публічний сектор залишається все-таки стійким. Та й журналістське співтовариство України також здобуло визнання в усьому світі за мужність, виявлену під час висвітлення війни у своїй країні [17].

Тоді як ризики для фізичної безпеки журналістів та інші виклики, пов'язані із російським вторгненням, залишалися головним занепокоєнням в Україні, паралельно медіа зіткнулися з проблемами, створеними внутрішніми акторами. У деяких випадках вони також були опосередковано спричинені війною та правовим режимом воєнного стану. Не менш тривожною тенденцією стало використання словесних нападів на журналістів: у 2023 р. в Україні було зареєстровано 41 випадок серйозних вербальних атак, що переважно полягали у залякуванні, погрозах та дискредитації. Посягання, пов'язані з медіа-власністю, також завдали шкоди: це включало 23 великі хакерські або DDoS-атаки. Нарешті, партнери MFRR зафіксували 11 судових інцидентів, що становить 7,4% усіх медіа-конфліктів в Україні за другу половину 2023 р. Загалом, в Україні у 2023 р. тривали серйозні виклики свободі медіа, які спостерігалися у 2022 р. Хоча за 2023 р. сталося порівняно менше фізичних нападів на журналістів у контексті війни, небезпека їх почастищення не зменшилася [18].

Суб'єкти владних повноважень, обмежуючи свободу та плюралізм медіа, часом безпідставно посилаються на інтереси «національної безпеки» та вимоги надзвичайного чи воєнного стану, навіть зловживаючи та маніпулюючи ними в силу дискреційності своїх повноважень. З цього приводу деякі українські дослідники зауважують, що особливість законодавства у сфері національної безпеки полягає у наявності надзвичайності, як притаманної йому риси. Основною відмінністю законодавства, що регламентує надзвичайний стан та подібні адміністративно-правові режими, є його ухвалення в ситуації постійної надзвичайності. Ця надзвичайність, будучи управлінською парадигмою, означає, що ухвалені у надзвичайному стані з певних причин у межах відповіді на загрози у сфері національної безпеки законодавчі акти діють не тимчасово, а стають частиною системи законодавства, претендуючи на універсальність. Особливістю такого законодавства є тенденція до екстраординарності юридичного процесу, процедури, компетенції державних органів при вирішенні судових спорів. Окрім цього, надзвичайність створює передумови до порушення та невідповідного обмеження прав і свобод людини та ускладнює пошук балансу між такими правами та інтересами суспільства [1, с. 25].

Як приклад юридичної екстраординарності можна навести розробку і прийняття вже згаданого Закону України «Про медіа», до речі, на вимогу саме ЄС та з урахуванням його рекомендацій і зауважень до законопроекту. Після численних суспільних обговорень та доопрацювань закон схвально оцінила Єврокомісія у звіті своєї робочої групи «Україна 2023», зазначивши, що це є помітним досягненням в складному контексті російського повномасштабного вторгнення, зокрема через його активний публічний громадянський простір і різноманітність медіа, особливо на регіональному рівні. Згідно з глобальним рейтингом свободи медіа «Репортерів без кордонів», Україна піднялася на 27 позицій – зі 106-о на 79-е місце. До 24 лютого 2022 р. загальний контекст був сприятливим для медіа свободи, що дозволяв критичне висвітлення подій. У нинішньому складному контексті воєнного стану Україна прийняла деякі рішення щодо обмеження доступу для медіа та журналістів у певних галузях і сферах, але застосовувала їх, загалом, стримано. Значне скорочення прибутків від реклами також вплинуло на медіа-ринок у країні та призвело до концентрації, зокрема, телевізійних програм та звуження доступу до плюралістичних ЗМІ [12].

Враховуючи повідомлення зазначених на інших неурядових правозахисних інституцій та з метою впорядкування й уніфікації відповідних документів, Єврокомісія за ініціативи її нинішньої Голови У. фон дер Ляєн у 2022 р. розробила методологію підготовки щорічного звіту щодо верховенства права. Він забезпечить узагальнення значних подій у державах-членах та на рівні ЄС, як позитивних, так і негативних. Підхід до моніторингу буде однаковим у всіх державах-членах і ґрунтуватиметься на порівняльній інформації та всіх відповідних джерел на основі відкритого діалогу з державами-членами. Моніторинг охоплює чотири опори: 1) систему правосуддя, 2) систему боротьби з корупцією, 3) плюралізм та свободу медіа, а також 4) інші інституційні питання, пов'язані зі стримуваннями та противагами. У розділі медіа свободи та плюралізму методологію розроблено за такими показниками (табл. 1):

**Методологія підготовки щорічного звіту щодо верховенства права
(витяг) [15]**

СВОБОДА І ПЛЮРАЛІЗМ МЕДІА	
Тематика	Головні джерела
(i) регуляторні органи у сфері медіа; (ii) прозорість медіа власності та втручання уряду: - прозоре розміщення державної реклами, - публічні інформаційні кампанії, - правила, що регулюють прозорість медіа власності; (iii) Законодавчий захист журналістів: - правила та практики захисту журналістської та іншої діяльності медіа від державного втручання, можливість розслідування посягань на журналістів, доступ до інформації/публічних документів	<ul style="list-style-type: none"> • Інформації держав-членів та інших заінтересованих сторін (стейкгоल्дерів) у контексті європейського механізму верховенства права. • Відвідування країни. • Прецедентне право Суду Європейського Союзу. • Практика Європейського суду з прав людини. • Звіти про виконання. • Звіти MFRR. • Відповідні аспекти впровадження Директиви про аудіовізуальні медіа-послуги (AVMSD) • Європейська група регуляторів аудіовізуальних медіа-послуг (ERGA) • Звіти міжнародних організацій та асоціацій, таких як «Репортери без кордонів». • Прямі контакти з національними органами влади, системою правосуддя, стейкгольдерами та міжнародними організаціями. • Відповідні матеріали Агентства з фундаментальних прав ЄС (FRA) • Звіти Ради Європи, Платформа Ради Європи для сприяння захисту журналістики та безпеки журналістів, Європейська аудіовізуальна обсерваторія, Управління ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини та звіти ООН

Дотримуючись цієї методології, Єврокомісія 5 липня 2023 р. у вигляді Повідомлення до Європейського Парламенту, Ради, Європейського Економічного та Соціального Комітету та Комітету Регіонів оприлюднила Звіт про верховенство права за 2023 р. У вступі до цього документа, зокрема, стверджується, що останніми роками такі основоположні цінності ЄС, як верховенство права, демократія та основні права зазнали посягань у всьому світі, випробовуючи стійкість ЄС та його держав-членів. Агресивна війна росії проти України є трагічним нагадуванням про те, що такі цінності ніколи не можна сприймати як даність, а потрібні постійні проактивні дії, щоб захистити ці цінності та європейську спільноту перед лицем нових викликів.

Далі у розд. 2.3 «Плюралізм та свобода медіа» Звіту зазначено, що загальний рейтинг 2023 р. класифікує плюралізм ЗМІ як «високий ризик» у п'яти державах-членах (у порядку зростання ризику – Хорватія, Кіпр, Греція, Словенія та Мальта) і як «дуже високий ризик» у чотирьох державах-членах (Болгарія, Польща, Румунія та Угорщина).

Усі держави-члени, як ідеться у Звіті, мають чинне законодавство, що визначає повноваження та незалежність медіа-регуляторів відповідно до вимог Директиви про аудіовізуальні медіа-послуги (AVMSD), а саме: незалежність від уряду, неупередженість, прозорість, підзвітність, адекватні ресурси, процедури призначення та звільнення й ефективні механізми оскарження рішень. Прогрес у цьому напрямку значно помітний у Чехії, Литві, Ірландії, менше – в Естонії, Іспанії та Швеції. Не виконали рекомендації ЄС у цій сфері Угорщина, Словенія, Польща, Греція та Румунія. Нове законодавство, що підвищує прозорість медіа-власності або покращує публічну доступність інформації про неї, було прийнято в Греції, Люксембурзі, Швеції та посилено на Кіпрі, менш просунулася в цьому напрямку Болгарія, гірша ситуація в Чехії та Франції.

Стосовно захисту медіа від політичного тиску та впливу, а саме встановлення прозорих правил справедливого розподілу державної реклами та надійних гарантій запобігання політизації суспільних медіа, то, незважаючи на прийняття порівняно прогресивного законодавства відповідно до рекомендацій звіту 2022 р., певні проблеми все ще залишаються в Австрії, Болгарії та Литві, а в Угорщині та Хорватії не було вжито чи заплановано жодних законодавчих і практичних заходів.

Реформи, спрямовані на посилення незалежності національних суспільних мовників, проводяться в Люксембурзі, Словенії, Німеччині та Естонії; бажає бути кращою ситуація у Словаччині та Чехії, а практична реалізація реформ вимагається від Кіпру, Ірландії та Швеції. Проте не було вжито жодних заходів у цій сфері в Румунії, Мальті, Польщі та Угорщині.

Стосовно забезпечення права на доступ до публічної інформації, суттєві законодавчі та практичні заходи було вжито в Чехії, Литві та Словаччині; триває підготовча робота в цьому напрямку в Іспанії, Угорщині, Люксембурзі, Хорватії та

Німеччині. Невиконаними залишаються рекомендації, викладені у звіті 2022 р., на Мальті, в Австрії та Фінляндії.

Як вбачається зі звіту, не зрушується на краще ситуація за майже всіма показниками на Мальті, де ще 2017 р. було вбито через підриг авто журналістку Д. Каруану Галіцію, яка займалася розслідуванням фактів ТОП-корупції (так само у 2016 р. у центрі Києва у автомобілі підірвали білоруського опозиційного журналіста П. Шеремета). У 2018 р. у Словаччині було вбито разом із нареченою журналіста Я. Куцяка, який висвітлював факти корупції та олігархії в проросійському уряді Р. Фіцо, що призвело до його відставки, але повернення до влади знову таки на антиукраїнській риториці після парламентських виборів 2023 р. Втім у Словаччині, на відміну від Мальти, ситуація зі свободою медіа суттєво покращується, чого не можна стверджувати про деякі інші країни ЄС та країни-кандидати. У 2018 р. у Стамбулі у приміщенні консульства Саудівської Аравії (до речі, найбільшого у світі експортера нафти) задушили та розчленували тіло саудівського журналіста Д. Хашоггі, який до цього емігрував до США і публікував у «Washington Post» критичні матеріали про саудівську владу. У 2021 р. в Афінах застрелили грецького журналіста Дж. Карайваза, а в Амстердамі вбили нідерландського журналіста-розслідувача П. Р. де Фріза.

Загрози фізичній безпеці, кібератаки, наклепницькі кампанії, юридичні погрози та цензура ставлять під загрозу безпеку журналістів, хоча у 2022 р. Платформа Ради Європи зареєструвала зменшення (на 25 %) попереджень у державах-членах ЄС порівняно з 2021 р. Кілька держав-членів вжили заходів щодо поліпшення безпеки журналістів відповідно до рекомендацій звіту за 2022 р. У зв'язку з цим завершено реформи у Греції, Бельгії, Швеції, Фінляндії та Ірландії.

Особливою формою переслідування журналістів і правозахисників, які беруть участь у громадській діяльності з питань, що становлять суспільний інтерес, є так звані стратегічні судові позови проти участі громадськості (SLAPPs – Strategic lawsuits against public participation), щоб змусити журналістів замовкнути та створили негативний вплив на свободу медіа. Найпоширенішою підставою для подання SLAPP проти журналістів є звинувачення їх у наклепі. Щоб усунути загрозу SLAPPs і відповісти на рекомендації звіту за 2022 рік, кілька держав-членів планують запровадити спеціальні процесуальні гарантії та/або переглянути свої закони про наклеп. У Литві прийнято законодавство, спрямоване на дострокове закриття таких справ і перегляд кримінальної відповідальності за наклеп. В Італії розгорнуто реформування законодавчих положень щодо наклепу й захисту професійної таємниці та журналістських джерел. У парламенті Словаччини обговорюється законопроект, спрямований на посилення захисту журналістів, зокрема шляхом зміни положень кримінального законодавства про наклеп. Оголошені реформи очікують на Мальті та в Ірландії [13].

Окрім загального аналізу та рекомендації Єврокомісії кожній державі-члену, фундацією «Моніторинг плюралізму медіа» (MPM – Media Pluralism Monitor) складається узагальнений щорічний рейтинг країн ЄС за рівнем свобод медіа. MPM – незалежний проект, що співфінансується Єврокомісією на основі фінансових асигнувань Європарламенту та реалізується з 2013 р. Центром медіа-плюралізму та свободи медіа (СМРМФ) спільно з Центром Роберта Шумана. Звіт за 2023 р. знаменує собою другий випадок, коли MPM представляє загальний рейтинг країн на основі їхніх середніх рівнів ризику в чотирьох основних медійних сферах (фундаментальний захист, ринкова множинність, політична незалежність і соціальна інклюзивність) за більш як 200 показниками за квінтільним (п'ятиступеневим) рейтингуванням (табл. 2).

Таблиця 2

Загальний рейтинг країн-членів ЄС та країн-кандидатів за ступенем ризику свободи медіа у 2023 р., (у 2022 р.), % [10; 22]

I – дуже низький	II – низький	III – середній	IV – високий	V – дуже високий
Німеччина 24(20)	Португалія 40(40)	Люксембург 45(46)	Хорватія 57(58)	Болгарія 64(66)
Швеція 29(28)	Фінляндія 43(45)	Словаччина 47(52)	Кіпр 58(56)	Польща 65(67)
Нідерланди 32(33)	Ірландія 43(42)	Півн.Македонія* 50(50)	Греція 61(64)	Румунія 65(63)
Данія 34(32)	Австрія 44(47)	Італія 51(51)	Словенія 62(64)	Сербія* 67(64)
Бельгія 37(34)	Естонія 44(43)	Чехія 53(54)	Мальта 63(61)	Албанія* 70(70)
Франція 38(37)	Латвія 44(48)	Іспанія 54(55)	Чорногорія* 63(62)	Угорщина 74(66)
Литва 39(41)				Туреччина* 79(82)

* Країни-кандидати, з якими розпочато переговори про вступ до ЄС, але з Туреччиною у 2018 р. переговори призупинено через погіршення стану з верховенством права, демократією та основними правами.

Для підтвердження достовірності наведених даних варто звернутися до результатів моніторингу інших світових неурядових організацій, зокрема вже згаданої RSF. Втім моніторинг охоплює вже не лише країни-члени ЄС, а й усі держави-члени Ради Європи (табл. 3).

Таблиця 3

Індекс свободи медіа у світі у 2023 р. (витяг: держави-члени Ради Європи)

[URL : <https://rsf.org/en/index?year=2023>]

Країна (у порядку спадання)	Глобальна оцінка		Місце усвіті	Індекс місяця відносно 2022 р.	Країна (у порядку спадання)	Глобальна оцінка		Місце усвіті	Індекс місяця відносно 2022 р.
	2023	2022				2023	2022		
Норвегія	95,18	92,65	1	=	Андорра	75,05	68,79	37	+14
Ірландія	89,91	88,3	2	+4	Північна Македонія	74,35	68,44	38	+19
Данія	89,48	90,27	3	-1	Чорногорія	74,28	66,54	39	+14
Швеція	88,15	88,84	4	-1	Італія	72,05	68,16	41	+17
Фінляндія	87,94	88,42	5	=	Хорватія	71,95	70,42	42	+6
Нідерланди	87	77,93	6	+22	Вірменія	70,61	68,97	49	+2
Литва	86,79	84,14	7	+2	Словенія	70,59	68,54	50	+4
Естонія	85,31	88,93	8	-4	Румунія	69,04	68,46	53	+3
Португалія	84,6	87,07	9	-2	Кіпр	68,62	65,97	55	+5
Ліхтенштейн	84,47	84,03	11	-1	Косово	68,38	67	56	+5
Швейцарія	84,4	82,72	12	+2	Польща	67,66	65,64	57	+9
Чехія	83,58	80,54	14	+6	Боснія- Герцеговина	65,43	65,64	64	+3
Латвія	83,27	79,17	16	+6	Болгарія	62,98	59,12	71	+20
Словаччина	83,22	78,37	17	+10	Угорщина	62,96	59,8	72	+13
Ісландія	83,19	82,69	18	-3	Грузія	61,69	59,3	77	+12
Люксембург	81,98	79,81	20	+1	Україна	61,19	55,76	79	+27
Німеччина	81,91	82,04	21	-5	Мальта	59,76	61,55	84	-6
Франція	78,72	78,53	24	+2	Сербія	59,16	61,51	91	-12
Велика Британія	78,51	78,71	26	-2	Албанія	57,86	56,41	96	+17
Молдова	77,62	73,47	28	+12	Греція	55,2	55,52	107	+1
Австрія	77,3	76,74	29	+2	Азербайджан	39,93	39,4	151	+3
Бельгія	76,47	78,86	31	-8	Білорусь	37,17	39,62	157	-4
Іспанія	75,37	76,71	36	-4	Росія*	34,77	38,82	164	-9
					Туреччина	33,97	41,25	165	-16

* Членство припинено 16 березня 2022 р. на підставі ст. 8 Статуту Ради Європи через грубе порушення принципів верховенства права

Як вбачається із наведених даних, найсприятливіший клімат для свободи медіа саме в державах-членах ЄС, зокрема у його північній частині, що свідчить, з одного боку, про налагоджений механізм соціальної комунікації та постійне підтримання взаємної довіри й відповідальності між державою та громадянським суспільством без будь-яких проявів патерналізму та популізму, з іншого – про відсутність чи мінімізацію з боку влади приводів для її критики засобами медіа, оскільки оприлюднення фактів про будь-які зловживання політиків та посадовців матимуть наслідком кінець їхньої публічної кар'єри, незважаючи на попередні заслуги та репутацію.

Втім, простий моніторинг, як вважаємо, аж ніяк не впливає на покращення/погіршення відповідних показників. Адже державні чиновники, які вимагають цензури, партійні функціонери, які зловживають громадськими мовниками для своєї пропаганди, і мільярдери, які купують медіа для пропаганди власних політичних інтересів, – те, про що довго було відомо лише в Угорщині В. Орбана, шириться Європою, що називають деякі європейські журналісти «повзучим занепадом свободи та плюралізму медіа» [20]. У зв'язку з цим вже згадана віце-президентка Єврокомісії з цінностей та прозорості В. Йоурова у вересні 2022 р. запропонувала законопроект, який би встановив юридично обов'язкові стандарти для збереження свободи медіа в усіх країнах-членах ЄС. Після тривалих дебатів, 13 грудня 2023 р. досягнуто угоди між Європарламентом і Радою щодо Закону про свободу медіа в Європі (EMFA – European Media Freedom Act), який через три місяці має бути прийнято Європарламентом.

EMFA доповнює Закон про цифрові ринки (DMA – Digital Markets Act) від 14 вересня 2022 р. та Закон про цифрові послуги (DSA – Digital Services Act) від 19 жовтня

2022 р., які встановлюють гармонізовані правила для онлайн-послуг. ЕМФА має вирішувати галузеві проблеми, які DSA та DMA повністю не вирішують.

ЕМФА спрямований на запобігання та протидію: 1) національним обмеженням, пов'язаним із джерелами та комунікаціями журналістів як надавачів послуг, що впливають на виробництво та надання медіа-послуг; 2) втручанням у діяльність провайдерів медіа-послуг, включно в їхні редакційні рішення, та розбіжностям у підходах до захисту редакційної незалежності; 3) ризикам втручання держави у суспільні медіа на шкоду рівним умовам на єдиному ринку та якості суспільних медіа; 4) ринковим операціям шахрайських операторів (включаючи провайдерів медіа-послуг, які фінансово чи редакційно контролюються державою чи певними третіми країнами), що створює напругу в застосуванні правил вільного пересування в межах Союзу; 5) з огляду на зростаючу цифровізацію дистрибуції медіа-послуг, ризикам для безкоштовного надання медіа-послуг на дуже великих онлайн-платформах (25 квітня 2023 р. рішенням Єврокомісії до таких віднесено Alibaba AliExpress, Amazon Store, Apple AppStore, Booking.com, Facebook, Google Play, Google Maps, Google Shopping, Instagram, LinkedIn, Pinterest, Snapchat, TikTok, Twitter, Wikipedia, YouTube, Zalando) на шкоду рівним умовам на внутрішньому ринку; 6) заходам національного медіаринку, що впливають на роботу провайдерів медіа-послуг, обмежують вільне пересування в Союзі, тим самим фрагментуючи внутрішній ринок і призводячи до правової невизначеності (те саме стосується національних правил та процедур оцінки впливу концентрації медіаринку на плюралізм медіа та редакційну незалежність); 7) непрозорості і можливим упередженням у системах і методологіях вимірювання аудиторії, що призводять до спотворення ринку, на шкоду рівним умовам на внутрішньому ринку; 8) несправедливому та непрозорому розподілу державних витрат на рекламу між провайдерами медіа-послуг на шкоду іншим провайдерам медіа-послуг, у тому числі створеним в інших державах-членах.

Згідно з ЕМФА у лютому 2025 р. буде створено нову незалежну Європейську раду з питань медіа-послуг, до складу якої увійдуть представники національних органів або медіа-органів за підтримки секретаріату Комісії. Вона замінить Європейську групу регуляторів аудіовізуальних медіа-послуг (ERGA), створену відповідно до Директиви про аудіовізуальні медіа-послуги [14].

Отже, вимоги для країн-членів та кандидатів щодо забезпечення свободи та плюралізму медіа досить конкретні та об'ємні, незважаючи на деякі прогалини в самому ЕМФА. Україна як держава-кандидат, зважаючи на боротьбу проти російського повномасштабного вторгнення, перебуває поки що поза безпосереднім оцінюванням ступеня ризику свободи медіа до початку переговорів про вступ до ЄС, проте моніторинг прискіпливо ведеться. У зв'язку з цим вимоги ЄС до України у 2024 р. зводяться до такого: розробка разом із журналістською спільнотою спрощених правил ведення репортажів із зони бойових дій та прилеглих районів, враховуючи питання безпеки; забезпечення незалежності національного регулятора шляхом повноцінного фінансування, у тому числі для необхідних коригувань його структури відповідно до чинного закону про медіа; розробка дорожньої карти для підтримки відновлення плюралістичного, прозорого та незалежного післявоєнного медіаландшафту.

Висновки. Як випливає з проведеного нами аналізу, роль свободи та плюралізму медіа у механізмі верховенстві права ЄС є визначальною, якщо навіть не провідною, оскільки вільні та незалежні медіа стоять на сторожі дотримання правил організації державного та суспільного життя, насамперед викриваючи факти зловживань та корупції у владі, політичних партіях, а також у великих бізнес-корпораціях. Зі свого боку, стан свободи медіа залежить від ефективності системи правосуддя та антикорупційної політики. Адже у разі корумпованості влади підконтрольні їй судові органи виконуватимуть її вказівки щодо упокорення незалежних медіа, запобігти чому має надійна система стримувань і противаг – функціональної незалежності законодавчої, виконавчої і муніципальної влади за активного сприяння громадянського суспільства як складової механізму верховенства права. Тому проблема взаємозв'язку та взаємовпливу цих складових механізму верховенства права ЄС є темою окремих публікацій.

Не наполягаючи на тотальності, слід зазначити, що відсутність повноцінного законодавчого регулювання свободи інформаційної діяльності призводить до дискреції в діяльності суб'єктів владних повноважень у цій сфері і, як наслідок, до численних зловживань підставами «національної безпеки» чи «суспільної моралі» в обмеженні

свободи інформаційної діяльності та плюралізму медіа. Ба більше, існування вже кілька років поспіль правового поля України в умовах безпекової невизначеності, спричиненої повномасштабною війною, породжує нові виклики перед проблемою стійкості та ефективності, взагалі, механізму верховенства права, пов'язаного насамперед із соціально-економічними проблемами українського народу. Успішне їх розв'язання безпосередньо залежить від набуття нашою державою членства у ЄС, завдяки чому вільні та незалежні медіа впливатимуть на ефективність, прозорість і добросовісність усіх гілок влади та політичних партій.

Проблема моніторингу стану свободи медіа в ЄС полягає серед іншого у відсутності поки що дієвих санкцій, але його результати справляють помітний вплив на формування інвестиційного клімату, зокрема на медіа-ринку у конкретній державі-члені ЄС, а стосовно держави-кандидата є одним із вирішальних чинників прийняття рішення щодо її майбутнього членства. Тому й для України наступний, і найскладніший етап на шляху її євроінтеграції – це переговори про членство в ЄС, з початком яких розпочнеться і моніторинг стану свободи медіа. Відомо, що лівову частку зарплат працівників бюджетної сфери та пенсій в Україні становлять допомога від ЄС та інших міжнародних і закордонних донорів, включаючи військову допомогу. У разі невиконання або протермінування вимог Євросоюзу зменшуватиме фінансування від першочергово закладеної суми. Звідси, третього, як дехто вважає від лукавого, особливого шляху в Україні немає і не може бути в силу наявних (точніше – вкрай обмежених) ресурсів: виконувати вимоги й торувати шлях до ЄС і НАТО, інакше – бути поглинутою країною-агресором, яка, замість прогресу, добробуту та справедливості, приносить руйнацію, корупцію та нещастя. Та й Україна, зі свого боку, насамперед ціною своїх найкращих людських ресурсів стримує російську агресію, чим сприяє Європі переозброюватися та розбудовувати й зміцнювати правовий простір і підтримувати фінансову спроможність у відносно безпечних умовах.

Список використаних джерел

1. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. 39 с.
2. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року (неофіційний переклад). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 (дата ратифікації Україною: 17.07.1997). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
5. Лісовська Ю. П. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / МАУП. Київ, 2017. 20 с.
6. Стратегія інформаційної безпеки : затверджено Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.
7. Ткаченко В. В., Паливода В. В. Загрози інформаційній безпеці України як проблематика національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 496-498.
8. Ткачук Т. Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2019. 40 с.
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
10. 2023 Media Pluralism Monitor reveals alarming prevalence of risks for media pluralism in all European countries (30.06.2023). URL : <https://cmpf.eu.eu/2023-media-pluralism-monitor-reveals-alarming-prevalence-of-risks-for-media-pluralism-in-all-european-countries>.
11. Charter of Fundamental Rights of the European Union. 2012/C 326/02. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>.
12. Commission Staff Working Document «Ukraine 2023 Report». Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023 Communication on EU Enlargement policy. Brussels, 8.11.2023 SWD(2023) 699 final. URL : https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf.

13. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «2023 Rule of Law Report. The rule of law situation in the European Union», COM/2023/800 final. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023DC0800#footnoteref80>.
14. European Citizens' Initiative. How to launch a Citizen's Initiative to ask the European Commission to propose a new law. URL : https://commission.europa.eu/get-involved/engage-eu-policy-making/european-citizens-initiative_en#:~:text=A%20European%20citizens%20initiative%20is,EU%20legislation%20on%20that%20issue].
15. European Rule of Law mechanism: Methodology for the preparation of the Annual Rule of Law Report. URL : https://commission.europa.eu/system/files/2022-07/rolm_methodology_2022.pdf.
16. How the European Commission is organised. URL : https://commission.europa.eu/about-european-commission_en.
17. Mapping Media Freedom. Monitoring Report 2022 by EFJ – IPI – ECPMF. URL : <https://www.mappingmediafreedom.org/wp-content/uploads/2023/02/MFRR-Monitoring-Report-2022.pdf>.
18. Mapping Media Freedom. Monitoring Report 2023 by EFJ – IPI – ECPMF. URL : <https://www.ecpmf.eu/wp-content/uploads/2024/03/MFRR-Monitoring-Report-FINAL.pdf>.
19. Media freedom and pluralism. URL : <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/media-freedom>.
20. Melchior S., Schumann H. Media freedom: can Brussels agree on landmark law to protect Europe's at-risk journalists? (6 September 2023). URL : <https://www.investigate-europe.eu/posts/media-freedom-act-europe-journalists-regulation>).
21. Monitor. URL : <https://www.mfr.eu/monitor/>.
22. MPM2022 General Ranking. URL : <https://cmpf.eui.eu/mpm2022-general-ranking/>.
23. Report it. URL : <https://www.mappingmediafreedom.org/report-it/>.
24. The Articles of the European Media Freedom Act (Proposal 16.9.2022). URL : The European Media Freedom Act (media-freedom-act.com).

Надійшла до редакції 28.02.2024

Прийнято до опублікування 07.03.2024

References

1. Doronin, I. M. (2020) Natsional'na bezpeka Ukrainy v informatsiynu epokhu: teoretyko-pravove doslidzhennya [National security of Ukraine in the information age: theoretical and legal research] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / Naukovo-doslidnyy instytut informatyky i prava NAPrN Ukrainy. Kyiv, 39 p. [in Ukr.].
2. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny [The Universal Declaration of Human Rights] : pryynyata i proholoshena rezolyutsiyeyu 217 A (III) Heneral'noyi Asambleyi OON vid 10 hrudnya 1948 roku (neofitsiynny pereklad). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].
3. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (z protokolamy) (Yevropeys'ka konventsiya z prav lyudyny) vid 04.11.1950 (data ratyfikatsiyi Ukrainoyu: 17.07.1997). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].
4. Konsolidovani versiyi Dohovoru pro Yevropeys'kyu Soyuz ta Dohovoru pro funkcionuvannya Yevropeys'koho Soyuzu [Consolidated versions of the Treaty on the European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union] (2010/S 83/01). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06. [in Ukr.].
5. Lisovs'ka, Yu. P. (2017) Administratyvno-pravove zabezpechennya informatsiynoyi bezpeky v Ukraini [Administrative and legal ensuring of information security in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / MAUP. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
6. Stratehiya informatsiynoyi bezpeky [Information Security Strategy] : zatverdzheno Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 28 hrudnya 2021 roku № 685/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>. [in Ukr.].
7. Tkachenko, V. V., Palyvoda, V. V. (2022) Zahrozy informatsiyniy bezpetsi Ukrainy yak problematyka natsional'noyi bezpeky [Threats to information security of Ukraine as an issue of national security]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 10, pp. 496-498. [in Ukr.].
8. Tkachuk, T. Yu. (2019) Pravove zabezpechennya informatsiynoyi bezpeky v umovakh yevrointehratsiyi Ukrainy [Legal support of information security in terms of the European integration of Ukraine] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / DVNZ «Uzhhorods'kyu natsional'nyy universytet». Uzhhorod, 40 p. [in Ukr.].
9. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand] (Uhodu ratyfikovano iz zayavoyu Zakonom № 1678-VII vid 16.09.2014). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. [in Ukr.].
10. 2023 Media Pluralism Monitor reveals alarming prevalence of risks for media pluralism in

all European countries (30.06.2023). URL : <https://cmpf.eui.eu/2023-media-pluralism-monitor-reveals-alarming-prevalence-of-risks-for-media-pluralism-in-all-european-countries>.

11. Charter of Fundamental Rights of the European Union. 2012/C 326/02. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>.

12. Commission Staff Working Document «Ukraine 2023 Report». Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2023 Communication on EU Enlargement policy. Brussels, 8.11.2023 SWD(2023) 699 final. URL : https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf.

13. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «2023 Rule of Law Report. The rule of law situation in the European Union», COM/2023/800 final. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023DC0800#footnoteref80>.

14. European Citizens' Initiative. How to launch a Citizen's Initiative to ask the European Commission to propose a new law. URL : https://commission.europa.eu/get-involved/engage-eu-policy-making/european-citizens-initiative_en#:~:text=A%20European%20citizens'%20initiative%20is,EU%20legislation%20on%20that%20issue].

15. European Rule of Law mechanism: Methodology for the preparation of the Annual Rule of Law Report. URL : https://commission.europa.eu/system/files/2022-07/rolm_methodology_2022.pdf.

16. How the European Commission is organised. URL : https://commission.europa.eu/about-european-commission_en.

17. Mapping Media Freedom. Monitoring Report 2022 by EFJ – IPI – ECPMF. URL : <https://www.mappingmediafreedom.org/wp-content/uploads/2023/02/MFRR-Monitoring-Report-2022.pdf>.

18. Mapping Media Freedom. Monitoring Report 2023 by EFJ – IPI – ECPMF. URL : <https://www.ecpmf.eu/wp-content/uploads/2024/03/MFRR-Monitoring-Report-FINAL.pdf>.

19. Media freedom and pluralism. URL : <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/media-freedom>.

20. Melchior S., Schumann H. Media freedom: can Brussels agree on landmark law to protect Europe's at-risk journalists? (6 September 2023). URL : <https://www.investigate-europe.eu/posts/media-freedom-act-europe-journalists-regulation>).

21. Monitor. URL : <https://www.mfrr.eu/monitor/>.

22. MPM2022 General Ranking. URL : <https://cmpf.eui.eu/mpm2022-general-ranking/>.

23. Report it. URL : <https://www.mappingmediafreedom.org/report-it/>.

24. The Articles of the European Media Freedom Act (Proposal 16.9.2022). URL : [The European Media Freedom Act \(media-freedom-act.com\)](https://www.media-freedom-act.com).

ABSTRACT

Andriy Samotuha. Media freedom and pluralism in the EU mechanism of the rule of law and requirements for Ukraine. The article deals with the importance of media freedom and pluralism among justice, anti-corruption and institutional issues of the system of checks and balances as the four pillars of the rule of law of the European Union.

The main institution of the EU in ensuring the functioning of the mechanism of the rule of law is the European Commission, whose activities are directed through the appropriate European Commissioner – the Vice President for Values and Transparency. The author has highlighted the activity of the EU institutions in interaction with unofficial entities, which include non-governmental media and human rights associations, regarding the monitoring of the state of media freedom and pluralism in this mechanism by means of law-making and law enforcement.

Based on the results of the monitoring of member states and candidate countries by the European Commission, an annual report on the rule of law is prepared according to the developed methodology. The methodology regarding the state of media freedom and pluralism includes such evaluation criteria as the independence of the functioning of media regulators, transparency of media ownership, protection of the media from political pressure and influence (in particular through the use of state advertising), access to information, safety and protection of journalists, as well as the elimination of legal threats and abuse of public participation trials. The main indicator of the monitoring results is the degree of risk to freedom and pluralism of media, which, despite different indicators for member states and candidate countries – from very low to very high, remains equally dangerous for all states without exception, and increases every year on the basis of which recommendations for each country are formulated.

In addition to monitoring, the European Commission has taken legislative measures to protect media organizations and journalists from unjustified interventions and restrictions on the activities of government entities, based on the example of the European Media Freedom Act (EMFA), which is due to enter into force soon. Instead, organizational measures and the sanctioning mechanism for violations of media freedom need to be intensified. The author has emphasized requirements of the EU to Ukraine as a candidate state in terms of guarantees of media freedom based on the results of monitoring and reports of 2022 and 2023.

Keywords: *media, freedom, pluralism, European Union, report, requirements, journalist, information security, social issues.*

УДК 342.727

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-122-132

Лілія СЕРДЮК[©]

кандидат юридичних наук, доцент

(м. Дніпро, Україна)

НЕПРАВОВА СУТНІСТЬ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (на прикладі справи Саші Скочиленко)

На прикладі кримінальної справи Саші Скочиленко аргументовано тезу про неправову сутність сучасної російської держави, котра є порушницею прав людини не лише в Україні, але й на визнаній конституцією та міжнародними договорами своїй власній території.

За відсутності реальної можливості безпосередньо ознайомитися з матеріалами кримінальної справи Саші Скочиленко були використані журналістські публікації, що дають достатнє уявлення про такі важливі для наукового аналізу аспекти цієї справи та перебіг її розслідування й судового розгляду, як: 1) підстави притягнення громадянки російської федерації з антивоєнною позицією до кримінальної відповідальності, а також сутність висунутого їй звинувачення; 2) дані, що характеризують засуджену, необхідні для правильного вирішення цієї справи й ухвалення правосудного вироку; 3) зібрані та представлені в суді докази сторони обвинувачення та сторони захисту (аргументи сторін у справі); 4) експертна оцінка прямих доказів вини Саші Скочиленко у вчиненні інкримінованого їй діяння; 5) зміст обвинувального вироку суду у справі та призначене покарання; 6) поведінка учасників кримінального процесу, передусім тих, які наділені владними повноваженнями (представників прокуратури, котрі підтримували в суді державне обвинувачення, а також суддів), і ставлення цих суб'єктів до обвинуваченої, а згодом підсудної відповідно; 7) ставлення засудженої до своєї справи, а також російського «правосуддя»; 8) ставлення окремих інституцій російської влади і представників громадськості до Саші Скочиленко, її справи, а також інших учасників кримінального процесу. Висвітлення цих важливих аспектів справи Саші Скочиленко визначило алгоритм представленого дослідження та забезпечило досягнення його мети.

Ключові слова: конституція російської федерації, неправова сутність сучасної російської держави, путінський режим, справа Саші Скочиленко, сторона обвинувачення, сторона захисту, юридична аргументація.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення збройних сил російської федерації на територію суверенної України, а також вчинені військовослужбовцями цієї держави-агресора численні злочини проти миру й людяності (масові вбивства мирних громадян, катування та страта полонених військовослужбовців Збройних Сил України, суттєве пошкодження критичної цивільної інфраструктури населених пунктів, а подекуди й їх повне знищення, незаконне примусове вивезення українських дітей із тимчасово окупованих територій до російської федерації та відмова їх повернення в Україну й ін.) не лише є проявами сутності сучасної російської держави, але й актуалізують необхідність наукового осмислення вищезначеного явища державно-правової дійсності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Уже традиційними для сучасної правничої науки є питання сутності держави та державно-правових режимів. Вони комплексно розглядаються в доктринальних джерелах і навчальній літературі з теорії держави і права та конституційного права. Водночас реалізація творчого задуму в межах цього дослідження вимагає залучення не лише наукових, але й емпіричних матеріалів, що є результатом практичної юридичної діяльності.

За відсутності реальної можливості безпосередньо ознайомитися з матеріалами кримінальної справи Саші Скочиленко нами були використані журналістські публікації [1-2; 4-7], що дають достатнє уявлення про такі важливі для наукового аналізу аспекти цієї справи та перебіг її розслідування й судового розгляду, як: 1) підстави притягнення

© Л. Сердюк, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1732-8737>

liliyadp255@gmail.com

громадянки російської федерації з антивоєнною позицією до кримінальної відповідальності, а також сутність висунутого їй звинувачення; 2) дані, що характеризують засуджену, необхідні для правильного вирішення цієї справи й ухвалення правосудного вироку; 3) зібрані та представлені в суді докази сторони обвинувачення та сторони захисту (аргументи сторін у справі); 4) експертна оцінка прямих доказів вини Саші Скочиленко у вчиненні інкримінованого їй діяння; 5) зміст обвинувального вироку суду у справі та призначене покарання; 6) поведінка учасників кримінального процесу, передусім тих, які наділені владними повноваженнями (представників прокуратури, котрі підтримували в суді державне обвинувачення, а також суддів), і ставлення цих суб'єктів до обвинуваченої, а згодом підсудної відповідно; 7) ставлення засудженої до своєї справи, а також російського «правосуддя»; 8) ставлення окремих інституцій російської влади і представників громадськості до Саші Скочиленко, її справи, а також інших учасників кримінального процесу. Висвітлення цих важливих, на нашу думку, аспектів справи Саші Скочиленко визначає алгоритм представленого дослідження.

При підготовці статті було визначено за **мету** на прикладі кримінальної справи Саші Скочиленко аргументувати тезу про неправову сутність сучасної російської держави, котра є порушницею прав людини не лише в Україні, але й на визнаній конституцією та міжнародними договорами своїй власній території.

Для досягнення визначеної мети маємо скористатися пізнавальними можливостями діалектичного методологічного підходу, що ґрунтується на принципах взаємозв'язку та розвитку державних і правових явищ, а також герменевтичного методологічного підходу та спеціально-юридичного методу пізнання, що дозволять розкрити зміст приписів конституції держави-агресора, потреба залучення яких для наукового аналізу обумовлена предметом дослідження, його завданнями та творчим задумом.

Виклад основного матеріалу. Принагідно відзначити, що геополітичним наслідком розпаду Радянського Союзу у грудні 1991 р. стало утворення на політичній мапі світу 15-ти незалежних держав, кожна з яких задекларувала про відмову від тоталітарного минулого та демократичний вектор свого майбутнього розвитку. Не стала винятком і російська федерація, громадяни якої 12.12.1993 шляхом всенародного голосування ухвалили текст нової конституції [3].

Цей документ найвищої юридичної сили де-юре заклав необхідну правову основу для зміни характеру взаємовідносин між особою, суспільством і державою. Зокрема, людина, її права і свободи визнавалися найвищою цінністю, а визнання, дотримання та захист прав і свобод людини і громадянина – обов'язком держави (ст. 2) [3, с. 406]. Сама ж російська федерація – росія визначалася демократичною федеративною правовою державою з республіканською формою правління (ч. 1 ст. 1), а її багатонаціональний народ проголошувався носієм суверенітету і єдиним джерелом влади, що здійснює її безпосередньо, а також через органи державної влади та органи місцевого самоврядування; вищим безпосереднім виявленням влади народу визнавалися референдум і вільні вибори; ніхто не мав права привласнити владу в російській федерації, а захоплення влади або привласнення владних повноважень мали переслідуватися за федеральним законом (ч. 1–4 ст. 3) [3, с. 406–407].

Однак не сталося, як гадалося. Конституцію російської федерації путінський режим перетворив на фікцію, російська державність набула сутнісних рис, що відрізняють її від правової, а багатонаціональний народ цієї держави став слухняною безвільною сірою масою, чию долю вирішує кровожерливий тиран, який узурпував державну владу і намагається реалізувати свої божевільні амбіції за допомогою апарату примусу, складовою якого поряд із фсб, поліцією, прокуратурою та судом стала російська окупаційна армія.

На підтвердження цієї тези звернемося до вищезначених публікацій журналістів. Коротко зупинимося на фабулі справи Саші Скочиленко, підставах притягнення громадянки російської федерації з антивоєнною позицією до кримінальної відповідальності, сутності висунутого їй звинувачення, а також приводах для порушення кримінальної справи.

Сашу Скочиленко затримали в Санкт-Петербурзі у квітні 2022 р. Кримінальну справу щодо неї було порушено за п. «д» ч. 2 ст. 207-3 кримінального кодексу російської федерації (стаття передбачає кримінальне покарання у виді позбавлення волі на строк

від п'яти до десяти років). Підставою для цього процесуального рішення, за версією слідства, стали вчинені нею у березні 2022 р. умисні дії, що виявилися у заміні цінників в одному з супермаркетів «Перекресток» на листівки з антивоєнними написами. Слідство вважало, що дівчина діяла «умисно, з метою публічного розповсюдження завідомо неправдивої інформації про використання збройних сил за мотивами політичної ворожнечі до російської федерації» [7].

Скочиленко звинуватили у розповсюдженні цінників, на яких начебто містилася неправдива інформація про те, що росія відправляє воювати в Україну строковиків; що володимир путін неодноразово не дотримувався своїх обіцянок перед населенням; що необхідно зупинити війну, розпочату росією; що російська армія розбомбила художню школу в Маріуполі, в якій ховалися від обстрілів майже 400 людей.

Приводом для порушення кримінальної справи щодо Саші Скочиленко стала заява, подана до поліції 72-річною пенсіонеркою Галиною Барановою (такою собі пильною пропутінською активісткою – Л. Сердюк), яку буцімто вкрай обурило напис «російська армія розбомбила художню школу в Маріуполі. Майже 400 людей ховались у ній від обстрілів» [1].

Сучасна доктрина кримінально-процесуального права виходить із того, що одним із важливих аспектів предмета доказування у кримінальній справі є особа правопорушника. Тож зупинимось на тих фактичних даних, що характеризують обвинувачену (а згодом підсудну), встановлення яких є необхідним для правильно го вирішення цієї справи й ухвалення правосудного вироку.

Громадська захисниця М. Кислякова у своїй промові під час судових дебатів охарактеризувала 33-річну Сашу Скочиленко (щоправда, зі слів її знайомих і колег) як «добррозичливу», «дбайливу», «милосердну» і «неконфліктну» [2].

Схожу характеристику підсудній під час свого виступу в суді дав адвокат Д. Герасимов, який відзначив, що «дуже боляче спостерігати, як за ґратами тривалий час знаходиться молода, розумна, освічена дівчина з низкою хронічних захворювань, яка обвинувачується у ненасильницькому злочині» [2].

На окрему увагу заслуговує стан фізичного здоров'я Саші Скочиленко, зокрема слід акцентувати на її хронічних захворюваннях, наявність яких у обвинуваченій, а згодом підсудної мала б вплинути на вибір запобіжного заходу або ж принаймні на умови її тримання в СІЗО, а також перебування в суді.

Адвокати Саші Скочиленко надали суду докази того, що у їхньої підзахисної діагностовано кілька хронічних захворювань. Вона з дитинства хворіє на целиацію – генетичне і рідкісне аутоімунне захворювання, за якого організм не переносить глютен, тому їй у СІЗО потрібна окрема дієта, якої часто не дотримувалися, через що траплялися гастроентерологічні ускладнення. По-друге, у Скочиленко порок серця, що супроводжується його зупинками на 2-3 секунди. Кардіолог, яка оглядала Скочиленко у СІЗО, говорила в суді, що останній необхідні регулярні обстеження і що таке захворювання може мати летальні наслідки [1].

Ось як характеризує стан здоров'я своєї підзахисної Я. Неповіннова: «Олександра не виживе в колонії. У художниці діагностовано целиацію, порок серця і циклотимію. Щоб її здоров'я не погіршувалося, Скочиленко має отримувати безглютенове харчування та ліки, регулярно оглядатися кардіологом, гастроентерологом і психотерапевтом. Якщо у художниці не буде доступу до лікування та лікарів, їй загрожують серйозні ускладнення» [2].

Незважаючи на ці аргументи, суд відмовився відпускати Скочиленко під домашній арешт, мотивуючи своє рішення тим, що її родичі живуть за кордоном і вона може втекти до них. На одному із засідань, де вирішувалося питання подовження строку арешту, захист просив хоча б пом'якшити умови для підсудної під час знаходження її в суді: дозволити пити воду під час засідань і перенести суд до зали з кондиціонером. Проте суддя відмовилася навіть розглядати ці прохання.

Показовим у цій справі є і те, що захист Скочиленко неодноразово викликав до суду лікарів, які оглядали її, та оголошував медичний висновок про погіршення стану здоров'я підсудної. Однак наведені аргументи не мали жодного впливу на суддю. Замість того, щоб зважити на ці обставини, вона шість разів на початку засідань заявляла, що отримує із СІЗО якусь довідку, в якій мовиться, що Скочиленко «етапом слідувати може» [1].

Сама ж підсудна категорично заперечувала факти проведення медичними

працівниками СІЗО її оглядів, а також заявила про те, що не знає, звідки беруться ці довідки. Захист наполягав, що така «довідка» взагалі не може вважатися документом. Ось як висловилася про неї (довідку) адвокат Я. Неповіннова: «ніякий це не документ, якась ганьба. Клаптик зім'ятого паперу, іноді навіть без підпису і прізвища, названий «Медична довідка. Етапом слідувати може». Ні я, ні інші мої колеги ніколи такого не бачили. Я кожного разу заперечую проти того, щоб долучити до матеріалів справи цей папірець, акцентуючи на тому, що справа Саші і без цього засмічена папірцями звинувачення. Але суддя долучає» [1].

На особливу увагу в межах цього дослідження праці заслуговує юридична аргументація, здійснена стороною обвинувачення та стороною захисту на основі аналізу зібраних та представлених у суді доказів. Зважаючи на конституційний принцип презумпції невинуватості особи у вчиненні злочину, що покладає процесуальний обов'язок доказування вини на сторону обвинувачення (ст. 49 конституції російської федерації) [3, с. 416], спочатку розглянемо наявні докази вини Саші Скочиленко у вчиненні інкримінованого їй протиправного діяння, представлені прокурорами, а вже потім аргументи сторони захисту на підтвердження її невинуватості.

Щоб доказати вину Скочиленко, слідство для лінгвістичного висновку звернулося до двох експертів – лінгвіста А. Грїшаніної та політолога з «філологічною, юридичною та політологічною освітою» О. Сафонові. Але в матеріалах експертизи були не лише лінгвістичні висновки, але й психолінгвістичні, хоча такої компетенції у залучених експертів не було. Експерти обвинувачення заявили, що у цінниках, заміненних художницею, є мотиви політичної ненависті [6].

Для доведення вини Скочиленко прокуратура викликала до суду двох російських військовослужбовців-окупантів, які цілком прогнозовано заявили, що написи на цінниках буцімто ображають російську армію [1].

Також під час одного із засідань прокурор зачитала регламент роботи магазину «Перекрєсток», посадові інструкції працівників магазину, статут акціонерного товариства «Перекрєсток» та інструкцію з управління автоматичними дверима – все це начебто повинно було підтвердити вину Скочиленко. Захист обґрунтовано протестував проти зачитування цих документів, оскільки незрозуміло, як вони стосуються справи [1].

З високим ступенем імовірності можна припустити, що саме слабкість аргументів сторони обвинувачення вплинула на зміну прокурорів, що у цій справі мала місце тричі.

Незважаючи на відверто слабку доказову базу, державний обвинувач на процесі назвав кваліфікацію справи Скочиленко правильною. Він відзначив, що художницю необхідно покарати «за завідомо неправдиві повідомлення», тому що «брехати про захисників своєї вітчизни недопустимо» [6].

Позиція адвокатів Скочиленко ґрунтувалася на тому, що захист не оспорював факту розповсюдження художницею цінників із антивоєнними написами, але в самій цій дії не вбачалося жодного злочину, адже не переслідувалась мета розповсюдження фейкової інформації.

Аби оцінити переконливість доказів сторони обвинувачення, звернемося до контраргументів, що були зібрані та представлені в суді стороною захисту. Ось як коментує цю ситуацію адвокат Саші Скочиленко Я. Неповіннова: «Те, що представило обвинувачення, – інформаційне сміття. Жодних доказів там немає. А те, що претендувало на роль доказів, захист спростував справжніми професіоналами – висновками лінгвістів, політологів і психологів» [1].

Головний доказ, що був у сторони обвинувачення, – лінгвістична експертиза, за якою у вчинку Скочиленко і у змісті самих цінників вбачалися ознаки політичної ненависті і ворожнечі. Експерти обвинувачення також заявляли, що інформація на цінниках є фейковою, оскільки не підтверджується офіційними заявами російської влади. Однак під час судового допиту один із експертів, який, власне, і проводив експертизу, заявив, що насправді Скочиленко не могла знати про хибність інформації на цінниках і, відповідно, не могла навмисно розповсюджувати недостовірну інформацію. Але відразу після такої відповіді прокурор звернувся до суду з вимогою терміново припинити засідання, і суд це зробив [1].

Характеризуючи мотив учинку Скочиленко щодо розміщення антивоєнних цінників у магазині, Я. Неповіннова зауважила: «Саша неймовірно емпатична і

миролюбна дівчина. Вона сильно страждала і переживала від подій, що розпочалися 24 лютого 2022 року. Вона хотіла зробити хоч щось, аби зупинити цей жах і смерті. Вона знайшла максимально безневинний, на її думку, спосіб». З огляду на це захист наполягав на відсутності в діях Саші Скочиленко суб'єктивної сторони злочину, тобто відсутності заведеної (свідомої) брехні [1].

Інший адвокат художниці Новолодський у відповідь на вимогу прокурора призначити Скочиленко покарання у виді позбавлення волі на строк 8 років заявив, що «вутлий осліничок обвинувачення, що стояв на чотирьох ніжках, до моменту судового слідства остаточно впав, і підтримувати прокурору було нічого» [2].

Першою дефектною ніжкою «осліничка обвинувачення» захисник назвав свідчення самої Скочиленко. Вона не визнала своєї вини у розповсюдженні «фейків під виглядом достовірних повідомлень», але підтвердила, що замінила цінники в магазині на антивоєнні листівки. Проте прокурор вважає, цього недостатньо [2].

Другою надломленою «ніжкою» стали покази російських солдат-окупантів, які воювали в Україні. Слідство цілеспрямовано опитало їх і отримало свідчення про те, що «антивоєнні цінники» з інформацією про обстріли українських міст «ображають російську армію». Але самих цінників вони (себто солдати-окупанти) не бачили [2].

Третя «ніжка», на яку намагалося спиратися обвинувачення, – свідчення друга дитинства Скочиленко, О. Ніколаєва (художницю заарештували у нього вдома). У суді він заявив, що не знав про плани Скочиленко влаштувати антивоєнну акцію. Ці слова розходилися з його свідченнями під час слідства – на допиті він начебто заявив, що все знав. Пізніше Ніколаєв пояснив, що слідчий вписав у його свідчення потрібні слова [2].

Четвертою – і головною – «підломленою ніжкою» адвокат вважає проведену обвинуваченням лінгвістичну експертизу цінників. На думку захисту (і незалежних експертів), вона «мала антинауковий характер» [2].

Окремо Новолодський зупинився на двох цінниках: 1) на першому, що містив інформацію про атаку російської армії на художню школу в Маріуполі. Адвокат переконаний, що під час процесу сторона обвинувачення так і не спромоглася спростувати відомості на цьому ціннику; 2) на другому, в котрому були слова про те, що володимир путін «бреше з екранів телевізорів 20 років». Розмірковуючи про це, Новолодський наводить приклади, коли слова президента російської федерації дійсно розходилися з його діями. Адвокат нагадав про обіцянки путіна не допустити змін конституції та підвищення пенсійного віку і підкреслив, що багато людей могли сприйняти це саме як брехню [2].

У своєму останньому слові підсудна Скочиленко заявила, що діяла з метою захисту інтересів росії та її громадян, а також із метою підтримання міжнародного миру і безпеки. Вона, зокрема, зауважила: «З чим я іще не згодна, так це з тим, що я діяла за мотивами політичної ненависті та ворожнечі до будь-якої соціальної групи. Я переповнена почуттям співчуття до всіх загиблих і постраждалих» [2; 7].

На суді 13 листопада 2023 р. адвокат Я. Неповіннова висловила думку, що виражає всю абсурдність позиції сторони обвинувачення: «Вісім років, котрі запросив державний обвинувач, нелюдські та не відповідають логіці законодавства. Немає потерпілих, немає обтяжуючих обставин. Не можна карати за інакодумство та інаковідчуття». Захисниця виразила свою надію і сподівання на безсторонність вироку суду, що, на її думку, може бути тільки виправдувальним [7].

З огляду на юридичні позиції сторін важливого значення у цій справі набула експертна оцінка прямих доказів вини Саші Скочиленко у вчиненні інкримінованого їй діяння.

У справі Скочиленко у квітні 2023 р. філолог С. Друговейко-Должанська провела незалежну експертизу і не виявила «розпалювання ненависті та ворожнечі» і дискредитації російських військових у заміненіх художницею цінниках. Друговейко-Должанська розкритикувала експертизу, замовлену слідством [7].

За результатами розгляду кримінальної справи у Василеостровському суді Санкт-Петербурга суддя проголосила обвинувальний вирок, за яким художницю Сашу Скочиленко було визнано винною у вчиненні кримінального злочину та призначено їй покарання у виді позбавлення волі на строк сім років у виправній колонії загального режиму з позбавленням права займатися діяльністю, пов'язаною з адмініструванням сайтів електронних або інформаційно-телекомунікаційних мереж, у тому числі мережі Інтернет, строком на три роки [6-7].

Показовими у зв'язку з призначеним покаранням є й інші аналогічні справи. Найбільші очні строки ув'язнення за статтею про «воєнні фейки» були призначені у Москві – муніципальному депутату Олексію Горінову (сім років колонії) й оголошеному «іноагентом» опозиціонеру Іллі Яшину (вісім років колонії) [1].

Усі ці обвинувальні вироби свідчать про намагання путінського режиму залякати російських громадян, присікти вияви бодай найменшої незгоди з агресивною політикою щодо держав, котрі перебувають у фокусі геополітичних інтересів росії. Особливо це стосується України.

Про упереджене ставлення до обвинуваченої, а згодом підсудної Саші Скочиленко свідчить поведінка учасників кримінального процесу, передусім тих, які наділені владними повноваженнями (представників прокуратури, котрі підтримували державне обвинувачення в суді, а також суддів).

Як відомо, однією з процесуальних гарантій дотримання прав обвинуваченого (підсудного) є процесуальні строки. Тож перше, на чому хотілося б акцентувати увагу, – це строки розгляду справи, що у жодному разі не можна вважати «розумними». Справа Скочиленко, попри свою нескладність для слідства, тривала півтора роки, і весь цей час обвинувачена (а згодом підсудна) перебувала в СІЗО. Це один із найбільш довготривалих судових розглядів за законом стосовно «фейків» про російську армію, що був ухвалений відразу після початку повномасштабного вторгнення окупаційних військ росії в Україну [1].

Адвокати і сама художниця неодноразово заявляли, що на них чиниться тиск із боку судді, яка забороняла навіть перерви на їжу і туалет. У СІЗО у Скочиленко різко погіршився стан здоров'я, у неї не було доступу до необхідної їжі та лікарів.

Ось лише деякі фрагменти перебування Саші Скочиленко у суді, описані «Медіазоною». На судовому засіданні 20 жовтня підсудна просить оголосити 15-хвилинну перерву – їй необхідно попити води, а з собою в залу суду їй брати воду не дозволяють. Суддя оголошує перерву. Коли слухачі повертаються до зали засідань, Скочиленко сидить у судовій клітці із заплаканими очима. Виявилось, що під час перерви конвоїри відмовилися виводити її з клітки. Підсудна прохає суддю про ще одну перерву.

Прокурор не проти перерви, але говорить, що хтось із слухачів заважав конвоюванню підсудної. Однак цього не могло бути, адже всіх слухачів відтіснили з коридору на час перерви. Суддя заявляє, що раз хтось заважав конвоюванню, то другої перерви не буде. «Саша сидить у клітці, опутивши голову, і плаче» [1].

Раніше, на засідання 13 жовтня, Скочиленко приїздить до суду з кардіомонітором – у неї діагностовано порок серця, і вона довго добивалася того, щоб їй провели обстеження в СІЗО. О сьомій годині вечора адвокати і Скочиленко просять відкласти засідання, оскільки час роботи суду вже закінчено, а їй необхідно повернутися до СІЗО, щоб встигнути замінити батарейки в кардіомоніторі – його роботи вистачить на годину-півтори. Однак суддя відмовляється відкласти засідання і заявляє, що Скочиленко могла завчасно підготувати монітор [1].

Тоді Саша прохає перерву у 40 хвилин, оскільки у приміщенні для конвоювання лежить її їжа, котру вона не встигла з'їсти. Прокурор не проти перерви і також вважає, що Скочиленко треба поїсти; однак суддя відмовляє.

Утретє Скочиленко прохає перерви хоча б на 15 хвилин, щоб сходити в туалет. Прокурор не проти, але суддя все рівно відмовляє. «Захист у розгубленості. Скочиленко не витримала і розплакалась у клітці». У підсумку через 20 хвилин засідання однаково припиняється, оскільки настала восьма година вечора [1].

Російська служба Бі-бі-сі, ґрунтуючись на трансляціях засідань, котрі вела «Медіазона», порахувала, що суддя не менше 35 разів відмовляла адвокатам у різного роду клопотаннях [1].

Ось як описує цю ситуацію зі слів захисниці Я. Неповінної А. Голубєва: «В останні місяці атмосфера в судових засіданнях, м'яко кажучи, дивна. Сторони захисту відмовляють у клопотаннях про перерви, відкладання. Проміжки між засіданнями або відсутні взагалі, або з різницею в день-два. Засідання тривають шість-вісім годин поспіль». Також суддя відмовилася долучати до справи важливі документи, випустити Скочиленко із СІЗО [1].

Клопотання адвокатів про долучення до матеріалів справи важливих, на їхню думку, документів – це окрема тема. Захист Скочиленко знайшов судові рішення з

Іжевська, де судили місцеву жительку за такі самі цінники, що й у Саші. Але на відміну від Скочиленко мешканку Іжевська звинуватили в адміністративному правопорушенні та призначили їй штраф. Суддя не стала долучати протокол Іжевського суду до матеріалів справи Скочиленко, заявивши, що він (протокол) не стосується їх [1].

Коментуючи таке рішення судді, адвокат Я. Неповіннова зазначила: «Нам відомо про багато випадків притягнення до адміністративної відповідальності за абсолютно ті ж самі діяння. Але, на думку суду, це не стосується справи. Думаю, в цьому є сенс репресій – щоб люди боялися робити навіть те, ризики чого вони, як їм здається, усвідомлюють. Саша, розміщуючи цінники, в правдивості яких була впевнена, усвідомлювала, що їй загрожує максимум адміністративна відповідальність. Вона аж ніяк не очікувала, що її візьмуть під варту» [1].

Від себе додамо, що один із найважливіших принципів законності, на якому робили і роблять наголос вчені, містить імперативну вимогу однакового розуміння і застосування закону на всій території держави. Йдеться, зокрема, про принцип єдності законності. Його практична реалізація в діяльності органів публічної влади, їхніх посадових і службових осіб покликана забезпечити передусім єдність юридичної практики.

На окрему увагу в цій справі заслуговує ставлення судді до сторін процесу, котре навряд чи можна назвати безстороннім. З самого початку судового процесу позиція судді була такою, щоб відмовляти захисту і Саші Скочиленко в усьому – від клопотань відпустити її під домашній арешт до прохань про 15-хвилинні перерви.

Суддя постійно робила зауваження і попередження адвокатам Скочиленко через те, що вони буцімто зневажливо ставляться до представників прокуратури. При цьому захист художниці неодноразово підкреслював, що прокурори дозволяють собі образливі або упереджені вирази – це видно з онлайн-трансляції засідань, котрі веде «Медіазона». Наприклад, коли в суді зачитували позитивні характеристики Скочиленко з різних місць її навчання і роботи, прокурор запитав у дівчини, чи добре вона поводитись у дитячому садочку і чи їла там кашку? Скочиленко заявила, що це знущання і тиск на неї з боку прокурора, але суд ніяк на ці слова не відреагував. Раніше другий представник прокуратури під час судової сварки із захистом назвав поведінку адвоката Скочиленко «клоунською», але попередження від суду отримав не прокурор, а сам адвокат [1].

Суддя неодноразово порушувала процесуальне законодавство в частині виконання вимог щодо належності й допустимості доказів у цій справі, зібраних і представлених стороною захисту. Зокрема, вона відмовилася видавати захисту повістку до суду для того, щоб викликати уповноваженого з прав людини в Санкт-Петербурзі як свідка. Захист Скочиленко і вона сама стверджували, що більшість написів на цінниках якраз є правдивими і підтверджуються повідомленнями ЗМІ, доповідями правозахисників і навіть словами російського диктатора путіна. Наприклад, на одному з них йшлося про відправку в Україну російських строковиків – цю інформацію у березні 2022 р. визнав путін і доручив військовій прокуратурі розібратися, чому останні були відправлені.

Підтвердити інформацію про строковиків у суді могла б петербурзький омбудсмен С. Агапітова – їй надходили скарги, пов'язані з відправкою строковиків в Україну. Однак для того, щоб омбудсмен прийшла на засідання, потрібна була повістка про виклик до суду. Суддя ж видати таку повістку відмовилась [1].

На останньому засіданні перед дебатами адвокати намагалися представити письмові відповіді омбудсмена на їхні запитання, але зробити цього їм знову не дав суд. Суддя заявила, що все, написане омбудсменом, не стосується справи і тому не підлягає оголошенню в суді [1].

Щоб підтвердити відсутність фейкової інформації на другому ціннику, захист приніс до суду роздруківки цитат володимира путіна. У них містилися невиконані обіцянки російського диктатора, зокрема про те, що він не збирається змінювати конституцію та підвищувати пенсійний вік. У такий спосіб захист намагався довести відсутність недостовірної інформації на ціннику про те, що путін обманює росіян. Однак і ці роздруківки суд відмовився долучати до справи [1].

Вказані дії судді підтверджують її упереджене ставлення до підсудної, а також захисту Саші Скочиленко, що є прямим порушенням вимог ч. 3 ст. 123 конституції російської федерації [3, с. 438], а також демонструють негуманне ставлення до дівчини, яка у такий спосіб виявила свою антивійськову громадянську позицію.

Свідченням не законності і обгрунтованості, а політичної доцільності

ухваленого судом рішення є ставлення засудженої до своєї справи, а також російського «правосуддя». Ось як висловилася про це сама Сkochиленко:

«Моя кримінальна справа така дивна і безглузда, що вона була порушена акурат 1 квітня (до речі, це всесвітній день сміху – *Л. Сердюк*). Моя справа така дивна і безглузда, що іноді мені здається, ось я увійду до зали на нове судове засідання, і з неба несподівано посипляться цукерки, і всі встануть і вигукнуть: «Розіграли! Розіграли!».

Моя справа така дивна і безглузда, що співробітники СІЗО № 5 широко розплющують очі і вигукують: «Невже за це тепер у нас саджають?».

Моя справа така, що мій слідчий звільнився, не дочекавшись її закриття. В особистій бесіді з моїм адвокатом він сказав: «Я прийшов до слідчого комітету не для того, щоб займатися такими справами, як Саші Сkochиленко».

Моя справа така, що навіть прибічники спеціальної військової операції, яких я зустрічала, не вважають, що я заслуговую на тюремний строк за своє діяння» [2; 6].

З-поміж іншого вона виказала думку, що і державний обвинувач «у глибині душі» не хоче брати участі у процесі над нею. «Мені здається, що він прийшов у прокуратуру, щоб ув'язнювати реальних злочинців і злодіїв – убивць, насильників, спокусників неповнолітніх. А все виявилось зовсім інакше: потрібно ув'язнювати тих, кого треба ув'язнити, – і це є запорукою просування кар'єрними сходишками. Це усталена система», – зазначила Сkochиленко [6].

Показовими щодо характеристики правосвідомості підсудної є зроблені нею оціночні судження стосовно власної юридично значущої поведінки, що стала предметом дослідження в суді: «Усі бачать і знають, що ви судите не терористку. Ви судите не екстремістку. Ви судите навіть не політичну активістку. Ви судите пацифістку» [2].

Усвідомлюючи абсурдність висунутого їй звинувачення, Сkochиленко задала низку риторичних запитань суду: «Хіба антивоєнні «цінники» так сильно загрожують суспільній безпеці? Ми проголошували тексти з «цінників» протягом усього процесу. І що? Земля розкрилась через це? Почалася революція в країні? Солдати почали брататися на фронтах? Нічого подібного не відбулося. Тоді у чому проблема?» [1].

Продовжуючи свій виступ, вона зауважила: «наскільки ж слабку віру в нашу державу і суспільство має наш прокурор, якщо вважає, що наша державність і суспільна безпека можуть порушитися від п'яти маленьких папірців» [1].

Сkochиленко нагадала, що справа євгена пригожина про заколот була закрита, незважаючи на те, що країні було завдано «величезних збитків». Продовжуючи свої міркування, вона зауважила: «Від мого діяння не постраждав ніхто, а я утримуюсь під вартою вже більше півтора року – разом зі вбивцями, крадіями, спокусниками неповнолітніх і організаторами занять проституцією. Невже так звані збитки, начебто завдані мною, співставні з цими злочинами?» [1].

Усвідомлюючи аморальність цього процесу, Саша Сkochиленко звертається з таким справедливим запитанням до його «режисерів» і безпосередніх учасників: «Що ви будите робити, коли маятник хитнеться в інший бік?» [2].

Не отримавши відповіді на своє запитання, вона продовжує: «Попри те, що я перебуваю за ґратами, я вільніша за вас. Я можу ухвалювати власні рішення, можу говорити все, що думаю, можу звільнитися з роботи, якщо мене змушують робити щось, чого я не хочу. У мене немає ворогів, мені не боляно залишитися без грошей або навіть без даху над головою» [5].

Не можна залишити поза увагою ще один важливий аспект цієї справи – ставлення окремих інституцій російської влади і представників громадськості до Саші Сkochиленко, а також інших активних учасників цього процесу, викликане результатами розгляду кримінальної справи у суді.

Оскільки «правосуддя по-російськи» здійснювала суддя демяшева, почнемо з неї. Як з'ясували російські опозиційні журналісти, у судовій картотеці за всі роки роботи у демяшевої немає жодного виправдувального вироку [5]. Тож вибір судді у цій справі, а також результати розгляду останньої виглядають як цілком прогнозовані й закономірні. Художниця Саша Сkochиленко за демонстрацію своїх пацифістських поглядів у воєнній державі отримала реальне покарання у виді позбавлення волі, а суддя, яка ухвалила це неправосудне рішення, була заохочена з боку правлячого режиму. Кваліфікаційна колегія суддів санкт-петербурга запропонувала підвищити її на посаді [5]. До речі, як свідчать журналістські матеріали, список заохочених із боку путінського режиму нею і завершився.

Тепер звернемося до тих учасників процесу, які через свою професійну діяльність, громадянську позицію чи навіть симпатію до Саші Скочиленко, тією чи іншою мірою відчували на собі усю «гуманність» рашистського режиму.

Філологиню С. Друговейко-Должанську, яка заявила в суді, що експертиза сторони обвинувачення виконана непрофесійно, ангажовано і що на цінниках, розклеєних Скочиленко, не було завідомо неправдивої інформації, через деякий час після виступу на цьому процесі звільнили з СПбДУ, де вона працювала, за «аморальний вчинок». Приводом для звільнення стало те, що вона буцімто «із сарказмом висловлювалась щодо компетентності своїх колег» – експертів, які були залучені до участі в справі стороною обвинувачення і також працювали у СПбДУ [5].

Під час судового процесу суддею дем'яшевою неодноразово застосовувалися заходи адміністративного примусу до тих представників громадськості, які підтримували в суді Сашу Скочиленко. Ось як про це говорить її мати Надія Скочиленко: «Ми довіряємо своїм адвокатам, і люди всі нас підтримують. І тільки завдяки людям у нас дуже багато союзників, однодумців. І в нас на засіданнях були затримання людей. Вчора було три затримання. Три людини було затримано просто під час засідання, поки йшли всі процеси, прямо в будівлі суду. І люди все одно приходять з кожним разом все більше і більше» [4].

Демонструючи своє обурення несправедливими діями судді, жінка зауважила: «Що треба стояти по стійці струнко, не розмовляти, нічого не говорити. Наприклад, адвокат, коли зачитала останню промову в дебатах, зал почав аплодувати, тому що промова була дуже гарна. Уся зала вибухнула оплесками, і суддя стала всіх виганяти із зали. Хоча це не порушення закону. Вони мали право плескати. Але суддя грюкнула сама дверима і вийшла із зали суду, сказавши, що «ви тут не в цирку». Ну що це за суддя, що за суд взагалі? Вона сама сказала, що це не суд, а інший заклад. Ось так у нас відбуваються суди, на жаль. Прокурорам червона доріжка» [4].

Після оголошення вироку люди, які прийшли підтримати Скочиленко, почали скандувати: «Ганьба!». Частина з них дістала листи формату А4 із фразою «етапом слідувати не повинна» [6]. І це не медичний висновок, зроблений тюремними лікарями, а об'єктивна оцінка путінського режиму та його охоронців, одягнених у поліцейські та прокурорські мундири, а також судові мантиї, тією частиною російського суспільства, що не зазнала на собі згубного впливу кремлівської пропаганди.

Принагідно зазначити, що сумніви з приводу справедливості ухваленого судового рішення висловила і представниця іншої його частини, яка була зазомбована (одурманена) пропагандистами. Зокрема, пенсіонерка Галина Баранова, за зверненням якої Скочиленко і було затримано, заявила виданню «Бумага», що «за папірці можна було б, звісно, дати строк менший» [7].

На підтримку художниці виступили понад 300 російських лікарів, які підписали відкритий лист до президента російської федерації в. путіна з вимогою негайно звільнити Сашу Скочиленко. Лікарі назвали вирок у її справі несправедливим [5].

У цьому листі російському диктатору від лікарської спільноти зазначається таке: «На тлі повідомлень про масове дострокове звільнення людей, які вчинили тяжкі злочини, як-от звалтування й убивства, реальне позбавлення волі для людини, у діянні якої немає складу злочину і потерпілих, видається особливо несправедливим. Ми вимагаємо від вас, як від гаранта конституції, негайного звільнення Саші Скочиленко» [5].

Підтримав художницю і режисер О. Сокуров, який назвав цю справу «наругою». Він, зокрема, зауважив: «Жінку судять за громадянські переконання. Це наруга над народом, над людиною... Прокурор слухає процес, опутивши очі. Суддя... Я б не хотів опинитися на їхньому місці» [7].

А російський публіцист О. Невзоров назвав це судове рішення найбільш безжалючим злочином російського «правосуддя» за всю його історію. З цього приводу Невзоров написав у телеграмі: «Постає питання, на якому етапі «владної вертикалі» люди стають мерзотами? Із кремлем усе зрозуміло. Але є виконавці. Прокурори, слідчі, судді – вони лише підкоряються наказам, чи справді «думають» «як кремль» і, вчинивши злочини, сплять зі спокійною совістю?» [5].

Висновки. Отже, справа Саші Скочиленко продемонструвала всьому світові фактичну безправність російських громадян, які набралися сміливості навіть не засудити публічно, а лише висловити обережну незгоду з політикою кремлівського керівництва щодо агресивної війни в сусідній миролюбній державі. Показовою в цій справі є і діяльність так

званого «органу правосуддя» і «правоохоронних органів», котрі без будь-яких докорів власного «сумління» фактично виконали функції карально-репресивного апарату.

На завершення маємо висловити сподівання, що після падіння путінського режиму в росії нова влада зробить усе необхідне для відновлення справедливості не лише у цій, а й у інших схожих справах, а посадові особи не уникнуть юридичної відповідальності за свої протиправні дії, що вони їх вчиняли чи то з власної ініціативи, чи то виконуючи злочинний наказ із кремля.

Список використаних джерел

1. Голубева А. «Суд стал пыткой». Художницу Скочиленко приговорили к семи годам колонии. BBC NEWS. URL : <https://www.bbc.com/russian/articles/c51e5dmvg7ro>.
2. «Даже сторонники СВО не считают, что я заслуживаю срока» Сашу Скочиленко приговорили к семи годам колонии. Вот как это было. Meduza. URL : <https://meduza.io/feature/2023/11/16/dazhe-storonniki-svo-ne-schitayut-cto-ya-zasluzhivayu-sroka>.
3. Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд. С. Головатий. Київ : Укр. Правн. Фондація ; Вид-во «Право», 1996. 544 с.
4. Скочиленко стала першою в РФ, на кому судова система «випробувала» кримінальне покарання за антивоєнну позицію, – мати художниці. FREEDOM. URL : <https://uatv.ua/uk/skochylenko-stala-pershoyu-v-rf-na-komu-sudova-systema-vyprobuvala-kryminalne-pokarannya-za-antyvoennu-pozytsiyu-maty-hudozhnytsi/>.
5. Справа Скочиленко: суддю російської художниці хочуть підвищити на посаді (відео). FREEDOM. URL : <https://uatv.ua/uk/sprava-skochylenko-suddyu-rosijskoyi-hudozhnytsi-hochut-pidvyshhyty-na-posadi-video/>.
6. Художницу Сашу Скочиленко приговорили к 7 годам колонии. Голос Америки. URL : <https://www.golosameriki.com/a/skochylenko-7-years-verdict/7357728.html>.
7. Художницу Скочиленко приговорили к 7 годам по делу о «фейках» на ценниках. РБК. URL : <https://www.rbc.ru/politics/16/11/2023/65560d229a7947f00330ba85>.

Надійшла до редакції 12.02.2024

Прийнято до опублікування 23.02.2024

References

1. Golubeva, A. «Sud stal pytkoy». Khudozhnitsu Skochilenko prigovorili k semi godam kolonii [“The trial became torture.” The artist Skochilenko was sentenced to seven years in prison]. BBC NEWS. URL : <https://www.bbc.com/russian/articles/c51e5dmvg7ro>. [in rus.].
2. «Dazhe storonniki SVO ne schitayut, chto ya zasluzhivayu sroka» Sashu Skochilenko prigovorili k semi godam kolonii. Tot kak eto bylo [“Even SMO supporters don’t think I deserve a sentence” Sasha Skochilenko was sentenced to seven years in prison. That’s how it was]. Meduza. URL : <https://meduza.io/feature/2023/11/16/dazhe-storonniki-svo-ne-schitayut-cto-ya-zasluzhivayu-sroka>. [in rus.].
3. Konstytutsii novykh derzhav Yevropy ta Azii [Constitutions of the new states of Europe and Asia] / uporiad. S. Holovaty. Kyiv : Ukr. Pravn. Fundatsiia ; Vyd-vo «Pravo», 1996. 544 p. [in Ukr.].
4. Skochylenko stala pershoiu v RF, na komu sudova systema «vyprobuvala» kryminalne pokarannia za antyvoennu pozytsiyu, – maty khudozhnytsi [Skochylenko became the first in the Russian Federation, on whom the judicial system «tried» a criminal punishment for an anti-war position – the artist’s mother]. FREEDOM. URL : <https://uatv.ua/uk/skochylenko-stala-pershoyu-v-rf-na-komu-sudova-systema-vyprobuvala-kryminalne-pokarannya-za-antyvoennu-pozytsiyu-maty-hudozhnytsi/>. [in Ukr.].
5. Sprava Skochylenko: suddiu rosiiskoi khudozhnytsi khochut pidvyshhyty na posadi (video) [The Skochylenko case: the judge of the Russian artist wants to be promoted (video)]. FREEDOM. URL : <https://uatv.ua/uk/sprava-skochylenko-suddyu-rosijskoyi-hudozhnytsi-hochut-pidvyshhyty-na-posadi-video/>. [in Ukr.].
6. Khudozhnitsu Sashu Skochilenko prigovorili k 7 godam kolonii [Artist Sasha Skochilenko was sentenced to 7 years in prison]. Golos Ameriki. URL : <https://www.golosameriki.com/a/skochylenko-7-years-verdict/7357728.html>. [in rus.].
7. Khudozhnitsu Skochilenko prigovorili k 7 godam po delu o «feykakh» na tsennikakh [Artist Skochilenko was sentenced to 7 years in the case of “fake” price tags]. RBK. URL : <https://www.rbc.ru/politics/16/11/2023/65560d229a7947f00330ba85>. [in rus.].

ABSTRACT

Liliia Serdiuk. The illegal essence of today russian state (on the example of the case of Sasha Skochylenko). On the example of the criminal case of Sasha Skochylenko, the thesis about the illegal nature of today russian state, which is a violator of human rights not only in Ukraine, but also on its own territory recognized by the constitution and international treaties, is argued.

In the absence of a real opportunity to directly get acquainted with the materials of the criminal case of Sasha Skochylenko, journalistic publications were used, which give a sufficient idea of such important aspects of this case for scientific analysis and the course of its investigation and trial, as: 1) the grounds for the arrest of a citizen of the Russian Federation with an anti-war stance to criminal liability,

as well as the essence of the charge against her; 2) data characterizing the convicted person, necessary for the correct resolution of this case and the adoption of a judicial verdict; 3) evidence of the prosecution and the defense (arguments of the parties in the case) was collected and presented in court; 4) expert assessment of direct evidence of Sasha Skochylenko's guilt in committing the act she is accused of; 5) content of the court's guilty verdict in the case and the imposed punishment; 6) the behavior of the participants in the criminal process, primarily those who are vested with authority (representatives of the prosecutor's office who supported the state prosecution in court, as well as judges) and the attitude of these subjects towards the accused, and later the defendant, respectively; 7) the relationship of the convicted woman to her case, as well as to Russian «justice»; 8) the attitude of certain institutions of the Russian government and representatives of the public towards Sasha Skochylenko, her case, as well as other participants in the criminal process. Highlighting these important aspects of Sasha Skochylenko's case determined the algorithm of this research and ensured the achievement of its goal.

The case of Sasha Skochylenko demonstrated to the whole world the actual lawlessness of Russian citizens who had the courage not even to condemn publicly, but only to express cautious disagreement with the policy of the Kremlin leadership regarding an aggressive war in a neighboring peace-loving state. The activity of the so-called «judicial body» and «law enforcement agencies», which without any remorse of their own «conscience» actually performed the functions of the punitive and repressive apparatus, is also indicative in this case.

Keywords: *the constitution of the russian federation, the illegal nature of the modern russian state, putin's regime, the case of Sasha Skochylenko, the prosecution, the defense, legal argumentation.*

УДК 341.231.14+355.018

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-132-138

Кирило СТЕПАНЕНКО[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Досліджено правові та організаційні основи міжнародного захисту прав учасників бойових дій. Здійснено аналіз ознак та структури механізму міжнародного захисту прав учасників бойових дій. Викладено авторську інтерпретацію міжнародного захисту прав учасників бойових дій як регламентованої міжнародним правом діяльності міжнародних організацій із захисту прав учасників бойових дій у процесі їх роззброєння, демобілізації та реінтеграції.

Визначено систему міжнародних органів міжнародного захисту прав учасників бойових дій. Розглянуто соціальні, економічні та політичні форми міжнародного захисту прав учасників бойових дій. Висвітлено проблемні питання імплементації механізму міжнародного захисту прав учасників бойових дій у національне право та діяльність органів державної влади.

Ключові слова: *міжнародний захист прав людини, учасники бойових дій, права людини, міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, міжнародне право, міжнародне гуманітарне право.*

Постановка проблеми. Захист прав учасників бойових дій є невід'ємною частиною демілітаризації післявоєнного суспільства в Україні. У той час як інститути, засновані на демократичних нормах і верховенстві права, повинні замінити армію, для учасників бойових дій мають бути розроблені належні програми реінтеграції. Це необхідно для створення середовища довіри та безпеки, що має вирішальне значення для успіху будь-якого мирного процесу. Однак демілітаризація не тільки вирішує проблему соціалізації колишніх комбатантів, а й породжує нові виклики, пов'язані з необхідністю ефективного забезпечення їхніх прав, створення належної моделі реінтеграції учасників бойових дій із залученням управлінців найвищого рівня.

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх

© К. Степаненко, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2135-2024>

kirill-stepanenko@i.ua

соціального захисту», учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань усіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час [1]. Після повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 р. кількість учасників бойових дій суттєво збільшилася та продовжує наростати відповідно до мобілізаційних заходів. Наразі в Україні налічується понад 770 тис. людей зі статусом учасника бойових дій [2], а прогнозована їхня кількість після завершення військових дій сягає 1 млн. Зважаючи на актуалізацію питань підтримки учасників бойових дій, представникам вітчизняної правової науки вкрай необхідно розробити та запропонувати задля подальшого впровадження ефективні механізми правового забезпечення державної політики реінтеграції, котра має враховувати елементи міжнародного захисту прав учасників бойових дій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі елементи механізму міжнародного захисту прав людини висвітлюються у працях М. Антонович, М. Баймуратова, В. Буткевича, Л. Грицаєнка, І. Гриценка, О. Задорожного, П. Недбайла, П. Рабіновича, Л. Тимченка, М. Черкеса та інших вчених. Аналіз проблемних питань із захисту прав учасників бойових дій можна зустріти у роботах Ю. Бойко-Бузиль, Є. Гордієнко, І. Гриценка, І. Дацюк, О. Письменної, Л. Процик, Н. Ржевської, В. Явір та інших представників вітчизняної науки. На монографічному рівні окремі аспекти захисту соціальних прав учасників бойових дій досліджувалися в роботі Є. Гордієнко «Механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій в Україні». У зарубіжній науці питання реінтеграції комбатантів висвітлюють А. Шимір, Г. Пенья, А. Пілар, К. Рол та інші автори, чії роботи опрацьовувалися при написанні статті. Однак комплексних наукових робіт із питань міжнародного захисту прав учасників бойових дій все ще залишається небагато, що й обумовлює звернення до цієї проблематики.

Метою статті є дослідження механізму міжнародного захисту прав учасників бойових дій та його імплементації в політику реінтеграції учасників бойових дій в Україні.

Виклад основного матеріалу. При дослідженні поняття «міжнародний захист прав людини» можна зустріти багато авторських варіантів, що збагачують вітчизняну науку міжнародного права. Однак найбільш принциповим питанням у цих теоретичних конструкціях залишається наявність діяльнісного аспекту, адже захист прав людини – це завжди активна діяльність певних суб'єктів за встановленими правилами і процедурами. Не менш важливим є встановлення змісту такої діяльності. Якщо аналізувати наукові праці зарубіжних авторів, які досліджували питання реінтеграції учасників бойових дій, стає очевидним, що в західних наукових колах віддають перевагу моделі роззброєння, демобілізації та реінтеграції (далі – РДР). Ця модель отримала визнання на рівні міжнародних організацій. Так, розроблені на базі ООН протягом 2004–2006 рр. комплексні стандарти щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції (далі – КСРДР) визначають принципи та стандарти системи РДР [3, с. 20].

Зважаючи на викладені аргументи, міжнародний захист прав учасників бойових дій слід розглядати як регламентовану міжнародним правом діяльність міжнародних організацій із захисту прав учасників бойових дій у процесі їх роззброєння, демобілізації та реінтеграції. Механізм міжнародного захисту прав учасників бойових дій складається з таких елементів: 1) міжнародні організації як головні суб'єкти (актори) у процесі міжнародного захисту прав учасників бойових дій; 2) міжнародні угоди у сфері захисту прав учасників бойових дій; 3) форми та процедури міжнародного захисту прав учасників бойових дій.

Суб'єкти міжнародного захисту прав учасників бойових дій відповідають традиційній для науки міжнародного права системі міжнародних організацій у галузі прав людини. На універсальному рівні головним колективним суб'єктом міжнародного захисту прав учасників бойових дій залишається ООН. Так, при створенні КСРДР працювала Міжвідомча робоча група щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції із залученням чотирнадцяти департаментів, агентств, програм і фондів ООН, а також Міжнародна організація з міграції [3, с. 10], ПРООН, Світовий банк, Міжнародний фонд соціальної адаптації та інші універсальні міжнародні організації.

У межах конвенційного механізму міжнародного захисту прав людини в системі

ООН як діяльності утворених на підставі міжнародних угод договірних (конвенційних) органів у системі Організації Об'єднаних Націй, що застосовують відповідні несудові (квазісудові) процедури для розгляду скарг чи повідомлень стосовно порушення прав людини (окремих груп прав людини або окремих груп людей) [4, с. 107–108], міжнародний захист прав учасників бойових дій здійснюють Комітет з прав людини, Комітет з прав інвалідів та Комітет з економічних, соціальних і культурних прав. На регіональному (європейському) рівні питанням міжнародного захисту прав учасників бойових дій опікуються Рада Європи, ОБСЄ, НАТО та інші організації.

Міжнародний захист прав людини здійснюється на підставі чітко визначених у міжнародних угодах правил і процедур. Усі міжнародні договори, що регулюють порядок захисту прав учасників бойових дій, можна поділити на ті, що захищають права комбатантів, та ті, що захищають соціальні, економічні та інші права учасників бойових дій після завершення військових дій. Захист прав комбатантів відбувається у межах міжнародного гуманітарного права. Ведення військових дій професійними арміями призвело до нового етапу в розвитку гуманітарного права – формування звичаєвих норм шляхом закріплення в національному законодавстві держав ідентичних правил, що стосуються ведення військових дій, поводження з пораненими, військовополоненими і населенням ворога [5, с. 167]. Серед багатьох конвенцій міжнародного гуманітарного права [5, с. 167–168] є ті, що безпосередньо спрямовані на захист прав комбатантів. Зокрема, Женевські конвенції 1949 р. забороняють посягання на життя, здоров'я, недоторканність і людську гідність хворих, поранених і військовополонених, тобто впроваджено імперативний механізм захисту особистих прав комбатантів.

Після завершення військових дій захист прав їх учасників відбувається в межах міжнародного захисту прав людини як галузі міжнародного права. Зважаючи на отримані психологічні та фізичні травми, учасників бойових дій слід зараховувати до осіб, які належать до вразливих груп населення, застосовуючи відповідні стандарти захисту їхніх прав. Так, Комплексні стандарти щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції є спільним продуктом ООН та інших міжнародних організацій, оновлену інформацію про який можна знайти на сайті ресурсного центру ООН РДР: <http://www.unddr.org>.

Інші стандарти щодо захисту прав учасників бойових дій у післявоєнний період визначено в міжнародних угодах універсального значення. У новітній історії міждержавних відносин каталогізація міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення, на універсальному рівні відбулася в низці актів, серед яких: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Конвенція про права осіб з інвалідністю 2006 р. та Факультативний протокол до неї, у деяких інших угодах [6, с. 126]. Так, за захистом своїх прав, передбачених Міжнародним пактом про громадянські та політичні права і Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, учасники бойових дій можуть звернутися, після виконання відповідних вимог, до Комітету з прав людини та Комітету з економічних, соціальних і культурних прав відповідно.

Визначальним елементом механізму міжнародного захисту прав учасників бойових дій є форми та процедури, що розробляються, приймаються та впроваджуються країнами-учасниками тих чи інших конвенцій. Від чіткості, визначеності, контрольованості за їх виконанням залежить те, наскільки форми та процедури, застосовані відповідними суб'єктами, будуть якісно захищати права учасників бойових дій. Як свідчить практика міжнародних відносин у галузі прав людини, наявність міжнародних організацій та відповідних угод, що регламентують їхню діяльність, не є гарантією якісного захисту прав людини. Вкрай потрібно розробляти ефективні, дієві засоби контролю та впровадження цих механізмів на національному рівні.

Форми та процедури міжнародного захисту прав учасників бойових дій відповідають характеру міжнародного захисту прав учасників бойових дій міжнародними організаціями. Так, у Доповіді генерального секретаря щодо адміністративних та бюджетних аспектів фінансування миротворчих операцій ООН реінтеграція визначається як процес, у результаті якого колишні комбатанти набувають цивільного статусу та отримують стійке працевлаштування і дохід [7]. За термінологією Міжнародної організації з міграції реінтеграцію розглядають як повторну інтеграцію особи в соціальну групу або процес повернення громадян до соціального, культурного,

економічного та політичного життя країн їхнього походження [8]. Очевидно, що реінтеграція в контексті зазначеної інтерпретації цього явища передбачає захист прав учасників бойових дій.

Як зазначається у Практичному посібнику із комплексних стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції, реінтеграція комбатантів – це складний процес, що відбувається в політичній, військовій, охоронній, гуманітарній та соціально-економічній площинах [3, с. 20]. Модель реінтеграції учасників бойових дій, яких уже звільнено зі служби, або тих, які підлягають звільненню у майбутньому, передбачає відповідні структурні елементи, серед яких визначальними є форми реінтеграції. У міжнародній практиці, що формується переважно з доктрини РДР, реінтеграція учасників бойових дій відбувається за різними формами, однак основними з них є соціальна, економічна і політична. Зважаючи на те, що реінтеграція учасників бойових дій є забезпеченням їхніх прав і свобод у цих стратегічних сферах соціальної життєдіяльності, вітчизняна практика реінтеграції має формуватися відповідно до міжнародного досвіду вирішення таких питань, важливих для подальшого відновлення та розвитку України.

Забезпечення фізичної безпеки учасників бойових дій найкраще можна здійснити за допомогою підтримки реформи сектора безпеки, зокрема шляхом відновлення національною поліцією відповідальності за внутрішню безпеку та запровадження нею цивільного і демократичного контролю над збройними силами. Також було б розумно розглянути законодавчі ініціативи щодо легалізації окремих видів зброї та підтримати трансформацію військових підрозділів, котрі мали б певне представництво в національній армії.

Забезпечення економічної безпеки учасників бойових дій передбачає створення відповідних механізмів компенсації та фінансової стабільності. Колишнім учасникам бойових дій можуть знадобитися базові знання про ринкові структури, бухгалтерський облік і управління, а також доступ до кредитних схем і стажування чи навчання без відриву від виробництва. У міжнародній практиці учнівство та навчання без відриву від виробництва виявилися більш ефективними, ніж професійне навчання, і тому мають бути пріоритетними. Також рекомендується створити можливості для працевлаштування в будівництві або реконструкції інфраструктури.

Забезпечення політичного впливу учасників бойових дій відбувається шляхом залучення колишніх учасників бойових дій до планування, реалізації та моніторингу програм реінтеграції. Один зі способів зробити це – залучити та підтримати ветеранські організації. Проте підтримку ветеранських організацій слід розглядати лише як тимчасове рішення. У довгостроковій перспективі краще заохочувати колишніх комбатантів брати участь у політичному процесі. Допомога також може надаватися для сприяння створенню багатопартійної системи, де враховувалися б усі побажання сторін.

Також важливо робити акцент на підтриманні престижу учасників бойових дій. Соціальна підтримка, програми реабілітації та елементарна небайдужість членів громади є найкращим способом загоєння ран війни. Так, Ю. Бойко-Бузиль розглядає реінтеграцію як систему поновлення соціальної цілісності особи, де системний підхід обумовлює надання та забезпечення державою конкретних послуг і можливостей, із-поміж яких людина обирає затребувані й докладає певних зусиль для збалансування внутрішньої єдності та відновлення власної соціальної активності [9, с. 31]. Потрібно на місцевому рівні організувати інформаційні кампанії, відповідні заходи і публічні церемонії, що будуть спрямовані на вшанування ветеранів. Також важливо, щоб колишні учасники бойових дій і приймаючі громади поділилися відчуттям спільного майбутнього. Тому допомогу першим слід розглядати як внесок у розвиток усієї громади.

Врегулювання конфліктних ситуацій між колишніми учасниками бойових дій може вимагати притягнення до відповідальності осіб, які вчинили найсерйозніші порушення. Щоб полегшити травму війни серед колишніх учасників бойових дій, їхня співпраця має підтримувати здатність місцевих громад вшанувати ветеранів та делікатно з ними поводитись. Розумною стратегією є просування служб психічного здоров'я на рівні громад та надання консультаційних форумів для колишніх учасників бойових дій.

В Україні після 2014 р. питанням захисту прав учасників бойових дій на державному рівні приділяється багато уваги, але цей процес потребує вдосконалення.

Після широкомасштабного вторгнення РФ у 2022 р. відбулися суттєві інституційні зміни в політиці реінтеграції та соціальної підтримки учасників бойових дій. Зокрема, було створено Міністерство у справах ветеранів України, прийняті норми законодавства для покращення якості захисту прав учасників бойових дій. Однак із огляду на аналіз окремих аспектів забезпечення прав учасників бойових дій, стає очевидним, що без міжнародно-правового компонента досягнути суттєвих успіхів у цій політиці буде вкрай складно. Так, на слуханнях парламентського Комітету з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів було зазначено, що державна ветеранська політика має передбачати і міжнародну складову, що виражається у: впровадженні стандартів ЄС та НАТО; розвитку ветеранської дипломатії; залученості до міжнародних ветеранських спортивних спільнот [10]. Тому врахування і впровадження в політику реінтеграції елементів механізму міжнародного захисту прав учасників бойових дій постає вкрай важливим завданням для органів публічної адміністрації усіх рівнів, із залученням представників вітчизняної науки та інститутів громадянського суспільства.

У результаті проведеного дослідження можна дійти таких **висновків**:

1. Актуалізація питань захисту прав учасників бойових дій в Україні пов'язана з агресією РФ, що визнано ООН та іншими міжнародними організаціями у відповідних резолюціях. Основним суб'єктом якісного забезпечення громадянських, соціально-економічних та інших прав учасників бойових дій є держава, котра реалізує загальнонаціональні програми із реінтеграції та має залучати для цього найкращих управлінців. Однак без урахування міжнародного права та реальності сучасних міжнародних відносин досягнути значних результатів у вирішенні цих нагальних для країни питань буде вкрай важко;

2. Міжнародний захист прав учасників бойових дій ґрунтується на моделі роззброєння, демобілізації та реінтеграції, котра є головною при дослідженні цього явища зарубіжними авторами та виробленні відповідних міжнародних стандартів на базі ООН. Міжнародний захист прав учасників бойових дій – це регламентована міжнародним правом діяльність міжнародних організацій із захисту прав цієї категорії осіб в межах моделі ООН щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції. Така діяльність у своєму динамічному виразі складає цілісний механізм міжнародного захисту прав учасників бойових дій із відповідними елементами, визначальними з яких слід визнати форми та процедури міжнародного захисту прав учасників бойових дій;

3. Для України буде корисним багатоструктурний підхід до реінтеграції учасників бойових дій, котрий базується на забезпеченні їхніх прав у різних сферах життєдіяльності. У міжнародній практиці існують чотири головні форми реінтеграції учасників бойових дій, що мають реалізовуватися в мирний час. По-перше, учасники бойових дій стають цивільними особами, і має бути забезпечена їхня особиста безпека. По-друге, демобілізовані учасники бойових дій повинні мати законні економічні можливості для утримання себе та своїх сімей. По-третє, учасники бойових дій повинні мати можливість впливати на рішення, що їх стосуються. Зрештою, важливо забезпечити, щоб колишні комбатанти не втратили державні повноваження і соціальної підтримки, котрі вони отримали під час збройного конфлікту. Всі означені форми реінтеграції учасників бойових дій мають діяти одночасно та взаємодоповнювати одна одну, щоб забезпечити цілісну політику реінтеграції в Україні.

Список використаних джерел

1. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.
2. Луценко Є. Кількість ветеранів та членів сімей загиблих може зрости до 5 млн після війни – Мінветеранів. *hro*. URL : <https://hromadske.ua/posts/kilkist-veteraniv-ta-chleniv-simej-zagiblih-mozhe-zrosti-do-5-mln-pislya-vijni-minveteraniv>.
3. Практичний посібник із комплексних стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції. ПРООН в Україні. 2017. 248 с. URL : <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/fe289835cbd222fc1192aef8b596f4c9181ceef281ae58821f95a575ddb81704.pdf>.
4. Степаненко К. В. Конвенційний механізм міжнародного захисту прав людини в системі ООН. *Альманах міжнародного права*. 2018. № 19. С. 105–113.
5. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 260 с.
6. Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав осіб, які належать до вразливих груп населення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету*

7. Administrative and budgetary aspects of the financing of the United Nations peacekeeping operations. Note by the Secretary-General, May 24, 2005 (A/C.5/59/31). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/549756?ln=ru&v=pdf>.

1. Key migration terms. *IOM*. URL : <https://www.iom.int/key-migration-terms>.

2. Бойко-Бузиль Ю. Правові та психологічні основи поняття «реінтеграція учасників бойових дій». *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки.* 2021. Вип. 9. С. 28–34.

3. Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів схвалив низку рекомендацій органам влади стосовно забезпечення підтримки ветеранів – учасників бойових дій у післявоєнний період. *Верховна Рада України.* URL : https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/234988.html.

Надійшла до редакції 29.02.2024

Прийнято до опублікування 14.03.2024

References

1. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu [About the status of war veterans, guarantees of their social protection] : Zakon Ukrainy vid 22 zhovtnia 1993 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1993. № 45. St. 425. [in Ukr.].

2. Lutsenko, Ye. Kilkist veteraniv ta chleniv simej zahyiblykh mozhe zrosty do 5 mln pislia viiny – Minveteraniv [The number of veterans and family members of the dead may increase to 5 million after the war – the Ministry of Veterans Affairs]. *hro*. URL : <https://hromadske.ua/posts/kilkist-veteraniv-ta-chleniv-simej-zagiblih-mozhe-zrosti-do-5-mln-pislya-vijni-minveteraniv>. [in Ukr.].

3. Praktychnyi posibnyk iz kompleksnykh standartiv shchodo rozbroiennia, demobilizatsii ta reintehratsii [A Practical Guide to Comprehensive Disarmament, Demobilization and Reintegration Standards]. PROON v Ukraini. 2017. 248 p. URL : <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/fe289835cbd222fc1192aef8b596f4c9181ceef281ae58821f95a575ddb81704.pdf>. [in Ukr.].

4. Stepanenko, K. V. (2018) Konventsiiyi mekhanizm mizhnarodnoho zakhystu prav liudyny v systemi OON [Conventional mechanism of international protection of human rights in the UN system]. *Almanakh mizhnarodnoho prava.* № 19, pp. 105–113. [in Ukr.].

5. Nalyvaiko, L. R., Stepanenko, K. V., Shcherbyna, Ye. M. (2020) Mizhnarodnyi zakhyst prav liudyny [International protection of human rights] : navch. posibnyk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 260 p. [in Ukr.].

6. Stepanenko, K. V. (2022) Mizhnarodno-pravovi standarty zakhystu prav osib, yaki nalezhat do vrazlyvykh hrup naselennia [International legal standards for the protection of the rights of persons belonging to vulnerable population groups]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 4, pp. 123–130. [in Ukr.].

7. Administrative and budgetary aspects of the financing of the United Nations peacekeeping operations. Note by the Secretary-General, May 24, 2005 (A/C.5/59/31). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/549756?ln=ru&v=pdf>.

8. Key migration terms. *IOM*. URL : <https://www.iom.int/key-migration-terms>.

9. Boiko-Buzyl, Yu. (2021) Pravovi ta psykholohichni osnovy poniattia «reintehratsiia uchasykiv boiovykh dii» [Legal and psychological foundations of the concept of «reintegration of combatants»]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia psykholohichni nauky.* Vyp. 9, pp. 28–34. [in Ukr.].

10. Komitet z pytan sotsialnoi polityky ta zakhystu prav veteraniv skhvalyv nyzku rekomendatsii orhanam vlady stosovno zabezpechennia pidtrymky veteraniv – uchasykiv boiovykh dii u pisliavoiennyi period [The Committee on Social Policy and Protection of Veterans' Rights has approved a number of recommendations to the authorities regarding the provision of support to veterans who took part in hostilities in the post-war period]. *Verkhovna Rada Ukrainy.* URL : https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/234988.html. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kyrylo Stepanenko. International protection of the rights of participants in hostilities. The article examines the legal and organizational foundations of the international protection of the rights of participants in hostilities. The author's interpretation of the international protection of the rights of participants in hostilities as regulated by international law is the activity of international organizations to protect the rights of participants in hostilities in the process of their disarmament, demobilization and reintegration. The main elements of the mechanism of international protection of the rights of participants in hostilities are studied.

The system of international bodies for the international protection of the rights of participants in hostilities is defined. A system of basic international agreements is defined, the norms of which are aimed at establishing international legal standards for the protection of the rights of participants in hostilities. International treaties that regulate the procedure for protecting the rights of combatants are divided into those that protect the rights of participants in hostilities and those that protect the social, economic, and other rights of participants in hostilities after the end of hostilities.

Social, economic and political forms of international protection of the rights of participants in

hostilities are studied. Attention is drawn to the fact that the international practice of reintegration of participants in hostilities is formed from the doctrine of disarmament, demobilization and reintegration, therefore the reintegration of participants in hostilities in Ukraine must take into account international standards. Problematic issues of implementing the mechanism of international protection of the rights of participants in hostilities into national law and the activities of state authorities are analyzed.

Keywords: *international protection of human rights, participants in hostilities, human rights, international legal standards for the protection of human rights, international law, international humanitarian law.*

УДК 342.3

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-138-143

Олександр ТАЛДИКІН[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОРМ ДЕРЖАВНОГО (ТЕРИТОРІАЛЬНОГО) УСТРОЮ: ПОЛІС, ПОЛІСНИЙ СОЮЗ

*Адже держава – це люди, а не стіни
і не кораблі без людей...
(Фуکیدід. Історія. Кн. VII, 77,7.)*

Розглянуто античний поліс та полісний союз як історичні форми державного (територіального) устрою. Надано кваліфікацію античних полісів відповідно до різних критеріїв. Визначено види та особливості основних полісних союзів античного світу.

Ключові слова: *аристократична рабовласницька республіка, античний поліс, демократична рабовласницька республіка, номова держава, олігархічна рабовласницька республіка, поліс, полісний союз як форма державного (територіального) устрою.*

Постановка проблеми. Класичний античний поліс утворюється з занепадом домінуючої Мікенської цивілізації в Греції у VIII ст. до н.е. Основоположною передумовою утворення полісу як різновиду міста-держави були процеси, пов'язані з урбанізацією у протодержавних об'єднаннях, що утворювалися на основі територіальної (сусідської) общини.

Водночас питання античного полісу та полісного союзу як форм держави залишаються дискусійними.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичну основу представленого дослідження склали положення, вироблені загальною теорією держави і права, конституційним правом, теорією міжнародного права та політологією. Сформульовані теоретичні узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних авторів. Погляди на сутність і призначення держави у Стародавній Греції аналізує О. Шама [1]. Дослідженню специфіки античного демократичного розвитку та основних стратегій стабілізації полісу, що були запропоновані Платоном і Аристотелем, приділяє увагу О. Фісун [2]. Проблеми впливу полісу на формування образу ідеального громадянина у Давніх Афінах розглядає О. Вар'ян [3]. Актуальні питання розвитку практики створення та функціонування міжполісних та міжплемінних об'єднань Давньої Греції порушує Ю. Щекін [4]. Суперечливими соціально-економічними та політичними процесами в афінському ареалі Стародавньої Греції цікавиться В. Тарасевич [5]. Проблемам суспільства у Стародавній Греції присвячена ґрунтовна праця Ж-П. Вернанта [6]. Нові виміри вивчення становлення соціально-політичного проектування в епоху античності розкриває Т. Бутченко [7].

© О. Талдикін, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8681-5523>

alexall14@gmail.com

Зважаючи на неабияку актуальність і важливість означеної проблематики, а також нагальну потребу в поглибленні знань щодо вказаної теми **метою** статті є спроба визначення античного полісу та полісного союзу як історичних форм державного (територіального) устрою.

Виклад основного матеріалу. Поліс (місто-держава) – античний варіант простої держави, який від номової форми відрізнявся можливістю мати підвладну колонію та утворювати союз із іншими полісами [8, с. 85].

Античний світ налічував понад 1000 полісів, серед яких найбільш впливовими були Афіни, Спарта, Фіви, Коринф, Сіракузи, Родос, Аргос, Етерія, Евліда, Мегара [9].

На думку В. Петрінка, у греків архаїчного і класичного періодів утвердився погляд на поліс як типово грецьку і найвищу форму організації державного життя [10, с. 85]. Кожний із античних полісів мав власну особливу соціальну ідентичність, що утворювалася завдяки можливості спільного прийняття рішень на зборах (агора), віруванням у міфічного засновника або божество-покровителя та регулярним проведенням свят релігійного характеру. Водночас античні поліси зберігали численні спільні риси окремого різновиду міста-держави. Об'єднуючою ознакою античного полісу була ідея, котру обґрунтував Аристотель: основу полісу складав союз вільних жителів чоловічої статі – громадян, які мали (принаймні теоретично) рівні політичні права, засновані на володінні власністю [11]. Можливість карбування власної монети та прийняття писаних збірок законів підкреслювали суверенність державної влади полісу. Безумовно, такі риси античного полісу не утворюють суттєвих підстав для його виокремлення серед попередніх міст-держав Мінойської, Ахейської та Іонійської доби, що, у свою чергу, підкреслює актуальність дослідження та дає підґрунтя для співставлення античного полісу з фінікійським або римським полісом і його класифікації.

Підставами класифікації античного полісу будуть різні критерії, що характеризують його складові відповідно до форми держави, а також інші, безпосередньо пов'язані з його утворенням:

1. Відповідно до форми державного правління. Домінуючою формою державного правління була республіка. У свою чергу, антична рабовласницька республіка мала свої різновиди, що характеризуються особливостями способів формування вищих органів державної влади, порядком їх утворення, компетенцією, а також взаємовідносинами між собою та населенням. Одна з перших республіканських форм правління існувала в античних *полісах* у трьох різновидах:

- аристократична рабовласницька республіка (Лакедемон);
- демократична рабовласницька республіка (Афіни, Коринф);
- олігархічна рабовласницька республіка (Фіви) [8; с. 83–84].

З іншого боку, первісні поліси міст-держав Мінойської, Ахейської та Іонійської цивілізацій були переважно патріархальними монархіями, котрі Аристотель вважав пережитком гомерівської доби;

2. За формою державного політичного режиму – античні поліси поділялися на демократичні, аристократичні, олігархічні;

3. За домінуючою формою суспільно-економічного укладу:

- аграрні (Лакедемон);
- аграрно-ремісничі (Афіни);
- торгово-ремісничі (Коринф) [12; с. 300];

4. За походженням. Відповідно до такого критерію можна визначити первинні поліси, що вели свою історію від міфічних античних правителів. Такі поліси самі колись були зоною первинної урбанізації та виступали метрополіями відносно полісів вторинних. Вони беруть свій початок від ахейських та іонійських протодержавних утворень III тис. до н. е. У середині II тис. до н. е. утворюється Мікенське царство з династіями Персеїдів та Пелопідів (приблизно з 1270 р. до н. е.). Своїх правителів також мали: Аргос, Сікіон, Афіни, Тірінф, Фіви, Мегари. Переважно всі первинні поліси наприкінці XII ст. до н. е. були завойовані дорійськими племенами.

Вторинні поліси були засновані внаслідок античної колонізації вихідцями з первинних полісів. На початку свого існування вони, як правило, зберігали залежність від метрополій, але з часом ця залежність слабшала або зникала зовсім. Прикладом вторинних полісів були міста-держави Північного Причорномор'я:

- Борисфеніда – заснована в 645–644 р. до н.е. грецькими переселенцями з

Мілету;

- Ольвія – заснована на межі VII-VI ст. до н.е. вихідцями з Мілету;
- Ніконій – заснований в останній третині VI ст. до н.е. переселенцями з Іонії;
- Тіра – заснована наприкінці VI – на початку V ст. до н.е. вихідцями з Мілету;
- Херсонес Таврійський – заснований у 422–421 р. до н.е. вихідцями з Геракліди

Понтійської;

- Пантікапей – заснований наприкінці VII ст. до н.е. вихідцями з Мілету;
- Фанагорія – заснована приблизно в 543 р. до н.е. іонійцями з Теосу.

Характерною рисою багатьох античних полісів, а також суттєвою відмінністю їх від нових держав Сходу була не тільки здатність до зовнішньої колонізаційної політики, а й військово-політична консолідація – спроможність створювати або входити до полісних союзів – койнонів. Членство в союзі не позбавляло поліси державного суверенітету. Міста-держави мали можливість видавати закони, здійснювати управління внутрішньою політикою, мати власне судочинство.

З огляду на характер політики, котру проводив поліс-гегемон, ці союзи створювалися відповідно до таких підходів:

- амфіктонії – політично-релігійні об'єднання для охорони священних місць, зокрема Дельфійського оракула, контролю за їхньою скарбницею та організації спільних релігійних свят;

- симмахії – передбачали наявність активних наступальних дій союзницьких військ. Найбільш відомими були: Пелопоннеська та Афінська або Делоська сімахії;

- епімахії – їхньою метою були дії оборонного характеру. Так, Другий Афінський морський союз (378–338 рр. до н. е.) був створений саме як епімахія. Водночас кардинальних відмінностей між політикою симмахії та епімахії виявити часто доволі проблематично;

- сімплотії – з'явилися у V в. до н.е. на основі старих племінних союзів. Вони утворювалися з етнічно близьких полісів та племінних об'єднань. Найбільш відомими та впливовими були: Беотійська, Фесалійська, Фокідська, Аркадська та Халкідська сімплотії [4, с. 10].

Політична складова полісного союзу як однієї з перших форм наддержавного політико-територіального устрою передбачала існування спільних органів управління – синкліту, синоду, союзної ради, а також виборних посадових осіб: союзного стратега, секретарів, дамйургів та ін.

Для громадян міст-держав деяких полісних союзів часто була характерна ізополітейя – взаємне надання громадянських прав, коли кожен громадянин однієї держави був також громадянином іншої. Цікаво, що практика дарування громадянських прав особам неафінського походження, які часто навіть не мали значних заслуг перед містом, призвела до фактів неодноразових перевірок списків громадян [3, с. 278].

Серед полісних союзів слід назвати:

1. Аркадський союз – попри відсутність значної кількості міст в Аркадії основою об'єднання були, найімовірніше, не міста-держави, а общини, котрі й утворили початковий відносно слабкий койон. Поштовхом до остаточного об'єднання стала перемога фіванців над спартанцями у битві при Левктрах в 371 р. до н.е. Союз був утворений приблизно у 370 р. до н.е. Його центрами були поліси Тегея, Мантінея та Мегалополь;

2. Ахейський союз – військово-політичне об'єднання на півострові Пелопоннес, що було створене в результаті відродження старого племінного союзу ахейських міст у 280 р. до н. е.;

3. Беотійський союз – із центром у місті Фіви, створений у VI ст. до н. е. в Беотії. Об'єднуючою основою мав Дельфійську амфіктонію – політично-релігійне об'єднання для охорони дельфійського оракула, контролю за його скарбницею та організації спільних релігійних свят;

4. Делоський союз – відомий також як Перший Афінський морський союз (478–404 рр. до н. е.). Свою першу назву отримав від острова Делос, на якому проходили збори союзних полісів;

5. Елінський союз – відомий також як Коринфський (сучасна назва), створений Філіпом II Македонським у 337 р. до н. е. з метою боротьби проти Персії;

6. Етолійський союз – був у V ст. до н. е. племінним об'єднанням трьох етолійських племен – аподотів, евритан та оріонів. З часом він розширився завдяки

племенам мокрів, дельфійців, дорійців, беотійців та південних фесалійців, що, у свою чергу, призвело до поглинення Дельфійської амфікції;

7. Корінфський союз – військово-політичне об'єднання, симмахія, що була створена Філіпом II у війні проти Персії у 338–337 рр. до н. е. Серед особливостей цього койону потрібно відмітити беззаперечне лідерство Македонії та особисте військове командування македонського царя;

8. Пелопоннеський союз – його центром став Лакедемон (друга половина VI – середина IV ст. до н. е.); основною метою було затвердження гегемонії Спарти в еллінському світі;

9. Фесалійський союз – аристократична сімплотія чотирьох округ (Фесаліотида, Гістіотида, Пеласгіотида, Фтіотида), де вожді окремих міст обирали верховного правителя союзу – тага. За традицією, тагом обирали на довічне правління володарів Лариси з династії Алевадів. Союз також мав певні риси амфікції, де важливу об'єднуючу роль відігравали спільні релігійні свята та святилище Афіни Ітонії поблизу міста Фарсала;

10. Фокідський союз – амфікція святилища Аполлона у Дельфах у центральній Греції з центром у місті Амфісса, що проіснувала до 146 р. до н. е.;

11. Халкідський союз – симмахія з центром у місті Олінф, що склалася в результаті відмежування міст Халкідонського півострова від Афіньського морського союзу у 432 р. до н. е.

З огляду на той факт, що античні поліси та їхні союзи як державні утворення мали різні форми правління – від архаїчних монархій міст-держав Мінойської, Ахейської та Іонійської доби до різних варіантів античних рабовласницьких республік, – а також різнилися між собою прийомами, способами та методами реалізації державної влади, вважаємо за доречне розглядати їх як історичні форми державного (територіального) устрою.

Висновки. Класичний античний поліс утворюється із занепадом домінуючої Мікенської цивілізації в Греції у VIII ст. до н. е. Основною передумовою утворення полісу як різновиду міста-держави були процеси, пов'язані з урбанізацією у протодержавних об'єднаннях, що утворювалися на основі територіальної (сусідської) общини.

Як античний варіант простої держави, поліс мав суттєві розбіжності з номовою державою Сходу.

По-перше: поліс відрізнявся можливістю мати підвладну колонію.

По-друге: античні поліси утворювали полісні союзи, зберігаючи при цьому значну частину суверенітету.

Підставами класифікації античного полісу будуть різні критерії, що характеризують його складові відповідно до форми держави та пов'язані з особливостями його утворення.

Характерною рисою багатьох античних полісів, а також суттєвою відмінністю їх від номових держав Сходу була не тільки здатність до реалізації власної зовнішньої колонізаційної політики, а й військово-політична консолідація – спроможність створювати або входити до полісних союзів – койонів.

Полісні союзи – койони створювалися відповідно до таких підходів: амфікції – політично-релігійні об'єднання для охорони священних місць; симмахії – передбачали наявність активних наступальних дій союзницьких військ; епімахії – їхньою метою були дії оборонного характеру; сімплотії – утворювалися з етнічно близьких полісів та племінних об'єднань.

Зважаючи на той факт, що античні поліси та їхні союзи як державні утворення мали різні форми правління – від архаїчних монархій до різних варіантів античних рабовласницьких республік, – а також різнилися між собою прийомами, способами та методами реалізації державної влади, вважаємо за доречне розглядати їх як історичні форми державного (територіального) устрою.

Список використаних джерел

1. Шама О. Погляди на державу в епоху пізньої античності: від негачії Плотіна до «двох градусів» Августина. *Україна-Європа-Світ. Серія : Історія, міжнародні відносини*. 2017. Вип. 19. С. 55–70. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2017_19_7.

2. Фісун О. А. Античні витоки демократичної теорії: метаморфози полізу та парадокси архе. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Питання політології»*.

2008. № 810.

3. Вар'ян О. О. Вплив полісу на формування образу ідеального громадянина у давніх Афінах. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 40. С. 275–280. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_40_54.

4. Щёкин Ю. В. Межполисные и межплеменные союзы Древней Греции VIII–IV веков до н. э. *Теория і практика правознавства*. 2016. Вип. 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_2_16.

5. Тарасевич В. М. Антична цивілізація: народження поліса-держави. *Економічна теорія*. 2022. № 1. С. 5–25. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2022_1_3.

6. Vernant J.-P. Mythe et Société en Grèce ancienne. *L'Antiquité Classique*. 1975. Vol. 1. Issue 44. P. 329–330. URL : https://www.persee.fr/doc/antiq_0770-2817_1975_num_44_1_1782_t1_0329_0000_1.

7. Бутченко Т. І. Становлення соціально-політичного проектування в епоху античності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 39. С. 139–150. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2009_39_14.

8. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю. А. Ведерніков. 3-є вид., перероб. і доп. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с.

9. Cartwright M. Polis. *World History Encyclopedia*. URL : <https://www.worldhistory.org/Polis/>.

10. Петрінко В. С. Поліс як державне утворення у «Політиці» Аристотеля. *Науковий вісник УжДУ. Серія «Історія»*. 1999. № 4. С. 183–188.

11. Аристотель. Політика. Кн. III. IV, 7, 1279 а 20. *Ізборник*. URL : <http://litopys.ua/aristotle/arist04.htm>.

12. Синько Є. В. Античний поліс як історична форма державного територіального устрою. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару* (м. Дніпро, 9 груд. 2016 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. С. 298–301.

References

1. Shama, O. (2017) Pohliady na derzhavu v epokhu piznoi antychnosti: vid nehatsii Plotina do «dvokh hradiiv» Avhustyna [Views on the state in the era of late antiquity: from Plotinus' negation to Augustine's «two cities»]. *Ukraina-Yevropa-Svit. Seriiia : Istoriiia, mizhnarodni vidnosyny*. Vyp. 19, pp. 55–70. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2017_19_7. [in Ukr.].

2. Fisun, O. A. (2008) Antychni vytyky demokratychnoi teorii: metamorfozy polizu ta paradoksy arke [Ancient origins of democratic theory: metamorphoses of polis and arche paradoxes]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina «Pytannia politolohii»*. № 810. [in Ukr.].

3. Varian, O. O. (2014) Vplyv polisu na formuvannia obrazu idealnoho hromadianyna u davnikh Afinakh [The influence of the policy on the formation of the image of an ideal citizen in ancient Athens]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 40, pp. 275–280. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_40_54. [in Ukr.].

4. Shchokyn, Yu. V. (2016) Mezhpolsnyie y mezhplemennyie soiuzy Drevnei Hretsyy VIII–IV vekov do n. e. [Intercity and intertribal unions of Ancient Greece in the 8th–4th centuries BC. e.]. *Teoriiia i praktyka pravoznavstva*. Vyp. 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_2_16.

5. Tarasevych, V. M. (2022) Antychna tsyvilizatsiia: narodzhennia polisa-derzhavy [Ancient civilization: the birth of the polis-state]. *Ekonomichna teoriia*. № 1, pp. 5–25. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2022_1_3. [in Ukr.].

6. Vernant, J.-P. (1975) Mythe et Société en Grèce ancienne. *L'Antiquité Classique*. Vol. 1. Issue 44, pp. 329–330. URL : https://www.persee.fr/doc/antiq_0770-2817_1975_num_44_1_1782_t1_0329_0000_1.

7. Butchenko, T. I. (2009) Stanovlennia sotsialno-politychnoho proektuvannia v epokhu antychnosti [Formation of socio-political planning in the era of antiquity]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. Vyp. 39, pp. 139–150. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2009_39_14. [in Ukr.].

8. Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law] : pidruch. / kol. avt. ; ker. avt. kol. Yu. A. Vediernikov. 3-ye vyd., pererob. i dop. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, 2016. 480 s. [in Ukr.].

9. Cartwright, M. Polis. *World History Encyclopedia*. URL : <https://www.worldhistory.org/Polis/>.

10. Petrinko, V. S. (1999) Polis yak derzhavne utvorennia u «Politytsi» Arystotelia [Polis as a state entity in Aristotle's «Politics»]. *Naukovyi visnyk UzhDU. Seriiia «Istoriiia»*. № 4, pp. 183–188. [in Ukr.].

11. Arystotel. Polityka [Policy]. Кн. III. IV, 7, 1279 а 20. *Izbornyk*. URL : <http://litopys.ua/aristotle/arist04.htm>. [in Ukr.].

12. Synko, Ye. V. (2017) Antychyi polis yak istorychna forma derzhavnoho terytorialnoho ustroiu [The ancient polis as a historical form of state territorial organization]. *Aktualni problemy derzhavotvorennia, pravotvorennia ta pravozastosuvannia : materialy nauk. seminaru* (m. Dnipro, 9 hrud. 2016 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, pp. 298–301. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Taldykin. Retrospektive analysis of forms of state (territorial) organization: polis, polis union. The article considers the ancient polis and polis union as historical forms of state territorial organization. The qualification of ancient polis according to different criteria is given. Types and features of the main polis unions of the ancient world are defined.

The classical ancient polis formed with the decline of the dominant Mycenaean civilization in Greece in the 8th century B.C. The fundamental prerequisite for the formation of the polis as a type of city-state was the processes associated with urbanization in proto-state associations, which were formed on the basis of territorial (neighbourhood) community.

At the same time, the issues of the ancient polis and the polis union in the form of a state (territorial) organization.

Taking into account the outstanding relevance and importance of this problem, as well as the urgent need to deepen the knowledge on this topic, the purpose of this paper will be an attempt to define the ancient polis and polis union as historical forms of state (territorial) organization.

The basis for the classification of the ancient polis will be different criteria characterizing its components according to the form of the state, as well as others directly related to its formation.

As an ancient version of the simple state, the polis had significant differences with the new state of the East.

Firstly: the polis differed in its ability to have a subject colony.

Second: Ancient polis formed polis unions while retaining a significant amount of sovereignty.

The basis for the classification of the ancient polis will be different criteria that characterize its components according to the form of the state, and related to the peculiarities of its formation.

A characteristic feature of many ancient polis, as well as a significant difference from the nomic states of the East, was not only the ability to implement their own foreign colonization policy, but also military and political consolidation – the ability to create or join polis unions – koinons.

Polis unions – koinons were created according to the following approaches: amphiktonia – politically religious associations for the protection of sacred places; symmakhia, which presupposed the presence of active offensive actions of allied troops; epimakhia, the purpose of which was defensive actions; symplotia were formed from ethnically close polis and tribal associations.

Taking into account the fact that ancient polis and their unions as state formations had different forms of government from archaic monarchies to different variants of ancient slave-holding republics, as well as differed among themselves by methods, techniques and methods of realization of state power, we consider it appropriate to consider them as historical forms of a state (territorial) organization.

Keywords: *aristocratic slave republic, ancient polis, democratic slave republic, nomad state, oligarchic slave republic, polis, polis union as a form of state (territorial) system.*

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 338

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-144-160

**Лариса
МАРЦЕНЮК[©]**

доктор економічних наук,
професор
(Український державний
університет науки
і технологій, м. Дніпро,
Україна)

**Євгенія КОВАЛЕНКО-
МАРЧЕНКОВА[©]**

кандидат економічних
наук, доцент
(Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

**Ельдар
БЕКІРОВ[©]**

аспірант
(Український державний
університет науки
і технологій, м. Дніпро,
Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ

Розглянуто думки провідних зарубіжних і українських вчених-дослідників щодо сутності поняття «автотуризм», його основоположних функцій, ступеня цінності для розвитку державної економіки, глибини впливу та факторів поширення, цілей і завдань. Додатково проведено оцінку галузі, а також визначено класифікацію основних видів автотуризму. Особливу увагу приділено питанню державного регулювання автотуристичного сектора з урахування чинних нормативних і законодавчих документів. На основі аналізу теоретичної бази наукової літератури здійснено оцінювання ситуації в Україні станом на 2023 р. та з перспективою на майбутнє.

Ключові слова: туризм, автомобільний туризм, караванінг, джипінг, сафарі.

Постановка проблеми. Туризм –одна з галузей, що найбільш динамічно і стрімко розвивається в усьому світі, особливо після пандемії коронавірусу. Адже люди мають бажання більше пізнавати світ, отримувати нові емоції, уникати домашнього усамітнення. Кожна людина так чи інакше була туристом, відвідувала різноманітні локації у різні періоди свого життя із різною метою. Чи то відпочинок у літньому дитячому таборі в шкільні роки, чи то ділове відрядження вже у дорослому житті – при цьому людина використовує той чи інший вид транспорту, аби дістатися місця

© Л. Марценюк, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4121-8826>
rwinform1@ukr.net

© Є. Коваленко-Марченкова, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7350-7740>
kovalenko.marchenkova@gmail.com

© Е. Бекіров, 2024
bekirov0111@gmail.com

призначення.

Події останніх років, а саме повномасштабне вторгнення росії в Україну, неабиякою мірою вплинули на стан туристичної галузі в Україні. Минуло зовсім небагато часу після початку пандемії COVID-19, і цей сектор економіки ще не встиг оговтатися від попередніх викликів, як нові реалії складної ситуації у нашій державі знову зупинили розвиток сфери надання туристичних послуг [1].

Зважаючи на те, що будь-яка подорож здійснюється за допомогою транспортних засобів, приділимо більше уваги саме автомобільному транспорту в туризмі та автомобільному туризму.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що світ поступово відкривається й оговтується після пандемії. І відновлення сектора туризму дає людям надію на те, що у них з'явилася можливість переоцінити багато життєвих цінностей, аби зрештою побудувати більш стійке майбутнє [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Варто зазначити, що туризм ніколи не був таким актуальним у світі, як зараз. На всесвітніх економічних форумах питання індексу розвитку подорожей та туризму постійно перебуває у центрі уваги: невикористаний потенціал галузі розглядається як потужний чинник розвитку економіки і наповнення джерел фінансування для збереження природних ресурсів та історично-культурної спадщини країн та окремих територій.

У світі відкриваються нові напрями та пропозиції для туристів. Так, останніми роками пріоритетною галуззю став автомобільний туризм. Цей напрям має потужний потенціал завдяки високому рівню ресурсів рекреаційного й туристичного секторів.

Питання туризму досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, серед яких: М. Вілар-Родрігез, І. Школа, А. Дерогусова, В. Бобиль, Т. Чаркіна, І. Токмакова, А. Лепоза, К. Райан, А. Самойленко, О. Шуплат, Ю. Чаплинський, М. Грабар та багато інших. Об'єктами їхніх наукових розвідок були і види туризму, і пріоритети потенційних туристів, і розробка математичних моделей щодо формування туристичного попиту на той чи інший вид туризму. Проте мусимо констатувати, що розвитку саме автомобільного туризму присвячено недостатньо уваги з боку науковців, тож спробуємо заповнити цю прогалину.

Метою статті є систематизація наявної наукової інформації щодо стану галузі автотуризму та перспектив розвитку автомобільного туризму у найближчому майбутньому.

Вклад основного матеріалу. На початку XXI століття сфера туризму вже встигла стати одним із найважливіших напрямів економічної діяльності у світі. Формування поняття «турист» бере свій початок ще з 18 століття, коли у західні традиції закладалася організація поїздок з оглядом визначних пам'яток й історичних місць, що складають спадщину людства. Але сучасний туризм є насамперед інтенсивним, орієнтованим не тільки на дозвілля, а й на своєрідний бізнес, спрямованим на придбання культурного потенціалу, тобто досвіду, навичок, знань [3].

Вчені Л. Прокопишин-Рашкевич, Б. Шадурська, Й. Петрович слушно характеризують це поняття як «різновид рекреаційної сфери, що поєднує активний відпочинок та пізнавальну діяльність, зокрема відновлення працездатності людини та поліпшення стану її здоров'я: як фізичного, так і морального» [4]. Безумовно, туризм – це засіб як фізичного, так і психічного здоров'я людини. Ю. Чаплинський вважає, що «туризм – це вид соціально-економічної діяльності, який передбачає процес комплексної реалізації туристичного продукту споживачу (туристу), що тимчасово перебуває поза межами постійного місця проживання, з метою задоволення його потреб без отримання ним доходу» [5].

Організація Об'єднаних Націй формулює поняття «туризм» як активний вид відпочинку, що безпосередньо впливає на зміцнення здоров'я людини та її фізичний розвиток із урахуванням пересування за межі звичного, постійного місця проживання.

Варто зазначити, що важливим фактором поширення туризму стали транспортні інновації [6].

Масове використання автомобілів продовжило глобалізацію цього процесу. Автомобілі принесли у життя мандрівників більше комфорту; вони стали більш доступними за ціною та прийнятними за швидкістю [7].

Туризм має можливість нормально функціонувати в ринкових умовах завдяки створенню коректного правового підґрунтя. При цьому основоположним нормативним

документом є Закон України «Про автомобільний транспорт» та Концепція створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні [8-9].

Для більшості людей автотранспорт – це важливий елемент мобільності й комфорту у повсякденному житті. Автомобілі вже давно зайняли особливе місце у переліку товарів масового споживання. І наразі їхня популярність стабільно зростає: транспортний засіб для сучасної людини став не лише засобом для щоденних поїздок на роботу чи виїздів на природу у вихідні. Він відкриває нові можливості й горизонти для свого власника, створює для нього нову матеріальну і туристичну реальність.

Поряд із позитивними тенденціями у сфері автотуризму в Україні залишаються й не вирішені питання. Ця сфера розвивається стихійно, без великого масиву інвестицій на розвиток. Автомобільні дороги й інформаційні бази для туристів – у вигляді маршрутних схем, дорожніх карт – потребують подальшого вдосконалення, як і пункти розміщення автобудинків та система оренди автомобіля. При вирішенні цих завдань економічний потенціал автомобільного туризму може стати одним із провідних у туристичній галузі України.

Беззаперечним фактом є те, що поява та розвиток автотранспортних засобів мали неабиякий вплив на суспільство та економічний сектор. При цьому успіху автомобілів сприяла й глобалізація як результат промислової революції у світі. А інтерес до подорожей та дозвілля за допомогою автотранспорту зріс у рази [10].

Історичною точкою відліку автотуризму як галузі можна вважати початок минулого століття. Але популярності цей сектор набув лише зараз, коли більшість людей стали власниками автомобілів і покращилася якість дорожніх розв'язок у світі. Сучасні автотранспортні засоби вирізняються різноманітністю: кожна людина може знайти саме ту модель, котра буде їй до душі і відповідати фінансовим можливостям [11]. Але незалежно від того, власником якої марки авто є людина, існує низка переваг від користування авто із туристичною метою: свобода пересування та самостійний вибір маршруту, можливість взяти з собою більше багажу.

Серед недоліків можна зазначити вартість палива, наявність платних доріг, потенційно можливі поломки під час подорожі чи аварії, втома від їзди та складність проходження митного кордону. Проте навіть наявність таких негативних нюансів не впливає на постійне зростання кількості охочих до туристичних подорожей на автомобілі.

Вчена Вілар-Родрігес у своїй спільній роботі з колегою Вальехо-Пусадом стверджує, що транспорт і туризм – це два сектори, що характеризуються глибокими та складними історичними взаємозв'язками [12]. І як свідчить традиційна історіографія, технологічний прогрес у транспорті завжди знаходив своє відображення у змінах туристичного сектора.

Такий потужний вплив пояснюється кількома аспектами: по-перше, автомобілі надали суспільству свободи та незалежності, а по-друге, завдяки популяризації автотранспорту люди змогли отримати незвичайний туристичний досвід.

Аналізуючи теоретичну базу з питання, що розглядається, не можемо не звернути увагу на появу інноваційних поглядів на поняття мобільності. Історія мобільності є ключовим елементом у поєднанні досвіду руху з середовищем, котре його уможливорює, і не лише являє собою спосіб дослідження того, як переміщуються люди чи циркулюють товари, але й становить спосіб мислення про людські суспільства.

Туризм є соціальним явищем, що охоплює всі явища просторової мобільності, пов'язані з добровільною тимчасовою зміною місця проживання, а також особисті контакти з відвідуваним середовищем (природним, культурним чи соціальним).

В. Кадні підкреслює, що автомобільний туризм – це ніщо інше, як усі види діяльності, котрі здійснюються під час туристичної подорожі з метою отримання туристичного досвіду шляхом відвідування будівель, місць і просторів [13].

О. Фастовець вважає, що автотуризм являє собою систему підприємств, що забезпечують туристів, які подорожують на власному чи орендованому транспорті [14].

Інші дослідники, А. Тищенко і О. Гришук розкривають це поняття як «величезний специфічний елемент ринку, який сприяє розвитку туризму у суспільстві» [15]. Певною мірою автомобільний туризм пов'язаний із промисловою спадщиною суспільства, але наразі його можна розглядати як окремий вид туризму, основною метою якого є подорожі [15].

Дослідниця М. Лебідь відзначає, що автотуризм перебуває у досить скучих

умовах, адже в наявності високий рівень конкурентної боротьби як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Хоча великим плюсом є те, що Україна, наприклад, має перевагу у вигляді потужного туристичного потенціалу (географічного, кліматичного, культурно-історичного), котрий поки що розкритий недостатньо [16].

Транспортний туризм на сьогодні є безумовним лідером у секторі туризму. Якщо розглянути вартість ціни будь-якого туру, то левова частка в ній припадає саме на послуги транспорту і може коливатися від 20 до 60 %, залежності від дальності поїздки та її тривалості [17].

Всезагальне визнання заслуговує саме автотранспорт. Адже саме йому віддають свою перевагу люди і під час трансферів та екскурсій, і для внутрішньо-маршрутних подорожей, і для особистого використання під час відпочинку на далекі відстані. Автобусні перевезення зазвичай гарантують пасажиром високий рівень комфорту і мобільність. Тоді як автомобілі частіше використовуються для організації трансферу та програмних заходів туристів чи спеціальних автотурів.

Загалом типовими напрямками туристичного обслуговування станом на 2023 р. є: організація поїздок автобусом, подорожі на особистому транспорті, оренда автомобілів.

Автотуризм уже давно став важливим сектором туристичних стратегій та дозвілля в усьому світі. Він не тільки виконує функцію розвитку національного соціально-економічного комплексу, але й сприяє зміцненню відносин між державами. При цьому транспорт відіграє вирішальну роль у переміщенні як товарів, так і людей, впливаючи, у свою чергу, і на інші галузі світової економіки, в тому числі туризм. Сучасний туристичний перевізник зазвичай обслуговує два різні ринки, а саме: внутрішньодержавний та міжнародний. Кожен із цих ринків необхідно додатково проаналізувати та сегментувати на цільові групи з огляду на соціально-демографічний профіль, економічний профіль, мотивацію подорожей тощо.

Асортимент послуг, що їх пропонує туристичний перевізник, є досить різноманітним. Для їх популяризації та реклами потрібна продумана презентація кожного із сегментів, котрий при цьому можна виміряти з точки зору потенційних інвестицій і прибутковості. Такий підхід здатен допомогти туристичному перевізнику з огляду на інвестиції або розподіл ресурсів. Водночас туристичний транспортний оператор повинен враховувати маршрути, на яких він хотів би працювати, і категорію туристів, яких він хотів би обслуговувати, тобто визначитися з бюджетом своєї діяльності. Але сегментуючи туристичний ринок і вибираючи з нього цільову групу, туристичний транспортний оператор має справу з різними клієнтами. Дехто наймає туристичний транспорт відповідно до власних побажань і потреб, а дехто – для готелів, туристичних агентств, конференц-індустрії, установ, асоціацій та інших корпоративних клієнтів.

Без транспорту не буде індустрії подорожей і туризму. А значить, люди не матимуть можливості без обмежень дістатися до інших місць, котрі вони бажають побачити. Тож можемо зробити припущення, що розвиток транспорту і розвиток туризму є взаємопов'язаними процесами. Окрім цього, автотранспорт є причиною та одночасно наслідком зростання туристичної галузі та покращення інфраструктури.

А. Дергоусова і Г. Зайкіна вважають, що автобусний транспорт є одним із наймасовіших і зазвичай його використання передбачає організацію подорожей та прокат [18].

Оцінка ринкової ситуації цього виду автотуризму дає підстави зрозуміти, що автобусний туризм продовжує свій розвиток. Наразі пріоритет зберігається за турами вихідного дня (тривалістю 2–3 дні), а далі йдуть маршрутні тури (тривалістю 1–2 тижні). Основними користувачами цього виду транспорту для організації подорожей є громадяни середнього класу, і це дозволяє підтримувати актуальність автобусних програм на рівні 80 % стабільності.

Пакетні тури з використанням легкового транспорту є окремим популярним напрямом в індустрії туризму. Найпоширенішими видами туризму є пізнавальні та оздоровчі, міжнародні та внутрішньодержавні. Але найбільшого резонансу свого часу викликала поява нової автотуристичної послуги – каршерінгу. Каршерінг, або прокат автомобілів, є цікавим напрямом у сфері автотуризму. Його історія налічує багато десятків років, а батьківщиною вважається Швейцарія, де й почав свій шлях перший каршерінговий проєкт SEFAGE. Ця послуга являє собою короткострокову оренду авто, суть якої полягає в оплаті за час користування засобом. При цьому машиною можна

користуватися в межах певного регіону або навіть району. Популярність її стабільно зростає у наші дні. Цьому неабиякою мірою сприяють сучасні технології та засоби зв'язку. Є кілька різновидів каршерінгу: вільний – характеризується гнучкістю орендних умов, автомобілі можна залишати у будь-якому місці, де дозволене паркування особистих транспортних засобів; станційний – є простішим технологічно, вимагає від орендаря повертати транспортний засіб у чітко зазначене місце.

Т. Лужанська, Ф. Мороз, Г. Будкевич, І. Кампо дотримуються точки зору, що використання легкового автотранспорту безпосередньо впливає як на структурну трансформацію автотуризму, так і на якість його характеристик. Спираючись на економічні показники ринку туристичних перевезень, науковці наводять докази високих темпів розвитку автотранспортного сектора. Це стало можливим завдяки збільшенню провізної спроможності й удосконаленню якості транспортних засобів (тобто швидкості, рівня безпеки та економічності легкових автомобілів). Результатом цього стрибка стало створення оптимальних умов із метою зменшення ціни транспортних послуг для туристів та зниження собівартості автопослуг [19].

Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що все більше популярності серед автотуристичних послуг набирає пригородний автотуризм. Ю. Кушнірук та С. Семенов, досліджуючи причини цього явища, зазначають, що основним чинником стала приватна ініціатива й низький рівень коефіцієнту сезонної нерівномірності. Гарні перспективи для розвитку забезпечує і транспортна доступність. Щодо недоліків, то варті уваги кілька факторів, а саме: якість заправних матеріалів та потреба у покращенні рівня обслуговування техніки [20].

Загалом розвиток ринку туристичних перевезень відбувся переважно саме завдяки покращенню транспортних засобів. А вони, у свою чергу, є першим проявом туристичного споживання, що гарантує зв'язок між місцем відправлення й місцем призначення.

Вибір на користь того чи іншого автотранспортного засобу зазвичай відбувається з урахування певних параметрів (відстань, час на пересування, доступність послуги, безпека, комфорт).

Автотранспорт займає преміум-позицію на туристичному ринку і характеризується при цьому найбільшим поширенням. Цьому сприяє той факт, що автомобілі – це передусім мобільність, незамінний компонент для будь-якої подорожі (індивідуальної чи групової). Він навіть сам собою може відігравати роль туристичної атракції, бо здатен забезпечувати своєрідне задоволення під час користування ним споживачами. Серед очевидних переваг його використання можна виділити: гнучкість використання, цінову політику та незалежність. Цей вид транспортування виключає необхідність пересадок, а значить, дозволяє здійснити подорож до визначеного місця без затримок. Необхідно також підкреслити наявність додаткових плюсів використання автотранспорту у сфері туризму, таких як: він є найоптимальнішим та найдешевшим засобом пересування на короткі відстані; «розумні» автомобілі значно спрощують побудову маршрутів та прибуття у визначену точку. Серед недоліків слід назвати: вразливість до економічних і політичних криз, потребу у великих інвестиціях, сприйнятливості до науково-технічного прогресу, залежність від дорожньої інфраструктури. У загальному сенсі вибір автотранспортного засобу здійснюється одним із двох способів: або шляхом розгляду вартісної оцінки, або шляхом оцінки вимог до надійності перевезень [21].

Задля розвитку автомобільного туризму дотичним підприємствам необхідно: створювати для цього оптимальні умови; покращувати якість перевезень; підвищувати привабливість для туристів; забезпечувати оновлення транспортних засобів [22].

Слід враховувати і інформаційні технології, використання яких підвищує цінність пропонованих послуг із автотуризму (наприклад, окреме джерело постійного зв'язку чи Інтернету в автобусі/машині).

Кожна країна має свій нормативний контроль як внутрішнього, так і міжнародного руху транспортних засобів. Наприклад, в Індії необхідно отримувати дозволи на туристичні транспортні засоби, а ставки та тарифи відрізняються від маршруту до маршруту і від штату до штату. І це знаходить своє відображення у сфері ціноутворення, політиці та показниках прибутковості автотуристичної компанії.

Галузь автоперевезень наразі стикається з трьома ключовими проблемами: вартість палива – чим вище цей показник, тим дорожчою виявиться ціна подорожі, як

наслідок, це стане серйозним стримуючим фактором для туристів; праця – періодично в аналізованому секторі фіксується проблема надання якісних послуг із боку персоналу; це, у свою чергу, пов'язане не тільки з нестачею кваліфікованої робочої сили, а й із відсутністю навчання навичкам обслуговування замовників послуг; вплив на навколишнє середовище – робота автотранспорту може значною мірою впливати на рівень забрудненості повітря.

Для повноти аналізу автотуристичного сектора не можна залишити поза увагою такий аспект, як мережева забезпеченість. Згідно з існуючою концепцією функціонування дорожньої мережі загальна протяжність автодоріг у нашій державі складає майже 170 тис км. Із них лише 5 % припадає на дороги міжнародного сполучення. Але і міжнародні, і місцеві дорожні сполучення не можуть бути охарактеризовані як такі, що відповідають європейським стандартам. Це обґрунтовується тим, що ні за швидкістю пересування транспортних засобів, ні за кількістю станцій технічного обслуговування, ні за телекомунікаційною оснащеністю ці шляхи не відповідають вимогам ЄС. Окрім цього, 49 % дорожнього полотна не має потрібної міцності, а 33 % – рівності. Маємо підстави стверджувати, що лише 2,5 тис км транспортного потенціалу в Україні побудовано за параметрами I категорії.

За даними Державної статистики України, на ринку перевезень за період 2019–2021 рр. розподіл за обсягами пасажирів, подорожуючих різними видами транспорту, має такий вигляд: на першому місці – подорожуючі автомобільним транспортом, на другому – залізничним; водним та авіатранспортом перевезення незначні, тож їх не беремо до уваги у представленому дослідженні [23].

Характеризуючи раціональність здійснення автотранспортних туристичних перевезень, потрібно визначити показники забезпечення потреб споживачів послуг. І вже на їхній основі можна говорити про організацію економічно оптимальної схеми перевезення (у тому числі для випадків використання одразу декількох видів автотранспорту під час здійснення туристичних перевезень).

Автомобільний транспорт, дійсно, є важливим компонентом туристичної галузі. Але поряд із низкою переваг він характеризується наявністю певної кількості ризиків і загроз. Тож у майбутньому, працюючи над розвитком сектора туристичних перевезень, варто подбати про впровадження екологічних інновацій.

На формування системи автотранспортних туристичних перевезень впливає кілька чинників: територіальні; інфраструктурні; інституційні, загальноекономічні, глобальні. Визначальними ознаками конкуренції можна назвати: наявність переваг у послугах при ринковому зіставленні, сукупність конкурентів різних категорій, тандем відкритості й різноманітності послуг, наявність ділового суверенітету, поєднання ділового протистояння й інтеграції.

Треба також відзначити, що рівень конкурентоспроможності на ринку автотуристичних перевезень не є статичним показником. У кожен момент часу він може змінюватися, зважаючи на постійний вплив низки чинників. Аби мати чітке уявлення про ці чинники, підвищувати ефективність діяльності підприємства, потрібно детально їх вивчати й аналізувати. Вбачаємо за необхідне представити та стисло проаналізувати внутрішні й зовнішні чинники конкурентоспроможності. До внутрішніх можна віднести такі: екологія, продуктивні потужності, рівень інвестицій, технічний прогрес, вартість палива, рівень розвитку транспортної мережі. До специфічних чинників належать: оптимальність маршрутів, культура обслуговування, спектр послуг, задоволення споживчих запитів, рівень іміджу перевізника.

Потреба в якісних туристичних послугах сьогодні зростає разом зі зростанням рівня життя, розвитком культури туризму. З іншого боку, окрім надання традиційних послуг туристам, обміну новими враженнями, подій, що змусять їх повернутися, дивовижні пригодницькі тури та інші креативні ідеї сприяють збільшенню потоку туристів у туристичних напрямках [24].

Значний вплив на туризм у цілому справила пандемія COVID-19. Вона сильно позначилася на сприйнятті фізичного, психологічного та соціального ризику для автотранспортної туристичної діяльності. Було виявлено, що передбачуваний ризик зараження був пов'язаний із проблемами безпеки, що негативно вплинуло на діяльність, орієнтовану на груповий туризм. Але водночас, хоча й вплив COVID-19 на конкурентоспроможність у секторі автотуризму є величезним, вчені пропонують використовувати інноваційні продукти (послуги), що мають супроводжуватися

державною підтримкою у впровадженні інтегрованої маркетингової стратегії комунікацій у кризових ситуаціях, забезпечуючи у такий спосіб сукупну конкурентоспроможність напряму туризму.

Якщо говорити про конкурентоспроможність, не можемо не згадати й кілька важливих чинників впливу: формування конкурентного середовища; туристична політика; умови надання послуг; інфраструктура; природні та культурні ресурси. Під конкурентним середовищем, що формується, розуміється зручність бізнес-середовища, його безпека, доступність кваліфікованих послуг, кількість кваліфікованого персоналу та наявність інфраструктури інформаційних і транспортних технологій, що є найважливішими для організації автотуризму. Чинник туристичної політики та умов надання послуг відображає ступінь підтримки туризму з боку уряду держави, цільове використання економічних ресурсів, цінову конкурентоспроможність автотуристичних підприємств та екологічну ситуацію в туристичних районах [25]. Чинник інфраструктури відіграє ключову роль в обслуговуванні споживачів послуг автотуризму. Крім того, цей фактор відображає стан доріг, послуги громадського харчування, готельні послуги з розміщення. Іншим, не менш важливим чинником в оцінці конкурентоспроможності, є унікальні природні ресурси туристичного напряму й культурні ресурси: історичні пам'ятки, масові культурно-просвітницькі заходи, свята тощо. Таким чином, якщо взяти за основу ці чинники, можна скласти чітку та актуальну картину загальної конкурентної ситуації і тим самим отримати корисну інформацію для формування бачення станом на зараз і для визначення перспективи на майбутнє.

Туристичний транспортний бізнес слід розглядати в загальному контексті туристичного продукту, хоча він і є самостійним видом діяльності. Для успішного ведення цього виду бізнесу необхідно мати глибоке знання маркетингових концепцій та практику. Опрацювання цих нюансів полягає не лише в забезпеченні транспортних засобів, а й у забезпеченні якості послуг [26].

Розуміння ринку, вибір цільових ринків, встановлення зв'язків із постачальниками туристичних перевезень і розуміння їхніх вимог щодо розробки відповідних продуктів (послуг) є життєво важливими аспектами для створення іміджу компанії та забезпечення більшого бізнесу. Постійна модернізація послуг з метою залишатися попереду конкурентів має бути девізом кожного з учасників автотуристичного підприємства.

Очевидним фактом є те, що значна частина бюджету витрачається на подорожі, але імідж місця призначення, туроператора, туристичної агенції тісно пов'язаний із типом послуг, котрі надає автотранспортне підприємство.

Наша держава має потужний та великий за масштабом транспортний потенціал. Тож можемо говорити про унікальну можливість — розвивати у післявоєнний період автотуризм, збільшувати транспортні туристичні потоки та тим самим прискорювати інтеграцію України. Але процес не можна назвати простим та швидким. І цьому є багато причин. Головна з них — це стан транспортної інфраструктури, адже велика кількість об'єктів наразі є не лише занедбаними та несучасними; дещо просто знищено внаслідок збройної російської агресії та потребує повного оновлення.

Що стосується автотранспортних мереж, то потрібно чимало інвестицій та непростих рішень із боку уряду, аби довести якісні показники транспортних засобів до рівня європейських стандартів. І насамперед державна політика має включити впровадження ефективних способів фінансового регулювання сектора, врахування економічних та соціальних інтересів держави, раціональне використання ресурсів навколишнього середовища, розробку дієвих механізмів ефективного управління та удосконалення його організаційних аспектів [27].

Нинішні туристи прагнуть свободи руху та можливості самостійно обирати, куди і навіщо вони подорожуватимуть. Якщо розглядати сучасний автотуристичний європейський ринок, то можна зазначити кілька цікавих аспектів. Для громадян Європи туризм та мобільність являють собою міцний симбіотичний тандем, котрий водночас є досить суперечливим. Усі туристичні регіони залежать від транспортної розв'язки. З іншого боку, багато регіонів для туристів перебувають під загрозою забруднення атмосфери, повітря, ґрунту. Як наслідок, сталий розвиток туризму автотранспортними засобами має негативний вплив на навколишнє середовище. Однак вирішити цю проблему європейцям вже майже вдалося. Останніми роками великого розголосу набула Програма стратегічного розвитку екологічних засобів автотуризму. Її головна мета —

зробити подорожі доступними вже найближчим часом завдяки впровадженню безпілотного автотуризму для громадян Німеччини, Франції, Іспанії, Італії, Великої Британії.

Беззаперечним фактом є те, що останніми роками в автомобільній індустрії відбуваються значні зрушення. Причому такі зміни пов'язані з появою нових типів автотранспортних засобів. Якщо розглядати цей аспект через призму проблеми екології у секторі автотуризму, то є необхідність зробити стислий огляд ситуації з екологічними авто – електромобілями. Перехід на використання електромобілів у секторі автотуризму є однією з тенденцій, що дає змогу компаніям крокувати в ногу з розвитком технологій.

На тлі гострого питання збереження планети від впливу негативних чинників, у тому числі викидів під час роботи автомобілів, все більше урядів світових держав звертають свою увагу саме на використання електромобілів та продовжують вводити суворіші правила. Тому на ринку транспортних засобів можемо помітити значне поживлення інтересу до електричних авто та поступове зростання споживчого попиту на них. Наразі вже чверть від усієї кількості авто у Європі є саме електромобілями. Громадяни багатьох країн поступово, але впевнено відмовляються від засобів, що працюють на дизелі чи бензині. Ціни на електроавтомобілі також стають більш привабливими. Єдиним стримуючим чинником до ще більшої популяризації цього виду транспорту, у секторі автотуризму в тому числі, залишається недостатня кількість зарядних станцій та обмеження запасу ходу [28].

Існуюча у світі стратегія розвитку інфраструктури зарядних точок переважно зосереджена на необхідності достатнього фінансування. Та деякі країни вже почали працювати над пошуком оптимальних рішень. Ситуація з вирішенням питання забезпечення користувачів електромобілів зарядними станціями є такою: наприклад, в Ірландії задля розвитку електромобілів уряд прийняв рішення про побудову для них зарядних станцій через кожні 60 км; Велика Британія компенсує виробникам електромобілів до 75 % витрат; США заохочує мандрівників до використання електромобілів шляхом системи знижок; у Греції діє програма заміни старих авто на електромобілі.

Сегмент автономного автотуризму як інноваційний стратегічний напрям може бути цікавим впровадженням не тільки для Європи, а й для України у післявоєнний період. Хоча, звичайно, для цього потрібно буде велике фінансування та розвиток технологій. Та найближчим часом матимемо унікальний шанс спостерігати плюси і мінуси реалізації подібної програми у деяких країнах Європейського Союзу [29].

Туристи, які подорожують до місця призначення на автомобілі, можуть бути умовно поділені на дві групи: ті, які подорожують на власному автотранспорті (при цьому, якщо це «будинки на колесах», то і проживають у них), і ті, які беруть автотранспорт в оренду – або на місці прибуття, або ще у своїй країні.

Автотуризм автономного типу є оптимальним варіантом для підвищення привабливості туристичних культурних і історичних осередків для потенційних відвідувачів (він дає їм можливість самостійно визначати темп власної поїздки, відкриває для них нові можливості в плані огляду та ознайомлення з місцевим середовищем і людьми порівняно з класичними туристичними пропозиціями та пакетними пропозиціями від туристичних компаній, дозволяє їм будувати більш гнучкі маршрути, а отже, робити незаплановані відкриття). Окрім цього, такий підхід дає шанс безпосереднім споживачам послуг коригувати фінансову сторону подорожі і мати можливість дізнатися ще більше про спадщину місця призначення.

З точки зору бюджету подорожі в Європі має місце умовна сегментація основних демографічних груп, що користуються автономним автотранспортом для туризму. Якщо поділити мандрівників за віковими категоріями, то туристи старшого віку, з родинами, зазвичай обирають тури з певним набором послуг та комфорту, а туристи молодшого віку згодні подорожувати за більш екстремальними, але недорогими маршрутами, із низьким комфортом, зокрема в контексті ночівлі.

Загалом Європа є доволі цінним місцем розвитку безпілотного автотуризму. Особливо якщо аналізувати стан цього напрямку в період після пандемії COVID-19. Наразі статисти впевнено стверджують, що найближчим часом інтерес до відпусток за кермом буде продовжувати зростати. І якщо станом на 2021 р. зазначений ринок автотуристичних послуг оцінювався умовно у майже 100 млрд американських доларів, то до 2028 р. цей показник прогнозується на рівні приблизно 126 млрд. А опитування

2023 р. вказує на те, що 89 % мандрівників мають бажання відкривати нові цікаві місця, аби отримати більш автентичний туристичний досвід, тому роблять свій вибір у бік безпілотного автотуризму [30].

Світовий ринок можна охарактеризувати як потенційно потужний та у майбутньому мегапопулярний, адже бюджетні асигнування у ньому вже за 2 роки прогноуються до приросту на рівні 60 млрд американських доларів, а за 10 років — до 448 млрд. Тобто ривок за 10 років складе 22,2 % у середньому, що не може не привертати увагу. Загалом безпілотні авто мають цілу низку переваг: підвищення безпеки шляхом впровадження захисних заходів; розпізнання інших транспортних засоби та коректне реагування на них за допомогою дотримання протоколів безпеки; сприяння зменшенню рівня заторів на дорогах [30].

Безпілотні автомобілі – це не просто ще один варіант забезпечення автотуристичних послуг, а справжнє революційне рішення для майбутнього ринку туризму, що здатне революціонізувати подорожі. Їхня ключова особливість полягає у використанні комбінації датчики-камери-GPS-штучний інтелект для навігації під час руху на дорогах без участі водія-людини. Попит на безпілотні транспортні засоби вже почав зростати. Цьому сприяють різні чинники, наприклад, такі як взаємопов'язаність інфраструктури, технологічний прогрес. Хоча великому стрибку у цьому питанні наразі на заваді висока вартість виробництва й проблеми із забезпеченням кібербезпеки. Станом на 2022 р. асигнування у подальший розвиток цього сегмента на території Європейського Союзу сягнули 118 млрд доларів. Сприяв цьому й факт початку масштабних випробувань технології 5G [31].

Якщо говорити про перспективи використання такої технології в автотуризмі, то вони неоднозначні: по-перше, поява безпілотних автомобілів на маршрутах мандрівників сприятиме покращенню транспортних потоків навіть у найпопулярніших туристичних куточках; по-друге, очевидно, що ці засоби позитивно відобразяться на цілій низці показників: дозволять зменшити затори, скоротити час очікування, знизити споживання палива, зменшити шкідливі викиди в атмосферу, підвищити ефективність використання дорожньої інфраструктури. З іншого боку, впровадження безпілотних автотранспортних засобів знайде своє відображення і на ринку праці. Їх поява може вплинути на те, що деякі популярні нині професії (водії автомобілів) «застаріють». Відповідно можна очікувати скорочення робочих місць не лише у сегменті водіїв, а й у логістиці, громадському транспорті, туризмі тощо. Таким чином, вплив безпілотних автотранспортних засобів може завдати значної шкоди деяким секторам економіки.

Основними видами автотуризму є: сафари, джипінг, караванінг, автотури. Розглянемо особливості застосування деяких видів автомобільного туризму в світі та можливість застосування їх в Україні.

Сафари-туризм являє собою сухопутну експедицію, що зазвичай здійснюється з метою дослідження географічних, культурних і природних особливостей. Найбільш відомими регіонами для сафари-туризму є Південна та Східна Африка, де централізовані політичні й адміністративні інституції так чи інакше сприяли розвитку потенціалу африканського континенту. Підтримуємо думку вченого Морена Стоуна про те, що сафари знаходиться у черговій точці підйому популярності, що дозволяє вже зараз говорити про вибудовування нових амбітних цілей та видозміненого концептуального розуміння удосконалення цього туристичного сегмента [32].

Як відомо, сафари хоча й бере свій початок у Африці, та його ідеологія досить позитивно підтримується протягом багатьох десятиліть і в США, наприклад. Колись його популяризував президент Рузвельт. Основною причиною для мандрівників, що обирають цей вид автотуризму, є можливість побачити дику природу на власні очі [33].

Розрізняють кілька різновидів сафари: довгострокове – найекстремальніший вид автотуризму, на квадроциклах, маршрут охоплює майже 2000–3000 км; короткострокове – нетривала екскурсія у відкритих джипах з водієм. Залежно від того, хто кермує транспортом, сафари-подорожування буває кількох типів: сафари за кермом – турист має змогу самостійно керувати транспортним засобом; пасажирське сафари – подорож у відкритих джипах (від 1 до 6 осіб) із водієм-гідом, який показує екзотичних тварин і птахів.

Серед інноваційних різновидів варто зазначити сафари в Австралії та у Бразилії, котрі мають свої особливості. Так, австралійські автоподорожі ще називають «подорожі до червоного серця континенту». Вони зазвичай відбуваються з травня до жовтня.

Маршрути будуються до пустелі Танамі, національного парку «Улура-Ката-Кжута», Королівського каньйону. Щодо бразильського сафарі, то воно відрізняється особливим рівнем небезпеки у районі Пантаналі, що в центральній частині країни.

У 2023 р. рівень прибутку від ринку сафарі-туризму в Африці сягнув 18 014 млн дол. США. А вже за 10 років, у 2033 р., цей показник планується на рівні 34 564 млн дол. США [34].

Окрім цього, індустрія сафарі щороку приносить африканським країнам, наприклад, майже 12 млрд дол. США лише від сфери сафарі-туризму. Але якщо враховувати фінансовий прибуток від супутніх та додаткових послуг цього сектора, то показник буде набагато більшим.

Проте окрім багатьох позитивних зрушень у цій сфері, мають місце і проблемні питання: мала демографічна цільова група; недостатньо розвинена інфраструктура; невідповідність рівня безпеки повітряного простору.

Більшість споживачів цієї послуги становлять міжнародні туристи, які приїжджають із Близького Сходу, Бразилії, Індії, Китаю. Вони зацікавлені спробувати сафарі з метою дізнатися більше про екосистему та насолодитися різноманітністю географічних ландшафтів. Щодо вікових груп, то найбільший внесок у цей сектор роблять мілленіали (20–30-річні) [35].

Стосовно України цей напрям не можна охарактеризувати як такий, що є дуже розвиненим та популярним. Станом на 2023 р. продовжується планування першого сафарі-парку на Чернігівщині, у с. Беремицьке. І можливо, у найближчому майбутньому новостворений сафарі-парк стане ще однією туристичною перлиною нашої держави [7].

Ще одним видом автотуризму є джипінг. Найцінніша якість будь-якого автомобіля – свобода, тобто можливість поїхати у будь-яке місце та в будь-який час. І позашляховики якраз надають зазвичай саме той об'єм вільного руху, що потрібен мандрівникам, які полюбляють екстрим.

Популярність відпочинку на позашляховиках значно зросла в останні десятиліття в США. Вчені Магніні, Ліндсі та Вайат наводять дані про те, що майже 68 % тих, хто жодного разу не був у Європі, із цікавістю відгукуються про цей вид автотуризму. І майже всі, хто вже спробував цей вид подорожування у Європі, мають бажання повторити досвід [36].

Позашляховики гарантують зручність, комфорт, безпеку. Саме тому джипінг є оптимальним варіантом для багатьох мандрівників. Його головною особливістю є будь-які заходи, що відбуваються за участю важкопрохідної техніки. Зазвичай розрізняють кілька видів джипінгу: джип-тури, перегони, трофі-рейди. Усі ці різновиди трапляються на території України, але й досі не набули особливої популярності серед мандрівників, незважаючи на те, що потенціал для їхнього розвитку потужний [37].

Найбільш популярними напрямками для джипінгу в Україні є хребти Свидовець чи Боржава, а також Полонина Красна. Не менш цікавими для мандрівників буде й чорноморське узбережжя, Олешківські піски.

На шляху до масштабного впровадження цього автотуристичного напрямку на території Європи існує ціла низка вимог. Імовірно, що подібні директиви матимуть місце й у післявоєнній Україні, якщо урядом буде прийнято рішення про розвиток автотуристичного сектора, в тому числі і джипінгу. Варто також зазначити, що ключовою вимогою до представників автотуристичних послуг у Європі є питання управління ризиками. Цей аспект характеризується високим рівнем складності, оскільки сектор джипінгу постійно розвивається [38].

Караванінг завжди вважався одним із найбільш доступних занять, котре може запропонувати унікальну можливість туристам дослідити нові горизонти.

Караванний туризм є популярною альтернативою традиційним формам автотуризму насамперед завдяки унікальному набору переваг. Окрім цього, можна стверджувати про наявність економії коштів, підвищену гнучкість побудови маршрутів, свободу вибору нових напрямків та можливість спілкуватися з мандрівниками-однодумцями. Використання автокараванів має численні переваги: комфорт, доступність, наближеність до природи, відсутність обмежень щодо кількості багажу, створення пам'ятних подорожей, оздоровлення. Тож беремо на себе сміливість стверджувати, що у караванінгу як однієї з категорій автотуризму є неймовірний потенціал, що можна використовувати й на території України [39].

Вищі витрати підштовхують караванників до більш економічно ефективних

альтернатив, таких як кемпінг або оренда житла для відпочинку, що впливає на сферу послуг із автостоянки та кемпінгу [40].

Автомобільний туризм може використовуватися і як самостійний вид туризму, і як джерело трансферних перевезень туристів. Деякі особливості застосування автомобільного транспорту в туризмі наведено на рис. 1.

Рис. 1. Особливості використання автомобільного транспорту в туристичній галузі [21]

На наш погляд, не може бути однозначного рішення, який саме вид транспорту варто використовувати для туризму. Адже і автомобільний, і залізничний види транспорту мають власні переваги та недоліки; крім того, кожна ситуація та поїздка є унікальними, тож кожен потенційний турист повинен сам вибирати найраціональніший та найоптимальніший маршрут саме для себе саме в конкретній ситуації.

В останні десятиліття туризм стає тим сектором міжнародної економіки, що привертає все більше уваги. Адже для багатьох розвинутих країн, що наразі перебувають у стадії розвитку, автотуристичний сектор є значним джерелом зайнятості й доходів. Також туризм є життєво важливою силою, що взаємодіє з економічною сферою та одночасно відчутно впливає на неї. Таким чином, автотуризм можна назвати динамічною та мінливою системою, котрій загрожує багато зовнішніх та внутрішніх чинників таких трьох вимірів, як фінансово-економічний, соціально-культурний та екологічний.

Висновки. Туризм переміщує людей у часі та просторі. І його ключовою особливістю залишається мобільність. У глобальному масштабі розвиток міжнародного туризму відбувається паралельно з демократизацією транспортного сектора та ширшим доступом до перевезень, що приводить до появи нових можливостей для бізнесу та розвитку інших сфер людської діяльності. У ХХІ столітті туризм переживає черговий виток свого розвитку: мандрівники стають більш вибірковими й шукають тури, де можна не тільки подорожувати, а й займатися самопізнанням. Вони готові витратити кошти лише на справжні подорожі, що забезпечують автентичний досвід та емоційні спогади.

Вже зараз можна констатувати, що у майбутньому розкіш, культура, автентичність, досвід відіграватимуть ключові ролі. А тяга до комфортних та незвичайних подорожей змушуватиме сферу автотуризму змінюватися та підлаштовуватися. Як результат, можемо очікувати найближчим часом популяризації таких видів подорожей, як караванінг, безпілотний та автономний туризм. Для цього держава має забезпечити сектор автотранспортного туризму сильною підтримкою не лише у фінансовому аспекті, а й у плані співпраці щодо використання електромобілів, аби сприяти збереженню навколишнього середовища.

Проведений аналіз теоретичної бази дає можливість так оцінити ситуацію у сегменті автотуризму: в Україні в останні роки відчутними темпами ведеться дорожнє будівництво; давня проблема сезонності туризму може бути вирішена завдяки перспективам транспортної доступності регіонів, очікується розвиток оренди й прокату автотранспорту.

Очевидними перевагами автомобільного туризму є його самостійність, свобода вибору маршруту, можливість отримувати новий культурний та історичний досвід. Автотуризм – це не лише можливість спланувати час подорожі самостійно, а й розділити фінансові витрати. Якщо говорити про сектор автотуризму у загальному сенсі, то в нашій державі він є привабливим для інвесторів та має усі можливості для популярності. Крім того, на користь України може зіграти оригінальність маршрутів та розвиток придорожнього сервісу для туристів.

У післявоєнний період, імовірно, варто очікувати радикальних змін у структурі та функціонуванні автотуризму. На це вплине необхідність переосмислення транспортної складової в туристичному секторі на тлі змін клімату, а також розвиток штучного інтелекту.

Україна має практичний досвід організації автотуризму і достатній фізико-географічний, кліматичний та історико-культурний потенціал для розвитку автотуризму не лише для громадян України, а й для іноземців.

Список використаних джерел

1. Марценюк Л. В., Батмангліч К. С. Напрями зниження негативного впливу пандемії коронавірусу на туристичну сферу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 214–221.
2. Martseniuk L. V., Charkina T. Yu. Tourism as a means of expanding human living space. *Anthropological measurements of philosophical research*. 2017. No. 11. P. 63–70.
3. Гребенюк Г. М., Чаркіна Т. Ю., Марценюк Л. В., Пікуліна О. В. Інноваційний підхід до розвитку туризму та готельно-ресторанного бізнесу України в умовах кризи. *Аеросвіт*. 2021. Вип. 5–6. С. 57–62.
4. Прокопишин-Рашкевич Л. М., Шадурська Б. О., Петрович Й. М. Індустрія туризму

- в Україні: перспективні напрями та виклики сучасності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*. 2020. Т. 4. № 1. С. 72–82. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21615/maket200296-74-84.pdf>.
5. Чаплінський Ю. Б. Теоретичні аспекти сутності дефініції «туризм». *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2011. Вип. 3(43). С. 236–241.
6. Pshinko O., Charkina T., Martseniuk L., Orlovska O. Hubs as a key tool for improving the quality of the service and development of multimodal passenger traffic. *Transport Problems*. 2022. Vol. 17. Issue 1. P. 201–214.
7. Грабар М. В. Перспективи розвитку автомобільного туризму в умовах наслідків COVID-19. *Бізнес-навігатор*. 2020. Вип. 3(59). С. 13–17. URL : http://www.business-navigator.ks.ua/journals/2020/59_2020/59_2020.pdf.
8. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text>.
9. Про затвердження Концепції створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.1997 № 821. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-97-%D0%BF#Text>.
10. Марценюк Л., Груздев О., Кандел Б. Напрями розвитку інноваційних технологій з урахуванням уподобань міленіалів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 367–371. URL : https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/NV_4/NV_4-2022-367-371.pdf.
11. Марценюк Л. В. Організаційні моделі управління туристичним бізнесом. *Економіка та держава*. 2016. № 3. С. 23–27.
12. Vilar-Rodríguez M., Vallejo-Pousada R. Automobiles and tourism as indicators of development in Spain, 1918–1939. *The Historical Journal*. 2021. Vol. 64. Issue 5. P. 1379–1402. URL : <https://www.cambridge.org/core/journals/historical-journal/article/automobiles-and-tourism-as-indicators-of-development-in-spain-19181939/8FF7CF89E0612B152A201D2A70096897>.
13. Cudny W., Joliffe L. Car tourism – conceptualization and research advancement. *Geografický časopis/geographical journal*. 2019. Vol. 71. Issue 4. P. 319–340. URL : https://www.researchgate.net/publication/338049650_Car_tourism_-_conceptualization_and_research_advancement.
14. Фастовець О. О. Організація транспортних подорожей і перевезень : навч. посібник. Київ : Музична Україна, 2012. 190 с.
15. Гришук О. К., Тищенко А. М. Обґрунтування використання інноваційних маркетингових інструментів у сфері автомобільного туризму. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 45–57.
16. Лебідь М. Розвиток автомобільного туризму в Україні. *Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молод. вчених* (м. Тернопіль, 3–4 квіт. 2014 р.). Тернопіль : ТНЕУ, 2014. С. 265–266. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/17362/1/265-266.pdf>.
17. Марценюк Л. В. Розробка класифікації туристичних подорожей з використанням різних видів транспорту. *Економіка та держава*. 2016. № 4. С. 21–27.
18. Дергоусова А. О., Зайкіна Г. М. Організація туризму та туристичної діяльності : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2019. Ч. 2. 58 с.
19. Лужанська Т. Ю., Мороз Ф. В., Будкевич Г. Б., Кампо І. О. Роль транспортного туризму в організації подорожей. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2017. № 23(18). С. 315–329. URL : <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2676/1/n23-315-329.pdf>.
20. Кушнірук Ю. С., Семенов С. С. Спортивний автотуризм – економічні чинники розвитку. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2020. Вип. 4(92). С. 142–151.
21. Марценюк Л. В. Удосконалена класифікація усіх видів транспортного туризму. *Сучасні тенденції розвитку світового і вітчизняного туризму : зб. матеріалів I Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 27–28 квіт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 30–33.
22. Марценюк Л. В., Павлусенко О. В. Порівняльна характеристика автомобільного та залізничного туризму. *Економіка та держава*. 2020. № 4. С. 60–67.
23. Транспорт України 2020 : статистичний збірник. *Державна служба статистики України*. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/10/zb_Transpot.pdf.
24. Гненний О. М., Марценюк Л. В., Чаркіна Т. Ю., Орловська О. В., Проценко В. М. Туризм як стратегічний напрям розвитку залізничного підприємства : монографія / за заг. ред. Л. В. Марценюк. Дніпро : Журфонд, 2020. 188 с.
25. Марценюк Л. В., Гненний М. В., Фурфаро Р. Розробка напрямів відновлення туристичної сфери України з урахуванням світових інновацій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 339–345. URL : <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/1/1-2023-339-345.pdf>.
26. Марценюк Л. В. Щодо перспективи розвитку туризму в Україні. *Економічний розвиток: теорія, методологія, управління : матеріали III Міжнародної науково-практ. конф.*

Будапешт–Прага–Київ, 2015. С. 292–295.

27. Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В. «Безбар'єрна Україна»: проблеми та перспективи. *Нове українське право*. 2023. № 4. С. 82–93.

28. Electric cars and the tourism industry. *Digital Tourism Think Tank*. URL : <https://www.thinkdigital.travel/opinion/electric-cars-and-the-tourism-industry>.

29. The Future of Automotive Industry: Trends and Challenges. *Linked in*. URL : <https://www.linkedin.com/pulse/future-automotive-industry-trends-challenges-racar>.

30. Banerjee S., Katare L. J. Autonomous Vehicle Market Size, Share, Competitive Landscape and Trend Analysis Report by Level of Automation, by Application and Component: Global Opportunity Analysis and Industry Forecast, 2025-2035. 2023. 250 p. URL : <https://www.alliedmarketresearch.com/autonomous-vehicle-market#:~:text=The%20global%20autonomous%20vehicle%20market,autonomous%20vehicle%20used%20in%20industry>.

31. The European market potential for self-drive tourism. *Centre for the Promotion of Imports from developing countries*. URL : <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/self-drive-tourism/market-potential>.

32. Stone M. T., Stone L. S. Safari tourism // Jafari J., Xiao H. eds *Encyclopedia of Tourism*. Springer, Cham, 2014. URL : https://doi.org/10.1007/978-3-319-01669-6_387-1.

33. Safari Tourism in Africa Market Outlook (2023 to 2033). *Future Market Insights*. URL : <https://www.futuremarketinsights.com/reports/safari-tourism-in-africa>.

34. Safari Tourism Market Size, Share & Trends Analysis Report By Type (Adventure Safari, Private Safari), By Group (Friends, Families, Couples, Solos), By Booking Mode, By Region, And Segment Forecasts, 2023 – 2030. 85 p. *Grand view research*. URL : <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/safari-tourism-market-report>.

35. Scuttari A., Lucia M. D., Martini U. Integrated planning for sustainable tourism and mobility. A tourism traffic analysis in Italy's South Tyrol region. *Journal of Sustainable Tourism*. 2013. Vol. 21. No. 4. P. 614–637. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09669582.2013.786083>.

36. Magnini V. P., Lindsey S., Wyatt C. Strategically positioning Europe as a destination for offhighway vehicle recreationists: some initial findings. *European Journal of Tourism Research*. 2022. No. 31. P. 3115.

37. Martseniuk L. V. Directions of extreme tourism in Ukraine. *Наука та прогрес транспорту. Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна*. 2016. № 1. С. 55–61.

38. Ásványi K., Miskolczi M., Jászberényi M., Kenesei Z., Kökény L. The Emergence of Unconventional Tourism Services Based on Autonomous Vehicles (AVs) – Attitude Analysis of Tourism Experts Using the Q Methodology. *Sustainability*. 2022. No. 14. P. 3691.

39. Марценюк Л. В., Вакулєнко Ю. С., Дас Б. Оцінювання запровадження безпечного виду туризму – караванінгу в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 362–367. URL : https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/NV_4/NV_4-2022-362-367.pdf.

40. Ribeiro M. A., Gursoy D., Chi O. H. Customer Acceptance of Autonomous Vehicles in Travel and Tourism. *J. Travel Res*. 2022. No. 61. P. 620–636.

Надійшла до редакції 19.01.2024

Прийнято до опублікування 25.01.2024

References

1. Martseniuk, L. V., Batmanhlich, K. C. (2020) Napriamy znyzhennia nehatyvnoho vplyvu pandemii koronavirusu na turystychnu sferu [Directions of reducing the negative impact of the coronavirus pandemic on the tourism sphere]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 214–221. [in Ukr.].

2. Martseniuk, L. V., Charkina, T. Yu. (2017) Tourism as a means of expanding human living space. *Anthropological measurements of philosophical research*. No. 11, pp. 63–70.

3. Hrebenuk, H. M., Charkina, T. Yu., Martseniuk, L. V., Pikulina, O. V. (2021) Innovatsiyni pidkhid do rozvytku turyzmu ta hotelno-restorannoho biznesu Ukrainy v umovakh kryzy [An innovative approach to the development of tourism and the hotel and restaurant business of Ukraine in crisis conditions]. *Ahrosvit*. Vyp. 5–6, pp. 57–62. [in Ukr.].

4. Prokopyshyn-Rashkevych, L. M., Shadurska, B. O., Petrovych, Y. M. (2020) Industriia turyzmu v Ukraini: perspektyvni napriamy ta vyklyky suchasnosti [The tourism industry in Ukraine: promising directions and modern challenges]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii «Problemy ekonomiky ta upravlinnia»*. T. 4. № 1, pp. 72–82. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21615/maket200296-74-84.pdf>. [in Ukr.].

5. Chaplinskyi, Yu. B. (2011) Teoretychni aspekty sutnosti definitsii «turyzm» [Theoretical aspects of the essence of the definition of «tourism»]. *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho institutu*. Vyp. 3(43), pp. 236–241. [in Ukr.].

6. Pshinko, O., Charkina, T., Martseniuk, L., Orlovska, O. (2022) Hubs as a key tool for

improving the quality of the service and development of multimodal passenger traffic. *Transport Problems*. Vol. 17. Issue 1, pp. 201–214.

7. Hrabar, M. V. (2020) Perspektyvy rozvytku avtomobilnoho turyzmu v umovakh naslidkiv COVID-19 [Prospects for the development of automobile tourism in the conditions of the consequences of COVID-19]. *Biznes-navihator*. Vyp. 3(59), pp. 13–17. URL : http://www.business-navigator.ks.ua/journals/2020/59_2020/59_2020.pdf. [in Ukr.].

8. Pro avtomobilnyi transport [About automobile transport] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text>. [in Ukr.].

9. Pro zatverdzhennia Kontseptsii stvorennia ta funktsionuvannia natsionalnoi merezhi mizhnarodnykh transportnykh korydoriv v Ukraini [On the approval of the Concept of creation and operation of the national network of international transport corridors in Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.08.1997 № 821. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-97-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

10. Martseniuk, L., Hruzdiev, O., Kandel, B. (2022) Napriamy rozvytku innovatsiinykh tekhnolohii z urakhuvanniam upodoban milenialiv [Development directions of innovative technologies taking into account the preferences of millennials]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2022. № 4, pp. 367–371. URL : https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/NV_4/NV_4-2022-367-371.pdf. [in Ukr.].

11. Martseniuk, L. V. (2016) Orhanizatsiini modeli upravlinnia turystychnym biznesom [Organizational models of tourism business management]. *Ekonomika ta derzhava*. № 3, pp. 23–27. [in Ukr.].

12. Vilar-Rodríguez, M., Vallejo-Pousada, R. (2021) Automobiles and tourism as indicators of development in Spain, 1918–1939. *The Historical Journal*. Vol. 64. Issue 5, pp. 1379–1402. URL : <https://www.cambridge.org/core/journals/historical-journal/article/automobiles-and-tourism-as-indicators-of-development-in-spain-1918-1939/8FF7CF89E0612B152A201D2A70096897>.

13. Cudny, W., Joliffe, L. (2019) Car tourism – conceptualization and research advancement. *Geografický časopis/geographical journal*. Vol. 71. Issue 4, pp. 319–340. URL : https://www.researchgate.net/publication/338049650_Car_tourism_-_conceptualization_and_research_advancement.

14. Fastovets, O. O. (2012) Orhanizatsiia transportnykh podorozhei i perevezen [Organization of transport journeys and transportation] : navch. posibnyk. Kyiv : Muzychna Ukraina. 190 p. [in Ukr.].

15. Hryshchuk, O. K., Tyshchenko, A. M. (2015) Obgruntuvannia vykorystannia innovatsiinykh marketynhovykh instrumentiv u sferi avtomobilnoho turyzmu [Justification of the use of innovative marketing tools in the field of automobile tourism]. *Ekonomika ta upravlinnia na transporti*. Vyp. 1, pp. 45–57. [in Ukr.].

16. Lebid, M. (2014) Rozvytok avtomobilnoho turyzmu v Ukrainu [Development of automobile tourism in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy v umovakh hlobalizatsii i rehionalizatsii : zb. tez dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. stud. ta molod. vchenykh* (m. Ternopil, 3-4 kvit. 2014 r.). Ternopil : TNEU, pp. 265–266. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/17362/1/265-266.pdf>. [in Ukr.].

17. Martseniuk, L. V. (2016) Rozrobka klasyfikatsii turystychnykh podorozhei z vykorystanniam riznykh vydiv transportu [Development of classification of tourist trips using different types of transport]. *Ekonomika ta derzhava*. № 4, pp. 21–27. [in Ukr.].

18. Derhousova, A. O., Zaikina, H. M. (2019) Orhanizatsiia turyzmu ta turystychnoi diialnosti [Organization of tourism and tourist activity] : konspekt leksii. Kharkiv : UkrDUZT. Ch. 2. 58 p. [in Ukr.].

19. Luzhanska, T. Yu., Moroz, F. V., Budkevych, H. B., Kampo, I. O. (2017) Rol transportnoho turyzmu v orhanizatsii podorozhei [The role of transport tourism in the organization of travel]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu*. № 23(18), pp. 315–329. URL : <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2676/1/n23-315-329.pdf>. [in Ukr.].

20. Kushniruk, Yu. S., Semenov, S. S. (2020) Sportyvnyi avtoturyzm – ekonomichni chynnyky rozvytku [Sports car tourism – economic factors of development]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia*. Vyp. 4(92), pp. 142–151. [in Ukr.].

21. Martseniuk, L. V. (2016) Udoskonalena klasyfikatsiia usikh vydiv transportnoho turyzmu [Improved classification of all types of transport tourism]. *Suchasni tendentsii rozvytku svitovoho i vitchyznianoho turyzmu : zb. materialiv I Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Kyiv, 27-28 kvit. 2016 r.). Kyiv, pp. 30–33. [in Ukr.].

22. Martseniuk, L. V., Pavlusenko, O. V. (2020) Porivnialna kharakterystyka avtomobilnoho ta zaliznychnoho turyzmu [Comparative characteristics of road and rail tourism]. *Ekonomika ta derzhava*. № 4, pp. 60–67. [in Ukr.].

23. Transport Ukrainy 2020 : statystychnyy zbirnyk [Transport of Ukraine 2020: statistical collection]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. URL : https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/10/zb_Transpot.pdf. [in Ukr.].

24. Hnennyi, O. M., Martseniuk, L. V., Charkina, T. Yu., Orlovska, O. V., Protsenko, V. M. (2020) Turyzm yak stratehichniy napriam rozvytku zaliznychnoho pidpriemstva [Tourism as a strategic direction for the development of railway enterprises] : monohrafiia / za zah. red. L. V. Martseniuk. Dnipro : Zhurfond. 188 p. [in Ukr.].

25. Martseniuk, L. V., Hnennyi, M. V., Furfaro, R. (2023) Rozrobka napriamiv vidnovlennia turystychnoi sfery Ukrainy z urakhuvanniam svitovykh innovatsii [Development of directions for the restoration of the tourism sphere of Ukraine taking into account global innovations]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1, pp. 339–345. URL : <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/1/1-2023-339-345.pdf>. [in Ukr.].
26. Martseniuk, L. V. (2015) Shchodo perspektyvy rozvytku turyzmu v Ukraini [Regarding the prospects for the development of tourism in Ukraine]. *Ekonomichnyi rozvytok: teoriia, metodolohiia, upravlinnia : materialy III Mizhnarodnoi nauково-prakt. konf.* Budapesht–Praha–Kyiv, pp. 292–295. [in Ukr.].
27. Nalyvaiko, L. R., Martseniuk, L. V. (2023) «Bezbarierna Ukraina»: problemy ta perspektyvy [«Barrier-free Ukraine»: problems and prospects]. *Nove ukrainske pravo*. № 4, pp. 82–93. [in Ukr.].
28. Electric cars and the tourism industry. *Digital Tourism Think Tank*. URL : <https://www.thinkdigital.travel/opinion/electric-cars-and-the-tourism-industry>.
29. The Future of Automotive Industry: Trends and Challenges. *Linked in*. URL : <https://www.linkedin.com/pulse/future-automotive-industry-trends-challenges-racar>.
30. Banerjee, S., Katara, L. J. (2023) Autonomous Vehicle Market Size, Share, Competitive Landscape and Trend Analysis Report by Level of Automation, by Application and Component: Global Opportunity Analysis and Industry Forecast, 2025-2035. 250 p. URL : <https://www.alliedmarketresearch.com/autonomous-vehicle-market#:~:text=The%20global%20autonomous%20vehicle%20market,autonomous%20vehicle%20used%20in%20industry>.
31. The European market potential for self-drive tourism. *Centre for the Promotion of Imports from developing countries*. URL : <https://www.cbi.eu/market-information/tourism/self-drive-tourism/market-potential>.
32. Stone, M. T., Stone, L. S. (2014) Safari tourism // Jafari, J., Xiao, H. eds *Encyclopedia of Tourism*. Springer, Cham. URL : https://doi.org/10.1007/978-3-319-01669-6_387-1.
33. Safari Tourism in Africa Market Outlook (2023 to 2033). *Future Market Insights*. URL : <https://www.futuremarketinsights.com/reports/safari-tourism-in-africa>.
34. Safari Tourism Market Size, Share & Trends Analysis Report By Type (Adventure Safari, Private Safari), By Group (Friends, Families, Couples, Solos), By Booking Mode, By Region, And Segment Forecasts, 2023 – 2030. 85 p. *Grand view research*. URL : <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/safari-tourism-market-report>.
35. Scuttari, A., Lucia, M. D., Martini, U. (2013) Integrated planning for sustainable tourism and mobility. A tourism traffic analysis in Italys South Tyrol region. *Journal of Sustainable Tourism*. Vol. 21. No. 4, pp. 614–637. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09669582.2013.786083>.
36. Magnini, V. P., Lindsey, S., Wyatt, C. (2022) Strategically positioning Europe as a destination for offhighway vehicle recreationists: some initial findings. *European Journal of Tourism Research*. No. 31, p. 3115.
37. Martseniuk, L. V. (2016) Directions of extreme tourism in Ukraine. *Nauka ta prohres transportu. Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnogo universytetu zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazariana*. № 1, pp. 55–61.
38. Ásványi, K., Miskolczi, M., Jászberényi, M., Kenesei, Z., Kökény, L. (2022) The Emergence of Unconventional Tourism Services Based on Autonomous Vehicles (AVs) – Attitude Analysis of Tourism Experts Using the Q Methodology. *Sustainability*. No. 14, p. 3691.
39. Martseniuk, L. V., Vakulenko, Yu. S., Das, B. (2022) Otsiniuvannia zaprovadzhennia bezpechnoho vydu turyzmu – karavaninhu v Ukraini [Evaluation of the introduction of a safe type of tourism – caravanning in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 362–367. URL : https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/NV_4/NV_4-2022-362-367.pdf. [in Ukr.].
40. Ribeiro, M. A., Gursoy, D., Chi, O. H. (2022) Customer Acceptance of Autonomous Vehicles in Travel and Tourism. *J. Travel Res*. No. 61, pp. 620–636.

ABSTRACT

Larysa Martseniuk, Yevheniia Kovalenko-Marchenkova, Eldar Bekirov. Features of the use of automobile transport in the tourist industry. The article examines the opinions of leading foreign and Ukrainian scientists-researchers regarding the essence of the concept of "autotourism", its fundamental functions, the degree of value for the development of the state economy, the depth of influence and factors of distribution, goals and objectives. An additional assessment of the industry was carried out, as well as the classification of the main types of auto tourism was determined. Particular attention is paid to the issue of state regulation of the auto tourism sector, taking into account current regulatory and legislative documents. Based on the analysis of the theoretical base of scientific literature, an assessment of the situation in Ukraine as of 2023 and with a perspective for the future was carried out.

Auto tourism has long been an important sector of tourism strategies and leisure around the world. It not only fulfills the function of developing the national socio-economic complex, but also

contributes to the strengthening of relations between states. At the same time, transport plays a decisive role in the movement of both goods and people, influencing in turn other sectors of the global economy, including tourism. A modern tourist carrier usually serves two different markets, namely: domestic, international. Each of these markets needs to be further analyzed and segmented into target groups, taking into account socio-demographic profile, economic profile, travel motivation, etc.

Along with positive trends in the field of auto tourism in Ukraine, there are still unresolved issues. This area develops spontaneously, without a large array of investments for development. Disadvantages include the cost of fuel, the presence of toll roads, potential breakdowns during travel or an accident, fatigue from driving, and the difficulty of crossing the customs border. Roads and information bases for tourists – in the form of route schemes and road maps – need further improvement, as well as points of accommodation for motorhomes and simplification of the car rental system. When these tasks are solved, the economic potential of automobile tourism can become one of the leading ones in the tourism industry of Ukraine.

The main types of auto tourism are: safari, jeeping, caravanning, auto tours. The peculiarities of the use of some types of automobile tourism in the world and the possibility of their use in Ukraine are considered.

Keywords: *tourism, automobile tourism, caravanning, jeeping, safari.*

УДК 347.925

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-160-165

Кристина РЕЗВОРОВИЧ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СУЧАСНИЙ СТАН СУДОВОЇ МЕДІАЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Викладено аналіз поточного стану судової медіації в цивільному правосудді України. Досліджено ключові аспекти розвитку судової медіації, зокрема її законодавче забезпечення, практичне впровадження та виклики, з котрими цей механізм зіткнувся в сучасних умовах. Висвітлено ефективність та перспективи використання судової медіації для вирішення цивільних спорів, а також акцентовано увагу на потребі подальшого вдосконалення її інструментарію та популяризації серед громадян і фахівців судової системи.

Розглянуто перспективи використання медіації як самостійного засобу вирішення спорів у цивільному процесі в Україні. Прослідковано історію медіації та практику її використання за кордоном. Досліджено ефективність медіаційної процедури, її значення та сутність, а також роль посередника у досягненні взаємовигідних рішень для конфліктуючих сторін.

Окреслено завдання процедури посередництва (медіації) в цивільному процесі, проведено порівняння медіації та судового порядку вирішення цивільно-правових спорів. Сформовано висновок, що законодавча фіксація інституту медіації сприятиме швидкості та економічній ефективності позасудового вирішення спорів, а також полегшить доступ до правосуддя.

Крім того, розглянуто перспективи впровадження медіації для вирішення цивільних спорів в Україні, визначено проблеми, що гальмують цей процес, та запропоновано конкретні заходи для їх вирішення. Проведено аналіз прогалин сучасного цивільного процесуального законодавства та наслідків використання медіативного методу врегулювання спорів. Досліджено судову практику в цьому контексті.

Ключові слова: *медіація, альтернативний метод вирішення правового спору, медіаційне застереження, примирення, громадянське суспільство, європейські стандарти, угода про результати медіації.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку правової системи України супроводжується активним впровадженням інноваційних методів врегулювання конфліктів та пошуком альтернативних шляхів вирішення цивільних справ. Один із

© К. Резворович, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>

goldkristina@gmail.com

таких перспективних напрямів – це судова медіація. Сприяючи зменшенню судового навантаження та забезпечуючи сторонам можливість активної участі у вирішенні своїх справ, судова медіація відіграє значущу роль у цивільному процесі.

Ідея вирішення конфліктів за допомогою медіаційного підходу до управління суперечками вроджена в сутність людського суспільства. У змінних соціально-економічних умовах сучасності, коли акцент робиться на діалозі, партнерстві та забезпеченні прав та інтересів кожної сторони, судова медіація набуває особливого значення.

Задля визначення ефективності та перспектив розвитку цього інструменту в українській правовій системі необхідно ретельно вивчити основні аспекти його функціонування, вплив на судову практику та перешкоди, що можуть гальмувати його повноцінний розвиток. Проведення такого аналізу є важливим для розуміння та врахування особливостей сучасного контексту судової медіації в Україні та визначення шляхів її подальшого вдосконалення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. В Україні дослідження питань, пов'язаних із застосуванням альтернативних методів вирішення цивільних спорів, проводили Л. Андрієвська, Н. Бондаренко-Зелінська, С. Дяченко, Н. Килинник, І. Ковальчук, Г. Єременко, М. Поліщук, Н. Мазаракі, В. Кудрявцева та ін.

Метою статті є розгляд проблематичних аспектів законодавчого регулювання судової медіації в галузі цивільного процесу України та формулювання пропозицій щодо вирішення цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Процедура судового примирення, що включена до вирішення спору за участю судді, являє собою альтернативний метод покращення судової влади, що має позитивний відгук у європейській практиці. Цей інститут був введений в українське законодавство Законом України № 2147-VIII від 03.10.2017, котрим було доповнено Цивільний процесуальний кодекс України главою 4 розділу 3 (статті 201–205). Незважаючи на переваги цих законодавчих змін, такі як уникнення судового формалізму, підвищення довіри до суду, скорочення тривалості вирішення конфлікту та відповідальність сторін, є наявними невирішені питання, котрі обговорюються в наукових колах, щодо правового врегулювання та впровадження цієї процедури [1].

Процедура врегулювання спору за участю судді є новим явищем у правовій системі України, але вона широко використовується та є ефективною у зарубіжних країнах, таких як Австралія, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Болгарія, Хорватія, а також у деяких країнах Східної Європи. Держави-члени ЄС дотримуються Директиви Європейського Парламенту та Ради № 2008/52/ЄС від 21 травня 2008 р., що спрямована на спрощення доступу до альтернативних методів вирішення спорів та підтримку мирного врегулювання, включно з медіацією. Це підтверджується звітами Європарламенту та Ради.

За «концепцією трьох хвиль» розвитку, котру висунув італійський процесуаліст М. Каппеллетті, кожна країна пройшла три етапи реформ у правосудді. Введення альтернативних процедур для врегулювання спорів є ознакою досягнення державою третього етапу розвитку судової системи за зазначеною концепцією, що свідчить про позитивний напрям. Проте подальше вдосконалення цих інститутів є необхідним для неперервного розвитку судової системи [2, с.174].

Важливість судової медіації для України була підтверджена проведенням пілотних проектів за сприяння Європейської Комісії та Ради Європи у 2006–2007 та 2008–2011 роках, що стосувалися відбору суддів, їхньої підготовки, дисциплінарної відповідальності, розподілу справ та альтернативного вирішення спорів.

Судова медіація, визначена як процес вирішення спорів, відзначається активною роллю судді. Саме суддя допомагає сторонам конфлікту знайти взаємоприйнятне рішення, спрямоване на вирішення їхніх протиріч. Однією з ключових відмінностей від традиційного судового процесу є активне включення сторін у сам процес прийняття рішення [2, с.175].

Добровільність – це невід'ємна частина судової медіації. Сторони вільно обирають участь у процесі та зберігають право в будь-який момент відмовитися від медіації. Це визначається розумінням, що участь у медіації дозволяє більш активно впливати на вирішення справи, на відміну від традиційного рішення, що виноситься

судом.

Ще одна важлива складова судової медіації – конфіденційність. Процес і всі його аспекти є конфіденційними, що забезпечує вільний обмін інформацією між сторонами без завдання шкоди їхньому статусу чи іміджу. Це створює атмосферу відкритості та довіри, необхідну для успішної медіації.

Одним із найважливіших аспектів судової медіації є неупередженість медіатора. Його завдання – не виступати на боці жодної зі сторін, а допомагати їм знайти взаємовигідне рішення. Це сприяє створенню об'єктивного та неупередженого середовища, сприятливого для конструктивної дискусії.

Загальний вплив судової медіації на цивільний процес в Україні визначається сукупністю принципів та підходів, що лежать в її основі. Добровільність та конфіденційність створюють платформу для вирішення конфліктів шляхом спільних зусиль сторін. Судова медіація стає не лише інноваційним методом розв'язання спорів, але й важливим елементом розвитку правової системи, спрямованої на забезпечення справедливості та задоволення потреб суспільства [3, с. 6].

Незважаючи на свою популярність за кордоном та визнання її важливості в Україні, процедура врегулювання спору за участю судді на сьогодні не користується широкою популярністю серед українців. За статистикою, котру навів заступник керівника департаменту аналітичної та правової роботи – начальник правового управління (IV) Верховного Суду М. Шумило на засіданні Міжрегіональної групи регіональних рад з питань реформи правосуддя «Медіація у цивільних спорах» за 2019 рік, було прийнято лише 50 ухвал щодо проведення врегулювання спору за участю судді, і лише в 12 випадках сторони досягли примирення; у 2020 р. ці цифри зросли до 77 та 22 відповідно.

Навіть зі збільшенням кількості ухвал у 2022 р. вони свідчать про те, що цей метод врегулювання конфліктів не є загальноприйнятим, і тому необхідно розглянути чинники, що гальмують його розвиток в Україні.

Однією з основних причин низького застосування судової медіації може бути невизначеність та суперечливість положень Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) щодо врегулювання спору за участю судді. Суддя Верховного Суду А. Калараш вказує, що глава 4 розділу 3 ЦПК України (статті 201–205) містить лише загальні правила щодо врегулювання спору за участю судді, залишаючи багато простору для різних можливостей примирення сторін, порівняно з формалізованою та чітко визначеною процедурою судового розгляду. Це ускладнює популяризацію процедури примирення в судовій практиці [1].

Наприклад, положення статей 201–205 ЦПК України викликають проблеми, такі як нечіткість стосовно того, чи вважається пропозиція щодо застосування цієї процедури правом суду чи обов'язком, відсутність чіткої процедури для врегулювання спору за участю судді та непорозуміння щодо того, чи може суддя надавати юридичні поради та рекомендації під час процедури. Це може викликати суперечки та ускладнювати ефективність такого методу вирішення спорів, а також порушувати принцип неупередженості суду.

Отже, можна стверджувати, що порушення принципу неупередженості судді стає можливим через відсутність повної об'єктивності, тобто чітко визначеної процедури, що характерна для судового розгляду справ. Н. Бондаренко-Зелінська висловлює пропозицію щодо вирішення суперечливості положень ст. 203 ЦПК України шляхом уточнення повноважень судді, дозволяючи йому надавати сторонам юридичні поради та рекомендації лише під час проведення спільних нарад [1]. Важливо зауважити, що внесення змін до цієї статті можливе лише при чіткому розумінні того, що саме мав на увазі законодавець, встановлюючи норми в такій редакції.

Підвищення обізнаності громадян має критичне значення для успішного впровадження та розвитку судової медіації. Багато людей можуть не мати достатньої інформації про те, як судова медіація працює та які можливості вона відкриває для вирішення їхніх конфліктів. Важливо організувати ефективні освітні кампанії для широкого загалу, щоб зробити судову медіацію більш доступною та зрозумілою.

Забезпечення якісного навчання медіаторів та постійне вдосконалення процедур – це інший ключовий аспект вирішення викликів у сфері судової медіації. Медіатори повинні мати високий рівень професійної компетентності та навичок, щоб ефективно впливати на процес вирішення конфліктів. Влада має визначити стандарти та

забезпечити регулярні навчання для медіаторів, щоб підтримувати високий стандарт їхньої роботи [4, с. 5].

Незважаючи на виклики, перспективи розвитку судової медіації в Україні є багатообіцяючими. Важливо продовжувати сприяти розвитку професійної спільноти медіаторів, створювати умови для зручного доступу до їхніх послуг та розширювати сферу застосування судової медіації у різних галузях права. Це передбачає створення спеціалізованих програм для різних галузей, що могли б використовувати судову медіацію для вирішення своїх конфліктів. Посприяти цьому може також розробка імпульсивних заходів та підтримка з боку законодавства.

Також важливо вирішити питання належного рівня підготовки суддів до проведення судової медіації, оскільки ця процедура відрізняється від судового засідання і потребує спеціальних навичок медіатора. Запропоновано врахувати особливості цих двох видів діяльності та недосконалість нормативного регулювання судового примирення, а також створити програму підготовки суддів-медіаторів, зважаючи на необхідність належної психологічної підготовки суддів для виконання ролі медіатора, і визначити конкретні вимоги до їхньої кваліфікації [5, с. 119]. Зокрема, окреслити, що мирне врегулювання спору є правом сторін, а не їхнім обов'язком, та уникнути конфлікту із суддівською роботою. Такий підхід передбачає впровадження окремого інституту судді-медіатора, але з огляду на обмежене застосування судової медіації виникає питання щодо доцільності цього нововведення. Крім того, внаслідок дефіциту суддівських кадрів в Україні запропоноване нововведення може виявитися непрактичним та важким для реалізації, оскільки суддів-медіаторів може бути недостатньо для забезпечення ефективної роботи системи.

З наведеного випливає, що проблема нестачі суддів у судах стає перешкодою для впровадження інституту судді-медіатора, що сучасні науковці вважають доцільним. Це підкреслює термінову потребу у вирішенні згаданого дефіциту суддівських кадрів [6, с. 65].

У контексті розглянутого питання слушним є висвітлення неправдивого твердження, що процедура врегулювання спору за участю судді може зменшити навантаження на суддів в умовах сучасного розвитку цього інституту в Україні. По-перше, для ефективної роботи судової медіації судді повинні мати специфічні навички та знання, що вимагає певного часу для навчання та постійного підвищення кваліфікації. Навіть у випадку, якщо в майбутньому буде проводитися підготовка виключно суддів-медіаторів, які не будуть займатися судовим розглядом справ, вони все одно мають бути судьями. В іншому випадку мова буде йти про позасудову медіацію. По-друге, застосування процедури не означає автоматичного вирішення спору, і можливе призначення подальшого судового засідання. По-третє, вимагається індивідуальний підхід до кожної особи, яка потребує спеціальних навичок.

Висновки. Сучасний стан судової медіації в цивільному процесі України характеризується низкою і значних досягнень, і викликів, що розкриваються через призму декількох ключових аспектів. Однією з ключових складових успішного впровадження судової медіації є підвищення обізнаності громадян про її можливості та переваги.

Значна частина суспільства досі має обмежене розуміння процесу та плюсів медіації. З огляду на це важливим завданням стає розробка та впровадження ефективних освітніх кампаній, спрямованих на поширення інформації про можливості вирішення конфліктів за допомогою медіації. Висвітлення практичних прикладів та успішних кейсів сприятиме формуванню позитивного ставлення до судової медіації серед громадян.

Подальший успіх судової медіації також залежить від якісного навчання медіаторів. Забезпечення їхньої високої кваліфікації і навичок є важливим елементом забезпечення ефективності процесу. Така підготовка повинна враховувати специфіку цивільного процесу та вимоги конкретних ситуацій, із якими можуть стикатися медіатори.

Крім того, постійне вдосконалення процедур судової медіації є критичним для забезпечення її адаптації до змінних умов та потреб громадян. Це передбачає оновлення законодавства, впровадження сучасних методик та технологій, а також адаптацію підходів до специфічних випадків.

Загалом розвиток судової медіації в Україні вимагає інтегрованого підходу, що

охоплює як підвищення свідомості громадян, так і проведення системних змін у навчанні медiatorів та вдосконаленні процедур, забезпечуючи у такий спосіб збалансований та ефективний механізм вирішення цивільних спорів.

Несприятливі обставини, що виникають через нестачу інформації та навичок, можуть стримувати повний потенціал судової медіації. Однак попри це існують перспективи розвитку розглядуваного інституту. Підвищення свідомості, сприятливе середовище для професійної спільноти медiatorів та широкий доступ до послуг судової медіації на різних рівнях правової системи визначають нову еру в розвитку альтернативних методів вирішення конфліктів в Україні.

Завдяки відданості учасників судового процесу, законодавчій підтримці та врахуванню викликів, що існують, судова медіація може стати не лише ефективним інструментом вирішення спорів, але й важливим стимулом для подальшого удосконалення правосуддя в Україні. Збереження та розширення цього напрямку вирішення конфліктів визначатиме не лише ефективність, але й справедливість цивільного процесу, забезпечуючи громадянам альтернативу традиційному судовому шляху та підвищуючи рівень довіри до правової системи.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
2. Можайкіна О. Правовий аналіз врегулювання спору за участю судді. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 174–180.
3. Противень С. Примирення сторін vs вирішення справи. Нова роль суду у вирішенні конфліктів. *Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА»*. 2018. № 3. С. 1–7.
4. Калараш А. Медіація як досудова альтернатива, або Врегулювання спору за участю судді на початку розгляду справи по суті. *Закон і бізнес*. 2021. Вип. 47. С. 1–6.
5. Мамницький В. Ю., Кахнова М. Г. Врегулювання спору за участю судді: проблемні аспекти правозастосовчої практики. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 64. С. 112–123.
6. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Врегулювання спору за участю судді: проблеми та перспективи застосування. *Університетські наукові записки*. 2018. № 67–68. С. 62–70.

Надійшла до редакції 01.03.2024

Прийнято до опублікування 11.03.2024

References

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Civil Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 40-41, 42. St. 492. [in Ukr.].
2. Mozhaikina, O. (2018) Pravovyi analiz vrehuliuvannia sporu za uchastiu suddi [Legal analysis of dispute settlement with the participation of a judge]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. № 2, pp. 174–180. [in Ukr.].
3. Protiven, S. (2018) Prymyrennia storin vs vyrishennia spravy. Nova rol sudu u vyrishenni konfliktiv [Reconciliation of the parties vs resolution of the case. The new role of the court in conflict resolution]. *Informatsiino-analitychnyi tsentr «LIHA»*. № 3, pp. 1–7. [in Ukr.].
4. Kalarash, A. (2021) Mediatsiia yak dosudova alternatyva, abo Vrehuliuvannia sporu za uchastiu suddi na pochatku rozghliadu spravy po suti [Mediation as a pre-trial alternative, or Settlement of the dispute with the participation of a judge at the beginning of the consideration of the case on the merits]. *Zakon i biznes*. Vyp. 47, pp. 1–6. [in Ukr.].
5. Mamnytskyi, V. Yu., Kakhnova, M. H. (2019) Vrehuliuvannia sporu za uchastiu suddi: problemni aspekty pravozastosovchoi praktyky [Dispute settlement with the participation of a judge: problematic aspects of law enforcement practice]. *Zhurnal skhidnoevropeiskoho prava*. 2019. № 64, pp. 112–123. [in Ukr.].
6. Bondarenko-Zelinska, N. L. (2018) Vrehuliuvannia sporu za uchastiu suddi: problemy ta perspektyvy zastosuvannia [Dispute settlement with the participation of a judge: problems and prospects of application]. *Universytetski naukovi zapysky*. № 67–68, pp. 62–70. [in Ukr.].

ABSTRACT

Krystyna Rezvorovych. The current state of judicial mediation in the civil process of Ukraine. The article examines the prospects of using mediation as an independent means of resolving disputes in civil proceedings in Ukraine. It traces the history of mediation and the practice of its use abroad. The effectiveness of the mediation procedure, its meaning and essence, as well as the role of the mediator in reaching mutually beneficial solutions for the conflicting parties, were studied. Draft laws in the field of mediation are analyzed, their shortcomings are identified, and changes are proposed for improvement. The reasons for difficulties with the implementation of mediation and the prospects of its implementation in the civil process of Ukraine are discussed.

The article examines the tasks of the mediation procedure (mediation) in a civil process, compares mediation and the judicial procedure for resolving civil legal disputes. The author concluded that the legislative fixation of the institution of mediation will contribute to the speed and economic efficiency of out-of-court dispute resolution, as well as facilitate access to justice. Special attention was paid to the relief of the judicial system, the approximation of the domestic judiciary to European standards and the reduction of state budget costs. In addition, the main principles of mediation in the civil process are defined.

It was determined that judicial mediation, defined as a dispute resolution process, is marked by the active role of the judge. It is the judge who helps the parties to the conflict to find a mutually acceptable solution aimed at solving their contradictions. One of the key differences from the traditional judicial process is the active involvement of the parties in the decision-making process itself.

The article also examines the prospects for the implementation of mediation for the resolution of civil disputes in Ukraine, identifies the problems hindering this process, and proposes concrete measures to solve them. An analysis of the gaps in modern civil procedural legislation and the consequences of using the mediation method of dispute settlement was carried out. The judicial practice in this context was studied.

Keywords: *mediation, alternative method of legal dispute resolution, mediation clause, reconciliation, civil society, European standards, agreement on mediation results.*

УДК 341.231.14:347.77.032

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-165-171

Тамара ЯРОШЕВСЬКА ©

доктор юридичних наук, доцент

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС

Досліджено переваги та недоліки використання технологій штучного інтелекту в умовах війни та у післявоєнний час, обґрунтовано доцільність такого використання. Звернено увагу на те, що, спостерігаючи за швидкими тенденціями трансформації сучасних технологічних процесів, потрібно аналізувати та усвідомлювати не тільки позитивні сторони використання технологій зі штучним інтелектом в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, а й виявляти негативні наслідки та наміри такого використання. Наголошено на тому, що наразі однією з масштабних та головних проблем використання технологій зі штучним інтелектом є відсутність тієї особи, яка буде нести відповідальність у випадку несправності таких технологій чи їх неправильного використання в умовах війни, що може призвести до непередбачуваних наслідків та заподіяти шкоду цивільному населенню.

Зроблено висновок, що в Україні потрібно сформувати законодавчу базу у сфері використання технологій штучного інтелекту та порушити проблемні питання стосовно відповідальності за таке використання. Наголошено на тому, що при розробці технологій із використанням штучного інтелекту у військових умовах важливо врахувати такі аспекти, як повага до людської гідності та захист цивільного населення.

Ключові слова: *інноваційні цифрові технології, штучний інтелект, використання технологій в умовах війни, післявоєнний час, безпека, негативні наслідки.*

Постановка проблеми. Економічний та інноваційний прогрес в Україні у воєнний та післявоєнний час залежить від ступеня залучення результатів інтелектуальної діяльності, що висуває нові виклики перед системою правового регулювання інтелектуальної власності та спонукає до впровадження інноваційних цифрових технологій.

Воєнні конфлікти у XXI ст. мають свої особливості. Це обумовлено тим, що поступово скорочується кількість особового складу та на озброєнні армій провідних

закордонних країн та України головним зняряддям поступово стають технології з використанням штучного інтелекту. Адже технології на базі штучного інтелекту можуть працювати у суворих умовах, доступ до яких може бути важким або навіть небезпечним для людини. Для України впровадження технологій штучного інтелекту стає особливо актуальним у зв'язку зі збройною російською агресією та нападу на нашу країну [1, с. 435].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питаннями створення та використання технологій на базі штучного інтелекту переймаються як винахідники, які наразі формують технологічну складову розвитку світу, зокрема, Джозеф Безос, Ілон Маск, Марк Цукерберг, Стівен Хокінг, так і інші видатні винахідники з різних країн світу, а також численні науковці та фахівці зі всього світу, залучені у провідних інститутах та лабораторіях для створення технологій на базі штучного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає змогу констатувати, що окреслена проблематика була предметом дослідження низки закордонних та вітчизняних учених, серед яких: О. Барна, Н. Бостром, В. Воротніков, Н. Гнедко, О. Землянська, А. Єфіменко, Д. Іванов, Т. Каткова, Д. Ланьє, Д. Маркоф, Л. Матвійчук, І. Матушевська, Р. Мукоїда, І. Твердохліб, В. Томіна, М. Форд, Н. Шишка та багато інших. Роботи зазначених авторів заклали підґрунтя для вивчення широкого кола напрямів у сфері використання технологій штучного інтелекту. Проте кількість наукових праць, що безпосередньо стосуються аналізу напрямів використання штучного інтелекту в умовах війни та післявоєнний час, перспектив розвитку штучного інтелекту та питань, які загрози та негативні наслідки можуть бути пов'язані з використанням штучного інтелекту, є незначною.

Метою статті є дослідження правових проблем використання технологій штучного інтелекту. Основну увагу необхідно зосередити на таких питаннях, як: аналіз напрямів використання штучного інтелекту в умовах війни та післявоєнний час; перспективи розвитку технологій на базі штучного інтелекту; загрози та негативні наслідки, що можуть бути завдані використанням штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. У рекомендаціях ЄС 2019 р. поняття «штучний інтелект» визначається як високорозвинена система, що аналізує встановлені умови та приймає автономні рішення для досягнення визначеної мети. У Принципах Організації економічного співробітництва та розвитку поняття «штучний інтелект» визначається як машинна система, що може робити рекомендації, прогнози або рішення, впливаючи на віртуальне або реальне середовище на основі заданого людиною набору цілей. Причому така система може бути розроблена для роботи з різним рівнем автономії [2].

Питання застосування технологій на базі штучного інтелекту наразі набуло значної актуальності та попиту не лише в розробці, а й у безпековому та правовому використанні приладів зі штучним інтелектом під час збройного конфлікту на території України. Зокрема, попри чисельну перевагу та вогневу міць російської армії, українські військові дають відсіч ворогові, і в цьому питанні не остання роль належить використанню технологій зі штучним інтелектом.

Так, штучний інтелект може використовуватися для надання значних переваг військовим силам. Наприклад, системи зі штучним інтелектом можуть обробляти й аналізувати великі обсяги даних у режимі реального часу, що сприяє ефективному і швидкому ухваленню рішень на полі бою. Технології на базі штучного інтелекту здатні збирати й обробляти дані з безлічі джерел, допомагаючи Збройним Силам України (далі – ЗСУ) приймати оптимальні рішення навіть у критичних ситуаціях [3, с. 129].

Системи з використанням штучного інтелекту можуть допомогти зменшити ризик втрат, замінюючи військових у небезпечних ситуаціях, таких як знешкодження мін чи розвідувальні місії. У бойових умовах ЗСУ залучають системи комп'ютерного зору, для того щоб не тільки виявляти, а й розпізнавати небезпечні об'єкти. Технології штучного інтелекту можуть ідентифікувати ворога, знайти його вразливі місця та передбачити поведінку супротивника. Пристрої з використанням штучного інтелекту здатні за командою оператора ліквідувати ворожі об'єкти після їх виявлення.

Також технології з використанням штучного інтелекту можуть надавати стратегічну та детальну інформацію про ціль, надаючи тим самим дорожню карту навіднику для застосування високоточної зброї у найбільш вразливих точках логістики російських військ, контролювати та знищувати дрони противника, що дозволяє ЗСУ ще

більше виснажувати запаси ворожої бронетехніки та змушувати ворога витратити критично важливі ракети протиповітряної оборони [4].

Безпілотники з використанням технологій на базі штучного інтелекту також відіграють значну роль у боротьбі ЗСУ з російськими загарбниками, адже завдяки штучному інтелекту такі дрони здатні виконувати свою задачу навіть тоді, коли ціль рухається, і це є значним кроком уперед порівняно з наявними дронами, що тільки відстежують визначені координати. Інноваційні розробки у цій сфері будуть впливати й на те, як світ використовуватиме дрони у післявоєнний час.

Удосконалення можливостей дальності польоту, швидкості, вантажності та інших показників дозволяє ЗСУ підірвати пости спостереження, знищувати бронетехніку загарбника і навіть руйнувати укріплення Кримського мосту. Інновації у програмному забезпеченні та дизайні, ймовірно, вплинуть і на те, як саме будуть використовуватися дрони в нашій державі у післявоєнний час. Наразі понад двісті українських компаній, що займаються виробництвом безпілотників, працюють на передовій разом із військовими частинами над удосконаленням та налаштуванням цього озброєння і у такий спосіб покращують його здатність відстежувати ворога та знищувати його [5].

На думку фахівців, вітчизняні виробники дронів зможуть задовольняти усі потреби нашої країни щодо використання штучного інтелекту у цій сфері [6, с. 412]. Як повідомляє Міністерство цифрової трансформації України, за рік війни в Україні лише за однією програмою допомоги для ЗСУ «Армія дронів» на передову було передано понад 2000 дронів вітчизняного виробництва та були вироблені понад 4000 безпілотників.

Проте хочеться наголосити на тому, що російська армія також має цей вид озброєння і використовує його проти ЗСУ та цивільного населення України. Тому наразі існує колосальна потреба не лише у цьому типі озброєння, а й у захисті від нього.

Для проведення кібератак також можна використовувати технології штучного інтелекту. Здатність зламувати кібермережі ворога має визначальне значення, оскільки в основі проведення сучасних бойових операцій, розвідки та логістики лежить саме Інтернет. Транспортування озброєння, боєприпасів та військових знарядь є життєво важливим для успіху військових операцій. Броньовані без участі людини роботомобілі можуть перевозити необхідний вантаж, визначати оптимальні маршрути та збирати потрібну інформацію у процесі руху.

За допомогою технологій з використанням штучного інтелекту можна здійснювати підготовку військових до виконання завдань. Також технології на базі штучного інтелекту можуть стати важливим інструментом в інформаційній та психологічній війні та бути корисними в оборонній і тилівій діяльності, оскільки за допомогою штучного інтелекту можна аналізувати схеми технічного обслуговування [7].

Крім того, штучний інтелект може покращити ситуаційну обізнаність, аналізуючи й обробляючи інформаційні дані з різних джерел та датчиків, у тому числі супутників. Також наразі технології штучного інтелекту допомагають експертам отримувати необхідні розвідувальні дані з радіомовлення противника, що дає змогу швидко обробляти величезні обсяги інформації.

Штучний інтелект активно застосовується і в навчанні. Так, система на базі штучного інтелекту може спостерігати за тим, як людина сприймає інформацію, та адаптувати під неї матеріал для того, щоб навчання було більш ефективним. Провідні закордонні країни не хештують такою можливістю і використовують штучний інтелект для тактичної підготовки своїх військових.

Важливо і те, що у післявоєнний час для відновлення нашої держави штучний інтелект матиме також прикладне застосування у багатьох сферах, де потрібен аналіз даних, та допомагатиме в опрацюванні останніх, оскільки в Україні наразі шалені обсяги зруйнованої інфраструктури та великі масштаби замінованої території. За допомогою зібраних даних можна буде попередньо оглянути заміновану територію та максимально підготувати саперів до її розмінування.

Сподіваємося, що в Україні у післявоєнний час технології з використанням штучного інтелекту будуть спрямовані на відновлення та реабілітацію людей із психологічними травмами та людей, яких скалічила війна. За допомогою технологій штучного інтелекту наша держава зможе також розвивати свій оборонний сектор.

Також штучний інтелект допоможе слідчим Генеральної прокуратури України

обробити величезну кількість даних стосовно воєнних злочинів, що скоїли російські загарбники на території України. Наявні докази стануть основою для кримінальних справ щодо агресії росіян та геноциду українського народу [8].

Отже, технології штучного інтелекту стрімко розвиваються і потенціал їх застосування в умовах війни в нашій країні розширюється. Наразі лідерами у сфері військового застосування штучного інтелекту є такі провідні країни, як Китай, США, Південна Корея, Данія, Німеччина, Японія, Тайвань, Канада, Італія, Швеція. Інвестиції у цифрові технології – це гарант стабільної системи машинно-людської роботи, що, у свою чергу, посприяє збільшенню доходів. Очікується, що у 2025 р. світовий ринок технологій на базі штучного інтелекту досягне 275 млрд дол. США. Українські винахідники теж не відстають від інноваційних розробок, що пропонують світові лідери технологій зі штучним інтелектом, розвивають свій потенціал, отримуючи міжнародні гранти, та створюють нові винаходи у цій сфері.

Проте використання штучного інтелекту у військовій справі має як переваги, так і недоліки. Так, технології на основі штучного інтелекту можуть надати військовим силам значні переваги завдяки аналізу та обробці величезних обсягів інформації у режимі реального часу, покращуючи обізнаність про ситуацію та, таким чином, зменшуючи ризик втрат. Військове застосування технологій на базі штучного інтелекту охоплює спостереження та різні види розвідки, логістики, ліквідацію наслідків стихійних лих, гуманітарну допомогу тощо [9, с. 356].

Однак технології з використанням штучного інтелекту можуть бути небезпечними й мати такі загрози, як, зокрема, порушення безпеки, збої у програмному забезпеченні, зловживання у роботі з інформацією та упередженість алгоритмів. Ці загрози можуть мати серйозні наслідки як для окремих осіб, так і для суспільства в цілому, оскільки можуть зашкодити здоров'ю людини чи тварини, пошкодити майно, спричинити аварії тощо. При цьому буде важко встановити суб'єкта такої відповідальності. А залучення численних зацікавлених сторін, таких як розробників, операторів, користувачів технологій штучного інтелекту, робить питання відповідальності ще складнішим [10, с. 272–273].

Наразі такі провідні країни, як Китай, Велика Британія, США, ЄС, Австралія, погодилися з тим, що використання технологій штучного інтелекту потенційно становить катастрофічну небезпеку для людства, й уклали першу міжнародну декларацію, присвячену цій проблемі. Двадцять вісім країн підписали так звану декларацію Блетчлі у перший день саміту з безпеки штучного інтелекту, організованого урядом Британії. Міжнародна спільнота домовилася про проведення спільних досліджень щодо безпеки штучного інтелекту. Також Південна Корея погодилася через півроку провести міжнародний саміт з безпеки штучного інтелекту, а через рік такий саміт збирається провести Франція. Проте поки що учасники міжнародного саміту не мали єдиної думки щодо того, яким має бути глобальний набір правил у сфері створення та використання технологій штучного інтелекту та хто їх буде розробляти.

Також необхідно зазначити, що на міжнародному саміті з безпеки штучного інтелекту мільярдер та власник Tesla і SpaceX Ілон Маск назвав штучний інтелект найбільшою загрозою для людства. За його словами, штучний інтелект є однією з найбільших загроз для світу. Водночас видатний винахідник додав, що попри ризики зазначену технологію можна скерувати у тому напрямі, що буде корисним для людства.

Таким чином, потрібно ще раз наголосити на тому, що кожна людина повинна розуміти: технологія зі штучним інтелектом – це насамперед машина, і наразі однією з масштабних та головних проблем із використання цієї машини є відсутність тієї особи, яка буде нести відповідальність у випадку помилки, як це відбувається на полі бою. Коли вбивство доручається машині, то незрозуміло, хто у такому разі буде нести відповідальність, і ця проблема законодавчого врегулювання є актуальною та відкритою.

Можна погодитися з висловленими думками, що у світлі швидкого розвитку технологій із використанням штучного інтелекту адаптація вітчизняної правової системи до нових можливостей є актуальним та важливим питанням [10-11]. Це вимагає комплексного підходу, що має охоплювати й розробку нових законодавчих актів, і встановлення принципів відповідальності, і забезпечення міжнародної співпраці, й підготовку фахівців для ефективного регулювання цієї сфери. А тому створення спеціального законодавства України, що буде ефективно регулювати відповідальність та гарантувати справедливість у суспільстві, де штучний інтелект стає все більш

поширеним, є важливим кроком для розвитку вітчизняної правової системи.

Тому в нашій державі потрібно формувати відповідну законодавчу базу, порушувати проблемні питання стосовно відповідальності в окресленій сфері, оскільки у місці застосування технологій зі штучним інтелектом можуть знаходитися і цивільні об'єкти, і цивільне населення. Така відповідальність повинна бути встановлена також і на міжнародному рівні, бо з боку російських військ автономна зброя вже давно використовується проти мирних українців [11, с. 166].

Висновки. Отже, у результаті дослідження, виконаного на основі теоретичного осмислення наукових праць вчених, фахівців у сфері застосування технологій зі штучним інтелектом, розвитку новітніх цифрових технологій, сформульовано такі висновки:

1. Наразі в Україні технології з використанням штучного інтелекту стрімко розвиваються і потенціал їх застосування в умовах війни в Україні розширюється. Українські винахідники не відстають від інноваційних розробок, що пропонують світові лідери технологій штучного інтелекту, та створюють нові винаходи у цій сфері. Актуальним є розширення застосування технологій зі штучним інтелектом в умовах воєнного стану на території України та в післявоєнний період;

2. Зважаючи на швидкі тенденції трансформації сучасних технологічних процесів, потрібно аналізувати та усвідомлювати не тільки позитивні наслідки використання технологій штучного інтелекту в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, а й виявляти негативні наслідки та наміри такого використання;

3. Однією з масштабних та головних проблем використання технологій штучного інтелекту на сьогодні є відсутність тієї особи, яка буде нести відповідальність у випадку несправності таких технологій чи їх неправильного використання в умовах війни, що може призвести до непередбачуваних наслідків та чинити шкоду цивільному населенню;

4. Вітчизняному законодавцю потрібно сформувати нормативну базу у сфері використання технологій штучного інтелекту та порушити проблемні питання стосовно відповідальності за таке використання. Зазначену відповідальність необхідно встановити і на міжнародному рівні, оскільки з боку російських військ автономна зброя вже давно використовується проти мирних українців. Крім того, при розробці технологій із використанням штучного інтелекту у військових умовах важливо враховувати такі аспекти, як повага до людської гідності та захист цивільного населення.

Список використаних джерел

1. Ярошевська Т. В. Шляхи вдосконалення національного законодавства у сфері інтелектуальної власності: аналіз реформи та концепція відродження України у післявоєнний час. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2. С. 435–442.

2. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. *OECD Legal Instruments*. URL : <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>.

3. Yaroshevska T. The history of formation and current trends of development of the invention in Ukraine. *Evropský politický a právní diskurz*. 2021. № 2. P. 129–134.

4. Ярошевська Т. В. Значення для України використання штучного інтелекту в умовах війни та післявоєнний час. *Сучасні тенденції розвитку приватно-правових відносин в умовах євроінтеграційних процесів : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 16 лист. 2023 р.). Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 322–324.

5. Лотоцька Н. Дрони зі штучним інтелектом мають великий вплив на успіх ЗСУ на полі бою, – Washington Post. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/society/2023/07/26/567098_droni_zi_shtuchnim_intelektom_mayut.html.

6. Томіна В. Ю., Мукоїда Р. В. Особливості використання штучного інтелекту в умовах воєнного стану на території України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 410–413. URL : http://www.lsej.org.ua/6_2023/95.pdf.

7. Як штучний інтелект допомагає в сучасних війнах: чи зможе він замінити військових на фронті. *МІ-Україна*. URL : <https://weukraine.tv/top/yak-shtuchnyj-intelekt-dopomagaє-v-suchasnyh-vijnah-chy-zmozhe-vin-zaminuty-vijskovykh-na-fronti>.

8. Як штучний інтелект допомагає ЗСУ громити ворога. *Мінфін*. URL : <https://minfin.com.ua/ua/2022/12/07/96818537>.

9. Ярошевська Т. В. Проблеми охорони прав промислової власності в Україні : монографія. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 372 с.

10. Шишка Н. В. Щодо відшкодування шкоди, завданої використанням технологій штучного інтелекту: стан правового регулювання в Україні та досвід ЄС. *Проблеми цивільного*

права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (м. Вінниця, 19 трав. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 272–279.

11. Ярошевська Т. В. Правова охорона, захист та комерціалізація об'єктів права промислової власності в умовах євроінтеграційних процесів. *Ампаро*. 2022. Т. 2. С. 166–172.

Надійшла до редакції 23.01.2024

Прийнято до опублікування 30.01.2024

References

1. Yaroshevska, T. V. (2022) Shliakhy vdoskonalennia natsionalnogo zakonodavstva u sferi intelektualnoi vlasnosti: analiz reformy ta kontseptsiiia vidrodzhennia Ukrainy u pisliavoienni chas [Ways of improvement of national legislation in the sphere of intellectual property: an analysis of the reform and the concept of a revival of Ukraine in a post-war time]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. Spets. vyp. № 2, pp. 435–442. [in Ukr.].
2. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. *OECD Legal Instruments*. URL : <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>.
3. Yaroshevska, T. (2021) The history of formation and current trends of development of the invention in Ukraine. *Evropskyi politykyy a pravny diskurz*. № 2, pp. 129–134.
4. Yaroshevska, T. V. (2023) Znachennia dlia Ukrainy vykorystannia shtuchnogo intelektu v umovakh viiny ta pisliavoienni chas [An importance of using the artificial intelligence in conditions of war and post-war time for Ukraine]. *Suchasni tendentsii rozvytku pryvatno-pravovykh vidnosyn v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv : tezy dop. uchastykiv II Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 16 lyst. 2023 r.). Dnipro : DDUVS, pp. 322–324. [in Ukr.].
5. Lototska, N. Drony zi shtuchnym intelektom maiut velykyi vplyv na uspiakh ZSU na poli boiu, – Washington Post [Artificial intelligence drones have a major impact on a success of the Armed Forces on the battlefield, – Washington Post]. *LB.ua*. URL : https://lb.ua/society/2023/07/26/567098_droni_zi_shtuchnim_intelektom_mayut.html. [in Ukr.].
6. Tomina, V. Yu., Mukoida, R. V. (2023) Osoblyvosti vykorystannia shtuchnogo intelektu v umovakh voiennoho stanu na terytorii Ukrainy [Peculiarities of using the artificial intelligence in conditions of martial law on the territory of Ukraine]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 6, pp. 410–413. URL : http://www.lsej.org.ua/6_2023/95.pdf. [in Ukr.].
7. Yak shtuchnyi intelekt dopomahaie v suchasnykh viinakh: chy zmozhe vin zaminyty viiskovykh na fronti [In which way the artificial intelligence helps in modern wars: whether it might replace the military at the front]. *MY-Ukraina*. URL : <https://weukraine.tv/top/yak-shtuchnyj-intelekt-dopomagaye-v-suchasnyh-vijnah-chy-zmozhe-vin-zaminyty-vijskovykh-na-fronti>. [in Ukr.].
8. Yak shtuchnyi intelekt dopomahaie ZSU hromyty voroha [In which way the artificial intelligence helps the Armed Forces to defeat the enemy]. *Minfin*. URL : <https://minfin.com.ua/ua/2022/12/07/96818537>. [in Ukr.].
9. Yaroshevska, T. V. (2020) Problemy okhorony prav promyslovoi vlasnosti v Ukraini [Problems of protection of industrial property rights in Ukraine] : monohrafiia. Dnipro : Vydavets Bila K.O. 372 p. [in Ukr.].
10. Shyshka, N. V. (2023) Shchodo vidshkoduvannia shkody, zavdanoi vykorystanniam tekhnolohii shtuchnogo intelektu: stan pravovoho rehuliuвання v Ukraini ta dosvid YeS [Regarding compensation for damage caused by the use of artificial intelligence technologies: the state of legal regulation in Ukraine and the EU experience]. *Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu : tezy dop. uchastykiv nauk.-prakt. konf., prysviach. 98-y richnytsi vid dnia narodzhennia O. A. Pushkina* (m. Vinnytsia, 19 trav. 2023 r.). Vinnytsia, pp. 272–279. [in Ukr.].
11. Yaroshevska, T. V. (2022) Pravova okhorona, zakhyst ta komertsializatsiia ob'ektiv prava promyslovoi vlasnosti v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv [Legal protection and commercialization of an industrial property law objects in conditions of European integration processes]. *Ампаро*. Т. 2, pp. 166–172. [in Ukr.].

ABSTRACT

Tamara Yaroshevska. The advantages and disadvantages of using artificial intelligence technologies in the conditions of war and in the post-war time. The article examines the advantages and disadvantages of using artificial intelligence technologies in the conditions of war and in the post-war time. The focus is on such issues as an analysis of directions of using the artificial intelligence in wartime and postwar times; prospects for the development of technologies based on artificial intelligence; threats and negative consequences that the use of artificial intelligence technologies can cause. The relevance of expanding the use of technologies with artificial intelligence in conditions of martial law on the territory of Ukraine and in the post-war period is substantiated. Attention is drawn to the fact that observing the rapid transformation trends of modern technological processes, it is necessary to analyze and realize not only the positive consequences of the use of technologies with artificial intelligence in the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine, but also to identify the negative consequences and intentions of such use. It is emphasized that currently one of a large-scale and main problems with the use of artificial intelligence technologies is the absence of a person who will be responsible in the event of a

malfunction of such technologies or its incorrect use in war conditions, which can lead to unpredictable consequences and cause damage to civilian population.

It is concluded that in Ukraine it is necessary to form a legislative framework in the field of using artificial intelligence technologies and to raise problematic issues regarding responsibility for such use. Such responsibility should be established at the international level as well, because autonomous weapons have been used by Russian troops against peaceful Ukrainians for a long time. It is stressed that when developing technologies using artificial intelligence in military conditions, it is essential to take into account such ethical principles as respect for human dignity and protection of the civilian population.

Keywords: *innovative digital technologies, artificial intelligence, the use of technology in the conditions of war, post-war period, security, negative consequences.*

УДК 347.615:347.135.224

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-171-176

Тетяна АНДРУЩЕНКО[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна)

КЛАСИФІКАЦІЯ СІМЕЙНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Розглянуто особливості класифікації сімейно-правових договорів. Зазначено, що традиційний розподіл сімейно-правових договорів на поіменовані та непоіменовані зумовлений особливостями співвідношення сімейного та цивільного законодавства з принципом свободи договору. Акцентовано увагу на застосуванні загальної теорії договору в сімейному праві з причини недостатньої розробленості, тому і відокремлення критеріїв розмежування останніх відповідно до положень цивілістичної науки.

Проаналізовано основні наукові підходи щодо класифікації сімейно-правових договорів, а також сформовано та запропоновано критерії щодо розмежування останніх.

Ключові слова: *сімейно-правовий договір, договірні конструкції, сімейні правовідносини, теорія договору, критерії розмежування договору.*

Постановка проблеми. Договірне врегулювання сімейних відносин не є новелою для сімейного законодавства. Так, із 2002 р. в Сімейному кодексі України передбачалась можливість договірної врегулювання сімейних відносин за допомогою шлюбного та аліментного договорів. Однак станом на сьогодні сімейне право містить нові договірні конструкції, розширилася договірна свобода сторін договору, тому виникає необхідність розробки сучасної теоретичної концепції сімейного договору, що має спрямовуватись на визначення не тільки його поняття, ознак та юридичної конструкції, а й єдиних критеріїв класифікації таких договорів. Окреслене питання стає ще більш актуальним в умовах можливої декодифікації сімейного та рекодифікації цивільного законодавства, оскільки є група договорів, котрі складно віднести до цивільних, але водночас предметом їх регулювання не є сімейні відносини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На сьогодні в сімейному законодавстві відсутні єдині критерії щодо класифікації сімейно-правових договорів. З іншого боку, в доктрині сімейного права існує декілька підходів до розмежування сімейно-правових договорів, що свідчить про широку різноманітність та праворегулюючий потенціал таких договірних конструкцій. Як зазначає О. Розгон у законодавстві неможливо передбачити всі потенційно осяжні сімейні договори, що можуть укладатися суб'єктами, тому законодавець наводить лише найбільш типові та важливі з них. Одні договори отримали більш детальну розробку, наприклад, вони структурно виділені в окремі глави Сімейного кодексу України (шлюбний договір та

договір про сплату аліментів), а щодо деяких інших законодавець лише закріплює право на їх укладення і в кращому випадку передбачає мінімальні вимоги до них [2, с. 6].

Безумовно, наявний підхід законодавця не відповідає сучасним вимогам, адже поряд із класичними сімейно-правовими договорами з'являються і будуть з'являтися нові договірні конструкції. Не можна й оминути той факт, що відсутність належної законодавчої регламентації питання щодо класифікації та розмежування сімейно-правових договорів у Сімейному кодексі не може не вплинути на низький попит на такі договори. І причина полягає не тільки в існуванні прогалів у матеріальному праві, а й у відсутності чітких механізмів та процесуальних форм укладення та нотаріального посвідчення сімейно-правових договорів в нотаріально-процесуальному праві. Власне, мова йде про відсутність процесуально визначених форм укладення та нотаріального посвідчення таких договорів. Так, наприклад, особи бажають укласти договір про сплату аліментів або про сурогатне материнство, але більшість нотаріусів, особливо у невеликих містах, відмовляють їм, посилаючись саме на відсутність опрацьованих форм, у зв'язку з чим зазначені особи або взагалі відмовляються від таких правовідносин, або змушені використовувати інші, як правило, примусові заходи реалізації певних прав. Тому питання щодо визначення класифікації сімейно-правових договорів, у свою чергу, має не тільки доктринальне, а і практичне значення.

Матеріально-процесуальне забезпечення сімейно-правових договорів з урахуванням їхніх різновидів та тенденцій розвитку юридичної науки є на сьогодні одним із пріоритетних завдань для сімейного права. Тому **мета** статті – розглянути та проаналізувати основні наукові підходи щодо класифікації сімейно-правових договорів, а також сформувані і запропоновані критерії щодо розмежування останніх.

Виклад основного матеріалу. Дослідниця А. Дутко пропонує класифікувати сімейно-правові договори на групи залежно від суб'єктного складу:

- 1) договори подружжя – договір про порядок користування майном, шлюбний договір, аліментний;
- 2) договори осіб, які проживають однією сім'єю;
- 3) договори батьків щодо виховання та утримання дитини;
- 4) договори між батьками та дітьми;
- 5) договори родичів;
- 6) договір, стороною якого є сурогатна мати.

Також вчена акцентує увагу на доцільності внесення в окрему групу сімейно-правових договорів ті, в яких однією зі сторін є орган, що прийняв рішення про створення прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу, орган опіки та піклування (в договорі патронату) [3, с. 136]. Запропонованою класифікацією нівелюється «фідучіарно-довірчий» характер відносин між сторонами сімейно-правового договору, оскільки у такому разі наявність кровоспорідненого зв'язку між суб'єктами сімейних правовідносин у разі укладення сімейно-правового договору не буде мати імперативного значення.

Критерій щодо розподілу сімейно-правових договорів на поіменовані та непоіменовані, на наш погляд, є пріоритетним, що зумовлено особливостями співвідношення сімейного та цивільного законодавства з принципом свободи договору [4, с. 100]. На практиці договори такого типу також укладаються. До них можна віднести договір сурогатного материнства, договір про заручини, договір подружжя про визначення часток у спільній сумісній власності на майно; договір фактичного подружжя про сплату аліментів; договір родичів за походженням, відносини між якими не регулює Сімейний кодекс України, щодо взаємного утримання; договір наречених про проведення післявесільної подорожі тощо. З аналізу ст. 9 Сімейного кодексу України можна дійти висновку, що не існує імперативної норми, котра забороняла б укладення сімейно-правових договорів, не передбачених законодавством. Тому учасники сімейних відносин мають право укласти договір, що не передбачений актами сімейного та цивільного законодавства, але «відповідає загальним засадам законодавства (створення власних правил поведінки (міні-норм))» [4, 100]. О. Розгон визначає такі критерії розмежування сімейно-правових договорів: залежно від їхньої цільової спрямованості, від мети, від суб'єктного складу, від характеру договірних відносин тощо [2, с. 6].

Отже, на сьогодні існує досить широкий перелік сімейно-правових договорів, що ще раз підтверджує необхідність у їх практичному застосуванні та доказує їхню галузеву

самостійність. Для диференціації сімейно-правових договорів пропонуємо застосовувати принцип «майнового цензу». Мова передусім іде про наявність майнових елементів у регулюванні сімейних відносин залежно від їхнього суб'єктного складу. Так, наприклад, предметом регулювання аліментних та шлюбних договорів між подружжям та фактичним подружжям є виключно майнові відносини. Якщо розглядати договори між батьками та дітьми, то такі договори мають елементи як майнового, так і немайнового характеру, тому вважаються змішаними. Це такі договори, як сепараційний договір, що регулює майнові відносини між подружжям, особисті та майнові права й обов'язки подружжя як батьків.

Зважаючи на появу нових договірних конструкцій, що належать до квазісімейних договорів, допустимим убачається диференціація сімейно-правових договорів за цивільно-правовою класифікацією. На наш погляд, в існуючих умовах рекодифікації цивільного законодавства таке питання набуває все більшої актуальності та значення, що свідчить про неможливість розглядати сімейне законодавство окремо від цивільного.

Отже, відповідно до традиційної цивільно-правової класифікації сімейно-правові договори можна поділити за такими критеріями:

1. Залежно від моменту виникнення прав і обов'язків у сторін договору розрізняють договори консенсуальні та реальні. Консенсуальний договір трактується як такий, що вважається укладеним (набуває чинності) з моменту досягнення згоди сторін з усіх його істотних умов у формі, передбаченій законом. Відповідно, реальним є договір, для визнання якого укладеним, окрім погодження сторонами істотних умов договору, необхідно вчинити певну дію (наприклад, передати майно) [5, с. 169]. З іншого боку, розподіл договорів на консенсуальні та реальні саме в сімейному праві, на нашу думку, не має практичного і наукового значення, адже з огляду на свою юридичну природу всі сімейно-правові договори є консенсуальними. Доказом цього є закріплене в ч. 3 ст. 640 Цивільного кодексу України імперативне правило, згідно з яким договори, для яких передбачена нотаріальна форма, будуть вважатися укладеними зі дня нотаріального посвідчення (точніше, з моменту його посвідчення). Хоча й це правило не можна вважати універсальним, адже для деяких сімейно-правових договорів необхідним є настання певної обставини. С. Вавженчук зазначає, що початок дії консенсуальних договорів може бути пов'язаний не тільки з моментом визнання їх вчиненими, а й із визначеною датою або іншою обставиною [6, с. 12]. Така особливість має практичне значення для шлюбного договору, оскільки він набуває юридичної сили зі дня реєстрації шлюбу. Отже, за загальним правилом, сімейно-правові договори завжди будуть консенсуальними, якщо інше прямо не передбачено в сімейному законодавстві. Тому можна стверджувати, що в доктрині сімейного права сформувалася свого роду «презумція консенсуальності сімейно-правових договорів»;

2. Залежно від характеру розподілу прав і обов'язків між учасниками угоди сімейно-правові договори поділяються на двосторонні та багатосторонні. Класичним прикладом двостороннього сімейно-правового договору є шлюбний договір, котрий передбачає взаємні права та обов'язки подружжя, або ж передшлюбні договори (договір про заручини), більшість аліментних договорів. Яскравим прикладом багатостороннього сімейно-правового договору є договір сурогатного материнства, в якому сторонами є не тільки біологічні батьки та сурогатна мати, а й медичний заклад, котрий надає послуги з використання репродуктивних технологій.

Слід зазначити, що такий критерій розподілу, з огляду на кількість сторін, не має особливого наукового значення для матеріального права, оскільки з аналізу норми сімейного законодавства можемо визначити кількість сторін договору, їхні права та обов'язки. Водночас визначення кількості сторін договору набуває своєї повноти та вагомості для нотаріусів у разі укладення, нотаріального посвідчення та виконання сімейно-правових договорів;

3. З урахуванням наявності або відсутності еквівалентності відносин договори поділяються на оплатні й безоплатні. Сімейно-правові договори є переважно безоплатними. Так, наприклад, класичними безоплатними договорами будуть договір про наставництво, договори подружжя щодо виховання дітей, щодо здійснення батьками своїх прав та обов'язків, між батьками дитини та бабою, дідом, прабабою, прадідом про спілкування з онуками і правнуками та їх виховання тощо. Проте є такі договори, безвідплатність яких викликає сумніви. О. Розгон акцентує увагу на безвідплатності договору, передбаченого ст. 190 Сімейного кодексу України (договір про припинення

права на аліменти для дитини у зв'язку з переданням права власності на нерухоме майно). Автор стверджує, що такий договір передбачає безоплатне передання житла (житлового будинку, квартири) у власність отримувача аліментів або його законного представника [2, с. 68]. Але вважати такий договір «класичним» безвідплатним не вбачається можливим, оскільки мета цього договору вважається компенсаційною, так як або погашається вже наявна заборгованість зі сплати аліментів (що все ж таки мають майновий характер), або має місце намір погасити аліментні зобов'язання на майбутнє. С. Фурса, Є. Фурса, коментуючи ст. 190 Сімейного кодексу України, зазначають, що, «оскільки право одного з батьків на аліменти зумовлює обов'язок їх сплати від другого з батьків, то таке право може бути компенсованим за домовленістю між батьками різними шляхами. Одним із таких способів є передача права власності на майно як компенсація за аліментні зобов'язання, коли, по-перше, виникла заборгованість по сплаті аліментів, по-друге, у разі бажання припинити аліментні зобов'язання на майбутнє. Вважати, що безумовний дарунок об'єкта нерухомості дитині можна сприймати як договір про припинення права на аліменти, не доводиться, оскільки не можна плутати благочинність та виконання обов'язків» [7, с. 478]. Крім того, на наш погляд, не слід вважати договір про припинення права на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно аналогічним договору дарування і з тієї причини, що характерною особливістю такого договору є те, що до дарувальника не можна висувати вимоги щодо якості переданих речей. У свою чергу, для укладення договору, передбаченого ст. 190 Сімейного кодексу України, принципове значення становить вартість нерухомого майна, оскільки розмір аліментів не має верхньої межі, але мінімальний розмір таких виплат обумовлений законодавством [8, с. 187];

4. За ступенем юридичної завершеності можна виокремити договори остаточні та попередні. Відповідно до ст. 635 Цивільного кодексу України попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір у майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором. У Сімейному кодексі України відсутня диференціація договорів на попередні та остаточні, і з огляду на юридичну природу сімейно-правових договорів такий підхід є цілком виправданим і зрозумілим, оскільки мотивом та ціллю укладення сімейно-правових договорів не є отримання прибутку. Але зважаючи на майновий еквівалент у деяких видах сімейно-правових договорів, слід зазначити, що інтереси сторін таких договорів мають бути захищені. Тому вважаємо, що укладення попередніх договорів має бути правом особи, в іншому випадку це буде проявом порушення свободи договору;

5. Залежно від значення договору для задоволення певних (приватних або суспільних) інтересів розрізняють звичайні (приватноправові) договори і договори публічні.

До публічних договорів належать ті, що укладені комерційною організацією з метою встановити її обов'язки щодо продажу товарів, виконання робіт і надання послуг, котрі така організація за характером своєї діяльності має здійснювати щодо кожного, хто до неї звернеться. У свою чергу, правова сутність приватноправових договорів є прямо протилежною публічним договорам, оскільки перші засновуються не тільки на цивільному, але й сімейному праві. Сімейно-правовий договір є приватноправовим, тому що, не маючи явних ознак публічності, попереджує свавільне втручання в особисте та сімейне життя особи. Гарантом дотримання принципу недопустимості втручання в особисте та сімейне життя особи є ст. 32 Конституції України, роз'яснення якої надається в рішенні Конституційного Суду України № 2-рп/2012 від 20 січня 2012 р.: право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб. «Конституційний Суд України виходить з того, що неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, оскільки особисті та сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними»; відповідно саме сімейно-правовий договір являє собою ефективний інструмент, що надає змогу повною мірою «реалізувати особисті та сімейні права в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо» [9];

6. Залежно від суб'єкта, який набуває права за договором, розрізняють договори на користь кредитора і договори на користь третьої особи.

Договір на користь третьої особи означає, що боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена в договорі. Причому ця третя особа, так само як і кредитор, також має право вимагати від боржника виконання договору (ст. 636 Цивільного кодексу України). Таким, наприклад, є договір страхування життя. Що стосується сімейно-правових договорів, то вони переважно укладаються на користь третіх осіб. Винятком є договір про надання утримання колишньому з подружжя, фактичному з подружжя, договір сурогатного материнства, про заручини тощо. Всі інші види сімейно-правових договорів «переслідують благодорудну мету» надання утримання фінансово незахищеній стороні договору.

Зважаючи на те, що загальна теорія договору в сімейному праві майже не розроблена, то визначення критеріїв розмежування останніх відповідно до положень цивілістичної науки вважаємо на сьогодні оптимальним та допустимим. Проте традиційна для цивілістики класифікація договорів на відповідні типи лише «частково «спрацьовує» у сфері сімейного права. Це свідчить про особливості сімейно-правових відносин та існування в цій сфері власних цільових пріоритетів» [4, с. 100]. Отже, спираючись на «усталені цивілістичні критерії», необхідно безумовно враховувати особливості відносин у сфері сімейного права. Тому слід зазначити, що самостійний характер класифікації договорів у сімейній сфері обумовлений особливостями їх правозастосування на практиці. Як зазначає І. Жилінкова, «при виявленні відносин, які потребують певного правового регулювання, необхідно встановити їх юридичні ознаки. Це надасть можливість з'ясувати, які саме норми можуть застосовуватися для регулювання цих відносин. Якщо сторони укладають договір, що регулює їх сімейні відносини, то «юридична фізіономія» такого договору має бути визначена саме з метою пошуку адекватного нормативного матеріалу» [4, с. 100]. Тому закріплення єдиних критеріїв щодо класифікації сімейно-правових договорів вважаємо щонайпершим завданням, оскільки це є необхідним для практичного застосування сімейних договірних конструкцій.

Висновки. Таким чином, у доктрині сімейного права існує безліч підходів та критеріїв щодо класифікації та розмежування сімейно-правових договорів, що і ускладнює процедуру їх укладення, посвідчення та виконання. Водночас слід зазначити, що окреслені підходи щодо класифікації сімейно-правових договорів є дещо рудиментарними та не відповідають сучасній тенденції розвитку сімейного і цивільного права. Сімейне законодавство в цілому відзначається слабкою розробкою договірних конструкцій, що не може не відобразитися на правозастосовчій практиці. Використання договірних моделей цивільного права можна застосовувати лише частково з обов'язковим урахуванням особливостей сімейних правовідносин. Тому закріплення єдиних критеріїв щодо класифікації сімейно-правових договорів вважаємо щонайпершим завданням, оскільки це є необхідним для практичного застосування сімейних договірних конструкцій.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України : монографія. Київ : Ін Юре, 2018. 301 с.
3. Дутко А. О. Договір як регулятор сімейних відносин: особливості конструкції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 135–142.
4. Гетьман А. П., Борисова В. І., Євсєєв О. П. та ін. Договір як універсальна правова конструкція : монографія. Харків : Право, 2012. 432 с.
5. Яворська О. С. Реальні договори в цивільному праві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 169–175.
6. Вавженук С. Я. До питання класифікації договорів на консенсуальні та реальні договори. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 11–15.
7. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ : Фурса С.Я., 2008. 1248 с.
8. Андрущенко Т. С. Особливості нотаріального посвідчення договору про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 21. С. 186–188.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>.

*Надійшла до редакції 04.02.2024
Прийнято до опублікування 12.02.2024*

References

1. Simeinyi kodeks Ukrainy [The Family Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. [in Ukr.].
2. Rozghon, O. V. (2018) Dohovory u simeinomu pravi Ukrainy [Contracts in family law of Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : In Yure. 301 p. [in Ukr.].
3. Dutko, A. O. (2013) Dohovir yak rehuliator simeinykh vidnosyn: osoblyvosti konstruktsii [The contract as a regulator of family relations: design features]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 135–142. [in Ukr.].
4. Hetman, A. P., Borysova, V. I., Yevsieiev, O. P. ta in. (2012) Dohovir yak universalna pravova konstrukttsiia [The contract as a universal legal structure] : monohrafiia. Xarkiv : Pravo. 432 p. [in Ukr.].
5. Yavorska, O. C. (2013) Realni dohovory v tsyvilnomu pravi Ukrainy [Real contracts in the civil law of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 70, pp. 169–175. [in Ukr.].
6. Vavzhenuk, S. Ya. (2020) Do pytannia klasyfikatsii dohovoriv na konsensualni ta realni dohovory [Regarding the classification of contracts into consensual and real contracts]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 2, pp. 11–15. [in Ukr.].
7. Simeinyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: Scientific and practical commentary]. Kyiv : Fursa S.Ia., 2008. 1248 p. [in Ukr.].
8. Andrushchenko, T. S. (2013) Osoblyvosti notarialnoho posvidchennia dohovoru pro prypynennia prava na alimenty na dytnu u zviazku z nabuttiam prava vlasnosti na nerukhome maino [Peculiarities of the notarial certificate of the agreement on the termination of the right to alimony for the child in connection with the acquisition of ownership of real estate]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. № 21, pp. 186–188. [in Ukr.].
9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Zhashkivskoi raionnoi rady Cherkaskoi oblasti shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastyn pershoi, druhoi statti 32, chastyn druhoi, tretoi statti 34 Konstytutsii Ukrainy vid 20 sichnia 2012 r. № 2-рп/2012 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case based on the constitutional submission of the Zhashkiv District Council of the Cherkasy Region regarding the official interpretation of the provisions of the first and second parts of Article 32, the second and third parts of Article 34 of the Constitution of Ukraine dated January 20, 2012 No. 2-рп/2012]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Tetiana Andrushchenko. Classification of family law contracts. The article examines the peculiarities of the classification of family law contracts. The main scientific approaches to the classification of family law contracts are analyzed, as well as the criteria for distinguishing the latter are formed and proposed. It is noted that the traditional division of family law contracts into named and unnamed is determined by the peculiarities of the relationship between family and civil legislation and the principle of freedom of contract.

The author focuses attention on the application of the general theory of the contract in family law due to insufficient development, therefore, the separation of the criteria for distinguishing the latter in accordance with the provisions of civil science, currently defined as optimal and permissible. This testifies to the peculiarities of family-legal relations and the existence of its own target priorities in this area. The author draws attention to the «established civil criteria», which must definitely take into account the peculiarities of relations in the field of family law. It was determined that the independent nature of the classification of contracts in the family sphere is due to the peculiarities of their enforcement in practice.

It is noted that in the doctrine of family law there are many approaches and criteria for the classification and delimitation of family law contracts, which complicates the procedure for their conclusion, certification and execution. The author focuses on the fact that the mentioned approaches to the classification of family law contracts are somewhat rudimentary and do not correspond to the modern trend of the development of family and civil law.

It is argued that family legislation in general is characterized by a weak development of contractual structures, which cannot but be reflected in law enforcement practice. The use of contractual models of civil law can be applied only partially with mandatory consideration of the peculiarities of family legal relations. The author suggests establishing at the legislative level uniform criteria for the classification of family law contracts, as this is necessary for the practical application of family contractual structures.

Keywords: *family law contract, contractual constructions, family legal relations, theory of contract, criteria for distinguishing a contract.*

УДК 34(477.83)

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-177-182

Олеся НІЦЕВИЧ[©]

викладач

(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ ТА ГАРАНТІЙ ЇХНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено актуальні питання адміністративно-правового регулювання професійної діяльності журналістів та гарантій їхньої діяльності. Наголошено на важливій ролі журналіста в сучасному суспільстві, зокрема у висвітленні ним подій військової агресії проти України. Визначено сутність адміністративно-правового регулювання професійної діяльності журналістів та гарантій їхньої діяльності, для забезпечення якого є цілий масив нормативно-правових актів (як національних, так і міжнародних), що регулюють особливості професійної діяльності журналіста та гарантії його діяльності. Визначено сучасні права та обов'язки журналіста, можливості щодо публікації інформації, а також окреслено гарантії діяльності журналіста; зроблено висновок про необхідність перегляду та удосконалення останніх.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, професійна діяльність, журналіст, права та обов'язки, гарантії діяльності, правовий статус.

Постановка проблеми. Журналістська діяльність завжди привертала до себе увагу, проте наразі журналіст є чи не однією з головних фігур, які висвітлюють події повномасштабного вторгнення росії на територію України. Професійна діяльність журналіста складна за своїм внутрішнім змістом, оскільки передбачає не лише фото- і відеофіксацію подій, інформації, а й широку аналітичну роботу, пошук, збір інформації і найголовніше – її відтворення та донесення до широких мас населення. Тож не дарма урядом нашої держави періодично наголошується на важливості роботи журналістів щодо висвітлення подій в Україні, адже саме від них залежить сприйняття подій населенням нашої держави.

Діяльність журналіста сьогодні регулюється різними нормативно-правовими актами, проте кожен містить прогалини та деякі суперечності, що потребують свого врегулювання. Ситуації, в яких мають місце факти переслідування журналістів, є неприпустимими у сучасних умовах воєнного стану, а тому необхідно переглянути існуючі гарантії діяльності журналістів з метою недопущення будь якого тиску на останніх. Саме тому нагальним є вивчення адміністративно-правового регулювання професійної діяльності журналістів та гарантій їхньої діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Актуальні питання діяльності засобів масової інформації, професійної діяльності журналістів, їхнього правового статусу, гарантій такої діяльності постійно привертють увагу науковців та практиків. Особливо гостро вони постали у 2014 р. з початком російської агресії в Україні, коли журналісти почали оперативного відображати тодішні події й доносити цю інформацію до широких мас населення та були незахищені ні в правовому полі, ні в фізичному – не мали засобів захисту (касок, бронезилетів тощо). Зокрема, слід відзначити праці таких вчених, як: Г. Атаманчук, М. Бажанов, О. Бандурка, І. Бачило, С. Бурлаков, К. Буряк, В. Галуцько, О. Гродовська, О. Демчук, А. Зелінський, Н. Камінська, В. Опришко, К. Примаков, В. Цимбалюк, К. Ярьсько, Н. Ярмиш та ін. Проте на сьогодні практично відсутні ґрунтовні наукові дослідження з питань адміністративно-правового регулювання професійної діяльності журналістів та гарантій їхньої діяльності, що обумовлює актуальність обраної тематики.

Метою статті є з'ясування сутності адміністративно-правового регулювання професійної діяльності журналістів та гарантій їхньої діяльності. Відповідно до окресленої мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити законодавчу базу, що регулює професійну діяльність журналістів та гарантії їхньої діяльності; визначити

© О. Ніцевич, 2024

ORCID iD: : <https://orcid.org/0009-0004-2346-6812>

olesia.ovn@gmail.com

сутність адміністративно-правового регулювання професійної діяльності журналістів; встановити гарантії діяльності журналістів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що воно є одним із перших, у якому висвітлено актуальні питання правового регулювання професійної діяльності журналістів, правових, професійних, соціальних гарантій їхньої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Діяльність журналіста постійно перебуває у полі зору медіапростору, стає об'єктом наукових досліджень, з приводу неї точаться активні дискусії та виходять резонансні новини. Зі здобуттям незалежності України журналістська діяльність постійно видозмінюється та набуває більш широкого суспільного дискурсу. Особливо гостро питання професійної діяльності журналістів, їхнього захисту, гарантій їхньої діяльності постали ще у 1992 р., коли у незалежній Україні загинув перший журналіст Вадим Бойко: причетних до смерті журналіста не знайшли, справу закрито [1]. Якщо переглянути найскандальніші історії переслідувань та вбивств журналістів, то всі вони без винятку пов'язані з їхньою професійною діяльністю, а виконавців та замовників досі не знайдено. Достатньо пригадати таких журналістів, як: Георгій Гонгадзе, Тетяна Чорновіл, Павло Шеремет.

Зазначимо, що професійна діяльність журналістів, гарантії їхньої діяльності сьогодні регулюється різними нормативно-правовими актами, розглянемо їх детальніше. Визначальним, на нашу думку, є Закон України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» від 23.09.1997, оскільки саме цей нормативний акт надає визначення поняття «журналіст». Під зазначеною категорією законодавець розуміє творчого працівника як суб'єкта у сфері медіа, який на професійній основі збирає, отримує, створює, редагує, поширює і забезпечує підготовку інформації для медіа [2]. У законі зазначається, що особа набуває статусу журналіста документом, що виданий суб'єктом у сфері медіа, професійною чи творчою спільнотою журналістів. Такий документ повинен містити найменування та вид медіа, його ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа або найменування професійної чи творчої спільноти, фото, прізвище, ім'я та по батькові журналіста, номер документа, дату видачі та строк його дії, підпис особи, яка видала документ [2].

Слід зазначити, що вищевказаний нормативно-правовий акт визначає засади надання журналістам державної підтримки, зокрема, мова йде про такі види підтримки, як: державна адресна підтримка (вона стосується не лише журналістів, але й інших суб'єктів у сфері медіа), фінансово-економічна та інша державна підтримка як журналістів, так і інших суб'єктів у сфері медіа. Коротко зупинимося на кожному з видів такої підтримки.

Державна адресна підтримка журналістів та суб'єктів у сфері медіа надається виключно тим суб'єктам у сфері медіа, що поширюють медіа для дітей та юнацтва, для осіб з інвалідністю, спеціалізованим науковим друкованим медіа, що видаються науковими установами та закладами вищої освіти, медіа, що цілеспрямовано сприяють розвитку мов та культур національних меншин і корінних народів України, а також друкованим медіа літературно-художнього напрямку [2]. Такий вид державної підтримки може бути припинено за відповідним рішенням суду у випадку, коли буде доведено, що суб'єкт порушує чинне законодавство та зловживає наданою підтримкою не для заданих цілей.

Фінансово-організаційна підтримка та інша державна підтримка здійснюється шляхом протекціоністської політики зниження споживчої вартості інформаційної продукції, включно з податковим, тарифним, митним, валютним та господарським регулюванням, відшкодуванням збитків, наданням фінансової допомоги [2]. Тобто це означає, що журналісти мають привілейоване право на зниження вартості опублікування журналістської продукції, а також звільняються від податку на додану вартість.

Щодо згаданого Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» слід зазначити, що саме цей нормативно-правовий акт установив базові положення про адміністративно-правовий статус журналістів, гарантії їхньої професійної діяльності. Так, у законі вказується, що журналіст має право:

- під час реалізації безпосередньо своєї професійної діяльності робити фото/відеофіксацію, крім тих випадків, коли це прямо заборонено законом;
- розповсюджувати у засобах масової інформації як від власного імені, так і під псевдонімом, зібрані ним матеріали (як фото, так і відеоматеріали);
- без перешкод потрапляти до приміщень суб'єктів владних повноважень, на

заходи, що ними організуються, бути особисто прийнятим у розумні строки їх посадовими і службовими особами, крім випадків, визначених законодавством;

- не надавати відомості про джерело інформації або його походження, крім тих випадків, коли за рішенням суду журналіст зобов'язаний надати таку інформацію;
- відмовитися від публікацій матеріалів, підпису щодо авторства, якщо зміст матеріалу суперечить його переконанням;
- збирати інформацію, фото/відеоматеріали в районах проведення бойових дій, стихійного лиха, різних аварій, на мітингах тощо у разі надання свого посвідчення;
- на вільний безперешкодний доступ до різних статистичних даних, архівів/бібліотек; обмеження цього доступу зумовлюється лише специфікою цінностей та особливими умовами їх схоронності, що визначаються законодавством [2].

Окрім прав, журналіст також має обов'язки, зокрема:

- керуватися вимогами Кодексу етики українського журналіста, надавати лише достовірну інформацію;
- зберігати таємницю авторства за проханням осіб, які надають інформацію;
- пред'являти посвідчення журналіста;
- не виконувати доручення керівника, якщо його реалізація передбачає порушення законодавства України;
- утримуватися від публікації інформації, що має на меті комерційний характер, містить дані про реквізити виробника, його продукції, послуг (адреса, номер банківського рахунку тощо) [2].

Зазначимо, що сьогодні, особливо в умовах війни, права журналістів досить розширені, а національне законодавство достатньо гнучко підходить до імплементації міжнародних норм, що регулюють професійну діяльність журналістів. Так, у цьому контексті варто зазначити про Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи «Про захист журналістів за умов конфлікту і тиску».

Вказаний міжнародний документ закріплює, зокрема, такі права журналістів, як (глава В):

- a) право кожного на пошук, передавання й отримання інформації та ідей незалежно від кордонів;
- b) право на законну свободу пересування й свободу вибору місця проживання в межах території держави, а також право залишати країну;
- c) право на повагу таємниці листування в різних його формах [3].

Окрім зазначених прав журналістів, що здійснюють свою професійну діяльність, вказаний нормативний документ також закріпив такі важливі положення:

- журналісти, що провадять свою професійну діяльність у гарячих точках, у зоні ведення бойових дій, де є безпосередня загроза їхньому життю та здоров'ю, повинні повідомити про своє місцезнаходження Міжнародний комітет Червоного Хреста та забезпечити конфіденційність інформування;
- інші держави повинні забезпечувати можливість використання журналістами засобів зв'язку для міжнародної трансляції, донесення інформації, власних думок;
- поліцейські, працівники правоохоронних органів, військові повинні забезпечити журналістам допомогу та захист, ставитися до них як до цивільних осіб;
- забороняються прояви дискримінації щодо журналістів з боку органів державної влади;
- органи державної влади повинні забезпечити журналістам надання своєчасної візи та доступу до необхідних документів;
- правоохоронні органи зобов'язані своєчасно реагувати на факти порушення фізичної недоторканності журналістів;
- держава повинна забезпечити всі необхідні умови для притягнення до юридичної відповідальності тих осіб, які вчинили правопорушення щодо журналістів [3].

Таким чином, варто відзначити, що міжнародні рекомендації щодо професійної діяльності журналістів встановили базові (ключові) положення стосовно соціальних, професійних гарантій їхньої діяльності, зокрема щодо фізичного захисту журналістів під час війни.

Визначаючи адміністративно-правове регулювання професійної діяльності журналістів та гарантій їхньої діяльності, слід згадати і про Закон України «Про медіа» від 13.12.2022, що встановив професійні гарантії діяльності журналістів. Зокрема, законодавець закріпив можливість створення/функціонування творчих

спілок журналістів. А також зауважив, що регіональні (місцеві) творчі спілки журналістів чи громадські об'єднання мають право подати одну кандидатуру до наглядової ради суб'єкта у сфері місцевих публічних аудіовізуальних медіа [4]. Крім того, журналісти мають право бути членом наглядової ради підприємства/установи/організації.

Слід також зупинитися на нормах Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992, де закріплено гарантії діяльності засобів масової інформації та журналістів, оскільки професія зобов'язує журналіста першим опинитися в гушчині подій, досягати глибинний зміст явищ, з'ясувати причини і наслідки й витлумачувати їх для загалу [5]. Тому під час виконання професійних обов'язків журналіст має право здійснювати письмові, аудіо- та відеозаписи із застосуванням необхідних технічних засобів, за винятком випадків, передбачених законом [7].

Також до адміністративно-правового регулювання професійної діяльності журналістів слід віднести роз'яснення Міністерства юстиції України «Правові засади діяльності журналістів в Україні» від 04.10.2011. Зокрема, у цьому документі зазначається, що забороняється цензура, тобто будь-яка вимога, що спрямована, зокрема, на журналіста, засіб масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача та передбачає узгодження інформації про її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації [8, с. 11]. Водночас ця заборона не поширюється на випадки, коли попереднє узгодження інформації здійснюється на підставі закону, а також у разі накладення судом заборони на поширення інформації. Також забороняються втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення окремих тем, показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єкти владних повноважень, крім випадків, встановлених законом, договором між засновником (власником) і трудовим колективом, редакційним статутом [6].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що сутність адміністративно-правового регулювання професійної діяльності журналістів – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на відносини журналіста з різними суб'єктами/учасниками суспільних відносин, безпосередньо на саму професійну діяльність журналістів з метою забезпечення прав останніх та законних інтересів держави.

Щодо гарантій професійної діяльності журналістів, то їх вичерпний перелік міститься у вищезгаданому Законі України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста».

Так, журналістам гарантуються права на охорону праці (журналістам забезпечується комплекс заходів щодо забезпечення їхнього життя та здоров'я), пільги та компенсації за роботу з важкими та шкідливими умовами праці, на медичні огляди, соціальне страхування (ст. 13) [2].

Журналісти здійснюють свою професійну діяльність на платній основі, отримують заробітну плату, мають право на щорічну відпустку тривалістю 36 календарних днів, забезпечуються можливістю санаторно-курортного лікування за рахунок суб'єктів у сфері медіа.

Суб'єкти у сфері медіа можуть відряджати журналістів для виконання професійних завдань у місця надзвичайних подій за умов гарантування відшкодувань, обов'язкових виплат і пільг, передбачених законодавством. При цьому вони зобов'язані забезпечувати відряджених журналістів належними документами, знаковими, сигнальними та іншими засобами позначення особи представника медіа [2].

Журналістам передбачено пенсійне забезпечення, а також призначення дострокової пенсії за віком.

У законі закріплено, що службова діяльність журналіста не може бути підставою для його арешту, затримання, а також вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених ним матеріалів та технічних засобів, котрими він користується у своїй роботі [2].

Отже, маємо змогу констатувати, що на сьогодні гарантії професійної діяльності журналістів є дещо застарілими та потребують перегляду з огляду на сучасний стан суспільних відносин. Ці гарантії слід привести у відповідність до міжнародних стандартів, що потребує, у свою чергу, проведення окремого наукового дослідження.

Таким чином, для забезпечення адміністративно-правового регулювання

професійної діяльності журналістів та гарантій їхньої діяльності є цілий масив нормативно-правових актів (як національних, так і міжнародних), що визначають особливості, сутність професійної діяльності журналіста у мирний та воєнний час, гарантії їхньої діяльності.

Висновки. Професійна діяльність журналістів в Україні регулюється переважно нормами адміністративного права, і лише окремі її аспекти – нормами цивільного, трудового, кримінального права. Переважна більшість адміністративно-правових норм є дещо застарілими та такими, що повною мірою не відображають реальних потреб у сфері регулювання діяльності та захисту журналістів.

Визначено, що адміністративно-правове регулювання професійної діяльності журналістів здійснюється сукупністю адміністративно-правових норм, що забезпечують належне повноцінне функціонування журналістів, визначають гарантії їхньої діяльності.

Адміністративно-правове регулювання професійної діяльності журналістів та гарантій їхньої діяльності охоплює такі нормативно-правові акти: Конституція України, Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи «Про захист журналістів за умов конфлікту і тиску», закони України «Про медіа», «Про інформацію», «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», роз'яснення Міністерства юстиції України «Правові засади діяльності журналістів в Україні», та ін.

Встановлено, що журналіст наділений правовими, професійними та соціальними гарантіями, котрі на сьогодні є застарілими та потребують перегляду з огляду на сучасний стан суспільних відносин. Питання гарантій професійної діяльності журналістів є досить широким, а тому вимагає проведення окремого наукового дослідження.

Список використаних джерел

1. 6 історій убивств та переслідувань українських журналістів. *Інтерньюз Україна*. URL : <https://internews.ua/opportunity/peresliduvannya-ukrayinskih-zhurnalistiv>.
2. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста : Закон України від 23.09.1997. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр#Text>.
3. Про захист журналістів за умов конфлікту і тиску : Рекомендація № R (96) 4 Комітету міністрів Ради Європи від 03.05.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_734#Text.
4. Про медіа : Закон України від 13.12.2022. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20?find=1&text=%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82#w1_1.
5. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
6. Правові засади діяльності журналістів в Україні : роз'яснення Міністерства юстиції України від 04.10.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0062323-11#Text>.
7. Правові засади діяльності журналістів в Україні. *Міністерство юстиції*. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_37038.
8. Войтко О. В. Особливості роботи українських журналістів у зоні воєнного конфлікту : магістр. кваліф. робота / Києво-Могилянська академія. Київ, 2009. 81 с.

*Надійшла до редакції 16.02.2024
Прийнято до опублікування 27.02.2024*

References

1. 6 istorii ubyvstv ta peresliduvan ukrainiskykh zhurnalistiv [6 stories of murders and persecution of Ukrainian journalists]. *Interniuz Ukraina*. URL : <https://internews.ua/opportunity/peresliduvannya-ukrayinskih-zhurnalistiv>. [in Ukr.].
2. Pro derzhavnu pidtrymku media, harantii profesiinoi diialnosti ta sotsialnyi zakhyst zhurnalista [About state media support, guarantees of professional activity and social protection of journalists] : Zakon Ukrainy vid 23.09.1997. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-вр#Text>. [in Ukr.].
3. Pro zakhyst zhurnalistiv za umov konfliktu i tysku [On the protection of journalists under conditions of conflict and pressure] : Rekomendatsiia № R (96) 4 Komitetu ministriv Rady Yevropy vid 03.05.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_734#Text. [in Ukr.].
4. Pro media [About the media] : Zakon Ukrainy vid 13.12.2022. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20?find=1&text=%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82#w1_1. [in Ukr.].
5. Pro informatsiiu [About information] : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>. [in Ukr.].
6. Pravovi zasady diialnosti zhurnalistiv v Ukraini [Legal principles of journalists' activity in Ukraine] : roziasnennia Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 04.10.2011. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0062323-11#Text>.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0062323-11#Text>. [in Ukr.].

7. Pravovi zasady diialnosti zhurnalistiv v Ukraini [Legal principles of journalists' activity in Ukraine]. *Ministerstvo yustytzii*. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_37038. [in Ukr.].

8. Voitko, O. V. (2009) Osoblyvosti roboty ukrainskykh zhurnalistiv u zoni voiennoho konfliktu [Peculiarities of work of Ukrainian journalists in the zone of military conflict] : mahist. kvalif. robota / Kyievo-Mohylianska akademiia. Kyiv. 81 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olesia Nitsevyeh. Administrative and legal regulation of professional activity of journalists and guarantees of their activity. The pressing questions of the legal adjusting of professional activity of journalists and their guarantees are investigational in the article. It is marked the important role of journalist in modern society, in particular and illumination to them of events of military aggression against Ukraine. Essence of the legal adjusting of professional activity of journalists and their guarantees is certain, under that the whole array of normatively-legal understands act (both national and international), that regulate the features of professional activity of journalist, their guarantee. The list of the legal adjusting of professional activity of journalists and their guarantees is outlined fold. The found out modern right and duties and possibilities journalist are in relation to the publications of information.

The administrative and legal regulation of the professional activity of journalists and their guarantees includes the following normative legal acts: the Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine «On Media», «On Information», «On State Support of the Media, Guarantees of Professional Activity and Social Protection of Journalists», Explanation of the Ministry of Justice of Ukraine «Legal principles of the activities of journalists in Ukraine», Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe «On the protection of journalists in conditions of conflict and pressure», etc. It has been established that the journalist is endowed with legal, professional and social guarantees that are currently outdated and require further adjustment. The issue of guarantees of the journalist's professional activity is quite comprehensive, and therefore requires a separate scientific study. Certain guarantees of activity of journalist and drawn conclusion about the necessity of their revision and improvement.

Keywords: *administrative and legal adjusting, professional activity, journalist, right and duties, guarantees of activity, legal.*

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ,
КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ
ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

УДК 341.48:343

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-183-188

**Василь
БЕРЕЗНЯК[©]**
доктор юридичних
наук, старший
науковий
співробітник

**Діана
РУКІНА[©]**
студентка

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

**ПРОБЛЕМАТИКА МІЖНАРОДНО-НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ
ДЕФІНІЦІЇ «ЕКОЦИД» ІЗ УРАХУВАННЯМ СУБ'ЄКТИВНИХ
ТА ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК СКЛАДУ ТАКОГО КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОПОРУШЕННЯ: ДОКТРИНА ТА ПРАКТИКА**

Наголошено, що створення ефективного та цілісного механізму захисту навколишнього середовища вимагає нових законодавчих змін, котрі мають прослідковуватися і на національному, і на міжнародному рівнях. Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття «екоцид», що сприяли унормуванню диспозиції ст. 441 КК України із новими запропонованими кваліфікуючими ознаками. У контексті цього обґрунтовано важливість нормативного визначення терміна «екоцид» як окремого злочину, передбаченого Римським статутом, що, у свою чергу, сприятиме гармонізації законодавчих норм не тільки України, але й інших країн світу. Також акцентовано увагу на важливості визначення критеріїв відмежування згаданого злочину від суміжних складів кримінального правопорушення.

***Ключові слова:** екоцид, міжнародний злочин, кримінальне правопорушення, міжнародні правові акти, знищення, тяжкі наслідки, збройна агресія проти України.*

Постановка проблеми. Фундаментальним питанням, котре потребує нагального вирішення з метою створення сталого майбутнього для відновлення України, що має ґрунтуватися на пріоритетному напрямі європейської інтеграції, є дотримання справедливості при здійсненні правосуддя. У зв'язку з цим необхідно довести доцільність закріплення юридичної відповідальності за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, вчинені шляхом збройної агресії. Фактично така практика є екоцидом, але проблема полягає в тому, що екоцид сьогодні не вважається на міжнародному рівні злочином проти людства. Тому проблематика дослідження екоциду як злочину, що потребує не лише національного кримінально-правового регулювання, а й міжнародно-правового, є актуальною з огляду на сучасні виклики, що постали перед нашою державою у зв'язку з повномасштабним вторгненням

© В. Березняк, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5690-4736>

vasilybereznyak@i.ua

© Д. Рукіна, 2024

k_kpk@dduvs.in.ua

російських військ на територію України, і потребує детального вивчення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Щодо наукових досліджень особливостей кримінально-правової характеристики екоциду у галузі кримінального права треба зазначити, що у правничій літературі хоча і вироблений загальнотеоретичний підхід з окресленого питання, однак у доктрині міжнародного права поняття «екоцид» не є загальновизнаним як тяжкий міжнародний делікт, передбачений Римським статутом, що потребує створення спеціального режиму відповідальності. Однак реалізація міжнародних інтересів світової спільноти вимагає встановлення такого закріплення не лише за тяжкі міжнародні злочини, як-от: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії, а й за екоцид.

Окремі аспекти екоциду в національному та міжнародному кримінальному праві досліджували у своїх працях провідні вітчизняні вчені: В. Андрейцев, П. Андрушко, В. Балюк, Д. Бараненко, О. Борщевська, Р. Вереша, І. Сиводед, О. Сурілова, Т. Сухоребра, О. Ковтун, І. Колосов, М. Куцевич, О. Кучинська, С. Лихова, Т. Лісова, О. Маренкова, В. Минькович-Слободяник, Н. Малишева, О. Попов, В. Рибачек, В. Хашев, О. Шацька, А. Шульга, О. Шуміло та ін.

Мета – проаналізувати наукові підходи до визначення поняття «екоцид», що сприяли унормуванню диспозиції ст. 441 КК України із новими запропонованими кваліфікуючими ознаками, у контексті чого обґрунтувати важливість нормативного визначення терміна «екоцид» як окремого злочину, передбаченого Римським статутом.

Виклад основного матеріалу. Саме визначення «екоцид» було проголошено на Стокгольмській конференції ООН з навколишнього середовища 1972 р., де тодішній прем'єр-міністр Швеції Свен Улоф Йоахім Пальме у своїй вступній промові прямо назвав війну у В'єтнамі «екоцидом» [1, с. 4–7]. Конференція вважалася народженням «зеленого покоління» і фактично відродила «інтенсивну політичну боротьбу» у всьому світі та поклала початок подальшим міжнародним екологічним дебатам. Однак ні у Стокгольмській декларації, ні в офіційному звіті конференції немає прямої згадки про злочин екоциду. Водночас деякі дослідники зазначають, що висновок про легальність такого явища, як екоцид, оскільки він виходить за межі міжнародного права, так само безглуздо, як і твердження про те, що гітлерівські табори смерті не були нелегальними.

У свою чергу, міжнародне занепокоєння зміною клімату змусило інші країни переглянути свої закони про кримінальну відповідальність, де у багатьох «екоцид» розглядається як різновид воєнних злочинів, а сам термін не використовується. Наприклад, ст. 104 Кримінального кодексу Естонії передбачає відповідальність у випадках «навмисного впливу на навколишнє середовище як методу ведення війни і заподіяння значної шкоди навколишньому середовищу» [2]. При цьому екоцид має самостійний кримінально-правовий статус у кримінальному законодавстві невеликої кількості держав, а саме: країн СНД, В'єтнаму, Колумбії, Монголії. Зазвичай під ним розуміють «діяння, що здатне спричинити масове знищення рослинного і тваринного світу, забруднення повітря, водних ресурсів або інші екологічні катастрофи», тоді як за законодавством Вірменії та Монголії обов'язковою ознакою є сам факт настання екологічної катастрофи [3, с. 516].

Крім того, варто зазначити, що сенатори мексиканського Конгресу заявляли про намір криміналізувати злочини проти довкілля у 2021 р. Якби були внесені відповідні зміни до Федерального кримінального кодексу, Мексика стала б першою країною в Латинській Америці, що визнає злочини екоциду на національному рівні та підтримує його включення до Римського статуту [4].

Не слід також забувати про національне законодавство, де ст. 441 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за «екоцид» і зазначається, що під ним слід розуміти «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу». Вбачається, що окремо кожне діяння, передбачене цією статтею, може спричинити природну катастрофу, що й відмежовує цей злочин від інших кримінальних правопорушень проти довкілля, котрі передбачені розділом VII Кримінального кодексу України [5]. Проте у новому проекті Кримінального кодексу України ст. 441 КК України виключено, хоча цей проект містить підрозділ, що перераховує кримінальні правопорушення проти довкілля.

Принагідно зазначимо, що міжнародна спільнота прагне виключити екоцид із переліку злочинів, що виникають унаслідок військових дій. Цю ідею підтримують такі

країни, як Бельгія, острівні держави Тихого та Індійського океанів, судді Верховного суду Республіки Замбія. У зв'язку з цим юрист П. Хіггінс і його колеги розробили правову базу щодо екоциду. Основна ідея полягає в застосуванні запобіжних заходів і заборон як антропогенного, так і природного характеру [9]. Законопроект покладає на уряди зобов'язання надавати допомогу для захисту від загрози екологічного колапсу та довгострокового руйнування довкілля і запобігання загибелі всіх людей, а також рекомендує надавати допомогу країнам, що постраждали від екологічних катастроф, за певних умов.

Можлива диспозиція нової статті повинна включати такі положення:

- 1) міжнародний екологічний злочин, метою якого є знищення довкілля або пошкодження його окремих компонентів;
- 2) вчинення його можливе як у мирний час, так і під час воєнного стану;
- 3) наслідки протиправного діяння мають значний характер;
- 4) вчинення вищезазначених діянь відбувається з усвідомленням завданої шкоди;
- 5) вони стосуються загрози біоценозам і всьому природному комплексу, що призводить до погіршення безпеки життя;
- 6) порушення міжнародних зобов'язань щодо дотримання стандартів екологічної безпеки;
- 7) наявне постійне погіршення та забруднення великих територій.

З вищезазначеного випливає, що визнання злочину екоциду як злочину проти миру та безпеки людства на міжнародному рівні забезпечить можливість такого впливу на держави, що їхні рішення, котрі можуть завдати і завдають значної шкоди чи руйнування довкілля, вважатимуться міжнародним злочином, а його криміналізація допоможе заповнити прогалини в природоохоронному законодавстві. Тому визначення «екоцид» має бути закріплене на рівні міжнародних нормативних актів, з унікальним та ефективним механізмом боротьби з цим явищем.

Так, довкілля та безпека людства є самостійними об'єктами кримінально-правової охорони [2]. У контексті чого родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, є суспільні відносини в частині забезпечення екологічної безпеки людства. Безпосереднім – суспільні відносини у сфері забезпечення безпеки природи як середовища існування людини. Погоджуємося з такими визначеннями об'єктів, однак звертаємо увагу на таке: біологи твердять, що безпосереднім об'єктом екоциду є середовище проживання всього живого, а представники суспільних наук – народу. Проте маємо переконання, що об'єкт екоциду охоплює не тільки довкілля, а й людей, їхню культуру та виробництво біологічного продукту як об'єкта посягання.

Склад цього кримінального правопорушення відрізняється від типового матеріального: необхідно встановити не лише факт вчинення діяння, а й настання реальних негативних наслідків у вигляді екологічної катастрофи, таких як знищення рослинного і тваринного світу, забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів та ін., якщо діяння спричинило екологічну катастрофу. Отже, зазначене кримінальне правопорушення вважається закінченим у разі настання таких наслідків і відрізняється від типового формального, за якого настання наслідків не є обов'язковим, щоб вважати його закінченим [5]. Таким чином, склад досліджуваного кримінального правопорушення є формально-матеріальним з огляду на конструкцію об'єктивної сторони.

Як уже зазначалося, об'єктивна сторона екоциду виражається у таких формах: масове знищення рослинного і тваринного світу, забруднення атмосферного повітря або водних ресурсів та вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [3]. Однак Верховний Суд України не зайняв правової позиції стосовно того, що саме становить таке правопорушення, як «екоцид», оскільки його визначення охоплює низку оціночних суджень. Наприклад, поняття «масовість» виражається у фізичному впливі на рослини і тварин, що тимчасово або постійно живуть на певній території. При цьому такий вплив повинен становити загрозу для екосистем у вигляді загибелі фауни або зникнення рослинності. Це саме стосується і «забруднення повітря або води», під яким розуміють процес насичення атмосфери і різних водойм токсичними речовинами хімічного і біологічного походження, в тому числі радіоактивними речовинами, що викликають підвищену захворюваність і смертність усіх організмів, як правило, промисловими оксидами сірки, азоту та іншими речовинами, що утворюють кислотні

дощі, спричинені антропогенним впливом промисловості [6, с. 1165–1167].

Однак визначення предмета не включає всі основні компоненти екосистеми, що передбачено диспозицією ст. 441 КК України, а саме: рослинний і тваринний світ, повітряні та водні ресурси, що в сукупності складають середовище проживання людини [7]. Вбачається, що перелік не є повним, зокрема, у ньому відсутній такий елемент, як земля. З огляду на Закон України «Про охорону земель» під землею слід розуміти поверхню суші, що функціонує в органічному поєднанні з ґрунтом, корисними копалинами та іншими природними елементами. Тому, на нашу думку, окрім повітряних та водних ресурсів, як невід’ємний компонент екосистем слід додати «землю» [8].

Відзначимо, що під іншими діями, що можуть викликати екологічну катастрофу, маються на увазі різноманітні методи та засоби впливу на навколишнє середовище, котрі здатні спричинити насамперед штучні опади, результатом яких є знищення посівів, дамб, ставків, споруд, землетруси, виверження вулканів, цунамі тощо. Проте національне кримінальне законодавство не містить вичерпного переліку дій, котрі можна вважати екоцидом. На наш погляд, це є правильним підходом, адже науково-технічний прогрес приводить до появи нових факторів, що впливають на навколишнє природне середовище.

Крім того, з точки зору граматичного тлумачення є дещо незрозумілим, чи стосується фраза «можуть спричинити екологічну катастрофу» всіх перелічених діянь, чи лише «інших діянь», що спричиняють екоцид. У зв’язку з цим, якщо законодавець має намір привернути увагу до реальної та можливої небезпеки від вчинюваних діянь, було б доречно змінити формулювання цієї частини і викласти її у такій редакції: «якщо ці дії створюють реальну, невідворотну загрозу...», де під «невідвотною» слід розуміти такі наслідки, котрих не можна уникнути та (або) відвернути, а «реальною» визначається така, що дійсно може спричинити «екологічну катастрофу».

Суб’єктивна сторона екоциду характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу й необережною у вигляді кримінально-протиправної недбалості та кримінально-протиправної самовпевненості, але зазвичай, як свідчить практика, особа або особи, які вчиняють екоцид, усвідомлюють суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачають їхні суспільно небезпечні наслідки і бажають їх настання ... Однак у положеннях ст. 441 Кримінального кодексу України відсутня пряма вказівка на умисність таких діянь, що є необхідною умовою для їх визначення на міжнародно-правовому рівні [3]. Таким чином, із метою гармонізації українського кримінального законодавства до основних елементів складу слід додати термін «умисність».

Що стосується мети та мотиву, це є факультативними ознаками суб’єктивної сторони, котрі, у свою чергу, з урахуванням спрямованості умислу винного мають важливе значення для відмежування екоциду від суміжних кримінальних правопорушень.

Згідно з Кримінальним кодексом України за екоцид може бути засуджена особа, яка досягла 16-річного віку [9]. Не можемо погодитися з цим твердженням, зважаючи на діяння, вчинені на території України у воєнний та мирний часи. Ст. 441 Кримінального кодексу України безпосередньо стосується Чорнобильської аварії 1986 р. Так, в офіційному звіті Міжнародної консультативної групи з ядерної безпеки зазначається, що аварія на ЧАЕС була спричинена недбалістю та помилками посадових осіб, що полягали у недотриманні вимог до експлуатації реактора та нехтуванні безпекою виробництва [6, с. 28]. Екологічна небезпека, про яку йдеться, була спричинена спеціальними суб’єктами – обслуговуючим персоналом (тобто тими, хто має відповідний статус, освіту, практичний досвід та навички для здійснення такої діяльності). Тому звичайні суб’єкти, тобто осудні особи, які досягли 16-річного віку і не мають відповідної освіти чи статусу для здійснення такої діяльності, не можуть бути суб’єктами екоциду.

Що стосується сьогодення, то з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну дії ворожих сил спричинили значне забруднення ґрунту, повітря та водних ресурсів і загибель багатьох тварин. Вибух на Каховській ГЕС науковці називають найбільшим актом екоциду за останні десятиліття. Це пов’язане з тим, що руйнування греблі має негативні екологічні, соціальні та економічні наслідки.

Такі екологічні катастрофи доводять, що екоцид може здійснюватися суб’єктом, який має певні повноваження та вплив. Окремо слід згадати про транснаціональні корпорації, котрі з кожним днем розширюють свою владу у тісній взаємодії з глобалізацією світової економіки, що є одночасно і наслідком, і каталізатором

глобалізації.

Хоча суб'єкт екоциду, як правило, є спеціальним, не слід нівелювати можливість вчинення цього злочину загальним суб'єктом. З метою унеможливлення звуження норми вивченої статті пропонується додати ще одну кваліфікуючу ознаку: «ті самі дії, вчинені службовою особою».

Висновки. Таким чином, зростання кількості кримінальних правопорушень проти довкілля може негативно вплинути на біологічну основу життя та поставити під загрозу існування всього живого на планеті взагалі. Міжнародна боротьба з екоцидом потребує відповідного правового регулювання, котре б відповідало ступеню суспільної небезпеки та тяжкості наслідків, а також враховувало причини та обставини вчинення протиправних діянь. З огляду на це міжнародне співробітництво у сфері боротьби з екоцидом має важливе значення для забезпечення і підтримання міжнародного миру і безпеки, а отже, й захисту всього людства. Покращення у міжнародному визнанні екоциду свідчать про те, що можливість його криміналізації існує і що наявність такої статті не лише буде простою формальністю у багатьох кримінальних законах («метровою статтею» закону про кримінальну відповідальність), але й стане важливим чинником у реальних кримінальних справах.

Після визнання екоциду на міжнародному рівні як злочину проти миру та безпеки людства будь-які рішення держав, що можуть завдати значної шкоди або руйнування навколишньому середовищу, вже вважатимуться міжнародними злочинами. Крім того, криміналізація екоциду на міжнародному рівні надає змогу заповнити прогалини в законодавстві та сприяти захисту й розвитку навколишнього середовища. Тому екоцид має бути визначений на міжнародному нормативному рівні.

З огляду на об'єктивні та суб'єктивні ознаки, передбачені ст. 441 Кримінального кодексу України, екоцид є кримінальним правопорушенням не лише проти довкілля, а й проти екологічної безпеки людства. Особливістю його складу є різноманітність форм об'єктивної сторони, що ускладнюється визначенням поняття «екологічна катастрофа». При цьому термін «екологічна катастрофа» не має законодавчого закріплення ні в КК України, ні у спеціальному законодавстві, у зв'язку з чим інтерпретація його відбувається шляхом аналізу суміжних норм. Однак, спираючись на норми міжнародного права, під можливість спричинення екологічної катастрофи слід розуміти масштабну, довготривалу, серйозну шкоду навколишньому природному середовищу, що передбачено Конвенцією про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище [10], котра спричинена вищевказаними діями, наслідком яких є порушення функціонування біологічного різноманіття чи екологічної системи.

З урахуванням вищезазначених положень пропонується викласти ст. 441 КК України в такій редакції: «умисне масове знищення рослинного і тваринного світу, забруднення атмосферного повітря, земельних і водних ресурсів, а також інші діяння, що створюють реальну і неминучу загрозу екологічної катастрофи», а зважаючи на наслідки діяння для майбутнього, доповнити цю статтю частиною другою: «те ж саме діяння, що має тяжкі наслідки для населення та майбутніх поколінь».

З приводу суб'єкта вважаємо, що екоцид може вчинити не тільки загальний, але і спеціальний суб'єкт, до якого слід віднести посадових осіб, військовослужбовців або осіб, які обіймають інші державні посади, що пов'язані з ризиком вчинення екологічної катастрофи, службових осіб інших держав та транснаціональні корпорації. Тому з метою унеможливлення звуження норми зазначеної статті пропонується додати ще одну кваліфікуючу ознаку: «ті самі дії, вчинені службовою особою». Однак це потребує підготовки доктринальної бази для внесення таких змін у національне законодавство та в джерела міжнародного права.

Список використаних джерел

1. Казак Р. Конференція ООН у Стокгольмі 1972 р.: значення для України та світу. *Law. State. Technology*. 2022. № 1. Р. 3–9. URL : <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/Ist/article/view/97>.
2. Penal Code. *Riigi Teataja*. URL : https://www.riigiteataja.ee/en/compare_original/501042019020.
3. Law in the postmodern epoch: general characteristics and manifestation particularities in separate law branches : scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 776 p.
4. Ecocide / serious environmental crimes in national jurisdictions. *Ekocidelaw*. URL :

<https://ecocidelaw.com/existing-ecocide-laws>.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. : М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. Київ : Юрид. думка, 2009. 1236 с.

7. Андрушко П. П. та ін. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / заг. ред. М. О. Потебенко, В. Г. Гончаренко. Інститут Генеральної прокуратури України, Український інформаційно-правовий центр. Київ : Форум, 2001. 942 с.

8. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.

9. Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

10. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976. *United Nations Treaty Collection*. URL : https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=en.

Надійшла до редакції 31.01.2024

Прийнято до опублікування 08.02.2024

References

1. Kazak, R. (2022) Konferentsiia OON u Stokholmi 1972 r.: znachennia dlia Ukrainy ta svitu [The UN conference in Stockholm in 1972: significance for Ukraine and the world]. *Law. State. Technology*. № 1, pp. 3–9. URL : <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/1st/article/view/97>. [in Ukr.].

2. Penal Code. *Riigi Teataja*. URL : https://www.riigiteataja.ee/en/compare_original/501042019020.

3. Law in the postmodern epoch: general characteristics and manifestation particularities in separate law branches : scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 776 p.

4. Ecocide / serious environmental crimes in national jurisdictions. *Ekocidelaw*. URL : <https://ecocidelaw.com/existing-ecocide-laws>.

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

6. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za red. : M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk. Kyiv : Yuryd. dumka, 2009. 1236 p. [in Ukr.].

7. Andrushko P. P. ta in. (2001) Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Osoblyva chastyna [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine. A special part] / zah. red. M. O. Potebenko, V. H. Honcharenko. Instytut Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Ukrainyskyi informatsiino-pravovyi tsentr. Kyiv : Forum. 942 p. [in Ukr.].

8. Pro okhoronu zemel [On the protection of lands] : Zakon Ukrainy vid 19.06.2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>. [in Ukr.].

9. Kutsevych M. P. (2007) Kryminalna vidpovidalnist za ekotsyd: mizhnarodnyi ta natsionalnyi aspekty [Criminal liability for ecocide: international and national aspects] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk / 12.00.08. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].

10. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976. *United Nations Treaty Collection*. URL : https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=en.

ABSTRACT

Vasyl Berezniak, Diana Rukina. The problem of the international and national fixing of the definition of «ecocide» taking into account the subjective and objective signs of the composition of such criminal offence: doctrine and practice. Attention is focused on the fact that the creation of an effective and integral mechanism of environmental protection requires new legislative changes, which should be followed both at the national and international levels. Scientific approaches to the definition of the concept of «ecocide» were analyzed, which contributed to the normalization of the disposition of Art. 441 of the Criminal Code of Ukraine with new proposed qualifying features. In the context of this, the importance of the normative definition of the term «ecocide» as a separate crime provided for by the Rome Statute is substantiated, which, in turn, will contribute to the harmonization of legislative norms not only of Ukraine, but also of other countries of the world. Attention is also focused on the importance of determining the criteria for distinguishing the mentioned crime from the related components of the criminal offense.

The authors have concluded that after the recognition of ecocide at the international level as a crime against the peace and security of humanity, any decisions of states that may cause significant damage or destruction to the environment will already be considered international crimes. In addition, the criminalization of ecocide at the international level makes it possible to fill gaps in legislation and contribute to the protection and development of the environment. Therefore, ecocide must be defined at the international regulatory level.

Keywords: *ecocide, international crime, criminal offense, international legal acts, destruction, grave consequences, armed aggression against Ukraine.*

УДК 343.26

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-189-195

Іван БОГАТИРЬОВ[©]

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Державний університет «Житомирська політехніка»,
м. Житомир, Україна)

Алла ГНАТЧУК[©]

аспірант
(Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Демянчука, м. Рівне Україна)

РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ВИКОНАННІ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩОДО ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ

Розкрито роль Європейського суду з прав людини у виконанні судових рішень щодо засуджених в Україні. Виокремлено причини звернення засуджених до цього суду ЄСПЛ. Доведено, що звернення засудженого до Європейського суду з прав людини пов'язане з неналежним виконанням в органах і установах виконання покарань Міністерства юстиції України судового рішення, котре вступило в законну силу щодо засудженого за вчинене ним кримінальне правопорушення (злочин або кримінальний проступок). Зазначено, що ефективність виконання судових рішень щодо засуджених в Україні полягає в максимальному об'єктивному та суб'єктивному результаті досягнення мети покарання.

Ключові слова: суд, права людини, засуджений, місця несвободи, судові рішення, установи виконання покарань.

Постановка проблеми. Однією з найефективніших міжнародних судових установ, до яких мають право звертатися засуджені, які відбувають кримінальне покарання в місцях несвободи і в уповноважених органах із питань пробації, є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), юрисдикція якого визнана Україною. Варто зазначити, що до ЄСПЛ може звернутися кожен засуджений, який вважає, що державою було порушено його права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та/або протоколами до неї.

Проведене дослідження засвідчило, що на практиці більшість заяв про порушення прав і свобод засуджених, що надходять до ЄСПЛ, є індивідуальними, оскільки Міністерство юстиції України, як орган виконавчої влади, через своїх представників – органів і установ виконання покарань належним чином не виконує національне рішення суду щодо засудженого.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. За останні п'ять років питання про роль ЄСПЛ у невиконанні судових рішень щодо засуджених в Україні на сучасному етапі трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну були предметом обговорення таких вітчизняних учених: Ю. Бауліна, І. Богатирьова, В. Грищука, О. Джужі, О. Кучинської, О. Колба, Л. Олефір, О. Омельчук, А. Савченко, В. Махінчука, О. Михайлика, М. Пузирьова, Н. Устюжанінової, А. Степанюка, О. Шкути, І. Яковець та ін. Проте в сукупності окреслена проблема вченими не розглядалася, що і зумовило актуальність вибору теми дослідження.

Мета – розкрити роль Європейського суду з прав людини у виконанні судових рішень щодо засуджених в Україні.

Для реалізації поставленої мети спробуємо вирішити такі завдання: проаналізувати наукові публікації про роль ЄСПЛ у невиконанні судових рішень щодо засуджених в Україні; встановити причини звернення засуджених до ЄСПЛ; виявити

© І. Богатирьов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>
vanbogatyrov@gmail.com

© А. Гнатчук, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0001-3038-2287>
mail@megu.edu.ua

актуальні проблеми невиконання судових рішень щодо засуджених у місцях несвободи та в уповноважених органах із питань пробації, об'єднати їх за спільними ознаками та сформулювати висновки.

Виклад основного матеріалу. Поділяємо позицію вітчизняних учених про те, що в окремих випадках перегляд судових рішень за виключними обставинами на підставі рішень ЄСПЛ викликає низку проблем та не дозволяє повною мірою (або не дозволяє взагалі) захистити права засуджених осіб. Такий стан справ, на думку дослідників, зумовлений недосконалістю чинного законодавства, а також відсутністю стабільної та послідовної судової практики в цій площині [1, с. 255].

Отже, неналежне виконання судового рішення щодо засуджених в Україні пов'язане з кримінальним покаранням, котре, відповідно до ст. 50 КК України, є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає у передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Фактично такі самі за змістом визначення поняття покарання висловлюються і у правовій доктрині [2].

Варто погодитися з позицією вітчизняного вченого В. Махінчука, який доводить у власних працях, що покарання може бути застосовано від імені держави залежно від суспільної небезпечності діяння, котре заборонено законом. Тобто дослідник, розкриваючи зміст покарання, зазначає, що кожне протиправне діяння повинно передбачати своє покарання, оскільки в іншому випадку логічно виникне питання доцільності та ефективності такого покарання [4, с. 5].

Отже, ефективність виконання судових рішень щодо засуджених в Україні полягає в максимальному об'єктивному та суб'єктивному результаті досягнення мети покарання. До речі, про це у свій час писав і вітчизняний вчений-правник Л. Багрій-Шахматов, на думку якого, саме при застосуванні певного карального впливу на злочинця визначається ефективність та доцільність пеналізації певних видів суспільно небезпечних діянь [5, с. 159].

Отже, узагальнюючи позицію вищевказаного вченого, доходимо висновку, що за змістом поняття кримінальної відповідальності є ширшим за поняття покарання, а це, у свою чергу, може певною мірою впливати на звернення засудженого до ЄСПЛ, якщо його права і свободи були так чи інакше порушені з боку адміністрації органів і установ виконання покарання.

Залежно від розуміння сутності звернення засудженого до ЄСПЛ з приводу неналежного виконання судового рішення в науковій кримінальній доктрині висловлюються протилежні думки щодо моменту початку виникнення кримінальної відповідальності. На думку вітчизняної вченої О. Кваші, встановлення точних часових меж кримінальної відповідальності є обов'язковою умовою правильного застосування норм кримінального закону і врешті-решт – важливою гарантією дотримання законності і прав людини [6, с. 239].

Вітчизняними вченими-правниками І. Богатирьовим, А. Савченко кримінальна відповідальність розглядається як комплексний і системний феномен; її головне завдання, за визначенням дослідників, полягає у використанні в повному обсязі регулятивної, превентивної, каральної, відновлюваної та виховної функцій із метою реалізації заходів кримінально-правового впливу [7, с. 134]. Варто наголосити, що така позиція вітчизняних вчених кореспондується з відповідним рішенням Конституційного Суду України № 9-рп/99 від 27 жовтня 1999 р. у справі щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України: кримінальна відповідальність настає з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду [8].

Водночас вітчизняна вчена О. Кваша наголошує на тому, що при застосуванні кримінально-правової норми варто розрізняти момент виникнення підстави кримінальної відповідальності і момент настання (початок реалізації) кримінальної відповідальності [6, с. 240]. Хоча, на нашу думку, момент вчинення злочину не може розглядатися як підстава для настання кримінальної відповідальності, оскільки необхідно встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (злочин або кримінальний проступок), та довести факт її винуватості.

Отже, вчинення особою кримінального правопорушення можна розглядати як матеріальну підставу кримінальної відповідальності, а обвинувальний вирок суду – як процесуальну підставу. З цього приводу варто погодитися з точкою зору Ю. Бауліна, який виокремлює два види кримінальної відповідальності, а саме: потенційну

кримінальну відповідальність, тобто передбачені законом обмеження прав і свобод, яким може підлягати особа за вчинення злочину у майбутньому; реальну кримінальну відповідальність [9, с. 34–35], що визначена Конституційним судом України як офіційна оцінка відповідними державними органами поведінки особи як злочинної, що передбачає застосування до особи, яка вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду [8].

Але покарання, що його відбуває засуджений у місцях несвободи, не обмежується лише його карою; до нього, згідно з нормами Кримінально-виконавчого кодексу України, законодавець застосовує такі засоби виправлення і ресоціалізації, що спонукають засудженого повернутися в суспільство законслухняним громадянином, а тому більш правильно видається позиція В. Грищука, який вказує, що мета покарання – це той соціально значущий результат, котрого прагне досягти держава, встановлюючи в санкціях Особливої частини КК України види, строки (розміри) покарань за вчинення злочинів, а також загальні засади, порядок і правила їх призначення – у Загальній частині КК України.

Така мета може бути обов'язковою – кара засудженого, тобто позбавлення або обмеження його прав і свобод, або факультативною – виправлення засудженого; запобігання вчиненню засудженим нового злочину; запобігання вчиненню злочинів іншими особами. Кара щодо засудженого здійснюється завжди, коли застосовується покарання [10, с. 443].

Вітчизняна вчена О. Омельчук вважає, що покарання може бути визнане справедливим лише в тому разі, коли суд призначить його з урахуванням усієї сукупності обставин у конкретній справі. При цьому покарання має бути призначене в межах відповідної частини відповідної статті КК України, зважаючи на положення Загальної частини КК України, характер і ступінь суспільної небезпеки злочину й особи винного, обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання, а також із огляду на вплив призначеного покарання на виправлення засудженого [11, с. 361].

Вищевикладене дозволяє констатувати, що важлива роль у належному виконанні адміністрацією органів і установ виконання кримінальних покарань належить ЄСПЛ. Проведений нами аналіз санкції за невиконання рішення ЄСПЛ свідчить про те, що вона є саме кумулятивною, адже передбачає поряд із основним покаранням також додаткове.

Кумулятивність рішення ЄСПЛ щодо порушення прав і законних інтересів засуджених у місцях несвободи є цілком виправданою і закономірною, а також такою, що дозволяє суду повною мірою реалізувати принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності за покарання і виконати принцип невідворотності покарання.

Це пов'язане з тим, що неналежне виконання посадовими особами органів і установ виконання покарань рішення національного суду щодо засудженого в місцях несвободи або в уповноваженому органі з питань пробації свідчить про те, що такі особи ігнорують службовими інтересами, нехтують своїми посадовими обов'язками, що і спонукає засудженого звертатися за захистом своїх прав і обов'язків до ЄСПЛ.

Варто наголосити, що звернення засудженого під час відбування кримінального покарання до ЄСПЛ завжди безпосередньо пов'язане з повноваженнями суб'єкта, оскільки він, з огляду на власні службові обов'язки, зобов'язаний виконувати рішення національного суду, однак умисно не робить цього. Поділяємо позицію вітчизняного вченого С. Мірошниченка про те, що:

1) ЄСПЛ може брати до розгляду справу і, відповідно, виносити рішення лише після того, як особою було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту;

2) згідно з рішенням ЄСПЛ відповідачем за порушення прав і свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, є держава, що свідчить про її неспроможність забезпечити гарантовані права і свободи. Така відповідальність є констатацією бездіяльності або протизаконної діяльності утворених нею органів та їхніх посадових осіб;

3) за рішенням національного суду настає винятково юридична відповідальність, а за рішенням ЄСПЛ – не стільки юридична, скільки соціально-правова відповідальність, що обумовлена міжнародно-правовим зобов'язанням України перед європейською спільнотою стосовно забезпечення основоположних природних прав і свобод людини і громадянина [12, с. 53].

Узагальнюючи позицію вітчизняного дослідника, доходимо висновку, що все це

у своїй сукупності не є корисним для іміджу України як правової європейської держави, адже свідчить про невиконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань. Цікавим для нашого дослідження є остаточне рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України».

Так, 2 березня 2019 р. ЄСПЛ прийняв остаточне рішення у справі «Петухов проти України», в якому, з-поміж іншого, зазначив порушення Україною ст. 3 згаданої конвенції у зв'язку з призначенням заявнику так званого «непом'якшуваного довічного позбавлення волі» (irreducible life sentence), котре, згідно з практикою ЄСПЛ, визнається неприпустимим, і водночас підкреслив важливість виправлення (реабілітації) злочинця, оскільки саме на цьому робиться акцент в політиці європейських країн з питань призначення покарань, що знаходить своє відображення у практиці держав-учасниць, стандартах, прийнятих Радою Європи з цього питання, та відповідних міжнародно-правових актах [13].

Наведений нами приклад демонструє, наскільки суспільна небезпека невиконання рішення ЄСПЛ є вищою за суспільну небезпеку невиконання судового рішення національних судів, а тому пропозиція вітчизняних вчених щодо більш суворої санкції за невиконання рішення ЄСПЛ порівняно з санкцією за умисне невиконання службовою особою рішення національних судів є справедливою, і її варто підтримати.

До речі, статистика звернень засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи, до ЄСПЛ свідчить, що найчастіше засуджені звертаються до цього суду, зокрема, через:

- катування і нелюдські умови перебування засуджених в місцях несвободи та тримання під вартою;
- відсутність належної медичної допомоги особам, які перебувають у місцях несвободи або в місцях попереднього ув'язнення;
- порушення права засудженого на справедливий судовий розгляд тощо.

Отже, однією з найбільш поширених причин невиконання судових рішень щодо засуджених в Україні є встановлення ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи національними судами.

Варто зауважити, що аналіз практики застосування кримінальних покарань в Україні свідчить, що останнім часом простежується стійка позитивна тенденція щодо збільшення питомої ваги покарань, альтернативних до позбавлення волі, що призначені за вироком суду, та зменшення частки позбавлення волі на певний строк, що пов'язане з гуманізацією покарань.

І це є позитивним кроком держави, оскільки збільшення питомої ваги покарань, альтернативних до позбавлення волі, дозволяє зменшити кількість засуджених у місцях несвободи, зменшити навантаження на державний бюджет щодо утримання засуджених в місцях несвободи, а також зменшити питому вагу звернення засуджених, які перебувають на обліку уповноважених органів із питань пробації, за захистом своїх прав і свобод до ЄСПЛ.

Варто також наголосити, що у зв'язку зі введенням в Україні воєнного стану було внесено зміни до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, а саме щодо: особливості тримання та обліку військовополонених в дільницях для тримання військовополонених, порядок приймання, обліку, звернення судових рішень до виконання, контролю за строками тримання, направлення для участі в судових засіданнях, звільнення ув'язнених організується відповідно до вимог Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, затвердженої наказом Міністерства юстиції України № 847/5 від 08.06.2012 [14].

Так, згідно з наказом Міністерства юстиції України № 1750/5 від 03.05.2022 «Про затвердження Змін до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» у зазначених правилах було створено новий розділ XXXV «Особливості тримання та обліку військовополонених в дільницях для тримання військовополонених», яким передбачено, що після прибуття до установи виконання покарань військовополонені підлягають особистому обшуку з роздяганням, а їхні речі – огляду.

Особистий обшук із роздяганням проводиться тільки особами однієї статі з особою, яка підлягає обшуку. Військовополонених тримають у маломісних (від 2 до 6 осіб) або загальних (від 7 осіб і більше) ізольованих жилих приміщеннях (камерах). Військовополонені щодня почергово здійснюють прибирання жилих приміщень (камер)

із миттям підлоги та провітрюванням.

Військовополонені під час перебування в дільницях для тримання військовополонених до праці не залучаються. Вони мають право на щоденну прогулянку тривалістю одна година. Такі щоденні прогулянки проводяться на спеціально обладнаному майданчику, розташованому на території дільниці для тримання військовополонених.

У дільниці для тримання військовополонених організовується розпорядок дня, що затверджується наказом начальника установи виконання покарань. Розпорядок дня, виготовлений друкарським способом, вивішується в усіх приміщеннях (камерах), де перебувають військовополонені.

Облік продуктів харчування, предметів першої необхідності, інших речей та предметів, наявних у військовополонених під час прибуття і дозволених для зберігання при собі, посилок, отриманих військовополоненими, дисциплінарних стягнень, накладених на військовополонених, а також облік проведених зустрічей здійснюється в особовій картці військовополоненого відповідно до додатка 9 до Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів [15].

Варто зазначити, що в цьому розділі не прописано право звернення полоненого до ЄСПЛ, і це є певною проблемою для України, оскільки до ЄСПЛ можна звертатися для захисту своїх прав тоді, коли вичерпані всі національні інстанції. Отже, для того, щоб законодавчо закріпити право звернення полоненого до ЄСПЛ, він має бути засуджений за вчинений на території України воєнний злочин, і відповідне судове рішення має вступити в законну силу.

А оскільки військовополонені наразі перебувають у спеціальних таборах для військовополонених, вони позбавлені права звертатися до ЄСПЛ. Більше того, велика кількість військовополонених російської федерації, перебуваючи у спеціальних таборах для військовополонених, чекає на обмін, а тому кримінальні провадження щодо них варто завершувати на стадії їх перебування саме у спеціальних таборах для військовополонених.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, доходимо таких висновків:

1) звернення засудженого до ЄСПЛ пов'язане з неналежним виконанням в органах і установах виконання покарань Міністерства юстиції України судового рішення, котре вступило в законну силу щодо засудженого за вчинене ним кримінальне правопорушення (злочин або кримінальний проступок);

2) неналежне виконання судового рішення щодо засудженого в Україні тягне за собою відповідні санкції ЄСПЛ щодо України;

3) оскільки військовополонені наразі перебувають у спеціальних таборах Міністерства юстиції України для військовополонених, вони позбавлені права звертатися до ЄСПЛ.

Список використаних джерел

1. Кучинська О., Щиголь О. Забезпечення права засудженого на справедливий суд в аспекті перегляду судових рішень за виключними обставинами на прикладі рішення ЄСПЛ у справі «Петухов проти України». *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. с. 254–260.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

3. Махінчук В. М. Адекватність кримінального покарання як філософсько-правова проблема : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 20 с.

4. Кваша О. О. *Проблеми визначення меж кримінальної відповідальності*. Часопис Київського університету права. 2009. № 1. С. 238–243.

5. Богатирьов І. Г., Савченко А. В. Кримінальна відповідальність як сучасна проблема кримінального права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 133–137.

6. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text>.

7. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.

8. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посібник для студ. юрид. фак. вищ. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2006. 568 с.

9. Омельчук О. М. Загальні засади призначення покарання: законодавче регулювання та

практика застосування. *Університетські наукові записки*. 2013. № 4. С. 360–366.

10. Мірошниченко С. Рішення Європейського суду з прав людини і національне законодавство: вплив, взаємозв'язок, наслідки. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 50–55.

11. Case of Petukhov v. Ukraine (No. 2). *ECHR*. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191703>.

12. Інструкція про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів : наказ Міністерства юстиції України від 08 червня 2012 р. № 847/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12#n15>.

13. Про затвердження Змін до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 03.05.2022 № 1750/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0493-22#Text>.

Надійшла до редакції 11.01.2024

Прийнято до опублікування 17.01.2024

References

1. Kuchynska, O., Shchyhol, O. (2019) Zabezpechennia prava zasudzenoho na spravedlyvyi sud v aspekti perehliadu sudovykh rishen za vykliuchnymu obstavynamy na prykladi rishennia YeSPL u spravi «Petukhov proty Ukrainy» [Ensuring the convicted person's right to a fair trial, the aspect of reviewing court decisions under exceptional circumstances, on the example of the ECHR's decision in the case «Petukhov v. Ukraine»]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4, pp. 254–260. [in Ukr.].

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

3. Makhinchuk, V. M. (2002) Adekvatnist kryminalnoho pokarannia yak filosofsko-pravova problema [Adequacy of criminal punishment as a philosophical and legal problem] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv. 20 p. [in Ukr.].

4. Kvasha, O. O. (2009) Problemy vyznachennia mezh kryminalnoi vidpovidalnosti [Problems of determining the limits of criminal responsibility]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1, pp. 238–243. [in Ukr.].

5. Bohatyrov, I. H., Savchenko, A. V. (2016) Kryminalna vidpovidalnist yak suchasna problema kryminalnoho prava Ukrainy [Criminal liability as a modern problem of criminal law of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 2, pp. 133–137. [in Ukr.].

6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 27 zhovtnia 1999 r. № 9-rp/99 u spravi za konstytutsiinym podanniam Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen chastynty tretioi statti 80 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro deputatsku nedotorkannist) [The decision of the Constitutional Court of Ukraine dated October 27, 1999 № 9-rp/99 in the case on the constitutional submission of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of the third part of Article 80 of the Constitution of Ukraine (the case on parliamentary immunity)]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text>. [in Ukr.].

7. Baulin, Yu. V. (2004) Zviltнення від кримінальної відповідальності [Exemption from criminal responsibility] : monohrafiia. Kyiv : Atika. 296 p. [in Ukr.].

8. Hryshchuk, V. K. (2006) Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part] : navch. posibnyk dlia stud. yuryd. fak. vyshch. navch. zakl. Kyiv : Vydavnychiy dim «In Yure». 568 p. [in Ukr.].

9. Omelchuk, O. M. (2013) Zahalni zasady pryznachennia pokarannia: zakonodavche rehuliuвання ta praktyka zastosuvannya [General principles of sentencing: legislative regulation and practice of application]. *Universytetski naukovy zapysky*. № 4, pp. 360–366. [in Ukr.].

10. Miroshnychenko, S. (2012) Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny i natsionalne zakonodavstvo: vplyv, vzaiemozviazok, naslidky [Decisions of the European Court of Human Rights and national legislation: impact, relationship, consequences]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 3, pp. 50–55. [in Ukr.].

11. Case of Petukhov v. Ukraine (No. 2). *ECHR*. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191703>.

12. Instruksiiia pro robotu viddiliv (hrup, sektoriv, starshykh inspektoriv) kontroliu za vykonanniam sudovykh rishen ustanov vykonannia pokaran ta slidchykh izoliatoriv [Instructions on the work of departments (groups, sectors, senior inspectors) monitoring the execution of court decisions of penal institutions and pretrial detention centers] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 08 chervnia 2012 r. № 847/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-12#n15>. [in Ukr.].

13. Pro zatverdzhennia Zmin do Pravyl vnutrishnoho rozporiadku ustanov vykonannia pokaran [On the approval of the Amendments to the Rules of Internal Procedure of Penitentiary Institutions] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 03.05.2022 № 750/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0493-22#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ivan Bohatyrov, Alla Hnatchuk. The role of the European Court of Human Rights in fulfilment of court decisions regarding convicts in Ukraine. One of the most effective international judicial institutions, to which convicts serving criminal sentences in prisons and in authorized probation bodies have the right to apply, is the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECtHR), whose jurisdiction is recognized by Ukraine. The article reveals the role of the European Court of Human Rights in fulfilment of court decisions regarding convicts in Ukraine. One of the most common reasons for non-execution of court decisions regarding convicts in Ukraine is the establishment of the ECtHR in violation of international obligations by Ukraine during the resolution of the case by national courts. The reasons for the appeal of the convicts to the ECtHR are described. It has been proven that the convict's appeal to the ECtHR is related to the improper execution in the bodies and institutions of the Ministry of Justice of Ukraine of the court decision that entered into legal force against the convict for the criminal offense he had committed (a crime or a criminal misdemeanor). Improper execution of a court decision against a person convicted in Ukraine entails appropriate sanctions of the ECtHR against Ukraine. Since prisoners of war are currently in special camps of the Ministry of Justice of Ukraine for prisoners of war, they are deprived of the right to apply to the ECtHR.

It is noted that the effectiveness of the fulfilment of court decisions regarding convicts in Ukraine consists in the maximum objective and subjective result of achieving the goal of punishment.

Keywords: court, human rights, convict, places of imprisonment, court decisions, institutions for the execution of punishments.

УДК 345.91

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-195-202

**Микола
ВЕСЕЛОВ**[©]
доктор юридичних
наук, професор
(Криворізький
навчально-науковий
інститут
Донецького
державного
університету
внутрішніх справ,
м. Кропивницький –
м. Кривий Ріг,
Україна)

**Станіслав
РЕВА**[©]
аспірант
(Донецький
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Кропивницький –
м. Кривий Ріг,
Україна)

ПРАВОВА ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ МОМЕНТУ ВИЯВЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ (на прикладі правопорушень, пов'язаних із корупцією)

Порушено важливе для адміністративно-деліктного провадження питання – визначення моменту виявлення правопорушення. Констатовано, що законодавство України не містить чіткого визначення такого моменту. В адміністративній та судовій практиці існують два основні погляди на це питання: початком обчислення строку виявлення адміністративного правопорушення є день оформлення відповідного протоколу; початок перебігу строку накладення адміністративного стягнення слід пов'язувати зі днем виявлення ознак правопорушення органом, що уповноважений на складання відповідного протоколу про адміністративне правопорушення. Доведено, що у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, моментом виявлення правопорушення слід вважати дату складання протоколу, тобто момент з'ясування всіх необхідних даних, оскільки лише після їх отримання можливо встановити всі необхідні ознаки

© М. Веселов, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3963-2764>
veselovndl@ukr.net

© С. Рева, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-6139-8872>
advokat.revavr@gmail.com

складу адміністративного правопорушення.

Ключові слова: діяльність поліції, адміністративні правопорушення, правопорушення, пов'язані з корупцією, провадження у справах про адміністративні правопорушення, момент виявлення правопорушення, Департамент стратегічних розслідувань, Національне агентство з питань запобігання корупції.

Постановка проблеми. Протягом 2022 р. на розгляді судів першої інстанції перебувало 771 346 справ про адміністративні правопорушення, 90 % із яких надійшло саме протягом звітної періоду¹. 54 859 справ було повернуто судами до органів (посадових осіб), котрі склали відповідні матеріали, з них 86,2 % – для належного оформлення. За результатами розгляду 218 998 проваджень (7,15 % від загальної кількості розглянутих справ) суди прийняли рішення про закриття справи. При цьому 37,5 % таких проваджень було закрито у зв'язку з відсутністю події чи складу правопорушення, а 37,55 % – у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративних стягнень [3]. Строки накладення адміністративного стягнення та умови їх обрахування визначені у ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Умовно ці строки можна поділити на загальні (для більшості складів адміністративних правопорушень) та спеціальні (відмінні від загальних строків та умов їх рахування, для окремих, чітко визначених складів правопорушень). В обох випадках ці строки в адміністративно-деліктних провадженнях характеризуються відносною нетривалістю, що обумовлено оперативністю цього виду провадження. Спеціальні строки закон передбачає і для адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією.

На цьому виді проступків воліємо зосередити увагу з декількох причин. По-перше, від загальної кількості справ про адміністративні правопорушення, що надійшли на розгляд суду, на ці проступки припадає всього 0,27 %, проте вони вразі можуть перевищувати суспільний резонанс порівняно з іншими. Водночас відсоток закритих справ за цією категорією правопорушень (ст. ст. 172-4–172-9-2 КУпАП) у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративних стягнень становить майже 52 % [3]. По-друге, як слушно і небезпідставно наголошує Ю. Борисова: «провадження у справах про правопорушення, пов'язані з корупцією, за обсягом питань, які вирішуються, кількістю суб'єктів, що беруть участь, є одними з найскладніших проваджень в адміністративному праві» [1]. На це вказує окрема форма бланку протоколу про адміністративне правопорушення, котрий, на відміну від інших, заповнюється на персональному комп'ютері (ноутбучі) й потім роздруковується. Слід визнати, що за своїм змістом цей протокол дуже схожий з обвинувальним актом, що складається за результатами проведеного досудового розслідування чи дізнання у кримінальних провадженнях. З метою належного забезпечення прокурорського нагляду за додержанням і правильним застосуванням законодавства України при провадженні у справах про адміністративне правопорушення копія протоколу про вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, надсилається прокурору, який братиме участь у розгляді справи [16]. Закон передбачає для цього виду проступків доволі тривалий строк давності для накладення адміністративного стягнення – два роки, крім того, багато з них мають триваючий характер. А тому на перший план, як і для інших адміністративних проступків, виступає такий критерій, як строк від дня виявлення правопорушення. Для правопорушень, пов'язаних із корупцією, цей термін становить 6 місяців (ч. 3 ст. 38 КУпАП) [3].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Мусимо визнати, що тематика дослідження має доволі вузьку спрямованість, проте її значення для здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення не можна недооцінювати. Саме тому цього аспекту вчені торкалися як при дослідженні загальних питань адміністративно-деліктного провадження, так і у дослідженнях, присвячених саме провадженням у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. Можна пригадати дисертацію О. Терещука, в якій автор наголошує на визначенні процесуального моменту порушення справи і зауважує, що ним є момент складання протоколу або реєстрації інформації про скоєне корупційне правопорушення [17, с. 13]. М. Завальний в одній зі своїх наукових статей робить висновок, що початком

¹ *Примітка:* надати аналогічні відомості за 2023 р. не є можливим через відсутність на час роботи над рукописом статті відповідної офіційної звітності на сайті Судової влади України.

провадження у справі про адміністративне правопорушення слід вважати не момент отримання інформації про правопорушення, а початок збору доказів у справі [2, с. 45]. К. Токарева у своїй дисертації момент вчинення (виявлення) адміністративного правопорушення відносить до обставин, що підлягають встановленню під час закриття справи про адміністративне правопорушення за закінченням строків ст. 38 КУпАП [18, с. 15]. У більш сучасних дослідженнях автори, наприклад С. Мінченко та В. Сенік, також доводять, що моментом виявлення правопорушень, пов'язаних із корупцією, доцільно визначати час складання протоколу про адміністративне правопорушення, оскільки саме тоді визначається (первісно) підстава адміністративної відповідальності за вчинення відповідних правопорушень [8, с. 69]. А. Монаснко, посилаючись на рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 824/1164/18-а від 27.05.2021, наголошує, що притягнення до адміністративної відповідальності починається з моменту складання протоколу та його пред'явлення особі, яка притягається до адміністративної відповідальності [9, с. 90]. Однак і досі ані законодавство, ані судова практика не містить чіткої та уніфікованої позиції щодо визначення моменту виявлення адміністративного правопорушення.

Метою статті є визначення моменту виявлення правопорушення, пов'язаного з корупцією, з метою формування єдиної правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що ані Закон України «Про запобігання корупції», ані КУпАП не визначає, що саме є моментом виявлення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, що є важливим із погляду застосування ст. 38 КУпАП. У зв'язку з цим існують різні точки зору щодо цього питання, тобто таким моментом слід вважати: 1) день надходження до компетентного органу першої інформації про вчинення правопорушення; 2) день складання висновку уповноваженою особою Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) за результатами перевірки; 3) день безпосереднього виявлення посадовою особою, уповноваженою складати протокол про адміністративне правопорушення, достатніх даних, що вказують на наявність адміністративного проступку; 4) день відібрання пояснення в особи, стосовно якої в подальшому складено протокол; 5) день складання протоколу тощо [5, с. 100]. Проте до сьогодні, якщо брати до уваги позицію НАЗК, Національної поліції та судів, єдиного погляду на це питання немає, що суттєво ускладнює юридичну практику.

З роз'яснень НАЗК випливає, що початком обчислення строку виявлення адміністративного правопорушення є момент, коли зібрано, проаналізовано зібрані фактичні дані та зроблено висновок про наявність у діях особи складу адміністративного правопорушення. Процесуально такий висновок оформлюється у вигляді протоколу. Дії уповноваженої особи, яка має право складати протоколи, до моменту його складання можуть свідчити лише про виявлені окремі ознаки правопорушення, але факт, що виявлене діяння містить склад адміністративного правопорушення, зазначається при складанні протоколу. Таким чином, *датою виявлення правопорушення є дата складання протоколу*, тобто момент з'ясування всіх необхідних даних, оскільки лише після їх отримання можливо встановити всі необхідні ознаки складу адміністративного правопорушення [7].

Національна поліція (на прикладі підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань) використовує роз'яснення НАЗК з приводу того, що датою виявлення правопорушення є дата складання протоколу, тобто момент з'ясування всіх необхідних даних, оскільки лише після їх отримання можливо встановити всі необхідні ознаки складу адміністративного правопорушення. Водночас не всі суди поділяють таку думку, що впливає на їхні рішення у спірних ситуаціях.

Н. Панафеда стверджує, що судова практика за такої законодавчої невизначеності, природно, характеризується неоднозначністю щодо розуміння часу, з якого починається відлік строків притягнення до адміністративної відповідальності. Моментом початку обчислення строків давності притягнення до адміністративної відповідальності судами також визначалися: 1) дата надходження повідомлення про порушення вимог антикорупційного законодавства; 2) дата отримання інформації з НАЗК щодо реєстрації в інформаційно-телекомунікаційній системі (реєстрі) та послідовності дій користувача; 3) дата виготовлення скріншоту зі сторінки офіційного сайту НАЗК [10, с. 103].

Результати власного аналізу рішень судів різних інстанцій за цією категорією справ

також свідчить, що судові позиції з приводу визначення моменту виявлення адміністративного правопорушення та аргументи на користь таких рішень є не лише доволі різноманітними, а діаметрально протилежними. Наведемо декілька цікавих прикладів.

У Ленінському районному суді м. Кіровограда 04.06.2020 була розглянута справа № 405/1112/20 за ч. 2 ст. 172-7 КУпАП. Прокурор у судовому засіданні підтримав протокол про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією. Адвокат наголошував на тому, що у цій справі закінчився строк, передбачений ст. 38 КУпАП. Суд, дослідивши матеріали справи та оцінивши всі докази у справі, дійшов висновку про необхідність закриття провадження у справі, зважаючи на таке. Судом встановлено, що листом від 04.03.2019 НАЗК повідомило ДУ «Кропивницький слідчий ізолятор» про те, що Національним агентством у зв'язку з отриманням повідомлення здійснюється перевірка можливих фактів порушення заступником начальника СІЗО вимог ст. 28 Закону України «Про запобігання корупції» щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Зі змісту зазначеного листа вбачається, що у НАЗК була наявна інформація про підписання Особою_1 як в.о. начальника СІЗО організаційно-розпорядчих документів у частині заохочення стосовно себе. На підставі зазначеного НАЗК просило ДУ «Кропивницький слідчий ізолятор» надати зазначені у вказаному листі документи щодо викладених обставин. Документи на виконання зазначеного листа були отримані НАЗК 21.03.2019. На підставі викладеного суд констатує, що станом на вказану дату у НАЗК як органу, уповноваженого на складання протоколів про такі адміністративні правопорушення, була інформація та документи, котрі долучені до протоколу, щодо можливого порушення Особою_1 вимог законодавства, що свідчить про те, що, поза розумним сумнівом, станом на 21.03.2019 зазначеним органом було виявлено ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 172-7 КУпАП. У свою чергу, протокол про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, стосовно Особи_1 складений лише 13.02.2020. Тобто, на думку судді, ще станом на 13.02.2020 сплинув передбачений на той час ч. 3 ст. 38 КУпАП (в редакції на час події, вказаної в протоколі про адміністративне правопорушення) трьохмісячний строк притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення корупційного правопорушення. Стосовно доводів прокурора, що датою виявлення правопорушення є дата складання протоколу про адміністративне правопорушення, суд зазначає, що ч. 4 ст. 38 КУпАП чітко вказує, що адміністративне стягнення може бути накладено з дня його виявлення, тобто з часу, коли відповідні уповноважені особи дізналися про факт порушення, а не з часу, коли цей факт був підтверджений зібраними під час перевірки доказами та документами. З огляду на викладене суд не погоджується з твердженнями прокурора, що датою виявлення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, є час складання протоколу про адміністративне правопорушення, оскільки матеріали провадження свідчать, що відповідному уповноваженому органу, зокрема Національному агентству, про виявлені ознаки вчинення дій Особою_1 в умовах реального конфлікту інтересів було достеменно відомо, принаймні 21.03.2019 після отримання документів, котрі згодом було долучено до протоколу як докази [14].

Інший приклад: у постанові від 11.09.2023 у справі № 623/4746/21 суддя Держинського районного суду м. Харкова наголошує: «Для визначення початку перебігу строку давності притягнення особи до адміністративної відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, важливу роль відіграють як день вчинення, так і день виявлення правопорушення. Суд вважає, що факт виявлення порушення – це окрема подія, яка завжди передує складанню протоколу про вчинення порушення, тобто моментом виявлення порушення, пов'язаного з корупцією, є момент отримання інформації про таке порушення уповноваженими (особою чи органом державної влади). Складання адміністративного протоколу про вчинення порушення, пов'язаного з корупцією, є окремою процесуальною дією. Сам протокол фактично є суб'єктивним викладом свого бачення уповноваженою особою та фіксацією обставин певної події на основі наявних доказів» [12]. Таке саме обґрунтування з аналогічного питання знаходимо і у постанові Ожтєбрського районного суду м. Полтави від 17.10.2023 у справі № 554/5583/23 [15].

Видається, що така позиція судів першої інстанції цілком корелюється з поглядом на це питання Верховного Суду, викладеним у постанові від 28.02.2019 у справі № 149/2498/17, в якій зазначається, що початок перебігу строку накладення

адміністративного стягнення слід пов'язувати зі днем виявлення правопорушення саме органом, котрий уповноважений на складання відповідного протоколу про адміністративне правопорушення, як початкового етапу процедури притягнення особи до адміністративної відповідальності. Днем виявлення правопорушення слід також вважати і день, коли до уповноваженого органу надійшли будь-які відомості про можливе вчинення адміністративного правопорушення [11].

Якщо спиратися виключно на наведені приклади судової практики, вимальовується нібито цілком логічний висновок щодо помилковості визначення НАЗК та Національною поліцією моменту вчинення адміністративного правопорушення, котрі фактично прив'язують його до дати складання відповідного протоколу про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією. Видається, що для цих інституцій «так зручніше», оскільки цей підхід дозволяє не враховувати час, витрачений на збирання та перевірку необхідних у справі доказів. Однак і це ще не є остаточною крапкою у дискусії.

У постанові Ленінського районного суду м. Дніпропетровська від 31.03.2023 у справі № 205/1983/23 суддя, приймаючи рішення, згадує про лист Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду № 701/0/158-21 від 21.09.2021 р., в якому щодо питання застосування судами положень статті 38 КУпАП у частині визначення дня, з якого починається перебіг строку накладення адміністративного стягнення, Верховний Суд з-поміж іншого зазначив, що висновок про виявлення правопорушення, пов'язаного з корупцією, а саме сукупності його об'єктивних та суб'єктивних ознак, особа, яка уповноважена скласти протокол про таке правопорушення, робить виключно шляхом оформлення та підписання протоколу про вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією [13].

На користь такого погляду може свідчити порівняння з кримінальним провадженням, де згідно з ч. 1 ст. 219 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) строк досудового розслідування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру [6]. На це можна критично зауважити, що строк досудового розслідування і строки давності притягнення до кримінальної відповідальності (за аналогією зі строками накладення адміністративного стягнення) – це не одне й те саме! Так, якщо виходити з їхнього філософсько-правового призначення – це різні категорії права. Проте якщо враховувати, що відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадку наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, то цілком логічним видається, що наведена вище аналогія з обставинами початку спливу строків досудового розслідування цілком доречна. Адже казати про виявлене адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, можна лише на підставі усіх необхідних (достатніх) доказів, включно з об'єктивними та суб'єктивними ознаками цієї категорії проступків. У такому разі прив'язувати момент початку спливу строку накладення адміністративного стягнення до дня виявлення лише окремих ознак адміністративного правопорушення (без повного уявлення про наявність усіх необхідних елементів складу проступку), пов'язаного з корупцією, видається необ'єктивним.

Висновки. Таким чином, визначення моменту (дня) виявлення адміністративного правопорушення, особливо такого, що пов'язане з корупцією, є важливим, але, як виявляється, спірним питанням адміністративно-деліктного провадження. За нашим переконанням, у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, днем виявлення правопорушення слід вважати дату складання протоколу, тобто момент з'ясування всіх необхідних даних, оскільки лише після їх отримання можливо встановити всі необхідні ознаки складу адміністративного правопорушення. Проте на підставі проведеного аналізу судової практики, що вказує на наявність протилежних поглядів на це питання не лише на рівні судів першої інстанції, а й різних касаційних судів у складі Верховного Суду, можна вважати, що питання визначення дня виявлення адміністративного правопорушення містить виключно правову проблему і для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики вимагає розгляду Великою Палатою Верховного Суду. Вважаємо, що ця проблематика не може бути остаточно вирішена в межах однієї наукової статті і потребує подальшого публічного обговорення, аналізу судової практики, що становитиме завдання для наступних наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Борисова Ю. В. Провадження у справах про адміністративні правопорушення, що пов'язані з корупцією: загальнотеоретичний аспект. *Правова позиція*. 2020. № 4(29). С. 14–17. URL : <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.3>.
2. Завальний М. В. Порухення справи про адміністративне правопорушення та її розслідування. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 160–165.
3. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за 2022 рік. Форма № 1-п. *Судова влада України*. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
5. Коломоєць Н. В., Кравченко А. Ю. Особливості порядку здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. *25 років становлення Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ: славна історія та горизонти майбутнього : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Суми, 21–22 лют. 2020 р.) / МВС України ; Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми, 2020. С. 100–101.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Лист-роз'яснення Національного агентства з запобігання корупції від 18.03.2021 № 22/3-79вих-21. 3 арк.
8. Мінченко С., Сенік В. До проблеми визнання триваючими адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2. С. 53–72.
9. Монаєнко А. О. Правове забезпечення документування адміністративних правопорушень органами Національної поліції України. *Нове українське право*. 2023. № 3. С. 88–95. URL : <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.13>.
10. Панафеда Н. Проблемні питання правозастосування під час судового розгляду справ про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, щодо порушення вимог фінансового контролю та причини їх закриття. *Вісник прокуратури*. 2018. № 4. С. 93–107.
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 149/2498/17 від 28.02.2019. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80168681>.
12. Постанова Держинського районного суду м. Харкова у справі № 623/4746/21 від 11.09.2023. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113381719>.
13. Постанова Ленінського районного суду м. Дніпропетровська у справі № 205/1983/23 від 31.03.2023. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110080927>.
14. Постанова Ленінського районного суду м. Кіровограда у справі № 405/1112/20 від 04.06.2020. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89756753>.
15. Постанова Ожтябрьського районного суду м. Полтави у справі № 554/5583/23 від 17.10.2023. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114225416>.
16. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : наказ МВС України від 06.11.2015 № 1376. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text>.
17. Терещук О. В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2000. 22 с.
18. Токарева К. С. Правові наслідки закінчення строку накладення адміністративного стягнення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний авіаційний університет. Київ, 2015. 22 с.

Надійшла до редакції 26.01.2024

Прийнято до опублікування 01.02.2024

References

1. Borysova, Yu. V. (2020) Provdzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia, shcho poviazani z koruptsiieiu: zahalnoteoretychnyi aspekt [Proceedings in cases of administrative offenses related to corruption: general theoretical aspect]. *Pravova pozystiia*. № 4(29), pp. 14–17. URL : <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.3>. [in Ukr].
2. Zavalnyi, M. V. (2009) Porushennia spravy pro administratyvne pravoporushennia ta yii rozsliduvannia [Violation of the case of administrative offense and its investigation]. *Univrsytetski naukovy zapysky*. № 4, pp. 160–165. [in Ukr].
3. Zvit sudiv pershoi instantsii shchodo rozghliadu sprav pro administratyvni pravoporushennia za 2022 rik. Forma № 1-p [Report of the courts of first instance on the consideration of cases of administrative offenses for 2022. Form No. 1-p]. *Sudova vlada Ukrainy*. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022. [in Ukr].

4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [The Code of Ukraine on Administrative Offenses] : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. [in Ukr].
5. Kolomoiets, N. V., Kravchenko A. Yu. (2020) Osoblyvosti poriadku zdiisnennia provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia, poviazani z koruptsiieiu [Features of the procedure for carrying out proceedings in cases of administrative offenses related to corruption]. 25 rokiv stanovlennia Sums'koi filii Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav: slavetna istoriia ta horyzonty maibutnoho : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Sumy, 21-22 liut. 2020 r.) / MVS Ukrainy ; Sumska filii Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Sumy, pp. 100–101. [in Ukr].
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr].
7. Lyst-roziasnennia Natsionalnogo ahentstva z zapobihannia koruptsii vid 18.03.2021 № 22/3-79vykh-21 [Clarification letter of the National Agency for the Prevention of Corruption dated March 18, 2021 No. 22/3-79vykh-21]. 3 ark. [in Ukr].
8. Minchenko, S., Senyk, V. (2019) Do problemy vyznannia tryvaiuchymy administratyvnykh pravoporushen, poviazanykh z koruptsiieiu [To the problem of recognition of prolonged administrative offenses related to corruption]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 2, pp. 53–72. [in Ukr].
9. Monaienko, A. O. (2023) Pravove zabezpechennia dokumentuvannia administratyvnykh pravoporushen orhanamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Legal support of documentation of administrative offenses by the bodies of the National Police of Ukraine]. *Nove ukrainske pravo*. № 3, pp. 88–95. URL : <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.13>. [in Ukr].
10. Panafeda, N. (2018) Problemni pytannia pravozastosuvannia pid chas sudovoho rozghliadu sprav pro administratyvne pravoporushennia, poviazane z koruptsiieiu, shchodo porushennia vymoh finansovoho kontroliu ta prychny yikh zakryttia [Problematic issues of law enforcement during the trial of administrative offenses related to corruption in violation of the requirements of financial control and the reasons for their closure]. *Visnyk prokuratury*. № 4, pp. 93–107. [in Ukr].
11. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u spravi № 149/2498/17 vid 28.02.2019. [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Administrative Court of Cassation in case No. 149/2498/17 dated February 28, 2019]. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80168681>. [in Ukr].
12. Postanova Dzerzhynskoho raionnoho sudu m. Kharkova u spravi № 623/4746/21 vid 11.09.2023 [Resolution of the Dzerzhynsky District Court of Kharkiv in case No. 623/4746/21 dated September 11, 2023]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113381719>. [in Ukr].
13. Postanova Leninskoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska u spravi № 205/1983/23 vid 31.03.2023 [Resolution of the Leninsky District Court of Dnipropetrovsk in case No. 205/1983/23 of March 31, 2023]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110080927>. [in Ukr].
14. Postanova Leninskoho raionnoho sudu m. Kirovohrada u spravi № 405/1112/20 vid 04.06.2020 [Resolution of the Leninsky District Court of Kirovohrad in case No. 405/1112/20 of June 4, 2020]. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89756753>. [in Ukr].
15. Postanova Oktyabrskoho raionnoho sudu m. Poltavy u spravi № 554/5583/23 vid 17.10.2023 [Resolution of the Oktyabrsky District Court of Poltava in case No. 554/5583/23 dated 10/17/2023]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114225416>. [in Ukr].
16. Pro zatverdzhennia Instruksii z oformlennia materialiv pro administratyvni pravoporushennia v orhanakh politsii [On the approval of the Instructions for processing materials on administrative offenses in police bodies] : nakaz MVS Ukrainy vid 06.11.2015 № 1376. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15#Text>. [in Ukr].
17. Tereshchuk, O. V. (2000) Administratyvna vidpovidalnist za koruptsiini pravoporushennia [Administrative responsibility for corruption offenses] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Odeska natsionalna yurydychna akademiia. Odesa. 22 p. [in Ukr].
18. Tokarieva, K. S. (2015) Pravovi naslidky zakinchennia stroku nakladennia administratyvnoho stiahnennia [Legal consequences of the end of the term of imposition of administrative penalties] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsionalnyi aviatychnyi universytet. Kyiv. 22 p. [in Ukr].

ABSTRACT

Mykola Veselov, Stanislav Reva. The legal problem of determining the moment of discovery of an administrative offence (on the example of offences related to corruption). The article raises an important issue for administrative-delinquency proceedings – determining the moment of detection of an offense. It was established that the legislation of Ukraine on administrative offenses does not contain a clear definition of the moment of detection of an administrative offense, which directly affects the calculation of the terms of imposing an administrative penalty. The purpose of the article is to determine the moment of detection of an offense related to corruption for the purpose of forming a uniform law enforcement practice. Statistics show that under this category of administrative offenses, more than 50 percent of cases are closed precisely in connection with the expiration of the terms of imposing

administrative fines. It follows from the clarifications of the National Agency for the Prevention of Corruption that the beginning of the calculation of the term for the detection of an administrative offense is the moment when factual data is collected and analyzed and a conclusion is made that the person's actions constitute an administrative offense. Procedurally, such a conclusion is drawn up in the form of a protocol. The National Police (using the example of units of the Department of Strategic Investigations) is guided by these explanations in its administrative and jurisdictional practice. However, courts of different instances do not have a single view on the moment of detection of an administrative offense, which significantly complicates legal practice. Some courts, when resolving a disputed issue, agree with this definition of the moment of detection of an administrative offense. Others believe that the beginning of the period for the imposition of an administrative penalty should be connected with the day of detection of the offense by the body authorized to draw up the corresponding protocol on the administrative offense. The authors of the article prove that in cases of administrative offenses related to corruption, the moment of detection of the offense should be considered the date of drawing up the protocol, i.e. the moment of finding out all the necessary data, since only after receiving them it is possible to establish all the necessary signs of the composition of the administrative offense.

Keywords: *police activity, administrative offenses, offenses related to corruption, proceedings in cases of administrative offenses, moment of discovery of the offense, Department of Strategic Investigations, National Agency for the Prevention of Corruption.*

УДК 343.346.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-202-209

Володимир МИСЛИВИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна)

МЕХАНІЗМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Інтеграція теорії кримінального права і судової практики обумовлює необхідність дослідження механізму кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. У наданому понятті механізму ключовим елементом визнано протиправну діяльність суб'єкта правопорушення, а також розглянуто спосіб, обстановку та інші його ознаки. Вказано на методологічне значення такого механізму для юридичного аналізу вказаних діянь.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, безпека дорожнього руху та експлуатації транспорту, механізм кримінального правопорушення, спосіб та обстановка механізму кримінального правопорушення.*

Постановка проблеми. Аналіз сучасної судової практики вказує на тенденцію зближення кримінально-правової матерії з теоретичними здобутками споріднених галузей права, що знаходить свій прояв у формуванні відповідних правових позицій щодо різних категорій кримінальних проваджень та вирішення інших проблемних питань кримінального права. Ця тенденція обумовлена такими чинниками, як: дотримання принципів права при здійсненні правосуддя; орієнтація на зразки європейської судової практики; вдосконалення системи і якості професійної підготовки суддів; зростання наукового осередку серед суддівського корпусу; активне залучення вітчизняного наукового потенціалу тощо.

Наявність вказаної тенденції характеризується прагненням судів при вирішенні завдань кримінального судочинства інтегрувати напрацювання споріднених галузей права, зокрема кримінально-правового спрямування, з метою формування належно

© В. Мисливий, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8950-4237>

vladimir@myslyvyi.com

вмотивованих судових рішень та їх обґрунтування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Низка теоретико-прикладних проблемних питань виникає при здійсненні кримінального судочинства у діяннях, пов'язаних із порушеннями правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, зокрема кримінальними правопорушеннями, передбаченими ст. ст. 286 та 286-1 КК України, котрі є домінуючими за питомою вагою поміж інших споріднених посягань у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту.

Практика свідчить, що при розгляді вказаних деліктів суди часто звертаються до розкриття механізму названих кримінальних правопорушень. При цьому, як виявляє аналіз, суди намагаються розв'язати його особливості, використовуючи криміналістичні (Л. Дундич, С. Князев) та кримінологічні моделі (О. Литвинов), переважно залишаючи поза увагою необхідність з'ясування матеріальної та кримінально-правової основи цього механізму. Таку ситуацію навряд чи можна вважати прийнятною, проте, на наш погляд, вона обумовлена відсутністю методологічних підходів щодо визначення та з'ясування кримінально-правового механізму кримінальних правопорушень. Саме це спостерігається стосовно механізму кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, що є предметом нашого дослідження.

Метою статті є розгляд поняття та сутності кримінально-правового механізму порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, в теорії кримінального права та судовій практиці.

Виклад основного матеріалу. Чинне кримінальне законодавство України не містить поняття «механізм кримінального правопорушення» і, як вбачається, його несправедливо оминає і теорія кримінального права. Натомість аналіз судових рішень (вироків, постанов, ухвал) указує на тенденцію звернення судів останнім часом до цього поняття, зокрема при розгляді кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. У зв'язку з цим постає питання щодо обумовленості такого звернення, його ролі та значення на теоретичному і прикладному рівнях для юридичного аналізу вказаних діянь, їх кваліфікації та вирішення інших питань кримінальної відповідальності.

Поняття механізму кримінального правопорушення в його сучасній інтерпретації генерується залежно від потреб теорії кримінального права, кримінології, криміналістики та інших суміжних галузей юриспруденції. Водночас, користуючись категорією «механізм», дослідники виявляють неоднакові підходи до його сутності як кримінально-правового поняття, беручи за основу його функціональну, структурну чи операційну характеристику. Так, у науковому обігу зустрічаються терміни: «механізм злочинної поведінки», «механізм індивідуальної злочинної поведінки», «механізм вчинення злочину» та ін. Слід зазначити, що вказані конструкції тлумачаться і використовуються неоднозначно, часто як синоніми, а іноді, навпаки, як протилежні поняття. З іншого боку, варто погодитися, що кожна з галузей юриспруденції, зважаючи на її матеріальну, процесуальну чи іншу сутність у кримінальному судочинстві, її завдання, демонструє своє специфічне визначення такого механізму, що, власне, можна вважати прийнятним.

Проте, з огляду на предмет представленого дослідження, не будемо вдаватися до поглибленого аналізу визначень механізму кримінальних правопорушень, розроблених спорідненими кримінально-правовими дисциплінами, а звернемося до них лише з метою сприяння з'ясуванню цього поняття саме в кримінально-правовому контексті.

Так, зокрема, у криміналістичній науці під поняттям механізму розуміють «складний, динамічний процес, що включає взаємодію всіх елементів злочинної діяльності та всі дії злочинця, спрямовані на реалізацію злочинного задуму» [1, с. 311–315]. Очевидно, орієнтуючись на такий підхід, Верховний Суд, формуючи певну правову позицію щодо визначення механізму кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, розглядає останній як систему часових, динамічних та інших зв'язків окремих етапів, обставин і чинників, що формують сліди на взаємодіючих об'єктах під час розвитку дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП) [2]. Така позиція вищого судового органу підтверджується аналогічними формулюваннями в іншому судовому рішенні з цього питання, котре містить постановою колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 16 березня 2023 р. [3].

Водночас аналіз наведеного поняття механізму свідчить, що у судових рішеннях його зміст базується переважно на теоретичному визначенні, що належить до провідних елементів криміналістичної характеристики ДТП [4, с. 133]. Отже, суд, керуючись завданнями правосуддя, використовує вказане поняття механізму кримінального правопорушення через його криміналістичне тлумачення, однак, на нашу думку, з'ясування такого механізму суд повинен здійснювати через категоріальний апарат кримінального права.

Підкреслимо, що поняття механізму кримінального правопорушення вимагає першочергового з'ясування його кримінально-правового розуміння, адже кримінологічне, кримінальне процесуальне, криміналістичне та інші суміжні визначення такого механізму повинні базуватися на кримінально-правовому, матеріальному підґрунті. У цьому сенсі актуальною залишається думка фундатора криміналістики Г. Гросса, який обґрунтовано зазначав, що криміналістика за своєю природою починається лише там, де кримінальне право містить у собі правила застосування матеріального кримінального права [5, с. 8].

Кримінально-правове поняття механізму кримінального правопорушення повинно базуватися на сукупності відомих об'єктивних та суб'єктивних елементів, оскільки кримінальне правопорушення як матеріальне явище відповідає своїй теоретичній моделі – складу кримінального правопорушення. Саме *corpus delicti* з його субстратом, тобто сукупністю передбачених кримінальним законом ознак, що визначають його об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону, дозволяє встановити зміст та характер механізму кримінального правопорушення.

Взагалі під механізмом розуміють внутрішню будову чого-небудь або систему, що визначає порядок певного виду діяльності, послідовність процесів, станів, із яких складається певне дійство, явище тощо. У цьому сенсі не є виключенням і кримінальне правопорушення як негативне явище, що являє собою систему взаємодіючих елементів та ознак, тобто продукт суспільно небезпечної протиправної поведінки суб'єкта.

Отже, механізм кримінального правопорушення становить органічну систему просторових, часових, динамічних взаємодіючих етапів, об'єктивних і суб'єктивних елементів та інших обставин, що характеризуються певними іманентними їм ознаками, зокрема діянням, наслідками, причинним зв'язком, способом, місцем, часом, обставиною, метою, мотивами та іншими ознаками, що мають кримінально-правове значення для його вчинення, що заподіює істотної шкоди певним суспільним відносинам, посягає на людину, інтереси суспільства та держави. Принагідно відзначимо, що навіть криміналісти, розглядаючи поняття вказаного механізму і складу злочину в кримінальному праві, слушно зауважують, що вони є спорідненими, близькими, але не тотожними явищами.

Оскільки кримінальне правопорушення як факт об'єктивної реальності є результатом взаємодії особи і зовнішнього середовища, а також з огляду на те, що механізм за визначенням є системою, то категорію «механізм кримінального правопорушення» можна визначити як ідеальну модель взаємодії суб'єктивних та об'єктивних факторів (явищ і процесів) дійсності, що реалізується у вчиненні кримінального правопорушення.

Механізм кримінального правопорушення слід відрізнити від поняття механізму злочинної поведінки, виробленою кримінологічною теорією як зв'язок та взаємодія зовнішніх факторів об'єктивної дійсності та внутрішніх психічних процесів і станів, що детермінують рішення вчинити кримінальне правопорушення. Адже кримінологічна наука робить наголос на особі злочинця, його особистісних якостях і характеристиках, що відрізняє кримінологічне поняття, основою якого є соціально-психологічна структура вчинення кримінального правопорушення.

Дослідження механізму кримінального правопорушення у кримінально-правовій теорії обумовлює необхідність звернення до його сутнісних ознак, котрими насамперед виступає протиправна діяльність суб'єкта кримінального правопорушення. При цьому зважаючи на те, що суб'єкт завжди залишається центральним елементом будь-якого механізму кримінального правопорушення, концентруємо увагу на його діяльній функції як рушійному елементі системи, котрою в цілому є механізм кримінального правопорушення. Адже без діяльного фактору, без його відповідного функціонування будь-який механізм взагалі не вартий плідного розгляду.

Особливістю діянь, що розглядаються, є їх умовне віднесення до так званих

технічних кримінальних правопорушень, що в цілому є виправданим, адже їх вчинення завжди пов'язане зі взаємодією суб'єктів вказаних правопорушень із використанням (експлуатацією) транспортних засобів у сфері дорожнього руху. А отже, незважаючи на дискусійні підходи щодо визначення теорією кримінального права його місця у структурі складу кримінального правопорушення, атрибутивність суб'єкта в механізмі кримінального правопорушення є беззаперечною. Що ж стосується транспортного засобу, то це питання спеціально розглянуто в окремій публікації, котра, на наше переконання, дає достатнє уявлення про його місце та значення у механізмі правопорушень, що розглядаються [6].

Ще одним елементом механізму кримінального правопорушення варто визнати спосіб його вчинення. У вітчизняній науковій спадщині з кримінального права цікавими вбачаються дослідження способу злочину, здійснені М. Пановим, який слушно відзначав, що для правильного розуміння способу вчинення злочину в кримінології, кримінальному процесі, криміналістиці необхідна всебічна розробка поняття цього способу в кримінальному праві [7, с. 27]. Під способом учений визначив певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, що їх особа застосовує у процесі здійснення посягання. Водночас він визнавав, що в необережних злочинах спосіб також має важливе значення для розмежування видів необережної форми вини [7, с. 51].

Проте, на наш погляд, спосіб вчинення необережних деліктів у кримінально-правовому розумінні досконало не вивчений, а деякі підходи, що пропонуються при його тлумаченні, не завжди цьому сприяють. Так, наприклад, зазначається, що «спосіб вчинення ДТП – це спосіб дії особи, яка керує транспортним засобом у складному механізмі ДТП. Усі ці дії і передують настанню негативних наслідків» [3]. Таке тлумачення безпідставно обмежує спосіб лише «дією» або «діями», оскільки й бездіяльність чи комбінація дії та бездіяльності, як правило, утворюють спосіб вказаних деліктів. Дещо інша позиція сформульована Верховним Судом: «Спосіб дії створює початок некерованого руху транспортного засобу, що розвивається спонтанно у вигляді взаємодії неживих об'єктів. Для них є характерним зв'язок суб'єктивних і об'єктивних чинників, що проявляються в кожному конкретному випадку в різноманітних взаємозв'язках». У цьому контексті згадується булгаківський вислів про те, що «оно, может, и умно, но более непонятно», адже виникає сумнів, чи зможе суддя при розгляді справи уявити взаємодію неживих об'єктів, для яких «є характерним зв'язок суб'єктивних і об'єктивних чинників» (курсив наш – В.М.) [3].

Водночас наявність способу в діяннях проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту не викликає сумніву. Спосіб у механізмі вказаних діянь обумовлюється технічно-нормативною визначеністю поведінки водія у сфері дорожнього руху, що знаходить свій прояв при вчиненні дорожньо-транспортної події. Іншими словами, йдеться про невідповідність діяльності водія нормативним приписам безпеки руху, зокрема в частині здійснення безпечної послідовності рухів і технічних операцій, використання помилкових чи неналежних або навіть заборонених прийомів керування транспортним засобом, що створює умови для спричинення суспільно небезпечних наслідків. У зв'язку з цим варто спростувати твердження, котре часто декларується в літературі, про те, що особливістю вказаних кримінальних правопорушень є не саме діяння (дія або бездіяльність), а вчинене суб'єктом порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Хоча цей постулат спрощує розуміння діяння у вказаних правопорушеннях, натомість термін «порушення» є не чим іншим, як його юридичною оцінкою. Проте діяння як ознака об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення залишається її обов'язковим атрибутом, але варто додати до цього, що саме діяння (дія або/та бездіяльність) має бути пов'язане з порушенням певних правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту.

Водночас відзначимо, що особливістю способу механізму злочину, передбаченого ст. 286-1 КК України, є здійснення керування транспортним засобом суб'єктом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, оскільки ця ознака безпосередньо закріплена в диспозиції наведеної кримінально-правової норми. Ця специфічна ознака способу механізму такого злочину вказує на те, що згадана норма є спеціальною відносно ст. 286 КК України, котра вважається загальною.

Зважаючи на те, що вказані кримінальні правопорушення як обов'язкові ознаки передбачають суспільно небезпечні наслідки, а також причинний зв'язок між діянням

та наслідками, що характеризує їхню матеріальну сутність, вони, безумовно, визнаються обов'язковими ознаками вказаного механізму.

Іншою є ситуація з обстановкою як ознакою об'єктивної сторони, котру нарешті у проєкті нового КК України запропоновано визначити як «просторово-часові умови, в яких вчинюється дія чи бездіяльність або перебуває потерпіла особа» (ст. 2.2.11) [8]. Можливо, це не остаточне формулювання проєкту, але воно має важливе кримінально-правове значення. Так, зокрема, поняття «обстановка» у специфічному словосполученні «дорожня обстановка» є однією з ключових категорій безпеки дорожнього руху, що нормативно визначена як «сукупність факторів, що характеризуються дорожніми умовами, наявністю перешкод на певній ділянці дороги, інтенсивністю і рівнем організації дорожнього руху (наявність та стан дорожньої розмітки, дорожніх знаків, дорожнього обладнання, світлофорів), які повинен урахувати водій під час вибору швидкості, смуги руху та прийомів керування транспортним засобом» (п. 1.10 Правил дорожнього руху) [9]. Загалом термін «обстановка» часто вживається в інших важливих для безпеки руху приписах вказаних правил.

У зв'язку з цим нагадаємо, що поняття обстановки у цих діяннях враховує і Верховний Суд, розглядаючи її в механізмі ДТП у межах трьох послідовних етапів (стадій): 1) зближення з перешкодою; 2) безпосередня взаємодія; 3) розміщення після взаємодії [3], а тому, на його переконання, з'ясування умов та наслідків протікання цих процесів відіграє важливу роль у встановленні винуватості особи. Проте, на наш погляд, наведені етапи, хоча і сприяють пізнанню фізичного процесу взаємодії відповідних об'єктів, вони навряд чи можуть слугувати безпосереднім прикладним інструментом для юридичної оцінки механізму ДТП.

Навпаки, звернення до генези поняття обстановки у механізмі вказаних діянь свідчить, що із середини минулого століття ця категорія використовується органами досудового розслідування, прокурорською, експертною і судовою практикою переважно в криміналістичному аспекті. У кримінально-правовому контексті обстановка визначалася переважно як небезпечна та аварійна дорожня обстановка (І. Маладін, В. Лук'янов), при цьому свого часу остання навіть пропонувалася для включення у диспозиції кримінально-правових норм про дорожньо-транспортні злочини.

Розгляд обстановки у механізмі кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту з її розподілом на небезпечну та аварійну, на наше переконання, залишається актуальним. По-перше, сам термін «обстановка» не лише є синонімічним до вказаних понять, але й характеризує спорідненість внутрішнього змісту названих категорій. По-друге, сучасна слідча, експертна й судова практики продовжують використовувати ці поняття при розслідуванні та судовому розгляді досліджуваних кримінальних правопорушень. По-третє, згадані категорії піддаються цілком визначеним параметрам, що є важливими для встановлення механізму ДТП.

Значення обстановки у механізмі кримінального правопорушення проти безпеки руху або експлуатації транспорту полягає в тому, що вона дозволяє моделювати складну динамічну систему взаємозв'язку поведінки водія транспортного засобу з конкретною дорожньою ситуацією, з'ясувати особливості перетворення небезпечної дорожньої ситуації в аварійну та настання суспільно небезпечних наслідків. Дорожня обстановка становить атрибутивну ознаку механізму вказаних кримінальних правопорушень, вона є зовнішнім середовищем, що детермінує поведінку водія та містить у собі такі чинники, як: учасники дорожнього руху; транспортні засоби; дорожня мережа, її облаштування та стан; дорожні умови, що залежать від стану довкілля; засоби регулювання дорожнього руху тощо.

Доцільність вживання поняття «небезпечна обстановка» відповідає термінологічному тезаурусу кримінального законодавства, адже аналогічний термін вживається в ньому в різних інтерпретаціях: «небезпечне діяння», «небезпечний спосіб», «небезпечні матеріали», «небезпечні випромінювання» та багатьох інших, загалом у понад 100 випадках у чинному та майже 50 – у проєкті майбутнього КК. Небезпечна дорожня обстановка – це дорожньо-транспортна ситуація, в якій виникає реальна можливість заподіяння шкоди, тобто така, що містить загрозу настання певних суспільно небезпечних наслідків. При виникненні небезпечної дорожньої обстановки водій зобов'язаний відреагувати щодо її усунення відповідно до вимог безпеки дорожнього руху, передбачених п. 12.3 Правил дорожнього руху: «У разі виникнення

небезпеки для руху або перешкоди, яку водій об'єктивно спроможний виявити, він повинен негайно вжити заходів для зменшення швидкості аж до зупинки транспортного засобу або безпечного для інших учасників руху об'їзду перешкоди».

Що стосується аварійної обстановки, то нею вважається така дорожньо-транспортна ситуація, що означає перетворення реальної можливості небезпеки у настання певних суспільно небезпечних наслідків. В аварійній ситуації ніхто з її учасників не може радикально вплинути на відвернення настання суспільно небезпечних наслідків. Термін «аварія» також зустрічається у кримінальному законі (ст. ст. 253, 270, 277, 292, 361 КК України), і змістовно його вживання завжди пов'язане з відображенням певних суспільно небезпечних наслідків кримінальних правопорушень.

Отже, поняття «обстановка» у механізмі кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту обґрунтовано може розглядатися у вигляді небезпечної та аварійної дорожньої обстановки. При цьому, оскільки вказані поняття та особливості їх трансформації в механізмі діянь, що розглядаються, вироблені на теоретичному рівні, апробовані багаторічною правозастосовною практикою, вони не лише є прийнятними, але й конструктивними, на відміну від таких категорій, як «періоди», «етапи», «ситуації» та інші, що інколи пропонуються для визначення механізму цих деліктів. Саме наведені поняття обстановки здатні розкрити її дійсний зміст і сутність, сприяти її ідентифікації, визначенню понятійного апарату, а отже, слугувати розумінню адекватної кримінально-правової моделі механізму вказаних правопорушень. Про це свідчить і аналіз вироків судів за ст. ст. 286 та 286-1 КК України, котрі саме ці категорії часто використовують при розгляді вказаних кримінальних правопорушень.

У цьому ж контексті варто додати, що наведені категорії обстановки дозволяють розкрити процес розвитку такої ознаки механізму дорожньо-транспортного кримінального правопорушення, як причинний зв'язок, адже являють собою його необхідну та достатню умови. Розкриттю особливостей цього феномена щодо кримінальних правопорушень у сфері дорожнього руху вже були присвячені наші минулі публікації [10, с. 78–80].

Що стосується таких об'єктивних чинників, як час і місце події (наприклад, нічний час, двір, поле тощо), що кореспондуються з аналогічними ознаками об'єктивної сторони складу окреслених кримінальних правопорушень та впливають на дорожню подію, їх значення щодо кримінально-правового механізму враховується при аналізі обстановки.

Отже, під механізмом кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту слід розуміти складну органічну систему просторових, часових, динамічних взаємозв'язків об'єктивних і суб'єктивних елементів та ознак, що характеризується протиправною діяльністю особи, яка керує транспортним засобом у сфері дорожнього руху певним способом, що обумовлює створення небезпечно-аварійної дорожньої обстановки та спричинення суспільно небезпечних наслідків, передбачених кримінальним законом.

Висновки. Отже, кримінально-правовий механізм порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами: 1) є самостійним кримінально-правовим явищем, що існує поряд із близькими до нього утвореннями механізму, розробленими в кримінології, криміналістиці та інших галузях юридичних знань кримінально-правового циклу; 2) є системою (моделлю) суб'єктивних та об'єктивних кримінально-правових ознак, що характеризують кримінальне правопорушення та його склад через їхній розвиток у реальній дійсності; 3) становить у кримінальних правопорушеннях проти безпеки руху та експлуатації транспорту: діяльність (дію та/або бездіяльність) особи, яка керує транспортним засобом, пов'язану з порушенням правил безпеки руху та експлуатації транспорту; спосіб вчинення кримінального правопорушення; обстановку та її трансформацію (небезпечна та аварійна); суспільно небезпечні наслідки; причинний зв'язок, а також інші суб'єктивні та об'єктивні ознаки, що мають кримінально-правове значення; 4) має методологічне значення як інструмент юридичного аналізу вказаних діянь, а також для кримінально-правової кваліфікації та розмежування із суміжними кримінальними правопорушеннями.

Список використаних джерел

1. Князев С. В. Криміналістичне розуміння механізму вчинення злочину та його значення для розслідування кримінальних проваджень. *Прыкарпатський юридичний вісник*. Вип. 1 (22). Т. 3. 2018. С. 311–315.
2. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 576/195/18 від 13 лютого 2020 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87703393>.
3. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 711/7104/20 від 16 березня 2023 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109747691>.
4. Ковальова О. В. Структура криміналістичної характеристики дорожньо-транспортних пригод. *Вісник НТТУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 2. С. 133–136.
5. Дундич Л. В. Поняття і структура механізму злочину. *Форум права*. 2008. № 1. С. 125–129.
6. Мисливий В. А. Транспортний засіб як предмет злочинів проти безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 188–194. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_1/35.pdf.
7. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Изд-во при Харьковском гос. ун-те «Вища школа», 1982. 161 с.
8. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. *Новий Кримінальний Кодекс*. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.
9. Про Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>.
10. Мисливий В. А. Причинний зв'язок як кримінально-правова категорія в проєкті КК України. *Проект нового Кримінального кодексу України у вимірі верховенства права : матеріали сателіт. заходу в рамках V Харківського міжнародного юрид. форуму* (м. Харків, 21 верес. 2021 р.). Харків, 2022. С. 78–80.

Надійшла до редакції 12.02.2024

Прийнято до опублікування 16.02.2024

References

1. Kniaziev, S. V. (2018) Kryminalistychnе rozuminnia mekhanizmu vchynennia zlochyну ta yoho znachennia dlia rozsliduvannia kryminalnykh provadzhen [Forensic understanding of the mechanism of crime and its importance for the investigation of criminal proceedings]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1 (22). T. 3, pp. 311–315. [in Ukr.].
2. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravi № 576/195/18 vid 13 liutoho 2020 r. [Resolution of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court in case No. 576/195/18 of February 13, 2020]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87703393>. [in Ukr.].
3. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravi № 711/7104/20 vid 16 bereznia 2023 r. [Resolution of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court in case No. 711/7104/20 dated March 16, 2023]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109747691>. [in Ukr.].
4. Kovalova, O. V. (2012) Struktura kryminalistychnoi kharakterystyky dorozhno-transportnykh pryhod [The structure of forensic characteristics of traffic accidents]. *Visnyk NTU «KPI». Politologiya. Sotsiologiya. Pravo*. № 2, pp. 133–136. [in Ukr.].
5. Dundysh, L. V. (2008) Poniattia i struktura mekhanizmu zlochyну [The concept and structure of the crime mechanism]. *Forum prava*. № 1, pp. 125–129. [in Ukr.].
6. Myslyvyi, V. A. (2018) Transportnyi zasib yak predmet zlochyнуv proty bezpeky dorozhnoho rukhu y ekspluatatsii transport [The vehicle as an object of crimes against road traffic safety and operation of transport]. *Pravo i suspilstvo*. № 5, pp. 188–194. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_1/35.pdf. [in Ukr.].
7. Panov, N. I. (1982) Sposob soversheniya prestupleniya i ugovnaya otvetstvennost [Method of committing a crime and criminal liability]. Kharkiv : Izd-vo pri Kharkovskom gos. un-te «Vyshcha shkola». 161 p.
8. Tekst proiektu novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [The text of the project of the new Criminal Code of Ukraine]. *Novyi Kryminalnyi Kodeks*. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>. [in Ukr.].
9. Pro Pravyla dorozhnoho rukhu [About Traffic Rules] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.10.2001 № 1306. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
10. Myslyvyi, V. A. (2022) Prychynnyi zviyazok yak kryminalno-pravova katehoriia v proiekti

KK Ukraine [Causation as a criminal-legal category in the project of the Criminal Code of Ukraine]. *Proiekt novoho Kryminalnogo kodeksu Ukrainy u vymiri verkhovenstva prava : materialy satelit. zakhodu v ramkakh V Kharkivskoho mizhnarodnogo yuryd. forumu* (m. Kharkiv, 21 veres. 2021 r.). Kharkiv, pp. 78–80. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Myslyvyy. The mechanism of a criminal offense related to the violation of traffic safety rules and vehicle operation by persons who drive vehicles. The mechanism of a criminal offense related to the violation of traffic safety rules and vehicle operation is considered. The study of this mechanism is conditioned by the modern trend of integrating the provisions of the theory of criminal law and related sciences of the criminal law cycle with the needs of judicial practice. The existing approaches to clarifying the mechanism of a criminal offense in related branches of jurisprudence and the feasibility of its study in criminal law are indicated. The interpretation of the mechanism of these criminal offenses in judicial practice is considered and analyzed. A criminal law concept of such a mechanism in actions against traffic safety, its features and peculiarities is proposed. The key element of the structure of this mechanism is determined by the activity of a person who drives a vehicle, violating traffic safety rules and vehicle operation. The significance of the method, situation, causal connection of this action for the occurrence of socially dangerous consequences and other objective and subjective features that have criminal law significance are considered. The methodological significance of the mechanism of criminal offenses related to violations of traffic safety rules and vehicle operation as a tool of legal analysis of these actions, their criminal law qualification and delimitation with related actions is indicated.

Keywords: *criminal offense, traffic safety and vehicle operation, mechanism of a criminal offense, method and situation of the mechanism of a criminal offense.*

УДК 343.412

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-209-221

Роман МОВЧАН[©]

доктор юридичних наук, професор
(Донецький національний університет
імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна)

СПЕЦІАЛЬНІ НОРМИ ЩОДО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК УКРАЇНИ): НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ КОМЕНТАР ОКРЕМИХ ДИСКУСІЙНИХ ПОЛОЖЕНЬ

У роботі надано науково-практичний коментар окремих положень статей 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК України, за результатами проведення якого було, по-перше, сформульовано рекомендації щодо вирішення тих дискусійних питань, відсутність відповідей на які може завадити ефективному застосуванню вказаних заборон, по-друге, виявлено притаманні відповідним нормам недоліки, наявність яких уже негативно позначається на результативності перших, та висловлено пропозиції щодо усунення останніх.

Зокрема, наведено додаткові аргументи на користь висловленої в юридичній літературі пропозиції щодо поміщення всіх норм, присвячених кримінально-правовій охороні журналістської діяльності, у розділ V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» Особливої частини КК України.

Доведено, що застосування до журналіста ударів та інших насильницьких дій, що завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, а також мордування та катування вимагає кваліфікації за сукупністю за ст. 171 та ч. 1 (ч. 2) ст. 126 або ст. 127 КК України, а не за ст. 345-1. Водночас підтримується точка зору щодо доцільності згадування в оновленій ст. 345-1 КК України про відповідні і наразі не вказані у ній види насильства.

Висловлено наукову гіпотезу стосовно того, що у випадку, коли погроза насильством (крім погрози вбивством) та насильство, що були застосовані до журналіста, були об'єднані єдиним умислом, вчинене потребує кваліфікації лише за ч. 2 ст. 345-1 та без посилання на ч. 1 ст. 345-1 КК України.

Аргументовано, що у випадках, коли погроза або насильство щодо журналіста

© Р. Мовчан, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

romanmov1984@gmail.com

здійснюються з метою перешкодження законній професійній діяльності останнього, вчинене має кваліфікуватися за сукупністю за ч. 1 (ч. 2) ст. 171 та відповідною частиною ст. 345-1 КК України; у випадку ж переслідування за виконану професійну діяльність дії винного мають отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням вже на ч. 2 ст. 171 та ст. 345-1 КК України.

Ключові слова: журналіст, перешкодження, вплив, законна професійна діяльність, інформація, погроза, знищення або пошкодження майна, насильство, тілесні ушкодження, посягання на життя, заручник, конституційні права, авторитет органів, спеціальний потерпілий, кримінально-правова охорона.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Основного закону України утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави. З-поміж іншого особливу увагу наша держава звернула на необхідність гарантування права кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також задекларувала пов'язане з цим право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34 Конституції України). Враховуючи ж те, що згадані пошук, одержання і поширення інформації здебільшого здійснюють журналісти, відповідне гарантування неодмінно повинне включати і створення належного законодавчого підґрунтя для безперешкодної професійної діяльності останніх.

Зокрема, важливим елементом механізму захисту законної професійної діяльності журналіста виступають положення Кримінального кодексу України (далі – КК), що встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення різноманітних протиправних дій щодо представників цієї професії. При цьому маємо зазначити, що якщо у первинній редакції КК система норм, безпосередньо присвячених виключно кримінально-правовій охороні законної професійної діяльності журналіста, була репрезентована лише однією ст. 171, то з набранням чинності положеннями Закону України від 14 травня 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» (далі – Закон від 14 травня 2015 р.) вона була доповнена одразу чотирма новими заборонами – ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1 та 349-1 КК.

Однак попри те, що з часу ухвалення Закону від 14 травня 2015 р. вже минуло майже дев'ять років, у вітчизняній кримінально-правовій доктрині й досі невіршеними залишаються питання як щодо самої потреби доповнення КК перерахованими вище черговими спеціальними кримінально-правовими нормами, так і щодо оптимальності їх конструювання та особливостей кваліфікації. Потребою отримання відповідей на ці злободенні питання і викликана необхідність проведення представленою дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти вказаної проблематики висвітлювались у працях таких вітчизняних науковців, як М. Акімов, А. Андрушко, А. Бондарчук, К. Буряк, Р. Веприцький, А. Вознюк, А. Волковська, В. Гацелюк, Є. Гладкова, Ю. Гродецький, І. Заєць, А. Коваленко, С. Лихова, О. Марін, С. Марко, І. Медицький, І. Митрофанов, О. Острогляд, В. Павликівський, Є. Пилипенко, Є. Письменський, К. Поп, Т. Созанський, Ю. Сподарик, Є. Стрельцов, М. Хавронюк, В. Шаблистий та ін. Попри констатовану дослідницьку активність, чимало проблем, пов'язаних із тлумаченням, застосуванням і визначенням подальших перспектив відповідних норм, викликають полеміку, а окремі з них залишаються недостатньо вивченими.

Отже, метою статті є науково-практичний коментар окремих положень ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК, за результатами здійснення якого має бути: по-перше, сформульовано рекомендації щодо вирішення тих дискусійних питань, відсутність відповідей на які може завадити ефективному застосуванню вказаних заборон; по-друге, виявлено притаманні відповідним нормам недоліки, наявність яких уже негативно позначається на результативності перших, та висловлено пропозиції щодо усунення останніх.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося вище, чимало вітчизняних криміналістів критично оцінили потребу ухвалення Закону від 14 травня 2015 р.

Зокрема, на переконання О. Острогляда, особливого кримінально-правового захисту потребує виключно професійна діяльність журналістів, тоді як для охорони їхнього життя, особистих прав і свобод, майна тощо достатньо загальних норм [1, с. 176]. Подібні міркування лунають і з вуст Ю. Сподарика, яка зазначає, що аналіз усіх спеціальних норм щодо захисту журналістської діяльності (ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1,

349-1 КК) засвідчив, що ці норми майже не застосовуються у практичній діяльності, вони є «непрацюючими» та неефективними і несуть лише лексичне навантаження, однак аж ніяк не змістовне. Через це дослідниця пропонує виключити всі зазначені вище спеціальні норми із КК [2, с. 216]. Думку про те, що внесення відповідних змін призвело до невиправданого збільшення обсягу кримінального закону, причому за рахунок кількості, а не якості кримінально-правових норм, свого часу висловлювали й деякі інші українські науковці [3; 4; 5; 6; 7].

Однак, незважаючи на ці зауваження, все ж варто погодитись із О. Марінім, який постфактум резюмує, що станом на сьогодні законодавець все ж вирішив надати законній професійній діяльності журналістів значення видового об'єкта кримінально-правової охорони, охопивши названі вище норми у розділ XV Особливої частини КК «Злочини¹ проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів» [8, с. 203]. Як зазначає А. Коваленко, підставою для об'єднання відповідних норм (ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК) є спільність деяких елементів кримінально-правової характеристики цих складів:

1) основним безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень (далі – к. пр.) проти журналістів виступають суспільні відносини, що забезпечують нормальну законну професійну журналістську діяльність;

2) спеціальний потерпілий – журналіст та/або його близький родич чи член сім'ї;

3) спеціальний мотив правопорушника – зв'язок вчиненого діяння зі здійсненням журналістської законної професійної діяльності (крім ст. 349-1, де законодавцем сформульовано спеціальну мету – спонукання журналіста вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії) [9, с. 22–23].

Водночас навіть *de lege lata* констатуючи виділення відповідного видового об'єкта, згаданий О. Марін закликає «не забувати» про ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», місце якої, на думку фахівця, відтепер не в розділі V, а саме в розділі XV Особливої частини КК [8, с. 201]. Продемонстрована «розірваність» норм, котрі покликані забезпечувати кримінально-правову охорону законної професійної діяльності журналістів, обгрунтовано критикується і багатьма іншими вітчизняними криміналістами [10, с. 8; 11, с. 81], які, зокрема, звертають увагу на неоднорідність охоронюваних розділом XV Особливої частини КК суспільних відносин, що гарантують, з одного боку, авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а з іншого – законну професійну діяльність журналістів [12, с. 154–155; 13; 14, с. 82]. Для усунення згаданої «розірваності» Ю. Гродецьким пропонується два альтернативні рішення: 1) помістити всі аналізовані норми у розділ V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» Особливої частини КК; 2) створити новий розділ Особливої частини КК – V-1 «Кримінальні правопорушення у сфері підготовки та поширення масової інформації» [12, с. 169]. На нашу думку, враховуючи систему та принципи побудови Особливої частини чинного КК, більш вдалим є перший із запропонованих способів удосконалення законодавства.

Крім того, О. Марін аргументовано вказує і на необхідність забезпечення балансу між правами та обов'язками у відповідній сфері, адже очевидно, що, на відміну від журналістів, інші особи, спеціальний статус яких надає їм додатковий кримінально-правовий захист (службові особи; особи, які надають публічні послуги), несуть кримінальну відповідальність за зловживання таким статусом або за недбале його використання – іншими словами: за умисне чи необережне заподіяння шкоди, власне, завдяки тим додатковим можливостям, котрі надано їм за професією (посадою, службою, з огляду на послуги, що вони надають, тощо) [8, с. 203]. Висловлені О. Марінім переконання повністю розділяє і Т. Созанський, який також акцентує увагу на тому, що за існуючого стану речей порушується паритетність у відносинах, коли держава, забезпечуючи спеціальний статус кримінально-правової охорони журналіста, водночас не визнає його спеціальним суб'єктом к. пр. [15].

Свого часу зауваження, що за змістом були подібні до озвучених вище, лунали і з вуст Є. Письменського. Зокрема, учений ставив питання про необхідність криміналізації такого діяння, як поширення журналістом завідомо неправдивої

¹ Наразі вже не «злочини», а «кримінальні правопорушення».

інформації, адже ані дисциплінарна, ані цивільна відповідальність за такі дії, на відміну від кримінальної, не мають превентивних цілей і не можуть виступати ефективним запобіжником істотних порушень у сфері інформаційних відносин [16, с. 96–97; 17]. Усвідомлюючи, що ці науково обґрунтовані висновки навряд чи будуть ураховані при удосконаленні чинного КК, все ж маємо сподівання, що вони не залишаться поза увагою принаймні розробників проєкту нового КК.

Повертаючись безпосередньо до тих норм, які з'явилися у КК за результатами набрання чинності Законом від 14 травня 2015 р., зазначимо, що згідно з офіційними статистичними даними найбільш часто з-поміж них на практиці застосовується ст. 345-1 КК «Погроза або насильство щодо журналіста», за якою в Україні щороку відкривається понад 30 кримінальних проваджень, із яких 5–6 (у середньому) направляється з обвинувальним актом до суду.

Об'єктивна сторона к. пр., передбачених ст. 345-1 КК, характеризується діянням, котре полягає у: 1) погрозі вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна потерпілого (ч. 1), пов'язаній із законною професійною діяльністю журналіста, або заподіянні потерпілому: 2) побоїв; 3) легких тілесних ушкоджень; 4) середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 2); 5) тяжких тілесних ушкоджень (ч. 3).

Одразу необхідно звернути увагу на те, що поряд із заподіянням легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень у ч. 2 ст. 345-1 КК вказується лише на нанесення побоїв і при цьому не згадуються паралельно відзначені (разом із побоями) у ст. 126 КК удари та інші насильницькі дії, що завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень (ч. 1), та мордування (ч. 2), а також передбачене ст. 127 КК катування. У зв'язку з цим застосування до потерпілих таких (не передбачених ст. 345-1 КК) видів насильства вимагає кваліфікації за сукупністю за ст. 171 та ч. 1 (ч. 2) ст. 126 або ст. 127 КК. У цьому аспекті показовим може вважатися описаний нижче і добре відомий не лише вузьким спеціалістам, а й широкому загалу резонансний випадок.

04 жовтня 2021 р., перебуваючи у приміщенні кабінету голови правління АТ «Укрексімбанк», журналіст Особа-5 та оператор Особа-6 проводили інтерв'ю із записом відеокоментаря за участю Голови правління АТ «Укрексімбанк» Особи-1. Під час проведення інтерв'ю, у зв'язку новими питаннями, що виникли з боку журналіста, Особа-1 надав вказівку Особі-2 та Особі-3, які перебували в приміщенні службового кабінету, вилучити журналістське обладнання та видалити запис інтерв'ю. У той самий час до вказаного кабінету зайшов начальник управління внутрішньої безпеки, цивільного захисту та охорони АТ «Укрексімбанк» Особа-4 та разом із Особою-2 й Особою-3 почав виконувати незаконну вказівку Особи-1. Зокрема, ігноруючи вимоги журналіста Особи-5 щодо припинення протиправних дій, Особа-4 та Особа-2, застосовуючи фізичну силу, викрутили руки Особі-5 та відібрали в Особи-6 техніку. Як наслідок, дії всіх осіб, які безпосередньо здійснювали фізичний вплив на журналістів, правильно були кваліфіковані за відповідними частинами ст. 171, а також саме за ст. 126, а не ст. 345-1 КК [18].

Через описану вище відверто нелогічну ситуацію в юридичній літературі резонно обґрунтовується положення про доцільність доповнення ст. 345-1 КК вказівкою у тому числі й на мордування та катування [19, с. 159]. Підтримуючи таку пропозицію, від себе додамо, що вважаємо за доцільне згадування в оновленій ст. 345-1 КК не лише про мордування та катування, а й про інші види фізичного насильства, перераховані у ст. 126 КК, – удари та інші насильницькі дії, що завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень.

Аналіз правозастосовних матеріалів засвідчує, що найчастіше за ст. 345-1 КК кваліфікуються випадки умисного заподіяння потерпілим легких тілесних ушкоджень та різноманітні погрози. При цьому в юридичній літературі звертається увага на те, що під погрозою насильством як ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345-1 КК, необхідно розуміти не лише доведений до потерпілого намір заподіяти йому побої чи тілесні ушкодження, але й намір заподіяти інші насильницькі дії (погрозу викрадення, погрозу позбавлення волі, погрозу введення до організму потерпілого без його згоди або поза його волею наркотиків тощо) [20, с. 15].

А. Бондарчук обґрунтовує положення про те, що якщо винний спочатку висловив погрозу вбивством або насильством щодо журналіста, його родичів чи членів сім'ї, а через деякий проміжок часу застосував до останнього реальне насильство, то

вчинене треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 та 2 або 3 ст. 345-1 КК. Водночас учена зазначає, що як продовжуваний злочин може бути кваліфікована погроза або насильство щодо журналіста, якщо сама погроза вчиняється з надсиланням інформації погрозливого змісту в кілька етапів (але охоплювалась єдиним умислом винного) або виражаються різні види погроз (у різний час і з одного й того самого мотиву (перешкоджання законній професійній діяльності журналіста)) [19, с. 179]. Подібний підхід до кваліфікації інколи сприймається і на практиці.

Наприклад, одним із судів було встановлено, що Особа-1, будучи повідомленим кореспондентом Особою-2 та оператором-репортером Особою-3 про намір зібрати інформацію щодо фактичного стану справ із закладами громадського харчування в гідропарку «Лузанівка»:

1) спочатку шляхом усного висловлення погроз зламати ніс, висловлюючись нецензурною лайкою на адресу потерпілого та роблячи замахування руками з метою нанесення удару, здійснив погрозу насильством стосовно Особи-2;

2) а потім наніс потерпілому один удар кулаком в ділянку грудної клітки зліва, тим самим спричинивши Особі-2 тілесне пошкодження, що належать до категорії легких тілесних ушкоджень за критерієм безпеки для життя.

Як наслідок, Особа-1 був визнаний винним у вчиненні двох к. пр., передбачених ч. 1 (перший епізод) та ч. 2 (другий епізод) ст. 345-1 КК [21].

Водночас вважаємо за доречне навести тут правову позицію Касаційного кримінального суду Верховного Суду, котру останній виклав у справі, в якій винна Особа-1 судами нижчих інстанцій була засуджена за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 342, ч. 1 та ч. 2 ст. 345 КК.

Не наводячи змісту всього рішення, лише зазначимо, що представники Феміди за наслідком розгляду відповідного провадження резюмували, що опір, погроза насильством та насильство, застосовані до працівника правоохоронного органу, котрі об'єднані єдиним умислом, вчинені безпосередньо після погрози вчинити такі дії, утворюють одне кримінально-карне діяння і не потребують додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 342, ч. 1 ст. 345 КК, а тому дії Особи-1 у такому випадку необхідно кваліфікувати лише за ч. 2 ст. 345 КК [22].

На нашу думку, змістовна подібність цієї справи до тієї фабули за ст. 345-1 КК, що була описана вище, є очевидною, адже, попри різні категорії потерпілих (працівник правоохоронного органу та журналіст відповідно), в обох випадках винні спочатку вчиняли погрози насильством щодо потерпілих, а потім, маючи єдиний умисел, одразу їх реалізовували. Отже, з огляду на викладену правову позицію Касаційного кримінального суду Верховного Суду вважаємо, що у випадку, коли погроза насильством (крім погрози вбивством) та насильство, що були застосовані до журналіста, об'єднані єдиним умислом, вчинене потребує кваліфікації лише за ч. 2 ст. 345-1 та без посилання на ч. 1 ст. 345-1 КК.

Моментом закінчення к. пр., передбаченого ч. 1 ст. 345-1 КК, є час, коли погроза була доведена до відома та сприйнята журналістом або його близьким родичем чи членом сім'ї як дійсна [19, с. 190; 23, с. 139]. Погрози іншого характеру, окрім передбачених диспозицією ст. 345-1 КК, наприклад, розголошення відомостей певного змісту, обмеження інших прав та інтересів потерпілого, не є підставою для кваліфікації за вказаною статтею [24, с. 22].

Суб'єкт аналізованого к. пр. загальний. З урахуванням того, що кримінальна відповідальність за заподіяння тяжких (ст. 121) та середньої тяжкості (ст. 122) тілесних ушкоджень настає з 14-річного віку, деякі вчені припускають, що і суб'єктом к. пр., передбачених ч. 2 (у частині завдання середньої тяжкості тілесних ушкоджень) та ч. 3 ст. 345-1 КК, теж є особа, яка досягла саме 14-річного, а не 16-річного віку [25, с. 1057]. Однак із такою точкою зору можна погодитися лише в аспекті *de lege ferenda*¹; а от із позиції *de lege lata* подібне трактування підтримане бути не може, позаяк у ч. 2 ст. 22 КК наведено вичерпний перелік к. пр., вчинення яких тягне кримінальну відповідальність із 14-річного віку. Тому, незважаючи на очевидну нелогічність цього положення,

¹ На невідповідності віку кримінальної відповідальності за посягання на окремі права журналістів вимогам загальних норм про посягання на життя, здоров'я, волю людини, вік кримінальної відповідальності в яких, відповідно до ч. 2 ст. 22 КК, становить 14 років, неодноразово зазначалося в юридичній літературі [19, с. 159; 23, с. 141; 7, с. 21].

суб'єктом к. пр., передбаченого будь-якою частиною ст. 345-1 (як і ст. ст. 347-1, 348-1 та 349-1) КК, є особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона к. пр., передбачених ст. 345-1 КК, характеризується умисною виною. Інтелектуальний момент вини полягає в тому, що особа повинна усвідомлювати: ознаки потерпілого (що ним є саме журналіст, його близькі родичі чи члени сім'ї); законність професійної діяльності журналіста; зміст і характер своїх діянь (своїми діяннями особа має намір перешкодити діяльності журналіста, змінити її характер, припинити її чи вчинити злочин через діяльність, яка вже відбулася). Вольовий момент вини погрози щодо журналіста полягає в бажанні винного висловити чи продемонструвати погрозу вбивством або насильством щодо журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї з метою перешкодити, змінити характер здійснення цим журналістом законної професійної діяльності або припинити її. Не обов'язково, щоб винний дійсно мав намір реалізувати погрозу, натомість зміст вольового моменту насильства щодо журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї полягає в бажанні винного перешкодити, змінити характер журналістської діяльності, припинити її чи вчинити злочин через діяльність, яка вже відбулася [19, с. 160].

Вживання у ст. 345-1 КК формулювання «у зв'язку зі здійсненням законної професійної діяльності» вказує на зв'язок мотиву кримінально-протиправного посягання з професійною діяльністю журналіста. Відсутність вказаного зв'язку, а також обмеження незаконної діяльності журналіста виключає кримінальну відповідальність за аналізованою статтею – у таких випадках вчинюване має кваліфікуватися за нормами інших розділів (передусім розділу II) Особливої частини КК (ст. ст. 121, 122, 125, 126, 129, 195 тощо).

Наприклад, до одного із судів надійшли матеріали провадження стосовно Особи-1, яка обвинувачувалася у вчиненні к. пр., передбаченого ч. 1 ст. 345-1 КК, і якій інкримінувалося те, що вона висловлювала стосовно Особи-2, яка працює кореспондентом газети, у зв'язку зі здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності, погрози вбивством, а також намагалася вчинити бійку.

Однак суд встановив, що з показів потерпілого, свідків – очевидців події, а також із відеозапису на електронному носії інформації видно, що перед вчиненням протиправних дій обвинувачений не був обізнаний, що Особа-2 є журналістом, який виконує свою професійну діяльність, оскільки потерпілий не представився, не повідомляв про свою приналежність до ЗМІ, не пред'явив посвідчення журналіста та не пропонував оглянути цей документ, а також не мав зовнішніх ознак, які б його ідентифікували. Метою свого візиту потерпілий також не пояснював, відеозйомку проводив мобільним телефоном. Зважаючи на це, суд зробив висновок, що в обвинуваченого не було підстав вважати, що Особа-2 є журналістом. При цьому представники Феміди акцентували увагу на тому, що посилення потерпілого на те, що обвинувачений гіпотетично міг його знати, оскільки, можливо, раніше бачив його репортажі та публікації в газетах, Інтернет-мережі, є тільки припущенням, що не спростовує необізнаність Особи-1 щодо професійної приналежності потерпілого. Сама ж собою належність Особи-2 до журналістської професії не означає обов'язкове упізнавання його всіма зустрічними. Як наслідок, Особа-1 була виправдана через відсутність у її діях складу інкримінованого к. пр. [26].

В юридичній літературі конкретизується, що мотив цього злочину виявляється через мету дій винного і має три прояви, а саме: 1) не допустити здійснення журналістом законної професійної діяльності (діяння вчиняється до початку виконання потерпілим службових обов'язків); 2) зупинити, перервати здійснення журналістом законної професійної діяльності (діяння вчиняється у процесі виконання потерпілим своїх службових обов'язків); 3) помститися потерпілому за здійснення журналістом законної професійної діяльності [25, с. 1057].

Як бачимо, зазначені форми фактично є проявами передбаченого ст. 171 КК «перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності». Саме тому у випадках, коли погроза або насильство щодо журналіста здійснюються з метою перешкоджання законній професійній діяльності останнього, вчинене має кваліфікуватися за сукупністю за ч. 1 (ч. 2) ст. 171 та відповідною частиною ст. 345-1 КК; у випадку ж переслідування за виконану професійну діяльність дії винного мають отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням уже на ч. 2 (як переслідування) ст. 171 та ст. 345-1 КК [27, с. 111]. Однак на практиці ці правила кваліфікації майже

завжди ігноруються, а дії винних щодо перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності, котрі виявляються у погрозі або насильстві щодо журналіста, кваліфікуються лише за відповідною частиною ст. 345-1 КК.

За наявності підстав передбачені ст. 345-1 КК діяння можуть утворювати сукупність не лише зі згаданими вище ч. 1 (ч. 2) ст. 126 та ст. ст. 127 і 171, а й зі ст. ст. 119, 120, 185, 186, 189, 255, 263, 296, 340, 345, 347-1, 348-1 (у випадку реальної сукупності), 349-1, 354, 364, 365 КК тощо.

У разі вчинення насильства щодо журналіста, що спричинило тяжкі тілесні ушкодження, котрі потягли смерть останнього, посягання виходить за межі складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 345-1 КК. Тому виникає потреба в додатковій кваліфікації дій винного за ч. 2 ст. 121 КК, а не за ст. 348-1 КК, оскільки склад злочину, сконструйований у межах останньої, передбачає виключно умисну форму вини щодо наслідків у вигляді смерті журналіста [19, с. 183].

Предметом іншого к. пр., передбаченого ст. 347-1 КК «Умисне знищення або пошкодження майна журналіста», є майно, що належить журналістові чи його близьким родичам або членам його сім'ї. Під дію ст. 347-1 КК не підпадають прояви знищення майна ЗМІ. Мається на увазі те, що якщо під час знімання сюжету зловмисник розбиває камеру телеканалу або ламає мікрофон, що перебуває на балансі ЗМІ, такі дії мають кваліфікуватись як один зі способів передбаченого ст. 171 КК перешкоджання журналістській діяльності. За сукупністю зі ст. 347-1 КК таке діяння може бути кваліфіковано лише в тому випадку, коли відповідне майно (фото-, відеокамера, мікрофон тощо) належать особисто журналісту.

Також необхідно звернути увагу на те, що, на відміну від загальної ч. 1 ст. 194 КК, для інкримінування якої необхідно встановити, що умисне знищення або пошкодження майна завдало шкоду у великому розмірі, за ст. 347-1 КК кваліфікується будь-яке знищення або пошкодження майна потерпілих, незалежно від розміру завданої шкоди. Водночас у випадках знищення майна відверто незначної вартості (ручки, аркуша паперу тощо) або незначного пошкодження малоцінного майна не виключається застосування ч. 2 ст. 11 КК.

До речі, з огляду на добре відому давно проблему оцінності такого поняття, як «малозначність», в юридичній літературі зустрічаються пропозиції щодо законодавчого закріплення того, який розмір шкоди потрібно визначити як ознаку простого складу к. пр. (ч. 1 ст. 347-1 КК), а який слід вважати «значною шкодою», що виконувала б роль кваліфікуючої ознаки цього к. пр. [28, с. 146].

Кваліфікуючими ознаками, передбаченими ч. 2 ст. 347-1 КК, є: 1) спосіб вчинення к. пр. – підпал, вибух або інший загальнонебезпечний спосіб, 2) наслідки – загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Під *загибеллю людей* потрібно розуміти смерть як мінімум двох потерпілих, якими, на відміну від ч. 1 ст. 347-1 КК, можуть бути будь-які особи, незалежно від того, чи є вони журналістами або чи мають родинні зв'язки з такими потерпілими [29, с. 64].

Загибель однієї людини в результаті вчинення дій, передбачених ч. 1 чи 2 ст. 347-1 КК, необхідно розглядати як прояв інших тяжких наслідків, котрі також передбачають заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам [30]. Не охоплюються поняттям «інші тяжкі наслідки» і не можуть бути кваліфіковані за ч. 2 ст. 347-1 КК випадки заподіяння майнової шкоди (незалежно від її розмірів), шкоди довікллю (також незалежно від її масштабів), тривалого припинення, дезорганізації або обмеження функціонування ЗМІ чи інших підприємств, установ, організацій тощо.

Ставлення до згаданих у ч. 2 ст. 347-1 КК наслідків може бути лише необережним. Якщо ж винний передбачав і бажав або свідомо допускав настання цих наслідків, його дії мають кваліфікуватись за сукупністю к. пр., передбачених ч. 1 ст. 347-1 КК і, відповідно, ст. 345-1 або ст. 348-1 КК, якщо потерпілим є журналіст, його близькі родичі або члени сім'ї, чи ст. 115 (121, 122 тощо) КК у випадку заподіяння шкоди іншим особам.

Завершуючи аналіз відповідної кримінально-правової норми, не можемо не зауважити й те, що санкція ч. 1 ст. 347-1 КК є більш м'якою, ніж санкція загального складу к. пр., передбаченого ч. 1 ст. 194 КК (не передбачає такого альтернативного виду покарання, як позбавлення волі на певний строк). Крім того, звертає на себе увагу й та обставина, що за саму лише погрозу знищення або пошкодження майна журналіста (ч. 1

ст. 345-1 КК) гіпотетично може бути призначено покарання, котре є більш суворим (позбавлення волі на строк до 3 років), ніж за реальне знищення або пошкодження його майна (ч. 1 ст. 347-1 КК).

Кримінально-правова норма, викладена у ст. 349-1 КК «Захоплення журналіста як заручника», є особливою серед інших норм, що забезпечують кримінально-правову охорону журналістів. Це пов'язане з тим, що:

1) на відміну від інших статей, що стосуються журналістів, у диспозиції ст. 349-1 КК відсутня вказівка на спеціальний мотив – «у зв'язку із здійсненням журналістом законної професійної діяльності»;

2) про ст. 349-1 КК не згадується у примітці ст. 345-1 КК, в якій міститься законодавча дефініція поняття «професійна діяльність журналіста», а також розкриваються підстави підтвердження статусу журналіста.

Відрізняється зазначена норма і від загальної норми, що передбачає підстави кримінальної відповідальності за захоплення заручників (ст. 147 КК), та спеціальної, що передбачає підстави кримінальної відповідальності за захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349 КК), причому не лише категорією потерпілих, але й іншими об'єктивними та суб'єктивними ознаками. З огляду на це є підстави вважати ст. 349-1 КК своєрідним гібридом незаконного позбавлення волі, викрадення людини та захоплення заручників [30, с. 141; 31, с. 148].

Суб'єктом к. пр., на відміну від суб'єкта к. пр., передбачених ст. ст. 147 і 349 КК, є осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Тому варто погодитись із І. Газдайкою-Василишин, яка у зв'язку з цим висновок, що у випадку, коли винний у віці від 14 до 16 років затримує журналіста як заручника з метою спонукати родичів затриманого, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення журналіста-заручника, то його дії необхідно кваліфікувати за ст. 147 КК як захоплення заручників [10, с. 13–14].

Суб'єктивна сторона к. пр. характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою його суб'єктивної сторони є мета – спонукання журналіста до вчинення будь-якої дії (наприклад, оприлюднити, знищити, передати іншій особі відзнятий матеріал) або утримання від учинення будь-якої дії (наприклад, відмовитися від публікації матеріалів журналістського розслідування або від продовження такого розслідування).

На відміну від ст. 147 КК, адресатом вимоги у ст. 349-1 КК не можуть бути такі суб'єкти, як установи, підприємства, організації, службові особи, близькі родичі та члени сім'ї затриманого або інші фізичні особи. Тому якщо захоплення або тримання як заручника журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї вчинені з метою спонукання до певних дій чи бездіяльності не самого журналіста, а установи, підприємства, організації, службової особи або іншої фізичної особи, то таке діяння необхідно кваліфікувати за ст. 147 КК [25, с. 1066].

Захоплення заручника у випадку, передбаченому ст. 349-1 КК, здійснюється з будь-яких мотивів: як у зв'язку зі здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності, так і з інших причин. Це пояснюється згаданим раніше фактом того, що, на відміну від інших норм, присвячених кримінально-правовій охороні журналістів (наприклад, ст. ст. 345-1 та 348-1), у диспозиції ст. 349-1 КК відсутня вказівка на мотив – «у зв'язку із здійсненням журналістом законної професійної діяльності». Такий стан речей справедливо критикується вітчизняними криміналістами, які зазначають, що відповідна протиправна поведінка мала б на меті спонукати журналіста здійснити чи утриматися від здійснення не будь-якої, а саме професійної діяльності журналіста [32, с. 129–130], адже незрозуміло, чому зі змісту спеціальної норми не вбачається її «спеціальний» характер – зв'язок між діяльністю потерпілого та потребою її посиленої кримінально-правової охорони [33, с. 14]. Зокрема, І. Газдайкою-Василишин задається питанням: чому тримання журналіста «як заручника» з метою, наприклад, спонукати його повернути позичені ним кошти, або утриматися від статевого зв'язку із дружиною винного, або вчинити будь-які інші дії, не пов'язані із професійною діяльністю потерпілого, повинно впливати на кваліфікацію цього діяння та збільшувати ступінь його суспільної небезпечності (порівняно з випадками вчинення такого самого роду діянь щодо працівників інших професій чи безробітних) [3, с. 42]?

Реалізація мети захоплення або тримання журналіста як заручника перебуває за межами об'єктивної сторони цього складу злочину. Тому якщо реалізація цієї мети

утворює склад іншого к. пр. (наприклад, вимагання), відповідні діяння необхідно кваліфікувати за сукупністю к. пр.

Ще однією відмінністю ст. 349-1 від загальної ст. 147 КК є те, що в ній відсутні кваліфікуючі обставини. Зважаючи на це, М. Акімов небезпідставно констатує, що належна кримінально-правова оцінка діяння при його вчиненні щодо неповнолітнього або при поєднанні з погрозою знищення людей чи у разі настання тяжких наслідків є проблематичною. «Чи можлива або неможлива, – не впевнений правник, – кваліфікація вказаного із посиланням на ч. 2 ст. 147 КК?» [34, с. 15]. Схиляємося до підтримки вченого, який вважає, що у випадку, коли загальна норма виступає єдиною підставою кримінальної відповідальності, застосування спеціальної вимагатиме додаткової кваліфікації за умови, що вчинене виходитиме за межі захоплення або утримання специфічного потерпілого як заручника і винна особа зазіхатиме на інший об'єкт кримінально-правової охорони [33, с. 15].

Висновки. Отже, у результаті здійсненого науково-практичного коментаря окремих положень ст. ст. 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 КК було, по-перше, сформульовано рекомендації щодо вирішення тих дискусійних питань, відсутність відповідей на які може завадити ефективному застосуванню вказаних заборон, по-друге, виявлено притаманні відповідним нормам недоліки, наявність яких уже негативно позначається на результативності перших, та висловлено пропозиції щодо усунення останніх. Зокрема:

1) доведено виправданість поміщення всіх норм, присвячених кримінально-правовій охороні журналістської діяльності, у розділ V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» Особливої частини КК;

2) аргументовано, що застосування до журналіста ударів та інших насильницьких дій, що завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, а також мордування та катування вимагає кваліфікації за сукупністю за ст. 171 та ч. 1 (ч. 2) ст. 126 або ст. 127 КК, а не ст. 345-1. Водночас підтримується точка зору щодо доцільності згадування в оновленій ст. 345-1 КК про відповідні і наразі не вказані у ній види насильства;

3) висловлено наукову гіпотезу стосовно того, що у випадку, коли погроза насильством (крім погрози вбивством) та насильство, що були застосовані до журналіста, були об'єднані єдиним умислом, вчинене потребує кваліфікації лише за ч. 2 ст. 345-1 та без посилання на ч. 1 ст. 345-1 КК;

4) аргументовано, що у випадках, коли погроза або насильство щодо журналіста здійснюються з метою перешкодження законній професійній діяльності останнього, вчинене має кваліфікуватися за сукупністю за ч. 1 (ч. 2) ст. 171 та відповідною частиною ст. 345-1 КК; у випадку ж переслідування за виконану професійну діяльність дії винного мають отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням уже на ч. 2 (як переслідування) ст. 171 та ст. 345-1 КК.

Список використаних джерел

1. Острогляд О. В. Кримінально-правове регулювання в професійній діяльності журналіста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. 2021. № 11. С. 171–180.

2. Сподарик Ю. В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності журналістів в Україні : дис. ... д-ра філос. : 081 Право. Львів, 2022. 246 с.

3. Газдайка-Василишин І. Б. Проблемні аспекти кримінально-правового захисту професійної діяльності журналістів. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 13 лист. 2015 р.). Одеса : ОДУВС, 2015. С. 41–42.

4. Лихова С. Я. Криміналізація суспільно небезпечних діянь проти журналістів як приклад порушення принципу структурності кримінального закону. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 8-9 жовт. 2015 р.). Харків, 2015. С. 270–274.

5. Медичкий І. Б. Кримінально-правова охорона професійної діяльності журналіста у світлі останніх законодавчих змін. *Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 8-9 жовт. 2015 р.). Харків, 2015. С. 294–297.

6. Михайличенко Т. О. Введення до Кримінального кодексу України окремих спеціальних складів злочинів : питання доцільності. *Кримінальне право: традиції та новації : матеріали Міжнар. круглого столу, присвяч. до дня народження видатного вченого, героя*

- України, академіка В. В. Сташиса (м. Запоріжжя, 09 лип. 2016 р.). Запоріжжя, 2016. С. 73–79.
7. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 39 с.
8. Марін О. К. Кримінально-правова охорона журналістів в Україні: рефлексія підходу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 66. С. 198–207.
9. Коваленко А. В. Розслідування кримінальних правопорушень проти журналістів : навч. посібник. Івано-Франківськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2022. 250 с.
10. Газдайка-Василишин І. Б. Захоплення журналіста як заручника: проблеми теорії та практики. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2022. № 60. С. 3–19.
11. Митрофанов І. І., Стрельцов Є. Л. Кримінально-правове забезпечення охорони законної професійної діяльності журналіста : монографія / за заг. ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса : Фенікс, 2017. 302 с.
12. Гродецький Ю. В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності у сфері підготовки та поширення масової інформації. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1. С. 146–172.
13. Поліщук О. М. Особливості криміналізації окремих складів злочинів щодо журналістів. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 т.* (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.). Т. 2. Одеса, 2018. С. 200–203.
14. Шаблистий В. В. Законна професійна діяльність журналіста як «новий об'єкт кримінально-правової охорони». *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 78–84.
15. Созанський Т. І. Конструювання диспозицій статей, що забезпечують кримінально-правову охорону журналіста. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2022. № 60. С. 55–70. URL : <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/16398/1/6421-Article%20Text-18761-1-10-20221229.pdf>.
16. Письменський Є. О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів у контексті забезпечення потреб українського суспільства на сучасному етапі його розвитку. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1. С. 90–103.
17. Письменський Є. О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів: поняття та класифікація. *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 13 лист. 2015 р.). Одеса : ОДУВС, 2015. С. 142–143.
18. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва у справі № 752/26562/21 від 14 вересня 2022 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106229405>.
19. Бондарчук А. С. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо журналіста в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 269 с.
20. Волковська А. С. Погроза насильством як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345-1 КК України. *Матеріали VII-их наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Колейчикова* (м. Київ, 17 лист. 2017 р.) / редкол. : А. М. Завальний, Н. В. Лазнюк, Д. О. Тихомиров. Київ : НАВС, 2017. С. 14–16.
21. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси у справі № 523/19686/21 від 7 листопада 2022 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107184627>.
22. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 688/1521/17 від 11 липня 2019 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83084333>.
23. Буряк К. М. Злочини проти професійної діяльності журналістів в Україні: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2018. 251 с.
24. Веприцький Р. С., Гладкова Є. О. Кримінально-правовий аналіз злочинних посягань на свободу слова та перешкоджання професійній діяльності журналістів : наук.-метод. рекомендації. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 68 с.
25. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та доп. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
26. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 36 с.
27. Вирок Новокаховського міського суду Херсонської області у справі № 661/5624/19 від 11 листопада 2020 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92804798>.
28. Павликівський В. І. Особливості кваліфікації перешкоджання законній професійній діяльності журналіста. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2015. № 15. Т. 2. С. 109–112.
29. Сподарик Ю. В. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти журналістської діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 92. С. 141–150.
30. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 162–170. URL : http://www.lsej.org.ua/1_2015/44.pdf.
31. Вознюк А. А., Калиновський Б. В., Камінська Н. В. та ін. Посібник до навчального

курсу щодо безпеки журналістів : навч. посібник. Рада Європи, 2021. 146 с.

32. Горова О. Б. та ін. Правові засади взаємодії військовослужбовців Управління державної охорони України з представниками засобів масової інформації : навч. посібник. Ужгород : РІК-У, 2021. 204 с.

33. Медицький І. Б. Професійна діяльність журналістів: конституційні приписи та кримінально-правові гарантії реалізації. *Кримінальна юстиція в Україні: виклики та перспективи в світлі конституційної реформи : зб. тез першого Львівського форуму з кримінальної юстиції* (м. Львів, 18-19 вер. 2015 р.). Київ, 2015. С. 129–130.

34. Акімов М. О. Питання щодо недоцільності збільшення кількості спеціальних норм у проєкті Кримінального кодексу України (на прикладі захоплення заручників). *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу* (м. Київ, 18 бер. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 13–16.

Надійшла до редакції 30.01.2024

Прийнято до опублікування 05.02.2024

References

1. Ostrohiad, O. V. (2021) Kryminalno-pravove rehulivannia v profesiinii diialnosti zhurnalista [Criminal law regulation in the professional activity of a journalist]. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Seriiia «Pravo»*. № 11, pp. 171–180. [in Ukr.].

2. Spodyaryk, Yu. V. (2022) Kryminalno-pravova okhorona zakonnoi profesiinoi diialnosti zhurnalistiv v Ukraini [Criminal law protection of legitimate professional activities of journalists in Ukraine] : dys. ... d-ra filos. : 081 Pravo. Lviv. 246 p. [in Ukr.].

3. Hazdaika-Vasylyshyn, I. B. (2015) Problemni aspekty kryminalno-pravovoho zakhystu profesiinoi diialnosti zhurnalistiv [Problematic aspects of the criminal protection of the professional activity of journalists]. *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zakhody protydii zlochynnosti : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Odesa, 13 lyst. 2015 r.). Odesa : ODUVS, pp. 41–42. [in Ukr.].

4. Lykhova, S. Ya. (2015) Kryminalizatsiia suspilno nebezpechnykh diian proty zhurnalistiv yak pryklad porushennia prynstypu strukturnosti kryminalnoho zakonu [Criminalization of socially dangerous acts against journalists as an example of violation of the principle of structurality of the criminal law]. *Problemy nauky kryminalnoho prava ta yikh vyrishennia u zakonotvorchii ta pravozastosovni diialnosti : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Kharkiv, 8-9 zhovt. 2015 r.). Kharkiv, pp. 270–274. [in Ukr.].

5. Medytskyi, I. B. (2015) Kryminalno-pravova okhorona profesiinoi diialnosti zhurnalista u svitli ostannikh zakonodavchykh zmin [Criminal law protection of the journalist's professional activity in the light of recent legislative changes]. *Problemy nauky kryminalnoho prava ta yikh vyrishennia u zakonotvorchii ta pravozastosovni diialnosti : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Kharkiv, 8-9 zhovt. 2015 r.). Kharkiv, pp. 294–297. [in Ukr.].

6. Mykhailychenko, T. O. (2016) Vvedennia do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy okremykh spetsialnykh skladiv zlochyniv : pytannia dotsilnosti [Introduction of certain special categories of crimes into the Criminal Code of Ukraine: the question of expediency]. *Kryminalne pravo: tradytsii ta novatsii : materialy Mizhnar. kruhloho stolu, prysviach. Do dnia narodzhennia vydatnoho vchenoho, heroia Ukrainy, akademika V. V. Stashysa* (m. Zaporizhzhia, 09 lyp. 2016 r.). Zaporizhzhia, pp. 73–79. [in Ukr.].

7. Pavlykivskiy, V. I. (2017) Kryminalno-pravove zabezpechennia svobody slova ta profesiinoi diialnosti zhurnalistiv [Criminal law enforcement of freedom of speech and professional activities of journalists] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv. 39 p. [in Ukr.].

8. Marin, O. K. (2018) Kryminalno-pravova okhorona zhurnalistiv v Ukraini: refleksiia pidkhodu [Criminal legal protection of journalists in Ukraine: reflection of the approach]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna. Vyp. 66*, pp. 198–207. [in Ukr.].

9. Kovalenko, A. V. (2022) Rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty zhurnalistiv [Investigation of criminal offenses against journalists: a study guide] : navch. posibnyk. Ivano-Frankivsk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. 250 p. [in Ukr.].

10. Hazdaika-Vasylyshyn, I. B. (2022) Zakhoplennia zhurnalista yak zaruchnyka: problemy teorii ta praktyky [Taking a journalist as a hostage: problems of theory and practice]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva*. № 60, pp. 3–19. [in Ukr.].

11. Mytrotanov, I. I., Streltsov, Ye. L. (2017) Kryminalno-pravove zabezpechennia okhorony zakonnoi profesiinoi diialnosti zhurnalista [Criminal legal protection of the legal professional activity of a journalist] : monohrafiia / za zah. red. Ye. L. Streltsova. Odesa : Feniks. 302 p. [in Ukr.].

12. Hrodetskyi, Yu. V. (2022) Kryminalno-pravova okhorona zakonnoi profesiinoi diialnosti u sferi pidgotovky ta poshyrennia masovoi informatsii [Criminal law protection of legitimate professional activity in the field of preparation and dissemination of mass information]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy*. № 1, pp. 146–172. [in Ukr.].

13. Polishchuk, O. M. (2018) Osoblyvosti kryminalizatsii okremykh skladiv zlochyniv shchodo zhurnalistiv [Peculiarities of criminalization of certain types of crimes against journalists]. *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy zabezpechennia rozvytku Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehratsii : materialy*

Mizhnar. nauk.-prakt. konf. : u 2 t. (m. Odesa, 18 trav. 2018 r.). T. 2. Odesa, pp. 200–203. [in Ukr.].

14. Shablysty, V. V. (2016) Zakonna profesiina diialnist zhurnalista yak «novyi ob'iekt kryminalno-pravovoi okhorony» [Legal professional activity of a journalist as a «new object of criminal law protection»]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 2 (13), pp. 78–84. [in Ukr.].

15. Sozanskyi, T. I. (2022) Konstruiuvannia dyspozytsii statei, shcho zabezpechuiut kryminalno-pravovu okhoronu zhurnalista [Construction of dispositions of articles that provide criminal legal protection of the journalist]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva*. № 60, pp. 55–70. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/16398/1/6421-Article%20Text-18761-1-10-20221229.pdf>. [in Ukr.].

16. Pysmenskyi, Ye. O. (2016) Zlochyny u sferi profesiinoi diialnosti zhurnalistiv u konteksti zabezpechennia potreb ukraiinskoho suspilstva na suchasnomu etapi yoho rozvytku [Crimes in the field of professional activity of journalists in the context of meeting the needs of Ukrainian society at the current stage of its development]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 1, pp. 90–103. [in Ukr.].

17. Pysmenskyi, Ye. O. (2015) Zlochyny u sferi profesiinoi diialnosti zhurnalistiv: poniattia ta klasyfikatsiia [Crimes in the field of professional activities of journalists: concepts and classification]. *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zakhody protydii zlochynnosti : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Odesa, 13 lyst. 2015 r.). Odesa : ODUVS, pp. 142–143. [in Ukr.].

18. Vyrok Holosiivskoho raionnoho sudu m. Kyieva u spravi № 752/26562/21 vid 14 veresnia 2022 r. [Verdict of Holiivsky District Court of Kyiv in case No. 752/26562/21 dated September 14, 2022]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106229405> [in Ukr.].

19. Bondarchuk, A. S. (2019) Kryminalno-pravova kharakterystyka pohrozy abo nasylstva shchodo zhurnalista v Ukraini [Criminal law characteristics of threats or violence against journalists in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv. 269 p. [in Ukr.].

20. Volkovska, A. S. (2017) Pohroza nasylstvom yak oznaka ob'iektivnoi storony skladu zlochnu, peredbacheno ho ch. 1 st. 345-1 KK Ukrainy [The threat of violence as a sign of the objective side of the composition of the crime provided for in Part 1 of Article 345-1 of the Criminal Code of Ukraine]. *Materialy VII-ykh naukovykh chytan, prysviachenykh pam'iaty akademika V. V. Kopieichykova* (m. Kyiv, 17 lyst. 2017 r.). Kyiv : NAVS, pp. 14–16. [in Ukr.].

21. Vyrok Suvorovskoho raionnoho sudu m. Odesy u spravi № 523/19686/21 vid 7 lystopada 2022 r. [Verdict of the Suvorovsky District Court of Odesa in case No. 523/19686/21 dated November 7, 2022]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107184627> [in Ukr.].

22. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u spravi № 688/1521/17 vid 11 lypnia 2019 r. [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation in case No. 688/1521/17 dated July 11, 2019]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83084333> [in Ukr.].

23. Buriak, K. M. (2018) Zlochyny proty profesiinoi diialnosti zhurnalistiv v Ukraini: kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia [Crimes against the professional activity of journalists in Ukraine: a criminal-legal and criminological study] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Dnipro. 251 p. [in Ukr.].

24. Veprytskyi, R. S., Hladkova, Ye. O. (2016) Kryminalno-pravovyi analiz zlochnykh posiahan na svobodu slova ta pereshkodzhannia profesiinoi diialnosti zhurnalistiv [Criminal-legal analysis of criminal encroachments on freedom of speech and obstruction of journalists' professional activities] : nauk.-metod. rekomendatsii. Kharkiv : Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. 68 p. [in Ukr.].

25. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] / za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. 10-e vyd., pererob. ta dop. Kyiv : VD «Dakor», 2018. 1360 p. [in Ukr.].

26. Pavlykivskiy, V. I. (2017) Kryminalno-pravove zabezpechennia svobody slova ta profesiinoi diialnosti zhurnalistiv [Criminal law enforcement of freedom of speech and professional activities of journalists] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv. 36 p. [in Ukr.].

27. Vyrok Novokakhovskoho miskoho sudu Khersonskoi oblasti u spravi № 661/5624/19 vid 11 lystopada 2020 r. [Verdict of the Novokakhov City Court of the Kherson Region in case No. 661/5624/19 dated November 11, 2020]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92804798> [in Ukr.].

28. Pavlykivskiy, V. I. (2015) Osoblyvosti kvalifikatsii pereshkodzhannia zakonnoi profesiinoi diialnosti zhurnalista [Features of the qualification of obstructing the legitimate professional activity of a journalist]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya Yurydsprudentsiia*. № 15. T. 2, pp. 109–112. [in Ukr.].

29. Spodaryk, Yu. V. (2021) Osoblyvosti kvalifikatsii kryminalnykh pravoporushen proty zhurnalistskoi diialnosti [Peculiarities of qualification of criminal offenses against journalistic activities]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 92, pp. 141–150. [in Ukr.].

30. Dudorov, O. O., Movchan, R. O. (2015) Kryminalno-pravove poniattia «inshi tiazhki naslidky»: problemy tлумachennia ta vdoskonalennia zakonodavstva [The criminal law concept of «other serious consequences»: problems of interpretation and improvement of legislation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1, pp. 162–170. URL : http://www.lsej.org.ua/1_2015/44.pdf. [in Ukr.].

31. Vozniuk, A. A., Kalynovskiy, B. V., Kaminska, N. V., et al. (2021) Posibnyk do navchalnoho kursu shchodo bezpeky zhurnalistiv [Guide to the training course on the safety of

journalists] : navch. posibnyk. Rada Yevropy. 146 p. [in Ukr.].

32. Horova, O. B. ta in. (2021) Pravovi zasady vzaiemodii viiskovosluzhbovtiv Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy z predstavnykamy zasobiv masovoi informatsii [Legal principles of interaction between servicemen of the State Security Office of Ukraine and representatives of mass media] : navch. posibnyk. Uzhhorod : RIK-U. 204 p. [in Ukr.].

33. Medytskyi, I. B. (2015) Profesiina diialnist zhurnalistiv: konstytutsiini prypysy ta kryminalno-pravovi harantii realizatsii [Professional activity of journalists: constitutional prescriptions and criminal law guarantees of implementation]. *Kryminalna yustytisia v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy v svitli konstytutsiinoi reform : zb. tez pershoho Lvivskoho forumu z kryminalnoi yustytisii* (m. Lviv, 18-19 ver. 2015 r.). Kyiv, pp. 129–130. [in Ukr.].

34. Akimov, M. O. (2021) Pytannia shchodo nedotsilnosti zbilshennia kilkosti spetsialnykh norm u proiekti Kryminalnogo kodeksu Ukrainy (na prykladi zakhoplennia zaruchnykiv) [Questions regarding the impracticality of increasing the number of special norms in the draft Criminal Code of Ukraine (on the example of hostage-taking)]. *Reformuvannia kryminalnogo zakonodavstva kriz pryzmu istorichnogo nadbannia : materialy mizhvidom. nauk.-prakt. kruhloho stolu* (m. Kyiv, 18 ber. 2021 r.). Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, pp. 13–16. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Movchan. Special norms regarding the criminal protection of journalistic activity (articles 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 of the Criminal Code of Ukraine): scientific and practical commentary on certain controversial provisions. The article provides a scientific and practical commentary on certain provisions of articles 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 of the Criminal Code of Ukraine, based on the results of which, firstly, recommendations were formulated for solving those debatable issues, the lack of answers to which can prevent the effective application of the specified prohibitions, secondly, the shortcomings inherent in the relevant norms were identified, the presence of which already negatively affects their effectiveness, and proposals were made for their elimination.

In particular, additional arguments are given in favor of the proposal expressed in the legal literature to place all norms dedicated to the criminal protection of journalistic activity in Chapter V «Criminal offenses against electoral, labor and other personal rights and freedoms of a person and a citizen» of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

It has been proven that the use of blows and other violent actions against a journalist that caused physical pain and did not cause bodily harm, as well as beatings and torture requires qualification under the totality of Art. 171 and Part 1 (Part 2) of Art. 126 or Art. 127 of the Criminal Code of Ukraine, not Art. 345-1. At the same time, the point of view regarding the expediency of mentioning in the updated Art. 345-1 of the Criminal Code of Ukraine on relevant and currently not specified types of violence.

A scientific hypothesis has been expressed regarding the fact that in the case when the threat of violence (except for the threat of murder) and violence, which were applied to the journalist, were united by a single intention, the committed action requires qualification only under Part 2 of Art. 345-1 and without reference to Part 1 of Art. 345-1 of the Criminal Code of Ukraine.

It is argued that in cases where threats or violence against a journalist are carried out with the aim of hindering the latter's legitimate professional activity, the act should be qualified by the totality of Part 1 (Part 2) of Art. 171 and the corresponding part of Art. 345-1 of the Criminal Code of Ukraine; in the case of persecution for professional activity performed, the actions of the perpetrator must receive a criminal legal assessment with reference to part 2 (as persecution) of Art. 171 and Art. 345-1 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *journalist, obstruction, influence, legitimate professional activity, information, threat, destruction or damage to property, violence, bodily harm, assault on life, hostage, constitutional rights, authorities, special victim, special subject.*

УДК 343.3/7

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-222-229

**Тетяна
НІКОЛАЄНКО**[©]
доктор юридичних
наук, професор

**Олег
ОСІНСЬКИЙ**[©]
слухач факультету
підготовки керівних
кадрів

(Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ У РАЗІ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено проблемні питання застосування норм кримінального законодавства щодо притягнення до відповідальності військовослужбовців у разі самовільного залишення ними військової частини або місця несення служби в умовах воєнного стану.

Встановлено, що з посиленням/пом'якшенням кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця несення служби в умовах воєнного стану було усунуто єдиний механізм притягнення до відповідальності військовослужбовців, що суттєво вплинуло на рівень військової дисципліни в підрозділах Збройних Сил України (далі – ЗСУ), інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які поширюється дія військових статутів. Доведено, що в умовах сьогодення є потреба у диференціації відповідальності за порушення військової дисципліни в умовах воєнного стану з унормуванням її положень у кримінальному та адміністративному законодавстві.

Ключові слова: самовільне залишення військової частини або місця несення служби, військовослужбовець, військова дисципліна, кримінальна відповідальність, адміністративне правопорушення, воєнний стан.

Постановка проблеми. У зв'язку зі повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України, на підставі пропозиції РНБО, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» на території України було введено воєнний стан, який діє і донині [10; 15; 20-21].

Законом України від 13.12.2022 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» та Законом України від 13.07.2023 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень» для забезпечення військової дисципліни та диференціації відповідальності військовослужбовців у разі вчинення військових кримінальних та адміністративних правопорушень в умовах воєнного стану було внесено низку змін до законодавства

© Т. Ніколаєнко, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4587-2561>
nikolayenko_tetyana@ukr.net

© О. Осінський, 2024

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-4794-9171>
oledjan1492@gmail.com

України, зокрема Кримінального кодексу України (далі – ККУ) [16-17]. Така позиція була зумовлена насамперед необхідністю зміцнення військової дисципліни в підрозділах сил безпеки та оборони України; забезпечення принципу справедливості покарання за вчинення військових правопорушень в умовах воєнного стану; недопущення свавільного залишення бойових позицій, що призводило до оголення ділянок фронту та змушувало здійснювати штурмові дії для відбиття зайнятих позицій ворогом, що, у свою чергу, призводило до втрат серед особового складу, мирного населення та територій держави.

Так, було внесено зміни до ст. 407 ККУ спочатку в частині посилення (Закон України від 13.12.2022 «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці»), а згодом – пом'якшення (Закон України від 13.07.2023 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень») кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану, а також проведення диференціації такої відповідальності за вчинення вказаних діянь.

Щодо Закону України від 13.12.2022, то зміни відбулися шляхом: 1) унормування (посилення) кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану, відповідно до якого настання кримінальної відповідальності відбувалося з моменту залишення/нез'явлення з/до військової частини (до внесених змін кримінальна відповідальність наставала з моменту спливу певного строку); 2) обмеження застосування положень ст. 69 ККУ щодо призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у разі вчинення вказаного правопорушення в умовах воєнного стану; 3) обмеження застосування положень ст. 75 ККУ щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення вказаних правопорушень військовослужбовцями.

Щодо Закону України від 13.07.2023, то законодавцем було диференційовано кримінальну відповідальність, а саме: кримінальна відповідальність настає за самовільне залишення військової частини або місця служби у разі вчинення таких дій в умовах або особливого періоду (крім воєнного стану) (ч. 4), або воєнного стану (ч. 5) у разі відсутності/нез'явленні особи на військову службу строком від трьох діб. У разі відсутності/нез'явленні військовослужбовця на військову службу строком до трьох діб він не підлягатиме кримінальній відповідальності. Водночас слід звернути увагу, що за вказані діяння військовослужбовець не підлягає й адміністративній відповідальності, оскільки відповідно до ч. 4 ст. 172-11 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) така відповідальність настає лише у разі вчинення вказаних діянь в умовах особливого періоду, крім воєнного стану [7].

Отже, військовослужбовець, який самовільно залишив військову частину чи місце служби або своєчасно без поважних причини не з'явився на військову службу протягом трьох діб в умовах воєнного стану, не підлягає ані кримінальній, ані адміністративній відповідальності. Законодавець, провівши такі зміни у ККУ, виключив кримінальну відповідальність за вчинення вказаних дій в умовах воєнного стану тривалістю до трьох діб та не передбачив механізм притягнення винних осіб до інших видів відповідальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану, в бойовій обстановці є неприпустимим правопорушенням, запобігання вчиненню якого є пріоритетним завданням командирів (начальників) усіх рівнів. Такі дії призводять до підризу військової дисципліни в підрозділах, що безпосередньо виконують бойові розпорядження зі збройної відсічі агресії російської федерації, та є неприйнятними в умовах бойової обстановки, де кожен подібний факт має підлягати детальному юридичному аналізу, винні особи повинні бути притягнуті до відповідальності, де призначене покарання має бути співмірним, адекватним обставинам, що склалися, та наслідком, що постали в результаті вчинення такого роду правопорушення [18].

Забезпечення військової дисципліни в умовах воєнного стану на сьогодні є одним із найактуальніших питань, що перебувають у колі наукових дискусій. Чимала увага приділяється цим питанням для забезпечення військової дисципліни як складової військової безпеки з огляду на необхідність здійснення належної оборони і захисту

нашої держави від зовнішнього агресора. Так, доволі активно на сьогодні ними займаються В. Залужний, О. Дручек, О. Волуйко, Д. Гладченко, Т. Ніколаєнко, О. Фесенко, І. Козакова, О. Шнипко та ін. [2; 3; 5; 9; 10; 22]. Проте постійні зміни у законодавстві зумовлюють вирішення питань, що виникають у зв'язку з нововиявленими умовами та необхідністю забезпечення належного рівня військової дисципліни в умовах сьогодення.

Тому **метою** статті є дослідження проблемних питань забезпечення військової дисципліни в сучасних умовах воєнного стану у разі самовільного залишення військової частини чи місця служби та визначення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Захист держави, забезпечення її незалежності та територіальної цілісності є однією з найважливіших функцій держави та обов'язком її громадян. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на ЗСУ, забезпечення державної безпеки і захист державного кордону – на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави. Ефективність виконання ними бойових завдань, організація та порядок функціонування залежать від стану законності та правопорядку в самих військових формуваннях, дотримання порядку та правил, встановлених військовими статутами та законодавством України. Реалізація цих функцій, життя та діяльність сектора безпеки та оборони, єдиноначальність, сувора військова дисципліна та централізація військового командування зумовлюють специфіку суспільних відносин у сфері військової служби, а також особливості їх регулювання, у тому числі в разі їх порушення [19].

Запровадження правового режиму воєнного стану, введення повної мобілізації населення, а також стрімке зростання військової злочинності зумовлює потребу в детальному аналізі правових норм, оперативному врегулюванні суперечностей між положеннями законодавчих актів у сфері проходження військової служби та належному унормуванні відповідальності у разі їх порушення.

Одними з проблемних є питання відповідності норм Особливої частини ККУ Загальній частині ККУ. Як зазначено у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України (щодо усунення внутрішніх суперечностей у караності кримінальних правопорушень)» із внесенням змін до ККУ, практика правозастосування виявила цілу низку випадків, коли в санкціях статей Особливої частини окремі види чи розміри покарань суперечать положенням Загальної частини ККУ. Такий стан речей є неприпустимим, адже порушує принцип правової визначеності, що є неодмінною складовою принципу верховенства права, котрий визнається і гарантується Конституцією (ст. 8 Конституції України), та створює підстави для порушення принципу одноманітності судової практики й порушення прав осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності [10, с. 442–454; 14]. Це стосується Закону України від 13.07.2023 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень», котрий повинен був такий стан речей привести у відповідність. Проте, навпаки, коли в умовах воєнного стану існує нагальна потреба у спрямуванні максимальних зусиль на забезпечення військової дисципліни, законодавець виявляє гуманність, де правопорушники у разі самовільного залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин не підлягають кримінальній відповідальності лише у разі їх відсутності строком понад три доби. Така позиція, за нашим переконанням, є доволі дискусійною.

По-перше, пом'якшуючи кримінальну відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, а також за нез'явлення військовослужбовця вчасно на службу без поважних причин в умовах воєнного стану, де кримінальна відповідальність настає у разі відсутності/нез'явлення військовослужбовця на службі/бу терміном від трьох діб, законодавець не визначив правові можливості притягнення такої особи до іншого виду відповідальності, зокрема адміністративної. Так, якщо таке діяння вчинене в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, то згідно з ч. 4 ст. 172-11 КУпАП настає адміністративна відповідальність. Щодо вчинення таких діянь в умовах воєнного стану КУпАП не передбачає відповідальності.

По-друге, виникає питання доцільності зниження рівня кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення військовослужбовця вчасно на службу без поважних причин в умовах

воєнного стану, зважаючи на значне зростання рівня військової злочинності. Так, за офіційними даними Офісу Генерального прокурора, протягом 2021–2023 рр. кількість зареєстрованих військових кримінальних правопорушень, зокрема самовільного залишення військової частини або місця служби, відзначилась чималим приростом. У 2021 р. такі кримінальні правопорушення були зареєстровані у 2028 випадках, у 2022 р. – 6183 випадках (+304 %), у 2023 р. – 16 515 випадках (+814 %) [1, с. 2–3; 4]. Отже, як бачимо, рівень зростання вчинюваних правопорушень є шаленим.

По-третє, з унормуванням положення про настання кримінальної відповідальності у разі самовільного залишення військової частини або місця служби строком від трьох діб скасовано облік вказаних правопорушень (як кримінальних чи адміністративних) та правову можливість притягнення винних до відповідальності. Про виникнення такої ситуації ще свого часу на стадії ухвалення вищезазначеного закону наголошувало Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України. За його зауваженнями, унормування кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинених в умовах особливого періоду (крім воєнного стану) та в умовах воєнного стану тривалістю понад три доби, фактично декриміналізує такі діяння, що тривали до трьох діб. Така ситуація усуває можливість притягнення винних осіб до іншої (не кримінальної) відповідальності, зокрема адміністративної, оскільки вчинення таких діянь не підпадає під дію норм КУпАП (ст. 172-11) [6; 14]. Крім того, запропонована зміна не впливає з вимог і регулятивного законодавства у цій сфері правовідносин. Це стосується: а) Дисциплінарного статуту ЗСУ, що визначає сутність військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців, види заохочень та дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подання і розгляду заяв, пропозицій та скарг; б) Статуту внутрішньої служби ЗСУ, що визначає загальні права та обов'язки військовослужбовців ЗСУ і їх взаємовідносини, обов'язки основних посадових осіб бригади (полку, корабля 1 і 2 рангу, окремого батальйону) та її підрозділів, правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах.

Відповідно до ст. ст. 1, 2, 5, 6 Дисциплінарного статуту ЗСУ військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами ЗСУ та іншим законодавством України, де військова дисципліна досягається, зокрема, шляхом особистої відповідальності кожного військовослужбовця за дотримання Конституції та законів України, Військової присяги, виконання своїх обов'язків, вимог статутів Збройних Сил України, а стан військової дисципліни у військовій частині (підрозділі), закладі, установі та організації визначається здатністю особового складу виконувати в повному обсязі та в строк поставлені завдання, морально-психологічним станом особового складу, спроможністю командирів підтримувати військову дисципліну на належному рівні. У разі непокори чи опору підлеглого командир зобов'язаний для відновлення порядку вжити всіх передбачених статутами ЗСУ заходів примусу аж до притягнення його до кримінальної відповідальності. Командир також зобов'язаний вжити заходів щодо затримання підлеглого при вчиненні або здійсненні ним замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного, зокрема, із самовільним залишенням військової частини або місця служби, ухиленням від військової служби чи дезертирством, із негайним доставлянням затриманого до уповноваженої службової особи або вжити заходів щодо негайного повідомлення уповноваженої службової особи про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні діяння з ознаками кримінального правопорушення [18].

Положеннями ст. 221 Статуту внутрішньої служби ЗСУ визначено, що командир (начальник) в умовах особливого періоду, в тому числі в умовах воєнного стану чи бойовій обстановці, з метою затримання військовослужбовця, який вчиняє діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, пов'язаного, зокрема, із самовільним залишенням бойових позицій та визначених місць дислокації військових частин (підрозділів) у районах виконання бойових завдань, має право особисто застосовувати заходи фізичного впливу без завдання шкоди здоров'ю військовослужбовця та спеціальні засоби, достатні для припинення протиправних дій. Отже, питання притягнення до дисциплінарної відповідальності за самовільне

залишення військової частини не унормовані, оскільки вказані порушення визначені як кримінально карані.

По-четверте, законодавцем не визначено алгоритму дій щодо вказаних осіб у разі вчинення ними зазначених правопорушень, залишаючи лише за командирами/начальниками таке право, як притягнення їх виключно до дисциплінарної відповідальності (водночас не за самовільне залишення військової частини в умовах воєнного стану).

По-п'яте, наявна негативна судова практика притягнення винних осіб за самовільне залишення військової частини або місця служби терміном до трьох діб до адміністративної відповідальності, що суперечить вимогам чинного законодавства. Так, наприклад, Чернігівським апеляційним судом (справа № 748/4141/23) було визнано законним рішення місцевого/районного суду щодо притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 4 ст. 172-11 КУпАП військовослужбовця, який самовільно залишив військову частину в умовах воєнного стану, з накладенням на нього стягнення у виді штрафу у розмірі 17 000 грн [13]. На жаль, такі рішення є непоодинокими. Проте слід відзначити і позитивну тенденцію щодо притягнення винних до відповідальності. Переважна більшість апеляційних судів скасовують рішення місцевих судів, що притягають до адміністративної відповідальності таких військовослужбовців. Так, наприклад, Запорізьким апеляційним судом (справа № 314/670/23) було скасовано постанову Вільнянського районного суду Запорізької області, котрою військовослужбовця було притягнуто до адміністративної відповідальності за самовільне залишення військової частини (ч. 4 ст. 172-11 КУпАП) та піддано адміністративному стягненню у вигляді штрафу в розмірі 17 000 грн. Оскільки вказане правопорушення було вчинено до правового пом'якшення кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини, апеляційний суд у своєму рішенні суд зазначив, що диспозиція ст. 172-11 КУпАП на момент вчинення правопорушення не передбачала відповідальність за вказане правопорушення в умовах воєнного стану і за вказане правопорушення мала настати винятково кримінальна відповідальність [12]. Тому рішення було скасоване. Аналогічний випадок стосується справи № 639/1382/23, що розглядалася Жовтневим районним судом міста Харків. За рішенням цього суду було скасовано притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовця, який самовільно залишив розташування військової частини 22.03.2023 та незаконно був відсутній 20 годин. Оскільки вказане правопорушення було вчинене на момент дії положення ККУ, де особа підлягала кримінальній відповідальності з моменту самовільного залишення військової частини або місця служби, матеріали справи були скеровані прокурору для вирішення питання про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку досудового розслідування [11].

Отже, позиція законодавця щодо пом'якшення кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах воєнного стану тривалістю до трьох діб, є доволі дискусійною з точки зору створення самим законодавцем прогалини у законодавстві щодо правової можливості притягнення винних осіб до відповідальності.

Така ситуація аж ніяк не забезпечила належного рівня військової дисципліни та не вплинула на зниження рівня військової злочинності.

Також виникла позиція юридичної невизначеності дій командирів, посадових органів досудового розслідування щодо належної кваліфікації девіантної поведінки військовослужбовця, який самовільно залишив військову частину або місце несення служби строком до трьох діб.

Створилася неоднозначна судова практика притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців за самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану.

Із пом'якшенням кримінальної відповідальності законодавцем не врегульовано питання кримінальної чи адміністративної відповідальності у разі вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану у разі відсутності/нез'явлення військовослужбовця на військовій/у службу строком до трьох діб.

Відсутній єдиний механізм вирішення справ щодо самовільного залишення

військової частини або місця несення служби терміном до трьох діб під час дії воєнного стану, що створює передумови для уникнення відповідальності за вчинення делінквентної поведінки у бойовій обстановці та тягне за собою утворення тяжких наслідків у підрозділах, що виконують бойові завдання з відсічі збройної агресії російської федерації.

Висновки. Отже, враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що дотримання військової дисципліни є основою для забезпечення обороноздатності нашої держави та відсічі агресора у сучасних умовах воєнного стану. Виконання поставлених завдань повинно здійснюватися беззаперечно та з дотриманням порядку і правил, встановлених військовими статутами та законодавством України.

Шалене зростання рівня військової злочинності, збільшення кількості вчинюваних військових кримінальних правопорушень, зокрема пов'язаних із порушенням військової дисципліни, потребують правового регулювання щодо забезпечення належного рівня військової дисципліни.

Необхідно усунути практику застосування притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців за самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану. Розглянути правові можливості щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення самовільного залишення військової частини або місця несення служби в умовах воєнного стану, унормувавши настання кримінальної відповідальності з моменту самовільного залишення військової частини або місця несення служби в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Аналітична доповідь щодо проблемних питань відповідальності військовослужбовців: аналіз ситуації (ідентифікації проблем та їх аналіз). Центр оборонних стратегій. 2023. 21 с. URL : <http://surl.li/olqcb>.
2. Гладченко Д. М. Правовий аналіз змін військових кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 407, 425 Кримінального кодексу України, внесених відповідно до Закону України від 13 липня 2023 р. № 3233-IX. *Нове українське право*. 2023. Вип. 4. С. 152–162.
3. Дручек О. В., Волуйко О. М. Військова дисципліна та військовий правопорядок: кореляція понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 261–265. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/60>.
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
5. Залужний просить Президента підписати закон про посилення відповідальності військових. *УКРІНФОРМ*. URL : <http://surl.li/olokm>.
6. Зауваження до проекту Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у каранті кримінальних правопорушень. URL : <http://surl.li/olqj>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
8. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
9. Ніколаєнко Т. Б. Забезпечення військового правопорядку заходами кримінально-правового впливу в умовах режиму воєнного стану в Україні: проблеми та шляхи вирішення // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. С. 493–524.* <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-22>.
10. Ніколаєнко Т. Б., Омельчук В. А. Кваліфікація кримінальних правопорушень: актуальні проблеми : підруч. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2022. 504 с.
11. Постанова судді Жовтневого районного суду м. Харків у справі № 639/1382/23 від 28.03.2023. URL : <http://surl.li/olykn>.
12. Постанова судді Запорізького апеляційного суду у справі № 314/670/23 від 18.04.2023. URL : <http://surl.li/olyka>.
13. Постанова судді Чернігівського апеляційного суду у справі № 723/1256/18 від 28.11.2023. URL : <http://surl.li/olyjx>.
14. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України (щодо усунення внутрішніх суперечностей у каранті кримінальних правопорушень)». URL : <http://surl.li/kczvq>.
15. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
16. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення

військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці : Закон України від 13.12.2022. URL : <http://surl.li/ewndb/>.

17. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень : Закон України від 13.07.2023. URL : <http://surl.li/kczvl>.

18. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999. URL : <http://surl.li/fajyl>.

19. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

20. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.

21. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 06.11.2023 № 734/2023. URL : <http://surl.li/oltaq>.

22. Фесенко О., Козакова І., Шнипко О. До питання про юридичну відповідальність за військові правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 74 (22). С. 237–243.

Надійшла до редакції 09.01.2024

Прийнято до опублікування 17.01.2024

References

1. Analitichna dopovid shchodo problemnykh pytan vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtziv: analiz sytuatsii (identyfikatsii problem ta yikh analiz) [Analytical report on problematic issues of responsibility of military personnel: situation analysis (identification of problems and their analysis)]. *Tsentr oboronnykh stratehii*. 2023. 21 p. URL : <http://surl.li/olqcb>. [in Ukr.].

2. Hladchenko, D. M. (2023) Pravovyi analiz zmin viiskovykh kryminalnykh pravoporushen, peredbachenykh st. st. 407, 425 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, vnesenykh vidpovidno do Zakonu Ukrainy vid 13 lypnia 2023 r. № 3233-IXh [Legal analysis of changes in military criminal offenses provided for in Art. Art. 407, 425 of the Criminal Code of Ukraine, introduced in accordance with the Law of Ukraine of July 13, 2023 No. 3233-IX]. *Nove ukrainske pravo*. Vyp. 4, pp. 152–162. [in Ukr.].

3. Druchek, O. V., Voluiko, O. M. (2023) Viiskova dystsyplina ta viiskovyi pravoporiadok: koreliatsiia poniat [Military discipline and military law and order: correlation of concepts]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 7, pp. 261–265. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/60>. [in Ukr.].

4. Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 roku [A single report on criminal offenses for January-December 2023]. *Ofis Heneralnoho prokurora*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].

5. Zaluzhnyi prosyt Prezydenta pidpysaty zakon pro posylennia vidpovidalnosti viiskovykh [Zaluzhnyi asks the President to sign the law on strengthening the responsibility of the military]. *UKRINFORM*. URL : <http://surl.li/olokm>. [in Ukr.].

6. Zauvazhennia do projektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo usunennia superechnosti u karanosti kryminalnykh pravoporushen [Notes to the Draft Law of Ukraine on Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine on Eliminating Contradictions in the Punishment of Criminal Offenses]. URL : <http://surl.li/olquj>. [in Ukr.].

7. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [The Code of Ukraine on Administrative Offenses] : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. [in Ukr.].

8. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine dated 06.28.1996]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. [in Ukr.].

9. Nikolaienko, T. B. (2023) Zabezpechennia viiskovoho pravoporiadku zakhodamy kryminalno-pravovoho vplyvu v umovakh rezhymu voiennoho stanu v Ukraini: problemy ta shliakhy vyrishennia [Ensuring military law and order by measures of criminal and legal influence in the conditions of the martial law regime in Ukraine: problems and solutions] // *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». 876 p., pp. 493–524. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-22>. [in Ukr.].

10. Nikolaienko, T. B., Omelchuk, V. A. (2022) Kvalifikatsiia kryminalnykh pravoporushen: aktualni problemy [Qualification of criminal offenses: current problems] : pidruch. Khmelnytskyi : Vydavnytstvo NADPSU. 504 p. [in Ukr.].

11. Postanova suddi Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Kharkiv u spravi № 639/1382/23 vid 28.03.2023 [Decision of the judge of the Zhovtnevy District Court of Kharkiv in case No. 639/1382/23 dated 03/28/2023]. URL : <http://surl.li/olykn>. [in Ukr.].

12. Postanova suddi Zaporizkoho apeliatsiinoho sudu u spravi № 314/670/23 vid 18.04.2023 [Decision of the judge of the Zaporizhzhya Court of Appeal in case No. 314/670/23 of April 18, 2023]. URL : <http://surl.li/olyka>. [in Ukr.].

13. Postanova sudu Chernihivskoho apeliatyynoho sudu u spravi № 723/1256/18 vid 28.11.2023 [Decision of the judge of the Chernihiv Court of Appeal in case No. 723/1256/18 dated November 28, 2023]. URL : <http://surl.li/olyjx>. [in Ukr.].

14. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin i dopovnen do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (shchodo usunennia vnutrishnikh superechnosteï u karanosti kryminalnykh pravoporushen)» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On Amendments and Supplements to the Criminal Code of Ukraine (regarding the elimination of internal contradictions in the punishment of criminal offenses)»]. URL : <http://surl.li/kczvq>. [in Ukr.].

15. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [About the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>. [in Ukr.].

16. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo osoblyvosteï nesennia viiskovoi sluzhby v umovakh voiennoho stanu chy v boioyii obstanovtsi [On making changes to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the specifics of military service under martial law or combat conditions] : Zakon Ukrainy vid 13.12.2022. URL : <http://surl.li/ewndb/>. [in Ukr.].

17. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo usunennia superechnosteï u karanosti kryminalnykh pravoporushen [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the elimination of inconsistencies in the punishment of criminal offenses] : Zakon Ukrainy vid 13.07.2023. URL : <http://surl.li/kczvl>. [in Ukr.].

18. Pro Dystsyplinarnyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy [About the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 24.03.1999. URL : <http://surl.li/fajyl>. [in Ukr.].

19. Pro oboronu Ukrainy [About the defense of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.12.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>. [in Ukr.].

20. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [About the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. [in Ukr.].

21. Pro prodovzhennia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini [On the extension of the martial law in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 06.11.2023 № 734/2023. URL : <http://surl.li/oltaq>. [in Ukr.].

22. Fesenko, O., Kozakova, I., Shnytko, O. (2022) Do pytannia pro yurydychnu vidpovidalnist za viiskovi pravoporushennia [To the question of legal responsibility for military offenses]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu. Seriya : Pravo*. Issue 74 (22), pp. 237–243. [in Ukr.].

ABSTRACT

Tetiana Nikolaienko, Oleh Osinskyi. Current issues of ensuring military discipline in the event of voluntary leaving a military unit or place of service under martial law: criminal legal aspect. The article examines problematic issues related to the practical application of the norms of the criminal law in the conditions of the legal regime of martial law, the irregularity of the process of bringing servicemen to criminal and administrative responsibility for voluntarily leaving a military unit or place of service during the legal regime of martial law.

The presence of gaps in the legislation diminishes the role of the commander (chief), makes it impossible to use the entire range of available powers to ensure the proper level of military discipline in subordinate units. Arbitrarily leaving a military unit or a place of service is an inadmissible delict in military ranks from the point of view of legal regulation, it creates obstacles to the performance of assigned tasks in the conditions of a combat situation, and causes the involvement of personnel from other areas of active hostilities.

In connection with this, the highlighted problematic issue should be resolved in a short period of time at the legislative level, further scientific research will contribute to the development of legislation on the issue of bringing military personnel to the appropriate type of legal responsibility, will contribute to the development of the role of the commander (chief) in military units, will play a preventive function in relation to committing voluntary desertion of a military unit or service by military personnel.

Keywords: *criminal liability, administrative offense, military discipline, voluntary abandonment of a military unit or place of service, legal regime of martial law.*

УДК 343.8:343.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-230-235

Михайло ПУЗИРЬОВ[©]
доктор юридичних наук, старший дослідник
(Національна академія Національної гвардії України, м. Харків, Україна)

Ліліана ЦЕРКУНИК[©]
кандидат юридичних наук
(Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна)

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Надано кримінологічну характеристику пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн. Наголошено, що стратегічно важливим питанням запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи Міністерства юстиції України є вивчення зарубіжного досвіду. Важливу роль у цьому процесі відіграє міжнародна інтеграція співпраці всіх країн світу щодо створення єдиної міжнародної наукової бази вивчення проблем пенітенціарної злочинності в місцях несвободи і пошуку оптимальних шляхів запобігання їй серед засуджених, ув'язнених і пенітенціарного персоналу.

Наведено детермінанти пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн, основними з яких належать: переповненість в'язниць, недостатнє їх фінансування, неправильна класифікація засуджених за режимом відбування покарання, неналежні матеріально-побутове та медико-санітарне забезпечення засуджених і ув'язнених, кримінальна (тюремна) субкультура тощо.

Ключові слова: пенітенціарна система, місця несвободи, установи виконання покарань, слідчі ізолятори, засуджені, ув'язнені, пенітенціарний персонал, порядок і умови виконання та відбування покарань, кримінальні правопорушення в пенітенціарній сфері, кримінологічна характеристика, пенітенціарна злочинність, детермінанти, умови тримання засуджених і ув'язнених, матеріально-побутове та медико-санітарне забезпечення засуджених і ув'язнених, кримінальна (тюремна) субкультура, організовані злочинні групи, насильство, запобігання, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Стратегічно важливим питанням запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи Міністерства юстиції України є вивчення зарубіжного досвіду. Важливу роль у цьому процесі відіграє міжнародна інтеграція співпраці всіх країн світу щодо створення єдиної міжнародної наукової бази вивчення проблем пенітенціарної злочинності в місцях несвободи і пошуку оптимальних шляхів запобігання їй серед засуджених, ув'язнених і пенітенціарного персоналу.

Ба більше, результатом дослідження зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи, якщо він заслуговує на це, має бути впровадження окремих його аспектів у національне законодавство країни і реалізація на практиці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Різні аспекти пенітенціарної злочинності в місцях несвободи як України, так і зарубіжних країн, досліджували такі вчені: А. Богатирьов, І. Богатирьов, О. Богатирьова, І. Боднар, В. Головіна, Б. Головін, О. Гумін, Т. Денисова, О. Джужа, В. Дрьомін, В. Коваленко, І. Колб, О. Колб, Д. Колодчин, В. Конопельський, І. Копотун, Т. Корнякова, Я. Ліховіцький, П. Михайленко, С. Мірошніченко, Ю. Орел, Ю. Орлов, Г. Радов, А. Степанюк, Я. Стрелюк, С. Царюк, О. Шкута, І. Яковець та ін.

Наукові доробки цих та інших фахівців містять низку системних положень та висновків щодо кримінологічної характеристики та заходів запобігання злочинності

© М. Пузирьов, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7814-9476>
mpuzyro@gmail.com

© Л. Церкуник, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6306-2650>
tserkunykova@gmail.com

засуджених, ув'язнених і пенітенціарного персоналу.

Проте, як свідчить дослідження наукової школи «Інтелект», ті пропозиції, що надають вітчизняні вчені у власних дослідженнях щодо запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи, не тільки не впроваджуються в діяльність місць несвободи Міністерства юстиції України, а, навпаки, ігноруються і не вивчаються персоналом цих закладів. За винятком хіба що вивчення пенітенціарної кримінології здобувачами вищої освіти Пенітенціарної академії України.

Метою статті є надання кримінологічної характеристики пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн.

Вклад основного матеріалу. З огляду на зарубіжний досвід запобігання пенітенціарній злочинності вітчизняні установи виконання покарань залишаються занадто консервативними, повільно адаптують свою діяльність до міжнародних стандартів поведінки із засудженими та ув'язненими, що призводить до вчинення як засудженими, так і пенітенціарним персоналом кримінальних правопорушень.

Зважаючи на те, що запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи ведеться здебільшого в ході реагування на вчинення кримінальних правопорушень з боку засуджених, ув'язнених або пенітенціарного персоналу, зростає потреба саме у вивченні зарубіжного досвіду з цього питання та визначенні, наскільки таке запобігання відповідає національним нормативно-правовим актам стратегічного планування у сфері реформування пенітенціарної системи [1].

Водночас положення національних програмних документів орієнтовані на такі доктринальні засади, що створюють позитивні передумови для впровадження позитивного зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності у вітчизняну практику функціонування місць несвободи, а саме:

- підвищення рівня формальних і практичних каналів комунікації між органами державної влади та європейськими й міжнародними партнерами;
- наближення українського законодавства до стандартів Європейського Союзу;
- подальше реформування пенітенціарної системи України шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань і поведінки із засудженими.

При цьому наявність численних наукових дискусій серед вітчизняних і зарубіжних учених щодо вивчення зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи та впровадження його у вітчизняну практику вказує як на актуальність проблеми, так і на потребу в її вирішенні.

Варто зазначити, що проблема запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи є актуальною для всіх держав світу. Тому варто погодитися з позицією вітчизняного вченого О. Некрасова про те, що неодмінною умовою успішної реалізації кримінальної та кримінально-виконавчої політики будь-якої країни є вжиття заходів щодо недопущення в місцях несвободи вчинення кримінальних правопорушень. Хоча, як зауважує вчений, цьому процесу можуть перешкоджати різні обставини, що мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Серед іншого – запобігання серед засуджених, до яких суд застосував покарання, вчиненню нового кримінального правопорушення [2, с. 161]. Грунтуючись на такій позиції дослідника, доходимо висновку, що кримінальне законодавство всіх держав містить норми про відповідальність за кримінально-протиправні посягання на встановлений порядок виконання та відбування покарань, а також за загальнокримінальні діяння, що вчиняються засудженими та ув'язненими в місцях несвободи.

Відзначаючи безперечну значущість раніше проведених досліджень зарубіжного досвіду запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи, зауважимо, що вони, на нашу думку, не вичерпують усього кола питань, що вимагають свого вирішення.

Тому поділяємо позицію вітчизняного вченого І. Богатирьова, який зауважує: передусім важливо розуміти, що не існує ідеальних правових систем, у яких проблема запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи позитивно вирішена. Їхня ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни певному етапу суспільного розвитку. В Україні останні два десятиліття відбувається ідеалізація права західного типу, незважаючи навіть на очевидні суттєві відмінності в історії формування цих правових систем [3, с. 9].

Саме тому, зважаючи на особливості кримінологічної характеристики

пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн, більшість національних законодавців диференціюють кримінальну відповідальність за діяння, вчинювані засудженими та ув'язненими у сфері пенітенціарних правовідносин (тобто ті, що посягають на встановлений порядок і умови виконання та відбування покарань), і за загальнокримінальні діяння, вчинювані в місцях несвободи.

При цьому законодавці держав однієї правової сім'ї, як правило, дотримуються уніфікованих підходів у відповідній юридичній техніці. Так, наприклад, проведений нами аналіз кримінальних кодексів у межах слов'янської правової сім'ї засвідчив, що більшість статей, котрі передбачають кримінальну відповідальність за порушення нормальної діяльності установ виконання покарань, схожі за конструкцією їхніх диспозицій. Водночас відмінності простежуються у родових об'єктах відповідних кримінальних правопорушень: в одних державах такі кримінальні правопорушення визнано посяганням на порядок управління, в інших – на інтереси правосуддя.

Отже, в результаті вивчення криминологічної характеристики пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн було встановлено, що в зарубіжних установах виконання покарань вчиняються як групова непокора засуджених, так і захоплення заручників і знищення майна. Причинами вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарних установах (детермінантами пенітенціарної злочинності), зокрема, США, є, як і в Україні, погані умови тримання засуджених і ув'язнених у місцях несвободи. До них належать: переповненість в'язниць, недостатнє їх фінансування, неправильна класифікація засуджених за режимом відбування покарання, неналежне матеріально-побутове та медико-санітарне забезпечення засуджених і ув'язнених тощо.

Із цього приводу вітчизняний учений І. Копотун, досліджуючи місця несвободи США, припускає, що низка чинників створює в середовищі засуджених відчуття втоми, песимізм і напруженість – зрештою це призводить до масових заворушень. Останні можуть спалахнути від «іскри», такої, наприклад, як погана їжа або чутки про насильство з боку тюремної адміністрації. Відповідно до цієї теорії обов'язково мають бути присутніми два елементи: підстава невдоволення та інцидент, що перетворює невдоволення у заворушення [4, с. 90]. Деякі вчені вважають, що масові заворушення в місцях позбавлення волі можуть виникнути з причини втручання адміністрації в соціальну систему засуджених.

Найбільше проблем із масовими заворушеннями в пенітенціарних установах у сучасному світі мають країни Латинської Америки. Тюремна система майже всієї Латинської Америки перебуває у кризі, котра, на думку численних експертів, викликана трьома причинами – переповненістю пенітенціарних установ, впливом організованих злочинних груп і відсутністю державних інвестицій. Навіть незважаючи на те, що у провідних країнах Латинської Америки (Чилі, Бразилії та Колумбії) побудовано нові тюрми, зазначені криминогенні проблеми залишаються, оскільки старі установи не закрили і вони продовжують використовуватися для тримання там засуджених і ув'язнених. Саме тому, за переконанням експертів, пріоритет має надаватися зниженню чисельності тюремного населення. У цьому контексті фахівці пропонують ширше застосовувати альтернативні покарання, такі як громадські роботи або електронний моніторинг, для тих, хто вчинив злочин вперше, і для засуджених за ненасильницькі злочини. Це, на думку експертів, надасть можливість розвантажити тюрми й уникнути «зараження» криміналом, «оскільки тюрми – це не що інше, як кримінальні університети» [5-6].

Загалом позитивно ставлячись до висловлених міжнародними експертами позицій, зазначимо, що такий зарубіжний підхід до нейтралізації загальних детермінантів пенітенціарної злочинності в місцях несвободи властивий і українській юридичній доктрині й правозастосовній практиці, особливо після прийняття у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України, із застосуванням якого пов'язують значне (у декілька разів) скорочення чисельності осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України. Нині суди України у межах альтернативно визначених санкцій тяжіють до застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Серед найпоширеніших і найтипівіших кримінальних правопорушень у пенітенціарній сфері – втечі з місць несвободи. Проте у світі наявні юрисдикції, в яких втеча не визнається кримінальним правопорушенням. Яскравий приклад – Швеція. Тому до особи, яка вчинила втечу або спробу втечі, там застосовуються дисциплінарні стягнення [7, с. 570]. Представники адміністрації шведських в'язниць пояснюють це

тим, що у людини є природний потяг до свободи, за який недоцільно її карати. У таких випадках строк покарання продовжується на термін перебування засудженого у розшуку [8, с. 113].

На думку зарубіжних учених, найпоширенішими детермінантами кримінальних правопорушень у місцях несвободи зарубіжних країн є:

– соціальна ізоляція засуджених, що сприяє відчуженню від зовнішнього світу і культурному розчаруванню засуджених, протиставленню «тюремного» світу соціуму, що викликає стигматизацію засудженого, призводить до прийняття ним ролі ізгоя. При цьому така особа, співвідносячи себе з іншими засудженими, протиставляє себе персоналу пенітенціарної установи. За цих умов прийняття радикальних ідей може сприйматися особою, з одного боку, як самоствердження особистості, бажання виділитися з натовпу (як протиставлення свого світогляду загальноприйнятим соціальним установкам, акт протесту проти свого існування в умовах ізоляції); а з іншого – як бажання долучитися до групи осіб, які відбувають покарання, заради солідарності, пошуку сенсу свого існування або захисту від посягань із боку інших засуджених. Канадський кримінолог А. Вільнер зауважує, що багато в чому саме почуття ізоляції й бажання забезпечити себе змушує засуджених шукати захист у групі собі подібних [9, с. 6];

– пріоритет асоціальних відносин у середовищі засуджених, котрі підживлюються тюремною субкультурою, що викликає почуття особистісної незахищеності. Це сприяє пошуку захисту шляхом вступу до групи, сформованої, як правило, за принципом етнічної, національної, релігійної приналежності, місцем проживання до засудження (земляцтвом) або інтересами. Сама тюремна субкультура, поділяючи засуджених на касти й визначаючи їх поведінку, призводить до об'єднання засуджених у неформальні групи. Як зазначає іспанський дослідник Х. Джордан, «у тюрмі, яка є ворожим середовищем, саме пошук емоційної близькості й необхідність захисту штовхають засуджених в екстремістські групи» [10, с. 212];

– наявність у пенітенціарних установах значної кількості осіб, схильних до агресивної поведінки, для яких заклики до розв'язання соціальних проблем (існуючих або уявних) за допомогою насильства є цілком прийнятним виходом [11, с. 103]. Причому кількість таких осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, пропорційно збільшується як унаслідок механізму психічного зараження, так і через постійну необхідність захищати свій особистий простір від інших засуджених;

– переповненість місць несвободи, коли скупченість засуджених на обмеженій території призводить до значного поширення радикальних ідей у такому середовищі. Це відбувається завдяки механізму психічного зараження, за яким на несвідомому рівні відбувається засвоєння установок і стереотипів навколишнього середовища, моделювання своєї поведінки відповідно до вимог неформальної групи [12, с. 61];

– одноманітність побуту засуджених та необхідність підпорядкування регламентованим вимогам представників адміністрації, що нерідко призводить як до протестних дій засуджених, так і до вияву потреби у зміні умов свого існування [13].

Висновки. Таким чином, проведений компаративний аналіз кримінологічної характеристики пенітенціарної злочинності в місцях несвободи зарубіжних країн дозволяє спрогнозувати схильність засудженого до вчинення кримінального правопорушення у місцях несвободи та можливість його входження до різних неформальних груп засуджених, урахувати індивідуальні чинники, що сприяють повторній криміналізації його особистості. Усе це допоможе персоналу місць несвободи спланувати індивідуально-профілактичну роботу серед засуджених і ув'язнених.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.
2. Некрасов О. О. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії втечі з місця позбавлення волі або з-під варті. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 161–168.
3. Богатирьов І. Г., Копотун І. М., Пузирьов М. С. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посіб. / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Київ: Ін-т крим.-вик. служби, 2013. 140 с.
4. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монограф. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

5. Oliver I., Salomón J. The Invisible Resistance to Latin America's Prison Systems. *WOLA: Advocacy for Human Rights in the Americas*. URL: <https://www.hrw.org/legacy/advocacy/prisons/americas.htm>.
6. Prisons in Latin America and the Caribbean. *Human Rights Watch Prison Project*. URL: <https://www.hrw.org/legacy/advocacy/prisons/americas.htm>.
7. Lindström P., Leijonram E. The Swedish prison system. *Prison policy and prisoners' rights: The protection of prisoners' fundamental rights in international and domestic law*. 2008. Vol. 42 of the Publications of the International Penal and Penitentiary Foundation. P. 559–570.
8. Лисодед О., Степанюк А. Умови відбування покарання у тюрмах Швеції. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6. С. 111–116.
9. Wilner A. From Rehabilitation to Recruitment. *True North in Canadian Public Policy*. 2010, October. Ottawa: The Macdonald-Laurier Institute for Public Policy. P. 6.
10. Jordan J. Procesos de radicalizacion yihadista en Espana. Analisis sociopolitico en tres niveles. *Revista de Psicologia Social*. 2009. № 24 (2). P. 212.
11. Homel R., Thomson C. Causes and prevention of violence in prisons. *Corrections criminology*. Sydney: Hawkins Press, 2005. P. 101–108.
12. A solution to prison overcrowding and recidivism: global positioning system location of parolees and probationers / Baker J., Donaldson J., Flynn E., etc. University of Maryland, 2002. 131 p.
13. Bates M. The Stanford Prison Experiment: 40 years later. *AAAS: American Association for the Advancement of Science*. URL: <https://www.aaas.org/stanford-prison-experiment-40-years-later>.

Надійшла до редакції 17.01.2024

Прийнято до опублікування 26.01.2024

References

1. Pro skhvalennya Stratehiyi reformuvannya penitentsiarnoyi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennya operatsiynoho planu yiyi realizatsiyi u 2022–2024 rokakh [On the approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and the approval of the operational plan for its implementation in 2022–2024] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 16.12.2022 № 1153-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>. [in Ukr.].
2. Nekrasov, O. O. (2013) Porivnyal'no-pravovyy analiz zarubizhnoho dosvidu kryminal'no-pravovoyi protydyiyi vtechi z mistysya pozbavlennya voli abo z-pid varty [Comparative legal analysis of foreign experience of criminal-legal resistance to escape from a place of deprivation of liberty or from custody]. *Pivdenoukrayins'kyi pravnychyy chasopys*. № 2, pp. 161–168. [in Ukr.].
3. Bohatyrov, I. H., Kopotun, I. M., Puzyrov, M. S. (2013) Porivnyal'ne kryminal'no-vykonavche parvo [Comparative criminal-executive law] : navch. posib. / za zah. red. I. H. Bohatyrova. Kyiv: In-t krym.-vyk. sluzhby, 140 p. [in Ukr.].
4. Kopotun, I. M. (2013) Zapobihannya zlochynam, shcho pryzvodyat' do nadzvychaynykh sytuatsiy u vypravnykh koloniyakh [Prevention of crimes leading to emergency situations in correctional colonies] : monohraf. Kyiv: PP «Zoloti vorota», 472 p. [in Ukr.].
5. Oliver I., Salomón J. The Invisible Resistance to Latin America's Prison Systems. *WOLA: Advocacy for Human Rights in the Americas*. URL: <https://www.hrw.org/legacy/advocacy/prisons/americas.htm>.
6. Prisons in Latin America and the Caribbean. *Human Rights Watch Prison Project*. URL: <https://www.hrw.org/legacy/advocacy/prisons/americas.htm>.
7. Lindström P., Leijonram E. (2008) The Swedish prison system. *Prison policy and prisoners' rights: The protection of prisoners' fundamental rights in international and domestic law*. Vol. 42 of the Publications of the International Penal and Penitentiary Foundation, pp. 559–570.
8. Lysodyed, O., Stepanyuk, A. (2003) Umovy vidbuvannya pokarannya u tyurmakh Shvetsiyi [Conditions of serving a sentence in prisons in Sweden]. *Visnyk prokuratury*. № 6, pp. 111–116. [in Ukr.].
9. Wilner, A. (2010) From Rehabilitation to Recruitment. *True North in Canadian Public Policy*, October. Ottawa: The Macdonald-Laurier Institute for Public Policy, p. 6.
10. Jordan, J. (2009) Procesos de radicalizacion yihadista en Espana. Analisis sociopolitico en tres niveles. *Revista de Psicologia Social*. № 24 (2), p. 212.
11. Homel, R., Thomson, C. (2005) Causes and prevention of violence in prisons. *Corrections criminology*. Sydney: Hawkins Press, pp. 101–108.
12. A solution to prison overcrowding and recidivism: global positioning system location of parolees and probationers / Baker J., Donaldson J., Flynn E., etc. University of Maryland, 2002. 131 p.
13. Bates, M. The Stanford Prison Experiment: 40 years later. *AAAS: American Association for the Advancement of Science*. URL: <https://www.aaas.org/stanford-prison-experiment-40-years-later>.

ABSTRACT

Mykhailo Puzyrov, Liliana Tserkunyk. Criminological description of penitentiary crime in places of unfreedom in foreign countries. The article deals with the criminological description of penitentiary crime in places of unfreedom in foreign countries.

The authors have emphasized that a strategically important issue of prevention of penitentiary crime in places of deprivation of liberty of the Ministry of Justice of Ukraine is the study of foreign

experience. An important role in this process is played by the international integration of the cooperation of all countries of the world to create a single international scientific base for studying the problems of penitentiary crime in places of deprivation of liberty and finding optimal ways to prevent it among convicts, prisoners and penitentiary staff.

A number of doctrinal principles that create positive prerequisites for the introduction of positive foreign experience in the prevention of penitentiary crime into the domestic practice of the functioning of places of detention are highlighted, namely: 1) raising the level of formal and practical channels of communication between state authorities and European and international partners; 2) approximation of Ukrainian legislation to European Union standards; 3) further reform of the penitentiary system of Ukraine by introducing international experience of penitentiary activities and the requirements of European standards in the field of execution of punishments and treatment of convicts into the practice of penal institutions.

The conducted comparative study showed that the majority of national legislators differentiate criminal liability for acts committed by convicts and prisoners both in the field of penitentiary legal relations (that is, those that encroach on the established procedure and conditions for the execution and serving of punishments), and for general criminal acts committed in places of imprisonment. At the same time, the legislators of the states of the same legal family, as a rule, adhere to unified approaches in the relevant legal technique.

Determinants of penitentiary crime in places of deprivation of liberty in foreign countries are shown, the main ones of which include: overcrowding of prisons, their insufficient funding, incorrect classification of convicts according to the regime of serving the sentence, inadequate material, household and medical and sanitary support for convicts and prisoners, criminal (prison) subculture etc.

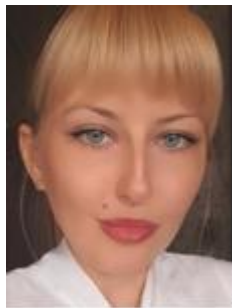
Keywords: *penitentiary system, places of unfreedom, penal institutions, pretrial detention centers, convicts, prisoners, penitentiary staff, order and conditions of execution and serving of sentences, criminal offenses in the penitentiary sphere, criminological characteristics, penitentiary crime, determinants, conditions of detention of convicts and prisoners, material, household and health care for convicts and prisoners, criminal (prison) subculture, organized criminal groups, violence, prevention, foreign experience.*

УДК 340.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-235-240

Сергій БАБАНИН[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

Юлія ТКАЧ[©]
ад'юнкТ

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ДОСТУП ДО МЕДІАЦІЇ ОСІБ, ЯКІ ТРИМАЮТЬСЯ ПІД ВАРТОЮ

Розглянуто можливості доступу до медіації осіб, які тримаються під вартою. Визначено, що Закон України «Про медіацію» передбачає можливість проведення медіації під час досудового розслідування та судового провадження з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Законодавство України, що регулює підстави та порядок тримання особи під вартою, не містить заборон щодо участі такої особи у медіації. Проте залишається неврегульованим порядок надання доступу до медіації особам, які тримаються під вартою, що робить фактично неможливим проведення медіації за участю ув'язненого. Запропоновано зміни та

© С. Бабанін, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8424-8825>

babanin-s@ukr.net

© Ю. Ткач, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4078-7509>

sara782@ukr.net

доповнення до окремих нормативно-правових актів із метою врегулювання вищезазначеного питання, зокрема, до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення».

Ключові слова: *медіація, тримання під вартою, онлайн-медіація, попереднє ув'язнення, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий.*

Постановка проблеми. Закон України «Про медіацію» визначає сфери дії цього акта. Зокрема, вона поширюється на конфлікти (спори) у кримінальних провадженнях із метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Цим законом визначено, що медіація може бути проведена під час досудового розслідування, судового провадження або під час виконання рішення суду (частини 1, 2 ст. 3) [1].

Таким чином, підозрюваний (обвинувачений) як учасник кримінального провадження має право на врегулювання конфлікту (спору), що виник у зв'язку зі вчиненням ним кримінального правопорушення, з потерпілим шляхом проведення процедури медіації у порядку, визначеному Законом України «Про медіацію».

КПК України встановлює перелік запобіжних заходів, що можуть застосовуватися до підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування та судового провадження з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків. До таких заходів належать: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт та тримання під вартою (ч. 1 ст. 176) [2].

Найбільшу кількість обмежень прав підозрюваного, обвинуваченого та фактичних можливостей здійснювати ними ті чи інші дії передбачає порядок забезпечення тримання таких осіб під вартою. При цьому Закон України «Про попереднє ув'язнення» [3], КПК України та інші нормативно-правові акти не визначають особливостей доступу до медіації осіб, які тримаються під вартою. Не врегульовано це питання і Законом України «Про медіацію».

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання врегулювання процедури медіації на законодавчому рівні та впровадження її у процес вирішення конфліктів (спорів) було предметом досліджень таких учених, як Р. Аракелян, І. Грицюк, Т. Денисова, Д. Ковриженко, О. Коваленко, Н. Крестовська, В. Маляренко, О. Можайкіна, С. Олійник, Т. Подковенко, В. Трубніков, В. Топчій та ін.

Проте питання забезпечення доступу до медіації осіб, які тримаються під вартою, є малодослідженим.

Метою статті є визначення підстав і порядку доступу до медіації осіб, які тримаються під вартою, та формулювання пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення цієї процедури.

Виклад основного матеріалу. Оскільки механізм реалізації права особи, яка тримається під вартою, на доступ до медіації не врегульований окремими правовими нормами, доцільним є дослідження такої можливості в межах наявних прав таких осіб.

Ч. 1 ст. 6 Закону України «Про попереднє ув'язнення» визначає, що особи, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, мають обов'язки і права, встановлені законодавством для громадян України, з обмеженнями, що передбачені цим законом та іншими нормативно-правовими актами.

Законодавство України, зокрема, Закон України «Про попереднє ув'язнення», КПК України, Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України [4], не передбачає обмежень доступу до процедури медіації осіб, які тримаються під вартою.

Проте в умовах відсутності нормативного регулювання процедура медіації за участю ув'язненого може відбуватись у межах наявних можливостей цих осіб, передбачених вищезазначеним законодавством.

Закон України «Про медіацію» не встановлює формальних вимог до способу, місця проведення медіації, кількості її учасників. Практика, що наразі склалася в Україні, дозволяє виділити дві основні організаційні форми проведення такої процедури – офлайн та онлайн. При цьому кожна із зазначених форм має свої особливості як стосовно організації, так і безпосереднього проведення. Аналіз положень законодавства, що регулює тримання осіб під вартою, дозволяє стверджувати про відсутність законодавчих обмежень доступу таких осіб до обох форм проведення медіації.

Водночас така форма проведення медіації за участю ув'язненого, як офлайн, організаційно, на наш погляд, є значно складнішою порівняно з онлайн.

Стаття 12 Закону України «Про попереднє ув'язнення» регулює порядок

надання побачень особам, взятим під варту. Згідно з ч. 1 цієї статті побачення з родичами або іншими особами може надавати взятим під варту адміністрація місця попереднього ув'язнення лише з письмового дозволу слідчого або суду, котрі здійснюють кримінальне провадження, не менше трьох разів на місяць. Тривалість побачення встановлюється від однієї до чотирьох годин.

До проведення медіації залучаються мінімум три особи – дві сторони та медіатор. Проте коло не обмежене – сторін медіації може бути і три, і більше. При цьому кожна зі сторін може пропонувати за домовленістю з іншими сторонами залучення інших учасників медіації – представників сторін, законних представників, захисників, перекладачів, експертів та інших осіб.

Дозвіл на допуск усіх залучених учасників медіації до місця попереднього ув'язнення учасника медіації, який тримається під вартою, повинен надавати слідчий або суд, котрі здійснюють кримінальне провадження.

Зазначена вимога дублюється і в розділі VII Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України.

Згідно з п. 3 глави 1 розділу VII зазначених Правил на підставі письмового дозволу слідчого або суду, котрі здійснюють кримінальне провадження, адміністрація слідчого ізолятора надає короткострокові побачення, що за її рішенням проводяться у відкритих (без суцільного розмежувального скла та переговорного пристрою) або закритих (через суцільне розмежувальне скло та переговорний пристрій) умовах [4].

Оскільки при проведенні медіації організаційні моменти узгоджуються медіатором зі сторонами медіації, то відкриті чи закриті умови слідчого ізолятора загалом не впливають на можливість проведення медіації.

Основним організаційним питанням для медіатора у разі проведення офлайн медіації за участю ув'язненого є отримання письмового дозволу слідчого або суду, котрі здійснюють кримінальне провадження, про допуск на територію слідчого ізолятора як самого медіатора, так і інших учасників медіації.

Стаття 222 КПК України закріплює положення про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування без письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим.

Хоча це положення КПК України безпосередньо не стосується проведення медіації, воно може виступати формальною підставою відмови слідчим або судом у наданні письмового дозволу медіатору та іншим учасникам медіації про допуск на територію слідчого ізолятора.

Одним із принципів медіації, закріплених Законом України «Про медіацію», є принцип конфіденційності, сутність якого полягає у тому, що медіатор та інші учасники медіації, а також суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, не мають права розголошувати конфіденційну інформацію, якщо інше не встановлено законом або якщо всі сторони медіації не домовилися у письмовій формі про інше (ч. 1 ст. 6).

При здійсненні процедури медіації можуть виникати ситуації, за яких одні її учасники не повинні без згоди інших учасників мати доступ до тієї чи іншої інформації (наприклад, у разі прохання однієї сторони повідомити певну інформацію іншій стороні за відсутності інших учасників медіації (законних представників, захисників, перекладачів, експертів та ін.). У цьому випадку медіаторові необхідно забезпечити дотримання принципу конфіденційності, тобто запропонувати іншим учасникам медіації перейти до іншого приміщення. В умовах слідчого ізолятора такі дії потребують залучення працівників цієї установи, що також вимагає узгодження з її адміністрацією.

Узгодження медіатором вищезазначених та інших організаційних питань зі слідчим, судом, адміністрацією слідчого ізолятора робить проведення офлайн-медіації за участю ув'язненого якщо не неможливою, то вкрай складною процедурою.

Одним із можливих шляхів спрощення наведеної форми проведення медіації з ув'язненим є, на наш погляд, використання непрямої (човникової) медіації, під час якої посередники передають інформацію від однієї сторони до іншої, однак безпосередня зустріч сторін, що конфліктують, для обговорення умов проведення медіації та укладення угоди про примирення не відбувається [5].

За умови проведення такої медіації медіатору достатньо одноособово спілкуватися з ув'язненим у слідчому ізоляторі, а з усіма іншими учасниками медіації спілкування може відбуватись у будь-якому іншому місці.

У такому варіанті проведення медіації щодо примирення підозрюваного

(обвинуваченого), який тримається під вартою, та потерпілого для медіатора необхідним є отримання письмового дозволу слідчого або суду, котрі здійснюють кримінальне провадження, про допуск на територію слідчого ізолятора лише його самого.

Водночас такий підхід не дозволяє реалізувати всі можливості вирішення конфлікту (спору) шляхом медіації, оскільки сторону чи сторони цього конфлікту (спору) може не влаштувати човникова медіація.

Іншим можливим варіантом проведення медіації за участю ув'язненого є формат онлайн. Така форма проведення процедури медіації також не врегульована законодавством України, а тому можливість її використання визначається межами наявних прав осіб, які тримаються під вартою.

Серед прав осіб, взятих під варту, що визначені ст. 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення», немає права доступу таких осіб до глобальної мережі Інтернет. Ст. 13 цього Закону визначає, що особи, взяті під варту, можуть листуватися з родичами та іншими громадянами, а також підприємствами, установами, організаціями з письмового дозволу особи або органу, які здійснюють кримінальне провадження.

Оскільки законодавством України не закріплено право ув'язнених на доступ до глобальної мережі Інтернет, проведення онлайн-медіації за їхньою участю фактично є неможливим без внесення змін та доповнень до відповідних нормативно-правових актів.

З іншого боку, технічно проведення онлайн-медіації за участю ув'язнених, які перебувають у слідчих ізоляторах, є можливим.

Правилами внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, на виконання закріпленого ч. 1 ст. 107 Кримінально-виконавчого кодексу України права засуджених до позбавлення волі на користування глобальною мережею Інтернет [6], передбачено можливість надання засудженим доступу до цього ресурсу.

Розділом I Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет визначається, що для надання засудженим можливості доступу до глобальної мережі Інтернет адміністрація установи виконання покарань чи слідчого ізолятора забезпечує оптимальний спосіб підключення установи до провайдера, котрий надає послуги доступу до Інтернету. Для надання засудженим можливості користуватися послугою доступу до Інтернету та відправляти онлайн-звернення допускається використання спеціалізованих технічних пристроїв із відповідним програмним забезпеченням, а також планшетного комп'ютера без можливості апаратної підтримки будь-яких видів SIM-карт із програмно заблокованими камерами [7].

Отже, адміністрація слідчого ізолятора має технічну можливість надати доступ особі, яка тримається під вартою, до мережі Інтернет для участі в онлайн-медіації.

Про технічну можливість проведення онлайн-медіації за участю ув'язненого опосередковано свідчать і положення КПК України, що визначають підстави та порядок проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232) та проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження (ст. 336).

Так, згідно з ч. 3 ст. 232 КПК України використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій має забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання до осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, і отримувати від них відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України.

Майже тотожні вимоги до технічних засобів і технологій при проведенні процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження закріплені ч. 3 ст. 336 КПК України.

Проведення процедури онлайн-медіації з особою, яку тримають під вартою, потребуватиме узгодження низки організаційних питань, серед яких: узгодження дозволу на проведення онлайн-медіації та переліку її учасників із особою або органом, котрі здійснюють кримінальне провадження; узгодження графіку її проведення з адміністрацією слідчого ізолятора; з'ясування технічної можливості учасників медіації брати участь у такому заході тощо.

Висновки. Закон України «Про медіацію» визначає можливість проведення медіації під час досудового розслідування та судового провадження з метою примирення

потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Законодавство України, що регулює підстави та порядок тримання особи під вартою, не містить заборон щодо участі такої особи у медіації.

Проте у національному законодавстві відсутній врегульований порядок надання доступу до медіації особам, які тримаються під вартою, що робить фактично неможливим проведення медіації за участю ув'язненого.

Пропонуємо внести зміни та доповнення до окремих нормативно-правових актів із метою врегулювання вищезазначеного питання:

1. У КПК України доповнити частину 3 статті 42 пунктом 19 такого змісту: «на примирення з потерпілим шляхом проведення медіації, у тому числі за рахунок держави у випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги. Підозрюваний, обвинувачений, який тримається під вартою, має право на проведення онлайн-медіації з використанням мережі Інтернет, доступ до якої зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення»;

2. Перше речення абзацу першого частини 1 статті 469 КПК України доповнити після слова «обвинуваченого» конструкцією «, у тому числі під час проведення медіації»;

3. Частину 1 статті 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення» доповнити абзацом такого змісту: «на проведення онлайн-медіації для примирення з потерпілим з використанням мережі Інтернет, доступ до якої зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення».

Список використаних джерел

1. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

3. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 червня 1993 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>.

4. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : наказ Міністерства юстиції України від 14.06.2019 № 1769/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text>.

5. Подковенко Т. Моделі медіації та механізм її здійснення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 3(23). С. 12–20. URL : <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1044>.

6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

7. Про затвердження Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет : наказ Міністерства юстиції України від 19.10.2017 № 3233/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17#Text>.

Надійшла до редакції 02.01.2024

Прийнято до опублікування 10.01.2024

References

1. Pro mediatsiyu [On mediation] : Zakon Ukrainy vid 16 lystopada 2021 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. [in Ukr.].

2. Kryminalnyu protsesualnyu kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13 kvitnya 2012 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

3. Pro poperednye uvyaznennya [On Pretrial Detention] : Zakon Ukrainy vid 30 chervnya 1993 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>. [in Ukr.].

4. Pro zatverdzhennya Pravyl vnutrishnoho rozporядku slidchykh izolyatoriv Derzhavnoyi kryminalno-vykonavchoyi sluzhby Ukrainy [On the approval of the Rules of the internal procedure of pretrial detention centers of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine] : nakaz Ministerstva yustytysiyi Ukrainy vid 14.06.2019 № 1769/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text>. [in Ukr.].

5. Podkovenko, T. (2020) Modeli mediatsiyi ta mekhanizm yiyi zdiysnennya [Models of mediation and the mechanism of its implementation]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 3(23), pp. 12–20. URL : <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1044>. [in Ukr.].

6. Kryminalno-vykonavchyy kodeks Ukrainy [The Criminal and Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11 lypnya 2003 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennya Poryadku orhanizatsiyi nadannya zasudzhenym dostupu do hlobalnoyi

merzhi Internet [On the approval of the Procedure for the organization of providing convicts with access to the global Internet] : nakaz Ministerstva yustytstsiyi Ukrainy vid 19.10.2017 № 3233/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Serhii Babanin, Yuliia Tkach. Access to mediation for persons kept in custody. The article examines the possibilities of access to mediation for persons in custody. It was determined that the Law of Ukraine «On Mediation» provides for the possibility of mediation during pre-trial investigation and court proceedings with the aim of reconciling the victim with the suspect (accused). The practice that has developed in Ukraine today allows us to distinguish two main organizational forms of conducting the mediation procedure – offline and online. Each of these forms has its own peculiarities of both organization and direct implementation. An analysis of the provisions of the legislation regulating the detention of persons in custody allows us to assert that there are no legal restrictions on the access of such persons to both forms of mediation. However, this legislation does not regulate the procedure for granting access to mediation to persons in custody, which makes it practically impossible to conduct mediation with the participation of a prisoner.

Conducting offline mediation with the participation of a prisoner is organizationally a much more complex form compared to the organization of this procedure online. Conducting an online mediation procedure with a person in custody will require coordination of a number of organizational issues, including: coordination of a permit to conduct online mediation and a list of its participants with the person or body conducting criminal proceedings; coordination of the schedule of its implementation with the administration of the detention center; clarification of the technical possibility of mediation participants to participate in this event, etc. The article proposes changes and additions to individual legal acts aimed at resolving the above-mentioned issue, in particular, to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Pretrial Detention».

Keywords: *mediation, detention, online mediation, preliminary detention, suspect, accused, victim.*

УДК 351.749(851)

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-240-248

Андрій БАСКО[©]

доктор філософії в галузі права,
докторант

(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОЄКТУ «ОФІЦЕР СЛУЖБИ ОСВІТНЬОЇ БЕЗПЕКИ» ЯК ФОРМА ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ З ПОЛІЦІЄЮ В ПЕРІОД РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Досліджено передумови, правові засади та шляхи впровадження спільного проєкту МВС, МОН, органів місцевого самоврядування щодо створення безпекового середовища в освітніх закладах, а саме: «Офіцер служби освітньої безпеки».

Встановлено, що запровадження в закладах освіти посади поліцейського охорони закладів освіти є одним із шляхів реалізації Концепції безпеки закладів освіти, схваленої розпорядженням уряду України 07 квітня 2023 р. Метою створення цієї посади є забезпечення безпечного перебування і навчання учнів (дітей) у закладах загальної середньої освіти, надання їм допомоги у разі надзвичайних подій, недопущення, виявлення та припинення порушень публічного порядку та безпеки в межах цього закладу у взаємодії з його адміністрацією.

Акцентовано, що основними завданнями такого поліцейського стане: виявлення порушників правил перебування в закладі освіти, вжиття заходів щодо припинення їхньої поведінки та притягнення до відповідальності; надання учасникам освітнього процесу інформації щодо об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту закладу освіти (бомбосховища, аварійних виходів та ін.); забезпечення учасникам освітнього процесу можливості швидкого доступу до бомбосховища; вжиття евакуаційних заходів у випадку виявлення небезпечних предметів, загрози життю та здоров'ю учасникам освітнього процесу; здійснення заходів щодо

© А. Баско, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-9858-257X>

777_av@ukr.net

недопущення вживання в закладі освіти спиртних (алкогольних) напоїв та наркотичних засобів; вжиття заходів профілактики, припинення цькування (булінгу) стосовно дитини в закладі освіти та за його межами; вжиття заходів профілактики, припинення насильства стосовно дитини в закладі освіти та за його межами.

Обґрунтовано положення про необхідність визначення повноважень офіцера як у його посадовій інструкції, так і в Паспорті безпеки закладу освіти; звернено увагу на необхідність урегулювання взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку (в тому числі щодо створення безпекового середовища в закладах освіти) у відповідному Положенні.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, поліція, публічна безпека і порядок, взаємодія, форми взаємодії, проєкт «Офіцер служби освітньої безпеки», напрями впровадження.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів діяльності органів публічної влади є забезпечення прав і свобод дітей, оскільки діти є найбільш незахищеною групою населення, що відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів потребує вироблення ефективної системи захисту прав і свобод на державному рівні. Важлива роль у цих процесах належить органам Національної поліції, котрі повинні приділяти підвищену увагу питанням формування спільно з представниками влади, громади та суспільства єдиного безпекового простору, охорони та захисту прав і свобод дітей, профілактики адміністративних та кримінальних правопорушень, учинених дітьми та вчинених щодо дітей, зниження рівня дитячої бездоглядності, жебрацтва, наркоманії, втягнення дітей у злочинну діяльність, а також зменшення випадків жорстокого поводження з дітьми та торгівлі ними. Таким чином, саме органи Національної поліції є основним суб'єктом, на який покладається обов'язок щодо ефективної реалізації державної політики у напрямі зниження рівня дитячої злочинності, мінімізації випадків вчинення протиправних дій щодо дітей та удосконалення існуючої системи профілактики правопорушень серед дітей.

Одним із головних завдань поліцейського в умовах збройної агресії росії є створення безпечнішого середовища у навчальних закладах, убезпечення дітей від знаходження в місцях підвищеної небезпеки, надання допомоги для швидкого доступу до укріттів, надання допомоги дитині, яка втратила зв'язок із рідними, забезпечення надання домедичної допомоги та психологічної підтримки у випадку необхідності та вжиття інших заходів, спрямованих на захист прав дитини. Саме з метою реалізації таких завдань поліції за спільної ініціативи Кабінету Міністрів України, органів місцевого самоврядування та МВС України при підтримці Президента України було запропоновано започаткувати пілотний проєкт «Офіцер служби освітньої безпеки» (далі – СОБ) із подальшим його впровадженням як структурної одиниці підрозділів Національної поліції. Мета проєкту – захистити дітей у школах в умовах повномасштабної війни та створити безпекове середовище після війни. Як слушно зазначається у ЗМІ, «важливо, що при цьому офіцер служби освітньої безпеки – це не охоронець, а фахівець з питань безпеки в освітньому закладі, окрім поліцейських навичок та виконання протоколу безпеки, він матиме знання з психології дитини, аби розуміти її та за потреби вчасно допомогти та вжити необхідних заходів, офіцери СОБ стануть медіаторами між адміністраціями шкіл, батьківськими комітетами й дітьми та разом із педагогами працюватимуть над створенням безпечного середовища для дітей» [1].

Слід відмітити, що перші спроби у цьому напрямі були здійснені починаючи з 2016–2017 навчального року у навчальних закладах міст Івано-Франківськ, Львів, Одеса та Київ, коли було впроваджено експериментальну модель співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції»; поступово ця практика розповсюдилась і в інших містах України. Метою експериментальної моделі було сприяння діяльності навчальних закладів щодо профілактики правопорушень серед дітей та забезпечення безпечного навчального середовища, однак на сьогодні діяльність шкільного офіцера поліції зводиться до профілактичної діяльності поліцейських переважно підрозділів ювенальної превенції, які закріпленні за відповідними закладами освіти, та проведення роз'яснювальної роботи серед дітей, однак така діяльність не забезпечує безпеку дітей в умовах воєнного часу.

Слід зазначити, що ідея посилення безпеки в освітньому середовищі, що є прототипом запровадження посади офіцера СОБ, пролунала 21.07.2022 в етері телемарафону «Єдині новини» з вуст Міністра внутрішніх справ Д. Монастирського, який повідомив, що МВС України ініціюватиме масштабування проєкту «Спеціаліст з

безпеки в освітньому середовищі» стосовно діяльності у закладах освіти вихователя безпеки – посадової особи територіальної громади [2]. Але проєктом передбачалося, що вихователь безпеки (спеціаліст з безпеки в освітньому середовищі) має бути не поліцейським, а цивільним фахівцем, вихователем, який після відповідного відбору і навчання на базі навчальних закладів системи МВС працюватиме у навчальних закладах територіальних громад – учасниць програми.

Однак подальші агресивні дії росії, що супроводжуються постійними обстрілами населених пунктів України, створюють загрозу, зокрема, безпеці дітей, у зв'язку з чим вищезгадані ідеї трансформувалися в необхідність забезпечення безпеки в освітніх закладах саме поліцейськими, що і зумовило потребу у запровадженні проєкту «Офіцер служби освітньої безпеки».

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику окремих питань взаємодії органів місцевого самоврядування та Національної поліції в Україні, зокрема щодо впровадження спільних проєктів (шкільного поліцейського, громадського інспектора дорожнього руху, спеціаліста у сфері безпеки та ін.), досліджували на монографічному рівні: О. Бандурка, О. Безпалова, О. Джафарова, О. Кобзар, Р. Миронюк, О. Мердова, М. Лошицький, О. Негодченко, В. Сокурєнко, В. Фатхутдінов, О. Юнін та ін. [3–11]. Сучасні проблеми діяльності органів місцевого самоврядування в умовах військового управління та форми взаємодії з поліцією й іншими правоохоронними органами щодо створення безпекового середовища досліджували О. Батраченко, А. Крищенко, М. Корнієнко, О. Лялюк, Т. Пługатар, С. Лелет та окремі зарубіжні автори, зокрема G. Meershoek [12–17].

Водночас питання ефективності взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції у сфері забезпечення життєдіяльності регіону та створення безпекового середовища в умовах воєнного стану висвітлені недостатньо та потребують більш широкого дослідження.

У зв'язку з вищезазначеним **метою** статті є дослідження правового статусу та повноважень офіцера служби освітньої безпеки. Для цього необхідно вирішити таку завдання: визначити правові засади діяльності офіцера служби освітньої безпеки, з'ясувати комплекс та межі його повноважень, встановити форми взаємодії з керівниками освітніх закладів, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами, діяльність яких дотична до створення безпекового середовища в освітніх закладах.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено вище, проєкт «Офіцер служби освітньої безпеки» є новою формою взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції, основною підставою створення та запровадження якої став початок повномасштабної війни, що зумовило необхідність винайдення шляхів покращення безпекового середовища в публічних місцях, особливо у закладах освіти України (передусім школах, ліцейх, коледжах), де отримують освіту діти.

Запровадження цього проєкту здійснено на виконання Концепції безпеки закладів освіти, що була схвалена на засіданні уряду 07 квітня 2023 р. [18] на виконання норм Конституції України, національного та міжнародного законодавства щодо захисту прав дітей [19–22]. У концепції визначено основні ключові проблеми безпеки закладів освіти та організації безпечного освітнього середовища в Україні, зокрема: «недостатня кількість об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту закладів освіти; низький рівень відповідності об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту закладів освіти вимогам щодо необхідної місткості таких об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту та кількості евакуаційних виходів, наявності водопостачання, водовідведення, вентиляції, обігріву, освітлення, засобів зв'язку та Інтернету, засобів надання медичної допомоги, доступності для маломобільних груп населення, а також можливості організації у таких об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту освітнього процесу; низький рівень дотримання вимог законодавства з питань пожежної та техногенної безпеки закладів освіти; застаріла нормативно-правова база у сфері цивільного захисту в частині створення безпечних умов перебування у закладах освіти здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних працівників, адміністрації та інших працівників; відсутність у закладах освіти систем зовнішнього та внутрішнього відеоспостереження; недоступність більшості закладів освіти та захисних споруд цивільного захисту при закладах освіти для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення; відсутність необхідної кількості шкільних автобусів для підвезення

здобувачів освіти та педагогічних працівників до/із закладів загальної середньої освіти; недостатній рівень обізнаності учасників освітнього процесу про їх права, обов'язки та відповідальність; низький рівень обізнаності дітей щодо кіберзагроз та формування безпечної поведінки в Інтернеті; неготовність учасників освітнього процесу до дій в умовах надзвичайних ситуацій, бойових дій; відсутність у працівників закладів освіти навичок надання домедичної допомоги, забезпечення психологічної підтримки здобувачів освіти; обмежений доступ до послуг з охорони психічного здоров'я та психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу під час навчання та роботи з урахуванням впливу військової агресії на їх психічне здоров'я; відсутність комплексної інфраструктури психоемоційної підтримки та психологічної допомоги учасникам освітнього процесу; недостатність умов для інклюзивного навчання та підтримки в освітньому процесі здобувачів освіти, які цього потребують, відповідно до нових безпекових умов» [18].

У концепції зроблено акцент на необхідності вирішення низки проблем безпекового середовища в закладах освіти, котрі покладаються на органи Національної поліції в межах їх повноважень, визначених Законом України «Про Національну поліцію» [23], а саме: відсутність встановленого порядку організації охорони закладів освіти, зокрема із залученням органів поліції охорони (зі встановленням комплексу тривожної сигналізації) з підключенням до пунктів централізованого спостереження та реагування; відсутність належної організації пропускового режиму в закладах освіти (огорожі, стаціонарних металодетекторів, системи контролю доступу); недостатній рівень охоплення закладів освіти превентивними поліцейськими послугами, що спрямовані на запобігання та попередження вчинення правопорушень; незнання учасниками освітнього процесу правил безпечної поведінки в побуті та правил дорожнього руху.

Одним зі шляхів створення безпечної інфраструктури закладів освіти визначено забезпечення в установленому порядку охорони закладів освіти із залученням поліції охорони, встановлення у закладах освіти комплексу тривожної сигналізації з підключенням до пунктів централізованого спостереження та реагування, встановлення стаціонарних металодетекторів, облаштування необхідних огорож та здійснення інших інфраструктурних заходів щодо організації безпеки закладів освіти.

Завданням концепції, покладеним на Національну поліцію, котре спрямоване на ефективне попередження та протидію негативним безпековим явищам в освітньому середовищі, є: «посилення поліцейської присутності у закладах освіти з наданням ефективних поліцейських послуг щодо недопущення вчинення правопорушень учасниками освітнього процесу та стосовно них; запровадження системи раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу, ризику нападу на заклад освіти або іншої небезпеки; впровадження алгоритму дій у разі виникнення небезпечних ситуацій, виявлення вибухонебезпечних та інших підозрілих предметів у закладі освіти; удосконалення нормативно-правової бази у сфері громадської безпеки в частині підвищення ефективності попередження та недопущення вчинення правопорушень в закладах освіти» [18].

Для забезпечення реалізації положень концепції щодо посилення поліцейської присутності у закладах освіти 22 грудня 2023 р. Кабінетом Міністрів України затверджено постанову № 1364 «Про внесення зміни до категорій об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах» [24].

Згадана постанова передбачає, що заклади освіти державної і комунальної форм власності охоронятиме поліція охорони. Постанова доповнює категорії об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, що підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2018 р. № 975), новим пунктом «19. Заклади освіти державної та комунальної власності» [24]. Це розширює перелік об'єктів, що підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах.

Одним зі шляхів реалізації вищезгаданої Концепції, що безпосередньо пов'язаний із діяльністю Національної поліції, є запровадження в закладах освіти посади поліцейського охорони закладів освіти, що буде створена в структурі поліції охорони. Поліція охорони є структурним озброєним підрозділом Національної поліції України, тому вона компетентна у створенні безпечних умов навчання. За безпеку дітей

відповідатиме спеціально підготовлений співробітник, який пройшов ретельний відбір, медичне, психологічне обстеження та спеціалізоване навчання. Такий поліцейський разом із педагогами буде здійснювати пропускний режим, забезпечувати публічний порядок та безпеку, реагувати на звернення або повідомлення учнів та вчителів, а також відповідатиме за направлення всіх учасників навчального процесу до укриттів.

Відповідно до покладених завдань поліцейській охорони закладів освіти під час несення служби зобов'язаний: 1) знати: вимоги законодавчих та нормативно-правових актів МВС, розпорядчих документів НПУ, що регламентують діяльність, пов'язану із забезпеченням безпеки фізичних осіб, охороною об'єктів (майна), публічного порядку та безпеки, порядок застосування поліцейських заходів примусу; оперативну обстановку на території обслуговування; 2) діяти, у тому числі попереджати, виявляти та припиняти кримінальні або адміністративні правопорушення в закладах освіти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 3) забезпечувати особисту безпеку фізичних осіб, охорону об'єктів (майна) в закладах освіти відповідно до вимог нормативно-правових актів МВС, розпорядчих документів НПУ, а також організаційно-розпорядчих документів з питань заходів охорони; 4) вимагати від учасників освітнього середовища дотримання пропускного режиму на об'єктах охорони; у разі виявлення порушень, що створюють загрозу громадянам і публічній (громадській) безпеці, або умов, що сприяють крадіжці майна, вживати заходів щодо ліквідації зазначених умов та припинення виявлених порушень; 5) вживати профілактичні заходи щодо недопущення вчинення правопорушень дітьми та проти дітей як із боку учасників освітнього процесу, так і інших осіб; 6) виявляти, фіксувати правопорушення, вчинені дітьми та проти дітей, і, залежно від виду протиправного діяння, викликати уповноважених суб'єктів поліції для оформлення матеріалів справ та проведення розслідування; 7) забезпечувати охорону місця події (злочину чи правопорушення) до і після прибуття уповноважених суб'єктів оформлення матеріалів; 8) уживати заходи щодо забезпечення оборони об'єктів і охорони майна, а також публічної безпеки і порядку під час виникнення надзвичайних ситуацій (подій) та інших позаштатних ситуацій; 9) надавати невідкладну, у тому числі домедичну, допомогу особам, які знаходяться на об'єкті охорони, а також потерпілим від правопорушень і нещасних випадків, які перебувають у безпорадному або небезпечному для життя та здоров'я стані; 10) забезпечувати учасникам освітнього процесу можливість швидкого доступу до бомбосховища; 11) вживати евакуаційні заходи у випадку виявлення небезпечних предметів, загрози життю та здоров'ю учасникам освітнього процесу; 12) вживати заходи профілактики, припинення цькування (булінгу) стосовно дитини в закладі освіти та за його межами; 13) вживати заходи профілактики, припинення насильства стосовно дитини в закладі освіти та за його межами.

Реалізація наведених повноважень має здійснюватися офіцером СОБ у тісній взаємодії з керівником закладу освіти, зокрема, його повноваження мають бути прописані також у Паспорті безпеки закладу освіти (він є учасником його розробки та узгодження), наявність якого передбачає спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства освіти і науки України № 685/1013 від 18.08.2023 [25].

Висновки. У підсумку слід зазначити, що запровадження в закладах освіти посади офіцера служби освітньої безпеки є одним із шляхів реалізації Концепції безпеки закладів освіти. Такий поліцейський разом із педагогами буде здійснювати пропускний режим, забезпечувати публічний порядок та безпеку, реагувати на звернення або повідомлення учнів та вчителів, а також відповідатиме за направлення всіх учасників навчального процесу до укриттів. Його основними завданнями стане: виявлення порушників правил перебування в закладі освіти, вжиття заходів щодо припинення їхньої поведінки та притягнення до відповідальності; надання учасникам освітнього процесу інформації щодо об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту закладу освіти (бомбосховища, аварійних виходів та ін.); забезпечення учасникам освітнього процесу можливості швидкого доступу до бомбосховища; вжиття евакуаційних заходів у випадку виявлення небезпечних предметів, загрози життю та здоров'ю учасникам освітнього процесу; здійснення заходів щодо недопущення вживання в закладі освіти спиртних (алкогольних) напоїв та наркотичних засобів; вжиття заходів профілактики, припинення цькування (булінгу) стосовно дитини в закладі освіти та за його межами; вжиття заходів профілактики, припинення насильства стосовно дитини в закладі освіти та за його межами.

Також слід додати, що виконанню завдань та реалізації повноважень офіцера служби освітньої безпеки мають сприяти органи місцевого самоврядування (далі – ОМС), оскільки відповідно до ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування» ОМС здійснюють управління комунальними закладами освіти, до яких належать у своїй більшості школи, гімназії, ліцеї та ін. [26]. А тому їхні повноваження у сфері взаємодії з поліцією та іншими правоохоронними органами у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку (включно зі створенням безпекового середовища в закладах освіти) мають бути нормативно закріплені у відповідному Положенні, за прикладом Указу Президента України № 1087/2006 від 15.12.2006 «Про заходи щодо зміцнення правопорядку і посилення взаємодії місцевих органів виконавчої влади та правоохоронних органів».

Список використаних джерел

1. У 400 закладах освіти з'явиться поліцейська варта безпеки. *Урядовий портал*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/u-400-zakladakh-osvity-ziavytsia-politseiska-varta-bezpeky/>.
2. У школах працюватимуть вихователі з безпеки. *Знайшов*. URL : https://znayshov.com/News/Details/u_shkolakh_pratsiuvatymut_vykhovateli_z_bezpeky.
3. Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Харків : Дніпропетровськ : Панов, 2015. 316 с.
4. Миронюк Р. В. Правовий статус суб'єктів адміністративно-деліктного процесу: теорія та практика реалізації : монографія. Дніпропетровськ : Видавництво «Ліра», 2013. 396 с.
5. Лошицький М. В. Теоретико-правові засади адміністративно-поліцейської діяльності держави : монографія. Київ : МП «Леся», 2013. 370 с.
6. Фатхутдінов В. Г. Адміністративно-правове забезпечення громадської безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 449 с.
7. Юнін О. С. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних (поліцейських) підрозділів і можливості його застосування в Україні : монографія. Харків : Ніка Нова, 2014. 456 с.
8. Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options : collective monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. 600 p.
9. Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs) : scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 552 p.
10. Кононець В. П., Кравченко І. С. Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції органів Національної поліції щодо захисту прав та законних інтересів дітей : навч. посібник. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 102 с.
11. Юнін О. С., Мороз В. П., Пісоцька К. О., Тищенко І. О., Нестерцова-Собакарь О. В. Адміністративна діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 160 с.
12. Батраченко О. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 218 с.
13. Крищенко А. Взаємодія Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення у сфері забезпечення публічної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 164–170.
14. Корнієнко М. Адміністративно-правові основи взаємодії територіальних підрозділів національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 379–384. URL : http://www.lsej.org.ua/1_2022/96.pdf.
15. Лялюк О. Деякі питання взаємовідносин органів та посадових осіб місцевого самоврядування з органами внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки, судовими органами та органами юстиції. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 31. С. 61–74.
16. Плугатар Т., Лелет С. Взаємодія органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. *Law. State. Technology*. 2023. № 1. С. 3–9. URL : <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/lst/article/view/267>.
17. Meershoek G. Creating modern, community-oriented police: some dutch experiences. *Philosophy, Economics and law review*. 2023. Vol. 3. No. 1. P. 210–217. URL : https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_1/210-217.pdf.
18. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07 квітня 2023 р. № 301-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-p#Text>.
19. Конституція України від 28.06.1996. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
20. Загальна декларація прав людини : Декларація ООН від 10.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
21. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL :

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

22. Декларація прав дитини від 20.11.1959. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.

23. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

24. Про внесення зміни до категорій об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах : постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2023 р. № 1364. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-vnesennia-zminy-do-katehorii-objektiv-derzhav-a1364>.

25. Про затвердження Порядку раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України від 18.08.2023 № 685/1013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-23#Text>.

26. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

Надійшла до редакції 24.02.2024

Прийнято до опублікування 04.03.2024

References

1. U 400 zakladakh osvity z'iavytsia politseiska varta bezpeky [A police security guard will appear in 400 educational institutions]. *Uriadovyi portal*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/u-400-zakladakh-osvity-z'iavytsia-politseiska-varta-bezpeky/>. [in Ukr.].

2. U shkolakh pratsiuvatymut vykhovateli z bezpeky [Safety educators will work in schools]. *Znaishov*. URL : https://znaishov.com/News/Details/u_shkolakh_pratsiuvatymut_vykhovateli_z_bezpeky. [in Ukr.].

3. Kobzar, O. F. (2015) *Politseiska diialnist v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt* [Police activity in Ukraine: administrative and legal aspect] : monohrafiia. Kharkiv ; Dnipropetrovsk : Panov. 316 p. [in Ukr.].

4. Myroniuk, R.V. (2013) *Pravovyi status subiektiv administratyvno-deliktneho protsesu: teoriia ta praktyka realizatsii* [Legal status of subjects of the administrative-delict process: theory and practice of implementation] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Vydavnytstvo «Lira». 396 p. [in Ukr.].

5. Loshytskyi, M. V. (2013) *Teoretyko-pravovi zasady administratyvno-politseiskoi diialnosti derzhavy* [Theoretical and legal foundations of administrative and police activity of the state] : monohrafiia. Kyiv : MP «Lesia». 370 p. [in Ukr.].

6. Fatkhutdinov, V. H. (2017) *Administratyvno-pravove zabezpechennia hromadskoi bezpeky Ukrainy* [Administrative and legal provision of public security of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv. 449 p. [in Ukr.].

7. Yunin, O. S. (2014) *Zarubizhnyi dosvid administratyvno-pravovoho rehuliuвання diialnosti pravookhoronnykh (politseiskyykh) pidrozdiliv i mozhyvosti yoho zastosuvannia v Ukraini* [Foreign experience of administrative and legal regulation of law enforcement (police) units and possibilities of its application in Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv : Nika Nova. 456 p. [in Ukr.].

8. *Police activity in Ukraine and European countries: modern standards and unification options* : collective monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. 600 p.

9. *Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)* : scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 552 p.

10. Kononets, V. P., Kravchenko I. S. (2020) *Orhanizatsiia diialnosti pidrozdiliv yuvenalnoi preventsii orhaniv Natsionalnoi politsii shchodo zakhystu prav ta zakonnykh interesiv ditei* [Organization of the activities of juvenile prevention units of the National Police bodies regarding the protection of the rights and legitimate interests of children] : navch. posibnyk. Dnipro : Vydavets Bila K.O. 102 p. [in Ukr.].

11. Yunin, O. S., Moroz, V. P., Pisotska, K. O., Tyshchenkova, I. O., Nestertsova-Sobakar, O. V. (2023) *Administratyvna diialnist pidrozdiliv yuvenalnoi preventsii Natsionalnoi politsii Ukrainy* [Administrative activity of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine] : navch. posibnyk. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 160 p. [in Ukr.].

12. Batrachenko, O. (2017) *Administratyvno-pravovi zasady diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy shchodo zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku* [Administrative and legal principles of the National Police of Ukraine in ensuring public safety and order] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Sumy. 218 p. [in Ukr.].

13. Kryshchenko, A. (2017) *Vzaiemodiia Natsionalnoi politsii z inshymy subiektamy zabezpechennia u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky* [Interaction of the National Police with other security entities in the sphere of public security]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 4, pp. 164–170. [in Ukr.].

14. Korniienko, M. (2022) *Administratyvno-pravovi osnovy vzaiemodii terytorialnykh*

pidrozdiliv natsionalnoi politsii ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku [Administrative and legal bases of interaction between territorial divisions of the national police and local self-government bodies in the sphere of ensuring public safety and order]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1, pp. 379–384. URL : http://www.lsej.org.ua/1_2022/96.pdf. [in Ukr.].

15. Lialiuk, O. (2016) Deiaki pytannia vzaïemovidnosyn orhaniv ta posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia z orhanamy vnutrishnikh sprav, prokuratury, Sluzhby bezpeky, sudovymy orhanamy ta orhanamy yustyttsii [Some issues of the relationship of local self-government bodies and officials with internal affairs bodies, the prosecutor's office, the Security Service, judicial bodies and justice bodies]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*. Vyp. 31, pp. 61–74. [in Ukr.].

16. Pluhatar, T., Lelet, S. (2023) Vzaïemodiia orhaniv Natsionalnoi politsii z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia v umovakh voïennoho stanu v Ukraini [Interaction of the National Police with local self-government bodies under martial law in Ukraine]. *Law. State. Technology*. № 1, pp. 3–9. URL : <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/1st/article/view/267>. [in Ukr.].

17. Meershoek, G. (2023) Creating modern, community-oriented police: some dutch experiences. *Philosophy, Economics and law review*. Vol. 3. No. 1, pp. 210–217. URL : https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/3_1/210-217.pdf.

18. Pro skhvalennia Kontseptsii bezpeky zakladiv osvity [On the approval of the concept of security of educational institutions] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07 kvitnia 2023 r. № 301-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-p#Text>. [in Ukr.].

19. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. [in Ukr.].

20. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal declaration of human rights] : Deklaratsiia OON vid 10.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].

21. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms dated November 4, 1950]. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].

22. Deklaratsiia prav dytyny vid 20.11.1959 [Declaration of the Rights of the Child dated November 20, 1959]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text. [in Ukr.].

23. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 40-41. St. 379. [in Ukr.].

24. Pro vnesennia zminy do katehorii ob'ektiv derzhavnoi formy vlasnosti ta sfer derzhavnoho rehuliuвання, yaki pidliahaiut okhoroni orhanamy politsii okhorony na dohovirnykh zasadakh [On amending categories of state-owned objects and spheres of state regulation that are subject to protection by security police bodies on a contractual basis] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 hrudnia 2023 r. № 1364. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zminy-do-katehorii-obiektiv-derzhav-a1364>. [in Ukr.].

25. Pro zatverdzhennia Poriadku rannoho poperedzhennia ta evakuatsii uchashchykh osvithnoho protsesu v razi napadu abo ryzyku napadu na zaklad osvity [On the approval of the Procedure for early warning and evacuation of participants in the educational process in the event of an attack or risk of an attack on an educational institution] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 18.08.2023 № 685/1013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-23#Text>. [in Ukr.].

26. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On local self-government in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1997. № 24. St. 170. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andriy Basko. Implementation of the «Educational Security Service Officer» project as a form of interaction between local self-government bodies and the police under martial law. The prerequisites, legal principles and ways of implementing a joint project of the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Internal Affairs, and local self-government bodies regarding the creation of a safe environment in educational institutions – the Officer of the Educational Security Service – have been studied.

It has been established that the introduction of the position of police guard of educational institutions in educational institutions is one of the ways to implement the Concept of Security of Educational Institutions, approved by the order of the Government of Ukraine on April 7, 2023. The purpose of creating this position is to ensure the safe stay and education of students (children) in educational institutions of secondary education, providing them with assistance in case of emergency events, prevention, detection and termination of violations of public order and security within the limits of this institution in cooperation with its administration).

It was emphasized that the main tasks of such a police officer will be: identifying violators of the rules of staying in an educational institution, taking measures to stop their behavior and bringing them to justice; provision by the participants of the educational process of information regarding infrastructure facilities supporting the educational institution (bomb shelters, emergency exits, etc.); ensuring the possibility of quick access by the participants of the educational process to the bomb shelter; taking

evacuation measures in case of detection of dangerous objects, threats to life and health of participants of the educational process; taking measures to prevent the use of alcohol (alcoholic beverages) and narcotics in the educational institution; taking preventive measures, stopping harassment (bullying) of a child in an educational institution and beyond; taking preventive measures, stopping violence against a child in an educational institution and beyond.

The provision on the need to define the officer's powers both in his job description and in the Security Passport of the educational institution is substantiated; drew attention to the need to regulate the interaction of local self-government bodies with the police in the field of ensuring public safety and order (including the creation of a safe environment in educational institutions) in the relevant Regulation.

Keywords: *local self-government bodies, police, public safety and order, interaction, forms of interaction, «Educational Security Service Officer» project, directions of implementation.*

УДК 343.81

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-248-253

Катерина БУРЯК[©]

кандидат юридичних наук

(Український державний хіміко-технологічний університет, м. Дніпро, Україна)

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОКУРАТУРОЮ ЗЛОЧИННОСТІ У СІМЕЙНІЙ СФЕРІ

Розглянуто загальносоціальні заходи запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері. Доведено, що, незважаючи на значну кількість наукових розробок стосовно злочинності у сімейній сфері, проблема загальносоціального запобігання залишається однією з актуальних у кримінологічній науці. Це пов'язане з тим, що вчинення особою-кривдником або кривдницею кримінального правопорушення викликає природне занепокоєння родини за своє життя, благополуччя сім'ї і безпеку дітей, а також знижує довіру до державної політики у сфері запобігання злочинності. Виокремлено ознаки загальносоціальних заходів із запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері, на підставі чого сформульовано їх авторське визначення. Виокремлено недоліки загальносоціальних заходів запобігання злочинності у сімейній сфері, з-поміж яких: наявність прогалин та колізій у нормативно-правових актах, що потребує постійного пошуку виходу із тієї чи іншої ситуації; проблеми координації діяльності прокуратури з іншими правоохоронними органами, судом та органами місцевого самоврядування; велика криза інституту сім'ї та моральних цінностей в умовах російсько-української війни тощо.

Ключові слова: *загальносоціальні заходи, запобігання, прокуратура, злочинність, сімейна сфера, кривдник, кривдниця.*

Постановка проблеми. Оскільки серед завдань дослідження злочинності у сімейній сфері нами виділено прокуратуру як суб'єкт запобігання такій злочинності, що є неодмінною умовою зниження кримінальної ситуації в сім'ї та своєчасним застосуванням до кривдника або кривдниці кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, у представленому дослідженні було вирішено розглянути саме загальносоціальні заходи запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері.

І хоча у чинному Законі України «Про прокуратуру» вилучено спеціальну норму щодо діяльності прокуратури як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням взагалі, підтримуємо позицію вітчизняних вчених, котрі розглядають проблему запобігання злочинності саме через діяльність органів прокуратури (Л. Барбарош, І. Богатирьов, Д. Тичина, М. Пузирьов та ін.).

Більше того, прокуратура, посідаючи особливе місце в системі охорони прав людини в Україні, відіграє важливу роль у координації антикриміногенного потенціалу правоохоронних органів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, що

© К. Буряк, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6265-9706>

industry_econom@udhtu.edu.ua

вчиняються у сімейній сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі питання загальносоціальних заходів запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері досліджували такі українські кримінологи: Л. Барбарош, О. Белова, А. Блага, І. Богатирьов, В. Вітвіцька, Б. Головкін, Г. Дідківська, О. Зазимко, О. Ковальова, Л. Крижна, М. Кузнецов, С. Романцова, Х. Романюк, М. Самченко, Д. Тичина та ін.

Метою статті є дослідження загальносоціальних заходів запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері.

Виклад основного матеріалу. Оскільки прокурори на сьогодні забезпечують у суді дотримання прав та інтересів потерпілих, свідків, а також прав підозрюваних і обвинувачених у вчиненні кримінальних правопорушень у сімейній сфері, керуючись принципом верховенства права, законності та справедливості, вони також координують формування кримінально-правової та кримінологічної політики у сфері діяльності органів правопорядку з метою запобігання та протидії злочинності, зокрема й у сімейній сфері.

Більше того, прокурор, реалізуючи конституційні функції, самостійно приймає рішення та координує порушення органами досудового розслідування Національної поліції України кримінального провадження щодо вчинення кривдником або кривдницею у сімейній сфері кримінального правопорушення (злочину чи кримінального проступку).

Розкриваючи зміст заходів загальносоціального спрямування, вітчизняний кримінолог А. Закалок зазначає, що вони являють собою «різновид суспільної діяльності, належать до таких важливих напрямів останньої, як соціальний контроль та соціальна профілактика» [1, с. 323].

Інший вітчизняний вчений Д. Тичина у межах дослідження запобігання домашньому насильству в Україні через призму загальносоціальних заходів, ґрунтуючись на попередньому визначенні, запропонував власну дефініцію – це комплекс заходів правового, організаційного, технічного, фінансового та іншого характеру, що спрямовані на усунення або нейтралізацію детермінант, котрі породжують та обумовлюють протиправну поведінку кривдника у сімейно-побутовій сфері [2, с. 406].

Вітчизняний вчений В. Голіна, розглядаючи загальносоціальні заходи запобігання злочинності, виділяє особливність впливу злочинності через призму соціально-економічних та культурно-виховних заходів. А тому їх планування і здійснення, зазначає дослідник, проводиться не заради протидії та запобігання злочинам (хоча і це мається на увазі), а для підвищення матеріального добробуту населення, його культурного рівня і свідомості [3, с. 20–21].

Беззаперечно, поділяємо позицію О. Джужи, на думку якого загальносоціальне запобігання злочинності – це не просто соціальна реакція держави і суспільства на злочинність, а насамперед застосування заходів запобігання злочинності, котрі переслідують за мету здійснення позитивного впливу на формування особи та всіх членів суспільства [4, с. 62].

Аналогічну оцінку змісту цього виду запобіжної діяльності дав і вітчизняний вчений І. Богатирьов, при цьому у власному дослідженні він наголошує, що криміналізація суспільства відбулася у зв'язку зі змінами у ХХІ ст. у соціально-економічних і політичних процесах, що вимагали одночасного кримінально-правового захисту законних прав та інтересів людини і громадянина у різних сферах, у тому числі в сімейній [5, с. 279].

Отже, загальносоціальні заходи запобігання злочинності у сімейній сфері – це система правових та кримінологічних засобів запобігання з боку правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування кримінальним правопорушенням, що вчиняються кривдником або кривдницею у сімейній сфері та спрямовані на усунення, подолання і ліквідацію детермінанта злочинності у цій сфері.

Окреслене поняття містить такі ознаки: по-перше, це фундаментальний масив нормативно-правових актів у сфері запобігання і протидії злочинності у сімейній сфері; по-друге, це система суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері; по-третє, це координація зусиль усіх правоохоронних органів та громадськості щодо запобігання і протидії вчиненню кривдником/кривдницею кримінальних правопорушень у сімейній сфері; по-четверте, це виокремлення віктимізації членів родини, зокрема дітей та батьків. Серед недоліків загальносоціальних заходів запобігання злочинності у сімейній сфері варто виділити такі:

– наявність прогалин та колізій у нормативно-правових актах, що потребує

постійного пошуку виходу із тієї чи іншої ситуації;

– проблеми координації діяльності прокуратури з іншими правоохоронними органами, судом та органами місцевого самоврядування;

– велика криза інституту сім'ї та моральних цінностей в умовах російсько-української війни тощо.

З метою усунення недоліків загальносоціальних заходів запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері варто прислухатися до думок вітчизняних вчених О. Бандурки та Л. Давиденка, котрі вважають, що подальший розвиток і удосконалення системи суб'єктів протидії злочинності вимагають визначення їхньої компетенції, прав і обов'язків, встановлення каналів зв'язку між ними; організації взаємодії; правового забезпечення [6, с. 105].

Оскільки сім'я виступає найбільш «чутливим» соціальним інститутом, що виконує роль своєрідного ретранслятора соціальних норм, звичаїв, традицій, саме тому внутрішньородинні стосунки, а також ставлення в сім'ї до дітей визначають значну кількість параметрів «суспільного здоров'я», демонструють готовність суспільства до прогресивних перетворень [7, с. 23].

Все це, як встановлено в ході нашого дослідження, є наслідком безсистемної запобіжної діяльності прокуратури, інших правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування та низького використання загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, котрі вчиняються у сімейній сфері кривдником або кривдницею.

Безпосереднім нормативно-правовим актом, що регулює зміст запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері, є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». До речі, саме цим законом було визначено організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства [8].

Щодо діяльності прокуратури як суб'єкта запобігання злочинності у сімейній сфері на загальносоціальному рівні можна виділити такі кримінологічні засади:

– гарантування постраждалим особам безпеки та основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на життя, свободу та особисту недоторканність, на повагу до приватного та сімейного життя, на справедливий суд, на правову допомогу, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

– належна увага до факту насильства під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;

– врахування непропорційного впливу насильства на жінок і чоловіків, дітей та дорослих, дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;

– визнання суспільної небезпеки насильства та забезпечення нетерпимого ставлення до будь-яких його проявів;

– повага та неупереджене, небайдуже ставлення до постраждалих осіб з боку суб'єктів, забезпечення пріоритетності прав, законних інтересів та безпеки постраждалих осіб під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі;

– конфіденційність інформації про постраждалих осіб та осіб, які повідомили про вчинення насильства;

– добровільність отримання допомоги постраждалими особами, крім дітей та недієздатних осіб;

– врахування особливих потреб та інтересів постраждалих осіб, зокрема осіб з інвалідністю, вагітних жінок, дітей, недієздатних осіб, осіб похилого віку;

– ефективна взаємодія суб'єктів із громадськими об'єднаннями, міжнародними організаціями, засобами масової інформації, іншими заінтересованими юридичними та фізичними особами;

– недопущення дискримінації за будь-якою ознакою під час реалізації заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі [9]. Тому підтримуємо позицію вітчизняного вченого А. Томчука про можливість законодавчого розмежування повноважень суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання домашньому насильству. Зокрема, дослідник пропонує внести зміни в

постанову Кабінету Міністрів України № 658 від 22 серпня 2018 р. «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі», котрі, на нашу думку, посилять участь суб'єктів запобігання злочинності у сімейній сфері. З-поміж них варто виділити такі, що стосуються:

1) меж компетенції кожного суб'єкта запобігання домашньому насильству під час здійснення заходів, спрямованих на реалізацію державної політики у вказаному напрямі;

2) порядку взаємодії між різними суб'єктами запобігання домашньому насильству під час здійснення заходів, що входять до їхньої компетенції та направлені на запобігання домашньому насильству;

3) порядку вирішення компетенційних спорів щодо вчинення тих чи інших дій у сфері запобігання домашньому насильству у разі їх виникнення [10, с. 67].

Отже, запропоновані вченим вищеперераховані зміни зможуть не тільки покращити взаємодію суб'єктів запобігання сімейній злочинності, а і створити передумови ефективності здійснення загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та віктимологічних заходів у межах повноважень та у спосіб, визначений чинним законодавством.

Саме тому у представленому дослідженні прокуратура розглядається як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням у сімейній сфері через функцію держави, що демонструє рівень захисту інституту сім'ї від фізичних, психологічних, економічних посягань із боку кривдника або кривдниці.

Наша позиція цілком кореспондується з думкою вітчизняного вченого В. Авер'янова, який вивів принципово новий погляд на суспільну цінність загальносоціального запобігання злочинності. На його переконання, загальносоціальне запобігання злочинності полягає в тому, що воно розглядається як засіб забезпечення прав і свобод людини у сфері функціонування виконавчої влади держави [11, с. 5–8].

Отже, якщо погодитися з позицією В. Авер'янова, то прокуратура фактично шляхом проведення координаційних нарад сприяє разом з іншими суб'єктами запобігання злочинності у сімейній сфері запобіжному впливу на причини та умови вчинення кривдником або кривдницею кримінального правопорушення у цій сфері.

Серед заходів загальносоціального запобігання злочинності у сімейній сфері варто звернути увагу на шкідливий характер впливу на інститут сім'ї фонових явищ, котрі є причинами та умовами злочинності у сімейній сфері, – це алкоголізм, наркоманія, проституція тощо.

Цікавою для нашого дослідження є пропозиція вітчизняної вченої Л. Барбарош: «передбачити застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням кривдника і жертви домашньої злочинності, що врегульовано п. 2 ч. 1 ст. 469 КПК України, де законодавець передбачив у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, вчинених у сім'ї, можливість укладання угоди про примирення за ініціативи потерпілої (потерпілого). А тому у кримінальному провадженні за ст. 126-1 Кримінального кодексу України даний інститут заслуговує певної уваги з боку вітчизняних вчених з метою його подальшого удосконалення» [12, с. 240].

Це дуже важливо в контексті проведеного нами дослідження. Оскільки в його основу покладено найголовнішу конструкцію загальносоціального запобігання злочинності у сімейній сфері – це збереження інституту сім'ї як правовими, так і соціальними заходами, а тому прокуратура як суб'єкт запобігання злочинності у сімейній сфері має відігравати особливу роль із-поміж усіх інших суб'єктів: правоохоронних органів, суду, органів місцевого самоврядування.

На завершення розгляду здійснення прокуратурою заходів загальносоціального запобігання злочинності у сімейній сфері варто наголосити, що вітчизняними вченими-кримінологами як детермінанти (причини та умови) розглядаються: події, явища, процеси; стани природи і суспільства, що відображаються свідомістю і становлять передумови, стани природи і суспільства, похідних від них явищ, процесів, станів свідомості, форм діяльності, типів відносин [13, с. 69], а під детермінацією злочинності розуміється сукупність різних за природою негативних явищ об'єктивного і суб'єктивного характеру, що у своєму зв'язку обумовлюють кримінальну форму поведінки у суспільстві [13, с. 71].

Висновки. Узагальнюючи отримані у ході дослідження результати, пропонуємо

такі загальносоціальні заходи запобігання прокуратурою злочинності у сімейній сфері:

1. Неухильне виконання усіма суб'єктами запобігання злочинності у сімейній сфері Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;

2. Повне фінансування правоохоронної системи України з Державного бюджету, оскільки на неї покладено завдання забезпечити права і свободи людини у різних сферах її життєдіяльності, у тому числі й сімейній;

3. Забезпечення залучення до роботи щодо запобігання злочинності у сімейній сфері громадян на правових, організаційних та інших засадах із метою ефективного громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів щодо запобігання злочинності у сімейній сфері.

Список використаних джерел

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

2. Тичина Д. М. Запобігання домашньому насильству в Україні : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2023. 612 с.

3. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

4. Джу́жа О. М., Моїсеєв Є. М., Васи́левич В. В. Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини) : навч. посібник. Київ : Атіка, 2001. 368 с.

5. Богатирьов І. Г., Колб О. Г., Топчій В. В. та ін. Кримінологія : академіч. підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Чернівці : Технодрук, 2020. 336 с.

6. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине : причины и противодействие : монография. Харьков : Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с.

7. Кочеміровська О. О., Подільчак О. М., Севрук О. Р., Христова Г. О. Прокурорський нагляд за додержанням законів України щодо попередження насильства над дітьми : наук.-практ. посібник. Київ : ТОВ «К.І.С.», 2010. 88 с.

8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>.

9. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 658. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>.

10. Томчук А. В. Щодо відсутності чіткого законодавчого розмежування повноважень суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання домашньому насильству. *Домашнє насильство: проблемні питання в умовах COVID-19 : матеріали круглого столу* (м. Рівне, 12 жовт. 2021 р.). Рівне, 2021. С. 65–67.

11. Авер'янов В. Б. Принципи верховенства права і реформа українського адміністративного права. *Адвокат*. 2000. № 2. С. 5–8.

12. Барбарош Л. М. Проблеми запобігання домашньому насильству над дітьми в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 238–243.

13. Голіна В. В., Головін Б. М., Валуйська М. Ю. та ін. Кримінологія : підруч. / за ред. В. В. Голіни та Б. М. Головіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

Надійшла до редакції 12.02.2024

Прийнято до опублікування 21.02.2024

References

1. Zakaliuk, A. P. (2007) Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii : teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice] : u 3 kn. Kyiv : Vydavnychiy Dim «In Yure». Kn. 1 : Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky. 424 p. [in Ukr.].

2. Tychna, D. M. (2023) Zapobihannia domashnomu nasylystvu v Ukraini [Prevention of domestic violence in Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : «Vydavnytstvo Liudmyla». 612 p. [in Ukr.].

3. Holina, V. V. (2011) Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka) [Crime prevention (theory and practice)] : navch. posibnyk. Kharkiv : Nats. yuryd. akad. Ukrainy. 120 p. [in Ukr.].

4. Dzhuza, O. M., Moiseiev, Ye. M., Vasylevych, V. V. (2001) Kryminolohiia. Spetsializovanyi kurs lektsii zi skhemamy (Zahalna ta Osoblyva chastyny) [Criminology. Specialized course of lectures with diagrams (General and Special parts)] : navch. posibnyk. Kyiv : Atika. 368 p. [in Ukr.].

5. Bohatyrov, I. H., Kolb, O. H., Topchii, V. V. ta in. (2020) Kryminolohiia [Criminology] : akademich. pidruchnyk / za zah. red. I. H. Bohatyrova. Chernivtsi : Tekhnodruk. 336 p. [in Ukr.].

6. Bandurka, A. M., Davydenko, L. M. (2003) Prestupnost v Ukraine : prichyny i protivodeystviye [Crime in Ukraine: causes and countermeasures] : monografyia. Kharkiv : Gos. spets.

izd-vo «Osnova». 368 p. [in rus.].

7. Kochemyrovska, O. O., Podilchak, O. M., Sevruc, O. R., Khrystova, H. O. (2010) Prokurorskyi nahliad za doderzhanniam zakoniv Ukrainy shchodo poperedzhennia nasylstva nad ditmy [Prosecutor's supervision of compliance with the laws of Ukraine on the prevention of violence against children] : nauk.-prakt. posibnyk. Kyiv : TOV «K.I.S.». 88 p. [in Ukr.].

8. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu [On the prevention and countermeasures against domestic violence] : Zakon Ukrainy vid 07.12.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>. [in Ukr.].

9. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii subiektiv, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu i nasylstvu za oznakoiu stati [On approval of the Procedure for the interaction of entities implementing measures in the field of prevention and counteraction of domestic violence and gender-based violence] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 serpnia 2018 r. № 658. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

10. Tomchuk, A. V. (2021) Shchodo vidsutnosti chitkoho zakonodavchoho rozmezhuвання povnovazhen subiektiv, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia domashnomu nasylstvu [Regarding the lack of a clear legislative demarcation of the powers of subjects implementing measures in the field of domestic violence prevention]. *Domashnie nasylstvo: problemni pytannia v umovakh COVID-19 : materialy kruhloho stolu* (m. Rivne, 12 zhovt. 2021 r.). Rivne, pp. 65–67. [in Ukr.].

11. Averianov, V. B. (2000) Pryntsypy verkhovenstva prava i reforma ukraïnskoho administratyvnoho prava [The principles of the rule of law and the reform of Ukrainian administrative law]. *Advokat*. № 2, pp. 5–8. [in Ukr.].

12. Barbarosh, L. M. (2021) Problemy zapobihannia domashnomu nasylstvu nad ditmy v Ukraini [Problems of preventing domestic violence against children in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3 (112), pp. 238–243. [in Ukr.].

13. Holina, V. V., Holovkin, B. M., Valuiska, M. Yu. ta in. (2014) Kryminolohiia [Criminology] : pidruch. / za red. V. V. Holiny ta B. M. Holovkina. Kharkiv : Pravo. 440 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kateryna Buriak. General social measures of prevention of crimes in the family sphere by the prosecutor's office. The article examines general social measures of prevention of crime in the family area by the prosecutor's office. It has been proven that despite a significant number of scientific studies of crime in the family sphere, the problem of general social prevention remains one of the most urgent in criminological science.

Since prosecutors currently ensure that the rights and interests of victims, witnesses, as well as the rights of suspects and those accused of committing criminal offenses in the family sphere are respected in court, guided by the principle of the rule of law, legality and justice, they also coordinate the formation of criminal law and criminological policy in the field activities of law enforcement agencies with the aim of preventing and countering crime, in particular in the family sphere. Moreover, the prosecutor, exercising constitutional functions, independently makes decisions and coordinates the initiation of criminal proceedings by the pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine regarding the commission of a criminal offense (a crime or a criminal misdemeanor) by an offender in the family area.

The signs of general social measures to prevent crime in the family sphere by the prosecutor's office are singled out, on the basis of which, the author's definition of them is formulated. The shortcomings of social measures to prevent crime in the family sphere are singled out, among them: the presence of gaps and conflicts in regulatory and legal acts, which requires a constant search for a way out of this or that situation; problems with the coordination of the activities of the prosecutor's office with other law enforcement agencies, the court and local self-government bodies; the great crisis of the institution of the family and moral values in the conditions of the Russian-Ukrainian war, etc.

Keywords: *general social measures, prevention, crime prosecutor's office, family area, offender.*

УДК 342.95
DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-254-258

Юлія ЗАВГОРОДНЯ[©]
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ДІТЬМИ

Проаналізовано проблематику адміністративних заходів профілактики правопорушень, що вчиняються дітьми. Наголошено на перманентному характері питання запобігання вчиненню правопорушень дітьми та відзначено, що вразливість дитини є чинником, що актуалізує проблематику, вимагаючи негайного її розв'язання. Визначено методологічну основу висвітлення питань стосовно адміністративних заходів профілактики правопорушень, що вчиняються дітьми.

Наведено приклади з реалізації окремих із указаних напрямів профілактики правопорушень серед дітей.

Резюмовано, що діяльність спеціально уповноважених органів, установ та організацій щодо запобігання правопорушенням серед дітей повинна мати комплексний і систематичний характер, ґрунтуватися на створенні ефективної комунікації між різними інституціями, що наділені відповідними повноваженнями.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, дитина, загальна і спеціальна превенція, запобігання правопорушенням, правопорушення, що вчиняються дітьми.

Постановка проблеми. Вчинення правопорушень, у тому числі злочинність, є однією з найбільш серйозних соціальних проблем, що супроводжують людство протягом його історії. Ці явища мають негативний вплив на суспільство з різних боків. Протиправні діяння порушують стабільність та безпеку суспільства; підривають довіру між людьми та владою. Коли закони порушуються безкарно, це створює враження безнадійності та беззаконня, що може призвести до зростання соціального конфлікту та неповаги до системи правосуддя.

Правопорушення відбиваються на економіці суспільства. Вони можуть призвести до втрати матеріальних цінностей, нанесення збитків підприємствам та негативно позначитися на інвестиціях і розвитку. Крім того, правопорушення створюють загрозу для фундаментальних цінностей та норм, на яких ґрунтується суспільство, таких як справедливість, рівність та повага до прав і свобод кожної людини.

Саме тому протидія злочинності та правопорушенням є важливим завданням для забезпечення стабільності, безпеки та процвітання суспільства. Розв'язання цього завдання вимагає комплексного підходу, зараховуючи ефективну правову систему, соціальні програми, правоохоронну діяльність, а також формування поваги до закону і прав людини.

Водночас особливої уваги в аспекті виконання вказаного завдання потребує питання запобігання цим негативним явищам, зокрема правопорушенням. При цьому, на нашу думку, важливий акцент має бути зроблений на тих правопорушеннях, що вчиняються дітьми.

Діти, як найбільш вразлива частина суспільства, потребують особливої уваги та захисту від можливого втягнення у правопорушення. Виконанням цього завдання повинні займатися як державні, так і громадські структури, спрямовуючи зусилля на формування у дітей позитивних життєвих цінностей, розвиток соціальних навичок, а також створення сприятливих умов для їхнього фізичного та психологічного здоров'я.

Подолання правопорушень серед дітей вимагає системного підходу та спільних зусиль усіх членів суспільства, але цей процес має здійснюватися на науково обґрунтованих положеннях, що і визначає актуальність дослідження.

© Ю. Завгородня, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9257-7269>
k_tidp@dduvs.in.ua

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Серед вітчизняних авторів, які досліджували проблематику профілактики правопорушень серед дітей, слід згадати таких, як: В. Доненко, Є. Зеленський, Д. Калаянов, А. Комзюк, М. Корнієнко, І. Кравченко, Ю. Личенко, К. Мураненко, Р. Опацький, К. Пісоцька, В. Примаченко, С. Стеценко, О. Сугак, В. Шаблистий та ін.

Водночас слід наголосити, що роботи цих науковців мають різногалузеву спрямованість та стосуються профілактики окремих категорій правопорушень, у тому числі й тих, що вчиняються дітьми. З іншого боку, основні висновки таких робіт складають методологічне підґрунтя для пізнання вказаного нами предмета дослідження.

Так, виокремимо роботу В. Примаченка та В. Шаблисто, присвячену проблематиці аналізу результатів соціологічного дослідження економічних факторів ефективності віктимологічної профілактики безпеки життєвого середовища, в якій автори вказують, що однією з догм кримінологічної науки є те, що профілактика правопорушень здійснюється на трьох рівнях: загальносоціальному (у суспільстві в цілому), спеціальному (стосовно окремих видів (груп) правопорушень) та індивідуальному (щодо конкретного правопорушника). Вчені також додають, що у окремих наукових роботах виділяють і четвертий рівень профілактики правопорушень – регіональний або галузевий [1, с. 204].

В основу представленого дослідження покладено також висновок К. Пісоцької стосовно того, що адміністративно-правовими заходами запобігання правопорушенням, що скоюються неповнолітніми, є заходи індивідуальної та загальної профілактики [2, с. 340]. І хоча мова йде про правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних речовин, наведене положення повною мірою стосується профілактики правопорушень загалом.

У цьому ж контексті відзначимо доволі системний підхід М. Корнієнка до опису правопорушень, що вчиняються дітьми, та визначення заходів запобігання, хоча автор і веде мову про кримінально-правовий аспект [3].

Важливе методологічне значення мають і висновки дослідження Є. Зеленського та І. Кравченко щодо діяльності Національної поліції з профілактики правопорушень, що вчиняються дітьми [4].

Однак, незважаючи на постійну увагу науковців до означеної проблематики, її перманентний характер обумовлює важливість систематичного її вивчення.

Метою статті є висвітлення адміністративних заходів запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми.

Виклад основного матеріалу. Спочатку необхідно детально проаналізувати ті методологічні положення, що визначають зміст адміністративно-правових заходів протидії правопорушенням, що вчиняються дітьми.

По-перше, слід указати на те, що за основу розуміння категорії запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми, нами взято таку її дефініцію: запобігання правопорушенням, що вчиняються дітьми, – це систематична, цілеспрямована діяльність спеціально уповноважених державою органів, установ та організацій, що здійснюється в межах їх повноважень та включає комплекс заходів, спрямованих на запобігання вчиненню правопорушень дітьми, зменшення кількості таких правопорушень та їхнього впливу на суспільство та дитину.

Це визначення містить вказівку на низку важливих аспектів, що визначають особливості профілактичної діяльності. Маємо на увазі акцент на спеціальній превенції, а також обмежене (правильніше буде сказати «чітко визначене») коло суб'єктів відповідної діяльності та специфічний суб'єкт, на який спрямовано комплекс відповідних заходів, – дитину.

По-друге, як це впливає з наведеного вище, нами розмежовано загальну та спеціальну превенцію. А більш точно, прийнято до уваги підхід, означений В. Примаченком та В. Шаблистом щодо виокремлення трьох рівнів профілактики правопорушень: загальносоціального (у суспільстві в цілому), спеціального (стосовно окремих видів (груп) правопорушень) та індивідуального (щодо конкретного правопорушника) [1, с. 204].

При цьому, враховуючи визначення профілактики правопорушень серед дітей, особливій уваги потребують другий та третій із названих рівнів.

Доречно також указати, що наведені методологічні положення дозволяють провести межу між запобіганням правопорушенням, що вчиняються дітьми, та

виховною діяльністю, спрямованою на дітей. Хоча виховання та профілактика правопорушень мають спільну мету – запобігання злочинам, вони роблять це по-різному. Виховання – це ширший процес, що спрямований на всебічний розвиток особистості. Він охоплює соціальні, моральні, етичні та культурні впливи, що формують позитивні моделі поведінки та стимулюють розвиток людського потенціалу [5, с. 104–106]. Профілактика правопорушень – це більш вузько спрямована діяльність, що фокусується на конкретних заходах та стратегіях із запобігання певним видам злочинів. Вона передбачає виявлення та усунення чинників, що сприяють вчиненню правопорушень, а також застосування методів для зменшення ризику їх вчинення. Іншими словами: виховання – це вплив на людину, яка не хоче вчиняти злочини; а профілактика правопорушень – це про те, щоб не дати людині можливості вчинити злочин. Показовими у цьому контексті є такі приклади:

- виховання: виховання дітей у дусі поваги до інших людей та норм права;
- профілактика правопорушень: встановлення камер відеоспостереження в місцях, де часто вчиняються правопорушення.

Обидва підходи є важливими для запобігання правопорушенням. Виховання дає людям основу для того, щоб стати відповідальними та законслухняними громадянами. Профілактика правопорушень допомагає усунути можливості для вчинення злочинів.

Запобігання правопорушенням серед дітей передбачає різноманітні заходи, такі як педагогічна робота у навчальних закладах, реалізація антибулінгових програм, організація дозвілля та розвиток спорту, доступ до якісної освіти та психологічної допомоги. Такі заходи сприяють формуванню в дітей стійкого ставлення до належної поведінки та демонструють неприпустимість будь-яких форм правопорушень.

Водночас слід виокремити низку заходів, що відіграють, на нашу думку, важливу роль у запобіганні правопорушенням серед дітей. При цьому акцентуємо увагу на тих заходах, що мають здійснюватися спеціальними інституціями, такими як поліція, школа, соціальні служби тощо.

Зважаючи на доволі проблематичну ситуацію з протидією боулінгу, насамперед варто вказати на заходи в межах освітньої діяльності:

- програми профілактики у школах. Вчителі та шкільні адміністратори співпрацюють із поліцією та соціальними службами для впровадження програм профілактики правопорушень серед дітей, включно з інформаційними кампаніями, тренінгами та лекціями. Важливо забезпечити участь представників різних органів в організації семінарів, тренінгів та лекцій для дітей із питань важливості дотримання законів та наслідків правопорушень. Зокрема, це може бути обговорення понять «права» і «обов'язки», а також наслідків неправомірної поведінки. Окрім іншого, додатковим результатом таких заходів має бути встановлення довіри до представників влади, соціальних служб тощо.

У цьому аспекті також можна згадати про запровадження із січня 2024 р. проекту «Офіцери служби освітньої безпеки»: «Проект реалізується за ініціативи керівництва держави за участі Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції. Його мета – захистити дітей у школах в умовах повномасштабної війни росії проти України та створити безпечове середовище після війни», – відзначається на офіційному вебпорталі Національної поліції України [6];

- створення системи підтримки і консультування. Йдеться про забезпечення доступу дітей до психологічної та соціальної підтримки для вирішення проблем, що можуть сприяти правопорушенням. Цей напрям передбачає консультації з психологами, соціальними працівниками та іншими фахівцями. Додатково можна вести мову про впровадження медіації у заклади середньої освіти [7];

– внутрішньошкільні системи моніторингу та контролю. Шкільні адміністрації встановлюють системи моніторингу та контролю за поведінкою учнів, щоб вчасно виявляти потенційні проблеми та реагувати на них. Цей напрям передбачає використання відеоспостереження та систем відслідковування поведінки.

Водночас, реалізуючи цей напрям, важливо пам'ятати і про необхідність дотримання права на приватність [8];

- співпраця з батьками та громадою. Залучення батьків, вчителів, місцевих лідерів та інших членів громади до співпраці щодо запобігання правопорушенням серед дітей, вирішення різних проблемних ситуацій. Цей напрям передбачає організацію батьківських зборів, спільних заходів.

Серед напрямів профілактики, що мають бути у центрі уваги соціальних служб, слід вказати такі:

– розвиток програм соціальної адаптації: створення програм, спрямованих на соціальну адаптацію дітей, особливо тих, які перебувають у складних сімейних або житлових умовах. Ці програми можуть передбачати психологічну підтримку, навчання соціальним навичкам та розвиток різноманітних інтересів;

– соціальні служби для індивідуального підходу. Спеціалізовані соціальні служби працюють із сім'ями та дітьми, котрі перебувають у складних ситуаціях, надаючи психологічну, педагогічну та соціальну підтримку.

Серед напрямів профілактики, що мають бути у центрі уваги Національної поліції, слід вказати такі:

– поліцейські патрулі для нагляду за громадським порядком: поліцейські встановлюють присутність на вулицях та в громадських місцях, здійснюють патрулювання, щоб запобігти правопорушенням дітьми і реагувати на них за необхідності. При цьому доцільно передбачати маршрути патрулів так, щоб охоплювати пришкольні території;

– посилення ефективності діяльності ювенальних поліцейських підрозділів. Це окремий важливий напрям діяльності поліції, що має бути предметом комплексного вивчення.

Наголосимо, що усі означені напрями мають реалізуватися системно і комплексно, у взаємодії різних органів та установ між собою. Тому важливим є створення ефективної мережі взаємодії між інституціями: поліцією, школами, соціальними службами та ін. – для обміну інформацією, ресурсами та координації дій у сфері профілактики правопорушень серед дітей.

Висновки. Таким чином, проблематика запобігання вчиненню дітьми правопорушень має перманентний характер та потребує систематичного вирішення. Діяльність спеціально уповноважених органів, установ та організацій щодо запобігання правопорушенням серед дітей повинна мати комплексний і систематичний характер, ґрунтуватися на створенні ефективної комунікації між різними інституціями, що наділені відповідними повноваженнями. Серед основних напрямів такої діяльності слід виокремити такі: реалізація програм профілактики у школах; створення системи підтримки і консультування; впровадження внутрішньошкільних систем моніторингу та контролю; співпраця з батьками та громадою; розвиток програм соціальної адаптації; використання соціальних служб для індивідуального підходу; поліцейських патрулів – для нагляду за громадським порядком; посилення ефективності діяльності ювенальних поліцейських підрозділів.

Список використаних джерел

1. Shablysty V., Prymachenko V. Results of sociological study of economic factors of effectiveness of victimological prevention of security of living environment. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5 (5). P. 204–212.
2. Пісоцька К. О. Адміністративно-правові аспекти профілактики правопорушень, що вчиняються неповнолітніми у сфері незаконного обігу наркотичних речовин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 338–340. URL : http://www.lsej.org.ua/3_2023/78.pdf.
3. Корнієнко М. В. Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей. Одеса : ОДУВС, 2019. 320 с.
4. Зеленський Є. С., Кравченко І. С. Адміністративна діяльність Національної поліції щодо запобігання вчиненню адміністративних правопорушень дітьми : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 124 с.
5. Мотунова Н. В. Сутність поняття профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2014. Вип. 31. С. 104–106.
6. До кінця січня поліцейські стануть на варту безпеки у понад 400 закладах освіти прикордоння та прифронтових районів. *Національна поліція України*. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/do-kintsia-sichnia-sichnia-politseiski-stanut-na-vartu-bezpeky-u-ponad-400-zakladakh-osvity-prykordonnia-ta-pryfrontovykh-raioniv>.
7. Впровадження медіації у школі та вирішення конфліктів мирним шляхом. *Рябушківський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів Лебединської міської ради*. URL : <https://ryabushky.lbd-osv.gov.ua/sluzhba-porozuminnya-19-47-57-19-11-2019/>.
8. Відеофіксація шкільного життя: переваги й недоліки. *Освіта.ua*. URL : <https://osvita.ua/school/88571/>.

References:

1. Shablysty V., Prymachenko V. Results of sociological study of economic factors of effectiveness of victimological prevention of security of living environment. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5 (5). P. 204–212.
2. Pisotska, K. O. (2023) Administratyvno-pravovi aspekty profilaktyky pravoporushen, shcho vchyniaiusia nepovnolitnymy u sferi nezakonnogo obihu narkotychnykh rechovyn [Administrative and legal aspects of the prevention of offenses committed by minors in the field of illegal drug trafficking]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3, pp. 338–340. URL : http://www.lsej.org.ua/3_2023/78.pdf. [in Ukr.].
3. Korniienko, M. V. (2019) Kontseptualni osnovy protydii nasylnytskym zlochynam shchodo ditei [Conceptual foundations of combating violent crimes against children]. Odesa : ODUVS. 320 p. [in Ukr.].
4. Zelenskyi, Ye. S., Kravchenko, I. S. (2016) Administratyvna diialnist Natsionalnoi politsii shchodo zapobihannia vchynenniu administratyvnykh pravoporushen ditmy [Administrative activities of the National Police in preventing the commission of administrative offenses by children]. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 124 p. [in Ukr.].
5. Motunova, N. V. (2014) Sutnist poniattia profilaktyky pravoporushen sered nepovnolitnykh [The essence of the concept of prevention of delinquency among minors]. *Naukovyi visnyk Uzhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : «Pedahohika. Sotsialna robota»*. Vyp. 31, pp. 104–106. [in Ukr.].
6. Do kintsia sichnia politseiski stanut na vartu bezpeky u ponad 400 zakladakh osvity prykordonnia ta pryfrontovykh raioniv [By the end of January, police officers will be on guard in more than 400 educational institutions in the border and front-line areas]. *Natsionalna politsiia Ukrainy*. URL : <https://www.npu.gov.ua/news/do-kintsia-sichnia-politseiski-stanut-na-vartu-bezpeky-u-ponad-400-zakladakh-osvity-prykordonnia-ta-pryfrontovykh-raioniv>. [in Ukr.].
7. Vprovadzhennia mediatsii u shkoli ta vyrishennia konfliktiv myrnym shliakhom [Implementation of mediation in school and peaceful resolution of conflicts]. *Riabushkivskiyi zaklad zahalnoi serednoi osvity I-III stupeniv Lebedynskoi miskoi rady*. URL : <https://ryabushky.lbd-osv.gov.ua/sluzhba-porozuminnya-19-47-57-19-11-2019/>. [in Ukr.].
8. Videofiksatsiia shkilnoho zhyttia: perevahy y nedoliky [Video recording of school life: advantages and disadvantages]. *Osvita.ua*. URL : <https://osvita.ua/school/88571/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuliia Zavhorodnia. Administrative measures to prevent offences committed by children.

The article analyzes the problems of administrative measures for the prevention of offenses committed by children. The permanent nature of the issue of preventing children from committing offenses was emphasized and it was noted that the child's vulnerability is a factor actualizing the problems demanding its immediate solution.

It has been established that research in the field of prevention of delinquency by children is extremely important for ensuring the sustainable development of society and ensuring the rights and interests of future generations.

The methodological basis for covering the problems of administrative measures for the prevention of offenses committed by children is defined: 1) understanding of the relevant category (the prevention of offenses committed by children is a systematic, purposeful activity of specially authorized state authorities, institutions and organizations, carried out within the limits of their powers and includes a set of measures aimed at preventing the commission of offenses by children, reducing the number of such offenses and their impact on society and the child); 2) distinguishing general and special prevention and distinguishing three levels of crime prevention (general and social, special and individual).

The following administrative measures for the prevention of offenses committed by children are singled out and briefly described: prevention programs in schools; support and consulting system shaping; internal school monitoring and control systems; cooperation with parents and the community; development of social adaptation programs; social services for an individual approach; police patrols to monitor public order; strengthening the effectiveness of juvenile police units. Examples of the implementation of some of the specified areas of crime prevention among children are given.

It is summarized that the activities of specially authorized agencies, institutions and organizations regarding the prevention of offenses among children should be complex and systematic in nature, based on the creation of effective communication between various institutions endowed with relevant powers.

Keywords: administrative offence, child, general and special prevention, prevention of offences, offences committed by children.

Юрій СТОЛЯР[©]

кандидат наук з державного управління
(Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна)

СУЧАСНА СТРАТИФІКАЦІЯ МОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ЯК ДОРОГОВКАЗ ДЛЯ ОПЕРАТИВНОЇ РОБОТИ

Розкрито поняття сучасної стратифікації мови кримінального права як дороговказу для оперативної роботи. Зазначено, що огляд внутрішньосистемних відносин у сфері похідних юридичної термінології засвідчує взаємозв'язок і взаємозумовленість понятійного, терміноутворювального та семантичного рівнів терміносистеми кримінального права. Доведено, що лексичний склад тексту Кримінального кодексу України (далі – ККУ) стратифіковано на спеціальну (термінологічну) і неспеціальну (загальноновживану) лексику. Термінолексика кримінального права продукує оновлення, осучаснення тексту і шляхом змін у лексичному складі, і шляхом семантичних трансформацій. Акцентовано увагу на вживанні у кримінальному законі зрозумілих та однозначних термінів, що додають ясності тексту кримінально-правової норми та впливають на суміжні галузі права та галузі законодавства, серед яких і оперативно-розшукова діяльність.

Ключові слова: *дефініції, кримінально-правова норма, номінація, номенклатурні назви, оперативно-розшукова діяльність, термін, терміносистема кримінального права, стратифікація.*

Постановка проблеми. Сучасну термінологію кримінального права можна охарактеризувати як сукупність автентичних термінів, що використовують у чинному законодавстві України, а також у сучасній юридичній науці незалежно від джерела (україномовного або іншомовного походження) і часу запозичення. Для оперативно-розшукової діяльності мова кримінального права посідає особливе місце і з огляду на це потребує чіткої регламентації. Її можна розглядати як систему, що залучає підсистему – термінологію державно-правового регулювання.

Безперечно, оперативно-розшукові підрозділи уповноважених державних органів у процесі усного професійного спілкування користуються не тільки кодифікованими термінами, а й професіоналізмами. Таке мовлення іноді характеризують як професійне просторіччя – сферу ненормованої форми існування спеціальних мовних засобів, що формується під впливом низки чинників (психологічних, психолінгвістичних і власне мовних). Психологічні причини зумовлюють прагнення комунікантів урізноманітнити мовленнєві засоби у професійному спілкуванні. До психологічних чинників відносять використання метонімії та метафори у професійному мовленні [1, с. 123]. Лінгвістичні чинники сприяють реалізації економії мовленнєвих засобів. Іноді формування та використання в мовленні юридичного професіоналізму, дійсно, пов'язане зі зміною форми кодифікованого терміна, що зумовлено законом економії мовленнєвих зусиль.

Нові явища в термінології оперативно-розшукової діяльності багато в чому зумовлені екстралінгвальними чинниками, об'єктивними, динамічними процесами, що охоплюють усі сфери життя – соціально-економічну, політичну, систему правового регулювання, наукову та освітню галузі. Сьогодні загальноновизнаним є той факт, що мова наукової сфери [5, с. 299], а також термінологія, що її обслуговує, визначаються особливостями мовної ситуації в країні, станом та тенденціями розвитку літературної мови, невід'ємною частиною якої є і фахова термінологія. У зв'язку з цим актуалізуються питання складу, функцій, взаємодії лексем у наукових текстах, поміж них – у текстах кримінального права, що нерозривно пов'язані із загальними проблемами оперативно-розшукової діяльності загалом та оперативно-розшукової

діяльності Держприкордонслужби зокрема.

Незважаючи на значну кількість праць, котрі присвячені різним питанням мови кримінального права, не втрачає актуальності низка проблем теоретичного характеру та практичної впорядкованості термінологічної системи права. З огляду на те, що в тексті ККУ функціонує досить розгалужений лексичний масив, виникає потреба визначити місце тієї чи тієї мовної одиниці в терміносистемі, а отже, постає питання щодо її стратифікації – поділу лексики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Термінологію вивчають українські правники та мовознавці: С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко (уніфікація та стандартизація юридичної термінології); М. Леоненко (термінологія кримінального судочинства), В. Радецька (мова криміналістики); Л. Чулінда (герменевтичний аспект); М. Любченко (загальна характеристика мови законодавства); О. Каленюк (діахронійний підхід), Н. Курах (сучасні тексти кримінального та сімейного права німецької та української фахових мов у зіставленні); І. Царьова (лексико-дериваційна структура сучасного українського юридичного тексту).

Питання стратифікації досить широко висвітлюють науковці у слов'янському термінознавстві, виокремлюючи лексико-номінативні одиниці трьох типів (абсолютно специфічні, відносно специфічні, неспецифічні). У правничій терміносистемі цю концепцію запровадила Г. Онуфрієнко, яка всю термінологічну лексику класифікувала за логіко-лінгвальними ознаками. Однак в українському мовознавстві бракує комплексних робіт із термінології кримінального права, у яких би на широкому матеріалі з'ясувалися питання генези, складу, системної організації лексики кримінального права, структурування наукових понять та їх номінування й відображення в дефініціях.

Метою статті є дослідження поняття сучасної стратифікації мови кримінального права та її роль для інших галузей правозастосування загалом та оперативного-розшукової діяльності зокрема.

Виклад основного матеріалу. Сучасна стратифікація мови кримінального права означає розподіл термінів за вагомістю та специфічним значенням із використанням різних рівнів мовної системи. У цьому контексті мова кримінального права може бути поділена на різні шари або рівні, залежно від їхньої спеціалізації та відповідальності. На найнижчому рівні можуть знаходитися загальні мовні вирази, що використовуються у кримінальному праві загалом. Наприклад, загальносупільні терміни, що використовуються в юридичній документації, як-от: «кримінальна справа», «обвинувачений», «злочин». Ці терміни зазвичай мають широку аплікацію і використовуються в різних контекстах. На найвищому рівні можуть бути більш спеціалізовані та технічні терміни, що застосовуються в конкретних ситуаціях або сферах кримінального права. Це можуть бути поняття, що використовуються в окремих статтях ККУ, такі як «перевищення службових повноважень», «службові злочини» [7]. Вони мають більш конкретне і спеціалізоване значення в контексті кримінального права. Така стратифікація мови кримінального права надає можливість точно та однозначно використовувати мовні вирази у правовому контексті, допомагаючи забезпечити чіткість і зрозумілість законодавчих актів, судових рішень та інших юридичних документів.

Огляд внутрішньосистемних відносин у сфері похідних юридичних термінологій дає підставу говорити про взаємозв'язок різних аспектів цих відносин, а також про взаємозумовленість понятійного, терміноутворювального та семантичного рівнів досліджуваних терміносистем. Зокрема, складність системи прикладного правничого знання зумовлює не лише основні напрями в периферійному терміноутворенні, а й тенденцію прикладного терміна до однозначності, оскільки конкретність структури терміна – складного слова, терміносполучення та складеного терміна не сприяє розвитку полісемії. Інтернаціональний характер сучасного наукового знання в актуальній термінотворчості виявляється у збільшенні ролі запозичення. Але, як відомо, запозичена лексична одиниця менш схильна до розвитку багатозначності, ніж термін, створений на базі ресурсів національної мови, тощо.

Унаслідок вивчення і розподілу слів за їхнім семантичним та термінологічним навантаженням в аналізованих статтях чинного кодексу нами підтверджено стратифікацію, запропоновану зазначеними науковцями, а сам: лексичний склад тексту

ККУ стратифіковано на спеціальну (термінологічну) і неспеціальну (слова широкої семантики, загальнонавчівані) лексику. На прикладі ст. 374 чинного кодексу проілюструємо лексичний склад текстів, виділивши в них терміни.

Стаття 374. Порушення права на захист

1. Недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого на захист, вчинене слідчим, дізнавачем, прокурором або суддею, – карається штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Ті самі дії, які призвели до засудження невинної у вчиненні кримінального правопорушення особи, або вчинені за попередньою змовою групою осіб, або такі, що спричинили інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [3].

Усі слова запропонованого мікротексту ст. 374 ККУ розподіляються на нерівнозначні за кількістю групи: спеціальну лексику, що становить майже 68 %, і неспеціальну (загальнонавчівану) – 32 %. Терміни в них виконують функцію інформаційних вершин, а неспеціальна лексика слугує формуванню самих текстів. Ці дані узгоджуються з висновком Г. Онуфрієнко, що «термінолексика є каркасним словником мови спеціальності, її лексико-семантичним ядром (понад 50 % лексем припадає на термінолексику)» [4, с. 148].

Спеціальну лексику текстів ККУ [3] складають термінологічні одиниці, у межах яких виокремлюємо дві групи:

1) відносно специфічна лексика, до якої відносимо залучені терміни, не пов'язані з базовими, тобто задіяні з інших суміжних неправових галузей та ті, що активно використовуються у текстах досліджуваної галузі (з економічної галузі: вартість, конфіскація майна, неоподаткований мінімум доходів, фінансування; з етики: благодійність, моральність, правдивість, тактовність, чесність та ін.; з медицини: лікарські препарати, примусові заходи медичного характеру, психіатрична допомога, психічні розлади; з військової справи: військовослужбовець строкової служби, воєнний стан, гауптвахта, командир військової частини, дисциплінарний батальйон), котрі правники мають розуміти у тому значенні, що закріплене за цими термінами у відповідній галузі, а також загальнонаукові (закон (соціол., мист., лінгв., літ., лог., ек., юр., фін., політ.), можливість (бухг., соціол., мист., лінгв., ек., юр., фін., етика)) та міжнаукові терміни (безстроковість (фін., юр.), відомчість (соц., юр.), відповідність (філос., ек.), ідентичність (мист., філос., юр.)), тобто ті, що мають однакову семантику в усіх або декількох галузях, проте конкретизують її, входячи до складу термінів окремих галузей;

2) абсолютно специфічна лексика, до якої відносимо базові (вузькоспеціальні) терміни, тобто ті, що позначають базові поняття кримінального права і становлять його ядро (слідчий, допит, підзахисний, підслідність, прокурорський нагляд, слідчий експеримент), що позначають суто фахові поняття, а їхньою специфікою є те, що вони зовсім не виходять за межі системи. До такої лексики належить і частина залучених термінів, що тісно пов'язані з базовими (з адміністративного права: адміністративний нагляд, територіальна одиниця; з міжнародного права: міжнародні правовідносини, міжнародна угода та ін.).

Уживання у кримінальному законі зрозумілих і однозначних термінів робить ясным текст кримінально-правової норми, сприяє чіткому встановленню меж криміналізації. Смыслова визначеність норм кримінального закону має безпосереднє значення для кваліфікації злочинів. Чіткі та зрозумілі терміни, використані у кримінально-правовій нормі, є тими «цеглинками», з яких правозастосовник складає для себе уявлення про ознаки конкретного злочину. Зрозуміло, цей процес є творчим за своїм характером. Якщо кримінально-правова норма містить нечіткі або двозначні терміни, то виникає необхідність у їх судовому тлумаченні. І тут постає важливе питання про межі судового розсуду. Розширювальне судове тлумачення відповідного терміна може призвести до необгрунтованого спотворення змісту кримінально-правової заборони і може суттєво порушити законні права та інтереси громадян. Занадто вузьке

тлумачення відповідного терміна може призвести до обмежувального тлумачення.

Якщо зіставити юридичний термін і термін окремої галузі права, зокрема кримінального, то юридичну термінологію можна розглядати як множинність, а термінологію ККУ – як підмножинність. Між ними є багато спільного, проте водночас очевидні й розбіжності. Це зумовлено насамперед тим, що будь-яка правова галузь є складником юридичної науки. Не збігаються за значенням і самі терміни «*юридична термінологія*» та «*правнична термінологія*» (термін «*юридичний*» пропонують вживати «стосовно до з'ясування суті категорій, що пов'язані з серцевиною юридичної «матерії» – юридичними нормами, а термін «*правничий*» – стосовно до правотворення, правозастосування, правознавства тощо» [6, с. 278]).

До сучасної термінології кримінального права відносимо назви понять, предметів, дій, явищ, осіб тощо, котрі безпосередньо пов'язані з такою галуззю, як кримінальне право, та її функціонуванням у суспільстві. Зазначена термінологія складається з системи термінів ККУ, до яких відносимо поширені в усіх або декількох галузях права; суто кримінальні процесуальні; терміни суміжних наук. Зазначене дозволяє констатувати, що сучасна термінологія ККУ є складною і різноманітною сукупністю засобів спеціального змісту, котру можна класифікувати за лексичним значенням.

Хоча термінологічна лексика і є основним інформаційним пластом лексики текстів кримінального права, номінативним виразником його категорійно-поняттєвого апарату, проте поряд із термінами функціують слова широкої семантики (загальноживана лексика), тобто ті, що в кожній із терміносистем, до якої входять, зберігають найзагальніше (нетермінологічне) значення (воля, дія, захід, кімната, межа, обмеження, подружжя) і є компонентами складніших за структурою складених термінів (слідча дія, розшукова дія, запобіжний захід, нарадча кімната), і номенклатура – система специфічних назв конкретних правових об'єктів: державних і міжнародних органів, установ та організацій, посад, документів, державних нагород, що займає проміжне місце між терміном і нетерміном (Вища рада правосуддя, Генеральний штаб Збройних Сил України, Головне управління розвідки Міністерства оборони України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Бюро економічної безпеки України, Державне бюро розслідувань, Закон України «Про прокуратуру», Державний департамент України з питань виконання покарань, Рахункова Палата, постанова «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина», Європейська конвенція про видачу правопорушників). Чималу кількість номенклатурних назв виявлено в науково-практичному коментарі до кодексу досліджуваної галузі.

Надання оцінним поняттям форми терміна кримінального закону вимагає чіткості їхніх дефініцій. Предикат дефініції не повинен містити слів чи словосполучень оціночного характеру. В іншому разі зміст такого терміна буде розпливчастим і нічого не пояснить особі, яка застосовує кримінальний закон. Оскільки оцінні поняття, використані в нормах ККУ, як правило, відображають якісний стан певного кримінально-правового явища чи обставини, доцільно давати визначення шляхом переліку [2, с. 78]. Навіть приблизне перерахування певних обставин, що відображають у видових поняттях зміст визначуваного терміна, сприяє адекватному розумінню сенсу кримінально-правової норми та уможливорює обґрунтоване і законне застосування цієї норми до конкретного випадку. Роз'яснення термінів ККУ повинно бути у чіткій відповідності з наявними вимогами нормотворчої техніки. При цьому вже зараз існує потреба в уніфікації термінології кримінального закону. Термінологія кримінального закону має бути однозначною, необхідно усунути полісемію і надмірну синонімію. Терміни ККУ повинні відповідати вже усталеному підходу щодо постатейного викладу нормативного матеріалу.

Висновки. Отже, стратифікація лексики сучасного тексту кримінального права, під яким розуміємо статті Кримінального кодексу України і, як специфічний різновид текстів, Науково-практичний коментар до статей зазначеного кодексу, є неоцінним дороговказом для співробітників оперативно-розшукових підрозділів у протидії злочинності. Вона дозволила виявити неоднорідну лексичну структуру тексту кримінального права, ядро якої складає термінологічна лексика (базові, вузькоспеціальні терміни галузі), що зумовлює зосередження головної уваги саме на термінах як інформаційних вершинах тексту; периферію лексики тексту кримінального права складають терміни інших терміносистем, слова широкої семантики та номенклатура.

Терміни ККУ не є ізольованими, незалежними одиницями загальноживаної мови, котрим притаманні певні властивості, а становлять повноцінну частину загального складу сучасної української літературної мови, де значення слів виявляються більш виразно, відповідаючи вимогам професійного спілкування і взаєморозуміння між фахівцями галузі.

Отримані результати сприятимуть дослідженням із концептуальних засад діяльності оперативно-розшукових підрозділів у протидії злочинності, допомогатимуть правильно застосовувати термінологію кримінального права під час подальшого розвитку оперативно-розшукового законодавства, а також під час опрацювання перспективних нормативно-правових актів у цій царині. Наведений вище матеріал, а також додаткові дослідження є перспективними у вивченні особливостей термінології дискурсу оперативно-розшукової діяльності, зокрема щодо ненормативного використання термінів у вирішенні організаційно-тактичних завдань протидії оперативними підрозділами Держприкордонслужби протиправним проявам. Багатоаспектність цієї проблематики зумовлює потребу у проведенні подальших наукових розвідок для формування цілісної термінологічної системи оперативно-розшукової діяльності.

Список використаних джерел

1. Ахтирська Н. М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 36 (2). С. 123–125.
2. Закревська Т. О. Правовий статус свідка у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 48. С. 78–82.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
4. Онуфрієнко Г. С. Лінгвометодичне моделювання юридичної термінології в контексті теоретико-практичного курсу «Ділова українська мова». *Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України*. 1997. Вип. 1. С. 148–156.
5. Радецька В. Я. Нормування мови науки криміналістики. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 3. С. 299–305.
6. Царьова І. В. Сучасний український юридичний текст: лексико-дериваційна структура : монографія. Дніпро : ЛІРА, 2020. 446 с.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1999. Т. 2 : Д–Й. 744 с. С. 333.

Надійшла до редакції 12.02.2024

Прийнято до опублікування 21.02.2024

References

1. Akhtyrskaya, N. M. (2016) Do pyannia dokazovoi syly kiberinformatsii v aspekti mizhnarodnoho spivrobitnytstva pid chas kryminalnoho provadzhennia [Regarding probative value of cyber information in the aspect of international cooperation during criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : Pravo*. Vyp. 36 (2), pp. 123–125. [in Ukr.].
2. Zakrevska, T. O. (2020) Pravovyi status svidka u kryminalnomu provadzhenni [Legal status of a witness in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 48, pp. 78–82. [in Ukr.].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25–26. St. 131. [in Ukr.].
4. Onufriienko, H. S. (1997) Linhvometodychne modeliuвання yurydychnoi terminolohii v konteksti teoretyko-praktychnoho kursu «Dilova ukrainska mova» [Linguomethodical modeling of legal terminology in the context of the theoretical and practical course «Business Ukrainian»]. *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu MVS Ukrainy*. Issue 1, pp. 148–156. [in Ukr.].
5. Radetska, V. Ya. (2020) Normuvannia movy nauky kryminalistyky [Normalization of the language of forensic science]. *Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho instytutu*. № 3, pp. 299–305. [in Ukr.].
6. Tsarova, I. V. (2020) Suchasnyi ukrainskyi yurydychnyi tekst: leksyko-derivatsiina struktura [Modern Ukrainian legal text: lexical-derivative structure] : monohrafiia. Dnipro : LIRA. 446 p. [in Ukr.].
7. Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopedia] : v 6 t. / redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (hol. redkol.) ta in. Kyiv : «Ukr. entsykl.», 1999. Vol. 2 : D–I. 744 p., pp. 333. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuriy Stolyar. Modern stratification of the language of criminal law as a guide for operational work. The article reveals the concept of modern stratification of the criminal law language. The study of the vocabulary of modern Ukrainian criminal texts is becoming increasingly relevant due to

the changes taking place in the legal life of Ukraine, respectively, in various branches of law: restructuring of the legal system, development of a modern legal framework in accordance with the requirements and needs of today, emergence of new scientific concepts, etc. These factors have certainly influenced the language of law, which is realized through a professional (legal) text. It is noted that the review of intra-system relations in the field of legal terminology derivatives shows the interconnection and interdependence of the conceptual, term-formation and semantic levels of the criminal law terminology system. It is proved that the lexical composition of the The Criminal Code of Ukraine (further – CCU) text is stratified into special (terminological) and non-special (words of broad semantics, commonly used) vocabulary. The vocabulary of the texts of the modern CCU is a system of linguistic units organized according to the general language laws, which consists of interrelated and interdependent parts, the key of which is the terms used to nominate legal phenomena and concepts. It consists of special (basic (narrowly specialized) terms, terms borrowed from other terminology systems (legal and non-legal), non-special vocabulary (words of broad semantics (commonly used vocabulary)) and nomenclature (nomenclature names). Criminal procedural terminology includes names of concepts, objects, actions, phenomena, persons, etc. that are directly related to such a branch of law as criminal procedure and its functioning in society.

The terminology of criminal law produces an update, modernization of the text both through changes in the lexical composition and through semantic transformations. The author focuses on the use of clear and unambiguous terms in criminal law which provide clarity to the text of the criminal law norm and affect related areas of law and legislation, including operative-search activity.

Keywords: *definitions, criminal law provision, nomination, nomenclature names, operational and investigative activities, term, criminal law terminology system, stratification.*

УДК 343.9:343.226(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-264-269

Olena PROTSENKO®

Researcher

(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

METHODOLOGY FOR SYSTEMATIZATION OF BODIES ENTRUSTED WITH FUNCTIONS OF PREVENTING AND COMBATING VIOLENCE IN UKRAINE

Олена Проценко. МЕТОДОЛОГІЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ОРГАНІВ, НА ЯКІ ПОКЛАДЕНО ФУНКЦІЇ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ. Детально проаналізовано діяльність та взаємодію органів, що виконують функції з попередження та запобігання насильству на території України.

Окремо виділено проблематику щодо зв'язку між відповідальними особами, які наділені повноваженнями у сфері боротьби з домашнім насильством та насильством за ознакою статі. Розглянуто перелік діючих в Україні органів, їхні функції, відповідальність та вплив на загальну ситуацію щодо насильства, що склалася на території держави. Визначено принципи, цілі та функції розглянутих суб'єктів. Окреслено діючі методи систематизації відповідальних органів у зазначеній сфері.

Запропоновано актуальні пропозиції щодо оновленої структури суб'єктів, їх інформування, звітності, відповідальності та розширення повноважень у сфері запобігання та протидії насильству в будь-якій формі прояву.

Виділено доцільність проведення низки наукових досліджень за цим напрямом для визначення існуючих теоретичних та практичних проблемних питань з метою створення єдиного якісного алгоритму дій, пов'язаних із відпрацюванням викликів, що надходять на лінію 102, та письмових заяв від громадян, які зазнали насильницьких дій (суттєвої моральної, фізичної, економічної, психологічної шкоди) від кривдника в результаті вчинення адміністративного або кримінального проступку.

Також наголошено на необхідності перегляду діючого законодавства, що регламентує відносини між органами, на які покладено функції щодо забезпечення попередження та протидії насильству в Україні. Запропоновано запровадити новий порядок розгляду звернень громадян до

© O. Protsenko, 2024

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4758-3349>

elena.protsenko414@ukr.net

органів Національної поліції, а також інформування освітніх закладів та закладів охорони здоров'я про випадки насильства, навіть якщо до підрозділів поліції не надійшло письмової заяви від потерпілої сторони, в ситуації, якщо для цього є достатньо підстав вважати, що насильницькі дії можуть спричинити тяжкі наслідки. Окремо наголошено на розгляді протиправних дій з ознаками насильства, що є повторними протягом тривалого часу. Запропоновано розробку окремої мобільної програми для термінових повідомлень про вчинення домашнього насильства або насильства за ознакою статі всіх суб'єктів, на які покладено функції щодо запобігання та протидії насиллю.

Рекомендовано впровадження окремих стаціонарних підрозділів у районних відділеннях поліції для більш детального розгляду кожного звернення та вивчення кожного окремого випадку повторного характеру для забезпечення превентивних дій задля викорінення насильства в кожному районі. Оскільки різнобічний характер функцій, покладених на дільничних офіцерів, зменшує швидкість та якість реагування на подібні виклики.

З огляду на ст. 173-2 КУпАП та ст. 126-1 КК України виникає нагальна потреба в посиленні та перегляді санкцій за правопорушення, пов'язані зі вчиненням насильницьких дій за ознакою статі та іншими видами насилля. Таким чином, запропоновано впровадити більш жорсткі міри покарання кривдників, які вчиняли протиправні дії за вищезазначеними статтями.

Ключові слова: *домашнє насильство, насильство за ознакою статі, гендерно зумовлене насильство, суб'єкти, взаємодія, методологія, систематизація, кривдник, потерпілий, жертва.*

Relevance of the study. At present, a number of urgent questions arise in Ukraine regarding the issues of interaction and systematization of bodies performing functions related to the prevention and countermeasures of violence. First of all, the reduction of positive statistics regarding the commission of administrative offenses and misdemeanors related to violence is influenced the consistency and coherence of all subjects entrusted with the above-mentioned functions. Therefore, the study of the methodology of the systematization of bodies performing functions to counter and prevent manifestations of any kind of violence must be carried out taking into account all possible formats, including the analysis of existing services and institutions in the specified field and possible ways of their cooperation. The responsibility of the persons who are the direct executors of this referral is regulated in a narrow circle of the regulatory framework, which can influence the increase in the number of cases of gender-related and domestic violence. It is advisable to consider the possibility of expanding the powers of responsible persons in cooperation with other bodies, since the number of cases of violence has increased significantly under the conditions of martial law in Ukraine. The undeveloped mechanism of work of the responsible bodies increases the risks, which will negatively affect the indicators of the number of victims of manifestations of violence, and may also become a catalyst for the increase of administrative and criminal offenses based on the commission of domestic and other types of violence. First of all, the commission of an administrative offense provided for by Art. 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses entails such serious consequences as bodily harm, property damage, possession of property, forced deprivation of liberty, suicide and even death. An important role in the prevention and prevention of violence is the timely notification of its commission, because very often the victim keeps silent about the fact of violence and the offender repeats his actions again. In order to effectively process citizens' appeals regarding these violations, the bodies that cooperate with each other in the specified direction must have a fairly simple and automated scheme for reporting the facts of the manifestation of any type of violence, receive information simultaneously and in full.

Recent publications review. The authors O. Moroz, Yu. Khatniuk considered the question of the participation of the national police in countering and preventing violence [1]. V. Hrytsanyuk conducted research on ensuring access to women's shelters [2]. In her scientific publication N. Mokrytska analyzed the topic of types of social services provided to victims of domestic violence [3]. O. Protsenko studied the problems of violence in practical activities [4]. The activity of police officers in response to citizens' appeals about facts committed in the field of domestic violence was investigated by M. Belov and M. Maksimova [5]. M. Naumenko also studied the legal authority of the subjects involved in preventing and countering violence and analyzed the need to ensure an integrated approach to the system of combating violence in Ukraine [6]. In his article I. Melnychenko investigated the main directions of cooperation of specialized services regarding the prevention of sexual violence related to military actions on the territory of Ukraine [7]. K. Manuilova and P. Rudetska closed the topic of the world experience of countries as the basis of their scientific research and considered the normative framework of the international level [8].

The article's objective is an improvement of the structure of bodies entrusted with the functions of preventing and countering violence on the territory of Ukraine and the interaction of all bodies and services carrying out measures in the above-mentioned direction.

Discussion. Let's consider the structure of effective bodies that have the authority to carry out activities related to countering and preventing domestic violence.

According to Art. 5 of the Law of Ukraine «On Prevention and Combating Domestic Violence», the state policy in the areas of combating violence is aimed at comprehensive, integrated actions to provide assistance to victims and eradicate domestic and other types of violence. Currently, various bodies are involved in Ukraine that cooperate in this direction. In Art. 6 lists the entities that ensure the implementation of measures in the field of prevention and countermeasures against domestic violence [9].

According to Art. 6 entities implementing measures in the field of prevention and counteraction of domestic violence are:

Specially authorized bodies include the central bodies of the executive power, which form and implement state policy in the field of domestic violence. Actions on violence are carried out by the structural divisions of local state administrations, village, settlement, city and district communities, to whose powers this sphere of activity belongs, as well as by the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea. All of them are aimed at coordinating the activities of entities engaged in combating and preventing domestic violence, researching and improving legal regulations, developing and implementing methodological recommendations, typical programs for victims and offenders, approving methods for determining the creation of special assistance services and models for providing social assistance to victims of violent crimes. With regard to other existing organizations and institutions that carry out the duties of implementing measures regarding domestic violence, they include: services that deal with children's affairs, units of the National Police of the state, educational management bodies, educational institutions and other structures related to education systems, institutions related to health care and institutions subordinate to the Ministry of Health of Ukraine. Separately, bodies dealing with issues of the legal field, such as judicial institutions, organizations that provide free legal assistance, and others, should be singled out.

As for the services dealing with support and assistance to persons who have suffered violence, it is necessary to single out social services, children's shelters and rehabilitation centers, institutions that provide psychological assistance and other institutions dealing with social security.

In the age of advanced computer technologies, an information site for victims of

violence is available on the Internet, which includes a list of contact centers and hotlines for urgent consultation. In particular, recently, a 24-hour access line 1547 was created, the employees of which provide continuous clarification of the algorithm of actions for victims, taking into account an individual approach to each situation, free of charge. The service is in demand and has many positive reviews, but theoretical solutions to problems in practice have a rather sad result. It depends on the person's place of residence. For example, not all cities, let alone villages, have shelters for victims of violence. There are many cases when, after receiving an urgent restraining order, the offender still returns to the victim and continues illegal actions. In this situation, the best solution is to separate the victim and the perpetrator in different places of stay. If the victim does not have a personal home, it complicates the process of preventing new cases of domestic violence. The best solution to this issue would be to move the victim to a shelter or asylum, but the number of such institutions is limited throughout Ukraine. As for the cities in which such services operate, most people do not have information about them or the number of places in such institutions is limited. Instead, the authorized bodies dealing with issues of violence do not yet have established cooperation. The Ministry of Social Policy of Ukraine has developed a single algorithm of actions of entities that carry out measures in the field of countermeasures and prevention of domestic violence. The algorithm is presented in a schematic form, which makes it possible to visually examine all the positions of the response of the authorized services entrusted with the performance of functions in relation to violent, illegal actions. In our opinion, the above-mentioned algorithm also needs to be revised because the tools of interaction of the responsible authorities are not specified and the reporting procedure is complicated, which prevents an urgent response system to appeals of a similar nature. Also, reporting on cases of domestic violence or gender-based violence takes place through the central executive body, which slows down the formation and generalization of statistical data in each settlement or district. Thus, the reliable indicators of the above-mentioned illegal actions do not have accurate analytics to create a final analysis and comparison with previous periods.

Another problematic issue is the coordination and monitoring of reliable reporting by authorized bodies of cases of domestic violence or gender-based violence in each individual district, since the calculation of statistical data begins directly with the reporting of district police departments, social and other services. Most of the materials remain unexamined, as the victim withdraws his written statement after a certain time, but in some cases there is a repetition of acts of a violent nature, which entail already criminal misdemeanors (serious bodily injuries, damage to property and even the death of the victim).

Conclusions. Summarizing the above, it should be concluded that the methodology and mechanism of interaction of subjects that carry out and ensure the implementation of measures for the prevention and prevention of domestic violence and gender-based violence needs to be revised and the introduction of new units that work only in the direction of processing appeals and ensuring the implementation of appropriate measures against violence in each district police station. Also, the existing sanctions of Art. 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine for repeated actions of the same nature need to be supplemented in the form of compiling materials without a written statement from the victim, in the event that there are sufficient grounds to believe that an illegal act has taken place and there is a threat to life and health. The development of a new system of communication and informing the authorized bodies, which are entrusted with the functions of countering and preventing domestic violence, should be highlighted separately. For high-quality cooperation of authorized bodies, it is proposed to develop a special mobile program for informing all services about cases of violence. This will allow a more careful and detailed approach to each appeal and provide professional assistance to citizens who have become victims of violence. That is, in accordance with the criteria for assessing the situation, depending on the age, condition of the victim, risk assessment, living conditions and other positions (which also require methodological development), information is provided to all necessary services through a mobile application, which helps to comprehensively consider each individual case and provide the necessary assistance to the victim.

References

1. Мороз О. Б., Хатнюк Ю. А. Роль органів національної поліції в запобіганні та протидії домашньому насильству. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 513–521. URL : https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/80_part-1_Edit.pdf#page=513.

2. Грицанюк В. В. Особливості запобігання гендерно зумовленому насильству в Україні. *Публічне управління та соціальна робота*. 2023. № 2. С. 46–51. URL : <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12503/1/%d0%93%d1%80%d0%b8%d1%86%d0%b0%d0%bd%d1%8e%d0%ba.pdf>.
3. Мокрицька Н. П. Деякі питання надання соціальних послуг для осіб, які постраждали від домашнього насильства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С. 182–188. URL : <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/642/632>.
4. Проценко О. В. Проблемні питання щодо запобігання та протидії домашнього насильства та насильства за ознакою статі в практичній діяльності. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : «Юридичні науки». 2023. № 6. URL : <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8945>.
5. Белов М. В., Максимова М. К. Реагування поліцейськими на факти вчинення домашнього насильства. Попередження домашнього насильства. *Стан та перспективи розвитку адміністративного права України: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет конференції* (м. Одеса, 20 жовт. 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 29–32. URL : <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/484aa209-8f5d-4e0b-9a22-1cb86b90a3c7/content#page=29>.
6. Науменко М. В. Повноваження суб'єктів, постраждалих від домашнього насильства, права на захист. *Право і суспільство*. 2023. № 5. С. 40–44. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/items/762fc11c-75db-4647-8da2-4829019855e9>.
7. Мельниченко І. Д. Взаємодія спеціальних суб'єктів щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Право»*. 2024. № 1 (19). С. 394–407. URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/8537>.
8. Мануїлова К. В., Рудецька П. А. Світовий досвід країн на міжнародно-правові аспекти щодо домашнього насильства. *Київський часопис права*. 2023. № 2. С. 221–227. URL : <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/340>.
9. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top>.

Submitted 08.02.2024

Admitted 19.02.2024

1. Moroz, O. B., Khatniuk, Yu. A. (2023) Rol orhaniv natsionalnoi politzii v zapobihanni ta protyidii domashnomu nasyilstvu [The role of national police bodies in preventing and countering domestic violence]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya PRAVO*. Issue 80. Part 1, pp. 513–521. URL : https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/80_part-1_Edit.pdf#page=513. [in Ukr.].
2. Hrytsaniuk, V. V. (2023) Osoblyvosti zapobihannia henderno zumovlenomu nasyilstvu v Ukraini [Peculiarities of preventing gender-based violence in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta sotsialna robota*. № 2, pp. 46–51. URL : <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12503/1/%d0%93%d1%80%d0%b8%d1%86%d0%b0%d0%bd%d1%8e%d0%ba.pdf>. [in Ukr.].
3. Mokrytska, N. P. (2023) Deiaki pytannia nadannia sotsialnykh posluh dlia osib, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasyilstva [Some issues of providing social services for victims of domestic violence]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 182–188. URL : <http://journals.lvduvs.lviv.ua/index.php/law/article/view/642/632>. [in Ukr.].
4. Protsenko, O. V. (2023) Problemni pytannia shchodo zapobihannia ta protyidii domashnoho nasyilstva ta nasyilstva za oznakoiu stati v praktychnii diialnosti [Problematic issues regarding the prevention and counteraction of domestic violence and gender-based violence in practical activities]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*. Seriya : «Iurydychni nauky». № 6. URL : <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8945>. [in Ukr.].
5. Bielov, M. V., Maksymova, M. K. (2023) Reahuvannia politseiskymy na fakty vchynennia domashnoho nasyilstva. Poperedzhennia domashnoho nasyilstva [Police response to domestic violence. Prevention of domestic violence]. *Stan ta perspektyvy rozvytku administratyvnoho prava Ukrainy: materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi internet konferentsii* (m. Odessa, 20 zhovt. 2023 r.). Odessa : ODUVS, pp. 29–32. URL : <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/484aa209-8f5d-4e0b-9a22-1cb86b90a3c7/content#page=29>. [in Ukr.].
6. Naumenko, M. V. (2023) Povnovazhennia subiektiv, postrazhdalykh vid domashnoho nasyilstva, prava na zakhyst [Powers of victims of domestic violence, rights to protection]. *Pravo i suspilstvo*. № 5, pp. 40–44. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/items/762fc11c-75db-4647-8da2-4829019855e9>. [in Ukr.].
7. Melnychenko, I. D. (2024) Vzaiemodiia spetsialnykh subiektiv shchodo zapobihannia seksualnomu nasyilstvu, poviazanomu zi zbroinym konfliktom v Ukraini [Interaction of special subjects in the prevention of sexual violence related to the armed conflict in Ukraine]. *Aktualni pytannia u suchasni*

8. Manuilova, K. V., Rudetska, P. A. (2023) Svitovyi dosvid krain na mizhnarodno-pravovi aspekty shchodo domashnoho nasylstva [World experience of countries on international legal aspects of domestic violence]. *Kyivskiy chasopys prava.* № 2, pp. 221–227. URL : <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/340>. [in Ukr.].

9. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu [On Prevention and Combating Domestic Violence] : Zakon Ukrainy vid 07.12.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Olena Protsenko. Methodology of the systematization of bodies in charge of the functions regarding prevention and combating violence in Ukraine. The activities and interaction of authorities performing functions related to the warning and prevention of violence in Ukraine have been analyzed in detail. The issues regarding the communication between responsible persons endowed with powers in the field of combating domestic violence and violence based on gender have been highlighted separately. The list of active authorities in Ukraine, their functions, responsibilities, and impact on the overall situation regarding violence within the country's territory has been considered. The principles, goals, and functions of the examined subjects have been identified. The current methods of systematization of responsible authorities in the specified sphere have been outlined. A series of relevant proposals have been put forward regarding the updated structure of subjects, their information dissemination, reporting, accountability, and expanded powers in the field of prevention and counteraction of violence in any form of manifestation.

The expediency of conducting a series of scientific research in this direction to identify existing theoretical and practical problematic issues for the creation of a unified, high-quality algorithm of actions related to addressing challenges received on the 102 hotline and written complaints from citizens who have suffered violent actions (significant moral, physical, economic, psychological harm) from the offender as a result of committing an administrative or criminal offense has been highlighted. The need of reviewing the existing legislation regulating the relations between the authorities responsible for ensuring the prevention and counteraction of violence in Ukraine has been proposed. It was introduced a new procedure for considering citizens' appeals to the National Police, as well as informing educational institutions and healthcare facilities about cases of violence even if no written complaint has been received by the police from the victim, if there are sufficient grounds to believe that violent actions may have serious consequences, has been suggested. Special attention has been paid to the consideration of unlawful acts of violence that are repetitive over a long period.

The development of a separate mobile application for urgent reports of domestic violence or violence based on gender by all the authorities responsible for preventing and countering violence has been proposed. The implementation of separate stationary units in district police departments for a more detailed consideration of each appeal and the study of each individual case of recurring nature to ensure preventive measures for eradicating violence in each district has been recommended. Since the functions assigned to patrol officers have a multifaceted nature, this reduces the speed and quality of response to such calls. From the review of Art. 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine, there is an urgent need to strengthen and review sanctions for violations related to gender-based violence and other types of violence. Thus, it is proposed to introduce stricter measures of punishment for offenders who have committed illegal actions under the above-mentioned articles.

Keywords: *domestic violence, gender-based violence, subjects, interaction, methodology, systematization, perpetrator, victim.*

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ
ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ**

УДК 343.13+378.147

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-270-278

Ірина БАСИСТА[©]
доктор юридичних
наук, професор

Андрій ХИТРА[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ, м. Львів, Україна)*

**АПЕЛЯЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛИ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ
ПРО ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК
УКРАЇНИ, ПОСТАНОВЛЕНОЇ ЛИШЕ ЩОДО ЧАСТИНИ ПРЕД'ЯВЛЕНОГО
ОБВИНУВАЧЕННЯ, ПРИ ОДНОЧАСНОМУ РОЗГЛЯДІ СУДОМ ПЕРШОЇ
ІНСТАНЦІЇ ІНШОЇ ЧАСТИНИ ОБВИНУВАЧЕННЯ
У ЦЬОМУ Ж КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

З першого погляду може здатися, що розгляд проблематики, котра дотична до тієї підстави про закриття кримінального провадження, що на сьогодні виключена згідно із Законом України № 2810-ІХ від 01.12.2022, не може претендувати ні на актуальність, ні на затребуваність. Але судова практика та чинне кримінальне процесуальне законодавство свідчать про протилежне. Більше того, начебто зрозумілі формулювання ч. 11 ст. 284 та ч. 2 ст. 392 КПК України на практиці не мають однакового застосування, і очевидно, причиною такого стану справ є насамперед вживання законодавцем сполучення слів «крім випадків, визначених цим Кодексом», котрі (випадки) правниками тлумачаться надто широко.

Як наслідок, склалася така ситуація, за якої у черговий раз перед Верховним Судом та науковцями постало питання про те, чи наявна процесуальна можливість оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції про закриття кримінального провадження з підстави, що була передбачена п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, котру постановлено лише стосовно частини пред'явленого обвинувачення, при одночасному розгляді судом першої інстанції іншої частини обвинувачення у цьому самому кримінальному провадженні.

Застосованими дедуктивними міркуваннями та дискурсивним мисленням отримано результат у вигляді наукового висновку, що слідує із тієї логіки процесуальних дій та їх унормування у КПК України, котрі чинні у цій царині та якими керуються станом на сьогодні, так само й із тих реформаційних, конституційних, законодавчих процесів, що їм передували, зокрема стосовно внесення нових пунктів 4-1 у ч. 1, 1-2 у ч. 2 ст. 284 КПК України, а також щодо передбачення нової глави 36-1 КПК України, котрі й стали результатом таких процесів. Отже, не вважаємо, що за умов того правового поля, що діяло у 2019-2022 рр., як і такого, що є на сьогодні,

© І. Басиста, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9707-7386>

basysta-i@ukr.net

© А. Хитра, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7125-1953>

andrkh78@gmail.com

ухвала суду першої інстанції про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, що була постановлена під час судового провадження лише щодо частини пред'явленого обвинувачення та перешкоджала подальшому кримінальному провадженню у цій частині, при одночасному судовому розгляді іншої частини цього самого кримінального провадження в суді першої інстанції, підлягала (підлягає) окремому оскарженню.

Ключові слова: *судове провадження, заперечення проти ухвал, безперервність судового розгляду, втрата чинності законом, що встановлював кримінальну протиправність діяння.*

Постановка проблеми. На розгляді об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду перебувало кримінальне провадження за касаційною скаргою прокурора на ухвалу Голосіївського районного суду м. Києва від 4 червня 2021 р. та ухвалу Київського апеляційного суду від 7 липня 2022 р. стосовно громадянина «Г». Згідно з хронологією цього провадження, до Голосіївського районного суду м. Києва направлявся обвинувальний акт за обвинуваченням вказаного громадянина у вчиненні низки кримінальних правопорушень, а вже 4 червня 2021 р. у перебігу підготовчого судового засідання було прийнято рішення про закриття кримінального провадження за частиною пред'явленого обвинувачення з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України (виключено на підставі Закону України № 2810-IX від 01.12.2022). В іншій частині пред'явленого обвинувачення кримінальне провадження призначено до розгляду. Рішення про закриття було оскаржене обвинуваченим та його захисником в апеляційному порядку. У результаті апеляційного розгляду апеляційні скарги задоволено, а оскаржувану ухвалу змінено – закрито кримінальне провадження через встановлену відсутність події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України), а у решті ухвалу суду першої інстанції залишено без змін. Відповідно прокурор подав касаційну скаргу, в якій, крім іншого, вказував на те, що положення ст. ст. 284, 392 КПК України не передбачають можливості до закінчення судового розгляду всього кримінального провадження окремого оскарження ухвали про закриття кримінального провадження лише в частині якогось одного інкримінованого кримінального правопорушення, а тому суд апеляційної інстанції мав керуватися положеннями ч. 4 ст. 399 КПК України та відмовити у відкритті апеляційного провадження, а апеляційні скарги повернути апелянтам [1].

У свою чергу, в Касаційному кримінальному суді Верховного Суду (далі – ККС ВС) сформувалися два різні підходи до вирішення означеної проблематики: 1) «...в апеляційному порядку може бути оскаржено ухвалу суду про закриття всього кримінального провадження, а не лише його частини, в зв'язку із звільненням особи від кримінальної відповідальності», «...враховуючи, що оскаржувана ухвала... була постановлена в ході судового розгляду і в даному конкретному випадку відноситься до рішень, які прийняті під час судового провадження, та, з огляду на положення ч. 2 ст. 392 КПК України, окремому оскарженню не підлягає, апеляційний суд передчасно прийняв рішення про відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою представника потерпілого... та розглянув її» [2]; 2) коли колегія суддів ККС ВС взагалі не висловила щодо можливості чи неможливості оскаржувати ухвалу суду «...про закриття лише частини кримінального провадження через звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки» [3], але цьому є частково й логічне пояснення, адже цією колегією суддів ККС ВС зроблено такі умовиводи: «...вважає висновки судів першої та апеляційної інстанцій про можливість застосування у даному випадку інституту звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки передчасними, тому ухвали (районного та апеляційного судів) підлягають скасуванню на підставі п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 438 КПК України» [3]. Тобто призначено новий розгляд у суді першої інстанції задля ухвалення законного та вмотивованого судового рішення.

Зважаючи на наявну ситуацію, описану вище, учасникам Науково-консультативної ради при Верховному Суді було запропоновано для розгляду та вирішення таке питання: чи може бути окремо оскаржено в апеляційному порядку ухвалу суду першої інстанції про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених ст. ст. 284, 288 КПК України, що постановлена лише щодо частини пред'явленого обвинувачення та перешкоджає подальшому кримінальному провадженню у цій частині, при одночасному судовому розгляді іншої частини цього самого кримінального провадження в суді першої інстанції, з огляду на положення, передбачені ч. 11 ст. 284, ч. 5 ст. 288, п. 3 ч. 1 ст. 392, ч. 2 ст. 392 КПК України [1]?

Спробуємо поділитися з науковою спільнотою своїми міркуваннями, котрі й лягли в основу відповідного наукового висновку [4].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти окресленої проблематики досліджували такі вчені, як І. Гловюк, О. Дроздов, О. Капліна, О. Марочкін, В. Нор, Х. Павич, В. Тертишник, С. Томин та ін.

Метою статті є аналіз наявних судових рішень, положень чинного КПК України, вже нечинного п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, наукових позицій задля формулювання власних аргументів щодо відповіді на питання про можливість (неможливість) окремого оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених статтями 284, 288 КПК України, котра постановлена лише щодо частини пред'явленого обвинувачення та перешкоджає подальшому кримінальному провадженню у цій частині, при одночасному судовому розгляді іншої частини цього самого кримінального провадження в суді першої інстанції.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до розгляду запропонованого питання варто відзначити, що закриття кримінального провадження у суді – це його припинення, тобто після прийняття такого процесуального рішення жодні процесуальні дії у цьому провадженні не виконуються та настають ті юридичні наслідки, що притаманні для однієї з двох груп (деякі процесуалісти ведуть мову й про три групи [5], що також має своє логічне пояснення) підстав для закриття кримінального провадження, а саме: особа визнається такою, що невинувата, що передбачає «повернення їй чесного імені» та відкриває для неї юридичні можливості для відшкодування їй шкоди, завданої незаконним притягненням до кримінальної відповідальності (реабілітуючі підстави) [6, с. 284–285]; та особа на основі сукупності зібраних доказів визнається такою, що вчинила кримінальне правопорушення, але з огляду на підстави, унормовані у ст. 284 КПК України, подальше провадження щодо неї виключається (нереабілітуючі) [6, с. 285]. Хоча є й такий підхід, коли означений поділ підстав для закриття кримінального провадження критикується, бо вважається, що такі «...уявлення походять від нормативного регулювання кримінально-правових та кримінальних процесуальних відносин «соціалістичного» періоду», де «процес віддзеркалював собою темпоральний розвиток розшукової форми кримінального судочинства із додаванням окремих елементів змагальності, що загалом була далекою від засад, притаманних сучасному кримінальному процесуальному закону» [7]. «Особу, підозрювану у вчиненні кримінального правопорушення, після закриття стосовно неї кримінального провадження з будь-яких підстав має сприймати вся публічна влада як таку, що не вчиняла кримінального правопорушення, якщо не постановлено обвинувального вироку» [7]. Видається, що полеміка у цій царині є окремою темою наукової дискусії, котру, з огляду на її обсяг та глибину, не варто розпочинати у межах цього дослідження, хоча згоджуємося, що «...модель класифікації підстав закриття кримінального провадження у суді на реабілітуючі та нереабілітуючі вже не відповідає викликам сьогодення та потребам практики стосовно їх застосування» [8, с. 135], підтвердженням чому також є чинний виклад пунктів та частин ст. 284 КПК України.

Притримуючись логіки розпочатого нами опису проблематики, підкреслимо, що, звісно, зважаючи на такий стан справ для підозрюваного, обвинуваченого, вельми важливо, за якою з груп та за якою з підстав щодо нього буде прийнято рішення про закриття кримінального провадження чи інше реабілітуюче рішення за наявності для того умов. Але ж такому рішенню у кримінальному провадженні передують тривала і скрупульозна процесуальна діяльність зі збору, перевірки та оцінки доказів вини чи невинуватості. Тобто рішення слідчого, прокурора та суду про застосування тієї чи іншої підстави для закриття кримінального провадження з переліку ст. 284 КПК України мають корелювати із сукупністю зібраних у кримінальному провадженні доказів, результатами безпосереднього їх дослідження та оцінки. Прикладом протилежного стану справ є один із випадків, про котрий вже йшла мова, коли касаційна інстанція не погодилася з процесуальними рішеннями районного та апеляційного судів про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, визнала такі процесуальні рішення судів передчасними та скасувала їхні ухвали на підставі п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 438 КПК України [3].

Також на сьогодні є важливою і логіка тих змін та доповнень, що вносилися до КПК України з цього приводу. Адже насамперед процесуалістам та суддям, а також

науковій спільноті добре відомо, які наукові та законодавчі баталії точилися через формулювання і застосування вже нечинного п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України та навколо аргументів щодо його скасування, зміни. За умов правового поля чинності п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України (що був nereабілітуючою підставою для закриття кримінального провадження) нами також висловлювалася власна точка зору, а саме: «...так як суд першої інстанції має право під час судового розгляду закрити кримінальне провадження на підставі пункту 4 частини 1 статті 284 КПК України, постановивши ухвалу, то для вирішення цього питання йому необхідно з'ясувати, чи відсутні підстави для прийняття ним інших *кінцевих* для цієї стадії процесуальних рішень, що передбачені КПК України, зокрема – виправдувального вироку, який суд зобов'язаний ухвалити при наявності відповідних, передбачених у КПК України, підстав. З огляду наведеного, в судовому засіданні для прийняття рішення про закриття кримінального провадження на підставі пункту 4 частини 1 статті 284 КПК України завчасно *необхідно встановити доказами вину обвинуваченого*. Ухвалення виправдувального вироку є умовою та створює подальші можливості для реабілітації особи (обвинуваченому надається право вимагати відшкодування завданої шкоди притягненням його до відповідальності, а також така особа позбавляється всіх негативних наслідків застосування кримінального закону)..., коли є дві підстави для закінчення провадження, застосовувати варто ту із них, яка захищає громадян від необгрунтованого визнання їх винуватими» [9, с. 421; 10; 11, с. 108–121; 12, с. 200–202].

Врешті-решт було визнано таким, що «...не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України», але відтерміновано втрату ним чинності до трьох місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього рішення та покладено відповідні зобов'язання на Верховну Раду України [13]. Це рішення ґрунтувалося на аргументах про порушення засади презумпції невинуватості тогочасним формулюванням цього пункту, а також про те, що «...Кодекс не містить механізму, який дозволив би спростувати сумніви в невинуватості особи, стосовно якої закрито кримінальне провадження на підставі пункту 4 частини першої статті 284 Кодексу, та зобов'язує прокурора здійснити таке закриття без згоди зазначеної особи, навіть коли вона перебуває у статусі підозрюваного, та не допускаючи продовження кримінального провадження за будь-яких обставин» [13].

Законом № 2810-IX від 01.12.2022 ч. 1 ст. 284 КПК України доповнено пунктом 4-1, а також у кодексі з'явилася нова Глава 36-1, що містить дві статті, зокрема, щодо особливостей закінчення досудового розслідування та особливостей судового провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність. Також у ч. 2 ст. 284 КПК України з'явився новий пункт, такий як підстава для закриття кримінального провадження виключно судом: «1-2) з підстави, передбаченої пунктом 4-1 частини першої цієї статті, якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти закриття за цією підставою» [14]. Важливими в аспекті окресленої проблематики є ті новації, що процесуальним законом уже зараз, із-поміж іншого, унормовано та розмежовано в окремих двох частинах статті: ті процесуальні рішення, котрі може прийняти суд першої інстанції стосовно підозрюваного та стосовно обвинуваченого, якщо не встановить, що вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність.

Отже, на сьогодні суд здійснює судове провадження щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, у загальному порядку, передбаченому цим кодексом, з урахуванням особливостей, визначених ст. 479-2 КПК України. Тобто, «...за відсутності згоди підозрюваного на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 4-1 частини першої статті 284 цього Кодексу, та в разі, якщо судом встановлено вчинення ним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 1-2 частини другої статті 284 цього Кодексу» [15], і лише щодо підозрюваного суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 1 або 2 частини першої статті 284 цього кодексу, «...якщо не встановить, що підозрюваним вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність» [15].

Згідно з ч. 2 ст. 42 КПК України особа перестає бути підозрюваним і набуває

статусу обвинуваченого, коли обвинувальний акт щодо неї переданий до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України [15]. Тобто з моменту передачі обвинувального акта до суду в порядку, передбаченому ст. 291 КПК України, починають діяти правила ч. 3 ст. 479-2 КПК України у ситуації зі прийняттям процесуального рішення у кримінальному провадженні щодо діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність.

«Якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння, суд зупиняє судовий розгляд і запитує згоду обвинуваченого на закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 4-1 частини першої статті 284 цього Кодексу. Суд закриває кримінальне провадження на цій підставі, якщо обвинувачений проти цього не заперечує. За відсутності згоди обвинуваченого та в разі, якщо судом встановлено вчинення ним діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 1-2 частини другої статті 284 цього Кодексу. Якщо судом не встановлено, що обвинуваченим вчинено діяння, кримінальна протиправність якого була встановлена законом, що втратив чинність, суд ухвалює виправдувальний вирок» (ч. 3 ст. 479-2 КПК України) [15]. Про таку саму підставність ухвалення виправдувального вироку, як і за описаної вище законодавцем ситуації, йдеться й у наукових оглядах [16; 17, с. 185–203]. При цьому також аргументовано вказується на термінологічні неузгодженості щодо визначень двох правових статусів, наданих законодавцем у згаданій статті КПК України, а саме: підозрюваного (радіше воліють вести мову про особу, яка постала перед судом) та обвинуваченого, а також на проблематику дотримання принципу рівності перед законом і судом та на виконання позитивних зобов'язань держави щодо формування належної правової процедури [17, с. 188–189].

Є й інший підхід до окресленої ситуації, коли судді виходять із того, «...що з огляду на неконституційність положень п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК в провадженні, яке здійснювалось за статтею КК, що була визнана неконституційною, належною підставою до закриття кримінального провадження є п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК» [7]. Однак варто розмежовувати цю діяльність за можливості прийняття процесуальних рішень з огляду на різні процесуальні статуси особи, зокрема, коли вона перебуває у статусі підозрюваного, постала перед судом та є обвинуваченим (хоча й науковцями такий законодавчий підхід критикується [17, с. 185–203], але він є чинним та таким, що підлягає виконанню), згоджується або заперечує щодо закриття кримінального провадження з цієї підстави, як і ситуацію прийняття цих рішень судом у перебігу судового провадження, а також за наявних процесуальних підстав ухвалення судом виправдувального вироку.

Отже, з огляду на таку, на наш погляд, логічну процедуру, що унормована у КПК України станом на сьогодні й за умов чинності п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України априорі теж повинна була б витримуватися в межах, котрі дозволяло тогочасне правове поле, суд першої інстанції мав процесуальні можливості під час судового розгляду закрити кримінальне провадження на підставі п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, постановивши ухвалу. Але для прийняття процесуального рішення про це він попередньо також зобов'язаний був з'ясувати, чи наявні (відсутні) підстави для прийняття ним інших кінцевих для цієї стадії процесуальних рішень, що передбачені КПК України, зокрема виправдувального вироку. Також у судовому засіданні для прийняття рішення про закриття кримінального провадження на підставі п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України необхідно було встановити доказами вину обвинуваченого. А коли ж було констатовано існування двох підстав для закінчення провадження, застосувати слід було ту з них, що захищала громадян від необгрунтованого визнання їх винуватими [9, с. 421; 10; 11, с. 108–121; 12, с. 200–202], – *тобто суд ухвалював виправдувальний вирок* (що цілком за своєю логікою корелює з чинною на сьогодні ч. 3 ст. 479-2 КПК України).

Що ж стосується ситуації, коли оскаржувана ухвала була постановлена в ході судового розгляду, то в цьому конкретному випадку вона належить до рішень, що прийняті під час судового провадження та, з огляду на положення ч. 2 ст. 392 КПК України, окремому оскарженню не підлягає. Погоджуємося, що «...положеннями ст. 288 КПК України не передбачено можливості до закінчення судового розгляду всього

кримінального провадження окремого оскарження ухвали суду про закриття кримінального провадження лише в частині кримінальних правопорушень» [2] (чи якогось одного з них). Також така ухвала не належить до того переліку, котрий вміщено законодавцем до другого абзацу ч. 2 ст. 392 КПК України, де наведено ті ухвали, що підлягають апеляційному оскарженню, хоча вони й постановлені під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті [15]. «...Крім того, статтею 322 КПК України передбачено безперервність судового розгляду. Судовий розгляд є складовою судового провадження та після його здійснення суд ухвалює та проголошує судові рішення. Положеннями КПК України не передбачено можливості витребування матеріалів кримінального провадження з суду, який його розглядає, до закінчення судового розгляду. Здійснення апеляційного розгляду кримінального провадження без його матеріалів у апеляційному суді також суперечить вимогам кримінального процесуального закону. Тому апеляційний розгляд апеляційної скарги на ухвалу суду першої інстанції про закриття кримінального провадження в частині кримінальних правопорушень, при одночасному судовому розгляді іншої частини цього ж кримінального провадження в суді першої інстанції неможливий» [2].

Також положення ч. 2 ст. 392 КПК України передбачають, що «заперечення проти таких ухвал можуть бути включені до апеляційної скарги на судові рішення, передбачене частиною першою цієї статті» [15].

Зважаючи на все вищевикладене, відповідно не можемо погодитися з тим підходом, що викладений у постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 вересня 2023 р. у справі № 755/18777/20 і передбачає згоду «...з висновком апеляційного суду про можливість окремого оскарження ухвали суду першої інстанції про закриття кримінального провадження в частині інкримінованих особі діянь...». Цитуючи ч. 11 ст. 284 КПК України про те, що «ухвалу суду про закриття кримінального провадження може бути оскаржено в апеляційному порядку», судді Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду зазначають, що «...у кримінальному процесуальному законі не конкретизовано, чи йдеться про апеляційне оскарження ухвал щодо закриття кримінального провадження в цілому, чи лише в частині пред'явленого обвинувачення. Підхід про те, що такі ухвали взагалі не можуть бути оскаржені в апеляційному порядку, не відповідає загальним засадам кримінального провадження та суперечить законодавчому підходу про забезпечення апеляційної перевірки рішень суду першої інстанції, якими завершується судовий розгляд...» [18]. Нам видається вельми дискусійною теза про те, що розглядуване судові рішення за умов ситуації одночасного судового розгляду іншої частини цього самого кримінального провадження в суді першої інстанції можна віднести до «...рішень суду першої інстанції, якими завершується судовий розгляд».

Висновки. Вищезазначене дозволяє дійти висновку, що у судовому засіданні для прийняття рішення про закриття кримінального провадження на підставі вже нечинного п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України та на підставі чинного п. 4-1 ч. 1 цієї самої статті необхідно було і є необхідним зараз установити доказами вину обвинуваченого.

Не вважаємо, що ухвала суду першої інстанції про закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України, котра була постановлена під час судового провадження лише щодо частини пред'явленого обвинувачення та перешкоджала подальшому кримінальному провадженню у цій частині, при одночасному судовому розгляді іншої частини цього самого кримінального провадження в суді першої інстанції підлягала окремому апеляційному оскарженню. Така ухвала суду першої інстанції не підлягала окремому апеляційному оскарженню (підтримано позицію колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 18 лютого 2021 р. у справі № 335/11310/15-к [2]).

Процесуальні складнощі матимуть місце, коли буде констатовано, що не встановлювалася вина (невинуватість) обвинуваченого при постановленні під час судового провадження з розглядуваної підстави судом першої інстанції ухвали про закриття кримінального провадження лише щодо частини пред'явленого обвинувачення.

Список використаних джерел

1. Звернення судді Касаційного кримінального суду Верховного Суду до членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді у справі № 755/18777/20 (провадження № 51-4802кмо21). Реєстраційний номер Верховного Суду 313/0/26-23 від 15.08.2023.
2. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду

Верховного Суду у справі № 335/11310/15-к від 18 лютого 2021 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067334>.

3. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 157/1091/22 від 13 квітня 2023 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231794>.

4. Щодо оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції про закриття кримінального провадження з підстави, котра була передбачена пунктом 4 частини 1 статті 284 КПК України, яка постановлена лише щодо частини пред'явленого обвинувачення, при одночасному розгляді судом першої інстанції іншої частини обвинувачення у цьому ж кримінальному провадженні : науковий висновок члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді доктора юридичних наук, професора І. Басистої (на виконання звернення від Голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду О. Марчука у справі №755/18777/20, провадження № 51-4802кмо21) від 07.09.2023. 10 с.

5. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підруч. Київ : Істина, 2014. 432 с.

6. Капліна О. В. Закриття кримінального провадження // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 19. Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол. В. Т. Нор (голова) та ін. Національна академія правових наук України ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. 960 с. С. 284–285.

7. Окрема думка судді Верховного Суду у справі № 755/18777/20 (провадження № 51-4802кмо21). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817316>.

8. Гловюк І. В. Щодо питання удосконалення моделі закриття кримінального провадження у судовому провадженні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. Вип. 42. С. 130–137.

9. Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Кримінальний процес України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 688 с.

10. Щодо застосування пункту 4 частини 1 статті 284 КПК України при невизнанні вини обвинуваченим чи ухвалення виправдувального вироку : науковий висновок члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді доктора юридичних наук, професора І. Басистої (на виконання звернення від судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду О. Святської із реєстраційним вхідним номером Верховного Суду 512/0/26-19 від 22.10.2019) від 21.11.2019. 19 с.

11. Басиста І. В. Закриття кримінального провадження на підставі набуття чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою: окремі проблеми. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія юридична*. 2020. Вип. 71. С. 108–121. URL : <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3803/1/басиста.pdf>.

12. Басиста І. В., Благута Р. І., Комісарчук Ю. А. Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства : навч. посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 432 с. URL : <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5086>.

13. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 8 червня 2022 р. № 3-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-22#Text>.

14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння : Закон України від 01.12.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2810-20#n33>.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

16. Гловюк І. Закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності Законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння: Новели КПК України. *HSA*. URL : <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/zakryttya-kryminalnogo-provadhennya-u-zv-yazku-z-vtratoyu-chynnosti-zakonom-yakym-vstanovlyuvalasya-kryminalna-protypravnist-diyannya-novely-kpk-ukrayiny>.

17. Дроздов О. М., Марочкін О. І. Закриття кримінального провадження у зв'язку з втратою чинності законом, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння. *Правові новели*. 2023. № 19. С. 185–203. URL : https://www.researchgate.net/publication/369850225_Droz dov_O_M_Marockin_O_I_ZAKRYTTA_KRYMINALNOGO_PROVADZENNA_U_ZV%27AZKU_Z_VTRATOU_CINNOСТИ_ZAKON OM_AKIM_VSTANOVLUVALASA_KRYMINALNA_PROTIPRAVNIST_DIANNA_PRAVOVI_NOVELI_2023_No_19_S185-203.

18. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 755/18777/20 від 25 вересня 2023 р. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817298>.

*Надійшла до редакції 06.12.2023
Прийнято до опублікування 15.12.2023*

References

1. Zvernennia suddi Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu do chleniv Naukovo-konsultatyvnoi rady pry Verkhovnomu Sudi u spravi № 755/18777/20 (provadzhennia № 51-4802kmo21) [Address of the judge of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court to the members of the Scientific Advisory Council of the Supreme Court in case No. 755/18777/20 (proceedings No. 51-4802kmo21)]. Reistratsiyni nomer Verkhovnoho Sudu 313/0/26-23 vid 15.08.2023. [in Ukr.].
2. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 335/11310/15-k vid 18 liutoho 2021 r. [Resolution of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in case № 335/11310/15-k dated February 18, 2021]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95067334>. [in Ukr.].
3. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 157/1091/22 vid 13 kvitnia 2023 r. [Resolution of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in case № 157/1091/22 dated April 13, 2023]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231794>. [in Ukr.].
4. Shchodo oskarzhennia v apeliatsiinomu poriadku ukhvaly sudu pershoi instantsii pro zakryttia kryminalnogo provadzhennia z pidstavy, kotra bula peredbachena punktom 4 chastyny 1 statti 284 KPK Ukrainy, yaka postanovlena lyshe shchodo chastyny prediavlenoho obvynuvachennia, pry odnochasnomu rozghliadi sudom pershoi instantsii inshoi chastyny obvynuvachennia u tsomu zh kryminalnomu provadzhenni [Regarding the appeal in the appellate procedure of the decision of the court of first instance to close the criminal proceedings on the grounds provided for in Clause 4, Part 1 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which was decreed only with regard to a part of the indictment, with the simultaneous consideration by the court of first instance of another part of the indictment in the same criminal proceedings] : naukovyi vysnovok chlena Naukovo-konsultatyvnoi rady pry Verkhovnomu Sudi doktora yurydychnykh nauk, profesora I. Basystoi (na vykonannia zvernennia vid Holovy Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu O. Marchuka u spravi №755/18777/20, provadzhennia № 51-4802kmo21) vid 07.09.2023. 10 p. [in Ukr.].
5. Loboiko L. M. (2014) Kryminalnyi protses [Criminal process] : pidruch. Kyiv : Istyna. 432 p. [in Ukr.].
6. Kaplina O. V. (2020) Zakryttia kryminalnogo provadzhennia [Closing of criminal proceedings] // Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : u 20 t. T. 19. Kryminalnyi protses, sudoustrii, prokuratura ta advokatura / redkol. V. T. Nor (holova) ta in. Natsionalna akademiia pravovykh nauk Ukrainy ; Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy ; Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo. 960 p., pp. 284–285. [in Ukr.].
7. Okrema dumka suddi Verkhovnoho Sudu u spravi № 755/18777/20 (provadzhennia № 51-4802kmo21) [Separate opinion of the judge of the Supreme Court in case № 755/18777/20 (proceedings No. 51-4802kmo21)]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817316>. [in Ukr.].
8. Hloviuk I. V. (2021) Shchodo pytannia udoskonalennia modeli zakryttia kryminalnogo provadzhennia u sudovomu provadzhenni [Regarding the issue of improving the model of closing criminal proceedings in court proceedings]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. Vyp. 42, pp. 130–137. [in Ukr.].
9. Kovalenko Ye. H., Maliarenko V. T. (2004) Kryminalnyi protses Ukrainy [Criminal process of Ukraine] : pidruch. Kyiv : Yurinkom Inter. 688 p. [in Ukr.].
10. Shchodo zastosuvannia punktu 4 chastyny 1 statti 284 KPK Ukrainy pry nevyznanni vyny obvynuvachenym chy ukhvalennia vypravduvalnogo vyroku [Regarding the application of p. 4 of part 1 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in the event of not admitting guilt to the accused or passing an acquittal] : naukovyi vysnovok chlena Naukovo-konsultatyvnoi rady pry Verkhovnomu Sudi doktora yurydychnykh nauk, profesora I. Basystoi (na vykonannia zvernennia vid suddi Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu O. Sviatskoi iz reistratsiynym vkhidnym nomerom Verkhovnoho Sudu 512/0/26-19 vid 22.10.2019) vid 21.11.2019. 19 p. [in Ukr.].
11. Basysta I. V. (2020) Zakryttia kryminalnogo provadzhennia na pidstavi nabuttia chynnosti zakonom, yakym skasovana kryminalna vidpovidalnist za diiannia, vchynene osoboiu: okremi problemy [Closure of criminal proceedings based on the entry into force of the law abolishing criminal liability for an act committed by a person: separate problems]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriia yurydychna*. Vyp. 71, pp. 108–121. URL : <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3803/1/басисра.pdf>. [in Ukr.].
12. Basysta I. V., Blahuta R. I., Komissarchuk Yu. A. (2022) Aktualni problemy zastosuvannia kryminalnogo protsesualnogo zakonodavstva [Actual problems of the application of criminal procedural legislation] : navch. posibnyk. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vntrishnikh sprav. 432 p. URL : <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5086>. [in Ukr.].
13. Rishennia Druhoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 8 chervnia 2022 r. № 3-r(II)/2022 u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Krotiuka Oleksandra Volodymyrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) punktu 4 chastyny pershoi statti 284 Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy (sprava shchodo prezumptsii nevyrvatosti) [Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine dated June 8, 2022 No. 3-p(II)/2022 in case on the

constitutional complaint of Oleksandr Volodymyrovych Krotyuk regarding the conformity of Clause 4 with the Constitution of Ukraine (constitutionality) part one of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (the case regarding the presumption of innocence)]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-22#Text>. [in Ukr.].

14. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zakryttia kryminalnoho provadzhennia u zviazku z vtratoi chynnosti zakonom, yakym vstanovliuvalasia kryminalna protypravnist diiannia [On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine regarding the closure of criminal proceedings in connection with the invalidity of the law establishing the criminal illegality of an act] : Zakon Ukrainy vid 01.12.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2810-20#n33>. [in Ukr.].

15. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

16. Hloviuk I. Zakryttia kryminalnoho provadzhennia u zviazku z vtratoi chynnosti Zakonom, yakym vstanovliuvalasia kryminalna protypravnist diiannia: Novely KPK Ukrainy [Closure of criminal proceedings in connection with the repeal of the Law establishing the criminal illegality of an act: Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine.]. HSA. URL : <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/zakryttia-kryminalnogo-provadzhennia-u-zv-yazku-z-vtratoi-chynnosti-zakonom-yakym-vstanovlyuvalasia-kryminalna-protypravnist-diyannya-novely-kpk-ukrayiny>. [in Ukr.].

17. Drozdov O. M., Marochkin O. I. (2023) Zakryttia kryminalnoho provadzhennia u zviazku z vtratoi chynnosti zakonom, yakym vstanovliuvalasia kryminalna protypravnist diiannia [Closure of criminal proceedings in connection with the invalidity of the law establishing the criminal illegality of an act]. *Pravovi novely*. № 19, pp. 185–203. URL : https://www.researchgate.net/publication/369850225_Drozdov_O_M_Marochkin_O_I_ZAKRYTTA_KRYMINALNOGO_PROVADZHENNA_U_ZV%27AZKU_Z_VTRATOU_CINNOSTI_ZAKONOM_AKIM_VSTANOVLUVALASA_KRYMINALNA_PROTIPRAVNIST_DIANNA_PRAVOVI_NOVELI_2023_No_19_S185-203. [in Ukr.].

18. Postanova Obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 755/18777/20 vid 25 veresnia 2023 r. [Resolution of the Joint Chamber of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in case № 755/18777/20 dated September 25, 2023]. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817298>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Basysta, Andrii Khytra. Appeal against judgement of the court of first instance to close the criminal proceedings according to clause 4, part 1, Aart. 284 of the Criminal Code of Ukraine, issued only in respect of a part of the indictment, with simultaneous consideration by the court of first instance of another part of the indictment in the same criminal proceedings. At first sight, the exclusion of consideration regarding the grounds for closing criminal proceedings, as stipulated in Law No. 2810-IX dated 01.12.2022, may appear to diminish its relevance or necessity. However, judicial precedents and current criminal procedural legislation suggest the contrary. Moreover, the apparently clear wording of Part 11 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and Part 2 of Article 392 of the Criminal Procedure Code of Ukraine do not have the same application in practice. Evidently, this discrepancy arises primarily from the legislator's use of the phrase "except for the cases specified by this Code", which, in turn, legal practitioners interpret in an excessively broad manner.

Consequently, such a situation arose wherein the Supreme Court and scholars are confronted anew with the inquiry regarding the procedural feasibility of appealing a decision made by the court of first instance to close criminal proceedings based on the stipulations outlined in clause 4 of part 1 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. This decision pertains solely to a segment of the indictment, even as the court of first instance is concurrently considering another part of the indictment within the same criminal proceedings.

The applied deductive reasoning and discursive thinking made it possible to come to the scientific conclusion, which follows from the logic of procedural actions and their regulation in the Criminal Procedure Code of Ukraine, which are valid in this area and which we use today. Reformation, constitutional, legislative processes, which preceded them, in particular, regarding the new clauses 4¹, part 1, 1², part 2 of article 284 of the Criminal Code of Ukraine, as well as regarding the new chapter 36¹ of the Criminal Code of Ukraine, which were the result of such processes are considered in the article.

Therefore, we do not believe that the decision of the court of first instance on closing the criminal proceedings on the grounds provided for by Clause 4 of Part 1 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which was issued during the court proceedings only regarding part of the indictment and prevents further criminal proceedings in this part, simultaneous trial of another part of the same criminal proceedings in the court of first instance, is subject to a separate appeal.

Keywords: *court proceedings, objection to rulings, continuity of court proceedings, loss of validity of the law establishing the criminal illegality of the act.*

УДК 343.148

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-279-284

Наталія БРОВКО[©]
доктор юридичних наук, професор

Світлана СИМАКОВА[©]
кандидат юридичних наук, доцент

*(Білоцерківський національний аграрний університет,
м. Біла Церква Київської обл., Україна)*

АНАЛІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Розглянуто питання, пов'язані з характеристикою елементів доказування під час розслідування органами досудового розслідування (органами дізнання) кримінальних правопорушень проти власності, зокрема мова йде про збирання доказів, їх перевірку, оцінку та співставлення з доказами, зібраними попереднього під час розслідування кримінального провадження. Від якісного збору та обробки доказів уповноваженими на те органами у кримінальних провадженнях у справах про кримінальні правопорушення проти власності залежить доля людини, доведення чи спростування її вини у вчиненні кримінального правопорушення, а від детального аналізу елементів доказування – відновлення порушених прав учасників кримінального провадження, відшкодування шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням, та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності в міру їхньої вини.

Ключові слова: доказ; кримінальне провадження; кримінальне правопорушення; збирання; перевірка; оцінка; співставлення; орган дізнання; орган досудового розслідування; правопорушник; учасник кримінального провадження; власність.

Постановка проблеми. За статистичними показниками злочинності кримінальні правопорушення проти власності становлять великий відсоток від загальної кількості злочинів, вчинених у державі. Найбільш частими є крадіжки, розбої, грабежі, шахрайства, вимагання. Такі кримінальні правопорушення насамперед порушують право власності фізичних та юридичних осіб, держави і вчиняються з корисливих мотивів. Зменшення статистичних показників злочинності, профілактика злочинності проти власності є пріоритетним завданням правоохоронних органів. Проте цей процес наразі ускладнюється, адже у зв'язку зі стрімким розвитком транспортних телекомунікаційних мереж виникають нові способи вчинення злочинів. Злочинці використовують сучасну ситуацію в державі, зокрема відключення світла, несправність мережі Інтернет, проведення бойових дій на території України, та вдаються до нових способів вчинення злочинів, намагаючись заволодіти майном потерпілих. Статистичні показники кіберзлочинності також на високому рівні. Під час бойових дій багато людей полишають свої домівки, а повертаючись, виявляють зникнення особистих речей, коштів, золотих виробів, побутової техніки зі своїх помешкань. Злочинці відслідковують ті квартири та будинки, що їх полишили власники, та вчиняють крадіжки. У такий період встановити особу (чи осіб), яка (які) вчинили кримінальне правопорушення, доволі складно, адже власники тривалий період часу можуть бути відсутніми за місцем свого постійного проживання, а зі плином часу втрачаються сліди кримінального правопорушення та

© Н. Бровко, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3525-2817>
09101959nb@gmail.com

© С. Сімакова, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8088-3258>
lana24061989@gmail.com

загалом ускладнюється процес розслідування, тому розкриття кримінального правопорушення по гарячих слідах завжди є більш ефективним, дає можливість встановити правопорушника та відшукати викрадені речові докази. Тому власники, від'їжджаючи зі своїх домівок, повинні повідомити найближчих знайомих, родичів чи сусідів про свою відсутність за місцем проживання та попросити їх, якщо це можливо, приглянути за їхнім житлом, а при виявленні ознак правопорушення одразу повідомляти про це правоохоронні органи. Враховуючи вищевикладене, варто зауважити, що встановлення елементів доказування під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти власності є гарантом проведення швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування, а тому потребує подальшого наукового дослідження, зважаючи на криміногенну обстановку в державі та кількість вчинених кримінальних правопорушень зазначеного виду.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Науковою проблематикою в окресленій царині займалися такі вчені, як О. Астапенко, С. Стахівський, О. Степанов, Ю. Комісарчук, Ю. Черноус. Крім цього, вагомий внесок у розвиток доказового права, дослідження предмета й елементів зроблено науковцями: Є. Коваленком, В. Маляренком, М. Міхєєнком, Л. Удаловою, Л. Лобойком.

Проте питання елементів доказування під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності у кримінально-процесуальному праві досліджено поверхнево, тому **метою** статті є характеристика елементів доказування під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності.

Виклад основного матеріалу. Під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти власності є надзвичайно важливим встановлення, збір, аналіз, обробка, зіставлення всіх елементів процесу доказування. Сам процес доказування винуватості чи невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення вимагає від органів дізнання, досудового розслідування ґрунтовних знань кримінального, кримінально-процесуального законодавства, практичних навичок розслідування кримінальних проваджень різної складності. З цією метою створюються групи слідчих під час розслідування окремих категорій правопорушень, при цьому окремі слідчі уповноважені розслідувати тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення, правопорушення, вчинені за участю неповнолітніх осіб. Розслідування одних і тих самих видів кримінальних правопорушень, як правило, відрізняється кількістю проведених слідчих та негласних слідчих дій. Це залежить від наявності зібраних доказів під час проведення огляду місця події, від встановлення особи (осіб), яка (які) вчинили кримінальне правопорушення, від самої поведінки підозрюваного та учасників кримінального провадження. Слушно вказує у своїй праці С. Щериця, що обставини, котрі підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, є предметом кримінального процесуального доказування. Кожне кримінальне провадження є унікальним за «набором» обставин, котрі треба встановити [5, с. 202–208].

На думку С. Стахівського, доказування за своїм змістом є складною формою діяльності, на яку впливають вимога щодо виконання завдань кримінального судочинства, а зміст процесу доказування розкривається за допомогою таких його елементів: збирання (формування) доказів та їхніх процесуальних джерел; перевірка доказів і джерел; оцінка доказів та їхніх процесуальних джерел; прийняття процесуального рішення та його аргументація (мотивація) [4, с. 264].

Так, наприклад, неявка у визначений час до слідчого, дізнавача на слідчі дії, зміна отриманих показань учасниками кримінального провадження вимагає проведення додаткових слідчих дій, направлених на встановлення істини у кримінальному провадженні.

У кожному кримінальному провадженні у справах про кримінальні правопорушення проти власності зібрані під час огляду місця події речові докази необхідно правильно вилучити та упакувати, залучивши понятих та за необхідності спеціаліста. У подальшому вилучені речові докази необхідно направити для проведення експертизи. Після проведення дослідження речові докази можуть зберігатися при матеріалах кримінального провадження, якщо це негрозміздки речі; можуть передаватися в камеру схову речових доказів чи передаватися на зберігання потерпілому. Про місце зберігання речових доказів обов'язково варто вказати у постанові про приєднання речових доказів до матеріалів кримінального провадження, для того щоб суд розумів місцезнаходження речових доказів та за необхідності міг витребувати їх для проведення огляду у судовому порядку.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності, задля реалізації завдань кримінального судочинства, захисту прав та інтересів осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень, задля захисту осіб від незаконного і необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження прав та свобод, необхідно встановити істину у кримінальному провадженні, з'ясувати, чи відбулося злочинне діяння, хто і за яких обставин вчинив кримінальне правопорушення, встановити винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення та інші обставини провадження [2, с. 14–15]. У зв'язку з цим варто зауважити, що елементи предмета доказування відіграють важливу роль під час винесення підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, під час застосування заходів примусу та запобіжних заходів. Ніхто не має права незаконно затримувати особу, тобто позбавляти її волі, ніхто не має права застосовувати заходи кримінального провадження (привід, грошове стягнення, обмеження у користуванні спеціальним правом та ін.), ніхто безпідставно не може обирати один із запобіжних доказів (взяття під варту, заставу, домашній арешт, особисте зобов'язання). Усі процесуальні рішення, котрі приймає слідчий (дознавач), повинні ґрунтуватися на підставі зібраних та перевічених доказів.

С. Данькова у своєму дослідженні вказує, що процеси доказування під час досудового розслідування і судового провадження істотно відрізняються, що обумовлено завданнями, умовами та особливостями цих стадій процесу. На її думку, для доказування у стадії досудового розслідування характерним є здійснення практичної діяльності, спрямованої на активний пошук фактичних даних, а в судовому провадженні акцент зміщується на логічно-розумову діяльність, пов'язану з їх дослідженням, наведенням аргументів, переконанням, обґрунтуванням прийнятих рішень [1, с. 629–630]. Але все ж таки суд досліджує докази безпосередньо, в судовому порядку: він може допитувати учасників провадження, оглядати речові докази та встановлювати нові факти й обставини провадження, що може стати підставою для повернення справи з метою здійснення розслідування за нововиявленими обставинами. Зрозуміло, що він знайомиться з матеріалами провадження та із зібраними доказами протягом досудового розслідування, але й сам досліджує та проводить перевірку всіх наявних доказів.

У процесі розслідування кримінальних правопорушень проти власності докази збираються шляхом проведення слідчих дій та негласних слідчих дій, потім такі докази перевіряються, оцінюються слідчим чи дізнавачем, аналізуються, співставляються шляхом проведення супутніх слідчих дій. Фізична та розумова діяльність органів досудового розслідування (дознавання) полягає у пошуку і відшукуванні слідів, об'єктів матеріального світу, зокрема речей, та документів, що містять доказову інформацію для кримінального провадження.

Під збиранням доказів у кримінальних провадженнях проти власності варто розуміти дії уповноважених на те осіб щодо виявлення, витребування й отримання доказів під час огляду місця події та під час здійснення процесуальних дій.

Під виявленням доказів у кримінальних провадженнях проти власності варто розуміти розумову діяльність слідчого, дізнавача, що полягає у пошуку слідів та об'єктів матеріального світу, що містять доказову інформацію, котру можна використати у процесі розслідування цього виду кримінальних правопорушень. Так, наприклад, це можуть бути сліди пальців рук, пошкоджені металеві замки, що виявлені та вилучені під час вчинення крадіжки з приватного будинку потерпілого; а також вилучені документи, що свідчать про вчинення шахрайських дій, тощо. Кожний доказ, отриманий у процесі розслідування кримінального провадження у справах про кримінальні правопорушення проти власності, повинен бути зібраний відповідно до вимог кримінально-процесуальної форми, порушення якої може призвести до порушення прав учасників кримінального провадження та визнання доказу недопустимим, а втрата будь-якого доказу – це шанс для правопорушника ухилитися від кримінальної відповідальності. Хід слідчих дій відображається у протоколах слідчих дій, а прийняття рішення у кримінальному провадженні відображається у постановах дізнавача чи слідчого. До протоколів слідчих дій можуть додаватися додатки, зокрема: фотознімки, графічні зображення, диски з фіксуванням слідчої дії, гіпсові зліпки, сліди рук та ін. Важливо у протоколі фіксувати виявлені речі, предмети, речовини та належним чином їх упакувати. Складання процесуальних документів у кожному кримінальному провадженні вимагає чіткого дотримання статей Кримінального процесуального кодексу України, на які посилається уповноважена особа під час проведення будь-якої слідчої дії. Також важливим є

роз'яснення прав учасників слідчих дій, адже положення кримінального законодавства більшості учасникам кримінального провадження не знайомі, а вони повинні чітко розуміти і свої права та обов'язки, що виникають у них під час залучення їх до слідчих дій, і яку відповідальність вони несуть за відмову від дачі показань, за дачу завідомо неправдивих показань та розголошення даних досудового розслідування.

Так, ст. 103 КПК України визначає вичерпний перелік способів фіксації доказів та їхніх джерел: протокол; носій інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; журнал судового засідання [3]. В інший спосіб фіксувати докази забороняється. Якщо хід слідчої дії у кримінальному провадженні проти власності зафіксовано за допомогою відеозапису, то всю суть слідчої дії не варто дублювати у протоколі, проте після закінчення слідчої дії обов'язково повинен бути диск із відеозаписом. Застосування відеозапису під час проведення слідчих дій у кримінальних провадженнях проти власності дає можливість пришвидшити процес розслідування, провести слідчі дії одночасно з декількома особами (наприклад, одночасний допит). Під час розслідування злочинів проти власності учасники можуть змінювати показання, а тому застосування відеозапису під час слідчих дій дає можливість отримати беззаперечний доказ та встановити істину у кримінальному провадженні. Слід наголосити, що проведення слідчої дії із застосуванням відеозапису повинно бути здійснено за умови наявності справного технічного засобу, що буде виконувати свої функції без технічних проблем, адже зупинення відеозапису може розглядатися як фальсифікація слідчої дії. Зібрані під час досудового розслідування докази використовуються у процесі доведення винуватості чи невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. У процесі доказування слідчий, дізнавач повинні зібрати всі докази, що обтяжують та пом'якшують кримінальну відповідальність, про що в обов'язковому порядку вказується в обвинувальному акті, котрий складає слідчий за погодженням із прокурором чи прокурор. Зібрані докази у процесі доказування перевіряються на предмет належності, достовірності і допустимості. Перевірка доказів може відбуватися на підставі вже отриманих доказів.

Наприклад, підозрюваний під час допиту розповідає про обставини проникнення до будинку № 23 на вул. Павліченко в м. Біла Церква та вказує, як само учинив крадіжку грошей у сумі 45 000 грн та золотих виробів. Із метою перевірки показань підозрюваного слідчому необхідно провести слідчий експеримент, що полягає у відтворенні підозрюваним події того дня, коли він вчинив крадіжку. На місце події приїздить слідчий, підозрюваний та поняті, які можуть і не залучатись, якщо відбувається безперервний відеозапис, котрий проводить слідчий або спеціаліст. Підозрюваний без всілякої допомоги розповідає та показує, як проник до будинку та у який спосіб учинив із нього крадіжку. Вся інформація фіксується у протоколі; якщо виникають розбіжності між протоколом допиту підозрюваного та протоколом слідчого експерименту, то слідчий проводить додатковий допит підозрюваного, в якому усуває всі розбіжності та встановлює істину. Якщо розбіжності встановити неможливо, то варто перевірити, чи дійсно підозрюваний причетний до цього правопорушення, та відшукувати ймовірних співучасників.

Процес перевірки доказів поєднує в собі розумову і практичну діяльність слідчого, що пов'язана з побудовою процесу розслідування у кримінальному провадженні. Зібрані докази у процесі доказування оцінюються із застосуванням логічних форм розумової діяльності суб'єктів кримінального процесу, які, керуючись законом, розглядають за своїм внутрішнім переконанням кожний доказ окремо та всю сукупність доказів, визначаючи їх належність, допустимість і достовірність. Належними вважають докази, котрі прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Доказ, отриманий у порядку, встановленому КПК України, вважають допустимим. Докази, зібрані з істотними порушеннями норм КПК України, Конституції України, є недопустимими, і на них не може ґрунтуватися підозра особи у вчиненні кримінального правопорушення, зокрема проти власності [3]. Так, наприклад, якщо слідчий допустить провести допит підозрюваного, який хворіє на психічне захворювання, що підтверджено довідкою від психіатра, без участі захисника, то це буде порушенням норм кримінально-процесуального законодавства та порушенням конституційних прав підозрюваного, такий доказ буде визнаний недопустимим, і на ньому в подальшому не зможе ґрунтуватися підозра особи у вчиненні кримінального правопорушення. Зібрані у

кримінальних проваджень у справах про кримінальні правопорушення проти власності докази співставляються з іншими зібраними у справі доказами та узагальнюються. Після чого формуються висновки з огляду на зібрані у кримінальному провадженні докази, тобто відбувається синтез доказів. І вже на підставі усіх зібраних та оброблених доказів слідчий уповноважений складати обвинувальний акт, або ж прокурор – клопотання про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру чи клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна дійти висновку, що доказування у кримінальних провадженнях проти власності полягає у сукупності практичних дій, фізичній та розумовій діяльності суб'єктів кримінального процесу, спрямованих на реалізацію завдань кримінального процесу. Доказування є клопітким процесом, спрямованим на збирання доказів, їх перевірку, оцінку та співставлення з іншими доказами, зібраними у кримінальних провадженнях у справах про кримінальні правопорушення проти власності. Процес збирання доказів у таких кримінальних провадженнях може змінюватись, адже все залежить від отриманих доказів та від поведінки учасників кримінального провадження.

Доказування, як хронологічний ланцюг, нерозривно відображає всі стадії кримінального провадження, спрямовані на встановлення істини у справі, збирання та перевірку доказів, що повинні бути підкріплені проведеними слідчими діями, котрі будуть вказувати на винуватість чи невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення проти власності. Винуватість чи невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення не може ґрунтуватися лише на внутрішніх переконаннях осіб, які здійснюють досудове розслідування. Внутрішнє переконання може спонукати посадових осіб, які здійснюють розслідування, провести слідчі дії, спрямовані на доведення чи спростування вини особи у вчиненні кримінального правопорушення. Правильне здійснення кримінально-процесуального доказування, збирання та тлумачення всіх елементів доказування у кримінальних провадженнях у справах про кримінальні правопорушення проти власності забезпечує реалізацію прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження; викриття винних, притягнення їх до кримінальної відповідальності; відшкодування шкоди потерпілим, спричиненої кримінальним правопорушенням, а зібрані у кримінальному провадженні докази є підставою для прийняття усіх процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Данькова С. О. Структура кримінального процесуального доказування в судовому провадженні у першій інстанції. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 6. С. 628–632. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/12/113.pdf>.
2. Благута Р. І., Гуцуляк Ю. В., Дufenюк О. М. та ін. Докази та доказування у кримінальному провадженні : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Стахівський С. М. Збирання доказів як елемент процесу доказування. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3. С. 264–267.
5. Щериця С. І. Докази й доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. Вип. № 1 (2). С. 202–208.

Надійшла до редакції 01.03.2024
Прийнято до опублікування 08.03.2024

References

1. Dankova, S. O. (2023) Struktura kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia v sudovomu provadzhenni u pershii instantsii [The structure of criminal procedural evidence in court proceedings in the first instance]. *Elektronne naukove vydannia «Analitichno-porivnialne pravoznavstvo»*. № 6, pp. 628–632. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/12/113.pdf>. [in Ukr.].
2. Blahuta, R. I., Hutsuliak, Yu. V., Dufeniuk, O. M. ta in. (2018) Dokazy ta dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni [Evidence and proof in criminal proceedings] : navch. posibnyk. Lviv : LvDUVS. 272 p. [in Ukr.].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
4. Stakhivskiyi, S. M. (2005) Zbyrannia dokaziv yak element protsesu dokazuvannia [Collection of evidence as an element of the proof process]. *Universytetski naukovi zapysky*. № 3, pp. 264–267. [in Ukr.].
5. Shcherytsia, S. I. (2015) Dokazy u dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni [Evidence

ABSTRACT

Natalia Brovko, Svitlana Simakova. Analysis of the elements of the evidentiary process during the investigation of criminal offenses against property. The article deals with issues related to the characteristics of the elements of evidence during the investigation by pre-trial investigation bodies (inquiry bodies) of criminal offenses against property, in particular, it is about the collection of evidence, its verification, evaluation and comparison with the evidence collected during the previous criminal investigation proceedings. Evidence in criminal proceedings against property consists of a set of practical actions, physical and mental activities of the subjects of the criminal process aimed at the implementation of the tasks of the criminal process.

The fate of a person, proving or disproving his guilt in the commission of a criminal offense depends on the high-quality collection and processing of evidence by the authorized bodies in criminal proceedings against property. The restoration of the violated rights of the participants in the criminal proceedings, the compensation for the damage caused by the criminal offense, and the bringing of the guilty persons to criminal liability to the extent of their guilt depend on a detailed analysis of the elements of evidence.

Evidence is a painstaking process that involves gathering evidence, examining it, evaluating it, and comparing it with other evidence collected in property crimes. The process of gathering evidence in criminal proceedings against property can vary, because everything depends on the evidence received and on the behavior of the participants in the criminal proceedings. Evidence of how the chronological chain inextricably reflects all stages of the criminal proceedings is aimed at establishing the truth in the case.

The correct implementation of criminal procedural evidence, collection and interpretation of all elements of evidence in criminal proceedings against property ensures the realization of the rights and legitimate interests of all participants in criminal proceedings; exposing the guilty, bringing them to criminal responsibility; compensation for damage to victims caused by a criminal offense, and the collected evidence in criminal proceedings is the basis for making all procedural decisions in criminal proceedings.

Keywords: *evidence; criminal proceedings; criminal offense; collection; audit; rating; comparison; body of inquiry; body of pre-trial investigation; offender; a participant in criminal proceedings; property.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-284-290

Микола ЄФІМОВ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НАУКОВІ ДИСПУТИ ЩОДО СТРУКТУРИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ АБО ЗА ОСОБОЮ, ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ

Досліджено питання формування структури криміналістичної характеристики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Зазначено, що криміналістична характеристика злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, є надзвичайно важливим інструментом для його ефективного розслідування. В даній категорії справ найбільш стали кореляційні зв'язки, з огляду на диспозицію статті КК України, на нашу думку, виникають між наступними її елементами: «спосіб вчинення злочину» – «особа потерпілого» та «особа злочинця» – «спосіб вчинення злочину». Крім того, й інші складові досліджуваної наукової категорії можуть визначатися окремими характерними ознаками та властивостями, що дозволить побудувати розгалужену систему кореляційних зв'язків.

Зауважено, що визначена наукова категорія є динамічною. Іншими словами, вона може змінюватись залежно від конкретних умов дійсності, проте її використання може мати різні напрямки у діяльності працівників правоохоронних органів. Наприклад, за ознаками способу,

© М. Єфімов, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>

effimovnick@gmail.com

місця та часу його вчинення може бути висунута версія щодо особи злочинця, і навпаки, при затриманні правопорушника та в разі наявності даних про обставини правопорушення може бути побудована версія про вчинення цієї особою інших, ще не розкритих діянь.

З'ясовано, що у необхідності та наявності особи злочинця в криміналістичній характеристиці злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, немає сумнівів. Оскільки характеристика особи злочинця надає можливість висувати певні версії стосовно факту вчиненого протиправного діяння, а також здійснювати певні профілактичні заходи.

Сформовано систему елементів криміналістичної характеристики досліджуваного протиправного діяння, зокрема, серед них виокремлено наступні: способи безпосереднього вчинення та приховування протиправного діяння; обстановка вчинення протиправних дій; «слідова картина»; особа потерпілого; особа злочинця.

Ключові слова: криміналістична характеристика, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною, кримінальне провадження, злочин, опіка, піклування, батьки, опікуни, піклувальники.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика є надзвичайно важливим інструментом для ефективного розслідування будь-яких кримінальних правопорушень. Не є виключенням і кримінальні провадження за фактом злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. З огляду на диспозицію ст. 166 КК України в даній категорії справ найбільш сталі кореляційні зв'язки, на наш погляд, виникають між наступними її елементами: «спосіб вчинення злочину» – «особа потерпілого» та «особа злочинця» – «спосіб вчинення злочину». Крім того, й інші складові досліджуваної наукової категорії можуть визначитися окремими характерними ознаками та властивостями, що дозволить побудувати розгалужену систему кореляційних зв'язків. Тому опрацювання криміналістичної характеристики зазначеної категорії протиправних діянь зараз є безумовно актуальним та перспективним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. За останні роки прийоми та методи розслідування кримінальних правопорушень опрацьовували різні науковці, зокрема, серед них варто виокремити наступних: Ю. Аленін, В. Бахін, В. Весельський, А. Волобуєв, В. Галаган, В. Гончаренко, В. Дрозд, В. Журавель, А. Іщенко, В. Коновалова, В. Корж, В. Кузьмічов, В. Лисенко, В. Лукашевич, Є. Лук'яничков, Г. Матусовський, О. Одерій, І. Пиріг, М. Погорєцький, М. Салтевський, Д. Сергєєва, С. Стахівський, Р. Степанюк, О. Татаров, В. Тертишник, В. Тіщенко, Л. Удалова, П. Цимбал, К. Чаплинський, С. Чернявський, Ю. Черноус, В. Шепітько, М. Щербаковський, В. Юсупов, О. Юхно та ін.. Останньою роботою визначеного спрямування було дослідження Є. Усової. Авторка у власній дисертації визначила кримінологічну характеристику та запобігання злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (м. Харків, 2016 р.). Крім того, на разі здійснюється розроблення вказаного напрямку О. Кривопуском. На даний момент дослідник надав опрацював окремі елементи криміналістичної характеристики визначеного протиправного діяння та охарактеризував особливості початку досудового розслідування. Водночас, наше дослідження характеризується комплексним підходом до формування структури криміналістичної характеристики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Метою статті є формування структури криміналістичної характеристики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Виклад основного матеріалу. Поняття криміналістичної характеристики як частини криміналістичної методики, кількість, зміст і значення її елементів на сьогодні залишаються досі не визначеними та суперечливими, єдиного твердження стосовно поняття та наповнення криміналістичної характеристики у науковців немає [1, с. 62]. Зокрема, А. Старушкевич визначає її як засновану на практиці правоохоронних органів і криміналістичних досліджень модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину, яка має на меті оптимізацію процесу розслідування злочинів [10, с. 9].

В свою чергу, Р. Степанюк акцентує увагу на тому, що кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики певної групи протиправних діянь та можливість їх встановлення та використання при реалізації завдань стосовно виявлення

та розслідування кримінальних правопорушень має найбільше значення для кримінального провадження [11, с. 399].

Варто зазначити, що визначена наукова категорія є динамічною. Іншими словами, вона може змінюватись залежно від конкретних умов дійсності, проте її використання може мати різні напрямки у діяльності працівників правоохоронних органів. Наприклад, за ознаками способу, місця та часу його вчинення може бути висунута версія щодо особи злочинця, і навпаки, при затриманні правопорушника та в разі наявності даних про обставини правопорушення може бути побудована версія про вчинення цією особою інших, ще не розкритих діянь [1, с. 64].

Стосовно її структури, то більшість авторів називають 4–5 елементів, причому майже всі називають предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, особу злочинця, «слідову картину» й обстановку вчинення злочину. Наприклад, М. Салтевський зауважував, що елементами досліджуваної наукової категорії будуть такі як «...предмет безпосереднього замаху; спосіб учинення злочину в його широкому розумінні; типова обстановка – «слідова картина» в її широкій інтерпретації; особа злочинця» [9, с. 456]. А вже А. Іщенко відмічав, що до структури криміналістичної характеристики злочинів традиційно відносять: слідову картину, спосіб учинення злочину, предмет злочинного посягання, дані про особу злочинця й особу потерпілого [3, с. 181].

Як бачимо, елементи криміналістичної характеристики є досить різноманітними. Надати їх вичерпний перелік практично неможливо, оскільки він постійно змінюється. Тому обмежимося лише узагальненим переліком. Усі елементи криміналістичної характеристики утворюють єдину структуру, тобто практичне призначення криміналістичної характеристики виявляється насамперед у використанні її інформаційного компонента, коли уповноважена особа порівнює узагальнену модель певного виду протиправного діяння з криміналістично значущими ознаками, що мають місце в конкретному випадку виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. При цьому кожен елемент криміналістичної характеристики складається з певних компонентів [2, с. 16].

Говорячи про структуру криміналістичної характеристики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування звернемось до наявних праць різних авторів. Зокрема, О. Г. Кривокурс серед її елементів виокремлює спосіб вчинення злочину [6], обстановку та умови вчинення досліджуваного діяння [4] та його слідову картину [5]. А серед елементів кримінологічної характеристики досліджуваної категорії кримінальних правопорушень Є. Усова виділяє особу, яка вчиняє злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною, особливості механізму злочинної поведінки, а також соціально-економічні, культурно-психологічні, правові та організаційно-управлінські фактори його вчинення [7]. Як бачимо, обидва дослідники серед обов'язкових елементів визначених наукових категорій вирізняють спосіб вчинення злочину (механізм злочинної поведінки).

Стосовно формулювання способу вчинення кримінального правопорушення, то ми поділяємо твердження В. Тіщенка, який сформулював його наступним чином: «...комплекс діянь злочинця з підготовки, вчинення та приховування злочину, обумовлених метою злочинного діяння, властивостями особи злочинця й обстановкою (об'єктивними та суб'єктивними факторами), результати яких відбиваються на матеріальних та інтелектуальних слідах, що характеризують психічні та фізичні риси особи злочинця» [12, с. 18].

З приводу особливостей механізму вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування, то, для прикладу Є. Усова зазначала, що вони визначаються наступними характеристиками: «...місцем вчинення злочину у більшості випадків є село або селище міського типу (63,5 %), конкретним місцем – місце проживання дитини: приватний будинок – 62 %, квартира – 28 %; час вчинення злочину залежить від способу його вчинення і може бути конкретним або тривалим, більшість злочинів мають тривалий характер (декілька днів (61 %), місяців (33 %), років (6 %))» [7, с. 7].

В свою чергу, О. Кривокурс доречно зауважує, що «...особливістю структури способу вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, є його «усіченість», тобто неповна структура, що виражена у відсутності способу готування до злочинного діяння. Тому

структура способу вчинення такого злочину має лише два елементи: безпосереднє вчинення та приховування (маскування). Ця обставина пояснюється тим, що склад ст. 166 КК України характеризується необережною формою вини, яка може бути виражена у кримінальній протиправній самопевності або кримінальній протиправній недбалості, що виключає стадію підготовки» [6, с. 371]. Повністю підтримуємо зазначену позицію, адже роздуми автора досить аргументовані та переконливі. З огляду на вищевказане, до структури криміналістичної характеристики досліджуваного кримінального правопорушення ми зарахуємо способи безпосереднього вчинення та приховування протиправного діяння.

Стосовно «слідової картини» злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, то вчинення досліджуваного кримінального правопорушення відзначається головним чином спонтанністю дій злочинця. Тому на місці вчинення протиправного діяння, та й не тільки, застається досить велика кількість доказової інформації. Вказана інформація та ідеальні сліди, що залишилися у пам'яті окремих осіб, у своїй сукупності і формують зазначену категорію, яка, на нашу думку, є обов'язковим елементом криміналістичної характеристики визначеного кримінального правопорушення.

Ще однією складовою криміналістичної характеристики досліджуваного протиправного діяння є обстановка його вчинення. З приводу її характеристики звернемося до праці О. Кривоупска, який вказав, що обстановка, в якій відбувається злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, характеризується наступними умовами: соціальне оточення; особливості виховання злочинця; матеріальне та фінансове положення родини; психологічні стани та поведінка, які є передумовою вчинення злочину; ціннісні орієнтири родини, або окремих її членів (членство в релігійних організаціях; вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, або зловживання алкоголем батьками або іншими членами родини; заперечення ролі та методів сучасної медицини); високий рівень латентності; недосконалість законодавчої бази; неналежний контроль за родинами, які перебувають на обліку соціальних служб; неналежне реагування правоохоронних органів на факти звернення потерпілих, членів їх сімей, посадових осіб соціальних служб на заяви та повідомлення про вчинений злочин [4, с. 495-496]. Як бачимо, дослідник надав вичерпну характеристику обстановки вчинення досліджуваного кримінального правопорушення.

Наступним елементом криміналістичної характеристики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, на наш погляд, є дані про особу потерпілого. На необхідність виділення зазначеної складової вказує велика віктимність досліджуваного протиправного діяння. Позаяк в ряді випадків дії потерпілого є причиною відповідних дій з боку особи злочинця. Опрацювання вказаного елемента надасть спроможність реалізувати окремі профілактичні дії.

Останнім елементом, що обов'язково матиме місце в криміналістичній характеристиці є відомості про особу злочинця. Як доречно зауважує Є. Усова, вказані протиправні діяння вчиняють у переважній більшості жінки, які є матір'ю дитини, громадянки України, у віці від 30 до 40 років, не одружені, раніше не судимі, яка вчиняють кримінальне правопорушення вперше та одноособово. Також авторка доречно наголошує, що «... як правило, вона не зайнята суспільно корисною працею, має повну середню освіту, не працює, має дуже низький рівень матеріального забезпечення. Особи, що вчиняють даний вид злочину, у переважній більшості випадків ведуть асоціальний спосіб життя, схильні до зловживання алкоголем (рідше – наркотиками), що призводить до порушення нормального функціонування сім'ї, руйнування цінних сімейних зв'язків, а також належної обстановки, в якій повинна розвиватися дитина. В умовах систематичної алкоголізації і пагубного впливу наркоманії особистість деградує, її взаємодія з «благополучними» верствами суспільства заміщається на спілкування з неформальними асоціальними групами, присутність членів яких часто супроводжується зневажливим ставленням батьків до дитини за місцем їх спільного проживання. З психологічної точки зору для винних характерний невисокий рівень інтелекту, з числа ціннісних орієнтацій у них домінують індивідуально-егоїстичні переконання, погляди, що зумовлюють негативне ставлення до власної сім'ї, дітей, або осіб, що перебувають під їх опікою, прагнення до паразитичного існування за рахунок інших, зокрема, своєї власної дитини (яка, наприклад, одержує соціальну допомогу по догляду за дитиною-інвалідом), зневажливе ставлення до

людини взагалі, і до своєї дитини зокрема. У винних спостерігається явна та очевидна перевага матеріально-біологічних потреб над духовними. Особистість характеризується зниженою емоційною стійкістю, надмірною імпульсивністю, агресивністю; для особи притаманна брехливість, грубість, цинізм, завищений рівень самооцінки; винні мають низький рівень культури, відносин і поведінки, примітивність інтересів і ціннісних орієнтацій, у них відсутні стійкі життєві плани» [8, с. 188]. Інакше кажучи, у необхідності та наявності визначеного елемента в криміналістичній характеристиці злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, немає сумнівів. Позаяк характеристика особи злочинця надає можливість висувати певні версії стосовно факту вчиненого протиправного діяння, а також здійснювати певні профілактичні заходи.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що криміналістична характеристика злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, є надзвичайно важливим інструментом для його ефективного розслідування. З огляду на диспозицію ст. 166 КК України в даній категорії справ найбільш сталі кореляційні зв'язки, на наш погляд, виникають між наступними її елементами: «спосіб вчинення злочину» – «особа потерпілого» та «особа злочинця» – «спосіб вчинення злочину». Крім того, й інші складові досліджуваної наукової категорії можуть визначатися окремими характерними ознаками та властивостями, що дозволить побудувати розгалужену систему кореляційних зв'язків. Сформовано систему елементів криміналістичної характеристики досліджуваного протиправного діяння, зокрема, серед них виокремлено наступні: способи безпосереднього вчинення та приховування протиправного діяння; обстановка вчинення протиправних дій; «слідова картина»; особа потерпілого; особа злочинця.

Список використаних джерел

1. Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 416 с.
2. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
3. Іщенко А. В. Фундаментальні та прикладні криміналістичні категорії. *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф.* (05 листопада 2010 р., м. Запоріжжя): у 3-х ч. Ч. 1. Запоріжжя, 2010. С. 180–182.
4. Кривокурс О. Г. Обстановка та умови вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. Вип. 8. С. 493–496.
5. Кривокурс О. Г. «Слідова картина» як елемент криміналістичної характеристики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. Вип. 12. С. 450–453.
6. Кривокурс О. Г. Способи вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* № 3. 2022. С. 369–376.
7. Усова Є. О. Кримінологічна характеристика та запобігання злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України) : автореф. дис. на здоб. ст. к.ю.н. : 12.00.08. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 16 с.
8. Усова Є. С. Типологія осіб, що вчинили злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Кримінально-правові та адміністративні засади підвищення ефективності боротьби з правопорушеннями проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності підрозділами ОВС України* : зб. мат. «круглого столу» (21–22 листопада 2014 року, м. Харків). Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Золота миля, 2014. С. 184–189.
9. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
10. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ, 1997. 44 с.
11. Степанюк Р. Л. Сутність і практичне значення криміналістичної характеристики злочинів. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 5. С. 398–400.
12. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 34 с.

*Надійшла до редакції 14.02.2024
Прийнято до опублікування 20.02.2024*

References

1. Yefimov, M. M. (2020) *Metodyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen pryty moralnosti : naukovi ta prakseolohichni osnovy* [Methods of investigation of criminal offenses against morality: scientific and praxeological foundations]: monohrafiia. Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 416 p. [in Ukr.].
2. Yefimov, M. M. (2018) *Rozsliduvannia zlochyniv pryty hromadskoho poriadku ta moralnosti* [Investigation of crimes against public order and morality]: navch. posibnyk. 2-e vyd., dop. i pererob. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 188 p. [in Ukr.].
3. Ishchenko, A. V. (2010) *Fundamentalni ta prykladni kryminalistychni katehorii* [Fundamental and applied forensic categories]. *Aktualni problemy rozkryttia ta rozsliduvannia zlochyniv u suchasnykh umovakh* : materialy Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. (05 lystopada 2010 r., m. Zaporizhzhia): u 3-kh ch. Part 1. Zaporizhzhia, pp. 180–182. [in Ukr.].
4. Kryvopusk, O. H. (2022) *Obstanovka ta umovy vchynnennia zlisnogo nevykonannia oboviazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia* [Circumstances and conditions of malicious non-fulfilment of duties to care for a child or a person for whom custody or guardianship has been established]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, issue 8. pp. 493–496. [in Ukr.].
5. Kryvopusk, O. H. (2022) «Slidova kartyna» yak element kryminalistychnoi kharakterystyky zlisnogo nevykonannia oboviazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia [«Trace picture» as an element of the criminalistic characterization of malicious failure to fulfill the duties of caring for a child or a person in respect of whom guardianship or guardianship has been established]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, Vyp. 12, pp. 450–453. [in Ukr.].
6. Kryvopusk, O. H. (2022) *Sposoby vchynnennia zlisnogo nevykonannia oboviazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia* [Ways of committing malicious failure to fulfill duties to care for a child or a person for whom guardianship or guardianship has been established]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, № 3, pp. 369–376. [in Ukr.].
7. Usova, Ye. O. (2016) *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlisnogo nevykonannia oboviazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia* (st. 166 KK Ukrainy) [Criminological characteristics and prevention of malicious non-fulfilment of duties to care for a child or a person in respect of whom guardianship or guardianship has been established (Article 166 of the Criminal Code of Ukraine)]: avtoref. dys. na zdob. st. k.i.u.n. : 12.00.08. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, Kharkiv, 16 p. [in Ukr.].
8. Usova, Ye. S. (2014) *Typolohiia osib, shcho vchynyly zlisne nevykonannia oboviazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia* [Typology of persons who have maliciously failed to fulfill their duties to care for a child or a person for whom guardianship or guardianship has been established]. *Kryminalno-pravovi ta administratyvni zasady pidvyshchennia efektyvnosti borotby z pravoporushenniamy pryty hromadskoi bezpeky, hromadskoho poriadku ta moralnosti pidrozdilamy OVS Ukrainy* : zb. mat. «kruhloho stolu». Khark. nats. un-t vnutr. sprav; Kryminolohichna asotsiatsiia Ukrainy, Kharkiv : Zolota mylia, pp. 184–189. [in Ukr.].
9. Saltevs'kyi, M. V. (2005) *Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi)* [Forensic science (modern version)]: pidruchnyk. Kyiv : Kondor, 588 p. [in Ukr.].
10. Starushkevych, A. V. (1997) *Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv* [Criminalistic characteristics of crimes]: navch. posibnyk. Kyiv, 44 p. [in Ukr.].
11. Stepaniuk, R. L. (2014) *Sutnist i praktychne znachennia kryminalistychnoi kharakterystyky zlochyniv* [The essence and practical significance of criminalistic characteristics of crimes]. *Porivnialno-analitychne pravo*, № 5, pp. 398–400. [in Ukr.].
12. Tishchenko, V. V. (2003) *Kontseptualni osnovy rozsliduvannia koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv* [Conceptual foundations of the investigation of selfish and violent crimes]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. Nauk : 12.00.09. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho, Kharkiv, 34 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykola Yefimov. Scientific disputes regarding the structure of forensic description of malicious failure to fulfill duties of care for a child or for a person for whom guardianship or care is assigned. In the article, the structures of the criminalistic characteristics of malicious failure to fulfill the duties of caring for a child or for a person for whom guardianship or guardianship have been established.

It is noted that the criminalistic characterization of malicious failure to fulfill the duties of caring for a child or a person in respect of whom guardianship or guardianship has been established is an extremely important tool for its effective investigation. In this category of cases, in view of the disposition of the article of the Criminal Code of Ukraine, in our opinion, the most stable correlations arise between the following elements: «method of committing the crime» – «person of the victim» and «person of the criminal» – «method of committing the crime». In addition, other components of the researched scientific category can be determined by separate characteristic features and properties, which

will allow building an extensive system of correlations.

It is noted that the defined scientific category is dynamic. In other words, it can change depending on the specific conditions of reality, but its use can have different directions in the activities of law enforcement officers. For example, on the basis of the manner, place and time of its commission, a version can be put forward regarding the person of the criminal, and vice versa, when the offender is detained and in the case of data on the circumstances of the offense, a version can be built about the commission of other, not yet disclosed acts by this person.

It has been found that there is no doubt about the necessity and existence of the identity of the criminal in the criminalistic characteristics of malicious failure to fulfill the duties of caring for a child or for a person for whom guardianship or guardianship has been established. Since the characteristics of the criminal's personality make it possible to put forward certain versions regarding the fact of the committed illegal act, as well as to carry out certain preventive measures.

A system of elements of the criminalistic characteristics of the investigated illegal act has been formed, in particular, among them the following are distinguished: methods of direct commission and concealment of the illegal act; the circumstances of committing illegal acts; «trace picture»; identity of the victim; the person of the criminal.

Keywords: *criminalistic characteristics, malicious neglect of child care duties, criminal proceedings, crime, guardianship, care, parents, guardians, custodians.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-290-296

Євген ЛУК'ЯНЧИКОВ[®]
доктор юридичних наук,
професор
(Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний
інститут імені Ігоря
Сікорського», м. Київ,
Україна)

Борис ЛУК'ЯНЧИКОВ[®]
кандидат юридичних наук,
доцент
(Національний технічний
університет України
«Київський політехнічний
інститут імені Ігоря
Сікорського», м. Київ,
Україна)

Ольга МИКИТЕНКО[®]
здобувач освітнього
ступеня «магістр»
(Університет економіки
та права «КРОК»,
м. Київ, Україна)

УЧАСТЬ ПОНЯТИХ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ¹

Зазначається, що діяльність правоохоронних органів із інформаційного забезпечення розкриття кримінальних правопорушень відбувається у складних умовах. Інструментарій пізнавальної діяльності з розслідування не завжди відповідає змінам у характері та структурі

© Є. Лук'янчиков, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5763-6972>
evgenlyk947@gmail.com

© Б. Лук'янчиков, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4761-5980>
boryn1971@gmail.com

© О. Микитенко, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4608-5567>
olgamikitenko71@gmail.com

¹ Статтю підготовлено на виконання проєкту «Право та економіка: взаємозв'язок в умовах цифровізації та європеїзації» (реєстр. номер 0123U100816).

злочинної діяльності.

Висловлюються сумніви щодо можливості очікування від понятих створення необхідних умов для об'єктивного та правильного провадження слідчих дій, оскільки це має бути прерогативою слідчого, а підбір і запрошення понятих і є створенням належних умов для досягнення завдань конкретної процесуальної дії.

Обґрунтовуються пропозиції щодо доповнення глави 3 чинного КПК України статтею про такого учасника кримінального провадження, як понятий, із зазначенням у ній загальних вимог, що їм має відповідати такий учасник, переліку осіб, яких не можна залучати понятими, прав та обов'язків понятого, права учасників слідчої дії заявити відвід понятому у разі встановлення визначених для цього підстав.

Ключові слова: інформація, інформаційне забезпечення, кримінальне правопорушення, засоби інформаційного забезпечення, докази, доказування, слідчі дії, понятий, слідчий.

Постановка проблеми. Розкриття кримінальних правопорушень – складний інформаційно-пізнавальний процес, пов'язаний із відшукуванням їхніх слідів та отриманням від них інформації. Для забезпечення достовірності отриманої під час процесуальних дій інформації чинний КПК України зберіг історично сформований інститут понятих. Дискусії навколо інституту понятих розгорнулися у процесі підготовки чинного КПК України і продовжуються донині. Зустрічаються протилежні думки щодо доцільності його збереження та подальшого унормування, що спонукало авторів звернутися до дослідження цього питання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Залучення сторонніх добросовісних осіб до участі у збиранні інформації про обставини правопорушення сягає глибокої давнини, але не втрачає актуальності в умовах сьогодення, про що свідчать численні судові рішення. Понад сто років тому відомий правознавець І. Фойницький писав про досліджуваний інститут як інститут народної участі у кримінальному суді. Подальше висвітлення проблемних питань щодо інституту понятих знаходить відображення в роботах І. Бацька, Г. Тетерятника, П. Беленок, А. Кріпка, В. Тертишника, О. Бауліна, Ж. Удовенко, С. Зеленського. Названі вчені досліджували питання нормативного врегулювання правового статусу понятого, його реальні можливості в забезпеченні об'єктивності та повноти відображення у протоколі змісту процесуальної дії та ін. Проте окремі питання інституту понятих продовжують привертати увагу науковців, про що свідчать наші пошуки.

Метою статті є розглянути становлення інституту понятих в історичному аспекті, завдання, для виконання яких на різних історичних етапах до участі у збиранні інформації про обставини правопорушення залучали сторонніх осіб, дослідити реальні можливості таких осіб у забезпеченні об'єктивності й добросовісності слідчих у формуванні судових доказів, обґрунтувати пропозиції щодо подальшого нормативного врегулювання цього інституту.

Виклад основного матеріалу. Розслідування кримінальних правопорушень – складний інформаційно-пізнавальний процес, у якому бере участь значна кількість суб'єктів кримінального провадження з різними процесуальними інтересами. Кримінальне правопорушення є особливою формою діяльності або бездіяльності осіб, які протиставляють свої інтереси закону й суспільству, що обумовлена об'єктивними законами розвитку останнього, має свій конкретний та різноманітний зміст [1, с. 17–18]. Для слідчого злочин завжди є подією минулого, а пізнавальна діяльність зі встановлення його обставин відбувається у формі процесуального доказування. До специфічних особливостей такої пізнавальної діяльності В. Кузьмічов відносить: по-перше, відсутність безпосереднього сприйняття того, що пізнається, по-друге, вплив об'єктивних і суб'єктивних чинників на сліди події, що пізнається [2, с. 18].

На всіх етапах формування пізнавальної діяльності зі встановлення обставин кримінального правопорушення значна увага приділялася її інструментарію (сьогодні це слідчі та інші процесуальні дії), що мав забезпечувати об'єктивність, повноту і неупередженість отриманої інформації (відомостей), на підставі якої формулювалося обвинувачення, з котрим зверталися до суду. Так, уже у параграфі 2 розділу 13 Литовських статутів визначався порядок проведення обшуку тим, «хто за речовим доказом по сліду прийшов у якийсь дім, але не міг мати вижа від того пана, чия людина, або від повіту, тоді мусить у присутності сторонніх людей зробити обшук у домі» [3]. У цьому конкретному випадку йшлося про можливість проведення обшуку в житлі підозрюваного, як правило, власника будинку, так, щоб виключалася можливість

непомітно підкинути речові докази чи предмети злочину [4, с. 69]. У той час ще не було поліції, недовіра до дій котрої сформувалася пізніше, але для забезпечення достовірності результатів обшуку слід було запросити сторонніх людей, гідних на довіру, які у подальшому могли підтвердити факт виявлення певних речей у житлі підозрюваного. Проте у період до судової реформи 1864 р. понятих здебільшого залучали для участі в допитах, що обумовлювалось недовірою до поліції, що проводила попереднє слідство [5, с. 195].

Із прийняттям Статуту кримінального судочинства 1864 р. (далі – СКС) і передавання повноважень досудового розслідування від поліції до судових слідчих, від запрошення понятих до участі у слідчих діях не відмовилися. Очевидно, недовіра громадян із часу прийняття СКС і до сьогодні (протягом 160 років) продовжує зберігатися і зростати не тільки щодо поліції, а й інших державних органів, на які покладалося й покладається здійснення судочинства, про що свідчать сучасні результати різних дослідників. Так, за даними опитувань, що проводилися у 2020, 2021 рр., повністю довіряють судам від 1,7 % до 1,9 % громадян України [6; 7].

Присутність не менш ніж двох понятих вбачалася необхідною під час проведення оглядів, освідування й обшуків (ст. 108 СКС). Визначалося коло осіб, яких могли запрошувати як понятих: переважно господарі будинків, крамниць, промислових і торговельних закладів або ж їхні управителі та повірені, а також волосні і сільські посадові особи та церковні старости (ст. 109 СКС).

Незважаючи на зміну суспільно-політичного ладу після 1917 р. і реформування кримінального процесуального законодавства, інститут понятих зберігся і час від часу піддавався коригуванню на нормативному рівні, а серед науковців продовжувалося його обговорення та внесення відповідних пропозицій із метою оптимізації.

У процесі підготовки нового КПК на науково-практичних конференціях обговорювалася подальша доля інституту понятих в інформаційному забезпеченні процесу розслідування. Висловлювалася думка про те, що інститут понятих себе зжив і потребує повного реформування. Законність діяльності слідчого і його компетентність, зазначає Г. Тетерятник, не повинна викликати сумнівів у інших учасників кримінального судочинства. Умовою цього має стати не тільки зміна кримінально-процесуального законодавства, а поступова зміна правосвідомості громадян, які повинні бачити у слідчому особу, діяльність якої направлена на встановлення об'єктивної істини у кожній конкретній справі і на захист прав та свобод громадян [8, с. 320].

Зважаючи на розмаїтість думок щодо реформування інституту понятих, законодавець виважено підійшов до його унормування. Збереження інституту понятих поєднується з повним та безперервним відеозаписом процесуальної дії та розширенням повноважень слідчого у визначенні доцільності запрошення понятих у конкретних випадках.

На відміну від КПК 1960 р., понятого віднесено до учасників кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України), проте у § 5 глави 3 КПК, що присвячений іншим учасникам кримінального провадження, про нього не згадується, що слід вважати певним недоліком. У цьому зв'язку понятому, як і іншим учасникам кримінального провадження, доцільно присвятити самостійну норму з визначенням правового статусу такого учасника кримінального провадження.

У чинному КПК України про понятого згадується в п. 25 ч. 1 ст. 3, ч. 6 ст. 104, ч. 3 ст. 66, п. 1 ч. 1 ст. 615 але більшою мірою йому присвячена ч. 7 ст. 223, в якій визначаються вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій. У цій нормі наведено перелік слідчих дій, до участі в яких мають запрошуватися поняті, визначено їхній кількісний склад (не менше двох), коло осіб, які не можуть бути понятими. Метою залучення понятих, зазначає В. Тертишник, є створення необхідних умов для об'єктивного та правильного провадження слідчих дій, засвідчення та закріплення доказів [9, с. 250]. Роль понятих, зазначають автори коментаря до цієї статті, полягає в засвідченні факту або змісту та результатів дій слідчого, при проведенні яких вони були присутні, і тим самим забезпечується достовірність і допустимість фактичних даних, котрі одержані в ході слідчої дії [9, с. 445–446].

Подібні твердження потребують певного аналізу та уточнення. Якщо понятими, як зазначають науковці, можуть бути будь-які не зацікавлені у справі громадяни, постає питання про можливість створення ними умов для об'єктивного та правильного провадження слідчої дії. Умови для результативного проведення слідчої дії має

створювати слідчий, який для цього отримав відповідну юридичну освіту та набув певного практичного досвіду. Він володіє не тільки знаннями вимог КПК України, але й необхідним арсеналом тактичних прийомів, що дозволяють досягти мети слідчої дії. Крім того, навряд чи такі особи можуть оцінити правильність проведення слідчої дії, оскільки вони не володіють необхідними знаннями щодо порядку її проведення. Якщо за попереднім КПК України на понятого покладался обов'язок бути присутнім під час проведення слідчої дії, але не брати участі в ній, а лише засвідчити своїм підписом відповідність записів у протоколі факту, змісту та результатам цієї дії [10, с. 212; 11, с. 195], то сьогодні він є її «учасником», але у чому саме полягає процесуальна відмінність, важко пояснити. Під час проведення слідчої дії він повинен виконувати вказівки слідчого, дотримуватися визначеного слідчим порядку, не повинен на власний розсуд перемішуватися і створювати перешкоди проведенню слідчої дії. Своїм підписом понятий засвідчує, що у протоколі відображені ті дії, що він спостерігав, і у тому порядку, в якому вони проводилися, ті речові об'єкти, що були виявлені, і способи їх виявлення. У разі необхідності зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої дії (ч. 7 ст. 223 КПК України). До таких ситуацій можна віднести випадки, коли під час провадження виникає сумнів у тому, що у протоколі правильно і повно відображено те, що відбувалося під час проведення слідчої дії. У деяких випадках між проведенням слідчої дії, в якій особа була понятим, і допитом її як свідка в суді проходить тривалий час, що може впливати на запам'ятовування сприйнятого, а потім його відтворення.

Більш повному й об'єктивному фіксуванню процесу і результатів слідчої дії може сприяти її безперервний відеозапис, що сьогодні знаходить своє відображення в чинному КПК України. З метою забезпечення об'єктивності і повноти відображення в протоколі процесу і результатів слідчої дії, законодавець передбачив можливість її фіксування застосуванням безперервного відеозапису, а для окремих випадків зберіг історично сформований інститут понять.

З аналізу змісту ч. 7 ст. 223 КПК України можна дійти висновку, що понятих залучають до участі у слідчих діях, котрі відносять до групи нонвербальних (для отримання інформації від речей, матеріальних об'єктів). У їх проведенні завжди беруть участь не тільки слідчий і особа, щодо якої проводиться слідча дія, а й певні інші особи. Під час огляду, обшуку, освідчування, пред'явлення для впізнання – це власник або господар приміщення, спеціалісти, статисти тощо. Може скластися враження, що законодавець дійсно піклується про забезпечення прав та інтересів особи шляхом кращого формулювання відповідних кримінальних процесуальних норм. Саме тому разом із удосконаленням норм законодавства мають застосовуватися заходи для підвищення рівня довіри громадян до правоохоронних органів. Оскільки другого досягти складніше, про що свідчить практика, буде продовжуватися процес удосконалення правових норм.

З аналізу змісту ч. 7 ст. 223 КПК України можна дійти висновку про наявність трьох порядків залучення понятих до участі у слідчих діях. По-перше, це обов'язкова участь понятих в обшуку або огляді житла чи іншого володіння особи та в обшуку особи незалежно від застосування технічних засобів безперервного фіксування порядку їх проведення за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 7 ст. 223, ч. 10 ст. 236 КПК України). По-друге, при пред'явленні для впізнання, огляді трупа, у тому числі пов'язаного з експериментом, слідчому експерименті й освідчуванні особи слідчий самостійно вирішує питання – запросити понятих чи застосувати повний відеозапис процесу проведення цих слідчих дій. Якщо слідчий визнає за доцільне, він може і запросити понятих, і здійснити повний відеозапис слідчої дії. По-третє, поняті можуть бути запрошені до участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий вважає це за доцільне. Так, факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих (ч. 6 ст. 104 КПК України).

Зважаючи на історичні традиції, інститут понятих продовжують вважати однією з процесуальних гарантій захисту прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, що і набуло відображення в чинному КПК України. Залучення понятих у кримінальному процесі, зазначає А. Кріпак, виключає можливість фальсифікації доказів із боку працівників правоохоронних органів [12, с. 52]. Натомість І. Бацько, спираючись на те, що в багатьох випадках понятими є випадкові особи, які не мають юридичної освіти і не

знайомі з вимогами до проведення процесуальних дій, зауважує, що навіть маючи бажання, такі особи навряд чи здатні помітити відхилення від вимог закону [13, с. 115].

Дійсно, у невідкладних ситуаціях слідчому доводиться запрошувати понятими незнайомих йому осіб. Проте і тоді, в межах можливості, необхідно перевірити у такої особи документи, встановити місце постійного проживання (реєстрації), запитати, чи знайома їй особа, стосовно якої проводиться слідча дія, тощо. Дещо кращою є ситуація, коли у слідчого є певний час для підготовки до проведення слідчої дії. Щодо вибору осіб, яких слід запросити понятими, зустрічаються різні пропозиції. Деякі слідчі понятими запрошують студентів юридичних вузів чи факультетів. З одного боку, це особи, які володіють певними юридичними знаннями, для них це є певною практикою. Слідчий може бути впевненим, що такі особи не перешкоджатимуть проведенню слідчої дії, уважно спостерігатимуть за тим, що відбувається, і у разі необхідності підтвердять відповідність відображеного у протоколі тому, що відбувалося в дійсності. Здавалося б, що така практика є корисною. Проте у кожному явищі є й інший бік. У деяких випадках такі особи перетворюються на «штатних», «професійних» понять, зазначає О. Баулін, і цим користуються несумлінні слідчі. За допомогою таких осіб останні вдаються до фальшування доказів, що у подальшому використовуються для обвинувачення особи. Для запобігання участі у провадженнях «штатних» понять пропонується заборонити участь особи як понятого більше ніж двічі на рік та запровадити Державний реєстр понять, розпорядником якого могло б виступити Міністерство юстиції України або МВС України [14, с. 68].

Подібні пропозиції є привабливими, але потребують подальшого опрацювання з вивченням думок слідчих, прокурорів, суддів. Причиною розглянутих порушень є аж ніяк не участь особи як понятого не два, а кілька разів на рік. Це результат зловживання слідчими, які умовили особу підписати протокол слідчої дії, до участі в якій її не залучали, або надати показання про ті обставини, котрі понятій не сприймав, навіть тоді, коли брав участь у слідчій дії. Цікаво дослідити питання про долю тих слідчих (оперативних співробітників), які допустили подібні правопорушення, що не знімає з порядку денного питання подальшого унормування інституту понять у кримінальному судочинстві.

Висновки. Отже, інститут понять та застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної процесуальної дії припустимо розглядати як певні запобіжники порушення прав та законних інтересів осіб, щодо яких проводяться слідчі дії, з боку недосвідчених, грубих чи несумлінних правоохоронців.

Зважаючи на те, що понятого віднесено до учасників кримінального провадження, відповідний параграф КПК України «інші учасники кримінального провадження» має бути доповнено самостійною нормою з визначенням у ній поняття цього учасника процесу, його процесуального статусу, з формулюванням його прав і обов'язків, а також із окресленням вимог до осіб, які можуть бути понятими, наведенням переліку осіб, які не можуть бути понятими у кримінальному провадженні, передбачивши при цьому право відводу і самовідводу від участі у процесуальній дії. Залучені як поняті особи мають право брати участь у слідчій дії, робити заяви та зауваження з приводу її проведення, що підлягають обов'язковому занесенню до протоколу; знайомитися із змістом складеного протоколу; подавати скарги на дії (бездіяльність) і рішення дізнавача, слідчого, прокурора, що обмежують їхні права. Вони не мають права ухилитися від явки за викликом дізнавача, слідчого або в суд, а також розголошувати дані досудового провадження, якщо були попереджені в установленому порядку. За розголошення даних досудового розслідування понятій несе відповідальність відповідно до ст. 387 КК України.

Список використаних джерел

1. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. Киев : Лыбидь, 1991. 142 с.
2. Кузьмичев В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВСУ – НВТ «Правник», 2000. 449 с.
3. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1588 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. 675 с.
4. Тертишник В. М. Кримінальний процес України : підруч. 7-е вид., доп. і перероб. Київ : Алерта, 2017. 840 с.
5. Белкин А. Р. Вновь об участии понятых в следственных действиях. *Криміналістика*

6. Барометр довіри до суду : звіт за результатами 1-ї фази онлайн-опитування за методом CAWI. Харків, 2020. 13 с. URL : https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Public_Trust_Barometer_Report_1st_Stage_2020_UKR.pdf.

7. Чижик Г. Чому судам досі довіряють лише 1,7% українців, і що з цим робити. *Українська правда*. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/11/7279542/>.

8. Тетерятник Г. К. Поняті як учасники слідчих дій. *Криміналістичні та процесуальні проблеми, що виникають під час проведення слідчих дій : матеріали міжнародної науково-практ. конф.* (м. Донецьк, 24 лист. 2006 р.). Донецьк, 2006. С. 317–320.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред. : С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. 1104 с.

10. Тertiшник В. М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. Харків : Арсіс, 2000. 512 с.

11. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР: Научно-практический комментарий. Киев : Политиздат Украины, 1984. 595 с.

12. Кріпак А. А. Кримінально-процесуальний інститут понять, як спосіб забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина у кримінальному провадженні України. *Актуальні проблеми прав людини, яка перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ : зб. матеріалів V міжнародної науково-практ. конф.* (м. Київ, 24 лист. 2017 р.). Київ, 2017. С. 51–53.

13. Баб'юк І. М. Процесуальні правила, що регулюють джерела доказів, слід удосконалити. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. 1997. № 1. С. 113–115.

14. Баулін О. В. Актуальні питання інституту понять в Україні. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 28 трав. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 66–69.

Надійшла до редакції 20.02.2024
Прийнято до опублікування 28.02.2024

References

1. Bakhyn, V. P. (1991) *Sledstvennaia praktyka: problemy yzucheniya y sovershenstvovaniya* [Investigative practice: problems of study and improvement]. Kyiv : Lybid. 142 p.

2. Kuzmychev, B. S. (2000) *Kryminalistychnyi analiz rozsliduvannia zlochyniv* [Forensic analysis of crime investigations] : monohrafiia. Kyiv : NAVSU – NVT «Pravnyk». 449 p. [in Ukr.].

3. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania] : u 3 t. T. I. Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 roku / za red. S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova. Odesa : Yurydychna literatura, 2002. 675 p. [in Ukr.].

4. Tertyshnyk, V. M. (2017) *Kryminalnyi protses Ukrainy* [Criminal process of Ukraine] : pidruch. 7-e vyd., dop. i pererob. Kyiv : Alerta. 840 p. [in Ukr.].

5. Belkin, A. R. (2010) *Vnov ob uchastii ponyatykh v sledstvennykh deistviyakh* [Again about the participation of concepts in investigative actions]. *Kryminalistyka XXI stolittia : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Kharkiv, 25-26 lyst. 2010 r.). Kharkiv, pp. 194–202.

6. Barometr doviry do sudu [Barometer of trust in the court] : zvit za rezultatamy 1-yi fazy online-opytuvannya za metodom CAWI. Kharkiv, 2020. 13 p. URL : https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Public_Trust_Barometer_Report_1st_Stage_2020_UKR.pdf. [in Ukr.].

7. Chyzhyk, H. Chomu sudam dosi doviriayut lyshe 1,7% ukraintsv, i shcho z tsym robyty [Why only 1.7% of Ukrainians still trust the courts, and what to do about it]. *Ukrainska pravda*. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/11/7279542/>. [in Ukr.].

8. Teteriatnyk, H. K. (2006) *Poniaty yak uchasnky slidchykh dii* [Witnesses as participants in investigative actions]. *Kryminalistychni ta protsesualni problemy, shcho vynykaiut pid chas provedennia slidchykh dii : materialy mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf.* (m. Donetsk, 24 lyst. 2006 r.). Donetsk, pp. 317–320. [in Ukr.].

9. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar* [The Criminal Procedural Code of Ukraine: Scientific and practical commentary] / vidp. red. : S. V. Kivalov, S. M. Mishchenko, V. Yu. Zakharchenko. Kharkiv : Odissei, 2013. 1104 p. [in Ukr.].

10. Tertyshnyk, V. M. (2000) *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Kharkiv : Arsis. 512 p. [in Ukr.].

11. *Uholovno-protsessualnyi kodeks Ukrainy SSR: Nauchno-praktycheskiy kommentariy* [Criminal Procedure Code of the Ukrainian SSR: Scientific and Practical Commentary]. Kyiv : Polytyzdat Ukrainy, 1984. 595 p.

12. Kripak, A. A. (2017) *Kryminalno-protsesualnyi instytut poniatykh, yak sposib zabezpechennia zakhystu prav i svobod liudyny ta hromadianyna u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy* [Criminal procedural institute of witnesses as a way to ensure the protection of the rights and freedoms of a person and a citizen in the criminal proceedings of Ukraine]. *Aktualni problemy prav liudyny, yaka перебуває в конфлікті зі законом, крізь призму правових реформ : зб. матеріалів V міжнародної*

13. Batsko, I. M. (1997) Protseusualni pravyla, shcho reholiuiut dzherela dokaziv, slid udoskonalyty [Procedural rules governing sources of evidence should be improved]. *Naukovyi visnyk Ukrainkoi akademii vnutrishnikh sprav.* № 1, pp. 113–115. [in Ukr.].

14. Baulin, O. V. (2021) Aktualni pytannia instytutu poniatykh v Ukraini. Kryminalne sudochynstvo: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Current issues of the Institute of Notaries in Ukraine] : *materialy Vseukr. nauk.- prakt. konf.* (m. Kyiv, 28 trav. 2021 r.). Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, pp. 66–69. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Lukyanchikov, Borys Lukyanchikov, Olha Mykytenko. Participation of witnesses in information support of pre-trial proceedings. It is noted that the activity of law enforcement agencies in providing information support for the disclosure of criminal offenses takes place in difficult conditions. The tools of cognitive investigative activity do not always correspond to changes in the nature and structure of criminal activity. With a purpose of ensuring the rights and legitimate interests of persons involved in criminal proceedings and preventing possible abuse by the investigator or other persons conducting the investigation, the institute of public participation (witnesses) in conducting procedural actions aimed at forming court evidence is preserved.

The authors analyse the normative regulation of the process of involving the public in criminal proceedings starting from the Lithuanian statutes to the present day. It is emphasized that at the initial stage of development of the institute of witnesses, outsiders were invited to participate in procedural actions related to receiving information from people (interrogations), as the police had more opportunities to falsify testimony through illegal actions.

The authors analyse the opinions of supporters and opponents of retaining or cancelling the institute of witnesses in criminal proceedings. The authors question the proposed condition for abandoning the institute of witnesses, which involves a gradual change in the legal mindset of citizens who should see the investigator as a person whose activities are aimed at establishing objective truth, protecting their rights and legitimate interests.

Doubts are expressed about the possibility of expecting witnesses to create the necessary conditions for the objective and correct conduct of investigative actions and consolidation of evidence. It is noted that this should be the prerogative of the investigator, and the recruitment and invitation of witnesses is the creation of appropriate conditions for achieving the objectives of a particular procedural action.

The authors substantiate the proposals to complement Chapter 3 of the current CPC of Ukraine with an article on such a participant in criminal proceedings as a witness, defining the general requirements that such a participant must meet, the list of persons who cannot be involved as witnesses, their rights and obligations, and the right of participants to the investigative action to challenge a witness, if the grounds for this are established.

Keywords: *information, information support, criminal offense, means of information support, evidence, proof, investigative actions, witness, investigator.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-296-302

Віктор ПЛЕТЕНЕЦЬ ©

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ АБО ЗА ОСОБОЮ, ЩОДО ЯКОЇ ВСТАНОВЛЕНА ОПІКА ЧИ ПІКЛУВАННЯ: СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

Висвітлено стан та шляхи розв'язання проблеми розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. Наголошується, що надзвичайні ситуації, викликані пандемією у зв'язку з розповсюдженням COVID-19, спричиненого вірусною інфекцією SARS-CoV-2 (з 2020 до 2023 р.), збройною агресією

© В. Плетенець, 2024

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-3619-8624>

viktor_plet@i.ua

рф проти України (з 2022 р. і дотепер) тощо, можуть призвести до формування умов настання тяжких наслідків, пов'язаних із розглядуваним видом кримінального правопорушення.

Підкреслено, що ґрунтовне вивчення причин та умов, що сприяли й обумовили вчинення такого роду кримінальних правопорушень, може скласти основу для визначення заходів із мінімізації їхньої кількості. Зосереджено увага на тому, що всебічне вивчення сформованої на відповідний момент ситуації детермінує існуючу проблему злісності невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, як нагальну. Визначено, що розв'язання існуючої проблеми вбачається в розробці рекомендацій із розслідування таких кримінальних правопорушень із комплексним підходом і поглибленим аналізом законодавства, літературних (наукових) джерел та узагальненням судово-слідчої практики з постановкою для вирішення відповідної сукупності завдань.

Ключові слова: неповнолітня особа, опіка, піклування, уповноважена особа, умови надзвичайних ситуацій, тяжкі наслідки, способи вчинення й маскування, мотив, кримінальні правопорушення, криміналістична методика, завдання дослідження, судово-слідча практика, організація й проведення розслідування, слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвиток людства характеризується багатополарністю зі значними трансформаціями у багатьох сферах життя соціуму. При цьому в умовах глобалізації світу, з одного боку, доцільно відзначити можливості формування індивіда, обумовлені розширенням соціально-правових гарантій як дітей (із законодавчим закріпленням завдань охорони дитинства) [1], так і повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права, виконувати свої обов'язки [2] й потребують опіки чи піклування.

Так, ст. ст. 150, 180 Сімейного кодексу України визначається обов'язок батьків щодо утримання, виховання, розвитку дитини, піклування про її здоров'я, фізичний, духовний та моральний розвиток до досягнення нею повноліття [3].

На окрему увагу заслуговує й Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р., підписана Україною 21 лютого 1990 р., котра визначає право дитини на здорове зростання й розвиток, належне харчування, житло, розваги; зростання в піклуванні та під відповідальністю своїх батьків, в атмосфері любові та моральної і матеріальної забезпеченості; захищеність від недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації [4].

З іншого боку, слід відзначити, що труднощі для частини населення, викликані соціально-економічними і політичними потрясіннями, правовою й морально-етичною нестабільністю та іншими процесами, можуть обумовити формування такого явища, як невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Варто відзначити, що загалом питанням розслідування кримінальних правопорушень приділено увагу таких провідних вітчизняних вчених: В. Бахіна, В. Берназа, В. Весельського, А. Волобуєва, В. Галагана, І. Гори, М. Даньшина, М. Єфімова, В. Журавля, А. Іщенко, Н. Карпова, Н. Клименко, І. Когутича, О. Колесніченка, В. Коновалової, М. Костицького, І. Котюка, І. Красюка, В. Кузьмічова, В. Лисенка, В. Лисиченка, Л. Лобойка, В. Лукашевича, Є. Лук'янчикова, В. Маляррової, О. Одерія, І. Пирого, М. Погорельського, О. Саїнчина, М. Салтевського, О. Сачка, М. Сегая, Д. Сергєєвої, О. Снігерьова, С. Стахівського, Р. Степанюка, В. Тертишника, В. Тіщенко, Л. Удалової, Ж. Удовенко, В. Хахановського, П. Цимбала, К. Чаплинського, С. Чернявського, В. Шепітька, М. Шумила, М. Щербаковського та багатьох інших.

Проте поза належною увагою вчених залишилися питання розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Водночас вважаємо за необхідне відзначити, що проведене Є. Усовою дисертаційне дослідження «Кримінологічна характеристика та запобігання злісному невиконанню обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування» спрямоване на вивчення: кількісних та якісних показників вчинення розглядуваного кримінального правопорушення; основних чинників, що визначають латентність такого роду правопорушень; механізму індивідуальної злочинної поведінки зі здійсненням типології відповідних осіб та ін. [5, с. 2]. Вказане наукове дослідження зосереджувалося на вирішенні завдань у галузі кримінального права. Проте інтерпретування його положень під потреби й завдання криміналістичної науки може сприяти формуванню розуміння проблематики та розробці рекомендацій із

розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

У свою чергу, закріплена О. Кривопуском тема дисертаційного дослідження «Розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування» перебуває на стадії активної розробки [6, с. 310]. Так, зміст опублікованих статей та тез доповідей із результатами здійснюваних автором наукових пошуків свідчить про логічний, послідовний характер пізнання проблеми. Проте до їх завершення та формування цілісного структурованого дослідження зарано вести мову про повноцінне втілення цих результатів у рекомендації для їх практичного застосування. Це обумовлює необхідність приділення належної уваги розробці окресленої проблематики з боку науковців.

Слід відзначити, що злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, відповідно до ст. 166 КК України, передбачає покарання у вигляді обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк [7].

Окремої уваги потребує й поширення розглядуваного протиправного діяння. Так, згідно з даними Офісу Генерального прокурора у 2019 р. обліковано 161 кримінальне правопорушення за ст. 166 КК України; у 2020 р. – 136; у 2021 р. – 134; у 2022 р. – 87; у 2023 році – 73. З них у 2019 р. вручено повідомлення про підозру за 19 правопорушеннями; у 2020 р. – 11; у 2021 р. – 14; у 2022 р. – 6; у 2023 році – 8 [8].

Наведені відомості демонструють низьку кількість кримінальних правопорушень, за якими правопорушникам оголошується підозра. Внаслідок цього винуватці залишаються безкарними, що обумовлює продовження протиправної діяльності шляхом вчинення подібних або більш тяжких кримінальних правопорушень.

Таким чином, усе зазначене демонструє нагальну потребу в розробці рекомендацій, що, з одного боку, збагатили б криміналістичну науку, а з іншого – розширили б можливості практики в боротьбі з розглядуваним явищем.

Метою статті є визначення стану та окреслення завдань для розв'язання проблеми розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що кваліфікація дій правопорушника за розглядуваною статтею КК України, окрім ознак злісності, передбачає настання тяжких наслідків. Водночас правильність застосування такої обставини, як настання у результаті вчинення кримінального правопорушення тяжких наслідків, вимагає від уповноважених осіб належної уваги. Так, Верховний Суд колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду в розширеному складі дійшов висновку, що згідно з п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України при призначенні покарання обставинами, котрі його обтяжують, визнаються тяжкі наслідки, завдані злочином [9]. Тобто за наявності в диспозиції статті обставин, що обтяжують покарання, передбачених у статті Особливої частини КК України як ознаки злочину, що впливають на його кваліфікацію, суд не може ще раз їх урахувати під час призначення покарання як такі, що його обтяжують.

Слід наголосити, що ризик настання тяжких наслідків в певних умовах набуває ще більшої актуальності за можливості його реалізації. Так, наприклад, *підриє Каховської ГЕС* [10] як один із наймасштабніших екологічних і гуманітарних злочинів рф в Україні, що мав техногенний характер, умови надзвичайних ситуацій, зокрема викликаних пандемією у зв'язку з розповсюдженням COVID-19, спричиненого вірусною інфекцією SARS-CoV-2 (з 2020 до 2023 р.), збройною агресією рф проти України (з 2022 р. і дотепер) тощо, *можуть призвести до формування умов для настання тяжких наслідків за розглядуваним кримінальним правопорушенням.*

Заслуговує на увагу ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», де надзвичайний стан визначається особливим правовим режимом, що може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій [11].

Таким чином, зазначена нами проблематика надзвичайних ситуацій набуває особливого значення й необхідності індивідуального підходу до оцінки сформованих умов суб'єктами розслідування. Так, регулярні обстріли цивільної інфраструктури можуть призвести до руйнування місць перебування залишених без нагляду дітей або осіб, щодо яких встановлена опіка чи піклування, відсутності належного забезпечення

їхньої безпеки. Події трагічного характеру можуть обумовити формування у відповідних осіб особливо вразливого стану, без виведення з якого ускладнюватиметься, а у деяких випадках унеможливуватиметься отримання криміналістично вагомої інформації про обставини подій [12, с. 71].

Наведене вимагатиме від уповноваженої особи належної взаємодії з різними суб'єктами, зокрема психологами, педагогами, працівниками соціальних служб та ін., з метою мінімізації психічного травмування дитини або особи, щодо якої встановлена опіка чи піклування, та з'ясування всіх обставин протиправного діяння під час проведення за їхньою участю розслідування. Окремого значення набувають можливості використання спеціальних знань шляхом отримання консультацій, залучення як спеціалістами фахівців відповідного профілю, призначення експертів.

Слід відзначити, що кримінальне правопорушення являє собою складну систему дій до, безпосередньо під час, а також після вчинення протиправної події. Це обумовлює утворення слідів, котрі містять інформацію стосовно події, яка відбулася, та її учасників [13, с. 7]. Їх своєчасне виявлення сприяє здійсненню всебічної оцінки відображень та пізнанню механізму кримінального правопорушення.

Так, Є. Усова виділяє такі особливості способів вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування: відсутність належного забезпечення потреб дитини у медичній допомозі, медичному огляді (27 % випадків), у їжі (18 %), у гігієні та одязі (14 %), у забезпеченні її морального, інтелектуального, культурного та духовного розвитку (11 %), у забезпеченні фізичного розвитку дитини (7 %); порушення її права на особисту недоторканність, свободу та захист від усіх форм фізичного і психічного насильства (15 %); залишення дитини без нагляду (8 %) [5, с. 4]. Цей перелік не є вичерпним, проте демонструє значну сукупність проявів, що потребують належної уваги з боку дослідників та практиків задля правильної оцінки відповідних протиправних дій. Слід відзначити, що розглядуване нами кримінальне правопорушення належить до категорії необережних. При цьому для навмисних (на відміну від необережних) злочинів дані про спосіб їх вчинення мають першочергове значення [14, с. 411].

Правильність оцінки й пізнання такого виду кримінального правопорушення має виходити з того, що спосіб його вчинення має усічену структуру й не передбачає підготовку. В іншому випадку наявність відповідних тяжких наслідків має кваліфікуватися за іншими статтями КК України.

Окрема увага має приділятися приховуванню протиправних дій, що може реалізовуватися шляхом: утаювання; знищення слідів злочину або слідів злочинця; маскування; фальсифікації; інсценування та ін. Водночас щодо розглядуваного кримінального правопорушення набули поширення прояви приховування, коли правопорушники намагаються видати за події, що мають зміст непереборної сили, обставини, що обумовили настання відповідних наслідків: прорахунки в оцінці потреб дитини та ступінь їх задоволення, безвихідність та ін.

Вагомим значенням у правильній кваліфікації дій правопорушника набуває визначення рушійної сили у вчиненні протиправного діяння. Дані, що характеризують особу правопорушника та його внутрішні спонукальні причини скоєння вчинків мають належним чином досліджуватися правоохоронцями задля правильної оцінки змісту подій та прийняття обгрунтованих рішень.

Так, основними мотивами злочинної поведінки за розглядуваним кримінальним правопорушенням є: байдужість до дитини (55 %); неприязнь до дитини (27 %); безвихідність (18 %) [5, с. 4].

Тлумачний словник визначає безвихідний як такий, із якого немає виходу, не можна вийти [15].

Водночас «безвихідність» може бути розглянута як суб'єктивний критерій відповідних умов, обстановки, вагшого місця в оцінці якої набувають прийняті заходи недопущення настання або усунення наслідків кримінального правопорушення.

Серед наслідків розглядуваних кримінальних правопорушень як основні можуть бути названі: тяжка хвороба (34,5 %), смерть (21 %), затримка психологічного та фізичного розвитку (20 %), соціальна та педагогічна занедбаність (13,5 %), вчинення злочину неповнолітнім (4,5 %), перебування дитини у стані, що загрожує її життю (5 %) [5, с. 4].

Проаналізована нами сукупність проявів та наслідків демонструє їх суттєву

кількість і різноманітність, що вимагає належної уваги з боку уповноважених осіб стосовно правильної оцінки, насамперед правової, виявлених фактів для мінімізації латентності розглядуваних кримінальних правопорушень.

При цьому діагностовані наслідки дозволяють висунути обґрунтовані припущення про способи дій (бездіяльності), причини й мотиви правопорушника. На цьому можуть будуватись організаційно-підготовчі заходи до проведення слідчих (розшукових) дій, а також оцінка за ступенем невідкладності й рівнем потреб у медичній, психологічній та інших видах допомоги постраждалим, прийняття інших рішень.

Крім цього, ґрунтовне вивчення причин та умов, що сприяли й обумовили вчинення розглядуваних кримінальних правопорушень може стати основою для визначення заходів із мінімізації їхньої кількості.

Всебічне вивчення ситуації, що склалась, детермінує існуючу проблему злісності невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, як нагальну. Її розв'язання можливе, на нашу думку, шляхом застосування комплексного підходу до розробки криміналістичних рекомендацій з розслідування невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що забезпечували б потреби практики в боротьбі зі вказаними проявами.

Реалізація зазначеного передбачає здійснення поглибленого аналізу законодавства, літературних (наукових) джерел та узагальнення судово-слідчої практики з постановкою для вирішення завдань, спрямованих на:

- формування структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень розглядуваної категорії з побудовою кореляційних зв'язків між її компонентами;
- окреслення особливостей початку кримінального провадження, організації й планування розслідування;
- розкриття тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій;
- висвітлення змісту і значення взаємодії у розслідуванні кримінальних правопорушень розглядуваної категорії;
- визначення можливостей використання спеціальних знань;
- розробку механізму попередження розглядуваних протиправних діянь та ін.

Наведений вище перелік завдань не є вичерпним, проте дозволяє визначити напрями в розробці як теоретичних положень, так і рекомендацій із розслідування розглядуваних кримінальних правопорушень практичної спрямованості.

Висновки. Проблеми розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, демонструють особливості, що потребують якнайшвидшого розв'язання. З одного боку, сформовані завдання можуть бути використані в розробці видової криміналістичної методики, котра збагатить криміналістичну науку, а з іншого – науково вивірені й апробовані практикою рекомендації з розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, забезпечать практику дієвим інструментарієм боротьби з такими фактами в нашій державі.

Напрямами подальших досліджень треба визначити особливості організації й проведення слідчих (розшукових) дій під час злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування.

Список використаних джерел

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top>.
2. Про затвердження Правил опіки та піклування : наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 № 34/166/131/88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>.
3. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
4. Декларація прав дитини від 20.11.1959. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.
5. Усова Є. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злісному невиконанню обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст.

166 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 19 с. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8c7889ae-1bdb-46e6-ba9a-3652f1138580/content>.

6. Перелік тем дисертаційних досліджень з юридичних наук (затверджених у 2022 р.) : розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд. : С. А. Гетьман, О. С. Гиляка, Н. М. Вапнярчук. Харків : Право, 2023. 394 с.

7. Стаття 166. Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Протокол*. URL : https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_stattya_166/.

8. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

9. Верховний Суд пояснив, у якому разі неприпустимо визнавати «настання тяжких наслідків» обставиною, що обтяжує покарання. *Конотопський міськрайонний суд Сумської області*. URL : <https://kn.su.court.gov.ua/sud1807/pres-centr/news/685826/>.

10. Новицький Д. Підрив Каховської ГЕС: чотири категорії наслідків та план подальших дій. *Економічна правда*. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/14/701156/>.

11. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.

12. Плетенець В. М. Особливості підготовки до допиту неповнолітніх за фактами подій насильницького, сексуального чи трагічного характеру в умовах воєнного стану. *Наука і техніка сьогодні. Серія : Право, Економіка, Педагогіка, Техніка, Фізико-математичні науки*. 2022. № 13 (13). С. 67–76.

13. Будзієвський М. Ю., Лускатов О. В., Пиріг І. В. та ін. Криміналістика (курс лекцій) : навч. посібник. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 397 с.

14. Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В. та ін. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

15. Безвихідний. *СЛОВНИК.ua*. URL : <https://slovnik.ua/index.php?sword=%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9>.

Надійшла до редакції 04.03.2024

Прийнято до опублікування 08.03.2024

References

1. Pro okhoronu dytynstva [About the protection of childhood] : Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2001 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top>. [in Ukr.].

2. Pro zatverdzhennia Pravyl opiky ta pikluvannia [On the approval of the Rules of custody and care] : nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy u spravakh simi ta molodi, Ministerstva osvity Ukrainy, Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy, Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy vid 26.05.1999 № 34/166/131/88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>. [in Ukr.].

3. Simeinyi kodeks Ukrainy [The Family Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. [in Ukr.].

4. Deklaratsiia prav dytyny vid 20.11.1959 [Declaration of the Rights of the Child dated November 20, 1959]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text. [in Ukr.].

5. Usova, Ye. S. (2016) Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlisnomu nevykonanniю oboviazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia (st. 166 KK Ukrainy) [Criminological characteristics and prevention of malicious non-fulfilment of duties to care for a child or a person for whom guardianship or care has been established (Article 166 of the Criminal Code of Ukraine)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv. 19 p. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8c7889ae-1bdb-46e6-ba9a-3652f1138580/content>. [in Ukr.].

6. Perelik tem dysertatsiinykh doslidzhen z yurydychnykh nauk (zatverdzhenykh u 2022 r.) [List of topics of dissertation studies in legal sciences (approved in 2022)] : rozghlianuti ta skhvaleni koordynatsiynymy biuro viddilen Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy / uporiad. : Ye. A. Hetman, O. S. Hyliaka, N. M. Vapniarchuk. Kharkiv : Pravo, 2023. 394 p. [in Ukr.].

7. Stattia 166. Zlisne nevykonannia oboviazkiv po dohliadu za dytynoiu abo za osoboiu, shchodo yakoi vstanovlena opika chy pikluvannia [Article 166. Malicious non-fulfilment of duties to care for a child or a person for whom guardianship or guardianship has been established]. *Protokol*. URL : https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_stattya_166/. [in Ukr.].

8. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [About registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. *Ofis Heneralnogo prokurora*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukr.].

9. Verkhovnyi Sud poiasnyv, u yakomu razі neprypustymo vyznavaty «nastannia tiazhkykh naslidkiv» obstavynoiu, shcho obtiazhuie pokarannia [The Supreme Court explained in which case it is unacceptable to recognize «the occurrence of serious consequences» as a circumstance that aggravates the

punishment]. *Konotopskiy miskraiionnyi sud Sumskoi oblasti*. URL : <https://kn.su.court.gov.ua/sud1807/pres-centr/news/685826/>. [in Ukr.].

10. Novytskyi, D. Pidryv Kakhovskoi HES: chotyry katehorii naslidkiv ta plan podalshykh dii [The undermining of the Kakhovskaya HPP: four categories of consequences and a plan for further actions]. *Ekonomichna pravda*. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/06/14/701156/>. [in Ukr.].

11. Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu [About the legal regime of the state of emergency] : Zakon Ukrainy vid 16.03.2000. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>. [in Ukr.].

12. Pletenets, V. M. (2022) Osoblyvosti pidhotovky do dopytu nepovnolitnikh za faktamy podii nasylnytskoho, seksualnogo chy trahichnogo kharakteru v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of preparation for interrogation of minors on the facts of events of a violent, sexual or tragic nature in conditions of martial law]. *Nauka i tekhnika sohodni. Serii : Pravo, Ekonomika, Pedagogika, Tekhnika, Fizyko-matematychni nauky*. № 13 (13), pp. 67–76. [in Ukr.].

13. Budziievskiy, M. Yu., Luskatov, O. V., Pyrih, I. V. ta in. (2013) Kryminalistyka (kurs lektsii) [Forensics (course of lectures)] : navch. posibnyk. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 397 p. [in Ukr.].

14. Chaplynskyi, K. O., Luskatov, O. V., Pyrih, I. V. ta in. (2017) Kryminalistyka [Forensics] : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. 2-e vyd, pererob. i dop. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 480 p. [in Ukr.].

15. Bezvykhidnyi [Hopeless]. *SLOVNYK.ua*. URL : <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viktor Pletenets. Investigation of malicious failure to fulfill obligations to care for a child or a person to whom guardianship is assigned: state and directions for solving the problem. The article is devoted to highlighting the state and ways of solving the problem of investigating the malicious failure to fulfill the duties of caring for a child or for a person in respect of whom guardianship or guardianship is established. It is noted that emergencies caused by the pandemic in connection with the spread of COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 virus infection (from 2020 to 2023), the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine (2022 to the present) and others, can lead to the formation of conditions for the occurrence of serious consequences for the criminal offense in question. The aggregate of manifestations of unlawful acts and their consequences analyzed in the article demonstrates a significant number and variety, which requires due attention from authorized persons in the correct assessment, primarily legal, of the revealed facts.

It is noted that the diagnosed consequences allow us to assess (make reasonable assumptions) about the methods of action (inaction), the causes and motives of the offender. On this, as stated in the article, versions can be based, organizational and preparatory measures can be built for conducting investigative (search) actions, as well as the stages of urgency and the level of needs of medical, psychological and other types of assistance to victims, a decision can be made to deprive paternity, etc. It is emphasized that a thorough study of the causes and conditions that contributed to and conditioned the commission of the criminal offenses in question can be the basis for taking measures to minimize the number of their commission. Attention is focused on the fact that a comprehensive study of the situation formed at the right moment demonstrates the existing problem of malice of failure to fulfill the duties of caring for a child or for a person in respect of whom guardianship or guardianship is established as urgent. Its solution in the article is seen as possible through an integrated approach and in-depth analysis of legislation, literary (scientific) sources and generalization of forensic investigative practice with a statement to solve the corresponding set of tasks. The paper notes that the content demonstrates the urgent need to develop recommendations that, on the one hand, would enrich forensic science, and on the other – would expand the possibilities of practice in the fight against the phenomenon in question.

Keywords: *minor, guardianship, care, authorized person, conditions of emergencies, grave consequences, methods of committing and masking, motive, criminal offenses, forensic methodology, research tasks, forensic investigative practice, organization and conduct of an investigation, investigative (search) actions.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-303-307

**Василь
СТРАТОНОВ[©]**
доктор юридичних
наук, професор,
заслужений юрист
України
(Херсонський
державний
університет,
м. Херсон, Україна)

**Андрій
ДЗЮРБЕЛЬ[©]**
кандидат
юридичних наук
(Західноукраїнський
національний
університет,
м. Тернопіль,
Україна)

ЗНАЧЕННЯ АНАЛІЗУ СТАНУ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ НЕРОЗКРИТИХ ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ У МИНУЛІ РОКИ

Врахування абсолютних показників кількості розкритих злочинів свідчить лише про рівень роботи правоохоронних органів з їх розкриття, а от при визначенні рівня ефективності діяльності в цілому необхідно враховувати дані про нерозкриті кримінальні злочини, що дозволяє отримати повну інформаційну модель якості роботи відповідного органу і, як наслідок, підрозділу та конкретних осіб. Аналіз практики розкриття і розслідування нерозкритих злочинів минулих років засвідчив, що ефективність роботи за цим напрямом забезпечується на основі об'єднання зусиль органів досудового розслідування, процесуальних керівників, слідчих суддів та оперативних підрозділів із залученням комплексу рекомендацій, спрямованих на вдосконалення діяльності з розкриття і розслідування нерозкритих злочинів минулих років, за різними формами взаємодії цих підрозділів і посадових осіб загалом та окремих працівників зокрема. Тому в представленому дослідженні приділено увагу саме цьому питанню. Звичайно, на процес розкриття та розслідування злочинів впливають певні чинники як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Тому для покращення цього напрямку роботи, а саме з розкриття і розслідування злочинів минулих років, необхідно проводити комплексний аналіз тих відомостей та інформації, котрі наявні в кримінальному провадженні, на що і звертається увага. Використання даних аналізу кримінальних проваджень дозволить проводити заходи зі встановлення осіб, причетних до скоєння нерозкритих злочинів категорії минулих років, надаватиме підстави для проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і заходів розшукового характеру. Тому навіть окремі представлені пропозиції щодо використання аналізу матеріалів проваджень у справах щодо нерозкритих злочинів минулих років сприятимуть висуненню нових версій працівниками правоохоронних органів, плануванню проведення спільної роботи, а саме проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а в цілому – якіснішому проведенню розслідування, направленому на розкриття та розслідування злочинів, котрі було віднесено до нерозкритих злочинів минулих років.

Ключові слова: досудове розслідування, розкриття злочину, методика розслідування, аналіз, нерозкритий злочин, злочини минулих років.

Постановка проблеми. Зважаючи на те, що в період воєнного стану значно зросла кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, особливого значення набуває процес їх розкриття та розслідування. Важливо під час досудового розслідування дотримуватися вимог кримінального процесуального законодавства, зокрема щодо повного, об'єктивного та всебічного дослідження всіх обставин, як це передбачено в Кримінальному процесуальному кодексі України [1, с. 20]. Окреслений процес не завжди можливий, особливо в межах процесуальних строків. Насамперед це зумовлено об'єктивними причинами, викликаними тимчасовою окупацією окремих територій, обмеженим доступом для проведення слідчих (розшукових) дій (через обстріли, відсутність чи хворобу потерпілого, внутрішнє переміщення осіб із різним процесуальним

© В. Стратонов, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7548-0630>

stratonov@ksu.ks.ua

© А. Дзюрбель, 2024

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-1778-8699>

tayfun.77@ukr.net

статусом тощо). Тому значну кількість уже зареєстрованих кримінальних правопорушень із тих чи інших об'єктивних підстав буде віднесено до категорії «нерозкритих злочинів минулих років». Сучасний стан та розвиток криміналістичної методики стосовно нерозкритих злочинів минулих років в Україні не до кінця відповідає потребам практики і потребує комплексного дослідження. Проте з огляду на обсяг цієї наукової роботи зупинимось лише на деяких організаційних елементах розшукової діяльності щодо розкриття та розслідування нерозкритих злочинів минулих років.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Питанням розслідування нерозкритих злочинів минулих років у криміналістичній науці приділялась увага такими авторами: В. Бахін [2], В. Горбачевський, В. Захаров, І. Ієрусалімов [3], І. Малютін [4], В. Стратонов [5] та ін.

Комплексне дослідження, присвячене розслідуванню нерозкритих злочинів минулих років, проводилось О. Лускатовим [6]. Незважаючи на те, що дослідження здійснювалось у 2006 р., а отже, на основі вже нечинного кримінально-процесуального законодавства, воно містить досить велику кількість напрацювань, котрі на сьогоднішній день не втрачають науково-практичної цінності.

Метою статті є актуалізація окремих аспектів як криміналістичної тактики, так і методики розслідування нерозкритих злочинів минулих років.

Виклад основного матеріалу. Зміст поняття «нерозкриті злочини минулих років» нами сприймається як злочини, вчинені у роки, що передують поточному, чи, інакше кажучи, це злочини, досудове розслідування у кримінальних провадженнях про які зупинено не пізніше 31 грудня року, що минув, перед роком, у якому проводяться заходи з їх розкриття та розслідування. Проте деякі автори вважають, що до нерозкритих належать такі злочини, у яких у визначений законом термін проведено розслідування, але зібрані докази не привели до встановлення винної особи, і у зв'язку з цим провадження зупинено [7].

Власне, на нашу думку, ці два визначення суттєво не впливають на структуру методики розслідування нерозкритих злочинів минулих років, котру було запропоновано О. Лускатовим [8]. Більш важливим, аніж визначення поняття нерозкритих злочинів, про що вже йшлося [5], на нашу думку, є питання організації та тактики проведення розкриття та розслідування у них. Успішне розкриття та розслідування цих кримінальних правопорушень можливе на основі аналізу наявних матеріалів у відповідних кримінальних провадженнях. Цей аналіз дасть змогу отримати та використати додаткові дані, котрі можуть сприяти розкриттю злочину залежно від слідчо-розшукової ситуації у кримінальному провадженні. У процесі проведення заходів із розкриття злочинів та розслідування кримінальних проваджень за злочинами минулих років відповідні працівники постійно вивчають, аналізують отриману інформацію, приймаючи рішення про те, чи є вона доказовою, вагомою для проведення розслідування. Тому для покращення такого напрямку роботи, як розкриття і розслідування злочинів минулих років, необхідно проводити комплексний аналіз тих відомостей та інформації, що наявні у кримінальному провадженні, а саме: відповідних списків, таблиць, обліків, схем, графіків, інформації, отриманої непроцесуальним шляхом, тощо. Це дозволить більш ефективно і цілеспрямовано організувати роботу щодо вивчення тих проваджень, у яких злочин не розкрито, незалежно від часу отримання ними такого статусу. З огляду на положення чинного КПК України заходи зі встановлення осіб, причетних до скоєння нерозкритих злочинів категорії минулих років, слідчий повинен здійснювати у взаємодії з оперативними працівниками та у таких формах: спільне вивчення та аналіз матеріалів первинного розслідування, наступне планування заходів щодо розкриття та розслідування злочинів; спільна робота слідчого й оперативних працівників у слідчо-оперативних групах; взаємний і систематичний обмін інформацією між слідчим та оперативними працівниками в ході роботи у зупиненій справі; направлення слідчим доручень працівникам оперативних підрозділів для проведення окремих слідчих дій та заходів розшукового характеру; надання допомоги слідчому оперативними працівниками при проведенні слідчих і розшукових дій тощо.

Слід зазначити, що важлива роль у розкритті злочинів минулих років відведена встановленню особи злочинця та нових джерел доказів на основі використання даних, що характеризують спосіб їх вчинення. При вчиненні однорідних злочинів, як правило, використовуються однакові прийоми і засоби, що характеризують звички та навички злочинця. Тому збіг способів вчинення двох або декількох злочинів є підґрунтям для

побудови і перевірки версії про ймовірність вчинення їх однією і тією самою особою. У цьому випадку фактичні дані про встановлену особу злочинця у вже розкритому злочині можуть сприяти розкриттю злочину, скоєного аналогічним способом, з використанням аналогічного злочинного знаряддя тощо.

Розкриття злочину з використанням даних про спосіб його вчинення має поділятися на такі етапи: створення логічної моделі способу вчинення нерозкритого злочину; підбір даних про злочини, вчинені аналогічним способом; аналіз даних, що співпадають стосовно способів вчинення зазначених злочинів; визначення можливостей заповнення існуючих прогалів і використання доказів в об'єднаному в одне (на основі проведеного аналізу) кримінальному провадженні.

Побудова логічної моделі вчинення злочину здійснюється шляхом уявного відтворення дій злочинця з моменту його появи на місці злочину до моменту приховування його слідів. Основою для цього можуть бути дані про слідову картину на місці події та інші обставини вчинення злочину [9].

Модель способу вчинення злочину повинна відображати найбільш типові ознаки діяльності з підготовки, вчинення та приховання слідів злочину. Наприклад: спосіб проникнення злочинця на місце вчинення злочину; використання ним знаряддя; час знаходження на місці події; припущення про речі, що їх взяв із собою; в який спосіб та в якому напрямку залишав місце злочину; які при цьому залишив сліди; що конкретно зробив для приховування злочину [10].

Необхідно також вивчити дані про злочини, що вчинені способом, аналогічним нерозкритому злочину.

З цією метою аналізуються як самі кримінальні провадження, так і контрольно-наглядові справи, ОРС, відповідні криміналістичні обліки. Також вивчаються та аналізуються матеріали кримінальних проваджень, що були закриті за ст. 284 КПК України [1].

У процесі аналізу кримінальних проваджень з метою виявлення злочинів, вчинених аналогічним способом, необхідно керуватися не тільки видовою однорідністю злочинів, але й типовими діями злочинців, оскільки окремі, найбільш характерні ознаки (наприклад, проникнення в приміщення, вступ у контакт із жертвою) можуть співпадати (повторюватися) при здійсненні різних злочинів.

Порівняльний аналіз даних про способи вчинення злочинів іноді дозволяє зробити обґрунтований висновок про те, що вони скоєні однією й тією самою особою (групою). У цьому випадку член слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) повинен перевірити й оцінити усі наявні докази стосовно кожного окремо визначеного кримінального провадження. Наприклад, якщо в одному зі проваджень відома особа злочинця, потрібно перевірити його можливу причетність до вчинення інших нерозкритих злочинів; якщо злочинець не встановлений узагалі, потрібно уточнити і взаємодоповнити розрізнені (за обсягом та змістом) дані, необхідні для його розшуку.

При вивченні кримінальних проваджень необхідно:

– скласти список усіх допитаних у справі осіб із викладом суті їхніх свідчень і окремих, найбільш значущих фактів та обставин, що можуть мати значення для розкриття злочину;

– у такий самий спосіб проаналізувати інші докази (висновки експертів, протоколи слідчих дій, речові докази, документи тощо);

– згрупувати вивчені матеріали за етапами розслідування: початкова інформація (протокол огляду місця події, протоколи допиту потерпілого, очевидців злочину, осіб, які першими виявили подію); докази, що отримані при перевірці кожної з версій.

При цьому потрібно:

– виділити осіб, згадки про яких містяться у вивчених матеріалах, але які чомусь не були раніше допитані, хоча їхні свідчення можуть становити інтерес для слідства;

– виявити у матеріалах провадження, що вивчається, наявні протиріччя;

– проаналізувати, наскільки повно і всебічно перевірена в ході розслідування кожна з версій про причетність до вчинення злочину певних осіб. Зокрема, чи немає прогалів у перевірці їхніх алібі, чи проведена у належний спосіб перевірка показань осіб, які підтвердили алібі, а також документів, що свідчать про алібі, на об'єктивність;

– перевірити, чи всі можливі науково-технічні засоби і методи використані у процесі досудового розслідування;

– встановити, чи не містяться у матеріалах провадження дані, що дозволяють висунути версію про вчинення злочину особою, згадки про яку є в справі, але її ретельна перевірка на причетність до злочину в ході досудового розслідування не здійснена.

У процесі аналізу матеріалів кримінальних проваджень про нерозкриті злочини постає необхідність виходити з мінімальної поінформованості слідчого і членів СОГ та потреба у вивченні заново усіх матеріалів за такою схемою:

- розподіл усіх матеріалів у хронологічній послідовності залежно від їх складання чи надходження;
- вивчення кримінальних проваджень та інших матеріалів для одержання уяви про подію і її обставини;
- ознайомлення з планом слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, що використовувалися на первинному етапі;
- перевірка ступеня його виконання;
- детальне вивчення систематизованих у хронологічній послідовності протоколів слідчих дій, інших документів для визначення якості перевірки усіх версій, повноти проведення та фіксації результатів слідчих дій, визначення ступеня оцінки й використання отриманих результатів, зіставлення даних для виявлення протиріч як між різними документами, так і всередині них, виділення інформації щодо прикмет злочинця, способу вчинення злочину;
- використання даних про прикмети винної особи та спосіб вчинення злочину для пошуку кримінальних справ і матеріалів про інші злочини;
- визначення причин об'єктивного та суб'єктивного характеру, через які злочин залишився нерозкритим;
- виявлення чинників, що позитивно або негативно впливають на розслідування;
- визначення потенційної можливості заповнення прогалин і недоліків вже проведеного слідства, а також усунення чи пом'якшення дії чинників, що негативно впливають на хід розкриття і розслідування злочину;
- визначення нових напрямів і можливостей для пошуку винної особи.

Як допоміжний інструмент, що фіксує результати аналізу матеріалів кримінального провадження та КНС за вищевказаною схемою, слід складати детальні довідки-аналізи.

Висновки. Таким чином, враховуючи викладене, можемо констатувати, що аналіз стану нерозкритих злочинів, що були вчинені в минулому, є запорукою їх розкриття та розслідування. Тому пропонуємо деякі конкретні рекомендації щодо застосування саме методу аналізу у процесі розкриття та розслідування нерозкритих злочинів минулих років. Ця стаття стане корисною для практичних працівників і науковців, які цікавляться зазначеним напрямом роботи.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Станом на 1 вересня 2023 року / за заг. ред. В. М. Стратонова. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2023. 1208 с.
2. Бахін В. П. Криміналістика. *Інтернет-бібліотека української студентської літератури з юридичних дисциплін*. URL : <https://ibl.pp.ua/2/000114.html>.
3. Горбачевський В. Я., Захаров В. І., Ієрусалімов І. О. та ін. Криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування нерозкритих злочинів минулих років (умисних вбивств та тяжких тілесних ушкоджень) : навч.-практ. посібник. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2001. 68 с.
4. Малютін І. А. Взаємодія органів попереднього слідства у зупинених кримінальних справах як одна з форм боротьби зі злочинністю. *Право України*. 2004. № 4. С. 73–77.
5. Стратонов В. М., Літвін В. В. Проблеми розмежування понять «розкриття», «розшук», та «розслідування» щодо злочинів минулих років. *Вісник Прокуратури*. 2014. № 3 (153). С. 90–95.
6. Лускатов О. В. Розслідування нерозкритих злочинів минулих років : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2006. 20 с.
7. Лускатов О. В. Особливості розслідування нерозкритих злочинів минулих років : лекція. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2003. 36 с.
8. Лускатов О. В. Структура методики розслідування нерозкритих злочинів минулих років. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2004. № 3 (17). С. 373–379.
9. Hryhorenko A. Problems of application of the reconstruction method during the inspection

References

1. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy. Stanom na 1 veresnia 2023 roku [Scientific and practical commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine. As of September 1, 2023] / za zah. red. V. M. Stratonova. Kyiv : Vydavnychiy dim «Profesional», 2023. 1208 p. [in Ukr.].
2. Bakhin, V. P. Kryminalistyka [Criminalistics]. *Internet-biblioteka ukrainskoi studentskoi literatury z yurydychnykh dysyplin*. URL : <https://ibl.pp.ua/2/000114.html>. [in Ukr.].
3. Horbachevskiy, V. Ya., Zakharov, V. I., Ierusalimov, I. O. ta in. (2001) Kryminalistychnе zabezpechennia rozkryttia ta rozsliduvannia nerokrytykh zlochyniv mynulykh rokiv (umysnykh vbyvstv ta tiazhykhyh tilesnykh ushkozhen) [Forensic support for the disclosure and investigation of unsolved crimes of the past years (intentional murders and grievous bodily harm)] : navch.-prakt. posibnyk. Kyiv : Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. 68 p. [in Ukr.].
4. Maliutin, I. A. (2004) Vzaiemodiia orhaniv poperednoho slidstva u zupynenykh kryminalnykh spravakh yak odna z form borotby zi zlochynnistiu [Interaction of preliminary investigation bodies in stopped criminal cases as one of the forms of fighting crime]. *Pravo Ukrainy*. № 4, pp. 73–77. [in Ukr.].
5. Stratonov, V. M., Litvin, V. V. (2014) Problemy rozmezhuvannia poniat «rozkryttia», «rozshuk», ta «rozsliduvannia» shchodo zlochyniv mynulykh rokiv [Problems of distinguishing the concepts of «disclosure», «search», and «investigation» in relation to crimes of the past years]. *Visnyk Prokuratury*. № 3 (153), pp. 90–95. [in Ukr.].
6. Luskatov, O. V. (2006) Rozsliduvannia nerokrytykh zlochyniv mynulykh rokiv [Investigation of unsolved crimes of the past years] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv. 20 p. [in Ukr.].
7. Luskatov, O. V. (2003) Osoblyvosti rozsliduvannia nerokrytykh zlochyniv mynulykh rokiv [Peculiarities of the investigation of unsolved crimes of the past years] : lektsiia. Dnipropetrovsk : Yuryd. akad. M-va vnutr. sprav. 36 p. [in Ukr.].
8. Luskatov, O. V. (2004) Struktura metodyky rozsliduvannia nerokrytykh zlochyniv mynulykh rokiv [The structure of the methodology of investigation of unsolved crimes of the past years]. *Naukovyi visnyk Yurydychnoi akademii Ministerstva vnutrishnikh sprav*. № 3 (17), pp. 373–379. [in Ukr.].
9. Hryhorenko, A. (2021) Problems of application of reconstruction method during the inspection of the scene. *KELM*. № 1 (37). Vol. 1, pp. 174–179.
10. Hryhorenko, A., Musiienko, O., Boiko-Dzhumelia, V., Sakovskyi, A., Myrovska, A. (2021) Reconstruction as a method of crime investigation. *Amazonia Investiga*. Vol. 10. Issue 45, pp. 113–119.

ABSTRACT

Vasyl Stratonov, Andriy Dzyurbel. Significance of analysis of the state of disclosure and investigation of unsolved crimes committed in past years. Taking into account the absolute indicators of the number of solved crimes indicates only the level of work of law enforcement agencies in solving them, but when determining the level of efficiency of activity in general, it is necessary to take into account data on unsolved criminal crimes, which allows obtaining a complete information model of the quality of work of the relevant body, and, as a consequence unit and specific persons. The analysis of the practice of disclosure and investigation of unsolved crimes of past years showed that the effectiveness of work in this area is carried out on the basis of the combined efforts of pre-trial investigation bodies, procedural managers and operational units, which includes a set of recommendations aimed at improving the activities of disclosure and investigation of unsolved crimes of past years by various forms of interaction of these units in general and individual employees in particular. Of course, the process of uncovering and investigating crimes is influenced by certain factors, both objective and subjective. Therefore, in order to improve this line of work, namely the disclosure and investigation of crimes of the past years, it is necessary to carry out a comprehensive analysis of the information and data available in the criminal proceedings, which the authors pay attention to. The use of data from the analysis of criminal proceedings will allow to carry out measures to identify persons involved in the commission of unsolved crimes of the category of past years, will provide grounds for conducting separate investigative (search) and covert investigative (search) actions, and measures of a detective nature. Therefore, even individual proposals of the authors, regarding the use of the analysis of the materials of proceedings on unsolved crimes of the past years, will help law enforcement officials to put forward new versions, to plan joint work, namely, the conduct of separate investigative (search) and secret investigative (search) actions, and in general, better quality conduct an investigation aimed at uncovering and investigating crimes that were classified as unsolved crimes of previous years.

Keywords: *pre-trial investigation, crime detection, investigation method, analysis, unsolved crime, crimes of the past years.*

УДК 343.9:328.185

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-308-315

Володимир ТЕРТИШНИК[©]

доктор юридичних наук, професор
(Університет митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна)

ДОКТРИНАЛЬНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

На основі аналізу слідчої та судової практики внесено пропозиції щодо посилення відповідальності за корупційні злочини та запровадження відповідальності за політичну корупцію.

Здійснено системний аналіз інституту дійового каяття, передбаченого нормами кримінального права, та інституту угоди про визнання вини, передбаченого нормами процесуального права. Аналіз колізій та проблем, що виникають при виявленні, попередженні та розслідуванні корупційних злочинів, обумовив внесення низки пропозицій щодо гармонізації норм кримінального та кримінально-процесуального права на основі нової доктринальної моделі інституту дійового каяття.

Інтегративний аналіз застосування норм кримінального та кримінально-процесуального права дозволив дійти висновку про необхідність проведення системних змін у законодавстві, а саме:

- 1) посилення відповідальності за корупцію з кваліфікуючими ознаками, включно зі встановленням довічного позбавлення волі;
- 2) запровадження інтегративного інституту відповідальності за політичну корупцію;
- 3) запровадження у кримінальному та кримінально-процесуальному праві гармонізованого інституту пом'якшення відповідальності за вчиненні корупційні та інші злочини за умови дійового каяття підозрюваних (обвинувачуваних) при скасуванні існуючої угоди про визнання вини, котра не коригується з нормами кримінального права та суперечить конституційним та іншим нормам більшої юридичної сили;
- 4) посилення процесуальної самостійності слідчого та гарантій його незалежності від виконавчої влади.

Сформульовано пропозиції щодо зміцнення процесуального статусу слідчого.

На основі системного аналізу проблем слідчої діяльності внесено пропозиції щодо удосконалення доказового права.

Обґрунтовано необхідність покладання на прокуратуру функції державного нагляду за дотриманням прав і свобод людини в державі та виконанням антикорупційного законодавства в діяльності підприємств, установ та організацій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Ключові слова: корупція, дійове каяття, слідчий, процесуальна самостійність слідчого, процесуальна форма.

Постановка проблеми. Протидія корупції в Україні, що досягла уже ознак політичної корупції, є складовою проблеми забезпечення національної безпеки та потребує гармонізації інститутів кримінального і кримінально-процесуального права, визначення функції розслідування однією з основних у кримінальному процесі та створення дієвої процесуальної форми забезпечення ефективного виконання цієї функції, зміцнення статусу процесуальної самостійності слідчого, удосконалення взаємодії Державного бюро розслідувань, НАБУ та інших антикорупційних органів і прокуратури.

Багато проблем протидії корупції пов'язане з неузгодженістю інститутів кримінального права із процедурами розслідування та інститутами прокурорського нагляду, бюрократизацією кримінально-процесуального провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми свідчить, що попри те, що останніми роками активізувалися дослідження проблем протидії корупції [1–5; 10; 12; 14], діяльності Державного бюро розслідувань [6], а також

щодо удосконалення процесуальної форми досудового розслідування [7-10; 11; 13; 15], залишаються нерозв'язаними проблеми узгодження кримінально-правового інституту дійового каяття з процесуальною формою провадження на основі угоди про визнання вини, удосконалення доказового права та процесуальної форми розслідування, зміцнення гарантій діяльності слідчих.

Метою статті є визначення основних алгоритмів подальшого удосконалення кримінального права та процесуальної форми розслідування у сфері протидії корупції.

Виклад основного матеріалу. Ще в античні часи концепт «корупція» вживався в багатомірному та часто експресивно забарвленому значенні. Слово «корумпувати» (від лат. «Corruptere») символічно означало «псувати чисту воду» або «пошкоджувати шлунок поганою їжею», а також мало більш конкретні значення – ганьбити гідність, руйнувати, переступати закон, морально розбещувати тощо. Нікколо Макіавеллі, порівнюючи корупцію з хворобою, красномовно сказав, що «спочатку її важко розпізнати, але легше лікувати, якщо ж вона запущена, то її легко розпізнати, алевилікувати важко». За лаконічним висловом Макіавеллі, корупція – це використання публічних можливостей у приватних інтересах.

Корупція – зловживання владою для отримання вигоди, тобто використання посадовими та службовими особами, які, відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», належать до суб'єктів корупційних правопорушень, наданих їм компетенцій та повноважень чи пов'язаних із ними можливостей для одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб.

Політична корупція – корисливе зловживання владними повноваженнями посадових осіб при формуванні політики держави, здійсненні законодавчої та нормотворчої діяльності, а також при формуванні самої влади шляхом виборчих процесів чи при формуванні кадрів правоохоронних і судових органів та організації їхньої діяльності.

У наш час і в нашому правовому полі корупція створює реальну загрозу державності. Проблеми протидії корупції мають вирішуватися системно в комплексі інтегративних заходів державно-політичного, соціально-економічного, національно-культурного, інформаційного, кримінологічного, правничого і морально-етичного характеру та реального відновлення курсу суспільства на побудову соціальної правової держави. Першочерговими завданнями реалізації такого курсу є невідкладне виконання таких стратегічних засад, як демонополізація, деолігархізація, деофшоризація, розмежування бізнесу і влади та усунення корупційних ризиків, забезпечення ефективної кримінальної, фіскальної та митної політики і слідчої діяльності. У цьому напрямі важливо щонайменше здійснити такі кроки щодо удосконалення законодавства:

I. Кримінальна відповідальність за корупційні злочини в Україні є занадто гуманною, якщо не сказати неадекватною тяжкості та небезпечності цих злочинів.

Наразі ст. 368 КК України передбачає відповідальність за «прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», в тому числі за кваліфікуючі ознаки такого діяння (ч. 5 ст. 368), «предметом якого була неправомірна вигода в особливо великому розмірі, або вчинене службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, – карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з конфіскацією майна».

Як приклад зазначимо, що у США та у більшості європейських країн за подібні злочини передбачено довічне позбавлення волі. До речі, у США відомі кримінальні авторитети, «спеціалісти у сфері white-collar crime» були засуджені на такі строки ув'язнення: Шолом Вайс – до 845 років, Норман Шмідт та Чарльз Льюїс – до 330 років.

В аспекті протидії корупції буде справедливим за діяння, передбачені ч. 3 та 4 ст. 368 КК України визначити як покарання довічне позбавлення волі. На цій платформі буде набагато більше шансів мотивувати підозрюваних до дійового каяття та викриття співучасників, чого, як показала справа суддів Верховного Суду, важко досягти при малих термінах покарання за корупційні діяння, що визначені чинним законом.

На доктринальному та законодавчому рівнях важливо удосконалити інститут дійового каяття, котрий має стати міжгалузевим інститутом, що гармонізовано поєднує норми кримінального та кримінально-процесуального права. У цьому аспекті варто: а) закріпити за корупцію в особливо великих розмірах та політичну корупцію довічне позбавлення волі; б) у провадженнях щодо корупційних та фінансово-економічних

злочинів надати можливість укладання угоди про дійове каяття з гарантіями пом'якшення покарання пропорційно вкладу в розкриття злочину. Усі складові елементи такого підходу мають бути чітко прописані в законі з дотриманням принципу правової визначеності;

II. У практиці протидії корупційним діянням, здійснюваним організованими злочинними угрупованнями, важливим мотиваційним чинником для результативної доказової діяльності виступають механізми мотивації співучасників до сприяння слідству. Такі механізми закладені частково в КПК України, а саме в інституті дійового каяття.

Але в реалізації цих положень виникла деструктивна конкуренція правових норм. Зокрема, КК України, закріплюючи інститути дійового каяття (ст. 45), не передбачив жодних форм застосування угод про визнання вини, тоді як, навпаки, КПК України, проігнорував інститут дійового каяття, натомість запровадив проблематичний інститут угоди про визнання вини, що за своїм змістом і наслідками явно не співпадає з інститутом дійового каяття, закріпленого в нормах КК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України «кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом». Тобто будь-які кримінально-правові наслідки кримінально караного діяння, включно із застосуванням пом'якшення покарання чи звільнення від відповідальності, будь-які угоди про примирення чи дійове каяття мають визначатися лише КК України.

Отже, норми КПК України мають запровадити замість юридичної фікції – угоди про визнання вини – інститут розкаяння та згоду підозрюваного (обвинуваченого) на застосування інституту дійового каяття.

Ч. 3 ст. 349, ст. 302, п. 2 ч. 1 ст. 468, ч. 2, 4 ст. 469, ст. ст. 470, 472, ч. 2 ст. 473, ч. 4 ст. 474 КПК України, у яких закладена юридична фікція – модель спрощеного правосуддя й судочинства на підставі угоди про визнання винуватості – не мають застосовуватись і підлягають скасуванню як норми, що суттєво звужують гарантії встановлення об'єктивної істини та наявні права і свободи людини, суперечать ст. ст. 22, 62, 129 Конституції України, міжнародним правовим актам, принципам і окремим положенням норм самого КПК України та виходять за межі цілей і принципів кримінально-процесуальних та кримінально-правових норм. Аргументація цього висновку зроблена в попередніх публікаціях [11, с. 337–341].

Ст. 45 КК України доцільно викласти в такій редакції:

«1. Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий необережний злочин, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покалася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

2. Особі, яка вперше вчинила корупційний чи економічний злочин, може застосовуватись пом'якшення покарання, включно з покаранням нижче за встановлену законом нижню межу, залежно від ступеня сприяння правосуддю, якщо вона після вчинення злочину щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину та викриттю співучасників, повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду».

Замість «угоди про визнання вини» (ч. 3 ст. 349, ст. 302, п. 2 ч. 1 ст. 468, ч. 2, 4 ст. 469, ст. ст. 470, 472, ч. 2 ст. 473, ч. 4 ст. 474 КПК України – ці норми мають бути скасовані) в КПК України необхідно забезпечити чітку юридичну визначеність процесуальної форми застосування передбаченого ст. 45 КК України інституту дійового каяття.

Інститут дійового каяття має містити форми звільнення осіб від кримінальної відповідальності за загальних умов, передбачених у цьому інституті, а також із урахуванням підстав, спеціально передбачених в Особливій частині Кримінального кодексу України, де визначені окремі його спеціальні умови, щодо окремих видів злочинів, а саме: а) передбачити у ст. 369 КК України, що особа, яка вчинила надання неправомірної вигоди службовій особі, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї мало місце вимагання неправомірної вигоди або якщо вона добровільно заявила про те, що сталося, до відкриття кримінального провадження чи в ході розслідування в межах дійового каяття; б) передбачити звільнення від відповідальності за умови дійового каяття щодо інших корупційних та інших службових

та економічних злочинів, зокрема у ст. ст. 157–160 КК України (із забезпеченням більш чіткого формулювання складу злочину – «фальсифікація виборів»), ст. ст. 175, 212 КК України.

Таким чином, інститут дійового каяття має стати інтегративним інститутом права, котрий, будучи закладений у гармонізованих між собою нормах кримінального та кримінально-процесуального права, передбачав би і заходи пом'якшення, і умови та порядок звільнення від відповідальності, а в порідку удосконалення існуючих правових колізій мав би замінити собою існуючу угоду про визнання вини суспільно корисними заходами;

III. Деофшоризація як складова ефективного захисту державних інтересів потребує активізації антикорупційних органів щодо пошуку та конфіскації нажитого злочинним шляхом. Для цього мають бути удосконалені норми кримінального та кримінально-процесуального права.

Запобігання та протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, – система передбачених законом оперативно-розшукових дій, заходів фінансового моніторингу, актів міжнародного співробітництва, а також слідчих та інших юридичних дій і судових рішень, спрямованих на виявлення, попередження та припинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Відповідно до принципу юридичної визначеності усі заходи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, мають бути чітко прописані в законі, а також окремо передбачені в КПК України, а здобуті при цьому фактичні дані можуть мати значення доказів у кримінальному провадженні за умови їх належності до справи, допустимості та достовірності.

У сучасних умовах цифровізації суспільства отримує розвиток застосування криптовалюти. Проте в умовах відсутності належного контролю за її обігом існують певні загрози в аспекті застосування цих віртуальних грошей для легалізації (відмивання) злочинно здобутих доходів. Ситуація стає ще більш складною з огляду на те, що ст. 209 КК України («Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом») в чинній редакції закону передбачає відповідальність саме за незаконну легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Але концептом «майно» не охоплюється віртуальна реальність – біткоїн, котрий не можна вважати майном. Доречно передбачити відповідальність за «незаконну легалізацію (відмивання) цінностей, нажитих злочинним шляхом».

Пропонуємо в Законі України «Про запобігання корупції», а також у законах, що регламентують статус державних службовців та правоохоронних органів, щодо вимог до співробітників таких інституцій закріпити концепт: «Бездоганна ділова репутація – сукупність підтвердженої інформації про відсутність порушень вимог законодавства про запобігання корупції, про відсутність фактів незаконного збагачення, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, розміщення коштів в офшорних зонах чи інших порушень правил про валютні операції, а також про відсутність судимості, що не знята або не погашена в установленому законом порядку»;

IV. Для активізації протидії корупції мають бути удосконалені правові механізми діяльності ДБР та НАБУ, реального забезпечення незалежності та процесуальної самостійності слідчих названих відомств.

До компетенції слідчих Державного бюро розслідувань належить розслідування кримінальних правопорушень, вчинених прокурорами та суддями. З іншого боку, відповідно до ст. 131-1 Конституції України прокуратура здійснює: «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку».

Тут прокурор і швець, і жнець, і на дуді грець, а слідчі вбачаються вправними «танцюристами», які мають «відбивати гопака» під дудку прокурора. Виконання складної функції протидії посадовим злочинам та кримінальним проступкам потребує належного забезпечення статусу незалежності та процесуальної самостійності слідчих.

Слід радикально зміцнити гарантії діяльності слідчого, встановивши в законі такі правила:

«Слідчий призначається і звільняється з посади Указом Президента України за поданням начальника слідчого підрозділу, узгодженим із Генеральним прокурором

України та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

Слідчий процесуально самостійний, незалежний і підкоряється тільки закону. Ніхто не має права давати будь-які вказівки слідчому щодо провадження у кримінальній справі.

Слідчий недоторканий. Притягнення до кримінальної відповідальності слідчого можливе тільки з дозволу Верховної Ради України за поданням Генерального прокурора України.

Слідчий вважається таким, що діє в стані ризику і не підлягає кримінальній, цивільній чи іншій відповідальності у зв'язку з визнанням судом незаконними його рішень, якщо при цьому з боку слідчого не були допущені зловживання владою чи умисне порушення закону. Обов'язок відшкодування шкоди, заподіяної особам відповідними незаконними діями слідчого, покладається на державу».

Для забезпечення об'єктивного нагляду за діяльністю слідчих ДБР «шляхом процесуального керівництва слідством» у кримінальних провадженнях щодо прокурорів варто з урахуванням досвіду Італії створити окрему незалежну від прокуратури та інших правоохоронних органів інституцію, що могла б функціонувати при Вищому антикорупційному суді та мала усі повноваження, котрими наділені прокурори у кримінальному процесі.

В Україні важливо відновити функцію прокуратури щодо нагляду за дотриманням прав і свобод людини в діяльності підприємств, установ та організацій, а також у діяльності посадових і службових осіб органів державної влади та правоохоронних органів;

V. У реаліях роботи слідчих та інших антикорупційних органів фактичні дані, що містять ознаки корупційних кримінальних правопорушень чи діянь, пов'язаних із корупцією, можуть здобуватися детективами, оперативними, аналітичними та слідчими підрозділами. Зокрема, докази можуть отримуватися детективами Національного антикорупційного бюро України чи Бюро економічної безпеки у процесі застосування повноважень, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», Податковим кодексом України чи Митним кодексом України. Доказові матеріали можуть здобуватися Національним агентством запобігання корупції, Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, антимонопольним комітетом України, працівниками Рахункової палати Верховної Ради України та іншими правоохоронними органами у процесі виконання ними діяльності, передбаченої законодавством України та міжнародними правовими актами.

Проте згідно з проблематичним приписом ч. 1 ст. 84 КПК України «доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку...». Тобто процесуальний закон буквально без будь-яких доктринальних обґрунтувань формально звужує обсяг доказів, допустимих до використання у кримінальних провадженнях до лише тих доказів, що отримані із застосуванням винятково кримінально-процесуальних процедур.

Стаття 84 КПК України містить недопустиму колізію, визначаючи, що «доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку».

Виникає ситуація, коли багато заходів здобуття доказів, передбачених іншими законами, ще не знайшли закріплення в КПК, а з-поміж названих у самому КПК України заходів не усі отримали юридичну визначеність порядку їх провадження. Наприклад, «контроль за вчиненням злочину». Тобто, навіть названі «цим кодексом» заходи не отримали належної регламентації, щоб мати статус даних, отриманих у «передбаченого цим кодексом порядку».

Але такий концепт доказів не відповідає положенням Конституції України. Так, у ст. 62 Конституції України стверджується: «Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь». Отже, недопустимими можуть бути лише дані, здобуті «незаконним шляхом». Відповідно, за загальним правилом, усі дані, «здобуті законним шляхом» (а не тільки в порядку, передбаченому КПК України), можуть бути допустимими доказами.

У КПК України має бути закріплене доктринально виважене визначення поняття доказів: «Доказами є фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку,

які відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності».

У КПК України, крім уточнення приписів норм доказового права, в окремому підрозділі мають бути закріплені правові механізми виявлення, попередження та запобігання злочинам, а в нормах доказового права визначені правила процесуальної реалізації отриманих при цьому фактичних даних, щоб врешті-решт такі дані могли стати допустимими та достовірними доказами у кримінальному судочинстві.

На національному рівні важливо в цілому закласти універсальні правові процедури такої діяльності та закріпити положення про те, що фактичні дані, отримані при безпосередньому виявленні, запобіганні чи попередженні злочинів шляхом здійснення антикорупційних заходів, митних процедур чи інших непроцесуальних дій, можуть використовуватися в кримінально-процесуальному доказуванні за умови, що з'ясовано й може бути перевірено джерело і спосіб їх здобуття, ці дані здобуті відповідно до вимог закону без порушення чи недопустимого обмеження прав і свобод громадян та становлять достовірну інформацію.

Висновки. Інтегративний аналіз застосування норм кримінального та кримінально-процесуального права, дозволяє дійти висновку про необхідність проведення системних змін у законодавстві, зокрема:

- а) посилити відповідальність за корупцію з кваліфікуючими ознаками, включно зі встановленням довічного позбавлення волі;
- б) запровадити інтегративний інститут відповідальності за політичну корупцію;
- в) запровадити у кримінальному та кримінально-процесуальному праві гармонізований інститут пом'якшення відповідальності за вчиненні корупційні та інші злочини за умови дійового каяття підозрюваних (обвинувачуваних) при скасуванні існуючої угоди про визнання вини, котра не коригується з нормами кримінального права та суперечить конституційним та іншим нормам більшої юридичної сили;
- г) зміцнення процесуальної самостійності слідчого та гарантій його незалежності від виконавчої влади і політичних інституцій.

Список використаних джерел

1. Дрозд В. Г., Черноус Ю. М., Гаврилюк Л. В. та ін. Доказування кримінальних правопорушень щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: кримінальний, кримінально-процесуальний та криміналістичний аспект : метод. рекомендації. Київ : Нац. акад. внутр. справ ; Держ. наук. досл. ін-т ; 7БЦ, 2023. 222 с.
2. Корнієнко М., Тертишник В. Протидія корупції: стратегія та практика. *Проблеми законності*. 2021. № 152. С. 87–101.
3. Кресіна І. О., Кушнарьов І. В. Політична корупція: глобальні виклики і Україна. Київ : Норма права, 2022. 296 с.
4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 10 січня 2024 року / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : Вид. «Центр учбової літератури», 2024. 888 с.
5. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії. *Національна безпека і оборона*. 2009. № 7. С. 67–72. URL : <https://justice.org.ua/politika-i-pravo-podiji-fakti-komentari/politichna-korupsiya-sutnist-chinniki-zasobi-protidiji>.
6. Микитюк С. Забезпечення незалежності та процесуальної самостійності слідчих державного бюро розслідувань. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 184–189.
7. Мірковець Д. М. Інститут контрольно-наглядової діяльності та процесуальна самостійність слідчого: аспекти співвідношення. *Юридична наука*. 2020. № 3(105). С. 387–398.
8. Сачко О. В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження : монографія. Дніпропетровськ : Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара ; Ліра ЛТД, 2018. 404 с.
9. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2015. 440 с.
10. Танривердієв Х. М. Досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо народних депутатів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2020. 270 с.
11. Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 465 с.
12. Топчій В. В., Шкелебей В. А. Публічно-правова протидія корупції : навч. посібник. Ірпінь : УДФС, 2016. 206 с.
13. Федоренко О. А., Стрільців О. М., Тарасенко О. С. Використання технологій штучного інтелекту у правоохоронній діяльності : аналіт. огляд. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. 1052 с.

14. Цимбал П. В., Манзюк О. І. Зарубіжний досвід організації інституцій у сфері антикорупційної діяльності: правові засади вдосконалення діяльності державного бюро розслідувань у світлі адаптації до міжнародних стандартів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 32–34. URL : http://www.lsej.org.ua/9_2020/8.pdf.

15. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці : монографія. Чернівці : «Родовід», 2013. 307 с.

Надійшла до редакції 30.01.2024

Прийнято до опублікування 05.02.2024

References

1. Drozd, V. H., Chornous, Yu. M., Havryliuk, L. V. et al. (2023) Dokazuvannya kryminalnykh pravoporushen shchodo pryiniattia propozyitsii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboii: kryminalnyi, kryminalno-protsesualnyi ta kryminalistychnyi aspekt [Proving criminal offenses regarding the acceptance of an offer, promise or receipt of undue benefit by an official: criminal, criminal-procedural and forensic aspects] : metod. rekomendatsii. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav ; Derzh. nauk. dosl. in-t ; 7BTs. 222 p. [in Ukr.].

2. Korniienko, M., Tertyshnyk, V. (2021) Protydiia koruptsii: stratehiia ta praktyka [Anti-corruption: strategy and practice]. *Problemy zakonnosti*. № 152, pp. 87–101. [in Ukr.].

3. Kresina, I. O., Kushnarov, I. V. (2022) Politychna koruptsiia: hlobalni vyklyky i Ukraina [Political corruption: global challenges and Ukraine]. Kyiv : Norma prava. 296 p. [in Ukr.].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. Stanom na 10 sichnia 2024 roku [The Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary. As of January 10, 2024] / za zah. red. I. M. Kopotuna. Kyiv : Vyd. «Tsentр uchbovoi literatury», 2024. 888 p. [in Ukr.].

5. Melnyk, M. (2009) Politychna koruptsiia: sutnist, chynnyky, zasoby protydii [Political corruption: essence, factors, countermeasures]. *Natsionalna bezpeka i oborona*. № 7, pp. 67–72. URL : <https://justice.org.ua/politika-i-pravo-podiji-fakti-komentari/politychna-koruptsiya-sutnist-chinniki-zasobi-protidiji>. [in Ukr.].

6. Mykytiuk, S. (2022) Zabezpechennia nezalezhnosti ta protsesualnoi samostiinosti slidchykh derzhavnogo biuro rozsliduvan [Ensuring the independence and procedural autonomy of investigators of the State Bureau of Investigation]. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii*. № 4, pp. 184–189. [in Ukr.].

7. Mirkovets, D. M. (2020) Instytut kontrolno-nahliadovoi diialnosti ta protsesualna samostiinist slidchoho: aspekty spivvidnoshennia [Institute of control and supervisory activity and procedural independence of the investigator: aspects of the relationship]. *Yurydychna nauka*. № 3(105), pp. 387–398. [in Ukr.].

8. Sachko, O. V. (2018) Problemy realizatsii verkhovenstva prava pry zastosuvanni osoblyvykh form ta rezhymiv kryminalnogo provadzhennia [Problems of implementing the rule of law when applying special forms and regimes of criminal proceedings] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprovskiy natsionalnyi universytet im. Olesia Honchara ; Lira LTD. 404 p. [in Ukr.].

9. Tahiiiev, S. R. (2015) Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [Covert investigative (research) actions in the criminal justice system of Ukraine] : monohrafiia. Kyiv : VD «Dakor». 440 p. [in Ukr.].

10. Tanryverdiiev, Kh. M. (2020) Dosudove rozsliduvannia u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo narodnykh deputativ Ukrainy [Pre-trial investigation in criminal proceedings against people's deputies of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv : Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. 270 p. [in Ukr.].

11. Tertyshnyk, V. M. (2009) Harantii prav i svobod liudyny ta zabezpechennia vstanovlennia istyny v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Guarantees of human rights and freedoms and ensuring the establishment of the truth in the criminal process of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 465 p. [in Ukr.].

12. Topchii, V. V., Shkelebei, V. A. (2016) Publichno-pravova protydiia koruptsii [Public-legal anti-corruption] : navch. posibnyk. Irpin : UDFS. 206 p. [in Ukr.].

13. Fedorenko, O. A., Striltsiv, O. M., Tarasenko, O. S. (2022) Vykorystannia tekhnolohii shtuchnogo intelektu u pravookhoronni diialnosti [Use of artificial intelligence technologies in law enforcement activities] : analit. ohliad. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. 1052 p. [in Ukr.].

14. Tsybmal, P. V., Manziuk, O. I. (2020) Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii instytutsii u sferi antykoruptsiinoi diialnosti: pravovi zasady vdoskonalennia diialnosti derzhavnogo biuro rozsliduvan u svitli adaptatsii do mizhnarodnykh standartiv [Foreign experience of the organization of institutions in the field of anti-corruption activities: legal principles for improving the activities of the State Bureau of Investigation in the light of adaptation to international standards]. *Yurydychni naukovyi elektronni zhurnal*. № 9, pp. 32–34. URL : http://www.lsej.org.ua/9_2020/8.pdf. [in Ukr.].

15. Iurchyshyn, V. M. (2013) Mistse i rol prokurora u dosudovomu rozsliduvanni ta yikh vidobrazhennia v teorii, zakonodavstvi i praktytsi [The place and role of the prosecutor in the pre-trial investigation and their reflection in theory, legislation and practice] : monohrafiia. Chernivtsi : «Rodovid». 307 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Tertyshnyk. Doctrinal aspects of improving the activities of investigative bodies in combating corruption. In the article, based on the analysis of investigative and judicial practice, proposals are made to strengthen responsibility for corruption crimes and introduce responsibility for political corruption. A systematic analysis of the institution of effective repentance, provided for by the norms of criminal law, and the institution of a plea agreement, provided for by the norms of procedural law, is carried out.

The analysis of collisions and problems that arise in the detection, prevention and investigation of corruption crimes has led to the introduction of a number of proposals for the harmonization of criminal and criminal procedural law on the basis of a new doctrinal model of the institution of effective repentance.

An integrative analysis of the application of criminal and criminal procedural law leads to the conclusion that systemic changes in legislation are necessary: First, strengthening responsibility for corruption with qualifying features, including the establishment of life imprisonment. Secondly, the introduction of an integrative institution of responsibility for political corruption. Thirdly, the introduction of a harmonized institution of mitigation of responsibility for corruption and other crimes in criminal and criminal procedural law under conditions of effective repentance of suspects (accused), with the cancellation of the existing plea agreement, which is not adjusted to the norms of criminal law and contradicts constitutional and other norms of greater legal force. Fourthly, strengthening the procedural independence of the investigator and guarantees of his independence from the executive branch.

Proposals are made to strengthen the procedural status of the investigator. On the basis of a systematic analysis of the problems of investigative activity, proposals are made to improve the law of evidence. The necessity of entrusting the prosecutor's office with the function of state supervision over the observance of human rights and freedoms in the state and the implementation of anti-corruption legislation in the activities of enterprises, institutions and organizations, executive authorities and local self-government is substantiated.

The analysis of conflicts in the application of the rules governing the receipt of evidentiary information at the stage of detection, prevention and investigation of crimes confirms the conclusion that it is necessary to adopt a single doctrinally new law for all forms of court proceedings – the «Code of Evidence Law».

Keywords: *corruption, active repentance, investigator, procedural independence of the investigator, procedural form.*

УДК 343.985.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-315-323

Тарас ВОЛКОВ[©]

кандидат юридичних наук,
докторант

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)*

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Розглянуто наукові підходи та думки вчених-криміналістів щодо принципів криміналістичної методики. Обґрунтовано позицію стосовно диференційованого підходу до принципів криміналістичної методики як розділу криміналістики та алгоритму дій суб'єктів розслідування щодо практичного застосування положень науки. Розглянуто принципи формування криміналістичних методик: детермінізму (історизму), об'єктивності, системності, взаємозв'язку науки та практики. Приділено увагу принципам слідчої діяльності в частині застосування слідчими положень криміналістичної методики при розслідуванні кримінальних правопорушень: дотримання законності; індивідуальності, плановості, оперативності та швидкості розслідування; взаємодії слідчого з іншими органами та підрозділами; активного використання спеціальних знань і технічних засобів; використання допомоги громадськості.

Ключові слова: *кримінальне провадження, криміналістична методика, слідчий, розслідування кримінальних правопорушень, принципи криміналістичної методики.*

© Т. Воліков, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2387-1410>

k_ksm@dduvs.in.ua

Постановка проблеми. Розробка криміналістичної методики як наукової категорії та окремого розділу криміналістики бере початок у 30-х рр. ХХ ст. Будь-яка наукова концепція, особливо така, що має чітко окреслену практичну спрямованість, має весь час вдосконалюватися, переосмислюватися, залежно від постійно виникаючих обставин, пов'язаних із розвитком суспільних відносин, виникненням нових наукових теорій і механізмів їх реалізації, появою нових видів кримінальних правопорушень та вдосконаленням як злочинної діяльності, так і засобів протидії злочинним проявам. Процес створення нових та вдосконалення існуючих методик розслідування повинен відповідати певним правилам, керівним положенням або принципам. Незважаючи на достатньо сталі погляди науковців на принципи юридичних наук кримінально-правової спрямованості, на сьогодні й досі існують дискусії щодо кількості принципів, їхнього змісту та значущості, різниці між принципами науки та практичної діяльності, а відповідно, і між принципами теоретичними та прикладних дисциплін. З'ясування та уточнення принципів криміналістичної методики, а також визначення суперечок існуючих дискусій науковців, на наш погляд, є проблемою, що підлягає розв'язанню на науковому рівні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Принципам побудови та функціонування окремих криміналістичних методик присвячено праці таких вітчизняних вчених у галузі кримінального процесу та криміналістики, як: Ю. Аленін, Л. Аркуша, І. Басиста, В. Бахін, А. Волобуєв, В. Дрозд, М. Єфімов, В. Журавель, А. Іщенко, Н. Клименко, І. Когутич, О. Колесниченко, В. Коновалова, В. Кузьмічов, В. Лисенко, В. Лисиченко, Л. Лобойко, В. Лукашевич, Є. Лук'янчиков, О. Одерій, І. Пиріг, В. Плетенець, М. Погорєцький, О. Пчеліна, М. Салтєвський, М. Сегай, Д. Сергєєва, С. Стахівський, Р. Степанюк, В. Стратонов, В. Тертишник, В. Тіщенко, Л. Удалова, П. Цимбал, М. Цуцкірідзе, К. Чаплинський, С. Чернявський, Ю. Черноус, В. Шевчук, В. Шепітько, М. Щербаковський, Б. Щур, В. Юсупов, О. Юхно та ін. Названі учені зробили значний внесок у розвиток криміналістичної методики, однак і досі, як було зазначено вище, залишаються дискусійними окремі проблеми принципів формування криміналістичних методик.

Метою статті є розгляд існуючих наукових концепцій щодо принципів формування окремих криміналістичних методик.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що «принцип» (лат. *principium* – початок, основа) означає першоджерело, основу. Під принципом розуміють «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.». За іншим тлумаченням, принцип – особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось або переконання, норма, правило, яким керується будь-хто у житті, поведінці [1].

Для того, щоб вважати положення принципами, перші мають відповідати певним критеріям, котрі, наприклад, стосовно кримінально-процесуальної діяльності, на думку М. Михеєнка, мають бути такими: найзагальніші вихідні положення, ідеї, що мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму та зміст його стадій та інститутів; відображають панівні в політичній та правовій площині ідеї, що стосуються завдань і способів судочинства в кримінальних провадженнях; їх має бути закріплено в нормах права; мають діяти в усіх або кількох стадіях кримінального процесу й обов'язково в його центральній стадії – судового розгляду; їх порушення означає незаконність рішення у справі й обов'язково спричиняє його скасування [2, с. 100–112]. На значенні принципів кримінального процесу зосереджував увагу В. Тертишник, акцентуючи, що вони «є першоджерелом і складають основу окремих інститутів кримінально-процесуального права; являють собою суттєві гарантії правосуддя, забезпечення прав і свобод людини, законних інтересів фізичних і юридичних осіб; синхронізують всю систему процесуальних норм і забезпечують узгодженість кримінально-процесуальних інститутів та єдність процесуальної форми; дають юридичну базу для тлумачення конкретних кримінально-процесуальних норм та вирішення суперечливих питань при наявності прогалин законодавства чи конкуренції норм права, «сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм права»; служать основою й вихідним положенням для вдосконалення окремих кримінально-процесуальних інститутів і правових норм, розвитку процесуальної форми й процесуальних гарантій правосуддя; гармонізують кримінально-процесуальні правовідносини та процесуальну форму правосуддя;

спрямовують розвиток кримінально-процесуального права в напрямку реалізації ідей правової держави взагалі та забезпечення верховенства права у сфері правосуддя зокрема» [3, с. 30]. Оскільки діяльність із розслідування кримінальних правопорушень є складовою кримінальної процесуальної діяльності, при формуванні криміналістичних методик потрібно зважати на наведені вище положення.

З визначення поняття принципу випливає, що принципи стосуються наукової системи, теорії як певної сукупності знань або практичної діяльності людини чи її особистісних характеристик, внутрішніх переконань. У загальному вигляді принципи як професійної, так і суспільної діяльності людини не повинні протирічити її особистим життєвим принципам. Принципи певного виду людської діяльності та принципи науки, що вивчає закономірності такої діяльності, не обов'язково мають співпадати. На нашу думку, поняття науки і діяльності, тобто теорії і практики, відрізняються, як і принципи, на яких вони засновані. Приєднуємося до думок науковців, які виокремлюють принципи науки та практичної діяльності [4, с. 117–118; 5, с. 135; 6, с. 176]. Як зазначає В. Тищенко, «загальні вимоги до дій слідчого і принципи криміналістичної методики не можна ототожнювати, оскільки це різні за рівнем, значущістю, призначенням і сферою реалізації керівні засади. Крім того, суб'єктами застосування принципів криміналістичної методики виступають науковці, тоді як принципами організації розслідування конкретного злочинного вияву мають керуватися дізнавачі, слідчі, прокурори, тобто ті особи, які безпосередньо використовують криміналістичні методики у своїй практичній діяльності» [5, с. 176]. Стосовно криміналістичної методики потрібно розрізняти принципи створення науковцями окремих криміналістичних методик та принципи їх використання суб'єктами розслідування.

У контексті цього В. Тищенко принципами наукової розробки методики розслідування окремих категорій кримінальних проваджень вважає такі:

«1. Розгляд об'єктів методики розслідування злочину і розслідування необхідно здійснювати з позицій системно-діяльнісного і функціонального підходів. Даний принцип дозволяє досліджувати вказані об'єкти як комплекси цілеспрямованих дій суб'єктів, з одного боку, злочинної, а з другого – слідчо-криміналістичної діяльності, тобто двох протидіючих систем, які функціонують із різними протилежними завданнями.

2. Використання даних і новітніх досягнень інших наук, як гуманітарних, так і природничо-технічних, для дослідження злочинів, умов їхнього вчинення, особливостей механізму слідкутвораження і розробки адекватних рекомендацій з їхнього розслідування.

3. Розробка методичних рекомендацій на основі криміналістичного аналізу злочинів і створення їх типової інформаційно-пізнавальної моделі – криміналістичної характеристики щодо досліджуваної категорії злочинів.

4. Використання досвіду слідчої практики шляхом його узагальнення, аналізу і наступної екстраполяції в теорію розкриття злочинів.

5. Розробка методичних рекомендацій на основі криміналістичної класифікації злочинів, що дозволяє виявити і дослідити особливості відповідної класифікаційної групи і створити методику певного рівня.

6. Розробка окремих методик розслідування на основі визначення і характеристики обставин даного виду злочину, що підлягають установленню.

7. Розробка напрямів і завдань розслідування з урахуванням специфіки етапів розслідування.

8. Розробка методичних рекомендацій на основі інформаційно-ситуаційної оцінки стану розслідування, виділення типових слідчих ситуацій, що виникають на різних етапах розслідування.

9. Виділення відповідних типових завдань тактичного й організаційно-методичного характеру і визначення оптимальної програми їх вирішення з урахуванням особливостей конкретної категорії злочинів і етапів їх розслідування.

10. Виділення специфічних тактичних і технічних прийомів при проведенні окремих слідчих дій і тактичних операцій» [4, с. 119–120].

А. Колодіна розрізняє принципи криміналістичної методики як розділу криміналістики та принципи формування криміналістичних методик, вказуючи на різницю у функціональному призначенні кожної з систем принципів як на критерій їх розмежування [7, с. 118]. До першої групи авторка відносить такі принципи: розгляду об'єктів методики розслідування – злочину і слідчої діяльності – з позицій системно-

діяльнісного та функціонально-технологічного підходів; інтеграції наукових знань у теоретичних дослідженнях; відповідності теоретичних положень методики розслідування запитам практики боротьби зі злочинністю; типізації та диференціації злочинних діянь; типізації та диференціації діяльності з розслідування злочинів. До принципів наукової розробки методики розслідування окремих категорій злочинів вчена відносить такі принципи: врахування кримінально-правової класифікації злочинів; урахування криміналістичної класифікації злочинів; охоплення всіх обставин, що підлягають установленню в ході розслідування певного виду (групи) злочинів; ситуативності; етапності (періодизація розслідування); програмування; врахування тактичних особливостей провадження залежно від виду злочину; виконання тактичних завдань шляхом планування і здійснення комплексів слідчих дій, тактичних операцій [7, с. 117–118].

Не повною мірою погоджуємося з таким поділом. Під принципами криміналістичної методики як розділу криміналістики авторка пропонує розуміти основоположні засади, з урахуванням яких здійснюється наукове пізнання об'єкта криміналістики з метою отримання обґрунтованих даних для їх подальшого використання в розробленні відповідних методик розслідування. Але в об'єкт пізнання криміналістики входять також закономірності формування окремих криміналістичних методик. Саме тому вважаємо поділення принципів криміналістичної методики, запропоноване А. Колодіною, недоцільним.

Інший дослідник, Б. Щур до принципів формування окремих криміналістичних методик відносить: системність, структурованість, алгоритмічність окремої криміналістичної методики; наукову обґрунтованість методичних рекомендацій та слідчих технологій; об'єктивність формування окремої криміналістичної методики [8, с. 232; 9, с. 19]. В. Журавель погоджується із зазначеними принципами, доповнюючи їх такими: відповідність технології створення (побудови) криміналістичних методик їхньому класифікаційному рівню; відповідність методико-криміналістичних рекомендацій кінцевій меті формування певної методики; відповідність типових криміналістичних моделей розслідування предмету доказування й диспозиції статей Кримінального кодексу; відповідність структури окремої криміналістичної методики структурі базової моделі криміналістичної методики розслідування злочинів; відповідність послідовності викладення методичних порад етапності процесу розслідування [6, с. 180–182].

М. Скригонюк виділяє три основні принципи побудови окремої методики розслідування певних видів і груп злочинів. Перший із них стосується специфічно-характерних ознак, що обґрунтовують її формування. Це, на думку автора, «означає, що загальне принципове положення відповідного розділу криміналістики має відповідати основним вимогам і умовам кожної окремої методики». У цьому самому контексті автор наголошує на науковій обґрунтованості та достовірності криміналістичних методик і зазначає, що найчастіше вони створюються на базі наукових праць, а саме кандидатських чи докторських дисертацій, а також видаються як монографії чи навчально-методичні посібники. Методика не може бути достатньо ефективною, якщо в її основі відсутні наукові дослідження й узагальнення [10, с. 243]. Іншими принципами дослідник вважає проблемні питання розробки криміналістичної характеристики та криміналістичної класифікації. З такими твердженнями не можемо погодитися, оскільки криміналістична класифікація та криміналістична характеристика є не принципами методики окремого виду злочину, а її складовими, що, у свою чергу, розробляються на основі певних принципів.

На думку М. Єфімова та І. Пирога, розробка методики розслідування спирається на цілісну систему загальних положень, до яких можна віднести: обумовленість методичних розробок потребами правоохоронної практики; законність наукових рекомендацій, що повинні відповідати принципам кримінального процесу, етичності й гуманності; комплексне використання правових та інших джерел інформації; використання нових досягнень науково-технічного прогресу і передового правоохоронного досвіду, інших сфер практичної діяльності; оптимальний вибір процесуальних дій, тобто в будь-якій окремій методиці доцільно використовувати повну сукупність слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, що забезпечує вирішення слідчої ситуації, досягнення мети розслідування [11, с. 9].

Щодо іншої групи принципів, а саме практичної реалізації положень

криміналістичної методики слідчими, дізнавачами, прокурорами, думки науковців також розділилися. До принципів вибору та застосування методики розслідування окремого виду злочину в практичній діяльності слідчого В. Тіщенко відносить такі вихідні положення: «1) вибір напряму розслідування та досягнення його кінцевої мети, виходячи з кримінально-правової оцінки події злочину та предмета доказування; 2) визначення належності події, що розслідується, до певного типу, роду, виду, групи злочинів на основі наукової криміналістичної класифікації, що дозволяє правильно вибрати відповідну рекомендовану криміналістикою методику; 3) використання у розслідуванні даних відповідної криміналістичної характеристики категорії злочинів; 4) ситуативний підхід до постановки тактичних завдань і засобів їх вирішення; 5) етапність методики розслідування, що передбачає виділення двох основних етапів і виконання на кожному з них властивих йому завдань; 6) планованість ходу розслідування; 7) використання різних форм і методів взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, іншими правоохоронними особами, населенням; 8) застосування сучасних наукових та технічних можливостей у розслідуванні кожного злочину» [6, с. 121–122].

До принципів застосування окремих криміналістичних методик Б. Щур відносить використання методичних рекомендацій на основі: законності, етичності, етапності (планованості), вибіркової (ситуаційності), індивідуальності (конкретності) [8, с. 19]. В. Журавель визнає пропозиції Б. Щура суттєвим кроком до уніфікації підходів у формуванні та розподілі принципів розроблення окремих криміналістичних методик і принципів їх застосування у практичній діяльності та доповнює їх такими принципами: ситуаційної обумовленості (принцип має універсальну спрямованість і визначає підходи не лише до створення методик, а й до їх реалізації) – передбачає обов'язкове врахування типових слідчих ситуацій, котрі виникають у процесі розслідування; універсальності – передбачає відповідність структури криміналістичних методик базовій моделі криміналістичної методики; стандартизованість – означає викладення криміналістичних методик у формі програм, що, у свою чергу, передбачають алгоритми дій слідчого; адаптованості – передбачає результативне та вдале застосування криміналістичної методики в розслідуванні конкретного злочину [12, с. 53]. А. Колодіна серед принципів застосування криміналістичних методик виокремлює такі: адаптації, універсальності, ситуаційності, етапності (планованості), відображення взаємодії слідчого з іншими посадовими особами та підрозділами правоохоронних органів, використання науково-технічних засобів і допомоги спеціалістів, використання допомоги громадськості та засобів масової інформації. Також авторка пропонує застосування при використанні слідчими криміналістичної методики методології екстраполяції – у разі відсутності видової методики розслідування конкретного кримінального правопорушення [7, с. 166].

Певна група вчених не виокремлює принципи криміналістичної методики як наукову категорію та принципи їх застосування на практиці. Зокрема, М. Салтевський вважає, що криміналістична методика будується відповідно до таких наукових засад (принципів), як: «1) законність, тобто вся діяльність з розслідування і профілактики злочинів на досудовому і судовому слідстві має будуватися на законодавчій базі правової держави України і відбуватися в суворих рамках її правового поля; 2) науковість і спроможність методів і засобів діяльності, тобто їх фактична відповідність сучасному рівню розвитку науки і техніки; 3) пізнання фактів минулого на основі збереженої інформації в сьогоденні, її логічного, семантичного і психологічного аналізу; 4) безперервність версіювання, планування і наукової організації праці суб'єктів досудового і судового слідства; 5) ситуаційність і етапність діяльності суб'єктів досудового і судового слідства: «ситуація – проблема – тактичне рішення – нове знання – нова ситуація тощо»; 6) технізація та інформатизація досудового і судового слідства відповідно до законів України; 7) максимальна наочність і очевидність представлення джерел доказів чи сигналів (ознак) інформації, відображуваних на досудовому і судовому слідстві; 8) комплексність використання сил і засобів слідчих, оперативно-розшукових, спеціальних підрозділів для забезпечення повноти і швидкості припинення, розкриття і профілактики злочинів [13, с. 414]. П. Біленчук, А. Гель, Г. Семаков до загальних принципів криміналістичної методики відносять: дотримання законності; плановість, оперативність і швидкість, індивідуальність розслідування; взаємозв'язок слідчого з оперативним апаратом органів розслідування; активне використання спеціальних знань і технічних засобів; використання допомоги громадськості [14, с. 253].

Проаналізувавши системи принципів криміналістичної методики, потрібно зазначити власне розуміння цієї наукової категорії. Погоджуємося з науковцями, які поділяють принципи криміналістичної методики на ті, що належать до розділу криміналістичної науки, та ті, що стосуються практичної діяльності суб'єктів розслідування із використанням розроблених наукою практичних рекомендацій. Як розділ науки, криміналістична методика повинна ґрунтуватися на принципах самої криміналістики. До речі, у сучасних підручниках із криміналістики науковці більше уваги приділяють джерелам формування криміналістичних рекомендацій, ніж принципам. На нашу думку, основними принципами криміналістичної методики є детермінізм (історизм), об'єктивність, системність, взаємозв'язок науки та практики, в чому частково маємо погодитися з поглядами певної групи науковців щодо принципів криміналістики [15, с. 31] та судової експертології [5, с. 137].

Принцип детермінізму заснований на діалектичному підході до розробки та вдосконалення окремих криміналістичних методик і враховує закономірності взаємообумовленості та взаємозв'язку процесів, що виникають при їх створенні. Предмет пізнання, тобто складові криміналістичної методики, потрібно розглядати під кутом зору їх виникнення та розвитку у постійному перетворенні та русі. Це положення виходить із визнання загальності руху та невідривного зв'язку з матерією. Будь-який об'єкт розвивається, що відображає його сутність. Для пізнання цього об'єкта необхідно простежити його виникнення і розвиток, розглядати перехід із однієї стадії розвитку в іншу. Будь-яка криміналістична методика не виникає випадково, вона засновується на попередніх, доповнюючи та розвиваючи їх. Із удосконаленням засобів та методів дослідження певні методики зникають, слугуючи базою для створення нових. Так, наприклад, конокрадство як злочин, що вчинювався особами циганської національності, описаний Г. Гросом, зникло, як і відповідна методика розслідування, натомість з'явилися методики розслідування інших злочинів, вчинених циганами, зокрема незаконного обігу наркотичних засобів [16].

Принцип об'єктивності полягає у розробці методик розслідування виключно на основі вивчення закономірностей механізму злочину, незалежно від політичних, соціальних та інших процесів, що відбуваються у суспільстві. Безумовно, процеси, що відбуваються у суспільному житті, у той чи інший спосіб впливають на розвиток будь-якої науки, в тому числі й криміналістичної методики. Наразі, в умовах військової агресії росії проти нашої країни, з'являються нові методики розслідування воєнних злочинів: мародерства, порушення законів та звичаїв війни, геноциду, дезертирства тощо. Принцип об'єктивності також є досить важливим за сучасних умов реформування правоохоронної системи, розвитку та вдосконалення змагальної системи судочинства.

Системність криміналістичної методики, як і будь-якої галузі знань, полягає у розгляді її окремих складових як єдиної цілісної системи. З дотриманням принципу системності стає можливим планування досліджень проблем криміналістичної методики, передбачення виникнення нових міжвидових, видових та внутрішньовидових методик.

Принципи використання криміналістичних методик, пов'язаних із практикою, на відміну від наукових, безпосередньо стосуються діяльності суб'єктів розслідування або слідчої діяльності. У криміналістичній літературі науковці класифікують принципи слідчої діяльності здебільшого на загальні та окремі. До загальних принципів відносять положення, характерні для всіх видів практичної діяльності. Окремі ж принципи виражають такі вихідні положення, що відрізняють слідчу від інших видів людської діяльності за сутністю, характером і призначенням. В. Кузьмічов та Ю. Черноус до загальних принципів відносять ті положення, що характерні для всіх аспектів і видів юридичної діяльності: законності, етичності, науковості, взаємодії, економічності, планованості. До окремих принципів слідчої діяльності належать такі: оперативності, конспірації, раптовості, вибіркової [17, с. 153]. Досліджуючи принципи розкриття злочинів, Я. Кузьмічов дійшов висновку, що їх система складається з чотирьох груп: 1) принципи законодавства України, що акумулюють у собі керівні ідеї держави в галузі кримінально-правової політики, відображають закономірності протидії злочинності; 2) принципи організації розкриття злочинів, що характеризують специфіку роботи досудового слідства, прокурора, судді (суду) відповідно до загальних положень теорії управління, є основою оптимізації цієї діяльності як управлінського процесу; 3) принципи криміналістичної тактики, що дозволяють найбільш ефективно й адекватно

використовувати методи, прийоми й засоби виявлення, фіксації, вилучення, дослідження та використання доказів; 4) принципи етичності й моралі, що передбачають застосування при розкритті злочинів лише тих методів, прийомів і засобів, що виключають порушення загальнолюдських цінностей, заподіяння фізичних страждань, приниження честі й гідності особи [18, с. 15].

Досліджуючи принципи побудови тактичних операцій, В. Шевчук визначив такі: комплексності, цілепокладання, детермінованості, структурованості, формалізованості, універсальності, адаптованості [19, с. 219]. А. Колодіна також поділяє принципи слідчої діяльності на загальні: загальноправові принципи, організаційні принципи діяльності, кримінально-процесуальні принципи – та спеціальні: організації та планування розслідування, проведення окремих слідчих (розшукових) дій, принципи тактичних операцій, негласних слідчих (розшукових) дій [7, с. 73].

При визначенні принципів застосування слідчими положень криміналістичної методики насамперед погоджуємося з думкою О. Дуфенюк, котра зазначає, що основними принципами криміналістичної методики є: «дотримання законності; плановість розслідування; оперативність і швидкість розслідування; індивідуальність розслідування; взаємозв'язок слідчого з іншими підрозділами органів внутрішніх справ; активне використання спеціальних знань і технічних засобів; використання допомоги громадськості» [15, с. 503]. Названі принципи певною мірою зазначалися й іншими науковцями та були викладені вище.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що потрібно розрізняти принципи криміналістичної методики як розділу криміналістичної науки та як практичної діяльності суб'єктів розслідування із застосування розроблених наукою практичних рекомендацій. Як розділ науки, криміналістична методика повинна ґрунтуватися на принципах самої криміналістики, а саме: детермінізму (історизму), об'єктивності, системності, взаємозв'язку науки та практики. До принципів застосування слідчими положень криміналістичної методики можна віднести такі: дотримання законності; індивідуальності, плановості, оперативності та швидкості розслідування; взаємодії слідчого з іншими органами та підрозділами; активного використання спеціальних знань і технічних засобів; використання допомоги громадськості.

Список використаних джерел

1. Принцип // Словник української мови. Академічний тлумачний словник. URL : <http://sum.in.ua/s/принцип>.
2. Михеєнко М. Конституційні принципи кримінального процесу. *Вісник Академії правових наук*. 1997. № 2. С. 100–112.
3. Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. Справ ; Ліра ЛТД, 2009. 404 с.
4. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
5. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
6. Журавель В. А. Принципи формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 1(64). С. 173–183.
7. Колодіна А. С. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів : монографія / за наук. ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Юридична література, 2022. 176 с.
8. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 319 с.
9. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 32 с.
10. Скригонюк М. І. Криміналістика : підруч. Київ : Атіка, 2005. 496 с.
11. Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 271 с.
12. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.
13. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підруч. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
14. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник. Київ : МАУП, 2007. 512 с.
15. Благута Р. І., Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М. та ін. Криміналістика : підруч. / за заг.

ред. Є. В. Пряхіна. 3-є вид., перероб. та доп. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

16. Юсупов В. В., Ремський В. В., Ірхін Ю. Б., Цимбал М. М. Методичні рекомендації по методиці розслідування злочинів, вчинених особами циганської національності. Київ : НАВС, 2010. 46 с.

17. Кузьмічов В. С., Черноус Ю. М. Розслідування злочинів: міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика : навч. посібник. Київ : КНТ, 2008. 448 с.

18. Кузьмічов Я. В. Принципи розкриття злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 19 с.

19. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Апостіль, 2013. 440 с.

Надійшла до редакції 01.02.2024

Прийнято до опублікування 09.02.2024

References

1. Pryntsyup [Principle] // Slovyuk ukrainskoi movy. Akademichniy tlumachnyi slovyuk. URL : <http://sum.in.ua/s/pryncyp>. [in Ukr.].

2. Mykheienko, M. (1997) Konstytutsiini pryntsyupy kryminalnoho protsesu [Constitutional principles of criminal process]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk*. № 2, pp. 100–112. [in Ukr.].

3. Tertyshnyk, V. M. (2009) Verkhovenstvo prava ta zabezpechennia vstanovlennia istyny v kryminalnomu protsesi Ukrainy [The rule of law and ensuring the establishment of the truth in the criminal process of Ukraine] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav ; Lira LTD. 404 p. [in Ukr.].

4. Tishchenko, V. V. (2007) Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv [Theoretical and practical foundations of crime investigation methodology] : monohrafiia. Odesa : Feniks. 260 p. [in Ukr.].

5. Pyrih, I. V. (2015) Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia [Theoretical and applied problems of expert provision of pre-trial investigation] : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD. 432 p. [in Ukr.].

6. Zhuravel, V. A. (2011) Pryntsyupy formuvannia okremykh kryminalistychnykh metodyk rozsliduvannia zlochyniv [Principles of the formation of separate forensic methods of crime investigation]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. Vyp. 1(64), pp. 173–183. [in Ukr.].

7. Kolodina, A. S. (2022) Pryntsyupy kryminalistychnoi metodyky u diialnosti z rozsliduvannia zlochyniv [The principles of forensic methodology in the activity of investigating crimes] : monohrafiia / za nauk. red. V. V. Tishchenka. Odesa : Yurydychna literatura. 176 p. [in Ukr.].

8. Shchur, B. V. (2010) Teoretychni osnovy formuvannia ta zastosuvannia kryminalistychnykh metodyk [Theoretical basis of formation and application of forensic methods] : monohrafiia. Kharkiv : Kharkiv yurydychni. 319 p. [in Ukr.].

9. Shchur, B. V. (2011) Teoretychni osnovy formuvannia ta zastosuvannia kryminalistychnykh metodyk [Theoretical foundations of the formation and application of forensic methods]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 32 p. [in Ukr.].

10. Skryhoniuk, M. I. (2005) Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. Kyiv : Atika. 496 p. [in Ukr.].

11. Iefimov, M. M., Pyrih, I. V. (2022) Metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv kryminalnykh pravoporushen [Methods of investigation of certain types of criminal offenses] : pidruch. Dnipro : Vydavets Bila K. O. 271 p. [in Ukr.].

12. Zhuravel, V. A. (2012) Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii [Forensic methods: modern scientific concepts] : monohrafiia. Kharkiv : Apostil. 304 p. [in Ukr.].

13. Saltevs'kyi, M. V. (2005) Kryminalistyka (u suchasnomu vyhliadi) [Criminalistics (in its modern form)] : pidruch. Kyiv : Kondor. 588 p. [in Ukr.].

14. Bilenchuk, P. D., Hel, A. P., Semakov, H. S. (2007) Kryminalistychna taktyka i metodyka rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv [Forensic tactics and methods of investigation of certain types of crimes] : navch. pocibnyk. Kyiv : MAUP. 512 p. [in Ukr.].

15. Blahuta, R. I., Harasymiv, O. I., Dufeniuk, O. M. ta in. (2016) Kryminalistyka [Criminalistics] : pidruch. / za zah. red. Ye. V. Priakhina. 3-ye vyd., pererob. ta dop. Lviv : LvDUVS. 948 p. [in Ukr.].

16. Iusupov, V. V., Remskiy, V. V., Irkhin, Yu. B., Tsymbal, M. M. (2010) Metodichni rekomendatsii po metodytsi rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh osobamy tsyhanskoj natsionalnosti [Methodological recommendations on the methodology of investigation of crimes committed by persons of Gypsy nationality]. Kyiv : NAVS. 46 p. [in Ukr.].

17. Kuzmichov, V. S., Chornous, Yu. M. (2008) Rozsliduvannia zlochyniv: mizhnarodne i natsionalne zakonodavstvo. Teoriia i praktyka [Investigation of crimes: international and national legislation. Theory and practice] : navch. posibnyk. Kyiv : KNT. 448 p. [in Ukr.].

18. Kuzmichov, Ya. V. (2008) Pryntsyupy rozkryttia zlochyniv [Principles of crime detection] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 19 p. [in Ukr.].

19. Shevchuk, V. M. (2013) Taktychni operatsii u kryminalistytsi: teoretychni zasady

ABSTRACT

Taras Volikov. Principles of forensic methodology. The article examines the scientific approaches and opinions of forensic scientists regarding the principles of forensic methodology. The position of a differentiated approach to the principles of forensic methodology as a branch of criminology and as an algorithm of actions of the subjects of the investigation regarding the practical application of the provisions of science is substantiated.

The principles of the formation of forensic methods are considered: determinism (historicism), objectivity, systematicity, the relationship between science and practice. The principle of determinism is based on a dialectical approach to the development and improvement of individual forensic methods and to take into account the laws of interdependence and interconnection of processes that arise during their creation. The principle of objectivity consists in the development of methods of investigation established exclusively on the basis of studying the laws of the crime mechanism, regardless of political, social and other processes taking place in society. The systematicity of the forensic methodology, like any field of knowledge, consists in considering its individual components as a single integrated system.

Attention is paid to the principles of investigative activity, namely, the application by investigators of the provisions of the forensic methodology in the investigation of criminal offenses: observance of legality; individuality, planning, efficiency and speed of investigation; interaction of the investigator with other bodies and units; active use of special knowledge and technical means; using public assistance. The principles of using forensic methods, in contrast to scientific ones, are directly related to the activities of the subjects of the investigation or to investigative activities.

Keywords: *criminal proceedings, forensic methodology, investigator, investigation of criminal offenses, principles of forensic methodology.*

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-323-335

Андрій ГАБРЕЛЯН[©]

кандидат юридичних наук,
докторант

(*Міжрегіональна академія управління персоналом,
м. Київ, Україна*)

Оксана СТРИЛЕЦЬКА[©]

аспірант

(*Державний податковий університет,
м. Ірпінь Київської обл., Україна*)

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Досліджено організаційні проблеми, що заважають реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі та пошуку шляхів їх вирішення. У ході проведеного аналізу виокремлено організаційні проблеми, що впливають на ефективність функціонування принципу змагальності у кримінальному процесі: невідповідність чисельності прокурорів тим цілям, котрі поставила перед ними кримінальна процесуальна реформа; невідповідність чисельності адвокатів поставленим перед інститутом адвокатури цілям; мала чисельності адвокатів у системі безоплатної правової допомоги (далі – БПД); фінансування адвокатів у системі БПД виключно за рахунок держави; «співпраця» адвокатів за призначенням зі слідчими та прокурорами.

Задля вирішення організаційних проблем реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі запропоновано: переглянути існуюче обмеження на штатну чисельність прокурорів в органах прокуратури в бік її збільшення в межах визначеної чисельності працівників

© А. Габрелян, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9337-7920>

kashkinlaw@gmail.com

© О. Стрілецька, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0009-4517-4382>

13.01@dpu.edu.ua

органів прокуратури; запровадити спрощені правила щодо прийняття в адвокатуру студентів профільних ВНЗ, яким після проходження навчання буде забезпечено можливість стати помічниками діючих адвокатів під керівництвом Національної асоціації адвокатів України; заохочувати адвокатів, які беруть до себе помічниками «вчорашніх» випускників зі списку ВНЗ, з якими співпрацює Національна асоціація адвокатів України; переглянути суми виплат адвокатам, які надають правничу допомогу в системі БПД з тим, щоб були враховані реальні витрати часу адвокатом і оплаті підлягали усі види виконаної ним роботи; дозволити адвокатам надавати безоплатну вторинну правову допомогу без будь-яких конкурсів, додаткових тестувань та перевірок; створити юридичну особу публічного права (Фонд правової допомоги), котра буде заснована державою, але управлятиметься незалежно від неї адвокатською спільнотою та фінансуватиметься державою й зовнішніми донорами і спонсорами, у тому числі приватним сектором; реформувати механізм здійснення захисту за призначенням; сприяти підвищенню професійної етики та відповідальності адвокатів.

Ключові слова: змагальність, принцип змагальності, кримінальне провадження, кримінальний процес, організаційні проблеми, сторона обвинувачення, сторона захисту.

Постановка проблеми. На сьогодні повноцінній реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі заважає ненадання сторонам належного доступу до ресурсів та можливостей, що сприятимуть у межах провадження виконанню покладених на них обов'язків. За таких умов сторони стикаються з істотними складнощами, котрі підривають основні засади кримінального процесу та суттєво впливають на його кінцевий результат. У зв'язку з цим теоретики і практики кримінального процесу величезну увагу приділяють не лише вдосконаленню правового регулювання змісту принципу змагальності, а й вирішенню різноманітних проблем, що заважають його функціонуванню.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми забезпечення функціонування змагальності сторін вивчали багато вчених. Зокрема, різні аспекти принципу змагальності розкривались у працях: Ю. Грошевого, В. Долежана, А. Іщенко, В. Комарова, В. Кульчицького, В. Маляренка, В. Мамницького, М. Маркуш, І. Марочкіна, О. Мироненка, О. Мохонько, О. Немировської, В. Нора, А. Селіванова, В. Сердюка, М. Строговича, В. Тертишника, П. Числова, Р. Яценка тощо. Визнаючи всю важливість виконаної вченими роботи, зауважимо, що організаційні проблеми, котрі впливають на реалізацію принципу змагальності, згадувалися зазначеними авторами лише мимохідь.

Метою статті є дослідження організаційних проблем, що заважають реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі та пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Першою з організаційних проблем, що впливають на реалізацію принципу змагальності, є проблема невідповідності чисельності прокурорів тим цілям, котрі поставила перед ними кримінальна процесуальна реформа. При цьому в комплексі проблематика чисельності стосується не лише представників сторони державного обвинувачення, а й представників сторони захисту – адвокатів, які захищають інтереси підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, надаючи цим особам професійну правничу допомогу.

Положення ч. 3 ст. 36 КПК України про обов'язкову участь прокурора в суді – це необхідна вимога змагальності, без наявності якої реалізація однойменного принципу просто неможлива. У разі неприбуття в судові засідання прокурора суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення нового засідання і вживає заходів до прибуття прокурора до суду. Водночас, якщо причина неприбуття є неповажною, суд порушує питання про відповідальність прокурора перед уповноваженими органами (ч. 1 ст. 324 КПК України) [15]. До оновлення кримінального процесуального законодавства у 2012 р., згідно з чинною в цей період редакцією ст. 36 Закону України «Про прокуратуру» від 05.11.1991, прокурор брав участь у судовому розгляді кримінальних справ залежно від характеру і ступеня суспільної небезпеки діяння [19], тобто його участь у судовому процесі не була визначена законодавцем як категорично обов'язкова. У зв'язку з чим питання про обов'язковість чи необов'язковість участі прокурора у судовому засіданні протягом десятиліть викликало значні наукові диспути та неодноразово ставало предметом дисертаційних та монографічних досліджень. Зазначена обставина вплинула на те, що більшість прокурорів у зв'язку з ухваленням КПК України 2012 р. додержувалась точки зору, що дотримання правила щодо обов'язкової участі прокурора в суді буде неможливим у зв'язку з великою завантаженістю прокурорів, відсутністю необхідності участі

прокурора в суді під час розгляду нескладних справ.

Відзначимо, що на момент прийняття названого кодексу, згідно з листом Генерального прокурора України від 09.08.2012 № 04/1-125вих.-12, штатна чисельність посад в органах прокуратури становила 19 123,5, з яких посад прокурорів і слідчих – 13 938, державних службовців – 2082, службовців та робітників – 3103,5 [9]. Але замість збільшення кількості посад прокурорів законодавець прийняв Закон України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28.12.2014 [16], котрим установив в ст. 14 Закону України «Про прокуратуру» загальну чисельність працівників органів прокуратури не більше 15 000 осіб. У подальшому в статтю було внесено доповнення, котре встановлювало, що з 15 000 працівників органів прокуратури прокурорів повинно бути не більше 10 000 осіб. Однак скорочення кадрового складу прокурорів ще більше унеможливило виконання вимоги законодавця щодо обов'язкової участі прокурора в суді.

Коли встановлювалось обмеження кількості прокурорів в кінці 2014 р. до 10 000 осіб, неможливо було спрогнозувати, що в подальшому коло органів досудового розслідування буде суттєво розширено. Так, створення нових органів досудового розслідування у складі Державного бюро розслідувань України, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України тощо вимагає від прокуратури додаткового кадрового ресурсу для забезпечення здійснення належного нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування. Крім того, при встановленні такої кількості до уваги бралася виключно необхідність приведення середньої чисельності прокурорів на душу населення у відповідність до показників європейських країн, без урахування при цьому реального стану злочинності, економічної ситуації та інших процесів, що відбуваються в Україні. Не можна було механічно скорочувати кількість прокурорів в Україні, базуючись лише на порівнянні співвідношення кількості прокурорів на душу населення в Україні та країнах Європи, а також із огляд на те, що в Україні наявна функція «процесуального керівництва», котра не притаманна для прокуратур більшості зарубіжних країн. Крім того, на відміну від прокуратур європейських країн, прокуратура в Україні виконує й інші функції, пов'язані з «наглядом за додержанням законів», що відсутні в прокуратурах більшості держав Європи, а тому прокурор в Україні має у разі більше повноважень та обов'язків у кримінальному судочинстві та поза його межами, аніж прокурор за кордоном, повноваження якого зводяться лише до підтримання державного обвинувачення у суді [15]. Все вищевикладене зумовлює необхідність перегляду існуючого обмеження на штатну чисельність прокурорів в органах прокуратури в бік її збільшення в межах визначеної чисельності працівників органів прокуратури.

Необхідність збільшення штату прокурорів також пояснюється поступово зростаючим навантаженням на прокурорів. З огляду на непросту ситуацію, в якій опинилася наша країна внаслідок війни, фактична чисельність прокурорів, зважаючи на різні обставини (виїзд із країни, вступ до лав Збройних Сил України, перебування на непідконтрольних територіях тощо), зменшилась. Станом на 15 травня 2023 р. в органах прокуратури всіх рівнів налічувалося 1230 «постійних» вакансій та 250 тимчасових вакансій, відкритих на час довготривалої відсутності прокурора на роботі з поважної причини. Загалом 1480 вакансій. Проте і до повномасштабної війни, станом на 15 лютого 2022 р., в органах прокуратури всіх рівнів були вакантні 1429 посад [2], що також суттєво збільшувало навантаження на працюючих прокурорів. Залежно від органу прокуратури навантаження на одного вітчизняного прокурора коливається від 350 до 600 кримінальних проваджень на рік. Що стосується країн Європи, то цей показник, залежно від країни, коливається від 80 до 200 проваджень на рік.

Продовжуючи наше дослідження, нагадаємо, що проблематика чисельності стосується не лише прокурорського корпусу, а й адвокатської спільноти. У кримінальному процесі послуг адвоката завжди потребує особа, позбавлена достатніх фахових навичок, умінь, можливостей для ефективного відстоювання своїх прав та інтересів порівняно зі стороною обвинувачення. Саме тому в країнах, що дотримуються демократичних засад, до яких належить і Україна, вживаються законодавчі заходи для врівноваження наявного дисбалансу шляхом надання всім учасникам процесу можливості звернутися до адвокатів за отриманням кваліфікованої правової допомоги. Держава бере на себе відповідальність: по-перше, за роз'яснення особам, які беруть участь у кримінальному процесі, права на залучення захисника; по-друге, за допуск до

участі у кримінальному процесі осіб із відповідним статусом адвоката; по-третє, за залучених через слідчих, прокурорів, слідчих суддів або суд захисників для здійснення захисту за призначенням.

Після проведення в країні судової реформи, покликаної підвищити рівень ефективності правосуддя і забезпечити фізичним та юридичним особам дієвий захист прав та інтересів в суді, у 2019 р. в Україні була запроваджена комплексна адвокатська монополія на представництво в судах всіх інстанцій, що спеціалізуються на розгляді кримінальних, господарських, цивільних та адміністративних справ [1]. Ба більше, адвокати отримали виключне право на захист осіб від кримінального обвинувачення, котре було закріплено у ст. 131-2 Конституції України. Отже, після проведеної реформи країна потребує достатньої кількості адвокатів, спроможних забезпечити зростаючу потребу у професійній правничій допомозі. Під час оцінки необхідної кількості адвокатів слід враховувати, що правнича допомога адвоката затребувана не лише у кримінальному процесі, а й у інших видах судочинства, а також поза судовими інстанціями, наприклад, під час консультивання, підготовки юридичних документів, надання інших видів правничої допомоги.

В Україні на кінець 2021 р. в Єдиному реєстрі адвокатів України було зареєстровано 61 802 адвокати. При цьому реально діючими вважалися лише 45 659 адвокатів [10]. У 2016 р. в доповіді Європейської комісії з питань ефективності правосуддя Ради Європи стосовно стану справ у 45 державах із-поміж тих, що входять до Ради Європи, було здійснено порівняння рівня забезпеченості населення кваліфікованою юридичною допомогою. У доповіді наводилися дані про те, що на 100 тис. населення Європи в середньому припадає 162 адвокати. В Україні до початку бойових дій на 100 тис. населення припадало 104 діючі адвокати. Для порівняння: в Німеччині, на яку орієнтується Україна, цей показник дорівнює 200 адвокатів. Станом на кінець 2023 р. загальна кількість адвокатів України складає 66,5 тис. осіб. Із них 46,7 тис. адвокатів вважаються діючими (число прав не зупинено і не припинено в установленому порядку). При цьому лише майже 40 тис. адвокатів активно користуються електронним кабінетом (генерація ордерів, внесення змін до ЄРАУ, здійснення платежів тощо) на сайті Національної асоціації адвокатів України (далі – НААУ) [12]. На перших порах судової реформи представники Національної асоціації адвокатів України прогнозували, що після запровадження виключного права на представництво в судах кількість діючих адвокатів у країні має сягнути рівня у 100 тис. осіб. Як бачимо, ці прогнози залишилися нереалізованими на практиці, а нинішня кількість адвокатів не може належною мірою забезпечити реалізацію положення ст. 59 Конституції України про те, що кожен має право на професійну правничу допомогу [7]. Брак адвокатів в Україні є особливо значним за межами столиці та обласних центрів, де загальна кількість адвокатів на 100 тис. населення суттєво знижується. У селах, деяких селищах практикуючі адвокати взагалі відсутні.

В Україні склалася парадоксальна ситуація. З одного боку, в державі налічується 46,7 тис. адвокатів, а з іншого – виявляють активність менш ніж 40 тис. адвокатів. Багато адвокатів не здійснюють професійної діяльності, а їхня активність підтверджується суто оплатою внесків на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування. У зв'язку з цим рівень правового захисту населення залишається на незадовільному рівні. Проблему можна було б вирішити збільшенням чисельності адвокатів, але, як свідчить статистика, зростання загальної кількості адвокатів якісно не впливає на зростання кількості діючих адвокатів, особливо тих, які беруть участь у кримінальних провадженнях. Це викликано як політичною, економічною та соціальною обстановкою в країні, так і туманними перспективами, що очікують на кримінальних адвокатів у країні, охопленій війною. Водночас слід визнати, що за нинішніх обставин Національна асоціація адвокатів України має посилено співпрацювати з профільними ВНЗ (особливо з Академією адвокатури України), що задіяні в підготовці таких фахівців. Наразі більшість адвокатського корпусу представлена колишніми працівниками правоохоронних і судових органів, які «ведуть справи», покладаючись більше на зв'язки, ніж на знання та досвід. На нашу думку, необхідно докорінно змінювати наявну ситуацію, сприяти притоку в адвокатуру молодих кадрів, які ще не отримали професійної деформації з попереднього місця роботи. Зважаючи на викладене, підтримуємо запровадження спрощених правил щодо прийняття в адвокатуру студентів профільних ВНЗ, яким після проходження навчання буде забезпечено можливість стати

помічниками діючих адвокатів під керівництвом Національної асоціації адвокатів України. За такої умови НААУ повинна заохочувати тих адвокатів, які беруть до себе помічниками «вчорашніх» випускників зі списку ВНЗ, з якими співпрацює Національна асоціація адвокатів України.

Наступна організаційна проблема, що впливає на реалізацію принципу змагальності, безпосередньо пов'язана із забезпеченням професійною правничою допомогою осіб, які не мають матеріальної можливості оплатити послуги адвоката. Відзначимо, що через війну в 2022 р. за межею бідності (відповідно до критерію споживання, нижчого за прожитковий мінімум у фактичних цінах) опинилися 60 % українців, а в 2023 р. – вже 67 % українців (майже 20 млн осіб). До початку повномасштабної війни, у 2021 р. за межею бідності за означеним критерієм знаходилося 39 % населення країни [23]. Матеріальне становище українців не сприяє залученню адвокатів, вимушуючи отримувати в разі необхідності допомогу та захист у адвокатів за призначенням. Згідно з опублікованим звітом Координаційного центру з надання правової допомоги за 2021 р. структура безоплатної вторинної правової допомоги вміщувала 178 991 випадок надання такої допомоги, з них 74 % – надання вторинної правової допомоги адвокатами. У 2022 р.: 135 273 випадки, у 80 % із яких безоплатна вторинна правова допомога надавалася саме адвокатами. У 2021 р. у кримінальних провадженнях адвокатам було видано 71 462 доручення. За звітом судової влади до судів у 2021 р. надійшло 116 043 кримінальні провадження. Шляхом приблизного порівняння можна скласти уяву про те, що у 61 % кримінальних проваджень залучалися адвокати з системи БПД. Баланс цих самих показників за 2022 р. такий: до судів надійшло 88 261 кримінальне провадження, видано доручень у сфері кримінального судочинства – 78 906. Отже, у 2022 р. у 89 % кримінальних проваджень у суді залучалися адвокати на підставі доручень центрів із надання БПД [14]. Як бачимо, в умовах війни поступово зростає кількість тих, хто отримує захист за призначенням. Однак на практиці існує фундаментальна перешкода, що гальмує розвиток інституту з надання захисту за призначенням.

Як і в багатьох інших європейських країнах, вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство передбачає випадки обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні. Згідно зі ст. 49 КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо: 1) відповідно до вимог ст. 52 кодексу участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника; 2) підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно; 3) слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його. Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги [8]. Таким чином, передбачено широке коло обставин, за яких підозрюваний, обвинувачений, який не має коштів для оплати послуг захисника, може отримати їх за призначенням слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду. Але винагорода за надання таких послуг, що виплачується державою, є необґрунтовано низькою. Так, наприклад, згідно з Методикою на здійснення захисту на стадії досудового розслідування адвокат витрачає від 5 до 6,6 годин; на судовий розгляд – від 13,4 до 16 годин, на участь у розгляді кримінального провадження в апеляційній інстанції – від 6,8 до 8 годин. Це розрахунок годин, визначений на повну стадію, включно з участю в процесуальних діях і засіданнях, підготовкою, збиранням доказів, спілкуванням із клієнтом тощо, і та кількість годин, котра оплачується адвокату. Оплата залежить також від низки коефіцієнтів, котрі можуть підвищувати загальну суму. Проте у справі будь-якої складності оплачується одна і та сама кількість годин. Погоджуємося з тим, що навряд чи існує хоча б одне кримінальне провадження, в якому стадію досудового розслідування можна було б відпрацювати за 5 годин. У цей час входить спілкування з клієнтом, слідчим, прокурором, повідомлення про підозру, участь у слідчих і процесуальних діях, заявлення клопотань, ознайомлення з матеріалами справи, отримання обвинувального акта, збирання доказів, застосування заходів забезпечення, оскарження дій слідчого і прокурора, вироблення правової позиції тощо. Очевидно, що на здійснення захисту особи на досудовому розслідуванні навіть у найпростішому кримінальному провадженні

витрачається набагато більше часу. Але весь час, що адвокат витратив понад п'ять годин, залишається неоплаченим. Цей приклад наочно ілюструє, що оплата послуг адвоката базується на розрахунках, що явно не відповідають дійсності [13]. Отже, адвокати не зацікавлені в подібних призначеннях, що безпосередньо підтверджується кількістю адвокатів, які внесли свої дані до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом чи на тимчасовій основі на підставі договору. Реєстр містить 8637 записів, проте свою співпрацю із системою безоплатної правової допомоги Міністерства юстиції у 2023 р. підтвердили лише 1723 адвокати [12]. Окрім низького розміру оплати, існує й проблема постійних затримок виплат. Як спосіб боротьби з окресленою проблемою пропонуємо істотне підвищення матеріального стимулювання для адвокатів, які надають юридичну допомогу за призначенням слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду. Тому абсолютно правомірним є питання не лише збільшення кількості адвокатів у країні, а й перегляду сум виплат адвокатам, які надають правничу допомогу в системі БПД, з тим, щоб були враховані реальні витрати часу адвокатом і оплаті підлягали усі види виконаних ним робіт.

Ще одна проблема, котра має прямий вплив на реалізацію принципу змагальності, пов'язана з активною «співпрацею» адвокатів за призначенням зі слідчими та прокурорами. При залученні захисника слідчі, прокурори повинні звернутися до Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Водночас організаційна складова роботи таких центрів дозволяє слідчим, прокурорам у разі їхньої зацікавленості залучити «свого» адвоката. Деякі представники адвокатської спільноти у тісній взаємодії зі слідчими та прокурорами буквально монополізують кримінальні провадження за призначенням. Нині служители закону виявляють інтерес до того, щоб завжди «мати під рукою» зручних для них адвокатів, яких прозвали «поліцейськими адвокатами», і ця тенденція лише посилюється їхніми спільними зусиллями. Така практика створює потребу в додаткових механізмах контролю в системі надання безоплатної вторинної правової допомоги. Але наразі будь-які додаткові механізми не можуть змагатися з реальністю, коли на всю кількість населення країни лише 1723 адвокати виявили бажання активно співпрацювати із системою безоплатної правової допомоги. Нагадаємо, що адвокати за призначенням власноруч обирають територію, в межах якої вони бажають працювати. Ба більше, адвокат має право відмовитися від призначення. Тобто ці механізми дозволяють адвокату працювати на зручній для нього території та бути залученим до необхідних кримінальних проваджень у статусі захисника.

Згідно з чинним законодавством можна виокремити дві форми участі захисника у кримінальному провадженні: «за запрошенням» та «за призначенням». Право слідчого, прокурора брати участь у виборі захисника не передбачено жодною з них, проте реальність дещо інша. Очевидно, що законодавець віддає перевагу першій формі, зазначаючи в ч. 1 ст. 48 КПК України, що захисник може у будь-який момент бути залученим до участі у кримінальному провадженні підозрюваним, обвинуваченим, їхніми законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого. Законодавець наголошує на тому, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника [8]. Проте законодавець не передбачає відповідальності цих осіб за надані рекомендації, крім того, докази, отримані під час участі «рекомендованого» захисника у кримінальному провадженні, не втрачають своїх властивостей. Отже, на практиці трапляються випадки, коли конкретного захисника обирають за рекомендацією самого слідчого або прокурора, і хоча формально така рекомендація суперечить закону, сама допомога захисника є цілком законною. Слід мати на увазі, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи у складній життєвій ситуації, не завжди здатний приймати розумні рішення при виборі захисника, легко потрапляючи під вплив слідчого, прокурора (особливо в тих випадках, коли ці суб'єкти відіграють роль «доброго слідчого або прокурора»). Як контрзахід пропонуємо задалегідь потурбуватися про захист адвоката у непередбачуваних життєвих ситуаціях. Нагадаємо, що участь захисника «за запрошенням» передбачає укладення між ним та клієнтом договору про надання правової (правничої) допомоги, однак із закону не впливає, що такий договір має бути укладений після запрошення адвоката. За сучасних умов, у яких існує країна, особи, які хочуть себе убезпечити і можуть дозволити собі послуги

адвоката, укладають із ним договір заздалегідь, передбачаючи, зокрема, й екстрений виїзд адвоката.

Як було зазначено раніше, законодавець окреслює випадки, у яких передбачається обов'язкова участь захисника. Однак далеко не кожен підозрюваний, обвинувачений мають можливість запросити потрібного їм адвоката. У цьому випадку участь захисника у кримінальному провадженні здійснюється через систему БПД і фінансується за рахунок держави. Обов'язок держави забезпечити в чітко встановлених випадках участь захисника у кримінальному провадженні зафіксовано в ст. 49 КПК України. Він покликаний втілити в реальність принципи, що знайшли своє відображення у ст. 63 та 131-2 Конституції України. Зрозуміло, що якщо держава гарантує підозрюваному, обвинуваченому чи підсудному право на захист, то держава й платить, причому платить у встановленому законом порядку та розмірі. Проблематику оплати праці адвокатів за призначенням уже було розкрито вище. Крім цієї проблеми, існує й інша, що потребує детального аналізу та розробки варіантів свого вирішення. Зміст її полягає у вразливості механізму призначення адвокатів відповідно до ст. 49 КПК України. Це питання викликає подив у багатьох практикуючих адвокатів і залишає місце для неправомірного використання слідчими та прокурорами вітчизняного інституту безоплатної правової допомоги.

У ст. 49 КПК України зазначається, що слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, котрою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні [8]. Проте згадана норма ніяк не обмежує можливості слідчого, прокурора посприяти призначенню «свого» захисника. Підкреслимо, що окреслена проблема стосується суто стадії досудового розслідування. Здебільшого участь захисника на цій стадії ніким не контролюється, якщо не брати до уваги Координаційного центру з надання правової допомоги та регіональні центри, котрі в разі неналежного виконання адвокатом своїх обов'язків за умовами договору та недотримання порядку надання безоплатної вторинної правової допомоги можуть застосувати до адвоката захід у вигляді виключення з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом чи на тимчасовій основі на підставі договору. Проте зважаючи на невелику кількість адвокатів, які бажають працювати в системі БПД, виключення з Реєстру на практиці не застосовується. Акцентуємо увагу на тому, що найтяжчі, найбільш неприйнятні та гострі для суспільства справи проходять саме через систему БПД. Починаючи від злочинів проти статевої свободи неповнолітніх і закінчуючи воєнними злочинами проти України, особи, які їх вчинили, майже ніколи не укладають із адвокатами договорів про надання правової допомоги. Переважно це має місце через те, що самі адвокати не бажають надавати допомогу таким злочинцям та, відчуваючи внутрішній конфлікт, відмовляють таким клієнтам. Однак участь захисника у справах про вчинення особливо тяжких злочинів є обов'язковою, і тому таким особам призначають адвоката за рахунок держави з-поміж адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу. Отже, має місце ситуація, за якої: в системі БПД наявна значна частина найбільш обурливих для суспільства кримінальних справ; особи, які підозрюються або обвинувачуються у найбільш тяжких і неприйнятних для суспільства злочинах, мають гарантоване в Конституції України право на захист; таке їхнє право зобов'язані реалізувати адвокати, яких в односторонньому порядку визначив центр з БПД [14]. Зважаючи на викладене, цілком зрозумілим є те, що адвокати, яких вносять до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом чи на тимчасовій основі на підставі договору, для виключення їх із нього повинні здійснити резонансний проступок чи систематично надавати послуги, що не відповідають Стандартам якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 21.12.2017 № 4125/5 [18]. Наявні обставини сформували підґрунтя для того, щоб окремі адвокати фактично ставали «прикріпленими» до слідчих, прокурорів, особливо на тих територіях, що обслуговуються мінімальною кількістю адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом чи на тимчасовій основі на підставі договору.

Діяльність адвокатів, що співпрацюють із правоохоронцями, виражається не стільки у прагненні надати професійну правничу допомогу підозрюваному, обвинуваченому, скільки в пасивному захисті, спрямованому на дотримання формальностей при отриманні від названих осіб показань, а також на забезпечення їм можливості «повирішувати питання». Неважко уявити, до яких руйнівних наслідків призводить участь слідчого, прокурора у виборі «поліцейського адвоката» для підозрюваного, обвинуваченого. Серед таких наслідків варто виділити негативне сприйняття адвокатської професії населенням країни, яке зіткнулося з роботою «поліцейських адвокатів», підрив довіри до справедливості судової системи. Важливо звернути увагу на необхідність усунення подібних практик з метою забезпечення більш чесного та прозорого функціонування юридичної системи. Це вимагає не лише змін у процесі здійснення захисту за призначенням, а й зусиль щодо підвищення професійної етики та відповідальності серед адвокатів, для того щоб їхня діяльність була спрямована виключно на захист інтересів своїх клієнтів, дотримання законності та забезпечення реальної змагальності у кримінальному процесі.

У системі надання безоплатної вторинної правової допомоги найчастіше беруть участь молоді адвокати, для яких здійснення захисту за призначенням іноді є єдиним джерелом існування, оскільки практичний досвід ще незначний і своєї клієнтурі не вистачає. Досвідчені адвокати з клієнтурою скептично ставляться до здійснення захисту за призначенням. Зазначимо, що серед молодих адвокатів зустрічаються як професіонали, котрі відстоюють права клієнта, до кінця використовуючи всі надані КПК України можливості та інструменти, так і адвокати, які не мають нічого проти «укладення угоди» зі своєю совістю. Останніх у системі надання безоплатної вторинної правової допомоги з кожним роком стає дедалі більше, оскільки це просто вигідно: вигідно не псувати відносини з органами досудового розслідування та судом, вигідно не витратити неоплачуваний час на кожне окреме провадження тощо. З початком воєнних дій ситуація різко змінилася, причому на гірше. Слідчі, прокурори для проведення слідчих (розшукових) дій запрошують «поліцейських адвокатів» (перевага надається колишнім колегам), які не ставлять зайвих запитань і присутні під час проведення слідчих (розшукових) дій лише «для форми».

У профільній науковій літературі неодноразово наголошувалося, що більшість представників органів досудового розслідування та суддів переконана в тому, що не має значення, чий Ордер на надання правової допомоги опиниться у кримінальному провадженні, який саме адвокат братиме участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях. Також наголошується, що слідчий, прокурор, зацікавлений у максимально швидкому розслідуванні кримінального правопорушення, завжди знайде спосіб запросити у процес того адвоката, який йому зручний. Найчастіше ці адвокати добре відомі, оскільки вони є частими відвідувачами як органів досудового розслідування, так і судових установ. У більшості випадків їхня діяльність поставлена на потік і будується на принципі взаємної вигоди. Адвокат у таких випадках ігнорує сам зміст змагальності, виступаючи нейтральною стороною, хоча має здійснювати діяльність, спрямовану на захист прав, свобод і законних інтересів свого підзахисного. Робота «поліцейських адвокатів» зводиться до того, щоб надати адвокатський підпис, необхідний слідчому, прокурору. Така згубна практика, безперечно, підриває довіру до адвокатів та спричиняє дискредитацію не лише окремих адвокатів, а й усього інституту адвокатури загалом.

Важливо підкреслити, що захисник має право до першого допиту підозрюваного мати з ним зустріч без дозволу слідчого, прокурора, суду (ч. 5 ст. 46 КПК України) не лише у випадках, коли він представляє інтереси особи за згодою, а й тоді, коли він був залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом відповідно до ст. 49 КПК України. На такій зустрічі захисник обговорює та погоджує з підозрюваним стратегію захисту, визначає подальші дії тощо. На жаль, захисники, які здійснюють захист за призначенням, не реалізують це право в належному для проведення якісного захисту обсязі, що призводить до настання негативних наслідків для підозрюваного, який залишається без якісного захисту та можливості реалізувати своє законне право на професійну правничу допомогу. Постійно робляться спроби знайти рішення для згаданої проблеми, однак, як правило, вони не приносять значних результатів. Нерідко у ЗМІ можна зустріти статті, присвячені, на думку їхніх авторів, засудженню невинних та захисникам, які надали таким особам незадовільний захист. Більшість таких нарікань

стосуються саме захисників, залучених слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом відповідно до ст. 49 КПК України. Можна порадити особам, які потрапили в непередбачені ситуації, наскільки це можливо, користуватися послугами захисника «за запрошенням», але варто визнати, що не завжди особа може дозволити собі найняти адвоката. Ситуація, що склалася, підкреслює необхідність системних змін, спрямованих на забезпечення всім громадянам рівного доступу до професійної правничої допомоги, незалежно від наявних обставин.

Отже, багато проблем криються у діях самих адвокатів. Адже не секрет, що низка адвокатів, які здійснюють захист за призначенням, ігнорують частину викликів із центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, не відповідаючи на дзвінки. У такому випадку центр звертається до тих адвокатів, які постійно перебувають на зв'язку. Зазвичай ці особи є «поліцейськими адвокатами». Вирішення цієї проблеми без суттєвого збільшення кількості доступних адвокатів у межах окремих територій із метою надання безоплатної вторинної правової допомоги, на нашу думку, неможливе. У зв'язку з незначною кількістю доступних адвокатів та з метою необхідності забезпечення участі захисника за призначенням у кожному кримінальному провадженні доводиться звертатися до одних і тих самих осіб. Нагадаємо, що для включення адвоката до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом чи на тимчасовій основі на підставі договору, він повинен пройти конкурс із відбору, а саме: виконати тестові завдання та пройти індивідуальні співбесіди з конкурсною комісією, під час якої оцінюватиметься за критеріями мотивації до надання безоплатної правової допомоги, комунікабельності, емоційної врівноваженості, вміння представити приклади надання правової допомоги [11]. Виникає питання: навіщо адвокату проходити додатковий конкурс, якщо він до цього склав кваліфікаційний іспит, що полягає у виявленні теоретичних знань у галузі права, із історії адвокатури, адвокатської етики особи, яка виявила бажання стати адвокатом, а також виявленні рівня практичних навичок та умінь у застосуванні закону? [20]. Вважаємо, що задля збільшення кількості адвокатів у системі БПД потрібно дозволити їм надавати безоплатну вторинну правову допомогу без будь-яких конкурсів, додаткових тестувань та перевірок.

З іншого боку, наявна модель безоплатної правової допомоги створює серйозні ризики для незалежності української адвокатури. Нагадаємо, що центри з надання безоплатної правничої допомоги утворюються, реорганізуються та ліквідовуються Міністерством юстиції України за пропозицією Координаційного центру з надання правової допомоги з урахуванням потреб відповідної адміністративно-територіальної одиниці та забезпечення доступу осіб до безоплатної правової допомоги і є територіальними відділеннями Координаційного центру [17]. Тобто адвокати, які працюють у межах системи БПД, фактично фінансуються та підпорядковуються державі. У такому випадку виникає питання незалежності цих адвокатів та зацікавленості держави у викоріненні пагубної практики існування «поліцейських адвокатів». Проблематику безоплатної правової допомоги може вирішити створення юридичної особи публічного права (наприклад, Фонду правової допомоги), що буде заснована державою, але управлятиметься незалежно від неї адвокатською спільнотою та фінансуватиметься державою й зовнішніми донорами і спонсорами, у тому числі приватним сектором. Фонд правової допомоги буде контролюватися радою, котру має очолювати незалежний адвокат, обраний у ході вільних і відкритих виборів на встановлений строк [6, с. 115]. Безперечно, подібні кроки необхідно спочатку узгодити, а вже потім реалізовувати за підтримки та впливу Національної асоціації адвокатів України. Наголосимо, що критерієм успішного функціонування інституту адвокатури є вміння всієї системи адвокатури консолідуватися навколо значущих питань, здатність долати внутрішньо- та зовнішньоорганізаційні протиріччя з метою вирішення завдань, пов'язаних із наданням професійної правничої допомоги в Україні.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що в межах подальшого підвищення ефективності функціонування принципу змагальності у кримінальному процесі потребують вирішення такі організаційні проблеми:

– невідповідність чисельності прокурорів тим цілям, котрі поставила перед ними кримінальна процесуальна реформа. Запропоновано переглянути існуюче обмеження на штатну чисельність прокурорів в органах прокуратури в бік її збільшення в межах визначеної чисельності працівників органів прокуратури;

– невідповідність чисельності адвокатів поставленим перед інститутом адвокатури цілям. Запропоновано: запровадити спрощені правила щодо прийняття в адвокатуру студентів профільних ВНЗ, яким після проходження навчання буде забезпечено можливість стати помічниками діючих адвокатів під керівництвом Національної асоціації адвокатів України; заохочувати адвокатів, які беруть до себе помічниками «вчорашніх» випускників зі списку ВНЗ, з якими співпрацює Національна асоціація адвокатів України;

– мала чисельність адвокатів у системі БПД. Запропоновано: переглянути суми виплат адвокатам, які надають правничу допомогу в системі БПД, із тим, щоб були враховані реальні витрати часу адвокатом і оплаті підлягали усі види виконаних ним робіт; дозволити адвокатам надавати безоплатну вторинну правову допомогу без будь-яких конкурсів, додаткових тестувань та перевірок;

– фінансування адвокатів у системі БПД виключно за рахунок держави. Запропоновано створити юридичну особу публічного права (Фонд правової допомоги), що буде заснована державою, але управлятиметься незалежно від неї адвокатською спільнотою та фінансуватиметься державою й зовнішніми донорами і спонсорами, у тому числі приватним сектором;

– «співпраця» адвокатів за призначенням зі слідчими та прокурорами. Запропоновано: реформувати механізм здійснення захисту за призначенням; сприяти підвищенню професійної етики та відповідальності адвокатів.

Список використаних джерел

1. Адвокатська монополія – так чи ні? *Національна Асоціація Адвокатів України*. URL : <https://unba.org.ua/publications/4640-advokats-ka-monopoliya--tak-chi-ni.html>.

2. Вакансії в прокуратурі станом на травень 2023 року: прокурори потрібні в районах бойових дій. *Судово-юридична газета*. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/270905-vakansii-v-prokurature-na-may-2023-goda-prokurory-nuzhny-v-rayonakh-boevykh-deystviy>.

3. Габрелян А. Ю. Недоліки законопроекту № 3139. *Верховенство Права*. 2020. № 1. С. 36–43.

4. Габрелян А. Ю. Об'єкт правопорушення, передбаченого ст. 181-1 КУпАП. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. № 3 (13). С. 27–33.

5. Габрелян А. Ю. Вектор розвитку України: дилема вибору. *Сусільство XXI у дискусії соціально-політичних наук, правознавства та сусільних комунікацій : матеріали міжнародної спеціалізованої наукової конференції* (м. Хмельницький, 19 лют., 2021 р.). Вінниця, 2021. С. 11–14. URL : <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/issue/view/19.02.2021-3/448>.

6. Іщенко А. А. Проблемні питання функціонування інституту безоплатної правової допомоги. *Безоплатна правова допомога: проблеми та перспективи : матеріали Регіональн. круглого столу* (м. Дніпро, 19 лист. 2020 р.). Дніпро, 2020. С. 113–116.

7. Конституція України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. Ст. 88.

9. Лист Генерального прокурора України від 09.08.2012 № 04/1-125вих.-12. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/nakazi-generalnogo-prokurora-z-osnovnih-napryamiv-prokurorskoj-diialnosti>.

10. НААУ порахувала, скільки в Україні адвокатів. *LIGA ZAKON*. URL : https://jurliga.ligazakon.net/news/206222_naau-porakhuvala-skilki-v-ukrain-advokatv.

11. Оголошено конкурс з відбору адвокатів, які залучаються до надання безоплатної вторинної правової допомоги, в 15-ти областях України. *PRAVOKATOR*. URL : <https://pravokator.club/news/ogolosheno-konkurs-z-vidboru-advokativ-yaki-zaluchayutsya-do-nadannya-bezoplatnoyi-vtorynnoyi-pravovoyi-dopomogy-v-15-ty-oblastyah-ukrayiny/>.

12. Озвучено реальну кількість адвокатів системи БПД. *Національна Асоціація Адвокатів України*. URL: <https://unba.org.ua/news/8068-ozvucheno-real-nu-kil-kist-advokativ-sistemi-bpd.html>.

13. Оплата праці адвокатів в системі БПД. Економічна необґрунтованість та правова значущість негативних наслідків: адвокат Дем'янова. *ADVOKAT POST*. URL : <https://advokatpost.com/oplata-pratsi-advokativ-v-systemi-bpd-ekonomichna-neobgruntovanist-ta-pravova-znachushchist-nehatyvnykh-naslidkiv-advokat-dem-ianova/>.

14. Ототожнення адвокатів, які співпрацюють з системою БПД, з клієнтами: член ради адвокатів України Оксана Каденко. *ADVOKAT POST*. URL : <https://advokatpost.com/ototozhnennia-advokativ-iaki-spivpratsiuiut-z-systemoiu-bpd-z-kliientamy-chlen-rady-advokativ-ukrainy-oksana-kadenko/>.

15. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» (щодо оптимізації чисельності працівників органів прокуратури)».

URL : <https://w1.c1.rada.gov.ua.zweb2.webproc34>.

16. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України : Закон України від 28.12.2014. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 6. Ст. 40.

17. Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної правничої допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 02.07.2012 № 967/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12#Text>.

18. Про затвердження Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесі та представництва у кримінальному процесі : наказ Міністерства юстиції України від 21.12.2017 № 4125/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1554-17#Text>.

19. Про прокуратуру : Закон України від 05.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 53. Ст. 793.

20. Складання кваліфікаційного іспиту. *Національна Асоціація Адвокатів України*. URL: <https://unba.org.ua/qualification-examination>.

21. Чепель О. В., Габрелян А. Ю. Адвокат свідка: проблематика правового статусу. *Science of XXI century: development, main theories and achievements : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the V International Scientific and Theoretical Conference* (Helsinki, January 26, 2024). Helsinki, Republic of Finland : International Center of Scientific Research, 2024. С. 131–136.

22. Чепель О. В., Габрелян А. Ю. Показання свідка в кримінальному процесі: поняття, зміст, вимоги. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 451–458.

23. Через війну цього року за межею бідності опинились 67% українців. *Головне в Україні*. URL : <https://glavnoe.in.ua/news/cherez-vijnu-czoho-roku-za-mezheyu-bidnosti-opynuly-67-ukrayinciv>.

Надійшла до редакції 15.02.2024

Прийнято до опублікування 27.02.2024

References

1. Advokatska monopoliiia – tak chy ni [Attorneys' monopoly - yes or no]? *Natsionalna Asotsiatsiia Advokativ Ukrainy*. URL : <https://unba.org.ua/publications/4640-advokats-ka-monopoliya-tak-chi-ni.html>. [in Ukr.].

2. Vakansii v prokuraturi stanom na traven 2023 roku: prokurory potribni v raionakh boiovykh dii [Vacancies in the prosecutor's office as of May 2023: prosecutors are needed in the areas of hostilities]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/270905-vakansii-v-prokurature-na-may-2023-goda-prokurory-nuzhny-v-rayonakh-boevykh-deystviy>. [in Ukr.].

3. Habrelian, A. Y. (2020) Nedoliky zakonoproektu № 3139 [Disadvantages of the draft law No. 3139]. *Verkhovenstvo Prava*. № 1, pp. 36–43. [in Ukr.].

4. Habrelian, A. Y. (2020) Obiekt pravoporushennia peredbachenoho st. 181-1 KUpAP [Object of the offense under Art. 181-1 of the Code of Administrative Offenses]. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. № 3 (13), pp. 27–33. [in Ukr.].

5. Habrelian, A. Y. (2021) Vektor rozvytku Ukrainy: dylema vyboru [The vector of Ukraine's development: a dilemma of choice]. *Suspilstvo XXI u dyskursi sotsialno-politychnykh nauk, pravoznavstva ta suspilnykh komunikatsii : materialy mizhnarodnoi spetsializovanoi naukovoï konferentsii* (m. Khmelnytskyi, 19 liut., 2021 r.). Vinnytsia, pp. 11–14. URL : <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/issue/view/19.02.2021-3/448>. [in Ukr.].

6. Ishchenko, A. A. (2020) Problemni pytannia funktsionuvannia instytutu bezoplatnoi pravovoi dopomohy [Problematic issues of the functioning of the institute of free legal aid]. *Bezoplatna pravova dopomoha: problemy ta perspektyvy : materialy Rehionaln. kruhloho stolu* (m. Dnipro, 19 lyst. 2020 r.). Dnipro, pp. 113–116. [in Ukr.].

7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine dated 06.28.1996]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%>. [in Ukr.].

8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13, art. 88. [in Ukr.].

9. Lyst Heneralnoho prokurora Ukrainy vid 09.08.2012 № 04/1-125vykh.-12 [Letter of the Prosecutor General of Ukraine No. 04/1-125vih.-12]. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/nakazi-generalnogo-prokurora-z-osnovnih-napryamiv-prokurorskoï-diyalnosti>. [in Ukr.].

10. NAAU porakhuvala, skilky v Ukraini advokativ [UNBA counted the number of lawyers in Ukraine]. *LIGA ZAKON*. URL : https://jurliga.ligazakon.net/news/206222_naau-porakhuvala-skilki-v-ukran-advokatv. [in Ukr.].

11. Oholosheno konkurs z vidboru advokativ, yaki zaluchaiutsia do nadannia bezoplatnoi vtorynnoi pravovoi dopomohy, v 15-ty oblastiakh Ukrainy [A competition for the selection of lawyers involved in the provision of free secondary legal aid in 15 regions of Ukraine has been announced]. *PRAVOKATOR*. URL : <https://pravokator.club/news/ogolosheno-konkurs-z-vidboru-advokativ-yaki-zaluchaiutsya-do-nadannya-bezoplatnoyi-vtornyanoi-pravovoyi-dopomogy-v-15-ty-oblastyah-ukrayiny/>.

[in Ukr.].

12. Ozvucheno realnu kilkist advokativ systemy BPD [The real number of lawyers of the FLA system is announced]. *Natsionalna Asotsiatsiia Advokativ Ukrainy*. URL : <https://unba.org.ua/news/8068-ozvucheno-real-nu-kil-kist-advokativ-sistemi-bpd.html>. [in Ukr.].

13. Oplata pratsi advokativ v systemi BPD. Ekonomichna neobgruntovanist ta pravova znachushchist nehatyvnykh naslidkiv: advokat Demianova [Remuneration of lawyers in the FLA system. Economic unreasonableness and legal significance of the negative consequences: lawyer Demianova]. *ADVOKAT POST*. URL : <https://advokatpost.com/oplata-pratsi-advokativ-v-systemi-bpd-ekonomichna-neobgruntovanist-ta-pravova-znachushchist-nehativnykh-naslidkiv-advokat-dem-ianova/>. [in Ukr.].

14. Ototozhnennia advokativ, yaki spivpratsiuiut z systemoiu BPD, z kliientamy: chlen rady advokativ Ukrainy Oksana Kadenko [Identification of lawyers cooperating with the FLA system with clients: member of the Bar Council of Ukraine Oksana Kadenko]. *ADVOKAT POST*. URL : <https://advokatpost.com/ototozhnennia-advokativ-iaki-spivpratsiuiut-z-systemoiu-bpd-z-kliientamy-chlen-rady-advokativ-ukrainy-oksana-kadenko/>. [in Ukr.].

15. Poiasniuvalna zapyska do projektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro prokuraturu» (shchodo optymizatsii chyselnosti pratsivnykh orhaniv prokuratury)» [Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office» (regarding optimization of the number of employees of the prosecution authorities)]. URL : <https://w1.c1.rada.gov.ua.zweb2.webproc34>. [in Ukr.].

16. Pro vnesennia zmin ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy [On Amendments to and Invalidation of Certain Legislative Acts of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.12.2014. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2015. № 6. St. 40. [in Ukr.].

17. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro tsenry z nadannia bezoplatnoi pravnychoi dopomohy [On the approval of the Regulation on centers for providing free legal aid] : nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 02.07.2012 № 967/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12#Text>. [in Ukr.].

18. Pro zatverdzhennia Standartiv yakosti nadannia bezoplatnoi vtorynnoi pravovoi dopomohy u tsyvilnomu, administratyvnomu protsesakh ta predstavnytstva u kryminalnomu protsesi [On the approval of quality standards for the provision of free secondary legal assistance in civil and administrative proceedings and representation in criminal proceedings] : nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 21.12.2017 № 4125/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1554-17#Text>. [in Ukr.].

19. Pro prokuraturu [On the Prosecutor's Office] : Zakon Ukrainy vid 05.11.1991. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1991. № 53. St. 793. [in Ukr.].

20. Skladannia kvalifikatsiinoho ispytu [Passing the qualification exam]. *Natsionalna Asotsiatsiia Advokativ Ukrainy*. URL : <https://unba.org.ua/qualification-examination>. [in Ukr.].

21. Chepel, O. V., Habrelian, A. Y. (2024) Advokat svidka: problematyka pravovoho statusu [Witness's lawyer: problems of legal status]. *Science of XXI century: development, main theories and achievements: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the V International Scientific and Theoretical Conference* (Helsinki, January 26, 2024). Helsinki, Republic of Finland : International Center of Scientific Research, pp. 131–136. [in Ukr.].

22. Chepel, O. V., Habrelian A. Y. (2023) Pokazannia svidka v kryminalnomu protsesi: poniattia, zmist, vymohy [Witness testimony in criminal proceedings: concept, content, requirements]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 4, pp. 451–458. [in Ukr.].

23. Cherez viinu tsoho roku za mezheiu bidnosti opynylys 67% ukraintziv [Due to the war, 67% of Ukrainians are below the poverty line this year]. *Holovne v Ukraini*. URL : <https://glavnoe.in.ua/news/cherez-vijnu-czoho-roku-za-mezheiu-bidnosti-opynylys-67-ukrayincziv>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andrii Habrelian, Oksana Striletska. Organizational problems of implementing the principle of competition in criminal procedure. The article is devoted to the study of organizational problems which impede the implementation of the adversarial principle in criminal procedure and the search for ways to resolve them. In the course of the analysis, the author identifies the following organizational problems which affect the efficiency of the adversarial principle in criminal procedure: the mismatch between the number of prosecutors and the goals set by the criminal procedure reform; the mismatch between the number of attorneys-at-law and the goals set for the Bar; the small number of attorneys-at-law in the free legal aid system; the funding of attorneys-at-law in the free legal aid system exclusively at the expense of the State; and «cooperation» of attorneys-at-law with investigators and prosecutors.

In order to address the organizational problems of implementing the adversarial principle in criminal proceedings, it is proposed to: to revise the existing restriction on the number of prosecutors in the prosecution authorities in the direction of increasing them within the defined number of employees of the prosecution authorities; to introduce simplified rules for admission to the bar for students of specialized universities, who, after completing their studies, will be provided with the opportunity to become assistants to practicing attorneys under the guidance of the Ukrainian National Bar Association; to encourage lawyers who hire «yesterday's» graduates from the list of universities with which the Ukrainian National Bar Association cooperates as assistants; to review the amount of payments to

lawyers providing legal aid in the FLA system so that the actual time spent by the lawyer is taken into account and all types of work performed by him/her are paid for; to allow lawyers to provide free secondary legal aid without any competitions, additional testing and inspections; to create a legal entity of public law (Legal Aid Fund), which will be established by the state but managed independently by the legal community and funded by the state and external donors and sponsors, including the private sector; to reform the mechanism of defense by appointment; to promote professional ethics and responsibility of lawyers.

Keywords: *adversariality, principle of adversariality, criminal proceedings, criminal procedure, organizational problems, prosecution, defense.*

УДК 343.985

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-335-341

**Наталія
ГОЛЬДБЕРГ[©]**
кандидат
юридичних наук

**Дар'я
ПОЛЩУК[©]**
здобувач першого
(бакалаврського)
рівня

(Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна)

ІННОВАЦІЙНЕ РОЗУМІННЯ ДЕФІНІЦІ КОНТРОЛЬОВАНОЇ ПОСТАВКИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ПРЕКУРСОРІВ ЯК РІЗНОВИДУ КОНТРОЛЮ ЗА ВЧИНЕННЯМ ЗЛОЧИНУ

Розглянуто інноваційний підхід до розуміння контрольованої поставки наркотичних засобів як ефективного інструменту контролю за вчиненням злочину. Аналізуються сучасні стратегії боротьби з нелегальним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів із висвітленням нових підходів до визначення та впровадження контрольованої поставки у кримінально-правовій сфері. Сформульовано власне визначення контрольованої поставки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Ключові слова: *контрольована поставка, наркотичні засоби, психотропна речовина, оперативно-розшуковий захід, негласні слідчі (розшукові) дії, контроль за вчиненням злочину, контрабанда наркотичних засобів.*

Постановка проблеми. Проблема контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів через державний кордон України є найбільшою рушійною силою, що запускає механізм деградації суспільства. Згідно зі статистичними даними Global Initiative against Transnational Organized Crime (GI TOC) до початку повномасштабного вторгнення рф Україна посідала 34 місце серед 193 країн світу та третє у Європі у системі наркотрафіку світу [2].

У зв'язку зі зростанням глобального обсягу торгівлі наркотичними засобами, психотропними речовинами, прекурсорами виникає необхідність серйозного розгляду та аналізу ефективності заходів контролю за вчиненням кримінального правопорушення, зокрема контрольованої поставки. Забезпечення безпеки громадськості та вирішення проблеми нелегального обігу наркотиків стає актуальним завданням для національних та міжнародних органів правопорядку. Активізація нових методів контролю, їх

© Н. Гольдберг, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-1624-1944>

goldbergnata@ukr.net

© Д. Поліщук, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-2940-6978>

polishchukdaria@ukr.net

удосконалення та впровадження в законодавство відповідних країн є ключовими завданнями у протидії поширенню наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. З огляду на те, що контрольована поставка може стати важливим інструментом у цьому контексті, актуальність вивчення її виходить на передній план.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у теорію аналізу законодавчого регулювання сфери запобігання та протидії контрабанді наркотичних засобів, їх аналогів та прекурсорів зробили Д. Головін, Р. Грень, О. Обаль, О. Козярук, С. Сорока, І. Рудницький. У своїх наукових розробках вчені звертають увагу на рівень підготовки та компетентності працівників правоохоронних органів під час реалізації контрольованої поставки та залучення спеціальних технологій із метою більш чіткого документування кримінального правопорушення.

Дослідженням нормативно-правового забезпечення та протидії злочинності у сфері наркозлочинності з метою практичної імплементації свої праці присвятили такі вчені: О. Бандурка, А. Бабенко, М. Корнієнко, І. Богатирьов, Ю. Баулін, А. Мовчан, О. Костенко, Д. Никифорчук, В. Тацій, О. Ярмиш, О. Литвинова, О. Татаров, М. Хавронюк, Л. Раєцька, Р. Калюжний, М. Шульга та ін.

Метою статті є аналіз та розкриття інноваційного розуміння концепції контрольованої поставки наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів як ефективного засобу контролю за вчиненням злочину, зокрема в контексті сучасних викликів та стратегій боротьби з нелегальним обігом наркотиків.

Виклад основного матеріалу. Одним із найефективніших способів, котрий давно та широко використовується для виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних із переміщенням (перевезенням, пересиланням) наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, є контрольована поставка. Цей захід здійснюється оперативними підрозділами під час оперативно-розшукової діяльності та на стадії досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.

Правові аспекти контрольованої поставки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів закріплені в міжнародних правових актах, двосторонніх та односторонніх міжнародних договорах і угодах, а також у національному законодавстві. Кожний із міжнародних правових актів, ратифікованих Україною, спрямований на запобігання транснаціональній контрабанді наркотичних засобів, їх аналогів та прекурсорів, своїми положеннями зобов'язує держав-учасниць розробляти та вдосконалювати конкретні програми підготовки персоналу кадрового забезпечення правоохоронних органів, працівників прокуратури, слідчих, співробітників митних органів, у тому числі, ділитися набутим досвідом і спеціальними знаннями у цій сфері за допомогою організації міжнародних конференцій та семінарів, проводити заходи з підвищення кваліфікації у межах міжнародних і регіональних організацій. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1126-р від 16 вересня 2020 р. схвалено Стратегію боротьби з організованою злочинністю, що є втіленням державної політики та ефективною системою у сфері протидії організованій злочинності за допомогою впровадження міжнародних стандартів [13]. Відповідно до Стратегії боротьби з організованою злочинністю (далі – Стратегія) розпорядженням Кабінету Міністрів України № 850-р від 27 вересня 2022 р. затверджено план заходів з реалізації Стратегії від 27 вересня 2022 р. № 850-р, що передбачає удосконалення нормативно-правового забезпечення, запровадження інституційної системи забезпечення протидії організованій злочинності та організації механізмів координації і взаємодії у цій сфері, розроблення інформаційно-аналітичного, наукового та кадрового забезпечення компетентних державних органів у боротьбі з організованою злочинністю, заохочення громадськості до співпраці з уповноваженими органами, зокрема міжнародне співробітництво на тлі боротьби з організованою злочинністю [10].

Правову основу проведення контрольованої поставки як оперативно-розшукового заходу та негласної слідчої (розшукової) дії на стадії досудового розслідування насамперед складають: Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р., Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), Митний кодекс України, закони України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р., «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і

прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р., Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16 листопада 2012 р.

Так, ст. 11 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин містить такі положення: «Сторони, якщо це дозволяють основні принципи їх національних правових систем, вживають, у рамках своїх можливостей, необхідні заходи, які передбачають належне використання контрольованих поставок на міжнародному рівні на основі взаємоприйнятних угод або взаємних домовленостей з метою виявлення осіб, які беруть участь у правопорушеннях, визнаних такими згідно з пунктом (1) статті 3, та їх кримінального переслідування» [4].

Одним із центральних законодавчих документів, прийнятих на міжнародному рівні, є Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, мета якої полягає у сприянні міжнародній кооперації у справі боротьби та ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності [5]. Так, п. «і» ст. 2 згаданої конвенції визначає контрольовану поставку як «метод, при якому допускається вивезення, провезення або ввезення на територію однієї або декількох держав незаконних або таких, що викликають підозри, партій вантажу з відома та під наглядом їхніх компетентних органів з метою розслідування будь-якого злочину і виявлення осіб, які беруть участь у вчиненні цього злочину».

В теорії оперативно-розшукової діяльності, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», працівникам оперативних підрозділів надано право «проводити контрольовану поставку... товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь» [12].

Тобто це негласний спосіб отримання інформації про ознаки злочинної діяльності шляхом встановлення контролю за постачанням, купівлею-продажем, перевезенням предметів, речовин і виробів, реалізація яких заборонена або обіг яких обмежений, а також які є предметами або знаряддями кримінальних правопорушень.

Відповідно до Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» контрольована поставка проводиться з метою виявлення осередків та каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, зокрема суб'єктів, які беруть участь під час реалізації. У кожному окремому епізоді контрольованої поставки, відповідно до міжнародних договорів України у сфері забезпечення протидії наркообігу та співробітництва органів іноземних держав, має місце індивідуальний підхід до її проведення. Інакше кажучи, підконтрольний дозвіл та ведення оперативного нагляду компетентними органами за ввезенням, вивезенням з території України чи проведенням транзиту через територію держави незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів має суб'єктивний характер та персональну специфіку залежно від характеристики складових (виду наркотичних засобів, кількості, суб'єктів, способу переміщення, застосування специфічних засобів) [11].

Кримінальним процесуальним законодавством України визначено такий вид негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину. Реалізацію цього виду негласної слідчої (розшукової) дії може бути здійснено за умови, якщо є достатні підстави вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. У п. 1 ч. 1 ст. 271 КПК України зазначено, що «контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин у формі контрольованої поставки» [7].

У ч. 2 ст. 271 КПК України передбачений перелік обставин, за яких неможлива реалізація контрольованої поставки, а саме, якщо є ризик: замаху на життя або завдання особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень; розповсюдження речовин, небезпечних для життя багатьох людей; втечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини; виникнення екологічної або техногенної катастрофи [7].

Зміст контрольованої поставки полягає у стратегічно організованій системі реалізації слідчим та оперативними підрозділами правоохоронних органів нагляду за

різного способу транзитом у формі переміщення, пересилання, ввезення, вивезення з України товарів, речовин та предметів, враховуючи ті, що вилучені з обороту та заборонені до обігу, задля засвідчування ознак злочину і фіксування кримінально протиправної поведінки осіб та даних про них [1].

Поняття контрольованої поставки закріплено в п. 1.12.1. Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні (далі – Інструкція) [9]. Цей документ визначає зміст контрольованої поставки як організацію та здійснення слідчими й оперуповноваженими підрозділами, що проводять досудове розслідування, контролю за переміщенням (перевезенням, пересиланням, передачею, ввезенням, вивезенням з України чи транзитним переміщенням її територією) товарів, предметів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, з метою виявлення ознак злочину та фіксації фактичних даних про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України (Розділ XIII, ст. ст. 305–327 КК України) [9].

На практиці контрольована поставка здійснюється у випадках, коли виявлена партія наркотичних засобів або така, що викликає підозру, транспортується через території декількох країн або в межах однієї країни, перетинаючи кордони районів, областей, республік і є згода компетентних органів цих країн (регіонів) на забезпечення відповідного контролю за переміщенням вантажу на території їх обслуговування. Так, відповідно до ч. 6 ст. 271 КПК України контроль за вчиненням злочину щодо незаконного переміщення через територію України транзитом, ввезення до України або вивезення за межі України речей, вилучених з вільного обігу, або інших речей чи документів може бути проведений у порядку, передбаченому законодавством, за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України [7]. У ст. 596 КПК України передбачено, що «слідчий органу досудового розслідування України у разі виявлення ним контрабандної поставки під час проведення процесуальних дій, зокрема за запитом про міжнародну правову допомогу, має право не вилучати її з місця закладки або транспортування, а за домовленістю з компетентними органами держави, в яку її адресовано, безперешкодно пропустити її через митний кордон України з метою виявлення, викриття та документування злочинної діяльності міжнародних злочинних організацій» [7].

Проведення контрольованої поставки в межах міжнародного співробітництва проводиться з метою виявлення і подальшого викриття максимально можливої кількості учасників кримінального правопорушення, пов'язаних із незаконним виробництвом і розповсюдженням наркотичних засобів, а також отримання інших даних, що мають значення у протидії наркозлочинності. Такий негласний спосіб отримання інформації дає змогу виявляти осіб, злочинні групи, організації, відповідальні за незаконне переміщення наркотиків, і не обмежуватися лише простим їх вилученням із незаконного обігу, а встановити і постачальників та одержувачів заборонених вантажів, і максимальну кількість другорядних учасників злочинів, канали та маршрути транспортування наркотиків, способи їх маскуванню.

При проведенні зовнішньої (міжнародної) контрольованої поставки наркотиків необхідним є її узгодження з митними органами. Положення ст. ст. 456 та 457 Митного кодексу України регламентують правову політику митних органів у сфері протидії правопорушенням, пов'язаним із транснаціональним наркотранзитом. Митні органи мають право здійснювати контрольовану поставку під негласним оперативним наглядом правоохоронних органів із метою виявлення джерел та каналів незаконного проходження наркотичної сировини [8]. Питання організації та тактики проведення контрольованої поставки визначаються визначаються у відомчих нормативних правових актах, що мають, як правило, закритий характер.

Здійснивши аналіз вищенаведених нормативно-правових актів, котрі закріплюють правову регламентацію контрольованої поставки, варто погодитися з науковими поглядами М. Корнієнка, який виділяє певні ознаки, що забезпечують продуктивне та тактично-стратегічне її проведення, а саме: потребу у міжнародному співробітництві з компетентними правоохоронними органами; через територіальну юрисдикцію яких проходить контрабанда та транзит наркотичних засобів, їх аналогів та прекурсорів, спроможність встановлення суб'єктів, тобто організаторів, збувальників та третіх осіб, своєчасну розробку та забезпечення плану реалізації з іноземними партнерами, через країни яких буде проходити контрольна поставка, застосування відомостей про суб'єктів

та спеціальних технічних засобів для здійснення регулювання і спостереження за переміщенням наркотиків, зокрема, в разі потреби вилучення товару на всьому транзитному шляху [6, с. 281].

У підсумку зазначимо, що контрольна поставка наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів – це комплекс оперативно-розшукових заходів, кримінальних процесуальних та адміністративно-процесуальних дій. На підтримку зазначеного умовиводу варто навести слушні судження В. Ягодинського, який зазначає, що «метод контрольованої поставки варто назвати «тактичною операцією», що включає сукупність різних методів митного контролю й оперативно-розшукової діяльності, міжнародні переговори, різні засоби дезорієнтації осіб, що приймають участь у міжнародному обігу контрольованих наркотичних засобів і психотропних речовин та інших предметів» [15, с. 74].

О. Федотов, ґрунтуючись на нормах міжнародних угод, вважає контрольовану поставку «методом, при якому допускається під контролем і оперативним наглядом правоохоронних органів ввезення, вивезення чи транзит наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів із метою визнання кримінальними злочинами дій осіб, які беруть участь у вчиненні правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [14, с. 343].

Висновки. Проведений аналіз наукових думок у сфері правового та теоретичного визначення поняття контрольованої поставки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів засвідчив наявність різних теоретичних підходів до такої дефініції, причому кожен із них заслуговує на увагу та є науково обґрунтованим. Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо власне визначення досліджуваного поняття: контрольована поставка наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – це нормативно передбачений, як міжнародним, так і національним законодавством, комплекс оперативно-розшукових, кримінальних процесуальних, організаційно-технічних, превентивних заходів, суть яких полягає в забезпеченні негласного контрольованого переміщення (перевезення, пересилання) як у межах держави, так і через її кордон, на підставі відповідних укладених угод або взаємних письмових гарантій виявленої правоохоронними органами незаконної партії наркотичних засобів або психотропних речовин, прекурсорів із метою встановлення максимальної кількості учасників протиправних дій, пов'язаних із незаконним виробництвом і розповсюдженням зазначених засобів, шляхів транзиту наркотичної сировини та суб'єктів, що є організаторами та посередниками контрабанди, з метою встановлення обставин кримінального правопорушення та протидії розвитку організованої злочинної діяльності у сфері наркообігу.

Контрольована поставка за своєю організаційно-тактичною процедурою реалізації має складні етапи підготовки та проведення. Зважаючи на це, переконані, що потребує розробки механізм процесуальних гарантій підготовки та проведення контрольованої поставки наркотичних засобів або психотропних речовин, прекурсорів у межах міжнародного співробітництва.

Список використаних джерел

1. Аленін Ю. П. та ін. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс. 2020. 924 с.
2. Global Initiative against Transnational Organized Crime (GI TOC). URL : <https://globalinitiative.net>.
3. Василевич В. В., Левченко Ю. О. Запобігання контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 4. С. 335–339.
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. Ратифікована із застереженнями і заявами Законом України від 04.02.2004. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.
6. Корнієнко М. В. Організаційно-тактичні засади проведення контрольованої поставки наркотичних засобів і психотропних речовин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2021. Вип. 67. С. 278–283.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

8. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n413>.
9. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.
10. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2022 р. № 850-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-%D1%80#Text>.
11. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15 лютого 1995 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
12. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#n89>.
13. Стратегія боротьби з організованою злочинністю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-р#Text>.
14. Федотов О. П. Організаційно-правові основи боротьби митних органів України з контрабандою наркотиків. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 340–348.
15. Ягодінський В. Про правоохоронну діяльність митних органів. *Митний брокер*. 2003. № 7(74). С. 74.

Надійшла до редакції: 31.01.2024

Прийнято до опублікування 12.02.2024

References

1. Alenin, Yu. P. ta in. (2020) *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine] / za red. S. V. Kivalova ta S. I. Kravchenko. Odesa : Feniks. 924 p. [in Ukr.].
2. Global Initiative against Transnational Organized Crime (GI TOC). URL : <https://globalinitiative.net>.
3. Vasylevych, V. V., Levchenko, Yu. O. (2023) *Zapobihannia kontrabandi narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, yikh analogiv ta prekursoriv* [Prevention of smuggling of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. Vyp. 4, pp. 335–339. [in Ukr.].
4. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro borotbu proty nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rehovyn vid 20 hrudnia 1988 r. [United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances of December 20, 1988]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text. [in Ukr.].
5. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti vid 15 lystopada 2000 r. Ratyfikovana iz zasterezhenniamy i zaiavamy Zakonom Ukrainy vid 04.02.2004. [United Nations Convention against Transnational Organized Crime of November 15, 2000]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text. [in Ukr.].
6. Korniienko, M. V. (2021) *Orhanizatsiino-taktychni zasady provedennia kontrolnoi postavky narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rehovyn* [Organizational and tactical principles of control delivery of narcotic drugs and psychotropic substances]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriiia : Pravo*. Vyp. 67, pp. 278–283. [in Ukr.].
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
8. Mytnyi kodeks Ukrainy [The Customs Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13 bereznia 2012 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n413>. [in Ukr.].
9. Pro zatverdzhennia Instruktzii pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzheni [On the approval of the Instructions on the organization of secret investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings] : nakaz Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Administratsii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva yustytysii Ukrainy vid 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>. [in Ukr.].
10. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu [On the approval of the plan of measures for the implementation of the Strategy for Combating Organized Crime] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 veresnia 2022 r. № 850-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/850-2022-%D1%80#Text>. [in Ukr.].
11. Pro zakhody protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn i prekursoriv ta zlovzhivanni nymy [On measures to counter the illegal circulation of narcotic drugs,

psychotropic substances and precursors and their abuse] : Zakon Ukrainy vid 15 liutoho 1995 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukr.].

12. Pro operatyvno-rozshukovu diialnist [About operational and investigative activities] : Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#n89>. [in Ukr.].

13. Stratehiia borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu [Strategy for the fight against organized crime] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 veresnia 2020 r. № 1126-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-r#Text>. [in Ukr.].

14. Fedotov, O. P. (2005) Orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby mytnykh orhaniv Ukrainy z kontrabandoiu narkotyktiv [Organizational and legal foundations of the struggle of customs authorities of Ukraine against drug smuggling]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 24, pp. 340–348. [in Ukr.].

15. Yahodynskyi, V. (2003) Pro pravookhoronnu diialnist mytnykh orhaniv [About law enforcement activities of customs bodies]. *Mytnyi broker*. № 7(74), p. 74. [in Ukr.].

ABSTRACT

Natalia Holdberh, Daria Polishchuk. Innovative understanding of the definition of controlled delivery of narcotic drugs, psychotropic substances, precursors as a type of control over the crime commitment.

The article discusses an innovative approach to understanding the controlled delivery of narcotic drugs as an effective tool for controlling the commission of a crime. The author analyzes modern strategies for combating illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, highlighting new approaches to the definition and implementation of controlled delivery in the criminal law sphere.

The analysis of scientific opinions in the field of defining the essence and concept of «controlled supply of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors» has shown that there are different theoretical approaches to such a definition, and each of them deserves attention and is scientifically sound. Given the above, we propose our own definition of the concept under study: controlled supply of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors is a set of operational and investigative, criminal procedural, organizational, technical and preventive measures provided for by both international and national legislation, the essence of which is to ensure covert controlled movement (transportation, shipment) both within the state and across its border on the basis of relevant agreements or mutual agreements.

Controlled delivery, in terms of its organizational and tactical implementation procedure, has complex stages of preparation and implementation. In view of this, we are convinced that a mechanism of procedural guarantees for the preparation and conduct of controlled deliveries of narcotic drugs or psychotropic substances, precursors within the framework of international cooperation needs to be developed.

Keywords: *controlled delivery, narcotic drugs, psychotropic substance, operational search measure, covert investigative (detective) actions, control over the commission of a crime, smuggling of narcotic drugs.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-342-348

Володимир КОРОТАЄВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України

(Дніпропетровський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр Міністерства
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЦЕНТРУ МВС УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Здійснено аналіз чинного законодавства України щодо регулювання судово-експертної діяльності Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України як суб'єкта протидії злочинності. Зроблено узагальнений історичний екскурс щодо створення Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України та Експертної служби МВС України. На підставі окремих досліджень, присвячених класифікації нормативно-правових актів, що регулюють діяльність Експертної служби МВС України, узагальнено та класифіковано функції експертної служби та визначено предметну сферу нормативно-правового регулювання.

Ключові слова: *судово-експертна діяльність, судово експертиза, протидія злочинності, нормативно-правове регулювання, експертна установа.*

Постановка проблеми. Експертні установи, зважаючи на свою діяльність, посідають не тільки одне з провідних місць під час здійснення правосуддя України, забезпечуючи його «незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки» [1], а й відіграють суттєву роль у протидії злочинності. Науковий прогрес та можливості застосування засобів, методів та технологій із різних галузей знань в інтересах забезпечення безпеки, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень мають не одне століття історії. У цьому сенсі Україна перебувала в авангарді запровадження таких технологій. Так, у Києві за ініціативи Г. Рудого у 1902 р. було створено антропометричний кабінет при розшуковій частині Київської міської поліції, у складі якого вже у 1904 р. було відкрито перше в державі дактилоскопічне бюро [2, с. 263–283]. Сьогодні з огляду на стрімкі соціальні, економічні та політичні зрушення, що суттєво впливають у тому числі й на здійснення протидії злочинності, питання урегульованості діяльності судово-експертних установ не втрачає своєї актуальності. Державні спеціалізовані установи, до яких належить Експертна служба МВС України, в складі якої ключовим суб'єктом є Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, маючи особливі повноваження у сфері судово-експертної діяльності, стають основними суб'єктами протидії злочинності, котрі здатні забезпечувати для правоохоронних органів якісне застосування додаткових знань із різних галузей науки і техніки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. З розвитком дослідницької діяльності щодо забезпечення більш якісних результатів правоохоронної діяльності та правосуддя виникла потреба не тільки у рекомендаціях щодо методики проведення окремих досліджень та техніки застосування спеціальних засобів для протидії злочинності, а й у створенні та впорядкуванні системи суб'єктів і законодавчому закріпленні такої діяльності. Окресленій тематиці присвячено досить багато досліджень як в Україні, так і у світі. Серед вітчизняних науковців, які пов'язували свої дослідження із зазначеною темою, – В. Бахін, В. Журавель, А. Іщенко, В. Кузьмічев, В. Лисиченко, В. Лукашевич, Є. Лук'янчиков, І. Пиріг, М. Салтєвський,

© В. Коротаєв, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0269-0389>

exp-walter@ukr.net

К. Чаплинський, В. Шепітько та ін.

Метою статті є аналіз чинного законодавства щодо регулювання діяльності Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, надання на підставі його пропозицій стосовно узагальнення, здійснення класифікації його основних функцій, а також визначення предметної сфери діяльності.

Виклад основного матеріалу. У наукових роботах, присвячених розвитку та становленню експертної діяльності, що забезпечує протидію злочинності, представлені різні підходи до періодизації. У контексті тематики дослідження заслуговує на увагу точка зору, що враховує становлення судово-експертних установ МВС України. Так, І. Пиріг виокремлює чотири етапи: «перший – дореволюційний – етап створення умов для утворення експертних установ та безпосередня їх організація (1864–1917 рр.); другий – етап розвитку експертних установ між двома світовими війнами (1918–1941 рр.); третій – етап відродження експертних установ та інтенсифікація їх діяльності (1943–1997 рр.); четвертий – сучасний етап розвитку експертних установ на теоретичній основі судової експертології та новітніх досягнень науки, техніки та інформаційних технологій» [3, с. 196–203]. При цьому четвертий період, як «період становлення експертної служби», він пов'язує саме з утворенням Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (ДНДЕКЦ) МВС України [3, с. 202].

Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, як основний елемент Експертної служби МВС України, є однією із визначених Законом України «Про судову експертизу» державних спеціалізованих установ, що здійснює судово-експертну діяльність. Так, відповідно до ч. 1 ст. 7 цього закону судово-експертну діяльність «здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом» [1].

Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України (далі – ДНДЕКЦ МВС України або Центр) як юридичну особу і окремий суб'єкт правовідносин зареєстровано з 12 травня 1998 р. Правовою підставою для його утворення була постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 1998 р. № 617 «Про утворення Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ» [4]. Згідно з цією постановою Центр створено у межах асигнувань та за пропозицією Міністерства внутрішніх справ, котру було підтримано Міністерством фінансів, Міністерством економіки, Міністерством юстиції та Міністерством у справах науки і технологій, на базі Експертно-криміналістичного управління, Центру криміналістичних досліджень і Вибухотехнічної служби, що вже діяли в системі МВС України на той час. Після цього наказом МВС України від 12 травня 1998 р. на базі експертно-криміналістичних управлінь, відділів, відділень апаратів ГУМВС, УМВС, УМВСТ, міських управлінь, підпорядкованих їм криміналістичних і вибухотехнічних підрозділів та експертно-криміналістичних відділів, відділень, груп міськрайлінорганів внутрішніх справ були утворені науково-дослідні експертно-криміналістичні центри (НДЕКЦ) при Головних управліннях МВС України в Криму, м. Києві та Київській області, Управліннях МВС України в областях, м. Севастополі та на транспорті [5].

У 2000 р., відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 988 від 20.06.2000, на базі ДНДЕКЦ МВС України і відповідних експертно-криміналістичних підрозділів при головних управліннях Міністерства внутрішніх справ в Криму, м. Києві, Київській області, управлінь Міністерства внутрішніх справ в областях, м. Севастополі і на транспорті, утворено експертну службу Міністерства внутрішніх справ (далі – Експертна служба). Цією ж постановою (пунктом 2) було затверджено Положення про експертну службу Міністерства внутрішніх справ, котре до сьогодні вже двічі набувало нової редакції [6]. Вперше – у 2012 р., після втрати чинності вказаного пункту 2 постанови Кабінету Міністрів України № 988 від 20.06.2000 згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 533 від 13.06.2012 «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань діяльності Міністерства внутрішніх справ» [7] та прийняття наказу МВС України № 691 від 09.08.2012 «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України» [8]. Вдруге – у 2015 р., у зв'язку зі прийняттям наказу МВС України № 1343 від 03.11.2015 «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства

внутрішніх справ України» (далі – Положення) [9], котрий скасовував попередній. Як зазначено у пункті 2 цього Положення, «Експертна служба МВС у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, міжнародними договорами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України, нормативними документами у сфері стандартизації, наказами МВС та цим Положенням» [9].

Відповідно до вказаного Положення до завдань Експертної служби МВС належать такі: 1) забезпечення органів досудового розслідування, судових органів, інших державних органів, а також юридичних і фізичних осіб незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою; 2) проведення оцінки відповідності (випробування, сертифікації, інспектування) продукції, процесів і послуг; оцінки майна, майнових прав та здійснення професійної оціночної діяльності; огляду та експертного дослідження транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують; відстрілювання вогнепальної зброї та огляду її технічного стану та інших робіт у межах компетенції;

3) ведення криміналістичного обліку, організація належного використання інформаційних фондів;

4) організація та забезпечення відповідно до законодавства науково-дослідної діяльності, упровадження її результатів [9].

Відповідно до п. 4 Положення на виконання вказаних завдань Експертна служба провадить такі види діяльності:

1) здійснює судово-експертну діяльність, проводить судову експертизу в кримінальному та виконавчому провадженнях, адміністративних, цивільних і господарських справах, справах про адміністративні правопорушення;

2) забезпечує в межах повноважень функціонування криміналістичного обліку та перевірку за ним, а також натурних зразків або каталогів продукції, технічної документації та іншої інформації, необхідної для створення й оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи;

3) забезпечує участь судових експертів та фахівців установ Експертної служби МВС як спеціалістів під час проведення огляду місця події, здійснення досудового розслідування та судового розгляду відповідно до законодавства;

4) проводить оцінку майна, майнових прав та здійснює професійну оціночну діяльність, здійснює рецензування звітів про оцінку майна (акта оцінки майна) та надає висновки в межах повноважень, визначених законодавством;

5) забезпечує проведення відстрілювання вогнепальної зброї та огляд її технічного стану;

6) проводить оцінку відповідності (випробувань, сертифікації, інспектування), розглядає та погоджує проекти технічних умов, іншу технічну та конструкторську документацію на продукцію, процеси і послуги, виконує інші роботи в межах своєї компетенції;

7) організовує та забезпечує в установленому порядку навчання (підготовку, стажування, курсові збори) та атестацію працівників установ Експертної служби МВС, які залучаються для проведення судової експертизи та/або беруть участь у розробленні теоретичної та науково-методичної бази судової експертизи;

8) веде базу даних реєстру атестованих судових експертів Експертної служби МВС;

9) організовує матеріально-технічне та інше ресурсне забезпечення установ Експертної служби МВС;

10) впроваджує єдину систему управління установами Експертної служби МВС;

11) узагальнює та забезпечує спільне використання судово-експертної практики;

12) здійснює міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи та криміналістики відповідно до законодавства України;

13) проводить науково-дослідну, науково-методичну та інформаційну діяльність у галузі судової експертизи і криміналістики;

14) розробляє та в установленому порядку вносить пропозиції щодо вдосконалення законодавства, інших нормативно-правових і нормативно-технічних документів;

15) виконує в межах своєї компетенції інші роботи і надає платні послуги

відповідно до законодавства України [9].

До вказаного переліку завдань слід додати нові повноваження щодо адміністрування Електронного реєстру геномної інформації людини, що виникли у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», який введено в дію 6 лютого 2023 р. [10]. На виконання цього закону та «з метою врегулювання механізму функціонування Електронного реєстру геномної інформації людини» МВС України було прийнято наказ № 639 від 04.08.2023 «Про затвердження Положення про Електронний реєстр геномної інформації людини» [11].

Відповідно до п. 4 та 5 цього наказу «держателем Електронного реєстру та володільцем інформації, що обробляється в ньому, є держава в особі Міністерства внутрішніх справ України, що здійснює організаційне, нормативно-правове забезпечення функціонування Електронного реєстру та контроль за дотриманням вимог законодавства щодо його ведення», а «адміністратором Електронного реєстру є Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України», що забезпечує виконання таких функцій, як:

- формування та функціонування Електронного реєстру;
- методичне, методологічне забезпечення функціонування Електронного реєстру;
- перевірка повноти та актуальності відомостей, що містяться в Електронному реєстрі, вжиття заходів щодо усунення недоліків, виявлених у роботі Електронного реєстру;
- реалізація заходів із технічного, технологічного та програмного забезпечення функціонування Електронного реєстру;
- здійснення заходів зі створення, підтримки та технічного адміністрування інформаційно-комунікаційних засобів, програмних та апаратних компонентів, що використовуються для забезпечення функціонування Електронного реєстру;
- збереження інформації, що міститься в Електронному реєстрі;
- визначення електронної інформаційної взаємодії;
- надання, обмеження, припинення доступу до Електронного реєстру користувачам Електронного реєстру;
- упровадження та вдосконалення програмно-апаратних засобів ведення Електронного реєстру відповідно до нормативно-правових актів;
- обробка (збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, поновлення, пошук, використання і поширення (розповсюдження, передавання), знищення) геномної інформації людини в Електронному реєстрі згідно із Законом України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини»;
- аналіз та діагностика збоїв або припинення роботи апаратно-програмних інформаційних ресурсів Електронного реєстру;
- моніторинг та аналіз якості функціонування Електронного реєстру;
- здійснення контролю за дотриманням користувачами Електронного реєстру вимог законодавства щодо доступу до його інформаційних ресурсів у межах їх повноважень;
- виконання інших завдань, покладених на нього держателем Електронного реєстру, що необхідні для реалізації цілей, визначених Положенням про Електронний реєстр геномної інформації людини [11].

Отже, по суті Експертною службою здійснюється три основні функції, котрі умовно можна окреслити як:

- 1) спеціалізована – експертна, оціночна та фахова щодо участі спеціалістів під час проведення огляду місця події, здійснення досудового розслідування та судового розгляду);
- 2) обліково-реєстраційна – збір та обробка даних, що дозволяють вирішувати завдання протидії злочинності;
- 3) науково-методологічна – теоретичне та практичне удосконалення проведення досліджень та організації судово-експертної діяльності.

Значний обсяг повноважень та виконуваних функцій ДНДЕКЦ МВС України як основного елемента Експертної служби МВС створює необхідність належного нормативно-правового регулювання та упорядкування його діяльності. У розрізі узагальнення та диференціації чинного законодавства слушною вбачається

систематизація нормативно-правових актів, що складають основу нормативно-правового регулювання діяльності Експертної служби як більш загальної структурної одиниці в системі експертних установ України, котра зроблена В. Горбонос. Систематизацію вона здійснила у такій послідовності: «1) Конституція України; 2) закони України, включаючи кодифіковані закони; 3) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 4) укази Президента України; 5) постанови Кабінету Міністрів України; 6) інші підзаконні нормативно-правові акти (накази та розпорядження центральних органів виконавчої влади); 7) нормативні акти Експертної служби МВС України; 8) постанови Пленуму Верховного Суду України..., які не є джерелами права, але мають рекомендаційний характер і активно впроваджуються в діяльність Експертної служби МВС України» [12]. За такою послідовністю авторкою надано узагальнену класифікацію із зазначенням вихідних даних нормативно-правових актів та їхньої сфери регулювання. Запропонована класифікація потребує більш детальної уваги, при цьому основну увагу звернемо не на самі нормативно-правові акти, а на правовідносини, що вони регулюють.

Так, національні закони у сфері судово-експертної діяльності вона поділяє на три групи, котрі:

1) закріплюють підстави проведення судової експертизи та експертних досліджень працівниками Експертної служби МВС України, а також їх участь у кримінальному, адміністративному, цивільному, господарському судочинстві та провадженнях у справах про адміністративні правопорушення;

2) регламентують окремі організаційні аспекти діяльності Експертної служби МВС України, зокрема встановлюють гарантії діяльності експертів, у частині забезпечення їхньої особистої безпеки та безпеки членів їхніх сімей, попереджують виникнення та поширення будь-яких корупційних проявів;

3) регулюють процедуру проведення судової експертизи та експертних досліджень.

У свою чергу, акти та постанови Уряду – на групи, котрі: «1) стосуються її функціонування, зокрема: рішення про утворення цієї служби; визначають перелік платних послуг, що надаються даною службою; 2) регулюють загальний порядок і процедуру проведення судових експертиз і окремі види останньої: дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; облік і розслідування обставин нещасних випадків, професійних захворювань, аварій на виробництві; 3) регламентують професійну діяльність працівників у частині оплати їхньої праці; 4) встановлюють засади міжнародного співробітництва».

Підзаконні нормативно-правові акти МВС України вона класифікувала за сферою вирішуваних питань про: «1) різні аспекти діяльності цієї служби, серед яких: організаційно-функціональний; діяльність Експертно-кваліфікаційної комісії МВС України; функціонування спеціальних криміналістичних обліків; контрольна діяльність; 2) проведення досліджень, зокрема дактилоскопічних, а також таких об'єктів, як: зброя та боєприпаси до неї; наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори; транспортні засоби; 3) залучення експертів; 4) фінансове забезпечення судово-експертної діяльності та проведення експертних досліджень, як-от оплата роботи експертів або формування коду платежу для оплати цих досліджень».

Що стосується нормативних актів Експертної служби, в її роботі зазначається, що вони регулюють внутрішньо-організаційні питання, пов'язані з: «1) внутрішнім трудовим розпорядком; 2) контролем за якістю досліджень і проведенням перевірок територіальних підрозділів Експертної служби МВС України» [12].

Висновки. Узагальнюючи систематизацію нормативно-правових актів, що регулюють діяльність ДНДЕКЦ МВС України у поєднанні із вищевказаними трьома основними функціями Експертної служби (спеціалізована, обліково-реєстраційна та науково-методологічна), і не використовуючи їх класифікацію за юридичною силою, що притаманна всій системі законодавства, можна виокремити дві основні групи нормативно-правових актів за їхньою сферою (предметом) регулювання:

1) організаційно-розпорядчі – ті, що регулюють питання управління, координації, взаємодії, діловодства, оплати праці тощо, котрі стосуються діяльності Експертної служби та взаємовідносин із іншими суб'єктами правовідносин;

2) експертно-процедурні – ті, що стосуються виключно судово-експертної та оціночної діяльності, їхньої юридичної значущості, тобто підстав і порядку проведення

експертиз, інших досліджень, повноважень експерта, особливостей використання досліджень у вирішенні правових спорів чи питання про притягнення до відповідальності тощо.

Список використаних джерел

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
2. Чисников В. Н. Г. М. Рудой – родоначальник полицейской экспертно-криминалистической службы в Украине. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (2). С.263–283.
3. Пиріг І. В. Історія становлення та розвитку експертної діяльності в органах внутрішніх справ. *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 196–203. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_6_41.
4. Про утворення Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ : постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.1998 року № 617. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617-98-%D0%BF#Text>.
5. Історія розвитку Експертної служби МВС. *Експертна служба МВС*. URL : <https://dndekc.mvs.gov.ua/історія-розвитку-експертної-служби/>.
6. Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ : постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 № 988. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-%D0%BF#Text>.
7. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань діяльності Міністерства внутрішніх справ : постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2012 № 533. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-2012-p#top>.
8. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 09.08.2012 № 691. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1541-12#Text>.
9. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 03.11.2015 № 1343. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text>.
10. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#n207>.
11. Про затвердження Положення про Електронний реєстр геномної інформації людини : наказ МВС України від 04.08.2023 № 639. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1657-23#Text>.
12. Горбонос В. Класифікація нормативно-правових актів, які регулюють діяльність Експертної служби МВС України. *Juris Europensis Scientia*. 2020. Вип. 3. С. 73–78. URL : http://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2020/17.pdf.

Надійшла до редакції 01.03.2024

Прийнято до опублікування 11.03.2024

References

1. Pro sudovu ekspertyzu [About forensic examination] : Zakon Ukrainy vid 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [in Ukr.].
2. Chysnykov, V. N. (2018) H. M. Rudoi – rodonachalnyk polytseiskoi ekspertno-krymynalystycheskoi sluzhby v Ukrainy [G. M. Rudoy – the founder of the police forensic service in Ukraine]. *Krymynalystyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 63 (2), pp. 263–283.
3. Pyrih, I. V. (2011) Istoriia stanovlennia ta rozvytku ekspertnoi diialnosti v orhanakh vnutrishnikh sprav [History of formation and development of expert activity in internal affairs bodies]. *Pravo i suspilstvo*. № 6, pp. 196–203. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_6_41. [in Ukr.].
4. Pro utvorennia Derzhavnoho naukovo-doslidnoho ekspertno-krymynalystychnoho tsentru Ministerstva vnutrishnikh sprav [About the establishment of the State Scientific Research Expert Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.05.1998 roku № 617. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/617-98-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
5. Istoriia rozvytku Ekspertnoi sluzhby MVS [The history of the development of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs]. *Ekspertna sluzhba MVS*. URL : <https://dndekc.mvs.gov.ua/історія-розвитку-експертної-служби/>. [in Ukr.].
6. Pro utvorennia ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav [About the formation of the expert service of the Ministry of Internal Affairs] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.06.2000 № 988. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
7. Pro vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy z pytan diialnosti Ministerstva vnutrishnikh sprav [On the recognition as invalid of some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the activities of the Ministry of Internal Affairs] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.06.2012 № 533. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-2012-p#top>. [in Ukr.].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ekspertnu sluzhbu Ministerstva vnutrishnikh sprav

Ukrainy [On the approval of the Regulations on the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 09.08.2012 № 691. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1541-12#Text>. [in Ukr.].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ekspertnu sluzhbu Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [On the approval of the Regulations on the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 03.11.2015 № 1343. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text>. [in Ukr.].

10. Pro derzhavnu reiestratsiiu henomnoi informatsii liudyny [About the state registration of human genomic information] : Zakon Ukrainy vid 09.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#n207>. [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Elektronnyi reiestr henomnoi informatsii liudyny [On the approval of the Regulations on the Electronic Register of Human Genomic Information] : nakaz MVS Ukrainy vid 04.08.2023 № 639. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1657-23#Text>. [in Ukr.].

12. Horbonos, V. (2020) Klyasifikatsiia normatyvno-pravovykh aktiv, yaki rehuliuut diialnist Ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy [Classification of legal acts that regulate the activity of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Juris Europensis Scientia*. Vyp. 3, pp. 73–78. URL : http://jes.nuoua.od.ua/archive/3_2020/17.pdf. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Korotayev. Some issues of legal regulation of the activities of the State Scientific-Research Expert-Criminalistic Centre of the MIA of Ukraine as an anti-crime actor. The article analyzes the current legislation of Ukraine regarding the regulation of forensic expert activity of the State Research Expert Criminalistic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a subject of combating crime. The work provides a generalized historical overview of the creation of the State Research Expert Criminalistic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. On the basis of studies devoted to the classification of legal acts regulating the activities of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the functions of the Expert Service have been summarized and classified, and the subject area of regulatory regulation has been determined. It was determined that the Expert Service performs three main functions, which can be conventionally called as: 1) specialized – expert, evaluation and professional regarding the participation of specialists during the inspection of the scene of the incident, the implementation of pre-trial investigation and court proceedings); 2) accounting and registration – collection and processing of data that allow solving the task of combating crime; 3) scientific and methodological – theoretical and practical improvement of conducting research and organization of forensic expert activity. Legal acts regulating the activities of the State Research Expert Criminalistic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine can be divided into two main groups according to the subject area of regulation: 1) organizational and administrative – those that regulate issues of management, coordination, interaction, record keeping, remuneration and other issues related to the activities of the Expert Service and relations with other subjects of legal relations; 2) expert-procedural – those that relate exclusively to forensic and evaluation activities, their legal significance, that is, the grounds and procedure for conducting examinations, powers of an expert, features of using research in resolving legal disputes or prosecution, etc.

Keywords: *forensic expert activity, forensic examination, combating crime, normative and legal regulation, expert institution.*

УДК 343.10

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-349-355

**Анатолій
ЧЕРНЕНКО**[©]

кандидат
юридичних наук,
доцент

**Анатолій
ШИЯН**[©]

викладач

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

СТАДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПІДГРУНТЯ ДЛЯ ПОДІЛУ ТА ОЗНАКИ

Наголошено, що підґрунтям для поділу кримінального провадження на стадії є необхідність досягнення об'єктивності провадження через залучення до нього на певних його етапах різних суб'єктів та необхідність поетапного контролю на цих відрізках (частинах) провадження з метою усунення порушень законодавства та/або зловживань чи нехтування законних прав або інтересів осіб, залучених до провадження. Доведено, що проведення кримінального провадження поетапно різними суб'єктами є запорукою більш об'єктивного встановлення обставин правопорушення порівняно зі провадженням, що здійснюється одним суб'єктом.

Ключові слова: кримінальне провадження, стадії кримінального провадження, ознаки стадії кримінального провадження, підґрунтя поділу кримінального провадження на стадії.

Постановка проблеми. Зміни до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) [1], що відбулися за останні 20 років (починаючи з 21 червня 2001 р.), торкнулися багатьох його інститутів. До речі, у цей період зазнала зміни і назва самого КПК (попередня його назва – Кримінально-процесуальний кодекс України). Звісно, не беремося оцінювати всі зміни чи доповнення до КПК, але хотілося б звернути увагу на ті, що стосувалися змісту та системи стадій кримінального провадження. Зокрема, до 21 червня 2001 р. за загальним правилом чітко визначені законом державні органи та їх посадові особи здійснювали свою діяльність лише на певних стадіях кримінального провадження; винятком із цього правила є лише прокурор, котрий діяв і діє на всіх стадіях кримінального провадження, тому на цій підставі його й називають «господарем кримінального процесу». Решта державних органів та їх посадових осіб мали повноваження на діяльність виключно на окремих стадіях кримінального провадження. Наприклад, суд у кримінальному провадженні здійснював свою діяльність на судових стадіях (починаючи зі стадії підготовчого провадження (глава 27 КПК) тощо), а на стадії досудового розслідування діяли органи досудового розслідування (слідчий, дільничий, прокурор) [1]. Проте після названих вище змін суд, з огляду на здійснення судового контролю, почав діяти й на стадії досудового розслідування, що не властиво для суду. Цю діяльність суду назвали «судовий контроль», хоча по своїй суті і у цьому випадку, на нашу думку, суд все ж здійснює правосуддя (вирішує спір між органами розслідування та іншими учасниками провадження про можливість втручання в їхні права (здійснення приводу, застосування запобіжних заходів, проведення огляду чи обшуку у житлі чи іншому володінні особи тощо), а така назва – «судовий контроль»

© А. Черненко, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0923-2663>

ap_1956@ukr.net

© А. Шиян, 2024

k_kpd@dduvs.in.ua

– була необхідна для розмежування традиційного правосуддя від того, що здійснюється судом на стадії досудового розслідування.

Сьогодні КПК передбачає допит під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК) [1]. Можна сказати, тут взагалі законодавець поєднав дві стадії кримінального провадження – стадію досудового розслідування та стадію судового розгляду, бо на стадії досудового розслідування суд отримав право проводити судові пізнавальні дії, а якщо точніше, частину судового розгляду.

У КПК з'явилися провадження, що претендують на статус стадії кримінального провадження. До них відносимо, особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень (глава 24-1 КПК), особливі порядки кримінального провадження (розділ VI КПК) тощо[1].

Водночас законодавцем була ліквідована стадія порушення кримінальної справи, що тривалий час визнавалась як закономірна.

Крім того, вчені висловлюють думку, що певні стадії кримінального процесу є факультативними, тобто не завжди мають місце. Мова йде про стадію з перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції чи стадію з перегляду судових рішень у суді касаційної інстанції. Вчені стверджують, що ці стадії відбуваються лише у разі подання певними учасниками кримінального процесу апеляційної чи касаційної скарги, що не зовсім узгоджується зі сталим розумінням поняття стадії кримінального провадження як відносно самостійної частини, етапу кримінального провадження або, як мінімум, ставить питання про наявність певного підґрунтя для поділу кримінального провадження на стадії.

Ці та інші обставини спонукають до переосмислення підстав чи підґрунтя для поділу кримінального провадження на стадії, а також суті поняття «стадія кримінального провадження». Постає питання, чи не змінив законодавець розуміння останнього та підґрунтя для поділу кримінальної процесуальної діяльності на стадії шляхом внесення відповідних доповнень до КПК?

Слід зазначити, що це питання для теорії кримінального процесу та для кримінальної процесуальної діяльності у практичному сенсі має суттєве значення, що й обумовлює його актуальність.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання системи кримінального процесу, теоретичних уявлень про стадії кримінального провадження, їхні ознаки тощо не є новими. Вони були предметом наукових досліджень таких вчених, як: Ю. Аленін, О. Бабаєва, О. Герасимчук, І. Гловюк, В. Гончаренко, М. Гошовський, Ю. Грошевий, В. Дрозд, О. Капліна, Л. Карабут, О. Кучинська, М. Леоненко, Л. Лобойко, О. Михайленко, Г. Нікішов, А. Столітній, В. Трофименко, Л. Удалова, Н. Федорчук, Л. Шаповалова, О. Шило та ін.

Наукові пошуки кожного з авторів торкалися певного питання щодо конкретної стадії чи системи стадій або їхнього змісту тощо. Багато уваги вчені приділили стадії порушення кримінальної справи, її співвідношенню зі стадією досудового розслідування та судового розгляду, засобам діяльності на цій стадії, її призначенню тощо. Законодавець, прислухавшись до висновків вчених, виключив стадію порушення кримінальної справи із системи стадій кримінального процесу, але практика одразу вказала на окремі проблеми, що виникли після її ліквідації. Вчені заговорили про існування певної діяльності, що передуює першій стадії кримінального провадження – досудовому розслідуванню. Тепер мова йде про відновлення стадії порушення кримінальної справи, але дещо з іншою назвою та змістом.

Дослідження вчених торкнулися і змісту стадій кримінального процесу, а саме того, що діяльність певних суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності вийшла за межі їхніх функцій та стала реалізуватися на декількох стадіях кримінального провадження тощо. Ці та інші теоретичні питання обумовлюють необхідність з'ясувати підґрунтя для поділу кримінального провадження на стадії, тому хотілося б у межах представленого дослідження звернути увагу наукової громадськості на окреслену теоретичну проблему. Саме тому **метою** статті є висвітлення питань, пов'язаних із підґрунтям для поділу кримінального провадження на стадії.

Виклад основного матеріалу. Вбачаємо за необхідне поділити представлене дослідження на дві складові:

- з'ясування підґрунтя для поділу кримінального провадження на стадії;
- з'ясування поняття «стадія кримінального провадження» та ознак стадії.

З'ясування підґрунтя для поділу кримінального провадження на стадії та з'ясування поняття «стадія кримінального провадження» по своїй суті мають одну мету: встановити причини, що спонукали до поділу кримінального провадження на стадії. На наш погляд, це можна зробити двома способами: за допомогою встановлення підґрунтя такого поділу або шляхом встановлення всіх складових поняття «стадія кримінального провадження» чи ознак стадії.

Почнемо зі з'ясування підґрунтя для поділу кримінального провадження на стадії. На нашу думку, дослідження у цій частині слід розпочати з вивчення підручників, тобто з видань, у котрих «системно викладено інформацію з певної галузі знань і яку використовують в системі освіти на різних рівнях, а також для самостійного навчання» [2]. Саме підручник містить уже перевірені, не оспорювані теоретичні уявлення про певні явища, тому й обираємо це надійне джерело знань для дослідження. Звісно, з відомих причин немає можливості дослідити стародавні літературні джерела, але, на наше переконання, це компенсується наявністю сучасних носіїв інформації про них.

Слід зазначити, що сучасні підручники з кримінального процесу доволі узгоджено подають дані про стадії кримінального процесу, що спрощує вивчення суті поняття стадії кримінального провадження. Водночас турбує не стільки суть цього поняття, скільки питання стосовно підґрунтя для виникнення стадій, а точніше, підґрунтя для поділу кримінального провадження на стадії, проте воно не висвітлюється у підручниках так, як нам того хотілося б. Маємо на увазі, що підручники не містять чітких даних про причини чи підґрунтя для поділу кримінального провадження на стадії, проте така інформація наявна. Зокрема, у всіх без виключення підручниках із кримінального процесу є дані про типи кримінального процесу і їхні характеристики. Саме у цих розділах підручників наводиться характеристика інквізиційного типу кримінального процесу, що отримав свою назву від латинського слова «inquisitio» (лат. inquisitio, від inquirō – розслідувати, розшукувати) — у християнстві особливий церковний інститут для боротьби з ересями [3]. У підручниках з кримінального процесу цей тип кримінального процесу чи кримінального провадження ще називають розшуковим, слідчим чи слідчо-розшуковим. На наш погляд, така назва, а точніше, її інтерпретація, є не зовсім правильною, бо являє собою по суті переклад початкової назви на українську мову. Вважаємо такі варіанти назви типу кримінального процесу неправильними, оскільки це є тим самим, що і переклад назви вулиці чи міста іншою мовою. Звідси, тип кримінального процесу, про який йде мова, слід називати інквізиційним. Найбільш повну характеристику інквізиційного типу кримінального провадження, на наш погляд, навів Л. Лобойко. Він зазначає: «Інквізиційний (розшуковий, слідчий, слідчо-розшуковий) кримінальний процес характеризується такими основними ознаками:

- застосування переважно, а іноді й виключно, імперативного методу правового регулювання кримінальних процесуальних відносин;
- функції обвинувачення, захисту і правосуддя зосереджені в одному державному органі;
- суд має право досліджувати кримінальне правопорушення повно і всебічно, не зважаючи на межі, визначені обвинувачем щодо осіб і вчинених ними діянь («принцип неподільності обвинувачення», що впливає із завдання суду з'ясувати істину);
- суду належить право змінювати обвинувачення у значних межах;
- джерелом руху процесу є воля держави (веління закону);
- поняття обвинувачення замінюють приводи до початку кримінального провадження;
- замість оскарження судових рішень існує ревізійний порядок їх перегляду;
- всі учасники процесу зобов'язуються прагнути встановити матеріальну істину;
- обвинувачений є не суб'єктом, а об'єктом дослідження;
- самостійних сторін немає, у зв'язку з чим немає потреби у змагальності процесу (процес перестає бути судовим спором і перетворюється на безособове дослідження);
- обвинувачений має деякі права, але реалізація їх повністю залежить від державних органів, які ведуть процес;
- доказування перебуває в зародковому стані, або діє система формальних доказів;

- визнання обвинуваченим своєї вини – «цариця доказів»;
- до обвинуваченого застосовуються тортури, підслідне затримання;
- таємність провадження;
- письмова форма» [4, с. 9–10].

Ця характеристика інквізиційного типу кримінального провадження Л. Лобойка є суто юридичною і не передає всієї суті провадження з побутової точки зору, на чому акцентують інші автори. Так, М. Михеєнко, В. Нор та В. Шибіко зазначають: «Можна було б навести безліч прикладів нелюдської жорстокості середньовічної юстиції. У Саксонії, наприклад, суддя Карпцов підписав більше як 20 000 смертних вироків. Інший суддя відправив на вогнище більш як 700 чоловік. Величезної шкоди завдали процеси про відьом». «У християнській Європі не було суду, який протягом цілих п'ятнадцяти століть не бруднив би себе дуже часто такими юридичними вбивствами... серед християн було більше ста тисяч жертв цієї ідіотської й варварської юриспруденції...», – цитують автори Вольтера [5, с. 8].

Звісно, такий стан кримінального провадження не міг задовольнити не лише простий люд, який найбільше страждав від такого судочинства, але й еліту суспільства та й самих суддів і юристів, які шукали шляхи щодо запровадження більш людяного кримінального провадження. Процес удосконалення останнього не був швидким з огляду на різні причини, як-от: економічні, культурні, традиції тощо. Але робота велася, і вона привела до певних змін. Вона була доволі тривалою, і суспільство поступово, але відходило від інквізиції. До цієї роботи були залучені фахівці у різних галузях, але, на наш погляд, найбільш результативними стали зусилля людей, причетних до кримінального провадження, котрі знали його проблеми зі щоденної роботи. Зокрема, Г. Гросс – австрійський юрист і вчений-криміналіст, один із основоположників науки криміналістики, який працював судовим слідчим у багатьох містах, і навіть у Чернівцях [6]. Він разом із іншими юристами розробив гуманні та дієві засоби й методи збирання, перевірки, оцінки та використання доказів у кримінальному провадженні, котрі були ним опубліковані у відомій його роботі «Посібник для судових слідчих як система криміналістики». Треба відмітити, що певні засоби збирання доказів розроблялися та існували й до зазначеної роботи, але Г. Гроссом вони були систематизовані й об'єднані в одну галузь – криміналістику. Можна говорити, що поява криміналістики обумовлена необхідністю вироблення дієвих засобів доказування та дотримання при цьому прав людини у кримінальному провадженні. В інквізиційному типі кримінального провадження криміналістика з її вченням про сліди злочину нікого не цікавила, бо кримінальний процес був примітивним і зводився до катування для отримання зізнання. Те ж саме можна сказати й про появу судової медицини й інших галузей спеціальних знань, що мали за мету змінити жорсткі засоби та методи кримінального провадження.

Звісно, запровадження нових, більш гуманних, засобів кримінальної процесуальної діяльності не могло бути використано у межах інквізиційного кримінального провадження, що теж потребувало змін, і, на щастя, такі зміни відбулися. На жаль, історія повною мірою не відображає всю хронологію та імена вчених чи діячів, які розробили стадійну побудову кримінального провадження, проте окремі дані все ж мають місце. Так, Ю. Бражнік у своїй роботі «Генезис, поняття, завдання та структура стадій у кримінальному процесі» зазначає: «Виклад основних положень дослідження включає розробку генезису стадій кримінального процесу, починає свій рух з прийняття 1808 р. кримінально-процесуального кодексу Франції. Даний законодавчий акт визначив дві стадії кримінального процесу. Перша – дослідчий кримінальний процес, друга – судовий розгляд кримінальної справи та постановою вироку.

Інквізиційний процес мав одну стадію – судовий розгляд. Ця стадія була побудована таким чином, що докази були отримані та оцінені під час судового засідання» [7, с. 56].

Аналізуючи наведену цитату, слід наголосити, що вчений хоч і наводить важливі дані, але при цьому не посилається на джерела такої інформації, що було б бажаним методом наукового дослідження, проте наведені вченим дані не викликають сумнівів. На підставі вищезазначеного з упевненістю можемо говорити, що всі ці зміни (запровадження стадійності кримінального провадження) обумовлені необхідністю вироблення дієвих засобів доказування та дотримання при цьому прав людини у кримінальному провадженні. Саме це й можемо назвати підґрунтям для поділу кримінального провадження на стадії.

Також слід звернути увагу на твердження Ю. Бражніка про те, що інквізиційний кримінальний процес мав одну стадію. На наш погляд, воно є не зовсім переконливим, бо провадження не може поділитися на одну стадію. У такому випадку слід говорити про відсутність стадій взагалі. Проте, уважно вивчаючи інквізиційний кримінальний процес, дехто скаже, що і в інквізиційному кримінальному провадженні були стадії, коли судовому провадженню передували тортури, катування тощо. Вважаємо, це не є поділом інквізиційного процесу на стадії, адже тортури і судовий розгляд можна розглядати лише як етапи монопровадження, бо по суті провадження не виходило з відання суду. Суддя давав вказівку на проведення такого етапу (тортур) для отримання зізнання, котре у той час було єдиною підставою визнати особу винуватою у вчиненні злочину. Зрозуміло, це питання потребує ретельного опрацювання, що є неможливим без з'ясування ознак стадій кримінального провадження та їхньої суті.

Але перш ніж перейти до розгляду ознак стадії та суті поняття «стадія кримінального провадження», хочемо звернути увагу на погляди вчених на сучасний кримінальний процес у контексті його поділу на стадії. Говорячи про доцільність стадійної побудови кримінального процесу, слід звернути увагу на думку науковців, що кримінальне провадження зі встановлення обставин кримінального правопорушення не слід розтягувати на декілька стадій. Так, Л. Лобойко висловлює думку про те, що кримінальний процес України до набрання чинності КПК 2012 р. був побудований так, що встановлення обставин злочину відбувалося, по суті, у трьох його структурних елементах – стадіях порушення кримінальної справи, досудового розслідування та судового розгляду справи. У попередній конструкції процесу, звертає увагу вчений, допускалося повторення пізнавальних операцій у різних процесуальних формах, притаманних тому чи іншому структурному елементу, що, на його думку, не є економічним [9, с.105]. Автор зауважує, що ідеальним варіантом для економії сил і засобів кримінального процесу було б запровадження в ньому однієї стадії – судового розгляду, в якій повністю відтворювалися б усі стадії логічної послідовності правозастосування. Але такий варіант структурної організації кримінального процесу не може бути втілений у практику, тому, на думку вченого, встановлення обставин кримінального правопорушення може бути обмежено двома стадіями – досудового розслідування і судового розгляду [9, с. 105–106].

На наш погляд, встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення має бути швидким та економічним, але не за рахунок перетворення кримінального провадження в інквізицію, адже побудова кримінального провадження без його поділу на стадії по своїй суті буде перетворювати таке провадження в інквізицію. Причому, на нашу думку, саме побудова кримінального провадження без поділу на стадії однозначно призведе до інквізиційних ознак, навіть тоді, коли суддя буде виключно доброю людиною, бо він у таких умовах (мета виправдовує засоби) буде діяти відповідно, а відчувши всездозволеність, перейде до когорти недобрих людей. При цьому обстоюємо економічність провадження шляхом диференціації кримінальної процесуальної форми, але у провадженнях не про всі кримінальні правопорушення. Тут хотілося б нагадати про спрощене кримінальне провадження, що існувало у національному кримінальному процесі. На нашу думку, його можна було б відновити у нескладних кримінальних провадженнях. До таких слід віднести так звані очевидні злочини (затримання грабіжника на місці вчинення пограбування з поличним, провадження про вилучення наркотичних засобів чи зброї, що незаконно зберігалися, тощо).

Далі перейдемо до з'ясування ознак стадій кримінального провадження та їхньої суті. Для цього знову звернемося до підручників з кримінального процесу. Забігаючи наперед, можемо сказати, що це питання у підручниках з кримінального процесу висвітлено майже однозначно, суттєвих розбіжностей немає. Так, Л. Лобойко у своєму підручнику наводить визначення поняття стадії кримінального процесу та ознаки стадії: «Стадії кримінального процесу – це його відносно самостійні частини, кожна із яких має власні завдання, специфічне коло учасників і процесуальних засобів діяльності, проходить притаманні тільки для неї етапи і завершується прийняттям певного рішення, яким вона, як правило, трансформується у наступну стадію.

Ознаками стадії є її завдання, коло учасників, процесуальні засоби, етапи, кінцеві рішення. Діяльність у кожній стадії здійснюється на підставі загальних положень, притаманних тільки для неї» [4, с. 15–16].

Автори іншого підручника з цього питання зазначають: «Самостійність кожного

виду провадження або стадії виявляється у властивих лише їм специфічних ознаках: безпосередніх завданнях; колі суб'єктів; процесуальному порядку діяльності; характері кримінальних процесуальних відносин; строках провадження; підсумкових рішеннях та процесуальних актах» [8, с. 23].

Як видно з наведених цитат, автори висловились майже однозначно з незначною відмінністю, і їхні твердження, на наш погляд, відповідають уявленням про стадії кримінального провадження. Але хотілося б, щоб визначення поняття «стадія кримінального провадження» містило підґрунтя для поділу кримінального провадження на стадії – з метою запровадження дієвих засобів доказування та дотримання при цьому прав людини у кримінальному провадженні. Також до названих вченими ознак стадії кримінального провадження, на наш погляд, слід додати запровадження до кримінальної процесуальної форми провадження на кожній стадії засади змагальності сторін у доказуванні обставин кримінального правопорушення.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави дійти таких висновків. Підґрунтям для поділу кримінального провадження на стадії в історичному сенсі стала необхідність забезпечення об'єктивності встановлення обставин у кримінальному провадженні шляхом залучення до такого провадження на певних його етапах різних суб'єктів провадження та необхідність здійснення поетапного контролю на вказаних відрізках (частинах) провадження з метою усунення можливих порушень законодавства та/або можливих зловживань чи нехтування законними правами або інтересами осіб, залучених до провадження.

Доведено, що проведення кримінального провадження поетапно із залученням на кожному етапі іншого суб'єкта, котрий здійснює провадження, є запорукою більш об'єктивного встановлення обставин кримінального правопорушення порівняно з проведенням такого провадження одним суб'єктом.

На наш погляд, є цілком виправданим рішенням задіяння до кримінального провадження на певних етапах різних суб'єктів, які належать до різних відомств чи до різних правоохоронних органів із різними функціями (досудове розслідування, контроль та керівництво за досудовим розслідуванням, вирішення скарг на органи досудового розслідування), що забезпечує певну об'єктивність у встановленні обставин кримінального правопорушення. Вважаємо значним здобутком теорії кримінального процесу та практики кримінального провадження запровадження стадійної побудови кримінального провадження.

До названих ученими ознак стадії кримінального провадження, на наш погляд, слід додати запровадження до кримінальної процесуальної форми провадження на кожній стадії засади змагальності сторін у доказуванні обставин кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n387>.
2. Підручник. *Вікіпедія*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA>.
3. Інквізиція. *Вікіпедія*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%BA%D0%B2%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F>.
4. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підруч. Київ : Істина, 2014. 432 с.
5. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підруч. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 536 с.
6. Ганс Гросс. *Вікіпедія*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%BD%D1%81_%D0%93%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81.
7. Бражнік Ю. Ю. Генезис, поняття, завдання та структура стадій у кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 3. С. 56–60.
8. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманянц А. Р. та ін. Кримінальний процес : підруч. / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
9. Лобойко Л. М. Співвідношення стадій логічної і функціональної послідовності у кримінальному процесі. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 29. С. 99–108.

*Надійшла до редакції 08.02.2024
Прийнято до опублікування 16.02.2024*

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n387>. [in Ukr.].
2. Pidruchnyk [Textbook]. *Vikipediia*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA>. [in Ukr.].
3. Inkvizytsiia [Inquisition]. *Vikipediia*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%BA%D0%B2%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%8F>. [in Ukr.].
4. Loboiko, L. M. (2014) Kryminalnyi protses [Criminal process] : pidruch. Kyiv : Istyna. 432 p. [in Ukr.].
5. Mykheienko, M. M., Nor, V. T., Shybiko, V. P. (1999) Kryminalnyi protses Ukrainy [Criminal process of Ukraine] : pidruch. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Lybid. 536 p. [in Ukr.].
6. Hans Hross [Hans Gross]. *Vikipediia*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%BD%D1%81_%D0%93%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81. [in Ukr.].
7. Brazhnik, Yu. Yu. (2012) Henezys, poniattia, zavdannia ta struktura stadii u kryminalnomu protsesi [Genesis, concepts, tasks and structure of stages in the criminal process]. *Forum prava*. № 3, pp. 56–60. [in Ukr.].
8. Hroshevyi, Yu. M., Tatsii, V. Ya., Tumanians, A. R. ta in. (2013) Kryminalnyi protses [Criminal process] : pidruch. / za red. V. Ya. Tatsiia, Yu. M. Hroshevoho, O. V. Kaplinoi, O. H. Shylo. Kharkiv : Pravo. 824 p. [in Ukr.].
9. Loboiko, L. M. (2015) Spivvidnoshennia stadii lohichnoi i funktsionalnoi poslidovnosti u kryminalnomu protsesi [Correlation of the stages of logical and functional sequence in the criminal process]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. Vyp. 29, pp. 99–108. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatoliy Chernenko, Anatoliy Shiyan. Stages of criminal proceedings: basis for division and features. According to the authors, the basis for the division of criminal proceedings into stages, in the historical sense, was the need to get rid of inquisitorial methods of criminal proceedings by ensuring the objectivity of establishing the circumstances in criminal proceedings by involving different subjects of proceedings in such proceedings at certain stages of the proceedings and the need implementation of step-by-step control over the specified parts of the proceedings in order to eliminate possible violations of the law and/or possible abuses or neglect of the legal rights or interests of the persons involved in the proceedings.

It has been proven that the conduct of criminal proceedings in stages with the involvement of another subject at each stage, which carries out the proceedings, is a guarantee of a more objective establishment of the circumstances of a criminal offense in comparison with the conduct of such proceedings by one subject.

The authors consider the involvement of different subjects belonging to different departments or different law enforcement agencies with different functions to be positive at certain stages of criminal proceedings, which provides a certain objectivity in establishing the circumstances of a criminal offense.

The authors consider the introduction of staged construction of criminal proceedings as a significant achievement of the theory of the criminal process and its practice.

According to the authors, one should add to the signs of the stage of criminal proceedings the sign of «introduction at each stage of the principle of adversarial parties».

Keywords: *criminal proceedings, stages of criminal proceedings, signs of the stage of criminal proceedings, grounds for dividing criminal proceedings into stages.*

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ ПРАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 351.74:005.963(495)

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-356-361

Юлія КОРОТКОВА ©

доктор педагогічних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ В ГРЕЦІЇ

Досліджено питання організації і забезпечення післядипломної поліцейської освіти в сучасній Греції. Охарактеризовано діяльність факультету перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейських, що складається з семи відділень, а саме: відділення перепідготовки керівних кадрів поліції Греції; відділення перепідготовки офіцерів; відділення перепідготовки молодшого складу поліції; відділення перепідготовки констеблів; відділення перепідготовки кінологів, тренерів собак-шукачів (нейтралізаторів) вибухонебезпечних пристроїв; відділення іноземних мов; відділення спеціальної поліцейської освіти. Проаналізовано особливості організації і здійснення перепідготовки правоохоронців на зазначених відділеннях з метою виокремлення та узагальнення педагогічно цінного зарубіжного досвіду задля його творчого застосування у відповідних вітчизняних закладах.

Ключові слова: післядипломна освіта, перепідготовка, поліцейські, факультет перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейських, Греція.

Постановка проблеми. Ефективне реформування поліцейської освіти є неможливим без якісних змін не лише в базовій, а й у післядипломній освіті фахівців правоохоронної галузі, адже загальновідомим є той факт, що знань, умінь, навичок, професійних компетентностей, здобутих і сформованих у стінах закладу освіти, недостатньо для представників будь-якого фаху. Не є винятком і професія поліцейського, вимоги держави й суспільства до якого невинно зростають, з'являються нові методи, форми, техніки розкриття злочинів, протидії злочинності, удосконалюються технічні засоби, запроваджуються нові комп'ютерні технології, розробляються рекомендації щодо налагодження ефективної комунікації з різними категоріями громадян, управління своїм внутрішнім станом тощо. Таким чином, поліцейська освіта має постійно оновлюватися й удосконалюватися відповідно до розвитку науки й техніки, нових політичних і соціокультурних умов.

Одним із напрямів модернізації післядипломної поліцейської освіти в Україні є врахування позитивного досвіду європейських країн, зокрема Греції, де з кінця ХХ століття значна увага почала приділятися саме цій проблемі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На сьогодні у вітчизняній науці наявна достатня кількість робіт, присвячених питанням неперервної освіти поліцейських у різних країнах світу. Так, К. Бугайчук, І. Гончаренко, Х. Деканоїдзе, Ю. Михайлова, І. Святокум, О. Федосова, М. Хелашвілі, В. Швець та інші вчені у своїх колективних працях висвітлюють досвід країн Європи, США, Канади в організації і забезпеченні неперервної поліцейської освіти.

Однак питання підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців-

© Ю. Короткова, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6930-9730>

y.korotkova1201@ukr.net

правоохоронців у такій країні-члені ЄС, як Греція, не було предметом окремого дослідження.

Метою статті, з огляду на зазначене вище, є аналіз особливостей організації та забезпечення післядипломної поліцейської освіти в Греції.

Виклад основного матеріалу. Неперервна поліцейська освіта в Греції надається в Академії поліції, що складається з таких факультетів: факультет підготовки офіцерів поліції; факультет підготовки молодшого складу поліції; факультет перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейських греції; факультет національної безпеки. Окремим структурним підрозділом є Відділення Агентства Європейського Союзу з підготовки співробітників правоохоронних органів – CEPOL [1, с. 24].

Зупинімося детальніше на діяльності факультету перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейських Греції. Його метою визначено неперервну перепідготовку й підвищення кваліфікації працівників поліції з метою ознайомлення останніх із сучасними загальними та спеціальними питаннями й проблемами в галузі правоохоронної діяльності для повноцінного виконання поліцейськими їхніх професійних функцій [4].

Факультет перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейських складається з семи відділень:

- відділення перепідготовки керівних кадрів поліції Греції;
- відділення перепідготовки офіцерів;
- відділення перепідготовки молодшого складу поліції;
- відділення перепідготовки констеблів;
- відділення перепідготовки кінологів, тренерів собак-шукачів (нейтралізаторів) вибухонебезпечних пристроїв;
- відділення іноземних мов;
- відділення спеціальної поліцейської освіти.

Навчання слухачів здійснюється, залежно від тематики освітньої програми, визнаними представниками академічної спільноти (професорами), прокурорами та суддями різних інстанцій, досвідченими та у відповідний спосіб підготовленими офіцерами поліції та інших силових структур і органів, а також офіцерами – фахівцями у сфері засобів масової інформації та комунікації.

Навчальні відділення факультету щороку проводять низку спеціалізованих семінарів для надання спеціальних знань персоналу, який проходить підвищення кваліфікації та перепідготовку. Залежно від характеру освітньої програми до навчального плану включаються теми, спрямовані на удосконалення знань, умінь і навичок слухачів, формування їхнього ставлення до різного роду соціальних питань. Для цього до навчальних дисциплін, окрім правових, процесуальних, адміністративних та правоохоронних аспектів, вносять і питання соціальні, пов'язані з правами людини, людськими відносинами, феноменом міграції, боротьбою з расизмом та ксенофобією, домашнім насильством.

Водночас у контексті інтеграції поліцейських знань, а також обміну передовим досвідом та практиками факультетом проводяться міжбалканські, європейські та міжнародні інформаційно-навчальні семінари з питань безпеки.

Факультет перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейських постійно піклується про впровадження інноваційних форм організації навчання працівників правоохоронної галузі, а також особового складу інших структур і органів, що діють у сфері внутрішньої безпеки.

Освітні програми, залежно від їхньої направленості, суттєво різняться щодо терміну навчання. Вони можуть тривати протягом одного дня, а можуть бути розрахованими на декілька місяців, охоплюючи як теоретичну, так і практичну складові.

Показово, що в численних і різноманітних програмах перепідготовки й підвищення кваліфікації, котрі реалізуються відділеннями факультету, щорічно проходять навчання понад 8000 поліцейських, а також працівники інших органів та установ (муніципальної поліції, охоронці громадських організацій тощо).

Таким чином, уряд Греції приділяє належну увагу підвищенню кваліфікації та перепідготовці працівників поліції шляхом організації і проведення різноманітних освітніх заходів із застосуванням інноваційних форм і методів навчання, спрямованих на ознайомлення слухачів із сучасними загальними та спеціальними питаннями й проблемами в галузі правоохоронної діяльності для повноцінного виконання

поліцейськими їхніх професійних функцій [2].

Охарактеризуємо детальніше діяльність відділень, що перебувають у складі факультету перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейських.

Так, відділення перепідготовки керівних кадрів поліції Греції здійснює протягом шести тижнів навчання офіцерів поліції для призначення останніх на вищу посаду та присвоєння спеціального звання.

Метою підвищення кваліфікації є оновлення та доповнення базової освіти керівних кадрів Національної поліції, обговорення та аналіз проблем, що виникають під час виконання ними службових обов'язків, дослідження, вивчення та інформування про сучасні загальні питання та проблеми, що виникають у системі відносин держава-громадянин.

Серед головних завдань перепідготовки виокремлено формування компетентних лідерів, які продовжуватимуть завзято і натхненно виконувати свої професійні обов'язки на керівних посадах.

Освітній процес забезпечують видатні професори академічної спільноти – члени професорсько-викладацького складу відділення, вузькі спеціалісти-науковці, прокурори та судді, експерти з комунікацій, а також досвідчені офіцери грецької поліції, збройних сил, берегової охорони та пожежної бригади [5].

Навчальним планом перепідготовки передбачено викладання таких тем:

Розділ 1: питання організації, управління та керівництва (лідерства), спеціальні питання поліцейської діяльності;

Розділ 2: питання державної та громадської безпеки, антикризового менеджменту, оперативного планування та міжгалузевого співробітництва, пенітенціарних заходів, безпеки дорожнього руху;

Розділ 3: Правові питання: міжнародне кримінальне право, європейське публічне право, права людини, права іноземних громадян;

Розділ 4: Національні та міжнародні правові проблеми, зокрема нелегальна імміграція, транскордонна та транснаціональна організована злочинність, внутрішній і міжнародний тероризм;

Розділ 5: Комунікація, психологія, зв'язки з громадськістю та проблеми відносин держава-громада.

Окрім відвідування занять, слухачі зобов'язані підготувати індивідуальну роботу, котру мають надати наприкінці четвертого навчального тижня. На п'ятому тижні відбувається презентація підготовлених робіт з метою обміну професійним досвідом. На презентацію запрошуються провідні вчені, викладачі університетів, представники офіцерського складу збройних сил та поліції Греції, а також представники відповідних органів зарубіжних країн. Для презентацій і подальших обговорень пропонуються такі теми:

- сучасні методи управління (менеджменту);
- поліцейські дії в конкретних реальних ситуаціях;
- логістика в роботі поліцейського;
- організація роботи служб;
- сучасне реагування на різні види й форми злочинності;
- спілкування зі ЗМІ (оголошення, інтерв'ю з питань, що стосуються діяльності поліції) [2, с. 27].

Після навчання на факультеті слухачі беруть участь у випускних іспитах.

Відділення перепідготовки офіцерів має на меті підвищення кваліфікації офіцерів поліції усіх рангів із актуальних питань правоохоронної галузі [6].

Надається перепідготовка таким категоріям працівників:

- представникам державтоінспекції;
- слідчим із питань дактилоскопії та правильного використання в роботі слідів злочинів і речових доказів;
- поліцейським із питань статистики, інформаційно-комунікаційних технологій;
- медичному персоналу;
- викладачам Академії поліції Греції.

Головними темами для вивчення і обговорення є:

- боротьба з контрабандою, захист старожитностей, національної валюти, контроль за обміном валюти;

- боротьба з наркоманією та розповсюдженням наркотичних речовин;
- громадська безпека, поліцейська тактика й самозахист;
- державна безпека й захист посадових осіб;
- туризм, охорона навколишнього середовища та громадське здоров'я;
- ринкове право;
- кадрове планування;
- зв'язки з громадськістю;
- поводження з боєприпасами та зброєю.

У відділенні також функціонує навчальна школа, котру відвідують усі керівні кадри поліції в обов'язковому порядку протягом року з моменту їхнього призначення. Навчальним планом передбачено курси з сучасних методів управління, керівництва (лідерства), організації служб та ефективної комунікації [2, с. 29].

Діяльність відділення перепідготовки молодшого складу поліції спрямована на надання додаткової професійної освіти молодим офіцерам поліції, які належать до молодшого складу поліції, шляхом обговорення та аналізу проблем, що виникають під час виконання ними службових обов'язків, інформування про сучасні проблеми та загальні питання управління персоналом.

Слухачі відділення зараховуються на навчання шляхом їхньої участі у вступних іспитах із таких модулів: генерація ідей, матеріальне кримінальне право, процесуальне кримінальне право, поліцейське право, іноземна мова. Після успішного складання іспитів починається навчання, що триває від чотирьох до п'яти місяців.

Програма навчання містить, із-поміж іншого, такі тематичні блоки:

- процесуальні питання (кримінально-процесуальне право);
- кримінально-слідчі та криміналістичні питання;
- питання управління персоналом;
- питання конституційно-адміністративного права, захисту прав людини та відносин держави й громадянина;

– питання безпеки та порядку, дорожнього руху, міграційної політики, врегулювання кризових ситуацій, розслідування злочинів, організованої злочинності, управління інформацією, комунікації та засобів масової інформації тощо;

- питання міжнародного права, європейської співпраці в роботі поліції.

Викладацький склад відділення – це представники академічної спільноти, органів прокуратури та судової влади, агенцій, які займаються розробкою і вивченням міжнародних конвенцій і законів, досвідчені офіцери грецької поліції, інші фахівці різних галузей, яких залучають для забезпечення інформаційних потреб слухачів.

Наприкінці навчання відбуваються випускні іспити [7].

Місія відділення перепідготовки констеблів полягає в подальшій освіті констеблів та цивільного персоналу Департаменту поліції з питань, що становлять інтерес для поліції. Теми для вивчення й обговорення такі ж самі, як і у відділенні перепідготовки молодшого складу поліції [8].

Метою відділення підготовки та перепідготовки кінологів, тренерів собак-шукачів (нейтралізаторів) вибухонебезпечних пристроїв є підвищення кваліфікації тренерів-кінологів, які працюють із собаками-шукачами (нейтралізаторами) вибухонебезпечних пристроїв [9].

Діяльність відділення іноземних мов спрямована на навчання працівників грецької поліції іноземним мовам [10]. На відділенні функціонують самостійні кафедри іноземних мов (переважно англійської). Тривалість навчання становить від шести до дев'яти місяців й охоплює різні рівні. Окрім англійської, у відділенні надається можливість опанування французької, німецької та італійської мов. Спеціальним рішенням може бути запроваджено вивчення й інших іноземних мов. Вступ до відділення здійснюється на підставі вступних іспитів. Після завершення навчання передбачається складання випускних екзаменів [2, с. 28].

Відділення спеціальної поліцейської освіти відповідає за спеціальну підготовку особового складу поліції з питань самозахисту-самооборони, поводження зі зброєю та вогневої підготовки. У відділенні функціонує зал дзюдо-карате, зал тренажерів з поводження з короткоствольною зброєю, а також інші навчально-допоміжні приміщення.

Висновки. Таким чином, післядипломна поліцейська освіта в Греції надається на факультеті перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейських, що є

структурним підрозділом Академії поліції Греції. Факультет перепідготовки та підвищення кваліфікації поліцейських складається з семи відділень, а саме: відділення перепідготовки керівних кадрів поліції Греції; відділення перепідготовки офіцерів; відділення перепідготовки молодшого складу поліції; відділення перепідготовки констеблів; відділення підготовки та перепідготовки кінологів, тренерів собак-шукачів (нейтралізаторів) вибухонебезпечних пристроїв; відділення іноземних мов; відділення спеціальної поліцейської освіти. Заслужує на увагу те, що зміст перепідготовки загалом спрямований на розвиток і удосконалення таких ключових компетентностей і соціальних навичок (soft skills), як: комунікативна компетентність, навички прийняття рішень, командної роботи, креативності, гнучкості, розв'язання проблем тощо. Позитивним вважаємо, що кожне відділення покликане задовольняти потреби конкретної категорії фахівців із урахуванням сучасних вимог до їхніх професійних та особистісних якостей. Вбачається цікавим також залучення до освітнього процесу не лише вітчизняних науковців і практиків, а й зарубіжних колег задля обміну цінним професійним досвідом. До переваг відносимо і наявність випускних іспитів, підготовку й презентацію невеличкої пошукової роботи з її подальшим обговоренням, діяльність відділення іноземних мов задля удосконалення іншомовної комунікативної компетентності фахівців-поліцейських.

Серед перспектив подальших розвідок у цьому напрямі розглядаємо більш детальне вивчення змісту, методів і форм післядипломної поліцейської освіти в сучасній Греції з метою його творчого впровадження у вітчизняну освітню практику.

Список використаних джерел

1. Κόλλια Α. Ο ρόλος της εκπαίδευσης και της κατάρτισης στην Ελληνική Αστυνομία : μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Κόρινθος, 2021. 79 σ.
2. Μάνη Β. Οι επιμορφωτικές ανάγκες των αστυνομικών. Μελέτη περίπτωσης ενός αστυνομικού τμήματος : διπλωματική εργασία. Πάτρα, 2014. 234 σ.
3. Οργανισμός Σχολής Μετεκπαίδευσης και Επιμόρφωσης Ελληνικής Αστυνομίας και συναφή θέματα : Προεδρικό Διάταγμα 190/1996. ΦΕΚ 153/Α/09.07.1996/.
4. Σχολή Μετεκπαίδευσης – Επιμόρφωσης Ελληνικής Αστυνομίας. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias>.
5. Τμήμα Επαγγελματικής Μετεκπαίδευσης Επιτελών Στελεχών. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-epangelmatikis-metekpaidefsis-epitelon-stelechon/>.
6. Τμήμα Μετεκπαίδευσης Αξιωματικών. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-metekpaidefsis-axiomatikon/>.
7. Τμήμα Επαγγελματικής Μετεκπαίδευσης Ανθυπαστυνόμων. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-epangelmatikis-metekpaidefsis-anthypastynomon/>.
8. Τμήμα Μετεκπαίδευσης Ανθυπαστυνόμων – Αρχιφυλάκων και Αστφυλάκων. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-metekpaidefsis-anthypastynomon-archifylakon-kai-astyfylakon/>.
9. Τμήμα Εκπαίδευσης & Μετεκπαίδευσης εκπαιδευτών – συνοδών σκύλων και ανιχνευτών – εξουδετερωτών εκρηκτικών μηχανισμών. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-ekpaidefsis-metekpaidefsis-ekpaidefton-synodon-skylon-kai-anichnefton-exoudeteroton-ekriktikon-michanison/>.
10. Τμήμα Ξένων Γλωσσών. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-xenon-glosson/>.

Надійшла до редакції 22.01.2024

Прийнято до опублікування 30.01.2024

References

1. Κόλλια, Α. (2021) Ο ρόλος της εκπαίδευσης και της κατάρτισης στην Ελληνική Αστυνομία [The role of education and training in the Greek Police]: μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Κόρινθος. 79 p. [in Greek].
2. Μάνη, Β. (2014) Οι επιμορφωτικές ανάγκες των αστυνομικών. Μελέτη περίπτωσης ενός

αστυνομικού τμήματος [The training needs of police officers. A case study of a police department] : διπλωματική εργασία. Πάτρα. 234 p. [in Greek].

3. Οργανισμός Σχολής Μετεκπαίδευσης και Επιμόρφωσης Ελληνικής Αστυνομίας και συναφή θέματα [Organization of the Greek Police Continuing Education and Training School and related matters] : Προεδρικό Διάταγμα 190/1996. ΦΕΚ 153/Α/09.07.1996/. [in Greek].

4. Σχολή Μετεκπαίδευσης – Επιμόρφωσης Ελληνικής Αστυνομίας [Greek Police Training School]. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias>. [in Greek].

5. Τμήμα Επαγγελματικής Μετεκπαίδευσης Επιτελών Στελεχών [Department of Professional Retraining of Executives. Greek police]. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-epangelmatikis-metekpaidefsis-epitelon-stelechon/>. [in Greek].

6. Τμήμα Μετεκπαίδευσης Αξιωματικών [Department of Continuing Training of Officers]. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-metekpaidefsis-axiomatikon/>. [in Greek].

7. Τμήμα Επαγγελματικής Μετεκπαίδευσης Ανθυπαστυνόμων [Department of Professional Retraining of Police Officers]. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-epangelmatikis-metekpaidefsis-anthypastynomon/>. [in Greek].

8. Τμήμα Μετεκπαίδευσης Ανθυπαστυνόμων – Αρχιφυλάκων και Αστυφυλάκων [Department of Retraining of Police Officers - Wardens and Constables]. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-metekpaidefsis-anthypastynomon-archifylakon-kai-astyfylakon/>. [in Greek].

9. Τμήμα Εκπαίδευσης & Μετεκπαίδευσης εκπαιδευτών – συνοδών σκύλων και ανιχνευτών – εξουδετερωτών εκρηκτικών μηχανισμών [Department of Education & Retraining of trainers - dog companions and detectors - neutralizers of explosive devices]. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-ekpaidefsis-metekpaidefsis-ekpaidefton-synodon-skylon-kai-anichnefton-exoudeteroton-ekrictikon-michanismon/>. [in Greek].

10. Τμήμα Ξένων Γλωσσών [Department of Foreign Languages]. *Ελληνική Αστυνομία*. URL : <https://www.astynomia.gr/elliniki-astynomia/anthropino-dynamiko/ekpaidefsi/astynomiki-akadimia/scholi-metekpaidefsis-epimorfosis-ellinikis-astynomias/tmima-xenon-glosson/>. [in Greek].

ABSTRACT

Yuliia Korotkova. Organization of postgraduate police education in Greece. The article is devoted to the study of issues of organization and provision of postgraduate police education in modern Greece. The activity of the Faculty of retraining and professional development of police officers is characterized, the purpose of which is to provide continuous retraining and professional development of police officers, to acquaint them with modern general and special issues and problems in the field of law enforcement activities for the full performance of their professional functions by police officers. It was found that the Faculty of Police Retraining and Professional Development consists of seven departments, namely: the Department of Retraining of Managers of the Greek Police; officer retraining department; department of retraining of the junior staff of the police; department of retraining of constables; department of retraining of cynologists, trainers of search dogs (neutralizers) of explosive devices; department of foreign languages; department of special police education. The peculiarities of the organization and implementation of retraining at the specified departments are characterized, in particular, the purpose of training, its terms and content are formulated. It was found that the content of the retraining is aimed at the development and improvement of such key competencies and social skills (soft skills), such as: communicative competence, decision-making skills, teamwork, creativity, flexibility, problem solving, etc.

The advantages of the Faculty of retraining and advanced training of police officers are highlighted, which include the following: each department is designed to meet the needs of a specific category of specialists, taking into account modern requirements for their professional and personal qualities; involving in the educational process not only domestic scientists and practitioners, but also foreign colleagues in order to exchange valuable professional experience; availability of final exams, preparation and presentation of a small research paper with its further discussion; activities of the foreign language department to improve the foreign language communicative competence of police officers.

Keywords: *postgraduate education, retraining, police officers, Faculty of retraining and professional development of police officers, Greece.*

УДК 159.364.2

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-362-368

Олексій ШЕВЯКОВ[©]
доктор
психологічних наук,
професор
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Вікторія КОРНІЄНКО[©]
доктор
психологічних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Яніна СЛАВСЬКА[©]
кандидат
педагогічних наук,
доцент
(Дніпропетровський
державний
університет
внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Олексій ЧЕРЕДНІЧЕНКО[©]
кандидат економічних
наук, доцент
(Хортицька
національна навчально-
реабілітаційна
академія,
м. Запоріжжя,
Україна)

РОБОТА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЗІ ПСИХОТРАВМАМИ В ПЕРІОД ВІЙНИ

Визначено особливості психологічної корекції на поведінковому рівні в роботі зі психотравмами в період війни. Розроблено методичний підхід до гармонізації психологічного стану травмованої людини та окреслено критерії формування поведінкових компонентів такого стану під час війни. З'ясовано процесуальні особливості роботи майбутніх психологів зі психотравмами. Запропоновано апробовані й оригінальні психологічні методики та описано ефективні методи надання оперативної психологічної допомоги. Узагальнено досвід практичної роботи команди фахівців різних вишів України, які за сприяння спеціалістів із Америки та Європи розробили корисні психологічні техніки та детально описали необхідну психологічну допомогу при психотравмах. Представлено систематизований комплекс науково-навчальних циклів психоосвітніх матеріалів, що формують духовність особистості, активно впроваджуються в навчальний процес та реалізуються у прикладній професійній діяльності в різних галузях психологічної науки і практики; а також комплекс дієвих практичних вправ, індивідуальні практики роботи зі власними проблемами. Проаналізовано ключові помилки поведінки людей в умовах війни, шляхи переходу з пригніченого стану у стан відновлення. Виявлено особливості соціального функціонування при роботі з психотравмою. Рекомендовано психологічну корекцію поведінки особи під час війни у зв'язку зі зростанням поширеності та збільшенням кількості людей зі психотравмами.

Підкреслено значущість особистісних характеристик, психологічного потенціалу духовності, важливість упровадження різноманітних форм та методів, що впливають на стан психотравмуючого соціально-психологічного середовища.

© О. Шевяков, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8348-1935>
shevyakovu0@gmail.com

© В. Корнієнко, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8043-3046>
viktorija_korn@ukr.net

© Я. Славська, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2498-3323>
yanina19771@gmail.com

© О. Чередніченко, 2024
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0423-2402>
alexch2020357@gmail.com

Проведені на матеріалі майбутніх психологів розвідки дозволяють сформулювати попередні висновки. Дійсно, робота зі психотравмою в умовах війни супроводжується критичними моментами, найскладнішим із яких є корекція поведінки. Надання психопрофілактичної допомоги шляхом застосування комплексного корекційного методу дозволяє запобігти вкрай негативним наслідкам, що можуть психологічно деформувати особистість. Відповідно, необхідний подальший розвиток і апробація корекційного поведінкового методу психопрофілактики на ширшому емпіричному матеріалі, щоб рекомендувати його використання фахівцям зі психології. Отримані дані можуть бути корисними при визначенні напрямів роботи зі психотравмами під час війни і в майбутньому повинні розглядатись як об'єкти психологічної підтримки при створенні програм психореабілітації майбутніх фахівців.

Ключові слова: *війна, мир, перемога, психотерапія, психоосвіта, віра, сила волі, психотравма, психологічна допомога, навчальний процес.*

Постановка проблеми. У важкі для України часи війни робота психологів потрібна як ніколи і буде ще більше потрібна в майбутньому. Зараз нам на допомогу приходять колеги з усього світу, які мають досвід роботи в умовах війни, у різноманітних травматичних та кризових ситуаціях. Команда фахівців різних вишів України за участю психотерапевтів із Америки та Європи розробили корисні психологічні техніки та детально описали психологічну допомогу, потрібну майбутнім психологам при роботі зі психотравмами в умовах війни.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Існує небагато публікацій, пов'язаних саме з «поведінковим фактором» перемоги [4-8]. Зокрема, цій проблемі присвячено дослідження таких авторів, як О. Шевченко, О. Шевяков.

Тривалий час проблема корекції поведінки не входила до пріоритетних наукових інтересів психології. Але останнім часом вона розглядається не лише в туристичній сфері, а й у психологічній, оскільки в центрі проблеми стоїть особистість [1-3].

Таким чином, психологічна корекція поведінки особи під час війни є актуальною соціально-психологічною проблемою у зв'язку зі зростанням поширеності та збільшенням кількості людей зі психотравмами.

Обговорюючи психологічну корекцію поведінки, дослідники частіше підкреслюють особисті характеристики, потенціал, надають важливості формам та методам корекції, що значно менше впливають на соціально-психологічне середовище: О. Кузнецов, Т. Хомуленко, К. Фоменко. Адже цей об'єктивний фактор відіграє значну роль, і його значення не можна ігнорувати [9-10].

Мета статті – визначити особливості психологічної корекції на поведінковому рівні в роботі зі психотравмами в умовах війни. Окремим завданням дослідження стала розробка методичного підходу до гармонізації психологічного стану травмованої людини та отримання критеріїв формування поведінкових компонентів такого стану під час війни.

Респондентами дослідження стали молоді люди, які навчаються у вищих навчальних закладах України за спеціальністю «Психологія». Загалом опитано 300 осіб різних років навчання у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що високодуховні особистості легше долають стрес, страх, відчуття небезпеки. Тому авторами запропоновано цілісну програму духовного розвитку особистості фахівців зі психології в умовах війни. Духовний розвиток людини був важливим для людства в усі віки. За часів війни духовність особистості набуває особливого значення. Справді, без духовного відродження й оновлення, повернення духовності в душі людей неможливо говорити про відродження суспільства, його відповідність нормам цивілізованого існування, правовим і реальним гарантіям прав і свобод, що є пріоритетними в усьому цивілізованому світі.

Духовний розвиток – довгий і важкий шлях до вдосконалення. Він пробуджує здібності, піднімає свідомість на новий рівень, потужно трансформує спрямованість особистості, яка починає функціонувати в нових вимірах.

Молодь як суб'єкт і об'єкт духовної культури своїми перевагами, цінностями, орієнтаціями, потребами, діями відображає рівень духовної культури суспільства, в якому вона живе. Водночас пристосування до духовної культури розвиває духовні потреби, формує інтелектуальні та естетичні інтереси особистості, відображає внутрішнє багатство, міру духовної зрілості, тобто рівень особистісних якостей, котрий називають

духовністю.

Таким чином, духовність, як інтегративна якість особистості, є однією з найбільш фундаментальних характеристик особистості як відкритої системи.

На нашу думку, духовність є складним психічним явищем; проявом внутрішнього світу людини; енергоінформаційною структурою особистості, багатю властивостями, котрими вона володіє. Духовність – це специфічні риси двох фундаментальних потреб особистості: ідеальної потреби в знаннях і соціальної потреби жити і функціонувати для інших.

Під духовним становленням особистості розуміється набуття духовних цінностей, самосвідомості особистості; розвиток її духовних пріоритетів; обґрунтування системи цінностей, що повинна лягти в основу життя, аби вийти на перший план у всьому процесі життєдіяльності. Джерелами духовності є наука, культура, релігія, мистецтво тощо.

З метою формування духовності особистості майбутніх фахівців у сфері психології запропоновано:

1. Поняття «духовна особистість»;
2. Авторську психологічну структуру духовної особистості;
3. Авторську модель формування духовної особистості молоді;
4. Тренінгову програму розвитку духовності особистості;
5. Тематичний план спеціальної дисципліни «Психологія формування духовності особистості»;
6. Критерії розвитку духовності особистості;
7. Джерела духовності особистості.

Під феноменом «духовна особистість» розуміється така особистість, яка у своїх думках і діях керується постулатом: «Я працюю для Вічності, але не просто працюю для вічності!» Людині для польоту потрібні не пір'я, а сила духу. Кожна нація, кожна держава, кожна галузь потребують сильної духом, національно свідомої, інтелектуально розвиненої, науково підкованої молоді. Тому невід'ємною частиною особистості молоді людини має бути духовність – провідна лінія її життєдіяльності.

Авторська психологічна структура духовної ідентичності представлена у вигляді стрижня, основу якого складають чинники саморегуляції, а саме: воля, совість, віра; гілки цього дерева – когнітивні та емоційно-вольові психічні процеси, психічні стани, психічні властивості, розумова діяльність, орієнтація тощо; вершина ж цього дерева прагне до пізнання, тобто до самовдосконалення.

Авторська модель духовного становлення особистості містить інструментальний, потребово-мотиваційний та інтеграційний компоненти.

Також пропонуємо психологічні тренінги для формування духовності особистості студентської молоді. Структурно Тренінгову програму з розвитку духовності особистості можна поділити на 7 тем-блоків (табл. 1). Для кожного блоку розроблено оригінальні вправи та модифіковано ті тренувальні технології, котрі можна застосовувати відповідно до поставленої мети. Використовувалися: рольові та ділові ігри, міні-дискусії, тренінгові вправи особистісного зростання, тілесно-орієнтовані тренінгові вправи, лекції, наукові семінари, круглі столи, конференції, паломництва, реколекції тощо.

Таблиця 1

Тренінгова програма духовного розвитку особистості

<i>№</i>	<i>Тренінгові блоки</i>	<i>Основні психолого-педагогічні та тренінгові бази</i>
1	Вступ до роботи	1. Ознайомлення з правилами роботи в Т-групі; 2. Формування атмосфери психологічної безпеки; 3. Психогімнастика.
2	Ціннісна орієнтація фахівця	1. Проективне малювання «Я і моє місце у світі людини»; 2. Рольова гра «Погані люди – добрі люди. Яка різниця?»; 3. Ділова гра «Готуємо кодекс поведінки XXI століття»; 4. Вправи для зняття «затискачів» в м'язах і підвищення рівня безпеки атмосфери в Т-групі.

№	Тренінгові блоки	Основні психолого-педагогічні та тренінгові бази
3	Духовне становлення фахівця	1. Рольова гра «Я в минулому, теперішньому і майбутньому. Яка різниця?»; 2. Психологічний практикум «Чим я найбільше пишаюся у своєму минулому? Що було таке, що варто було б жити інакше?»; 3. Вправа «Порожній стілець – мої друзі і вороги в минулому»; 4. Мозковий штурм «Визначення напрямів державної соціальної підтримки фахівця як майбутнього її творця»; 5. Вправи на зняття «затискачів» у м'язах, прояв експресії через рух.
4	Релігійна свідомість фахівця	1. Соціально-перцептивний тренінг особистісного зростання «Я очима інших. Чи можна мені довіряти?»; 2. Групове обговорення «Людина, яка активно вірить в Бога, – хто вона? Минуле, теперішнє, майбутнє»; 3. «Якби я писав священну книгу...»; 4. Вправи на зняття «затискачів» у м'язах, прояв експресії через рух.
5	Релігійна свідомість фахівця	1. Дискусія «Релігійно свідомою людиною – “за” і “проти”»; 2. Мозковий штурм «Хто я – піщинка, крапля води, порив вітру? Я відповідаю за майбутнє?»; 3. Ділова гра «Совість. Чи потрібна вона у ХХІ столітті?»; 4. Вправи на зняття «затискачів» у м'язах, прояв експресії через рух.
6	Обговорення результатів тренінгу	1. Дискусія «Я до роботи в Т-групі. Я після закінчення роботи в Т-групі. Що змінилося всередині мене?»; 2. Вправи на зняття «затискачів» у м'язах, прояв виразності через рух.
7	Підсумковий урок «Моє майбутнє»	1. Формування екзистенціального «Я»; 2. Розміщення почуття «Ми» в учасників тренінгу; 3. Вправи на зняття «затискачів» у м'язах, прояв виразності через рух.

За результатами психологічного тренінгу сформувалася точка зору, що молода людина перебуває на тому етапі духовного розвитку, коли вона: по-перше, бачить сенс того, що відповідає духовним ідеалам, і водночас він/вона має можливості; по-друге, у молодій людині сформовані відповідні риси характеру, знання та вміння, що дозволяють їй досягти мети, самореалізуватися у своєму духовному становленні.

На подальшому етапі дослідження нами запропоновано комплексну Програму духовного становлення та реалізації особистості, котра передбачає діагностичну та корекційну роботу, що дає можливість оцінити рівень духовності особистості та сприяти її підвищенню. Складовими програми є: формування системи цінностей як основи духовного становлення та реалізації особистості; виявлення цінностей як важливого чинника духовного розвитку особистості; навчання як ефективний метод формування духовних цінностей особистості; виділення релігійної свідомості як суттєвої складової духовності особистості; лекції зі спецкурсу «Психологія духовного становлення та реалізації особистості».

Після групування основних характеристик нами було отримано дані про рівні духовності особистості (табл. 2).

З метою вивчення оцінки рівня розвитку духовності студентів нами було проведено емпіричні дослідження. Респондентами дослідження стали здобувачі, які навчаються у вищих навчальних закладах України за спеціальністю «Психологія». До опитування долучилися 300 осіб різних років навчання у ЗВО.

Молоді люди з високим рівнем духовності та відповідним рівнем саморегуляції не створюють особливих клопотів і незручностей для наставників, вони незалежні та дисципліновані, законослухняні та намагаються відповідати вимогам освіти. Амбіції розвивати особисті прагнення до розширення власних можливостей відповідно до орієнтації на кшталт: «найкращий, яким я можу бути» – сприяють духовному становленню, зростанню особистості.

Характеристика рівнів духовності

<i>Рівень духовності</i>	<i>Рівневі характеристики</i>
Низький	<ul style="list-style-type: none"> ❖ особистість не завжди словом і вчинком утверджує духовні цінності буття; ❖ особистість прагне уникнути впровадження в життя духовних цінностей; ❖ особистість накопичує свої знання про духовне, культурне та релігійне життя країни випадково; ❖ особистість лише іноді присвячує свою роботу духовній ідеї; ❖ у результаті співвіднесення особистісно значущих цінностей із духовними особистість враховує останні лише за сприятливих умов.
Середній	<ul style="list-style-type: none"> ❖ особистість завжди на словах і не завжди на ділі утверджує духовні цінності буття; ❖ особистість сприймає духовні цінності без належного бажання; ❖ особа поповнює свої знання про духовне, культурне та релігійне життя країни під керівництвом наставника або за сприятливих умов; ❖ особистість за сприятливих умов присвячує свою працю духовній ідеї; ❖ особистість важко співвідносить особистісно значущі цінності з духовними.
Високий	<ul style="list-style-type: none"> ❖ особистість словом і вчинком утверджує духовні цінності буття; ❖ особистість охоче сприймає духовні цінності та втілює їх у власному житті; ❖ за власною ініціативою особа отримує інформацію про духовне, культурне та релігійне життя країни; ❖ праця заради духовної ідеї стає сенсом життя людини (безкорисливе служіння); ❖ особистість узгоджує особистісно значущі цінності з духовними, віддає перевагу духовним цінностям.

Особливістю студентів із середнім рівнем духовності є те, що вони віддають перевагу особистому життєвому досвіду над переконаннями інших. Тому наставникам важливо актуалізувати зв'язок власного життєвого досвіду з духовними цінностями. Молодь із середнім рівнем духовності потребує загальних заходів, що дозволять молодій людині пережити дію, котра потім може стати предметом дискусій під час круглих столів, розмови тощо. Шлях від власного досвіду шляхом його осмислення й узагальнення в балансі позитиву і негативу, усвідомлення деталей для подальшої реалізації – конструктивний шлях взаємодії з особистістю в напрямі розвитку її духовності.

Характерною рисою людей із низьким рівнем духовності є перевага матеріальних цінностей над духовними. Тому важливо допомогти таким людям побачити життєві альтернативи, спонукати їх до вибору ідеалів, підкреслювати важливість духовних аспектів життя. Наставникам доцільно актуалізувати моральні аспекти поведінки, посилаючись на досвід, знайомий кожній молодій людині чи її найближчому оточенню, і проілюструвати на підтвердження перспективну дію.

Порівняння розподілу рівнів духовності студентів «до» і «після» реалізації програми духовного становлення особистості показало ефективність прикладної програми. Зокрема, частка високої духовності у молоді зросла на 20 % (за рахунок впровадження вищезгаданої програми).

Встановлено не випадкову значущу залежність та взаємовплив між: рівнем духовності та інтелекту; рівнем духовності та емпатії; рівнем духовності та рівнем реактивної тривожності; рівнем духовності та рівнем особистісної тривожності; рівнем духовності та рівнем релігійності; рівнем духовності та рівнем релігійних установок; рівнем духовних і матеріальних цінностей.

Окреслено критерії, котрим має відповідати духовна особа: моральні – духовна особа має бути релігійною людиною, а також сповідувати обрану релігію; мати об'єктивні та суб'єктивні повноваження; мати пристрасть до роботи та повагу до неї; бути справедливою; мати етичну та ділову делікатність і відчувати радість спілкування; інтелектуальний – високий рівень професійної підготовки; точність пам'яті, гнучкість мислення, творчість уяви; темперамент, стійка нервова система (вроджені фактори); сила волі та віра (набуті фактори); культура мовлення, риторика; інтуїція; навички спостереження; фізичні та канонічні – одяг, постава, поведінка; благородство,

одухотворення тощо.

Висновки. Підсумовуючи результати тренінгової роботи, варто зазначити: паніка, страх – вірні супутники ворога і поразки; віра в перемогу є сильним і спонукальним чинником самої перемоги, а найпотужнішим ресурсом перемоги є дві речі: віра в себе та віра у свою духовну країну. Важливо виконувати свої безпосередні обов'язки, допомагати іншим, повертатися до відновленого стану розуму, до стану, в якому має місце стресостійкість. А вже після темряви ночі завжди приходить світло нового дня.

Таким чином, отримані дані можуть бути корисними при визначенні напрямів роботи зі психотравмами під час війни і в майбутньому можуть розглядатися як об'єкти психологічної підтримки при створенні диференційованих програм психореабілітації майбутніх фахівців у сфері психології.

Список використаних джерел

1. Khomulenko T., Fomenko, K., Rochniak A., Kuznetsov O., Kostikova I., Diomidova N. Psychological and biological issues in physical activity. *Sport Self-Regulation as a Motivational Source*. 2019. Vol. 10. No. 2. P. 291–300.
2. Khomulenko T., Kuznetsov O. Psycholinguistic meaning of the concept of «faith». *Psycholinguistics*. 2019. Vol. 25. No. 1. P. 338–362. URL : <https://doaj.org/article/78187162bf2c47e1b9a1ffe66e28aa30>.
3. Kuznetsov O., Khomulenko T., Fomenko K. Prayer as a subject of speech activity and its communicative intention. *Psycholinguistics*. 2018. Vol. 23. No. 1. P. 309–326. URL : <http://doi.org/10.5281/zenodo.1211565>.
4. Shevchenko O., Burlakova I., Sheviakov O., Agarkov O., Shramko I. Psychological foundations of occupational health of specialists of economic sphere. *Медичні перспективи*. 2020. Т. 25. № 2. С. 163–167.
5. Shevchenko H., Antonenko T., Bezuhla M., Safonova I. Students' spiritual security education. *Journal of History Culture and Art Research*. 2020. Vol. 9. No. 4. P. 98–110. URL : <http://193.140.9.50/index.php/ilk/article/view/2799>.
6. Sheviakov O., Burlakova I., Kornienko V., Vakukik V., Slavska Ya., Ostapenko I., Gerasimchuk O. Psychoprophylaxis of the professional training crisis. *Philosophy, Economics and Law Review*. 2022. Vol. 2. No. 1. P. 7–15.
7. Sheviakov O., Gerasimchuk O. Psychological aspects of formation of professional health safety of specialists System // International security studios managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects : international collective monograph. Tbilisi, Georgia : Georgian Aviation University, 2023. 1438 p. P. 1133–1147.
8. Sheviakov O., Burlakova I., Kornienko V., Vakulik V., Slavska Ya., Ostapenko I., Gerasimchuk O. Psychoprophylaxis of the professional training crisis. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. Special Issue № 1. P. 317–324.
9. Zhyhailo N., Sheviakov O., Burlakova I., Slavska Ya., Ostapenko I., Gerasimchuk O. System of psychological support for the development of rehabilitation potential of power structures specialists. *Public administration and Law Review*. 2023. Vol. 1. Issue 13. P. 62–76.
10. Blynova O., Holovkova L., Sheviakov O. Philosophical and sociocultural dimensions of personality psychological security. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2018. No. 14. P. 73–83. URL : <http://ampr.diit.edu.ua/article/view/150750>.

Надійшла до редакції 22.01.2024

Прийнято до опублікування 30.01.2024

References

1. Khomulenko, T., Fomenko, K., Rochniak A., Kuznetsov, O., Kostikova I., Diomidova N. (2019) Psychological and biological issues in physical activity. *Sport Self-Regulation as a Motivational Source*. Vol. 10. No. 2, pp. 291–300.
2. Khomulenko, T., Kuznetsov, O. (2019) Psycholinguistic meaning of the concept of «faith». *Psycholinguistics*. Vol. 25. No. 1, pp. 338–362. URL : <https://doaj.org/article/78187162bf2c47e1b9a1ffe66e28aa30>.
3. Kuznetsov, O., Khomulenko, T., Fomenko, K. (2018) Prayer as a subject of speech activity and its communicative intention. *Psycholinguistics*. Vol. 23. No. 1, pp. 309–326. URL : <http://doi.org/10.5281/zenodo.1211565>.
4. Shevchenko, O., Burlakova, I., Sheviakov, O., Agarkov, O., Shramko, I. (2020) Psychological foundations of occupational health of specialists of economic sphere. *Medychni perspektyvy*. Vol. 25. № 2, pp. 163–167.
5. Shevchenko, H., Antonenko, T., Bezuhla, M., Safonova, I. (2020) Students' spiritual security education. *Journal of History Culture and Art Research*. Vol. 9. No. 4, pp. 98–110. URL : <http://193.140.9.50/index.php/ilk/article/view/2799>.
6. Sheviakov, O., Burlakova, I., Kornienko, V., Vakukik, V., Slavska, Ya., Ostapenko, I.,

Gerasimchuk, O. (2022) Psychoprophylaxis of the professional training crisis. *Philosophy, Economics and Law Review*. Vol. 2. No. 1, pp. 7–15.

7. Sheviakov, O., Gerasimchuk, O. (2023) Psychological aspects of formation of professional health safety of specialists System // International security studios managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects : international collective monograph. Tbilisi, Georgia : Georgian Aviation University. 1438 p., pp. 1133–1147.

8. Sheviakov, O., Burlakova, I., Kornienko, V., Vakukik, V., Slavska, Ya., Ostapenko, I., & Gerasimchuk, O. (2022) Psychoprophylaxis of the professional training crisis. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. Special Issue № 1, pp. 317–324.

9. Zhyhailo, N., Sheviakov, O., Burlakova, I., Slavska, Ya., Ostapenko, I., & Gerasimchuk, O. (2023) System of psychological support for the development of rehabilitation potential of power structures specialists. *Public administration and Law Review*. Vol. 1. Issue 13, pp. 62–76.

10. Blynova, O., Holovkova, L., & Sheviakov, O. (2018) Philosophical and sociocultural dimensions of personality psychological security. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. No. 14, pp. 73–83. URL : <http://ampr.diit.edu.ua/article/view/150750>.

ABSTRACT

Oleksii Sheviakov, Victoria Kornienko, Yanina Slavska, Oleksii Cherednichenko. Work of future psychologists with psychotrauma during the war. The article defines the features of psychological correction at the behavioral level in working with psychotraumata during the war. A methodical approach to the harmonization of the psychological state of a traumatized person has been developed and the criteria for the formation of behavioral components of such a state during the war have been obtained. The procedural features of the work of future psychologists with psychotraumata have been clarified. Proven and original psychological methods are proposed and effective methods of providing operational psychological assistance are described. The experience of the practical work of a team of specialists from different universities of Ukraine, who, with the assistance of specialists from America and Europe, developed useful psychological techniques and described in detail the necessary psychological help for psychological trauma is summarized. A systematized complex of scientific and educational cycles of psycho-educational materials is presented, which forms the spirituality of the individual, is actively introduced into the educational process and is implemented in applied professional activities in various fields of psychological science and practice. A complex of effective practical exercises, individual practices of working with one's own problems are presented. The key mistakes of people's behavior in the conditions of war, the ways of transition from a depressed state to a state of recovery are analyzed. Peculiarities of social functioning when working with psychotrauma have been revealed. Psychological correction of a person's behavior during the war is recommended due to the increasing prevalence and increase in the number of people with psychological trauma.

The importance of personal characteristics, the psychological potential of spirituality, the importance of implementing a variety of forms and methods that affect the state of a psychotraumatic social and psychological environment is emphasized.

Conducted research on the material of future psychologists allows us to draw preliminary conclusions. Indeed, work with psychotrauma in the conditions of war is accompanied by critical moments, the most difficult of which is behavior correction. The provision of psychoprophylactic assistance through the use of a complex correction method allows to prevent extremely negative consequences that can psychologically deform a person. Accordingly, further development and approval of the corrective behavioral method of psychoprophylaxis on a wider range of empirical material is necessary in order to recommend its use to psychology specialists. The obtained data can be useful in determining the areas of work with psychotraumata during the war and in the future should be considered as objects of psychological support in the creation of psychorehabilitation programs for future specialists.

Keywords: war, peace, victory, psychotherapy, psychoeducation, faith, willpower, psychotrauma, psychological help, educational process.

УДК 347.7+346.378.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-369-376

Анатолій ГРИЩЕНКО®

кандидат юридичних наук, доцент

(Київський професійно-педагогічний фаховий коледж

імені А. Макаренка, м. Київ, Україна)

ЮРИДИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ВІЙНИ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Розглянуто виклики, що виникають у галузі юридичної освіти в умовах воєнного стану, шляхи їх вирішення та вдосконалення підготовки юристів з цих питань. Обґрунтовано необхідність адаптації українського корпоративного законодавства до законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС) як однієї з умов євроінтеграції України та чинник наближення її перемоги над країною-агресором – російською федерацією. Проаналізовано стан виконання Угоди України з ЄС в галузі корпоративного законодавства та викладено рекомендації з удосконалення освітнього процесу шляхом опанування здобувачами освіти інститутів і норм корпоративного права, що вже адаптовані до законодавства ЄС.

Ключові слова: юридична освіта, корпоративне право, криптовалюта, Європейський Союз, країна-агресор.

Постановка проблеми. Під час повномасштабного вторгнення на територію України військ країни-агресора російської федерації (далі – рф), що розпочалося 24 лютого 2022 р., а також після отримання нашою країною офіційного статусу кандидата на вступ у ЄС перед юридичною освітою постали нові виклики. Одним із таких викликів є значне збільшення попиту на фахівців-юристів різних галузей права, особливо кримінального, міжнародного, податкового та корпоративного. Зокрема, такі спеціалісти необхідні для того, щоб правильно документувати юридичні факти, котрі виникають під час воєнних дій і мають ознаки кримінальних або адміністративних правопорушень, із метою притягнення винуватих осіб до кримінальної, адміністративної та фінансової відповідальності. Це можуть бути терористичні акти, злочини проти людяності, воєнні злочини та інші тяжкі злочини, вчинені проти мирного населення військовими особами рф. Окремий блок правопорушень складає протиправна підприємницька діяльність українських та іноземних корпоративних суб'єктів господарювання, прибуток від якої отримує країна-агресор рф, її громадяни і корпорації.

Для оволодіння сучасними методами фіксації вказаних правопорушень, а також із урахуванням адаптації українського корпоративного законодавства до законодавства ЄС виникла необхідність внесення змін в освітньо-професійні програми юридичних дисциплін у вищих військових та інших вищих навчальних закладах. Якщо в них викладання окремого курсу корпоративного права не передбачено, доцільно його ввести. Вказані зміни набули ще більшої актуальності після того, як 14 грудня 2023 р. Європейська рада дала згоду на початок переговорів з Україною щодо її вступу в ЄС.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Незважаючи на наявність публікації із окресленої теми, їхні автори зосереджувалися переважно на дослідженні ролі освіти у сфері забезпечення державної або в цілому національної безпеки України. Зокрема, В. Вовк детально проаналізувала запропоновані шляхи вдосконалення освіти як елемента національної безпеки. Інший дослідник О. Боков дотримується точки зору, що забезпечення безпекової складової людського капіталу в умовах російсько-української війни є досить важливим напрямом у системі функціонування національної безпеки держави. О. Волуйко вбачає забезпечення державної безпеки у поліпшенні взаємодії її суб'єктів із громадянським суспільством, вдосконаленні форм і напрямів такої взаємодії. С. Загородній пропонує основні підходи

© А. Грищенко, 2024

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-3529-0472>

anatoliy.pravo@gmail.com

щодо підготовки військових кадрів для системи МВС України, базуючись на досвіді країн НАТО та організації з ними співпраці в зазначеному напрямку.

Аналіз публікацій свідчить, що в них не повністю розкрито питання підвищення якості юридичної освіти у вищих військових та інших вищих навчальних закладах. Зокрема, потребують подальшої розробки пропозиції щодо вдосконалення викладання корпоративного права в умовах повномасштабної війни та в контексті євроінтеграції України.

Мета статті – проаналізувати виклики війни, шляхи їх вирішення у галузі корпоративного права та вдосконалення підготовки юристів з цих питань. Документування злочинів, скоєних військовими особами РФ щодо мирного населення України, – це тема окремого дослідження, котре в перспективі також необхідно провести.

Вклад основного матеріалу. Загальні вимоги щодо підвищення якості підготовки здобувачів освіти, в тому числі юридичної, передбачені відповідними законами і підзаконними нормативними актами. Більш конкретно і детально вони визначаються в розроблених освітньо-професійних навчальних програмах у вищих військових та інших вищих навчальних закладах.

Проаналізуємо, наприклад, освітньо-професійну програму вищого навчального закладу Національної гвардії України. При цьому необхідно мати на увазі, що згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України» Національна гвардія України є військовим формуванням із правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань.

У ст. 10 вказаного закону відмічається, що підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації осіб офіцерського складу для Національної гвардії України проводиться згідно із законодавством України у вищих військових навчальних закладах Нацгвардії, інших вищих навчальних закладах, а також за кордоном.

Відповідно до вказаного закону та рекомендацій Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства оборони України щодо вдосконалення у зазначених закладах освітньої діяльності у Київському інституті Національної гвардії України розроблена і затверджена рішенням Вченої ради освітньо-професійна програма «Правове забезпечення службово-бойової діяльності частин та підрозділів Національної гвардії України». Програмою, зокрема, передбачена підготовка здобувачів вищої освіти ступеня «бакалавр» у галузі знань 08 Право, а також оволодіння спеціальними (фаховими, предметними) компетентностями СК-7. У програмі зауважено, що вказані компетентності означають здатність застосовувати норми та інститути права, щонайменше з таких галузей, як: конституційне право, адміністративне право і адміністративне процесуальне право, цивільне право і цивільне процесуальне право, трудове право, кримінальне і кримінальне процесуальне право.

На наш погляд, цей перелік навчальних дисциплін доцільно доповнити курсом «Корпоративне право» з огляду на його актуальність як у мирний, так і у воєнний час, а також на необхідність отримання нових інноваційних знань здобувачами освіти. Зважаючи на те, що Національна гвардія є військовим формуванням, таке доповнення не буде протирічити Стратегії менеджменту у системі військової освіти, що затверджена Міністерством оборони України 15 грудня 2023 р.

У цьому контексті вчений О. Морозов наголошує, що другий рік поспіль Україна чинить гідний та ефективний опір країні-агресору, змушуючи увесь світ поглянути на українську військову, правоохоронну та безпекову школи з повагою та цікавістю. Українські воїни довели, що навіть під час повномасштабної агресії РФ є місце пошуку інновацій, нового знання, вдосконалення [1, с. 15]. До речі, Збройні Сили України та Національна гвардія України мають високий авторитет і в українському суспільстві.

За даними соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова стосовно державних та громадських інститутів, українці найбільше довіряють Збройним Силам України, волонтерським організаціям, добровольчим загонам та Національній гвардії України. Так, Нацгвардії довіряє 86 % опитаних [2]. Безумовно, такий високий рівень довіри в українському суспільстві до Національній гвардії сформувався у тому числі завдяки якійсь освіті її військовослужбовців. Водночас необхідність підвищення рівня їхньої підготовки залишається актуальною проблемою, що потребує свого подальшого вирішення.

Така необхідність обумовлена тим, що якість освіти, в тому числі юридичної, має важливе значення для будь-якої країни, оскільки є однією з головних умов її економічного розвитку та забезпечення надійної державної і в цілому національної безпеки. Для України це також є одним із чинників її перемоги у війні з країною-агресором РФ та відбудови української економіки після війни, оскільки сприяє її євроатлантичній інтеграції.

Підкреслюючи важливість євроатлантичної інтеграції, Президент України В. Зеленський відмітив: «...якщо говорити просто, ми маємо забезпечити таку систему гарантування справедливості та правопорядку для нашої країни, яка відповідатиме й нашій меті швидкому вступу України в ЄС» [3]. Слід наголосити, що українська влада досить багато робить для підвищення якості освітньої діяльності та адаптації корпоративного законодавства до законодавства ЄС згідно з Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

У Звіті про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік зазначено загальний прогрес (до 72 % у 2022 р. порівняно з 2021 р.) її виконання. Оцінювання прогресу здійснювалося Європейською комісією за загальноприйнятою для країн-кандидатів шкалою оцінювання: 1) початковий рівень; 2) певний рівень підготовки; 3) середній рівень підготовки; 4) хороший рівень підготовки; 5) добре підготовлений.

Станом на кінець лютого 2023 р. найвищий рівень готовності України за розділами acquis ЄС (правова система ЄС) визначено як 4 – хороший рівень підготовки за чотирма розділами («Енергетика», «Митний союз», «Зовнішні відносини», «Зовнішня безпека та оборонна політика»). Продовжується подальше узгодження українського законодавства, в тому числі корпоративного, зі стандартами та нормами, що складають acquis ЄС. Паралельно з цим вирішуються питання підвищення якості освіти, що передбачає Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 526-р від 10 липня 2019 р.

Нині вказану стратегію складно виконувати, оскільки війна внесла корективи в програми реформування усіх галузей економіки, права та державного управління. Повною мірою це стосується і освітньої діяльності. За оцінками експертів, сума збитків, завданих російськими військами інфраструктурі України, становить майже 136 млрд дол. США, з яких 8,2 млрд, або 6 %, – це збитки, завдані українській освітній інфраструктурі. Станом на 300-й день повномасштабної війни в Україні загалом зруйновано 361 заклад освіти і ще 2556 пошкоджено. Згідно з онлайн-опитуванням студентів, викладачів та персоналу українських закладів вищої освіти 97,8 % респондентів відзначили погіршення свого психоемоційного стану зі скаргами на депресію (84,3 %), виснаження (86,7 %), самотність (51,8 %), нервозність (84,4 %) та гнів (76,9 %) [4, с. 86].

Г. Мамка, аналізуючи стан української освіти під час війни, доходить висновку про те, що навмисне нанесення РФ ударів по цивільній інфраструктурі створює нові загрози для життя, здоров'я дітей та навчального процесу. Одним із найважливіших напрямів державної політики у сфері освіти залишається питання облаштування надійних бомбосховищ у закладах освіти [5]. Підтримуємо позицію автора, що безпека здобувачів освіти в умовах війни є найпершим і найголовнішим завданням держави та учасників освітнього процесу.

Більше того, на думку вченої Л. Наливайко, з якою повністю погоджуємося, держава має не тільки створити, але й забезпечити існування дитини у такий спосіб, щоб максимально була надана можливість здійснювати і реалізовувати дітьми їхні права, свободи та інтереси [6, с. 10]. Проте це не знімає з порядку денного питання підвищення якості теоретичної і практичної підготовки здобувачів освіти, в тому числі юридичної, які мають бути здатними правильно реагувати на юридичні виклики війни.

Специфіка юридичних викликів в умовах війни полягає в тому, що необхідно давати на них кваліфіковані відповіді й вирішувати проблеми, що виникають, акцентуючи при цьому основну увагу на питаннях оборони. Тому слід погодитися з точкою зору Міністра освіти України О. Лісового про те, що, зважаючи на контекст, у якому живуть українці, міністерство повинно стати частиною стратегії оборони [7].

Такої точки зору притримується також віцепрем'єр-міністр з інновацій розвитку освіти, науки та технологій М. Федоров. Він підкреслює, що уряд сьогодні виокремлює такі чотири вектори роботи у сфері освіти: боротьба з бюрократією в навчальних

закладах; цифровізація освіти; розробка та впровадження стратегій розвитку інновацій; розвиток мілтеку – кластеру військових технологій [8].

Важливо, що уряд при цьому зосереджує зусилля всіх учасників освітнього процесу не на багатьох варіантах підвищення його якості, а лише на чотирьох. Це дасть змогу не розпорошувати матеріальне забезпечення, насамперед фінансове, при вирішенні освітніх проблем, а зосередитися на головному, що дає більше шансів досягнути позитивних результатів. Такий підхід відповідає і вимогам ЄС у галузі освітньої діяльності.

Ще раз зазначимо, що важливе місце в навчальному процесі здобувачів юридичної освіти повинно займати оволодіння сучасними методами швидкого реагування на велику кількість викликів та практичне вирішення завдань, що виникають під час війни у корпоративних правовідносинах учасників підприємницької діяльності. Для цього необхідно виділяти в робочих навчальних програмах дисципліни «Корпоративне право», окрім тем, що вивчаються на постійній основі, також додаткові, для теоретичного освоєння і, що особливо важливо, практичного відпрацювання на основі модельних ситуацій:

– форс-мажор під час виконання корпоративними суб'єктами господарювання міжнародних контрактів в умовах воєнного стану. При вивченні цієї теми основна увага здобувачів освіти повинна бути зосереджена на тому, щоб вони зрозуміли і змогли пояснити, чи є війна форс-мажорною обставиною при виконанні договірних зобов'язань, якщо так, то чому? І навпаки, якщо ні, то чому? Якою є правова позиція вітчизняних та іноземних судів при розгляді корпоративних спорів із цього питання?

– юридичні підстави заборони підприємницької діяльності резидентів країни-агресора рф на українській території. При вивченні цієї теми в учасників семінарських і практичних занять необхідно сформулювати поняття про те, як саме, на підставі яких норм міжнародного і національного права регламентована правова процедура такої заборони. Важливо напрацювати навички застосування ними сучасних методів встановлення бенефіціарних власників таких суб'єктів господарювання з метою виявлення резидентів рф. Важливо також розкрити суть юридичної доктрини «зняття корпоративної вуалі», що застосовується для встановлення вказаних бенефіціарів [9, с. 41]. При цьому необхідно звернути увагу здобувачів освіти на те, що господарська діяльність на національному та міжнародному рівнях проводиться відповідно до принципів вільного руху капіталів та свободи договорів;

– правове забезпечення з позицій міжнародного приватного і національного права блокування капіталу та інших активів корпоративних суб'єктів підприємницької діяльності рф та білорусі. Вказані бізнесові структури, як слушно зазначає Л. Дорошенко у монографії «Договори в корпоративному праві: проблеми теорії та практики», створюються на підставі укладених корпоративних договорів в організаційно-правовій формі акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю та ін. [10, с. 107]. Здобувачі освіти повинні довести законність націоналізації таких активів і використання їх для відновлення зруйнованої війною економіки України.

Правова позиція тут потрібна тому, що фізичні та юридичні особи країн-агресорів, чий капітал та інші активи заблоковані українськими або іноземними судами чи іншими компетентними органами, будуть захищатися як у національних господарських, так і в міжнародних арбітражних судах. Як наголошують Ю. Кириченко та П. Назаренко, право на судовий захист є міжнародно визнаним правом людини, що знайшло своє закріплення в Загальній декларації з прав людини і Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [11, с. 65]. При цьому правом судового захисту можуть скористатися також фізичні особи, які є учасниками господарських товариств, тобто юридичних осіб;

– необхідність дотримання принципу законності при забороні здійснення фінансових платежів у бізнесовій діяльності. Це положення розповсюджується на українських корпоративних суб'єктів бізнесу та на контрагентів країн-агресорів. Такі платежі можуть бути здійснені як за фіктивними договорами, так і за договорами, укладеними «заднім» числом. Із цієї теми доцільно провести практичне заняття, на якому відпрацювати з його учасниками вміння надавати докази і доводити перед опонентами переконливість про дотримання не тільки принципу законності, але й вищевказаних принципів свободи договорів та вільного руху капіталів [12, с. 140];

– проблема використання в Україні проросійськими фізичними та/або

юридичними особами криптовалюти, що постала в умовах воєнного стану. Такі платежі, як правило, здійснюються контрагентами країн-агресорів рф і білорусі (за даними Кабінету Міністрів України станом на грудень 2023 р., їхня кількість становила 50 підприємств) за дійсними або фіктивними договорами. Далі отримувач криптовалюти конвертує її у звичайні засоби платежу і може фінансувати у такий спосіб війну проти України. Методами державного контролю вказані трансакції перекрити дуже складно.

Слід підкреслити, що Національний банк України частково вирішив це питання. У грудні 2023 р. він своєю постановою зобов'язав державні й комерційні банки блокувати підозрілі банківські операції з криптовалютою або іншими віртуальними активами на суму понад 30 тис. грн. *Також із метою недопущення фінансування бізнесових структур країни-агресора рф в обхід українських та міжнародних санкцій у квітні 2022 р. вперше в практиці Європейського Союзу було накладено заборону на відкриття рахунків і розміщення криптовалюти для громадян та юридичних осіб – резидентів рф* [13].

Викладачі корпоративного права повинні сформулювати у здобувачів освіти поняття юридичного змісту вказаних заборон, а також розуміння ознак підозрілості порушення законності угод із криптовалютою. Це потрібно для того, щоб виробити у них навички та вміння застосовувати на практиці інноваційні методи документування незаконного використання віртуальних активів із метою фінансування фізичних і юридичних осіб, особливо великих корпорацій, країн-агресорів. При цьому необхідно враховувати, що *криптовалюта використовується не тільки як засіб підтримки тероризму та відмивання грошей, державний контроль за яким є неефективним. Для України відсутність бюрократичних перепон на переказ платежів у криптовалюті контрагентам в інших країнах значно полегшує постачання з-за кордону для потреб Збройних Сил ресурсів, збір і заготовку яких здійснюють волонтерські організації та благодійні фонди* [14]. Такі організації та фонди працюють переважно в країнах Європейського Союзу та в Україні.

Для подолання вказаних викликів в Україні створена правова база. Зокрема, прийнято закони: «Про національну безпеку України», «Про вищу освіту», «Про Національну гвардію України», «Про Національну поліцію», «Про правовий режим воєнного стану», «Про внесення змін до деяких законів України у сфері освіти», «Про оборону України», «Про санкції», «Про віртуальні активи» та ін.

Викладачі корпоративного права мають зосереджувати особливу увагу здобувачів освіти на аналізі законів України, що вже адаптовані до корпоративного законодавства ЄС. Зокрема: «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», «Про акціонерні товариства» та ін. При цьому слід використовувати матеріали Верховного Суду, Європейського суду з прав людини, міжнародних арбітражних судів, а також резолюції Ради Безпеки ООН, рішення Ради ЄС та РНБО України про застосування санкцій щодо вітчизняних фізичних і юридичних осіб, а також резидентів рф.

Важливе значення мають вивчення і практичне опрацювання здобувачами освіти під керівництвом викладачів не тільки законів, а і підзаконних нормативних актів, що регулюють корпоративні правовідносини в умовах воєнного стану. Вони також наближені до корпоративного законодавства ЄС. Зокрема, рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) № 1053 від 04.08.2022 «Про впорядкування провадження професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках у період дії воєнного стану».

Згідно з цим рішенням професійним учасникам ринку капіталу та організованих товарних ринків забороняється вчиняти правочини з громадянами рф та білорусі, за винятком тих, що проживають на території України на законних підставах. Здобувачі освіти повинні вміти сформулювати правову позицію, що вказане рішення відповідає принципам верховенства права і свободи підприємницької діяльності, а також інтересам державної та в цілому національної безпеки України, з огляду на можливість проникнення в Україну проросійських ворожих елементів.

Із початком повномасштабного російського вторгнення НКЦПФР своїм рішенням № 144 від 08.03.2022 обмежила роботу всіх професійних учасників на ринку капіталів і товарних ринках. Таким чином, фактично була призупинена діяльність вітчизняного фондового ринку (за винятком торгів військовими облігаціями). Як зазначено в рішенні, призупинення було застосовано для протистояння панічним настроям населення, що могли б обвалити ринки та унеможливити їхню повноцінну

роботу в майбутньому.

Крім того, «заморожування» вказаних ринків дозволило знайти активи юридичних осіб країн-агресорів рф та білорусі та обмежити їхні можливості вести бізнес на фондовому ринку України. Вказане рішення комісія відмінила рішенням №1053 від 04.08.2022, що було зроблено, на нашу думку, вчасно і вірно, оскільки минула загроза виникненню панічних настроїв у суспільстві. Але резидентам рф було заборонено укладати угоди на ринках капіталу та організованих товарних ринках.

З цієї теми доцільно провести круглий стіл для креативного обговорення вказаної ситуації. Зокрема, здобувачі освіти повинні у процесі дискусії вміти відстоювати точку зору, що ці рішення відповідають принципам верховенства права та свободи зовнішньоекономічного підприємництва. На важливості дотримання вказаних принципів справедливо наголошується в літературі [15, с. 45]. При цьому потрібно враховувати не тільки умови воєнного часу, але й необхідність відновлення економіки України після її перемоги у війні з рф.

Також НКЦПФР, на наш погляд, прийняла слушне рішення № 181 від 21.02.2022 «Про встановлення порядку розкриття емітентами цінних паперів інформації щодо наявності зв'язків з іноземними державами зони ризику під час дії воєнного стану». З огляду на важливість указаного рішення здобувачів освіти слід навчити використовувати його правові норми для виявлення і затримання колаборантів, державних зрадників та інших злочинців. На заняттях потрібно акцентувати увагу, що провадження господарської діяльності з державою-агресором та незаконними органами влади – це колабораціонізм згідно з ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України. Відповідальність за вчинення цього правопорушення можливо буде встановити при належному документуванні протиправних дій його суб'єкта та за наявності інших зібраних доказів вини.

Висновки. Отже, юридична українська освіта знаходить відповіді на виклики війни та ті, що пов'язані з процесами євроінтеграції. Вона має певні позитивні здобутки щодо підвищення її якості, у тому числі у галузі корпоративного права, а також у прогресі адаптації українського законодавства до законодавства ЄС. Водночас слід передбачити вивчення навчальної дисципліни «Корпоративне право» в усіх вищих військових та інших вищих навчальних закладах, де викладаються юридичні дисципліни. У робочій програмі цього курсу доцільно розробити окремий розділ «Корпоративне право в умовах воєнного стану». Буде корисним розмістити аналіз практики розгляду Верховним Судом, третейським судом при Торгово-промисловій палаті України та Міжнародним арбітражним судом справ щодо корпоративних спорів, котрі виникли під час війни.

Список використаних джерел

1. Вітальні слова керівників установ-співorganizаторів конференції. *Актуальні проблеми забезпечення державної безпеки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 26 трав. 2023). Київ : Київський інститут Національної гвардії України, 2023. С. 15–20.
2. Військові «Гвардії наступу» виконують бойові завдання на фронті. *ZN,UA*. URL : zn.ua/ukr/war/vijskovi-hvardiji-nastupu-vikonujut-bojovi-zavdannja-na-fronti.html.
3. Президент схвалив Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку: що відомо. *Юридична Газета*. URL : <https://jur-gazeta.com/golovna/prezident-shvaliv-kompleksnij-strategichnij-plan-reformuvannja-organiv-pravoporyadku-shcho-vidomo.html>.
4. Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. Вища освіта в Україні: зміни через війну : аналіт. звіт. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.
5. Мамка Г. Стан та реалії української освіти в умовах повномасштабної війни. *Юридична практика*. URL : pravo.ua/stan-ta-realii-ukrainskoi-osvity-v-umovakh-povnomasshtabnoi-viiny/.
6. Наливайко Л. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 7–14.
7. Лісовий: прогнозуємо дефіцит кадрів у галузі освіти. *ZN,UA*. URL : zn.ua/ukr/EDUCATION/lisovij-prohnozujemo-defitsit-kadriv-u-haluzi-osviti.html.
8. Андреева В. 4 вектори розвитку сфери освіти: Михайло Федоров про плани осучаснення навчання. *Українська правда*. URL : life.pravda.com.ua/society/2023/03/21/253450/.
9. Спасибо-Фатеева І. В., Белянович О. А., Гарагонич О. В. та ін. Корпоративне право крізь призму судової практики : монограф. / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2021. 512 с.
10. Дорошенко Л. М. Договори в корпоративному праві: проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 542 с.

11. Кириченко Ю., Назаренко П. Право на судовий захист в Україні та Європейських державах: теоретико-правові аспекти вдосконалення ст. 55 Конституції України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 2. С. 64–70.
12. Швидка Т. І. Господарське право в схемах і таблицях : навч. посібник. 6-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2023. 208 с.
13. Мотрич О. Крипосанкції: новий інструмент економічного тиску. *Юридична Газета*. URL : <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/kriptosankciyi-noviy-instrument-ekonomichnogo-tisku.html>.
14. Палій А. Як криптовалюта допомагає ЗСУ перемогти. *Юридична Газета*. URL : jur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/yak-kriptovalyuta-dopomagaе-zsu-peremagati.html.
15. Господарське право : навч. посібник / укл. А. А. Бутирський. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 144 с.

Надійшла до редакції 09.02.2024
Прийнято до опублікування 19.02.2024

References

1. Vitalni slova kerivnykiv ustanov-spivorhanizatoriv konferentsii [Welcome words of the heads of institutions co-organizers of the conference]. *Aktualni problemy zabezpechnnia derzhavnoi bezpeky : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Kyiv, 26 trav. 2023). Kyiv : Kyivskiy instytut Natsionalnoi hvardii Ukrainy, 2023, pp. 15–20. [in Ukr.].
2. Viiskovi «Hvardii nastupu» vykonuiut boiovi zavdannia na fronti [Military «Offensive Guards» perform combat tasks at the front]. *ZN,UA*. URL : zn.ua/ukr/war/vijskovi-hvardiji-nastupu-vikonujut-bojovi-zavdannja-na-fronti.html. [in Ukr.].
3. Prezydent skhvalyv Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku: shcho vidomo [The President approved the Comprehensive Strategic Plan for reforming law enforcement agencies: what is known]. *Yurydychna Hazeta*. URL : <https://jur-gazeta.com/golovna/prezident-shvaliv-kompleksniy-strategichnyy-plan-reformuvannya-organiv-pravoporyadku-shcho-vidomo.html>. [in Ukr.].
4. Nikolaiev, Ye., Rii, H., Shemelynets, I. (2023) Vyshcha osvita v Ukraini: zminy cherez viinu [Higher education in Ukraine: changes due to the war] : analit. zvit. Kyiv : Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka. 94 p. [in Ukr.].
5. Mamka, H. Stan ta realii ukrainskoi osvity v umovakh povnomasshtabnoi viiny [State and realities of Ukrainian education in the conditions of full-scale war]. *Yurydychna praktyka*. URL : pravo.ua/stan-ta-realii-ukrainskoi-osvity-v-umovakh-povnomasshtabnoi-viiny/. [in Ukr.].
6. Nalyvaiko, L. (2023) Poniattia ta zmist administratyvno-pravovoho zabezpechnnia prav dytyny na bezpechni umovy zhyttia [The concept and content of administrative and legal provision of the child's rights to safe living conditions]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 7–14. [in Ukr.].
7. Lisovyi: prohnozuiemo defitsyt kadriv u haluzi osvity [Lisovyi: we predict a shortage of personnel in the field of education]. *ZN,UA*. URL : zn.ua/ukr/EDUCATION/lisovij-prohnozujuemo-defitsit-kadriv-u-haluzi-osviti.html. [in Ukr.].
8. Andrieieva, V. 4 vektory rozvytku sfery osvity: Mykhailo Fedorov pro plany osuchasnenia navchannia [4 vectors of development of the field of education: Mykhailo Fedorov on plans for the modernization of education]. *Ukrainska pravda*. URL : life.pravda.com.ua/society/2023/03/21/253450/. [in Ukr.].
9. Spasybo-Fatieieva, I. V., Belianovych, O. A., Harahonych, O. V. ta in. (2021) Korporatyvne pravo kriz pryzmu sudovoi praktyky [Corporate law through the lens of judicial practice] : monohrafiia / za red. I. V. Spasybo-Fatieievoi. Kharkiv : EKUS. 512 p. [in Ukr.].
10. Doroshenko, L. M. (2023) Dohovory v korporatyvnomu pravi: problemy teorii ta praktyky [Contracts in corporate law: problems of theory and practice] : monohrafiia. Kyiv : Yurinkom Inter. 542 p. [in Ukr.].
11. Kyrychenko, Yu., Nazarenko, P. (2023) Pravo na sudovyi zakhyst v Ukraini ta Yevropeiskikh derzhavakh: teoretyko-pravovi aspekty vdoskonalennia st. 55 Konstytutsii Ukrainy [The right to judicial protection in Ukraine and European states: theoretical and legal aspects of improving Article 55 of the Constitution of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2, pp. 64–70. [in Ukr.].
12. Shvydka, T. I. (2023) Hospodarske pravo v skhemakh i tablytsiakh [Commercial law in diagrams and tables] : navch. posibnyk. 6-e vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo. 208 p. [in Ukr.].
13. Motrych, O. Kryptosanktsii: novyi instrument ekonomichnogo tysku [Cryptosankctions: a new tool of economic pressure]. *Yurydychna Hazeta*. URL : <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/kriptosankciyi-noviy-instrument-ekonomichnogo-tisku.html>. [in Ukr.].
14. Palii, A. Yak kryptovaliuta dopomahaie ZSU peremagaty [How cryptocurrency helps the Armed Forces of Ukraine to win]. *Yurydychna Hazeta*. URL : jur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/yak-kriptovalyuta-dopomagaе-zsu-peremagati.html. [in Ukr.].
15. Hospodarske pravo [Commercial law] : navch. posibnyk / uкл. А. А. Бутирський. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 144 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatoly Hryshenko. Legal education in Ukraine: challenges of war and ways of its improvement. The article examines the challenges that arose in the field of legal education, including in the field of corporate law, during the full-scale war of Russian Federation against Ukraine. Ways are proposed to solve them and to improve the training of students on current issues of law enforcement activities on documenting legal facts of illegal actions of corporate business entities. The norms of laws and by-laws regulating educational activities in higher military and other higher educational institutions are analysed. The necessity of teaching them a separate course «Corporate law under martial law» was determined.

Taking this into account, the purpose of the article is to analyse the challenges arising in the martial law in the field of corporate law, ways to respond to them and improve the quality of legal education on these issues. The need for effective use of modern methods of recording and documenting crimes committed by military personnel of Russian Federation against the civilian population of Ukraine is the subject of a separate study, which should also be conducted in the future, despite numerous publications on this issue.

Regarding the improvement of the teaching of specific topics from the course of corporate law: the article outlines recommendations for working them out in seminars and practical classes and in the process of independent work of students and of education seekers. The level of adaptation of Ukrainian corporate legislation to the legislation of the European Union in accordance with the Association Agreement with the EU was studied. The need for such adaptation is well founded as one of the conditions of Ukraine's European integration and a factor in its approaching victory over the aggressor country of Russian Federation. Complex legal issues arising from the ban in Ukraine and the countries of the European Union on the transfer of funds, including in the form of cryptocurrency, by Ukrainian business entities to individuals and/or legal entities of the aggressor country of Russian Federation are interpreted and explained.

It has been proven that for a more in-depth study of the academic discipline «Corporate Law» it is advisable to introduce not only the teaching of a separate course «Corporate Law under Martial Law» but also practical training of its topics in higher military and other higher educational institutions. For this, it is necessary to develop appropriate work training programs. These programs should provide methodological recommendations for holding seminars and practical classes with students of legal education in an interactive form. It will be useful to place in a separate section the analysis of the practice of consideration by the Supreme Court, the arbitration court at the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine, and the International Commercial Arbitration of cases on corporate disputes that arose during the armed aggression of Russian Federation against Ukraine.

It was emphasized that in addition to teaching an additional course «Corporate Law in Conditions of War» in higher military and other higher educational institutions, it is necessary to provide a special course «Corporate Law in the context of creating an attractive Investment Climate». Such a special course should reveal the main provisions, directions, content and legal aspects of Ukraine's recovery strategy in the post-war period of its victory over the aggressor country, Russian Federation.

Keywords: legal education, corporate law, cryptocurrency, European Union, aggressor country, challenges.

УДК 796.8+343.228

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-376-380

Олександр ЖУРАВЕЛЬ ©

доктор філософії в галузі права
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ОСНОВНІ ОЗНАКИ ТА ВИДИ МАСКУВАННЯ РОЗПРАВИ У СИЛОВОМУ КОНФЛІКТІ

Проаналізовано важливу проблему маскування розправи в силових конфліктах, освітлено його основні ознаки. Маскування розправи в контексті представленого дослідження визначається як використання провокаційних дій, спрямованих на початок активної фази силового конфлікту з метою розправи, що передбачає надмірне застосування фізичного насильства, незважаючи на реальну небезпеку нападу. Це явище призводить до ускладнень у проведенні досудових

© О. Журавель, 2024

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0002-6830-150X>

zuravelaleksandr820@gmail.com

розслідувань і має негативні наслідки для жертв.

Крім того, розглянуто маскування розправи за допомогою законного процесу, коли насильство намагається легалізувати, використовуючи законні інструменти, за допомогою соціального тиску, що передбачає психологічний вплив на потенційних жертв, за допомогою технологій та кіберпростору, що використовуються для дезінформації і відволікання від справжніх подій. Представлена тематика актуальна, оскільки маскування розправи залишається серйозною проблемою в сучасному світі. Знання про основні ознаки та види маскування розправи може значною мірою сприяти його виявленню та запобіганню, а це, в свою чергу, допоможе зберегти безпеку та захистити права громадян.

Ключові слова: *силовий конфлікт, конфлікт, провокація, сила, маскування, розправа, вид маскування, кіберпростір.*

Постановка проблеми. Маскування розправи полягає в тому, що силовий конфлікт чи насильство влаштовується у такий спосіб, щоб важко було уявити, що він насправді відбувається, шляхом провокації з боку посягаючого, що ускладнює реагування та захист жертви.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням окресленої проблеми займалися чимало науковців, у тому числі Є. Турова, К. Катеринчук, О. Дудоров, О. Гумін, О. Храмцов, А. Брижак. Однак зазначені вчені дослідили лише тематику провокаційної поведінки, котра становить причину вчинення злочину, при цьому ігноруючи такий важливий аспект, як маскування провокаційних дій із метою уникнення кримінальної відповідальності.

Метою статті є аналіз і дослідження останніх публікацій, присвячених саме причинам вчинення злочину, та розкриття нової актуальної теми маскування провокаційних дій, що призвели до силового конфлікту.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні силовий конфлікт між двома або більше особами є актуальною проблемою у суспільстві, починаючи з масштабних силових конфліктів, таких як збройна агресія РФ, закінчуючи особистими стосунками між особами.

Особисті конфлікти зумовлюються провокацією посягаючого, що виводить на конфлікт між особами, призводячи до фізичного насилля шляхом штовхання, ударами руками та застосування різних прийомів боротьби. Зазначені дії можуть призвести до нетяжких, середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень, що далі тягне за собою кримінальну відповідальність згідно з Кримінальним кодексом України [1]. Також зазначені вище небезпечні дії з використанням фізичного насильства можуть призвести до смерті опонента, що має наслідком більш серйозну відповідальність, визначену Кримінальним кодексом України.

Необхідно проаналізувати методи, що можуть бути використані особою, яка ініціює силовий конфлікт, з метою помсти опонентові шляхом маскування своєї розправи та виведення опонента на конфлікт за допомогою провокації. Суть цього явища полягає в тому, що посягаючий вчиняє дії, котрі маскують його інтенції та здаються на перший погляд невинними, проте їхнім результатом стає завдання шкоди опонентові. При цьому, посягаючий спрямовує свої дії так, щоб звільнити себе від відповідальності перед законом або перед громадськістю, розглядаючи свої дії як акти самозахисту.

Далі розглянемо методи та приклади маскування розправи посягаючим.

Щонайпершим важливим аспектом маскування розправи є провокація. Посягаючий використовує провокаційні дії задля маскування своїх намірів помститися та завдати опонентові шкоди, але представити ці дії у такий спосіб, щоб потерпілий не зрозумів, що йому цілеспрямовано нашкодили.

Використання провокаційних дій, спрямованих на початок активної фази силового конфлікту між двома особами, може приймати різні форми. Це означає, що одна особа може намагатися спровокувати іншу особу до насильства або конфлікту. Такі провокації можуть охоплювати: словесні провокації, коли одна з осіб може намагатися здійснити образливі коментарі, погрози або навіть публічне знущання, сподіваючись спровокувати іншу особу на фізичну реакцію. Також важливо зазначити й фізичні провокації, що є неодмінною складовою частиною досліджуваної проблеми: фізичний тиск або намагання викликати бійку через фізичний контакт.

Ще можна зацентувати увагу на психологічному тиску, він також відіграє важливу роль у провокаціях: одна особа може використовувати психологічний тиск,

включно з інтимним та емоційним знущанням, для спровокування іншої особи.

Розпізнавання та виявлення провокаційних дій стає важливим завданням для уникнення маскуванню розправи і встановлення відповідальності за насильство в силових конфліктах [2].

Поза фізичними актами насильства посягаючий може використовувати судовий процес як інструмент для маскуванню своїх злочинних дій. Це може передбачати використання законних судових або правових процедур, щоб приховати насильство або легалізувати його. Наприклад, посягаючий може намагатися отримати фальшиві судові рішення, що виправдовують його дії або перекручують обставини події.

Для досягнення цієї мети посягаючий може втягувати адвокатів, свідків та інших фахівців у правовій сфері у свої маніпуляції. Він може підкуповувати адвокатів для забезпечення юридичної підтримки, котра сприяла б його інтересам і приховувала насильство. Свідки також можуть бути маніпульовані або підкуплені, щоб давати свідчення, котрі сприяли б посягаючому.

Таким чином, маскуванню розправи за допомогою судового процесу має складний характер та вимагає значної кількості зусиль і ресурсів із боку посягаючого. Проте важливо пам'ятати, що правосуддя та правоохоронні органи завжди працюють на забезпечення справедливості і маніпуляції з правом можуть мати серйозні наслідки.

Ефективним методом маскуванню розправи в конфлікті є соціальний тиск, пов'язаний із застосуванням різних психологічних та емоційних технік із метою залякування та зниження відсотку повідомлень потенційних жертв чи свідків до правоохоронних органів. Цей вид тиску передбачає використання таких методів:

1. Посягаючий може використовувати вербальні або письмові погрози жертві чи свідку, обіцяючи негативні наслідки, якщо вони звернуться до правоохоронних органів. Це може викликати серйозний стрес та страх у потенційних жертв і вплинути на їхні рішення;

2. Посягаючий може намагатися відокремити жертву чи свідка від їхнього соціального оточення та зробити неможливим звернення за підтримкою і захистом;

3. Посягаючий може розпочати широкомасштабну дезінформацію жертви чи свідка, розповсюджуючи неправдиву і компрометуючу інформацію про них, що може завдати шкоди їхній репутації та статусу в суспільстві;

4. Посягаючий може вживати маніпуляційні та психологічні методи, щоб переконати жертву чи свідка, що події не є такими серйозними, як вони можуть здатися, і намагатися переконати їх відмовитися від подальших дій, включно зі зверненням до правоохоронних органів [1].

Використання цих методів дозволяє посягаючому зберегти видимість невинності в контексті силового конфлікту, сприяючи у такий спосіб ефективному маскуванню розправи та підштовхуванню жертв і свідків до мовчання. Розуміння цих методів є важливим для забезпечення правопорядку та захисту потенційних жертв у суспільстві. Слід зазначити, що дезінформація та використання різних технологій можуть бути важливими складовими при маскуванні розправи та спробі зворотної агресії. Злочинець, який намагається відвернути увагу та підозру від себе шляхом створення фальсифікованої інформації у соціальних мережах, може використовувати цей метод для створення відволікання або дискредитації опонента [2].

Злочинець може використовувати Інтернет-простір для розповсюдження неправдивої інформації про опонента задля того, щоб відвести від себе підозри про намір помститися йому. Для цього він може:

1) розповсюджувати неправдиві історії та фальшиві новини, що можуть навіть не стосуватися опонента, але призводити до збентеження та хаосу в соціальних мережах.

2) створювати фальшиві облікові записи, імітуючи опонента або інших людей, щоб розповсюджувати дезінформацію від їхнього імені;

3) поєднувати правдиву інформацію з фальсифікованою, щоб ускладнити відрізнення правдивого від фальшивого та створити загадкову атмосферу навколо конфлікту;

4) спрямовувати інформацію до певних аудиторій, щоб змінити їхнє сприйняття ситуації, та змішувати інформацію.

Для визначення точок зв'язування фактів маскуванню розправи необхідно враховувати низку наукових методів та підходів. Систематичне спостереження за діями та поведінкою суб'єкта конфлікту дозволяє виявити розбіжність між заявами та

фактичними діями. Розкриття неузгодженостей у діях та поведінці може свідчити про намагання маскуванню [3]. Глибинне дослідження комунікаційних засобів та способів, що використовуються особою чи групою в конфлікті, дозволяє виявити намагання дезінформувати або приховати справжні наміри, наприклад, шляхом розпізнавання деталей, що не відповідають звичайним стандартам комунікації. Порівняльний аналіз дій чи поведінки суб'єкта конфлікту із загальноприйнятими стандартами чи типовими моделями в таких ситуаціях дозволяє виявити аномалії чи відхилення від очікуваної норми, що можуть слугувати індикатором маскуванню.

Ці методи спільно допомагають визначити та оцінити наявність маскуванню в силовому конфлікті, сприяючи глибокому розумінню суті цього явища та забезпеченню своєчасної реакції на нього. Розгортання цих підходів сприяє підвищенню рівня обізнаності та аналітичної здатності інституцій, котрі відповідають за забезпечення безпеки і підтримання правопорядку в суспільстві, що, у свою чергу, сприяє підвищенню загального рівня безпеки та ресурсної готовності для вирішення силових конфліктів [4].

Із урахуванням вищевикладеного можна визначити, що маскуванню розправи є складним і психологічно загостреним явищем. Воно зазвичай виникає внаслідок спроби спровокувати опонента, з метою викликати його агресію та вивести реакцію на фізичний рівень. Процес визначення, чи має місце маскуванню розправи, вимагає пильності та психологічного розуміння. У такому контексті розгляд цього явища потребує більш ретельного аналізу та вивчення, щоб розробити стратегії запобігання та виявлення маскуванню розправи в різних соціальних ситуаціях.

Розпізнавання маскуванню розправи може мати складнощі, але існують деякі ознаки, на які варто звернути увагу. Перше і найголовніше, що було зазначено вище, – це провокація. Особа, або особи, можуть активно провокувати словесно або несловесно, намагаючись викликати в опонента агресію. Продовжуючи діалог, важливо розуміти, що провокація може мати різні форми, як словесні, так і несловесні [5].

Інколи провокатори можуть створювати ситуації, що не мають реальної загрози, але здаються такими. Відсутність реальної загрози є ще однією важливою ознакою маскуванню розправи. Провокатори можуть створювати вигляд, ніби існує загроза, але це може бути ілюзією. Наприклад, особа може створити враження, що вимагає від опонента чогось надзвичайного або надмірного. Провокатори можуть використовувати загрози, що не мають реального підґрунтя. Не менш важливим у визначенні маскуванню розправи є факт введення посягаючим опонента в зайвий стресовий стан. Це може бути ситуація, в якій людину намагаються позбавити спокою та комфорту, хоча немає об'єктивної загрози її безпеці.

Також важливим моментом є спостереження посягаючого за реакцією опонента. Маскувальники розправи спостерігатимуть за реакцією на їхні дії та можуть намагатися знайти слабе місце, щоб атакувати.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що визначення маскуванню розправи в контексті силового конфлікту заохочує глибше розглянути його наслідки. Надмірне застосування фізичного насильства, використання провокаційних дій з метою розправи породжує не лише загострення конфлікту, а й ускладнення проведення досудових розслідувань. Це ставить під загрозу здійснення справедливості та може ускладнити процес встановлення відповідальності за порушення прав людини.

Негативні наслідки цього явища також відчутні для жертв, які опиняються під ударом несправедливості та небезпеки. Це підриє довіри до правоохоронних та судових органів, поглиблення травм та посилення соціальної напруги. Отже, визначення маскуванню розправи у цьому контексті вказує на його серйозні соціальні, юридичні та етичні наслідки. Розв'язання таких конфліктів потребує не лише стратегій забезпечення безпеки, але й пошуку механізмів примирення та справедливості для всіх учасників.

Список використаних джерел

1. Шульгін С. О. Поняття та критерії непрямой (опосередкованої) провокації на вчинення злочину. *Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю. П. Аленіна* (м. Одеса, 20 листоп. 2021 р.). Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2021. С. 161-166.
2. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, науково-педагогічних працівників юридичних

факультетів закладів вищої освіти. 2-е вид., змін. та доп. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 666 с.

3. Борисов В. І., Тацій В. Я., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2015. 528 с.

4. Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П. Кримінальне право України. Частина 1 : конспект лекцій : навч.-метод. посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищ. освіти за спеціальністю 081 «Право». Чернівці, 2022. 182 с.

5. Кримінальний процес : підруч. / за заг. ред. : О. В. Капліна, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.

Надійшла до редакції 30.01.2024

Прийнято до опублікування 12.02.2024

References

1. Shul'hin, S. O. (2021) Ponyattya ta kryteriyyi nepryamoï (oposeredkovanoyi) provokatsiyi na vchynennya zlochynu [Concept and criteria of indirect provocation to commit a crime]. Kryminal'na yustytisiya suchasnoï Ukrayiny: vyklyky ta perspektyvy : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvyach. do 75-richchya d.yu.n., prof. Yu. P. Alenina (m. Odesa, 20 lystop. 2021 r.). Odesa : Nats. un-t «Odes'ka yurydychna akademiya», pp. 161-166.

2. Hryshchuk, V. K. (2019) Kryminal'ne pravo Ukrayiny: Zahal'na chastyna: navchal'nyy posibnyk dlya studentiv, kursantiv, aspirantiv, doktorantiv, naukovopedagogichnykh pratsivnykiv yurydychnykh fakul'tetiv zakladiv vyshchoï osvity. 2-e vyd., zmin. ta dop. L'viv : L'vDUVS, 666 p. [in Ukr.].

3. Borysov, B. I., Tatsii, V. Ya., Tiutiuhin, V. I. ta in. (2015) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part] : pidruch. / za red. V. Ya. Tatsiia, B. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina. 5-e vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo. 528 p. [in Ukr.].

4. Popovych, O. V., Tomash, L. V., Latkovskiy, P. P. (2022) Kryminalne pravo Ukrainy. Chastyna 1 [Criminal law of Ukraine. Part 1] : konspekt lektsii : navch.-metod. posibnyk dlia zdobuvachiv dennoi ta zaochnoi formy navchannia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshch. osvity za spetsialnistiu 081 «Pravo». Chernivtsi. 182 p. [in Ukr.].

5. Kryminalnyi protses [Criminal process] : pidruch. / za zah. red. : O. V. Kaplina, O. H. Shylo. Kharkiv : Pravo, 2018. 584 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Zhuravel. The main signs and types of masking of massacre in a force conflict.

The important problem of masking massacres in power conflicts is analyzed, and its main features are highlighted. Masking of massacre in the context of the presented study is defined as the use of provocative actions aimed at starting an active phase of a force conflict with the purpose of massacre, which involves the excessive use of physical violence, despite the real danger of an attack. This phenomenon leads to complications in conducting pre-trial investigations and has negative consequences for victims.

In addition, the masking of the massacre by means of a legal process, when violence is tried to be legalized using legal instruments, with the help of social pressure involving psychological influence on potential victims, with the help of technology and cyberspace used for disinformation and distraction from the real events, is considered. The presented topic is relevant, as the masking of massacres remains a serious problem in the modern world. Knowledge of the main signs and types of masking of a massacre can significantly contribute to its detection and prevention, which, in turn, will help maintain security and protect the rights of citizens.

Keywords: *force conflict, conflict, provocation, force, disguise, reprisal, type of disguise, cyberspace.*

Трибуна АСПІРАНТА

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-381-388

Максим ГАРІФУЛЛІН[©]

аспірант

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ ПОНЯТТЯМИ

Розглянуто принципове значення понять «адміністративний процес», «адміністративна процедура» та «адміністративне провадження», а також складні зв'язки між ними у сфері правової доктрини. Правильне розуміння та застосування цих термінів має першочергове значення для забезпечення ефективного правового регулювання та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у їхніх відносинах із органами державного управління та судовою системою.

Акцентовано на тому, що використання специфічних термінів у законодавчих актах і правових документах відіграє ключову роль у формуванні практики адміністративного права. Незважаючи на різницю в термінології в різних країнах із розвиненими системами адміністративного права, головна мета залишається незмінною – досягти чесного та справедливого адміністративного процесу, котрий підтримує права та інтереси всіх зацікавлених сторін.

Проаналізовано відмінності між адміністративним процесом, адміністративною процедурою та адміністративним провадженням шляхом висвітлення їх окремого застосування та наслідків у юридичній практиці.

Крім того, досліджено значення ефективного правового регулювання та його вплив на якість адміністративної практики. Стверджується, що використання відповідних термінів не тільки допомагає в розробці чітко визначених правових процесів, але й сприяє послідовному тлумаченню та застосуванню законів державною адміністрацією та судами. Отже, ця синергія приводить до захисту та зміцнення прав людини та сприяє законній діяльності юридичних осіб.

Детально досліджено адміністративні процедури в різних країнах із розвиненими системами адміністративного права задля здійснення порівнянь та отримання важливих висновків. Дослідження підкреслює, що хоча термінологічні варіації можуть існувати, кінцева мета є універсальною – справедлива реалізація та захист індивідуальних і колективних прав та інтересів у межах адміністративної взаємодії.

Підкреслено нагальну необхідність узгодженого підходу до адміністративної процедури та термінології в різних юрисдикціях. Така стандартизація не лише покращить правову ясність, але й посилить міжнародне співробітництво та транскордонну правову практику.

Ключові слова: адміністративний порядок, правова доктрина, адміністративне право, правове регулювання, права і свободи.

Постановка проблеми. Адміністративне право, як важлива опора правових систем у всьому світі, відіграє ключову роль у формуванні відносин між фізичними і юридичними особами та державною адміністрацією. У цій складній правовій структурі точна термінологія та ефективне регулювання є критично важливими для забезпечення чесних і справедливих результатів. Терміни «адміністративний процес», «адміністративна процедура», «адміністративне провадження» мають важливе значення у правовій доктрині, виступаючи основоположними елементами, що регулюють адміністративну взаємодію та забезпечують права і свободи громадян і юридичних осіб.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У зв'язку з цим необхідно розглянути нюанси адміністративного права і дослідити, як ці

конкретні терміни впливають на якість та ефективність юридичної практики.

Мета статті – забезпечити всебічне розуміння складних взаємозв'язків між адміністративним процесом, адміністративною процедурою та адміністративним провадженням.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнано, що сучасне українське адміністративне право своїм витоким завдячує ще радянським науковцям, наукові погляди яких теж не були одностайні щодо адміністративного процесуального права. Прототип розгляду адміністративного права у вузькому та широкому змісті плавно перейшов із радянських підручників до сучасних [1, с. 473–475]. Водночас науковцями визнається, що навіть широке розуміння адміністративного права не охоплює процес провадження та розгляду справ у вищих спеціалізованих адміністративних судах, попри те, саме так і розуміли адміністративний процес у первинному його термінологічному значенні [1, с. 462]. Отже, питання поділу поняття адміністративного процесу на вузьке і широке поступово втрачає доцільність, проте досі використовується у підручниках з адміністративного права.

Аналіз попереднього історичного варіанту правової доктрини, що мала значний вплив на наших сучасників-адміністративістів, засвідчив, що перевага надавалася саме адміністративному процесу, на протигагу адміністративній процедурі. Додатковою підставою розгляду цього питання саме з такої точки зору вважається традиційний для минулого історичний вплив загальної теорії держави і права на сучасну доктрину правових галузевих наук. Останні є визначниками порядку, процедури, механізму виконання обов'язків чи здійснення прав, зазначених у першій [2, с. 113]. Із вищезазначеного напрошується висновок, що норми, котрі регламентують адміністративну процедуру, визнаються властивими адміністративно-процесуальним.

Врахування геостратегічного напрямку генези української правової доктрини про адміністративну процедуру є досить багатограним. З одного боку, вплив попередньої історичної віхи на наукові розробки національних адміністративістів є суттєвим, з іншого – невпинна імплементація права Європейського Союзу, як офіційно затверджений напрям національного законодавства України, прогресує. Тепер домінуючим постає вплив правової доктрини держав із континентальної правовою системою, наприклад Німеччини. Нерідко науковці зазначають про наявність правової акультурації в українському праві механізмів німецького адміністративного права [3, с. 7]. Зокрема, у питаннях налагодження та організації функціонування адміністративних судів. Такий напрям модернізації українського національного права заслуговує на підтримку з огляду на те, що світова практика знає багато позитивних прикладів результативного запозичення німецького досвіду у різні часи та різними країнами. Поширеною залишається думка науковців щодо функціональної якості, перевіреної часом строгості та ненадмірної деталізації, а отже, і зручності у використанні німецьких правових адміністративних процедур [4, с. 405].

Незважаючи на вищенаведене, співіснування понять «адміністративна процедура» і «адміністративний процес» та їх співвідношення досі залишаються дискусійними для українських адміністративістів. У цьому напрямі, звичайно, можна звернутися до мовних витоків слів «процедура» та «процес», проаналізувавши латинське походження кожного з них. Проте вважаємо це недоречним через неспівпадіння історичних віх, а отже, і різне значення цих термінів у XXI ст. та у першоджерелах.

Цікавим та практично доцільним з огляду на це видається дослідження зарубіжного досвіду застосування у правовій доктрині, правозастосовній практиці та законодавчих актах термінів «адміністративна процедура» та «адміністративний процес». Для оптимального вирішення цього питання значущим, на нашу думку, може стати порівняльно-правове дослідження країн із сучасним адміністративним правом та стандартами його використання. Проте навіть поверхневий аналіз та огляд засвідчують наявність дуже різноманітних підходів, що використовуються на практиці.

Адміністративне право бере свій початок та вважається патримоніумом Франції, де для визначення регламентації вирішення спорів у органах адміністративної юстиції застосовується термін «*procedure administrative contentieuse*», тобто адміністративна спірна процедура [4, с. 279]. Термін «процедура» вживається як у частині визначення регламенту діяльності публічної адміністрації, так і щодо адміністративних судів.

Натомість право Німеччини чітко розрізняє поняття «адміністративний процес» та «адміністративна процедура». Укладення публічно-правових договорів та порядок

ухвалення адміністративних актів публічною адміністрацією зазвичай регулюють адміністративно-процедурні норми. А вирішення публічно-правових спорів, що належать до компетенції адміністративних судів, здійснюється адміністративно-процесуальними нормами. Водночас правовою доктриною стосовно останніх відзначено використання такого терміна, як «адміністративно-процесуальне провадження» [5, с. 85].

Порядок ухвалення рішень публічною адміністрацією у США регулюється Актом про адміністративну процедуру 1946 р. Проте навчальна та наукова література з цієї тематики послуговується переважно таким терміном, як «адміністративний процес» [6, с. 346]. Така сама ситуація і у Великобританії, де зазвичай використовують загальний термін «процес» [7, с. 245].

Законодавчий акт, що регламентує діяльність публічної адміністрації у Польщі, а саме Кодекс адміністративного провадження, є класичним для держав Східної та Центральної Європи. Правова доктрина та наукова література цієї країни часто послуговується терміном «адміністративне провадження», проте для позначення регламентації розгляду спорів адміністративним судами використовує термін «судове адміністративне провадження» [8, с. 98].

Вищезазначене сприяє отриманню не зовсім нетрадиційних умовиводів. Країни, що досягли високого рівня розвитку адміністративного права, використовують строкаті та неоднорідні за своїм змістом терміни для визначення окресленого та затвердженого законом порядку діяльності адміністративних судів та публічних адміністративних органів. Розбіжності стосуються не тільки країн, що мають різні правові системи, але й країн у межах континентальної правової системи, до якої віднесено і Україну. Іншими словами, розглядаючи генезу адміністративно-правової доктрини крізь призму історичних передумов, кожна країна обрала власний шлях та погляд на основні категорії, що є предметом нашої наукової розвідки.

Важко не зважити на значущість для чіткої ідентифікації того або іншого явища у правовій доктрині визначення понять та співвідношення термінів «адміністративна процедура», «адміністративний процес», «адміністративне провадження». Проте не менш важливим визнається ефективність та якість нормативно-правового регулювання із застосуванням того чи іншого терміна, зокрема, на практиці – судами та публічною адміністрацією. Адже використання різних термінів у законодавчих актах названих держав із високо розвинутим адміністративним правом у кінцевому результаті приводить до такого самого підсумку, а саме до належного захисту та реалізації свобод, прав і законних інтересів юридичних і фізичних осіб у взаєминах із публічною адміністрацією.

Попередньо описані положення сприяють подальшому розвитку та науковому обґрунтуванню застосування того чи іншого терміна в українському законодавстві та правовій доктрині. Цілком природною визнається необхідність та доцільність фактично окреслити недоліки та переваги вибору того чи іншого терміна. Для початку – визначити прийнятність їх застосування у нормативно-правових актах з метою уникнення різного тлумачення та зменшення обсягу прецедентів для надання відповідних роз'яснень Конституційним Судом України.

Звертаючись до розгляду нормативно-правових актів України, відзначимо, що найчастіше у чинному законодавстві та законопроектах застосовується термін «провадження», він червоною ниткою проходить у положеннях Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кодексу адміністративного судочинства України, проєкті Адміністративно-процедурного кодексу України та Законі України «Про адміністративну процедуру». Зразковим у цьому випадку можна визнати Кодекс України про адміністративні правопорушення, оскільки він об'єднує судовий та адміністративний регламенти розгляду відповідних справ.

Аналіз норм, що регламентують порядок функціонування судів і публічної адміністрації, дає можливість виокремити спільні та відмінні риси. Правове регулювання судового розгляду наближається до правового регулювання діяльності публічної адміністрації у таких ситуаціях: коли здійснюється провадження в адміністративній справі з проведенням слухань та коли здійснюється провадження з оскарження адміністративного рішення (акта).

Перший випадок потребує вирішення та розгляду адміністративної справи з проведенням слухань. До них, за необхідності, залучаються зацікавлені сторони (інтереси яких зачіпає або яких безпосередньо стосується відповідне майбутнє рішення)

та особи, які сприяють всебічному розгляду справи (експерти, перекладачі, спеціалісти, котрі можуть надати додаткові відомості чи документи у справі, провести експертизу чи інші підготовчі дії, і, звісно, свідки). Наприклад, для вирішення питання місцевого або загальноміського значення може бути організовано громадське слухання [9], хоча насправді цей випадок не окреслює всю стадію розгляду адміністративної справи, а є тільки етапом адміністративного провадження.

Incommensurate, тобто невідповідним та недостатньо поширеним у національній адміністративній практиці, є застосування для вирішення та розгляду адміністративної справи такої процедури, як проведення слухання. Впровадження європейських демократичних стандартів робить зазначене правове регулювання напролюд перспективним, зокрема щодо складних адміністративних проваджень із багатьма учасниками та зацікавленими сторонами. Для таких випадків Законом України «Про адміністративну процедуру» та проектом Адміністративного процедурного кодексу передбачено норми (юридичні), що визначають регламент розгляду справ публічною адміністрацією із проведенням слухання, що стають дуже близькими за змістом до норм відповідних судових процесуальних кодексів.

Проведення слухання під час адміністративного провадження може спричинити виникнення спору між зацікавленими особами, іншими особами, залученими до слухання, та представниками уповноваженого адміністративного органу. Ситуація у другому вищезазначеному випадку, а саме оскарження адміністративного рішення (акта) до вищого адміністративного органу або посадової особи, часто означає виникнення спору між юридичною чи фізичною особою, з одного боку, та представниками уповноваженого органу – з іншого. Тому для належного забезпечення гарантій захисту прав, свобод і законних інтересів особи норми, що визначають регламентацію здійснення такого провадження, мають бути щонайбільше наближеними до норм, зазначених у судових процесуальних кодексах. Ситуація не така однозначна, зважаючи на результати аналізу Закону України «Про звернення громадян», що певною мірою регулює порядок адміністративного оскарження [10, с. 211]. Новий підхід до правового регулювання можна виокремити у Законі України «Про адміністративну процедуру» та проекті Адміністративно-процедурного кодексу України, що був покладений у його основу, де питанням провадження з адміністративного оскарження присвячено окремий розділ.

Таким чином, обидва розглянуті випадки (адміністративне провадження із проведенням процедури слухання та провадження щодо розгляду скарги в адміністративному порядку) зумовлюють виникнення між їхніми учасниками спірних, часто протилежних інтересів. У провадженнях, де є велика кількість зацікавлених сторін, проведення слухання вважаємо обов'язковим. Спираючись на розглянуте вище, зазначимо, що перераховані адміністративні провадження забезпечують позасудовий тип вирішення та розгляду справ органами публічної адміністрації.

Проте у переважній більшості адміністративних проваджень правовий спір не виникає взагалі, що зменшує та нівелює потребу в деталізованих процесуальних нормах, котрі є характерними для регулювання функціонування судових органів. Наприклад, звернення фізичної особи після досягнення повноліття до органів Державної міграційної служби. У цьому випадку виникнення правового спору є досить сумнівним і може виникнути хіба при недотриманні адміністративним органом термінів розгляду звернення та отримання паспорта або подальшому оскарженні бездіяльності цього органу в судовому або адміністративному порядку.

У наданому прикладі важливо оперативно проводити провадження, забезпечити зрозумілість і простоту процедур для особи, яка звернулася, тобто адміністративно-процедурні норми повинні сприяти полегшенню та прискоренню надання відповідної адміністративної процедури. Для вирішення цієї проблеми Законом України «Про адміністративну процедуру» та проектом Адміністративно-процедурного кодексу України, окрім розглянутого вище процедурного механізму, передбачено такі способи: негайне (невідкладне) в присутності особи у разі її особистого звернення і у письмовому вигляді на основі поданих особою заяви та інших передбачених законом документів. Цей спосіб є провідним під час вирішення і розгляду справ адміністративними органами.

Розглянемо основні завдання таких суб'єктів, як суди та публічна адміністрація, для покращення розуміння відмінностей між юридичним нормами, що визначають порядок їх функціонування. Істотним та першорядним суспільним завданням публічної

адміністрації визнано реалізацію свобод, прав і законних інтересів юридичних та фізичних осіб. Головною функцією судів, у свою чергу, є забезпечення дотримання цих свобод, прав і законних інтересів. Деколи трапляються випадки, коли публічна адміністрація також стає на їх захист, але це не скасовує загально прийнятого поділу функцій та завдань, а тільки приводить до більш ефективної їх реалізації публічною адміністрацією в поодиноких випадках.

Чинниками, що визначають зміст норм про порядок функціонування судів та публічної адміністрації, є: відсутність спірних моментів у правовідносинах, в котрі вступає публічна адміністрація; наявність лише поодиноких випадків в окремих видах проваджень, коли судова адміністрація, зв'язана умовами позасудового типу розгляду, зобов'язана вступити у спірні відносини та вирішити їх; те, що провідним завданням публічної адміністрації в кінцевому результаті є реалізація прав, свобод і законних інтересів особи, а суду – захист цих прав.

Вважаємо, вищенаведені значні відмінності мають стати підґрунтям термінологічного поділу, незважаючи на наявність спільних характеристик і аналогічного правового регулювання ухвалення окремих рішень судами та публічною адміністрацією. Зазначений вище поділ у німецькому праві на норми адміністративно-процедурні (визначають порядок функціонування публічної адміністрації) та адміністративно-процесуальні (визначають регламент діяльності адміністративних судів) здається цілком послідовним, зважаючи на вищеперераховані чинники, а також на сприятливість у використанні як у практиці застосування законодавства, так і у процесі його створення. Інакше це буде рух регресивним колом, що поверне нас до застосування терміна «адміністративний процес» у вузькому та широкому значеннях, що, на нашу думку, є алогічним.

Терміном, що органічно поєднує обидві групи, варто визнати «провадження». Доцільність цього вибору підтверджується не тільки Кодексом України про адміністративні правопорушення, а й обома основними законодавчими актами, що регулюють діяльність суду, а саме: Цивільним процесуальним кодексом України [11] та Кримінальним процесуальним кодексом України [12], де термін «провадження» є центральним. Хоча у назвах обох кодексів вживається термін «процесуальний», а первинним вважається словосполучення «процесуальне законодавство», цивільне або кримінальне відповідно.

На нашу думку, запропоновані у Законі України «Про адміністративну процедуру» та проєкті Адміністративно-процедурного кодексу України співвідношення понять «адміністративне провадження» та «адміністративна процедура» та їх визначення є виправданими з огляду на поточну ситуацію в Україні. Таку законодавчу дефініцію цих основоположних термінів у нормативних актах такої сили не можна визнати досконалою, проте вона є компромісом у довготривалій дискусії у національній адміністративній правовій науці щодо співіснування зазначених термінів.

Апелюючи до судових процесуальних кодексів, зазначимо, що п. 10 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України надає визначення терміна «кримінальне провадження», проте у ньому не зустрінеш інший – «кримінальний процес». Законодавцем аргументовано акцентовано більше уваги вужчим за своїм змістом поняттям, а саме: «учасники кримінального провадження», «судове провадження» тощо. Цивільний процесуальний кодекс України взагалі уникає зазначення термінів та їх визначень, водночас необхідно визнати, що це не спричиняє зниження якості правового регулювання у згаданій сфері.

Низка науковців піддала критиці п. 1 ст. 3 Кодексу адміністративного судочинства України, котрим віднесено до адміністративного процесу тільки правовідносини, що склалися під час здійснення адміністративного судочинства [13]. На нашу думку, це є слушним рішенням, оскільки застосування закріпленого українським законодавцем варіанту сприяє спрощенню ситуації, коли термін «адміністративний процес» вживається у різних значеннях. Науковцями також визначено три складові адміністративного процесу, а саме: судово, управлінську, юрисдикційну [14, с. 72].

Наша думка на користь окремого застосування термінів «адміністративна процедура» та «адміністративний процес» може наштовхуватися на перешкоду у вигляді положень Кодексу України про адміністративні правопорушення, котрі віднесено до третьої групи адміністративно-юрисдикційного процесу та у котрих зазначається можливість розгляду та вирішення справ про адміністративні правопорушення як

судовими, та і адміністративними органами (ст. 213 КУпАП) [15]. Всупереч використання у тілі кодексу поняття, що об'єднує, а саме «провадження», з огляду на нашу пропозицію варто врахувати застосування у всіх дотичних законодавчих актах адміністративних процесуальних норм та адміністративних процедурних норм. Проте застосування цих термінів у кодексі наразі є недоцільним, оскільки ускладнює запропоновані механізми вирішення адміністративних спорів та не сприяє вирішенню дискусії українських науковців з цього приводу. Це стосується зміни підвідомчості справ про адміністративні правопорушення в контексті подальшого реформування адміністративно-деліктного законодавства.

Нагадаємо, що деякі науковці пропонують змінити підвідомчість адміністративних проступків на користь виконавчих органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, тобто адміністративних органів [16, с. 69].

Запропонована українськими науковцями-адміністративістами, котру підтримуємо, стосовно паралельного використання обох термінів: «адміністративний процес» та «адміністративна процедура» – та розподілу їхніх функцій щодо забезпечення належного функціонування судів та публічної адміністрації зумовлена своєрідністю і великим спектром правових відносин, що забезпечуються адміністративно-правовими нормами. Жодна інша галузь не має такого масивного за сферою застосування предмета правового регулювання та стільки різноманітних правових інститутів, що наповнюють його зміст. Певні розбіжності, що виникають у цій сфері, можуть бути подолані завдяки вищості в українській адміністративній науці положень теорії держави та права, що постійно розвиваються і удосконалюються з часом та розвитком суспільства. Враховувати слід і можливість та необхідність формування окремої правової доктрини у кожній галузі права, особливо у тих, що становлять основу для інших. Цілковитий ідеальний збіг із загальною теорією права не є неодмінним.

Висновки. Отже, проведене дослідження відмінностей та взаємозв'язків між адміністративним процесом, адміністративною процедурою та адміністративним провадженням дозволяє констатувати, що їх правильне використання впливає на якість юридичної практики. Незважаючи на різну термінологію в різних країнах із розвиненим адміністративним правом, кінцева мета залишається незмінною – захист прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб у відносинах із органами державної влади та судами. Використовуючи відповідні терміни та розробляючи чітко визначені юридичні процедури, адміністративне право може сприяти узгодженості, ясності та справедливості.

Крім того, було виявлено, що ефективне правове регулювання не тільки сприяє послідовному тлумаченню та застосуванню законів, але й забезпечує справедливу реалізацію та захист індивідуальних і колективних прав. Гармонізація адміністративних процедур і термінології у різних юрисдикціях є важливою для посилення міжнародного співробітництва та сприяння транскордонній юридичній практиці.

Як засвідчило дослідження, єдиний підхід до адміністративної процедури не лише підвищує ефективність судової системи, а й зміцнює довіру суспільства до неупередженості адміністрації. Віддаючи пріоритет справедливості, прозорості та підзвітності, адміністративне право може краще служити меті захисту інтересів громадян і сприяти функціонуванню та процвітанню юридичних осіб.

Необхідними є безперервне наукове дослідження та міжнародний діалог щодо адміністративної процедури та пов'язаних концепцій. Співпрацюючи з науковцями-юристами, політиками та практиками, можемо спільно прагнути до більш згуртованої та справедливої адміністративної системи, що поважає права та свободи всіх людей. Дотримання ключових принципів ефективного правового регулювання, чіткості термінології та зосередженості на захисті прав та інтересів дозволяє прокласти шлях до більш справедливого та ефективного адміністративного ландшафту, що принесе користь як суспільству, так і юридичним особам.

Список використаних джерел

1. Адміністративний процес України : підруч. / за заг. ред. Д. І. Йосифовича. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 500 с.
2. Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О. та ін. Адміністративне право України. Повний курс : підруч. / за ред. В. Галуцько, О. Правоторової. Вид. 4-е. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.

3. Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посібник. Вид. 2-е, доп. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТ «Перун», 2001. 1440 с.
5. Вовк Д. Проблеми визначення та дії принципу верховенства права в Україні. *Право України*. 2003. № 11. С. 127–130.
6. Ковбасюк Ю. В. Державне управління : навч. посібник : у 2 т. Т. 1. Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. 564 с.
7. Голосніченко І. П. Проблеми адміністративного процесу на сучасному етапі розвитку української держави. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 19. Одеса : Юридична література, 2003. 267 с.
8. Голосніченко І. П., Стахурський М. Ф. Адміністративний процес : навч. посібник. Київ : ГАН, 2003. 256 с.
9. Громадські слухання Львова. *Інформаційний портал депутатів Львівської міської ради*. URL : <https://www.lvivrada.gov.ua/gromadska-uchast/gromadski-sluhannja>.
10. Мельник А. Ф., Оболенський О. Ю., Васіна А. Ю., Гордієнко Л. Ю. Державне управління / за ред. А. Ф. Мельник. Київ : Знання-Прес, 2003. 343 с.
11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
13. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
14. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упоряд. В. П. Тимошук. Київ, 2003. 496 с.
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
16. Закон Киргизької Республіки «Про адміністративну процедуру». URL : http://www.pravo.org.ua/files/ebook/Admin_Procedur_2003.pdf

Надійшла до редакції 22.01.2024

Прийнято до опублікування 31.01.2024

References

1. Administratyvnyi protses Ukrainy [Administrative process of Ukraine] : pidruch. / za zah. red. D. I. Yosyfovycha. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2021. 500 p. [in Ukr.].
2. Halunko, V., Dikhtievskiy, P., Kuzmenko, O. ta in. (2021) Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs [Administrative law of Ukraine. Full course] : pidruch. / za red. V. Halunko, O. Pravotorovoi. Vyd. 4-e. Kherson : OLDI-PLluS. 656 p. [in Ukr.].
3. Ostapenko, O. I. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S. ta in. (2021) Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna) [Administrative law of Ukraine (general part)] : navch. posibnyk. Vyd. 2-e, dop. Lviv : SPOLOM. 616 p. [in Ukr.].
4. Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i hol. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : VT «Perun», 2001. 1440 p. [in Ukr.].
5. Vovk, D. (2003) Problemy vyznachennia ta dii pryntsyphu verkhovenstva prava v Ukraini [Problems of definition and operation of the rule of law principle in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 11, pp. 127–130. [in Ukr.].
6. Kovbasiuk, Yu. V. (2012) Derzhavne upravlinnia [Governance] : navch. posibnyk : u 2 t. Vol. 1. Kyiv ; Dnipropetrovsk : NADU. 564 p. [in Ukr.].
7. Holosnichenko, I. P. (2003) Problemy administratyvnoho protsesu na suchasnomu etapi rozvytku ukrainskoi derzhavy [Problems of the administrative process at the current stage of development of the Ukrainian state]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 19. Odessa : Yurydychna literatura. 267 p. [in Ukr.].
8. Holosnichenko, I. P., Stakhurskyi, M. F. (2003) Administratyvnyi protses [Administrative process] : navch. posibnyk. Kyiv : HAN. 256 p. [in Ukr.].
9. Hromadski slukhannia Lvova [Public hearings in Lviv]. *Informatsiyni portal deputativ Lvivskoi miskoi rady*. URL : <https://www.lvivrada.gov.ua/gromadska-uchast/gromadski-sluhannja>. [in Ukr.].
10. Melnyk, A. F., Obolenskyi, O. Yu., Vasina, A. Yu., Hordiienko, L. Yu. (2003) Derzhavne upravlinnia [Governance] / za red. A. F. Melnyk. Kyiv : Znannia-Pres. 343 p. [in Ukr.].
11. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Civil Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. [in Ukr.].
12. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
13. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [The Code of Administrative Courts of

Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2005. № 35–36, № 37. St. 446. [in Ukr.].

14. Administratyvna protsedura ta administratyvni posluhy. Zarubizhnyi dosvid i propozytsii dlia Ukrainy [Administrative procedure and administrative services. Foreign experience and proposals for Ukraine] / avtor-uporiad. V. P. Tymoshchuk. Kyiv, 2003. 496 p. [in Ukr.].

15. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [The Code of Ukraine on Administrative Offenses] : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. [in Ukr.].

16. Zakon Kyrhyzkoyi Respubliky «Pro administratyvnu protseduru». URL : http://www.pravo.org.ua/files/ebook/Admin_Procedur_2003.pdf.

ABSTRACT

Maksym Garifullin. Administrative procedure and its relationship with related concepts.

The basic meaning of the concepts «administrative process», «administrative procedure» and «administrative proceeding» is considered, as well as the complex relationships between them in the field of legal doctrine. The correct understanding and application of these terms is of primary importance for ensuring effective legal regulation and protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities in their relations with public administration bodies and the judicial system.

Emphasis is placed on the fact that the use of specific terms in legislative acts and legal documents plays a key role in shaping the practice of administrative law. Despite the difference in terminology in different countries with developed systems of administrative law, the main goal remains the same – to achieve a fair and just administrative process that supports the rights and interests of all interested parties.

The differences between the administrative process, administrative procedure and administrative proceedings are analyzed by highlighting their separate application and consequences in legal practice.

In addition, the importance of effective legal regulation and its impact on the quality of administrative practice was investigated. It is argued that the use of appropriate terms not only helps in the development of well-defined legal processes, but also contributes to the consistent interpretation and application of laws by public administration and courts. Consequently, this synergy leads to the protection and strengthening of human rights and promotes the legal activity of legal entities.

Administrative procedures in various countries with developed systems of administrative law have been studied in detail in order to make comparisons and obtain important conclusions. The study emphasizes that although terminological variations may exist, the ultimate goal is universal – the fair realization and protection of individual and collective rights and interests within administrative interaction.

The urgent need for a harmonized approach to administrative procedure and terminology in different jurisdictions is emphasized. Such standardization will not only improve legal clarity, but also strengthen international cooperation and cross-border legal practice.

Keywords: *administrative order, legal doctrine, administrative law, legal regulation, rights and freedoms.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-388-396

Аласкар ГУСЕЙНЛІ®

аспірант

(Інститут держави і права
імені В.М. Корецького НАН України)

адвокат,

член Колегії адвокатів Азербайджанської Республіки

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Розглянуто основні проблеми правового регулювання діяльності адвоката в адміністративному судочинстві. Зауважено, що на сьогодні законодавство, котре регламентує професійну правову діяльність адвокатів в Україні, перебуває у стані оновлення та модернізації. Саме сфера адміністративного регулювання діяльності адвокатів потребує правового

© Гусейнлі Аласкар Магбет оглу, 2024

arifgulyev@ukr.net

регулювання в аспекті визначення правового статусу адвоката, гарантій здійснення адвокатської діяльності, належного правового закріплення та застосування на практиці положень щодо прав та обов'язків адвокатів в адміністративному судочинстві.

Також акцентовано увагу на тому, що з метою модернізації адвокатури необхідно врахувати такі потреби: 1) реформування інституту адвокатури шляхом запозичення міжнародно-європейської практики діяльності та функціонування адвокатури; 2) законодавче удосконалення правових положень Кодексу адміністративного судочинства України та Кримінального процесуального кодексу України з метою забезпечення можливості використання адвокатами на практиці своїх законних прав та підвищення безпеки адвокатів під час судового процесу; 3) удосконалення національного законодавства у сфері діяльності українських адвокатів за кордоном та відповідно іноземних адвокатів на території України; 4) покращення системи підвищення кваліфікації адвокатів в Україні та забезпечення на законодавчому рівні необхідної підготовки та перепідготовки адвокатів в Україні.

Визначено основні проблеми правового регулювання правової діяльності адвоката в адміністративному судочинстві. Зроблено висновок про те, що застарілість та неузгодженість адміністративно-правових норм чинного законодавства призводить до неможливості реалізації адвокатом його законних прав та обов'язків. Наголошено на тому, що незакріплений чіткий перелік повноважень адвоката як учасника адміністративного судочинства призводить до певних труднощів у захисті прав, свобод та інтересів особи, а також до того, що роль адвоката в адміністративному судочинстві стає факультативною. А це створює перешкоди для реалізації громадянами свого конституційного права на захист у межах адміністративно-деліктного провадження.

Ключові слова: адвокат, адміністративне судочинство, провадження, недоліки.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні відбувається активна реформація інститутів представництва, в тому числі й інституту адвокатури. Значення правової діяльності адвокатів для сучасних правовідносин неможливо переоцінити, оскільки саме адвокати забезпечують додержання конституційно визначених прав, свобод та законних інтересів суб'єктів правовідносин. Водночас має місце велика кількість невирішених проблем у безпосередньому правовому регулюванні діяльності адвокатів в Україні. Передусім дослідження потребує адміністративне процесуальне законодавство, що регламентує окремі аспекти діяльності адвокатури та є підґрунтям ефективного реформування окресленої сфери в цілому та, зокрема, забезпечення незалежності, підвищення гарантій діяльності адвокатури, приведення її у відповідність до європейських норм і стандартів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Уже досить тривалий час проблеми правового регулювання діяльності адвокатів були об'єктом дослідження та наукової розробки у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: В. Авер'янов, Д. Бахрах, Ю. Битяк, В. Гайворонська, С. Гончарук, В. Гранін, О. Гурич, Е. Демський, М. Завальний, Д. Калаєнов, О. Кузьменко, М. Лошинський, Р. Миронюк, В. Олефір, Є. Попович, Л. Тацій та ін. Проте саме проблематика правового регулювання діяльності адвокатів в адміністративному судочинстві не була досліджена на належному рівні.

Метою статті є визначення основних проблем правового регулювання правової діяльності адвоката в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. З моменту включення України до членів Ради Європи вона зобов'язалася провести низку реформ, насамперед ув сфері правової та політичної системи, з метою приведення їх у відповідність до вимог, пред'явлених Радою Європи. Відповідно до Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр., затвердженої Указом Президента України № 231/2021 від 11.06.2021, передусім реформування потребує судова система з метою утвердження правопорядку, що ґрунтується на високому рівні правової культури, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення – справедливого їх відновлення у розумні строки [1]. Слід зауважити, що саме інститут судової влади та інститут адвокатури мають дуже тісний взаємозв'язок. З цього приводу є вдале висловлювання Голови Верховного суду Англії та Уельсу у справі *Ziems v The Prothonotary of the Supreme Court of New South Wales* від 02.07.1957, де він зазначав, що адвокати є довіреною особою свого клієнта, його радником, а отже, вони повинні бути чесними і мати здібності вести свою роботу в суді. З огляду на давні традиції адвокатури, з урахуванням досвіду, набутого століттями, можемо стверджувати, що представники цієї професії прагнуть

надати ефективні правові послуги для суспільства, перебуваючи у відносинах тісної співпраці з суддями, а також з іншими членами колегії адвокатів [2]. Навіть у частині 3 загальних положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки від 20.05.2015 року № 276/2015 говорилося про те, що саме суд та адвокатура є суміжними правовими інститутами, які діють з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права [1]. Відповідно до цього нормативно-правового акта передбачається підвищення рівня гарантій здійснення адвокатської діяльності та забезпечення доступності отримання професійної правової допомоги від адвоката. Проте реалізація реформування інституту адвокатури в Україні буде неможливою доти, доки законодавцем не буде закріплено належного правового механізму притягнення до юридичної відповідальності осіб, які порушують гарантії адвокатської діяльності, та покращено механізм захисту адвокатської таємниці. Так, наприклад, К. Коваль вказує на те, що подальший розвиток інституту адвокатури в Україні повинен передбачати реалізацію таких стратегічних цілей: участь у законотворчій діяльності країни та розвиток міжнародної співпраці; підвищення стандартів здійснення адвокатської діяльності; формування громадської думки щодо роботи органів адвокатського самоврядування тощо [3, с. 418].

На сьогодні законодавство, що регламентує професійну правову діяльність адвокатів в Україні, перебуває у стані оновлення та модернізації. Саме сфера адміністративного регулювання діяльності адвокатів потребує правового регулювання в аспекті визначення правового статусу адвоката, гарантій здійснення адвокатської діяльності, належного правового закріплення та застосування на практиці положень щодо прав та обов'язків адвокатів в адміністративному судочинстві. Вважаємо, що процес оновлення адміністративного законодавства потребує комплексного підходу, з урахуванням основних засад та положень міжнародного європейського права, а також останніх тенденцій розвитку національної правової системи.

Трансформація інституту адвокатури потребує системного підходу в поетапному реформуванні кожного окремого напрямку діяльності та функціонування системи адвокатури. Такої модернізації потребують певні аспекти діяльності зазначеного інституту, а саме: а) засади функціонування та діяльності адвокатури; б) засади реформування системи адвокатури в Україні; в) механізми правового регулювання адвокатури; г) цілі, що виникають перед оновленою адвокатурою.

Оновлення інституту адвокатури є необхідним на нинішньому етапі його розвитку. Таке інституційне вдосконалення забезпечить: належну організацію роботи адвокатури та органів державної влади на основі партнерства та взаємовідповідальності; необхідну імплементацію міжнародних принципів та стандартів надання правової допомоги адвокатами; позиціонування інституту адвокатури в Україні як незалежної та самоврядної організації, що діє в інтересах суспільства шляхом надання професійної юридичної допомоги.

На нашу думку, для того, аби модернізувати національний інститут адвокатури, необхідно врахувати такі потреби: 1) реформування інституту адвокатури шляхом запозичення міжнародно-європейської практики діяльності та функціонування адвокатури. Це, у свою чергу, забезпечить покращення адміністративного забезпечення професійної діяльності адвоката у сфері гарантування його незалежності, притягнення до дисциплінарної відповідальності тощо; 2) законодавче удосконалення правових положень Кодексу адміністративного судочинства України та Кримінального процесуального кодексу України з метою забезпечення можливості використання адвокатами на практиці своїх законних прав та підвищення безпеки адвокатів під час судового процесу; 3) удосконалення національного законодавства у сфері діяльності українських адвокатів за кордоном та відповідно іноземних адвокатів на території України; 4) покращення системи підвищення кваліфікації адвокатів в Україні та забезпечення на законодавчому рівні необхідної підготовки та перепідготовки адвокатів в Україні.

Наразі, коли наша держава перебуває у процесі повного оновлення правової системи, реформування інституту адвокатури є необхідним, однак це досить тривалий та складний процес. Як свідчить міжнародна практика, для підвищення рівня національної адвокатури необхідно провести заходи загальносоціального характеру щодо:

підвищення загального правового рівня населення України в бік усвідомлення потреби в отриманні лише висококваліфікованої професійної правової допомоги адвоката; поєднання національної правової системи з європейською; впровадження професійного стажування національних адвокатів у міжнародних адвокатських організаціях та фірмах; запровадження партнерства між державою та інститутом адвокатури задля гарантування незалежності адвокатської професії; розширення зв'язків із міжнародними правовими організаціями, такими як ІВА, ССВЕ, АВА, та проведення роботи щодо обміну досвідом; збільшення законодавчого значення самоврядних органів адвокатури; розробки методичних рекомендацій для адвокатів із метою покращення правової допомоги, захисту професійних прав адвокатів від неправомірних дій правоохоронних чи інших органів державної влади.

Необхідно враховувати фактор того, що законодавство не може завжди бути позитивним для всіх. Проте зараз адвокатська спільнота стикається з небажанням держави вести повноцінний діалог та додатково лобіювати адвокатські гарантії на законодавчому рівні. Однак будь-яке реформування інституту адвокатури повинно проходити лише з урахуванням всіх пропозицій адвокатів-практиків, вчених правників, експертів у правовій сфері. Вся адвокатська спільнота зацікавлена в тому, щоб створити справедливий та ефективний авторитетний суд, провести ефективну реформу правоохоронних органів та створити розвинуту правову державу в Україні. Адвокати постійно працюють над пропозиціями законодавчого регулювання чинного Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» з метою посилення гарантій адвокатської діяльності. К. Коваль у своїй роботі зазначала, що адвокатура буде йти вперед і серйозно лобіювати свої проекти, вона не зупинятиметься на досягнутому: «Якщо нам байдужі методи і способи регулювання нашої діяльності, можна спокійно дочекатися змін. Але я впевнена, що адвокатура буде сама серйозно впливати на процеси змін у державі, щоб вони були не до гіршого, а до кращого для адвокатів» [3, с. 418].

Дослідивши загальноправову необхідність реформування інституту адвокатури, зосередимо увагу на проблемах правового регулювання саме у сфері адміністративного судочинства. Р. Сінельнік зазначав, що вдосконалення адміністративно-процесуального законодавства повинно здійснюватися у двох напрямках, що дуже тісно пов'язані між собою: реформування організаційної частини в межах законодавства про правову допомогу та вдосконалення адміністративно-процесуального статусу адвоката [4, с. 143].

Перше, на що, на нашу думку, слід звернути увагу та що потребує врегулювання у сфері діяльності адвоката, є положення ч. 2 ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), оскільки відповідно до нього адвокат у межах адміністративного судочинства може здійснювати лише представництво інтересів свого клієнта. Тобто закріплення такого виду правової допомоги з боку адвоката, як захист в адміністративному судочинстві, відсутнє. Необхідно зауважити, що представництво та захист є різними формами надання правової допомоги, котрі, відповідно, мають різну мету. У випадку здійснення адвокатської діяльності у формі представництва адвокат має на меті недопущення порушення прав, свобод та законних інтересів свого клієнта. Коли мова йде про здійснення адвокатом захисту, то під цим слід розуміти відновлення порушеного права клієнта, подальше визнання порушеного права та відшкодування завданої шкоди. Висновок Головного науково-експертного управління на проєкт Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» також має схожу правову позицію. Так, у висновку зазначається, що поняття «представництво» визначається як діяльність адвоката від імені клієнта з метою захисту, відновлення, забезпечення реалізації, дотримання або запобігання порушенню прав, свобод та законних інтересів клієнта в судах, Конституційному Суді України, в третейських судах, міжнародному арбітражі, інших міжнародних органах та установах, органах місцевого самоврядування, перед фізичними, юридичними особами та (або) їх об'єднаннями. Однак визначення поняття «захист» також передбачає діяльність адвоката з метою відновлення, забезпечення інтересів підозрюваного, обвинуваченого тощо. Таким чином, у законопроекті має місце перехресне визначення термінів, що є неправильним [5].

Головною відмінністю здійснення адвокатської діяльності у формі представництва чи у формі захисту полягає в тому, що у першому випадку адвокат реалізує свої повноваження виключно за дорученням клієнта і лише клієнт визначає його процесуальну правосуб'єктність. У другому випадку правова допомога, що надається адвокатом, здійснюється не замість клієнта, а разом із ним і в його інтересах,

хоча діє адвокат відповідно до договору про надання правової допомоги. Тому необхідно викласти ч. 2 ст. 16 КАС України у такій редакції: «Представництво та захист інтересів особи в суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом».

Наступним, на що слід звернути увагу законодавцю, є Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2000 від 16 листопада 2000 р. з приводу того, що всі фізичні особи, а не тільки підозрюваний, обвинувачений чи підсудний, повинні мати право на вільний вибір захисника задля захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. Відповідно до чинного КАС України, а саме ч. 1 ст. 16, лише учасники адміністративного судочинства мають право користуватися правничою допомогою, тобто отримувати професійні послуги адвоката. До учасників справи законодавець, у свою чергу, відносить: сторони – позивач та відповідач; треті особи та особи, котрі, відповідно до закону, мають право на звернення до суду в інтересах інших осіб. Інші особи, які приймають участь в адміністративному судочинстві, такого права не мають, а це прямо порушує положення вищезгаданого рішення. До таких осіб належать: свідок, помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст. Необхідність застосування положення зазначеного рішення полягає в тому, що у процесі адміністративного судочинства до всіх осіб, які беруть участь у справі, можуть застосовуватися заходи процесуального примусу у вигляді: попередження; видалення із залу судового засідання; тимчасового вилучення доказів для дослідження судом; приводу; штрафу. Такі заходи процесуального примусу певною мірою обмежують права, свободи та законні інтереси останніх або можуть створювати перешкоди в їх реалізації. Так, наприклад, до свідка, який без поважних причин не прибув у судове засідання або не повідомив причини неприбуття, може бути застосовано привід до суду через органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення [6]. Це, у свою чергу, прямо чи опосередковано обмежує права свідка, а отже, йому може знадобитися допомога адвоката.

Як зазначає К. Коваль, стратегічні судові справи адвокатури – це справи, значення яких не обмежується приватним інтересом одного адвоката, а впливає на розвиток правової системи. Стратегічне значення мають справи, котрі змінюють адміністративну чи судову практику або законодавство, а також справи, що спрямовані на захист прав і свобод [3, с. 419]. Вирішення проблеми з приводу отримання фізичними чи юридичними особами права на професійну правову допомогу адвоката можливе шляхом визначення та встановлення на законодавчому рівні самостійного адміністративно-процесуального статусу адвоката як окремого учасника адміністративного судочинства. Необхідно визначити не тільки обсяг його прав, свобод та мотивів відводу від участі у зазначеному судочинстві, а і встановити можливість участі адвоката на всіх стадіях адміністративного судочинства, незалежно від адміністративно-процесуального статусу особи, інтереси якої він представляє чи захищає.

Якщо розглядати питання про надання професійної правової допомоги адвокатом поза межами адміністративного судочинства, у процесі спілкування із суб'єктами владних повноважень, то таке право у фізичних чи юридичних осіб не передбачено нормами адміністративного права. Дійсно, чинне законодавство України передбачає саму можливість отримання кваліфікованої правової допомоги від адвоката в будь-якому адміністративному провадженні, проте при цьому не врегульовує питання механізму отримання такої допомоги. Тому, з урахуванням багатогранності адміністративного провадження, найкращим варіантом є прийняття єдиного кодифікованого акта адміністративної процедури. Відповідно до положень Концепції адміністративної реформи в Україні (Указ Президента України № 810/98 від 22.07.1998) такі плани вже були передбачені законодавцем. Так, у підрозділі 2 розділу V «Засоби забезпечення адміністративної реформи» визначено, що ефективність правового реформування адміністративної сфери потребує систематизації адміністративного законодавства шляхом кодифікації. З метою покращення регулювання механізму позасудового захисту прав і свобод громадян, котрі порушуються органами виконавчої влади та їхніми посадовими особами, необхідно прийняти та закріпити процедуру захисту такого порушеного права в Адміністративно-процедурному (процедуральному) кодексі України [7]. Спроби прийняти такий нормативно-правовий акт, як

Адміністративно-процедурний кодекс України, були. Так, у 2012 р. Кабінетом Міністрів України було розроблено та подано законопроект Адміністративно-процедурного кодексу України № 11472 від 03.12.2012. Згідно з цим проектом гарантування правового захисту передбачалась як один із головних принципів адміністративної процедури і розумілось як право осіб на оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністративного органу в порядку адміністративного провадження до суду, а також в іншій, передбаченій законом, формі. При цьому в ч. 2 ст. 27 зазначалось, що представником особи може бути адвокат або будь-яка інша дієздатна особа, повноваження якої на участь в адміністративному провадженні посвідчені відповідними документами [8]. Таким чином, проект Адміністративно-процедурного кодексу України не закріплював за адвокатом самостійності під час його участі в адміністративному судочинстві. На нашу думку, необхідно визначити участь адвоката як самостійного учасника адміністративного процесу та встановити у загальному вигляді перелік його процесуальних прав та обов'язків у будь-якому адміністративному провадженні, що відбувається в позасудовому порядку.

Отже, засади та ідеї, передбачені в Концепції адміністративної реформи в Україні та зазначеному законопроекті Адміністративно-процедурного кодексу України, не були реалізовані на практиці та залишились лише правовими напрацюваннями. Тому необхідно доповнити чинний Закон України «Про звернення громадян», котрий на сьогодні визначає загальні засади порядку розгляду звернень та скарг заяв громадян на посадових осіб, передусім положенням про те, що всі громадяни, які звертаються до суб'єктів публічної адміністрації, мають право на отримання кваліфікованої професійної допомоги адвокатів. Після необхідно визначити безпосередньо механізм залучення адвоката для надання такої правової допомоги особі.

Аналіз особливостей правового регулювання статусу адвоката в адміністративно-деліктному провадженні засвідчив наявність певних прогалин у чинному законодавстві України про адміністративні проступки стосовно законодавчого врегулювання визначення процесуального статусу адвоката. Такі проблеми питання мають місце як у діючому, так і проектному законодавстві. Р. Сінельников щодо окресленої проблематики зазначає: «Спостерігається дублювання положень чинного законодавства й автоматичне перенесення їх до перспективного законодавства. Такий стан справ, на жаль, визнати задовільним не можна» [4, с. 160].

Положення чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення визначають, що особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, чи потерпілий у справі володіють правом користування послугами кваліфікованого адвоката або іншого фахівця в галузі права, який відповідно до національного законодавства має право надавати юридичну допомогу особисту або на підставі доручення юридичної особи (ст. ст. 268 та 271 КУпАП). Проте ця правова норма не врегульовує питання залучення захисника особи в адміністративно-деліктному провадженні, а навпаки, створює питання щодо визначення, хто такий цей фахівець у галузі права і в якому випадку така особа набуває права на надання правової допомоги. З приводу цього питання вже довгий час тривають правові дискусії, які зводяться к двом основним напрямкам розвитку чинного законодавства. Перший із них полягає в тому, що лише адвокатами може здійснюватися захист інтересів особи в судах, в другий передбачає збереження поняття «фахівець у галузі права» та внесення необхідних законодавчих доповнень до чинних процесуальних кодексів. Другий напрям розвитку українського законодавства відображено у згаданому вище Рішенні Конституційного Суду України, де було зазначено, що «...положення частини першої статті 59 Конституції України про те, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, треба розуміти як конституційне право особи при захисті від обвинувачення, а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи» [9].

Як свідчить міжнародна практика багатьох країн світу, пріоритет у наданні професійної правової допомоги в судовому засіданні надається виключно адвокатам. Таким чином, відбувається підвищення стандарту юридичної професії. Такий підхід є правильним, оскільки результати розгляду адміністративної справи можуть мати достатньо руйнівні наслідки для клієнта. У свою чергу, від адвоката вимагається

володіння високим рівнем юридичних знань, дотримання правил адвокатської етики, він має добре орієнтуватися в усіх законодавчих нововведеннях тощо. Водночас на адвоката покладається високий рівень відповідальності перед клієнтом та державою за надану правову допомогу, що супроводжується комплексом прав і гарантій, котрі при цьому мають адвокати. Отже, особа, яка бажає отримати висококваліфіковану, професійну правову допомогу, чи то представництво, чи то захист, чи то просто правова консультація, повинна звертатися виключно до адвокатів, оскільки преференції у сфері адвокатської діяльності виникають не на порожньому місці.

Аналіз чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення засвідчив, що на сьогодні в ньому відсутнє законодавче визначення випадків, коли адвокат повинен в обов'язковому порядку брати участь у відповідному провадженні. Тому чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення необхідно доповнити положеннями щодо обов'язкового залучення адвоката у справи про адміністративні правопорушення відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України. А саме необхідно визначити, що участь адвоката є обов'язковою: 1) у справах про адміністративні правопорушення, де до відповідальності притягається особа віком від 16 до 18 років; 2) у справах про адміністративні правопорушення, де до відповідальності притягається особа, яка не володіє мовою, котрою ведеться провадження; 3) у справах, де адміністративне правопорушення вчинене особою, яка внаслідок своїх психічних чи фізичних вад (люди з порушенням слуху, незрячі) не здатна самостійно реалізувати своє право на захист власних інтересів; 4) у справах про адміністративні правопорушення, де санкція статті передбачає застосування адміністративного стягнення у вигляді адміністративного арешту.

Не менш важливою є неврегульованість питання щодо визначення в адміністративно-деліктному законодавстві моменту допуску адвоката для надання професійної правової допомоги. Так, у ст. 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначається, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права [10]. Тобто адвокат може брати участь в адміністративно-деліктному провадженні та надавати правову допомогу, починаючи зі стадії розгляду справи, винятки становлять лише випадки адміністративного затримання особи, де захисника можна залучати на ранніх стадіях.

Така правова позиція є хибною, оскільки на стадії адміністративного розслідування особа також потребує допомоги адвоката, оскільки саме в той час відбувається фіксування обставин вчинення адміністративного правопорушення, збираються докази, а також можуть застосовуватися заходи примусового характеру, що певною мірою обмежують права особи на пересування чи переміщення її транспортного засобу або фактичне володіння річчю. Проблема неврегульованості питання залучення адвоката в такому виді провадження прямо порушує принцип законності та збільшує рівень зловживань повноваженнями з боку владних суб'єктів права. Це, у свою чергу, порушує права, свободи та законні інтереси тих осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності.

Отже, чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення не врегулює належною мірою питання, пов'язані із забезпеченням особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, правом на отримання професійної правової допомоги від адвоката, а також не визначає процесуальні аспекти діяльності адвоката як учасника адміністративно-деліктного провадження. Не мають законодавчого визначення порядок та умови здійснення функцій захисту в аспекті надання правової допомоги адвокатом, не закріплений чіткий перелік повноважень адвоката як учасника адміністративного судочинства, що, у свою чергу, призводить до певних труднощів у захисті прав, свобод та інтересів особи. Як наслідок, роль адвоката в адміністративному судочинстві стає факультативною, що створює перешкоди для реалізації громадянами свого конституційного права на захист у межах адміністративно-деліктного провадження.

Висновки. Отже, наявність вищезазначених недоліків чітко демонструє застарілість та неузгодженість правових норм чинного адміністративного законодавства. Особливого правового регулювання потребує саме сфера реалізації громадянами свого конституційного права на отримання правової допомоги в межах адміністративного судочинства. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом редагування чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення як єдиного кодифікованого акта, що

визначає та закріплює підстави і порядок притягнення особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, до адміністративної відповідальності, а саме доповнення його нормами, котрі б деталізували та конкретизували залучення адвоката як учасника в адміністративно-деліктне провадження. Для цього необхідно внести доповнення стосовно: а) моменту залучення адвоката як учасника до адміністративно-деліктного провадження; б) встановити чіткий перелік процесуальних повноважень адвоката; в) визначити перелік адміністративних справ, де участь адвоката буде обов'язковою.

Список використаних джерел

1. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>.
2. Rondel v. Worsley. *United Kingdom House of Lords Decisions*. URL : <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1967/5.html>.
3. Коваль К. Стратегія розвитку адвокатури України. *Юридична газета онлайн*. 2014. № 24–25. С. 418–419. URL : <https://jur-gazeta.com/publications/actual/strategiya-rozvitku-advokaturi-ukrayini.html>.
4. Сінельнік Р. В. Захисник у провадженні у справах про адміністративні правопорушення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2008. 204 с.
5. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 14.11.2018. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua>.
6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
7. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22.07.1998 року № 810/98. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. Ст. 32.
8. Адміністративно-процедурний кодекс України : проект. *Міністерство юстиції України*. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_2734.
9. Рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 № 13-рп/2000 у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника). *Офіційний вісник України*. 2000. № 47. Ст. 109.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

Надійшла до редакції 15.01.2024

Прийнято до опублікування 25.01.2024

References

1. Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosudivia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021–2023 roky [About the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021–2023] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.06.2021 № 231/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>. [in Ukr.].
2. Rondel v. Worsley. *United Kingdom House of Lords Decisions*. URL : <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1967/5.html>.
3. Koval, K. (2014) *Stratehiia rozvytku advokatury Ukrainy* [Strategy for the development of the Bar of Ukraine]. *Yurydychna hazeta onlain*. № 24–25, pp. 418–419. URL : <https://jur-gazeta.com/publications/actual/strategiya-rozvitku-advokaturi-ukrayini.html>. [in Ukr.].
4. Sinielnik, R. V. (2008) *Zakhysnyk u provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia* [Defense counsel in administrative offense proceedings] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Zaporizhzhia. 204 p. [in Ukr.].
5. *Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia na proekt Zakonu Ukrainy «Pro advokaturu ta advokatsku diialnist»* vid 14.11.2018. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua>. [in Ukr.].
6. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy* [The Code of Administrative Courts of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. № 35–36, № 37. St. 446. [in Ukr.].
7. *Pro zakhody shchodo vprovadzhennia Kontseptsii administratyvnoi reformy v Ukraini* [On measures to implement the Concept of Administrative Reform in Ukraine] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 22.07.1998 roku № 810/98. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 1999. № 21. St. 32. [in Ukr.].
8. *Administratyvno-protsedurnyi kodeks Ukrainy* [Administrative Procedure Code of Ukraine] : proekt. *Ministerstvo yustytisii Ukrainy*. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_2734. [in Ukr.].
9. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* vid 16.11.2000 № 13-rp/2000 u spravi za konstytutsiynym zvernenniam hromadianyna Soldatova Hennadiia Ivanovycha shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen statti 59 Konstytutsii Ukrainy, statti 44 Kryminalno-protsesualnoho kodeksu

Ukrainy, statei 268, 271 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (sprava pro pravo vilnoho vyboru zakhysnyka) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 16.11.2000 No. 13-пн/2000 in the case of the constitutional appeal of citizen Soldatov Hennadiy Ivanovych regarding the official interpretation of the provisions of Article 59 of the Constitution of Ukraine, Article 44 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, Articles 268, 271 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (the case about the right to freely choose a defense attorney)]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2000. № 47. St. 109. [in Ukr.].

10. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [The Code of Ukraine on Administrative Offenses] : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Alaskar Huseinli. Problems of legal regulation of the lawyer's legal activity in administrative proceedings. The article examines the main problems of legal regulation of a lawyer's activities in administrative proceedings. The author notes that currently the legislation regulating the professional legal activity of lawyers in Ukraine is in a state of renewal and modernization. It is the sphere of administrative regulation of the activities of lawyers that requires legal regulation specifically in the aspect of determining the legal status of a lawyer, guarantees for the implementation of lawyer activity, improper legal consolidation and application in practice of the provisions regarding the rights and duties of lawyers in administrative proceedings.

The article also focuses on the fact that in order to modernize the bar, it is necessary to take into account the following needs: 1) reforming the bar institute by borrowing the international and European practice of the activity and functioning of the bar; 2) legislative improvement of the legal provisions of the Code of Administrative Procedure of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine in order to ensure the possibility for lawyers to use their legal rights in practice and to increase the safety of lawyers during the judicial process; 3) improvement of state legislation in the field of activity of Ukrainian lawyers behind bars and, accordingly, foreign lawyers on the territory of Ukraine; 4) improvement of the system of professional development of lawyers in Ukraine and provision of necessary training and retraining of lawyers in Ukraine at the legislative level.

The author identified the main problems of legal regulation of the lawyer's legal activity in administrative proceedings. It was concluded that the obsolescence and inconsistency of the administrative and legal norms of the current legislation leads to the impossibility of the lawyer realizing his legal rights and duties. It is emphasized that the absence of a clear list of powers of a lawyer as a participant in administrative proceedings leads to certain difficulties in protecting the rights, freedoms and interests of a person, and to the fact that the role of a lawyer in administrative proceedings becomes optional. And this creates obstacles for citizens to exercise their constitutional right to protection within the framework of administrative-delict proceedings.

Keywords: lawyer, administrative litigation, proceedings, shortcomings.

УДК: 342.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-396-401

Анна ЖЕЛІЗНЯК[©]

ад'юнкнт

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Здійснено спробу обґрунтування перспектив удосконалення законодавчого закріплення обставин, що виключають адміністративну відповідальність. Наголошено, що сучасні підходи до врегулювання суспільних відносин адміністративно-правовими нормами зосереджені в межах трьох складових: адміністративного судочинства, адміністративних справ (адміністративних процедур) та справ про адміністративні правопорушення (проступки). Звернено увагу на те, що в перспективному законодавстві України про адміністративну відповідальність має бути враховано

© А. Желізняк, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0003-6586-6550>

anna2018soglasie@gmail.com

принцип пріоритетності прав, свобод та законних інтересів людини. Вказано на необхідність конкретизації та імперативності звільнення від адміністративної відповідальності за умови малозначності вчиненого правопорушення, а також унаслідок вчинення правопорушення під дією непереборної сили або надзвичайних обставин. Наголошено на доцільності звільнення від адміністративної відповідальності у зв'язку зі вчиненням адміністративного правопорушення під дією фізичного та/або психічного примусу. Обґрунтовано доцільність нормативного закріплення порядку заповнення формулярів про наявність обставин, що виключають адміністративну відповідальність. Зроблено висновок, що забезпечення всебічного розгляду справ про адміністративні правопорушення неможливе без розширення й уточнення переліку обставин, що виключають адміністративну відповідальність. Підкреслено, що у КУпАП не передбачено спеціальної процедури встановлення обставин, що виключають адміністративну відповідальність. Такий стан справ заважає ефективному захисту прав та законних інтересів осіб, щодо яких розглядається питання про притягнення до адміністративної відповідальності. Підтримано позицію про необхідність розробки якісно нового кодифікованого акта про адміністративну відповідальність в Україні у майбутньому.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, обставини, адміністративне правопорушення, удосконалення, звільнення від відповідальності, психічний стан, психологічна допомога, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Доволі очевидним сьогодні є факт того, що розвиток вітчизняного законодавства про адміністративну відповідальність не має узгодженого напрямку. Поряд із численними проектами та пропозиціями від фахівців у царині деліктного права необхідно спиратися на наближення до стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС) з цього питання. Причому стосовно європейського законодавства також можна констатувати наявність багатоманітності поглядів на місце адміністративних санкцій у системі юридичної відповідальності фізичних осіб. Значною мірою це стосується трансформації адміністративної відповідальності в її традиційному розумінні у право проступків, охоплення всіх протиправних дій з меншою суспільною небезпечністю кримінально-правовими нормами чи нормами цивільного права. Так само дискусійним і досі невирішеним на національному рівні є питання адміністративної відповідальності юридичних осіб, що значною мірою обмежує правозастосовну діяльність уповноважених суб'єктів щодо своєчасного і ефективного реагування на факти вчинення протиправних діянь.

У сукупності це створює коло проблем нормативного, організаційного та правоохоронного характеру, вирішення яких вбачається можливим шляхом запровадження комплексної централізованої державної політики щодо удосконалення інституту адміністративної відповідальності в Україні. Причому не можна применшувати важливість цього кроку як в умовах триваючого режиму воєнного стану, так і у повоєнний період.

З огляду на вищевикладене дослідження перспектив удосконалення законодавчого закріплення обставин, що виключають адміністративну відповідальність, набуває невідкладного значення та актуальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню проблем адміністративної відповідальності присвятили свої праці такі науковці, як: Е. Демський, Р. Калюжний, В. Колпаков, О. Кузьменко, Б. Логвиненко, Д. Лук'янець, Р. Опацький, С. Петков, В. Теремецький, Х. Ярмакі, О. Юнін та багато інших.

Водночас потрібно наголосити на тому, що безпосередньо обставини, що виключають адміністративну відповідальність, ще не ставали предметом наукового пошуку. Зважаючи на людиноцентристську доктрину сучасного адміністративного права, удосконалення законодавчого закріплення таких обставин відіграє ключову роль у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів людини. Таким чином, питання удосконалення законодавчого закріплення обставин, що звільняють від адміністративної відповідальності, набуває невідкладного значення.

Метою статті є визначення перспектив удосконалення законодавчого закріплення обставин, що виключають адміністративну відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Слід розпочати з того, що сучасні погляди на адміністративно-правові відносини зосереджені в межах трьох системоутворюючих компонентів: адміністративного судочинства, адміністративних справ (адміністративних процедур) та справ про адміністративні правопорушення (проступки).

Якщо торкатися першої складової, то можна впевнено стверджувати про те, що

в Україні ефективно функціонує система адміністративних судів. Ключовим кодифікованим актом виступає прийнятий 06.07.2005 Кодекс адміністративного судочинства, що визначає юрисдикцію та повноваження адміністративних судів, встановлює порядок здійснення судочинства в адміністративних судах [1].

Стосовно другої складової потрібно вказати на прийняття важливого, без перебільшення, Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022, що регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ у дусі визначеної Конституцією України демократичної та правової держави та з метою забезпечення права і закону, а також зобов'язання держави забезпечувати і захищати права, свободи та законні інтереси людини і громадянина [2].

Щодо третьої складової – відносин, що складаються у зв'язку зі вчиненням адміністративних правопорушень, – відбувається найбільше дискусій. Сама собою адміністративна відповідальність може бути ефективним інструментом в Україні, але її розвиток відбувається вкрай безсистемно. Значною мірою це пов'язане з триваючою дією Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 [3], котрий досі не замінено на більш прогресивний законодавчий акт.

Якщо розглядати адміністративну відповідальність більш предметно, то слід погодитися з думкою В. Колпакова, що, по-перше, місце і роль адміністративної відповідальності в адміністративно-правовому просторі визначається насамперед тим, що відносини адміністративної відповідальності разом із відносинами публічного управління, адміністративних послуг і адміністративного судочинства утворюють предмет адміністративного права. По-друге, особливість адміністративної відповідальності полягає у прагматичності її теоретичних концепцій, переважна спрямованість яких окреслена проблематикою КУпАП. А по-третє, особливістю адміністративної відповідальності є тісні зв'язки з кримінальною відповідальністю, тоді як адміністративного проступку – з кримінальним правопорушенням [4, с. 7].

Окрім цього, варто погодитися з Б. Логвиненком у тому, що нагальною проблемою слід вважати дискусію про перспективи подальшого існування чинного КУпАП шляхом його санації або ж заміни якісно новим кодифікованим актом. На думку вченого, і перший, і другий із можливих сценаріїв недостатньо розроблені, а тому діючий кодекс продовжує своє існування, «накопичуючи» у власному змісті зміни і доповнення, призначені для поліпшення його актуальності та відповідності вимогам сьогодення [5, с. 145]. Так само справедливим є визнання того, що положення чинного КУпАП сьогодні не можна вважати дієвим інструментом протидії адміністративним правопорушенням у сфері охорони здоров'я. Це рівною мірою стосується невідповідності вимогам сьогодення значної частини як матеріальних, так і процесуальних його норм [6, с. 5].

Підтримуючи наведені тези, потрібно відмітити те, що у перспективному законодавстві України про адміністративну відповідальність має бути враховано принцип пріоритетності прав, свобод та законних інтересів людини. Досягнути цього стратегічного пріоритету можливо, зокрема, завдяки перегляду обставин, що виключають адміністративну відповідальність.

Нагадаємо, що сьогодні такі обставини визначені у ст. ст. 17–22 КУпАП. Так, у випадку, якщо особа діяла у стані крайньої необхідності, необхідної оборони або була у стані неосудності, вона не підлягає адміністративній відповідальності. У свою чергу, допускається можливість звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення (ст. 22 КУпАП). У такому разі орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, обмежується усним зауваженням. Крім того, положення цієї статті не застосовуються до правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 121, ч. 5 ст. 122, ст. ст. 122-2, 122-4, ч. 3 ст. 123, ч. 2–5 ст. 126, ст. ст. 130 та 161-1 КУпАП [3].

Якщо подивитися на процесуальні аспекти цієї проблеми, можна вказати на обставини, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення, закріплені ст. 247 КУпАП. До таких обставин належать: 1) відсутність події і складу адміністративного правопорушення; 2) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку; 3) неосудність особи, яка вчинила протиправну дію чи бездіяльність; 4) вчинення дії особою у стані крайньої

необхідності або необхідної оборони; 5) видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення; 6) скасування акта, що встановлює адміністративну відповідальність; 7) закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених ст. 38 цього кодексу; 8) наявність по тому самому факту щодо особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, постанови компетентного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення або нескасованої постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення, а також повідомлення про підозру особі у кримінальному провадженні по даному факту; 9) смерть особи, щодо якої було розпочато провадження у справі [3]. Як бачимо, окремі з обставин, що виключають провадження, тотожні обставинам, що виключають адміністративну відповідальність.

Спираючись на вказаний нами принцип пріоритету прав людини, спробуємо визначити перспективи удосконалення обставин, що виключають адміністративну відповідальність, у законодавстві України, акцентуючи увагу на психологічному стані особи, яка вчинила адміністративне правопорушення.

У попередніх дослідженнях нами наголошувалося на тому, що такі обставини, як неосудність, крайня необхідність та необхідна оборона, поряд із українським законодавством знайшли відображення у правовому масиві низки держав – учасниць ЄС, де зберігся зазначений інститут (Латвії, Литви тощо). Мова йде про стан, коли особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, не могла усвідомлювати протиправного характеру своєї поведінки. Також це стосується вчинення адміністративного правопорушення в умовах необхідної оборони або крайньої необхідності – запобігання шкоди більш важливим суспільним інтересам.

Що стосується малозначності адміністративного правопорушення, вважаємо цілком можливим і доцільним конкретизацію та імперативність звільнення від адміністративної відповідальності з цієї підстави. Так, згідно зі ст. 284 КУпАП навіть за умови винесення усного зауваження особі, яка вчинила малозначне адміністративне правопорушення, уповноважений суб'єкт має винести постанову про закриття справи [3]. З іншого боку, диспозитивність цієї норми призводить до вибірковості й корупційних ризиків при її застосуванні. Таким чином, умови і порядок малозначності мають бути чітко врегульованими.

Також вважаємо цілком необхідним нормативно закріпити звільнення від адміністративної відповідальності у зв'язку зі вчиненням адміністративного правопорушення під дією фізичного та/або психічного примусу. Така обставина дозволить краще врегулювати захист прав особи, яка допустила вчинення протиправного діяння. Причини й умови вчинення низки адміністративних правопорушень часто супроводжуються зазначеним примусом. Отже, увага до психологічного стану особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, як і своєчасне забезпечення її права на психологічну допомогу у зв'язку з цим, можуть суттєво вплинути на сутність адміністративної відповідальності.

Не менш потребує закріплення слід визнати звільнення від адміністративної відповідальності внаслідок вчинення правопорушення під дією непереборної сили або за надзвичайних обставин.

Наостанок потрібно чітко окреслити порядок і умови застосування тих чи інших обставин, що виключають адміністративну відповідальність. Досягнути цього можна через запровадження відповідних формулярів, що мають заповнюватись уповноваженими суб'єктами поряд із протоколом про адміністративне правопорушення. Вважаємо, що до типових запитань у них можна віднести такі: чи досягла особа віку, з якого настає адміністративна відповідальність; чи мала можливість усвідомлювати свої дії та керувати ними; чи розуміла, що вчинене діяння є правопорушенням; чи були дії необхідними для захисту особистих або суспільних прав або інтересів; чи становили вжиті дії єдиний спосіб захисту; чи було діяння викликане крайньою необхідністю; чи мала особа право на помилку?

Висновки. У пошуках перспектив удосконалення законодавчого закріплення обставин, що виключають адміністративну відповідальність, варто не лише зважати на національні традиції, а й намагатися адаптувати вітчизняне законодавство до стандартів, діючих у ЄС [7, с. 175].

Забезпечення всебічного розгляду справ про адміністративні правопорушення неможливе без розширення й уточнення переліку обставин, що виключають

адміністративну відповідальність. Наразі у КУпАП не передбачено спеціальної процедури встановлення обставин, що виключають адміністративну відповідальність, але у більшості випадків такі обставини встановлюються при судовому розгляді справ про адміністративні правопорушення. Це заважає ефективному захисту прав та законних інтересів осіб, стосовно яких розглядається питання про притягнення до адміністративної відповідальності, зокрема щодо такого аспекту, як психічний і фізичний стан правопорушника. Відповідно, вкрай важливим завданням сьогодні є розробка якісно нового кодифікованого акта про адміністративну відповідальність. Вважаємо, що практичне втілення розглянутих моментів сприятиме удосконаленню законодавчого закріплення обставин, що виключають адміністративну відповідальність, та забезпечить справедливий і об'єктивний розгляд справ про адміністративні правопорушення.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
2. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
4. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право) : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 256 с.
5. Логвиненко Б. О. До проблеми віку, після досягнення якого настає адміністративна відповідальність. *Актуальні проблеми забезпечення публічного порядку та безпеки в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід : матеріали Міжнародної науково-практ. конф.* (м. Дніпро, 25 жовт. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 144–147.
6. Логвиненко Б. О. Провадження в справах про адміністративні правопорушення у сфері охорони здоров'я : навч. посібник. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 106 с.
7. Lohvynenko B., Podoliaka A., Domin Y., Kolesnikova I., Salaieva K. Counteraction to corruption during public procurement of medicinal products. *Georgian Medical News*. 2022. No. 323. P. 175–179.

Надійшла до редакції 15.02.2024

Прийнято до опублікування 26.02.2024

References

1. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [The Code of Administrative Proceedings of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>. [in Ukr.].
2. Pro administratyvnu protseduru [On the administrative procedure] : Zakon Ukrainy vid 17.02.2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>. [in Ukr.].
3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [The Code of Ukraine on Administrative Offenses] : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukr.].
4. Kolpakov, V. K. (2008) Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo) [Administrative liability (administrative and tort law)] : navch. posibnyk. Kyiv : Yurinkom Inter. 256 p.
5. Lohvynenko, B. O. (2019) Do problemy viku, pislia dosiahnennia yakoho настає administratyvna vidpovidalnist [On the problem of the age of administrative responsibility]. *Aktualni problemy zabezpechennia publicznego poriadku ta bezpeky v suchasnykh umovakh: vitchyzniani ta mizhnarodnyi dosvid : materialy Mizhnarodnoi nauково-prakt. konf.* (m. Dnipro, 25 zhovt. 2019 r.). Dnipro : Dnipro. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 144–147. [in Ukr.].
6. Lohvynenko, B. O. (2020) Provalzhennia v spravakh pro administratyvni pravoporushennia u sferi okhorony zdorovia [Proceedings in cases of administrative offenses in the field of health care] : navch. posibnyk. Dnipro : Vydavets Bila K.O. 106 p. [in Ukr.].
7. Lohvynenko, B., Podoliaka, A., Domin, Y., Kolesnikova, I., Salaieva, K. (2022) Counteraction to corruption during public procurement of medicinal products. *Georgian Medical News*. 2022. No. 323, pp. 175–179.

ABSTRACT

Anna Zhelizniak Prospects for improving the legislative consolidation of circumstances excluding administrative liability. The article attempts to substantiate the prospects for improving the legislative consolidation of the circumstances excluding administrative liability. It is emphasized that modern approaches to the regulation of public relations by administrative and legal provisions are concentrated within three components: administrative proceedings, administrative cases (administrative procedures) and cases of administrative offenses (misdemeanors). The author emphasizes that the

principle of priority of human rights, freedoms and legitimate interests should be taken into account in the future legislation of Ukraine on administrative liability. The author emphasizes the need for specification and imperativeness of exemption from administrative liability if the offense committed is insignificant, as well because of an offense committed under the influence of force majeure or extraordinary circumstances. The author emphasizes the expediency of exemption from administrative liability in connection with the commission of an administrative offense under the influence of physical and/or mental coercion. The author substantiates the expediency of regulating the procedure for filling in the forms on the existence of circumstances excluding administrative liability. The author concludes that ensuring a comprehensive consideration of cases of administrative offenses is impossible without expanding and clarifying the list of circumstances excluding administrative liability. The author emphasizes that the Code of Administrative Offenses does not provide for a special procedure for establishing circumstances excluding administrative liability. This state of affairs hinders the effective protection of the rights and legitimate interests of person's subject to administrative liability. The author supports the position that it is necessary to develop a qualitatively new codified act on administrative liability in Ukraine in the future.

Keywords: *administrative liability, circumstances, administrative offense, improvement, exemption from liability, psychical state, psychological assistance, European integration.*

УДК 343.54

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-401-407

Альона ПОНОМАРЬОВА ©

аспірант

(Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЗА УЧАСТІ ДИТИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Розглянуто проблему домашнього насильства за участі дітей у зоні активних бойових дій на території України. Проаналізовано статистичні дані щодо загальної кількості звернень за фактом домашнього насильства та внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, за ст. 126-1 Кримінального кодексу України. Зроблено висновок, що в умовах воєнного стану додалися нові категорії громадян, які перебувають у зоні ризику, щодо яких вже скоєне домашнє насильство або які є кривдниками, – внутрішньо переміщені особи та військовослужбовці. Розглянуто випадки протидії домашньому насильству в умовах воєнного стану, зокрема за участю дітей. Визначено рекомендації для підвищення ефективності протидії домашньому насильству за участю дітей.

Ключові слова: *домашнє насильство, дитина, неповнолітній, кримінальна відповідальність, воєнний стан.*

Постановка проблеми. З 24 лютого 2023 р. Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 [1] в Україні введено воєнний стан на підставі відповідного закону. У зв'язку з цим слід констатувати, що вплив війни на суспільство, окрему сім'ю має травматичний характер, що неодмінно призводить до погіршення відносин між членами родини, випадків вчинення домашнього насильства, зокрема за участі дитини. Війна, що триває в Україні вже два роки, формує явище, котре в межах психоаналітичної доктрини відоме як «невроз нав'язливого стану», що втілює відповідну невротичну настанову на мстивість, боротьбу і озлоблення. Такий стан безпосередньо пов'язаний із ворожістю та вчиненням кримінальних правопорушень на основі ненависті. В умовах збройного конфлікту виникають нові завдання, для вирішення яких необхідно вжити оперативних заходів.

Первинне уявлення про напрям та окремі ознаки тенденцій змін у криміногенній обстановці можна сформулювати, порівнюючи дані статистичної звітності про рівень злочинності, котрий фіксували до початку війни та протягом неї. Так, М. Змисла

порівнює дані щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, у межах 2019–2022 рр. За офіційними даними Національної поліції України, наданими у відповідь на запит, у 2022 р. надійшло 244 381 звернення з приводу фактів домашнього насильства, що на 40 % більше, ніж у попередньому році (144 394), на 15 % більше, ніж у 2020 р. (208 748), і на 41 % більше, ніж у 2019 р. (141 814) [2]. Управління моніторингу дотримання прав людини МВС України оперує такими даними: за дев'ять місяців 2023р. до Національної поліції України надійшло 216,2 тис. (2022 р. – 177,5 тис., 2021 р. – 239,8 тис.) заяв, повідомлень про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством, з яких підтверджено насильство щодо жінок – 76,7 %, щодо чоловіків – 20,2 %, щодо дітей – 3,2 %. На профілактичному обліку в Національній поліції України перебуває 100,3 тис. (2022 р. – 90,8 тис., 2021 р. – 88,3 тис.) дорослих осіб, схильних до вчинення домашнього насильства (кривдників) [3]. Під час круглого столу «Механізми судового захисту дітей від домашнього насильства» В. Богдан констатував, що цього року до Національної поліції України надійшло понад 216 тис. заяв та повідомлень про факти вчинення домашнього насильства, у тому числі 7 тис. – від дітей []. У 2023 р. підтвердилися факти вчинення домашнього насильства щодо 9,5 тис. дітей [4]. У своєму дослідженні Ю. Орлов наводить такі дані щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, за ст. 126-1 Кримінального кодексу України [5] (далі – КК України) «Домашнє насильство»: у 2021 р. – 2432, 2022 р. – 1498, за 5 місяців 2023 р. – 1121 [6, с. 183]; вони свідчать про тенденцію збільшення правопорушень у сфері домашнього насильства у 2023 р.

Вищенаведена статистика дозволяє констатувати, що під час воєнного стану в Україні проблема домашнього насильства залишається актуальною, і не виникає сумнівів щодо поширеності цього явища у суспільстві. Можна припустити, що війна (збройний конфлікт) поглиблює проблему насильства, оскільки агресія, зміна звичного ритму життя і необхідність пристосовуватися до нових обставин можуть бути чинниками, що сприяють виникненню домашнього насильства. Психологічне навантаження, спричинене війною, через яке страждає все суспільство, особливо позначається на внутрішньо-сімейних стосунках, у яких діти є найбільш вразливими.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання домашнього насильства за участі дітей в умовах воєнного стану, що триває вже два роки, були у фокусі уваги таких науковців, як Т. Бугаєць, К. Бурак, Я. Верещака, О. Гіда, І. Гловюк, Л. Гретченко, О. Джува, П. Зеленьяк, М. Змисла, О. Ковальова, М. Корабель, Н. Кулакова, К. Левченко, М. Менджул, Т. Павленко, Д. Прутян, І. Семікоп, А. Собакарь, О. Соловійова та ін. Згадані вчені досліджували різні аспекти цього негативного явища, як-от: загальна характеристика домашнього насильства за участі дітей, особливості реагування на випадки домашнього насильства за участі дітей в умовах воєнного стану, питання міжвідомчої взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, в умовах воєнного стану. Деякі розробки спрямовані на аналіз чинного законодавства, впровадження європейських та міжнародних стандартів в умовах воєнного стану в Україні.

Метою статті є дослідження особливостей прояву та реагування на випадки домашнього насильства за участі дітей в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В умовах війни проблема домашнього насильства за участі дитини набуває нових аспектів. З одного боку, прояви цього явища посилюються, з іншого – спостерігається тенденція часткового виправдання його наявності та мовчазне ігнорування цього явища в родині дорослими внаслідок чималої кількості причин. Серед них: батько чи мати постраждалої дитини звертається за допомогою для себе, проте не вказує на дитину як постраждалу або як свідка домашнього насильства, оскільки вважає, що лише він/вона є «жертвою»; дитина, яка є постраждалою від домашнього насильства, стикається з цим явищем вперше; потерпіла дитина чи дитина-свідок домашнього насильства перебувають у сірій зоні, території ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих територіях; відсутність суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, тощо.

Діти є особливо чутливими та сприймають і відчувають усе, що відбувається навколо них, хоча і з огляду на свій вік та розвиток не можуть висловити почуття та думки. До нездорових взаємин між батьками додаються умови війни. Водночас існує думка, що насильство, котре відбувається у родині, може завдати дитині травматичних

наслідків більше, ніж події, що вони можуть побачити під час війни [7].

Як зазначає Л. Гретченко, «домашнє насильство є одним із тих явищ, яке у період війни, на жаль, не зникло, загострилося та трансформувалося у проявах, нерідко залишаючись невидимим. В ситуації насильства діти можуть потрапляти у конфлікт з законом (дитина-кривдник) та перебувати у контакті з законом (дитина, яка постраждала від домашнього насильства – постраждала чи свідок)» [8].

Із моменту вторгнення російських військових на територію України у 2014 р. та наразі в умовах воєнного стану додалися нові категорії громадян, які перебувають у зоні ризику, щодо яких уже скоєне домашнє насильство або які є кривдниками.

По-перше, це внутрішньо переміщені родини, особливо ті, які переміщені з зон, де тривають дуже активні бойові дії. Родини, які певний час перебували у складному становищі, поміняли житло, змінили сферу діяльності, втратили роботу. Як певний наслідок – це агресія, страх, що у більшості випадків відбиваються на найближчих людях – всередині родини. Велика кількість внутрішньо переміщених осіб тікали від війни разом із дітьми. Психологічне навантаження, відсутність порозуміння в новій громаді та невідомість щодо майбутнього (житла, роботи), внутрішній дисбаланс можуть призводити до жорстокого поводження з дітьми [3; 9].

У зв'язку з цим, наприклад, у Києві місцеві органи влади та громада долучилися до проєкту Фонду ООН у галузі народонаселення «Міста і громади, вільні від домашнього насильства», що спрямований на посилення спроможності та ролі муніципалітетів у розбудові стійких механізмів захисту і надання допомоги постраждалим від домашнього насильства (надаються спеціалізовані послуги щодо запобігання та раннього виявлення випадків домашнього насильства). За п'ять років розбудовано систему протидії та запобігання насильству: функціонує цілодобовий телефон довіри, створено координаційну раду, прийнято міську цільову програму, відкрито кімнати кризового реагування. Після початку повномасштабного вторгнення працює денний центр соціально-психологічної допомоги, діють мобільні бригади, впроваджено проєкт комплексної психологічної підтримки сімей військовослужбовців [10].

По-друге, чимала кількість чоловіків, жінок є і можуть стати кривдниками, зважаючи на факт їхнього перебування в зоні бойових дій. Після повернення військових, які брали участь у АТО/ООС на Донбасі, відзначається раптове збільшення випадків насильства в їхніх сім'ях. Такий самий посттравматичний синдром може виникнути і у ветеранів, які демобілізувалися під час повномасштабної війни. Це неодмінно змінює парадигму «звичайної» людини, коли насильство стає нормою. У цій ситуації людина може навіть не усвідомлювати, що вона вже вчиняє насильство щодо членів своєї сім'ї, зокрема щодо дружини. Без належної реабілітації військові можуть виявляти власні емоції та біль, спрямовуючи їх на членів своїх родин. Сьогодні особливо важливо забезпечити ветеранам професійну допомогу при поверненні додому.

Непоодинокими є випадки, коли чоловік (батько) повертається з «передової» у важкому психічному стані та вчиняє дії, котрі мають усі ознаки домашнього насильства, щодо жінки та дітей, проте з перебігом певного часу він їх не пам'ятає. Звернення жінки (матері) за допомогою в поліцію та військову прокуратуру не дають результатів. Щоб захистити себе і дітей, таким жінкам доводиться тікати до інших українських міст. За даними адвокатки центру «Жіночі перспективи» Г. Федькович, за 8 місяців 2022 р. було зареєстровано 140 справ про адміністративні правопорушення, в яких брали участь військовослужбовці. Протягом перших 4 місяців 2023 р. ця кількість залишається на тому самому рівні. Також існує проблема у сприйнятті суспільством подібних ситуацій. Хоча деякі можуть вважати цих людей героями, насправді вони стають об'єктами неправди, особливо для тих, хто постраждав. На думку Г. Федькович, наявність адекватної реакції від держави, передусім у наданні допомоги військовослужбовцям, є невід'ємною частиною розв'язання зазначених проблем [11].

Воєнний стан в Україні актуалізував існуючу проблему ідентифікації дітей як потерпілих від домашнього насильства. З одного боку, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» чітко вказує, яка дитина є постраждалою від домашнього насильства [12], з іншого – норми Кримінального процесуального кодексу України, що визначають процедуру притягнення до відповідальності винних осіб, не містять положень, котрі б дозволяли дитині автоматично набувати статусу потерпілої [13]. Тому, як зазначає Т. Нарок, «в проаналізованих вироках часто навіть не згадується про присутність дитини під час вчинення цього злочину, що, своєю чергою, унеможливує

отримання достовірних даних про присутність дітей під час вчинення домашнього насильства. Лише у 2 % аналізованих випадків діти ідентифіковані як потерпілі від домашнього насильства. Статус свідка дитина отримала у 12 % випадків» [14].

Види відповідальності за вчинення домашнього насильства, відповідно до ст. 126-1 КК України, протягом двох років не змінилися (громадські роботи, арешт, обмеження волі, позбавлення волі) [5]. Проте відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення будь-якого насильства з використанням умов воєнного стану є обставиною, що обтяжує покарання. Тобто суд має право призначити суворіше покарання, і воно буде наближеним до максимальної межі, передбаченої санкцією відповідної статті КК України.

З цього приводу на офіційному сайті Верховного Суду у березні 2022 р. опублікували інформацію про те, що «винна особа з метою полегшення вчинення кримінального правопорушення використовує найбільш несприятливий для суспільства час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство, що свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняються в умовах воєнного стану. Саме тому покарання для осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень в період воєнного стану, суд буде призначати з урахуванням цієї обтяжувальної обставини, тобто вид і розмір призначеного покарання буде наближеним до максимальної межі, передбаченої КК України» [15].

Незважаючи на труднощі, пов'язані з військовими діями, обмеженими фінансовими та людськими ресурсами, а також психологічним виснаженням українців, здійснюються заходи, спрямовані на протидію та запобігання вчиненню домашнього насильства.

Розглядаючи останні зміни та нововведення, варто відзначити, по-перше, мобільний застосунок для виклику поліції у випадках домашнього насильства. Міністерство внутрішніх справ України, Національна поліція України в партнерстві з UNFPA, Фондом ООН у галузі народонаселення в межах «Партнерства Біарріц», ініційованого О. Зеленською, презентували мобільний застосунок для осіб, які постраждали від домашнього насильства або перебувають у групі ризику. Застосунок призначений для полегшення отримання допомоги тим, хто не може телефонувати до поліції з певних причин. Головною перевагою цього застосунку є можливість прямого зв'язку з поліцією за допомогою кнопки «SOS», уникнення дзвінка на номер 102 та автоматичне визначення місцезнаходження потерпілого за допомогою геолокації. Ідея застосунку полягає в тому, щоб зробити його абсолютно непомітним для потенційного агресора, надаючи можливість потерпілій особі встановлювати та використовувати застосунок без будь-якого страху. Зовнішній вигляд застосунку прихований під звичайний додаток на телефоні. Кнопка виклику поліції, корисна інформація та контакти інших служб допомоги у випадках домашнього насильства доступні лише в прихованому інтерфейсі, до якого має доступ виключно власник телефону [16].

Слід також відмітити, що в умовах воєнного стану розширилася мережа центрів для безпечного перебування (допиту) дітей – Барнахус, у яких кваліфіковані фахівці, не травмуючи дітей, розмовляють із ними, щоб зрозуміти, що сталося, надати допомогу та у безпечний для дитини спосіб отримати свідчення, необхідні для розслідування [17, с. 231].

В Україні за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), представництва HealthRight International в Україні та World Childhood Foundation із 2021 р. за моделлю «Барнахус» створюються центри захисту та соціально-психологічної підтримки у процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства. На сьогодні такі центри функціонують у Вінницькій, Тернопільській, Чернівецькій, Житомирській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Волинській, Дніпропетровській областях, містах Київ, Миколаїв, Одеса, Черкаси. У межах кримінального провадження вже опитано 165 дітей, а також проведено одну психологічну оцінку та шість судово-медичних експертиз у центрах Барнахус. Крім того, 26 дітей, які пережили насильство, отримали психологічну підтримку без проведення інтерв'ю. 12 дітей, евакуйованих із зони активних бойових дій, отримали психологічну допомогу протягом 3-х місяців. Із березня до листопада 2023 р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено 73 випадки щодо дітей, які зазнали сексуального насильства, з яких 68 постраждалих дітей і 5 свідків. Взагалі, попри наявність статистичних даних, справжня кількість дітей, які зазнають насильства, невідома, зокрема, через те, що діти не повідомляють про такі

випадки нікому з дорослих з огляду на низку причин – соромно, страшно, є побоювання, що їм не повірять; або діти повідомляють дорослим, проте ті не інформують відповідні органи і служби. Останнє відбувається також через низку причин: їм страшно, аби дитина вступила в контакт із законом, пішла в цю систему правосуддя, або ж вони не вірять дитині, ставлять під сумнів, особливо якщо це насилля в домашньому середовищі з боку когось із рідних. Окрім того, є випадки, коли про злочини не повідомляють самі суб'єкти – поліція чи служба у справах дітей, педагоги, які не повірили дитині, котра їм розповіла [18].

Кожен Барнахус складається з 5 кімнат: для інтерв'ю та роботи психолога; для персоналу та спостереження за інтерв'ю; для очікування для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; для очікування для підлітків та дорослих; медичної кімнати. Фахівцями різних галузей здійснюється кримінальне провадження відповідно до потреб дітей, які постраждали або стали свідками у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із насильством, у дружньому середовищі, котре знижуватиме рівень занепокоєння, запобігатиме психологічній травматизації та сприятиме реалізації завдань кримінального провадження. Таким дітям також надається комплексна соціальна, психологічна, правова, медична допомога [19].

Для підвищення ефективності протидії домашньому насильству за участю дітей фахівці надають такі рекомендації: вдосконалення механізмів ідентифікації постраждалих дітей та дітей-свідків; швидке та невідкладне реагування всіх уповноважених суб'єктів на будь-які повідомлення про домашнє насильство за участі дітей; проведення постійних інформаційних кампаній про явище «домашнє насильство», його прояви та способи захисту серед дітей різного віку; задоволення максимальної кількості потреб постраждалої дитини та дитини-свідка.

Висновки. Тривалі серйозні потрясіння в суспільстві, особливо такі як війна, коли багато громадян України втратили рідних, житло, роботу та вимушені адаптуватися до нових умов, сприяють збільшенню кількості випадків домашнього насильства, в тому числі за участі дітей. Невизначеність і стресові обставини, втрати та будь-які зміни у житті в умовах воєнного стану поглиблюють напругу в сімейних відносинах. У такому контексті ризик виникнення насильства в сім'ї стає важливим аспектом, що потребує уваги.

Підсумовуючи статистичну інформацію щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, можна констатувати, що проблема домашнього насильства залишається актуальною для України і що в умовах воєнного стану кількість випадків насильства збільшилася порівняно з попередніми роками. Ймовірно, це пов'язане з кризовими обставинами, з якими стикається значна частина родин нашої держави.

В умовах воєнного стану додалися нові категорії громадян, які є кривдниками або жертвами домашнього насильства – це внутрішньо переміщені особи та військовослужбовці. Кожна з цих категорій вчиняє домашнє насильство зі власних причин, але загальними для них є бойові дії на території України, що спричиняють психічні розлади.

Слід наголосити на заходах щодо протидії домашньому насильству, що впроваджуються в Україні, незважаючи на умови воєнного стану, Активність спостерігається як із боку місцевих громад, так і з боку міжнародної спільноти.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
2. Змисла М. Чи втратило домашнє насильство свою актуальність в умовах воєнного стану? *Юридична газета*. URL : <http://surl.li/fqhza>.
3. Стукало О. «Під час війни все тільки загострюється»: як в умовах бойових дій запобігти зростанню домашнього насильства. *Рубрика*. URL : <http://surl.li/owarr>.
4. Питання щодо захисту дітей від домашнього насильства особливо актуальне під час війни. *Верховний Суд*. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1496637>.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0574ad96-4bdd-4d82-a006-5684cc4b0442/content>.
7. Про запобігання та протидію домашньому насильству в умовах воєнного стану в

Україні : лист Міністерства освіти і науки України від 30.05.2022 № 1/5735-22. *Міністерство освіти і науки України*. URL : <http://surl.li/cxplv>.

8. Протидія насильству і жорсткому поводженню з дітьми в умовах воєнного стану потребує об'єднання зусиль суб'єктів реагування та кожної свідомої особистості. *HSA*. URL : <http://surl.li/owagw>.

9. Павленко Т. А., Корабель М. Г. Домашнє насильство щодо дітей в умовах війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 486–488. URL : http://lsey.org.ua/10_2023/118.pdf.

10. У Києві збільшується кількість звернень щодо домашнього насильства в сім'ях ВПО. *Хрещатик*. URL : <https://cutt.ly/xwHXICZc>.

11. «Ми не можемо перекладати відповідальність на постраждалих», – фахівці про насильство у родинах військових. *ІНТЕНТ*. URL : <http://surl.li/pavdz>.

12. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top>.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

14. Нарок Т. Відповідальність за домашнє насильство під час війни: судова практика. *Юридична газета*. URL : <http://surl.li/owjcl>.

15. Покарання за вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану буде наблизеним до максимальної межі, передбаченої КК України. *Верховний Суд*. URL : <http://surl.li/owjxe>.

16. МВС та UNFPA за підтримки першої леді запустили мобільний застосунок для виклику поліції у випадках домашнього насильства. *UNFPA*. URL : <https://ukraine.unfpa.org/uk/news/0308221593>.

17. Семікоп Н. В. Особливості виявлення та реагування на випадки домашнього насильства щодо дітей в умовах воєнного стану. *Сучасний стан та перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі в умовах глобальних викликів сьогодення : матеріали Міжнародної науково-практ. конф.* (м. Одеса, 08 лип. 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 228–232. URL : <http://surl.li/owirb>.

18. У центрах «Барнахус» допомогу отримали 162 дитини, які постраждали від насильства. *Укрінформ*. URL : <http://surl.li/pauzm>.

19. Впровадження моделі Барнахус для захисту дітей-постраждалих від насильства. *HealthRight*. URL : <https://www.healthright.org.ua/proekti/barnahus/>.

Надійшла до редакції 01.03.2024

Прийнято до опублікування 11.03.2024

References

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine] : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>. [in Ukr.].

2. Zmysla, M. Chy vtratylo domashnie nasylstvo svoiu aktualnist v umovakh voiennoho stanu? [Did domestic violence lose its relevance in times of war?]. *Yurydychna hazeta*. URL : <http://surl.li/fqhz>. [in Ukr.].

3. Stukalo, O. «Pid chas viiny vse tilky zahostruietsia»: yak v umovakh boiovykh dii zapobihy zrostantiu domashnoho nasylstva [«Everything only escalates during war»: how to prevent the increase of domestic violence in the conditions of hostilities]. *Rubryka*. URL : <http://surl.li/owarr>. [in Ukr.].

4. Pytannia shchodo zakhystu ditei vid domashnoho nasylstva osoblyvo aktualne pid chas viiny [The question of protecting children from domestic violence is particularly relevant during times of war]. *Verkhovnyi Sud*. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1496637>. [in Ukr.].

5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

6. Orlov, Yu. V. (2023) Zlochynnist i protydiia yii v umovakh viiny: kryminalno-pravovy ta kryminolohichni vymiry [Crime and its countermeasures in the conditions of war: criminal law and criminological dimensions] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo. 252 p. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0574ad96-4bdd-4d82-a006-5684cc4b0442/content>. [in Ukr.].

7. Pro zapobihannia ta protydiuu domashnomu nasylstvu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [On the prevention and counteraction of domestic violence in the conditions of martial law in Ukraine] : lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 30.05.2022 № 1/5735-22. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. URL : <http://surl.li/cxplv>. [in Ukr.].

8. Protydiia nasylstvu i zhorstokomu povodzhenniu z ditmy v umovakh voiennoho stanu potrebuie obiednannia zusylyl subiektiv reahuvannia ta kozhnoi svidomoi osobystosti [Combating violence and cruel treatment of children in the conditions of martial law requires the combined efforts of response subjects and every conscious individual]. *HSA*. URL : <http://surl.li/owagw>. [in Ukr.].

9. Pavlenko, T. A., Korabel, M. H. (2023) Domashnie nasylstvo shchodo ditei v umovakh viiny

[Domestic violence against children in conditions of war]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 10, pp. 486–488. URL : http://lsej.org.ua/10_2023/118.pdf. [in Ukr.].

10. U Kyievi zbilshuietsia kilkist zvernenn shchodo domashnoho nasylstva v simiakh VPO [In Kyiv, the number of appeals regarding domestic violence in the families of IDPs is increasing]. *Khreshchatyk*. URL : <https://cutt.ly/xwHXICZc>. [in Ukr.].

11. «My ne mozheмо perekladaty vidpovidalnist na postrazhdalykh», – fakhivtsi pro nasylstvo u rodynakh viiskovykh [«We cannot shift responsibility to the victims», – experts on violence in military families]. *INTENT*. URL : <http://surl.li/pavdz>. [in Ukr.].

12. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu [About preventing and combating domestic violence] : Zakon Ukrainy vid 07.12.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top>. [in Ukr.].

13. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Code of Criminal Procedure of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

14. Narok, T. Vidpovidalnist za domashnie nasylstvo pid chas viiny: sudova praktyka [Liability for domestic violence during wartime: case law]. *Yurydychna hazeta*. URL : <http://surl.li/owjcl>. [in Ukr.].

15. Pokarannia za vchynennia kryminalnoho pravoporushennia v umovakh voiennoho stanu bude nablyzhenym do maksimalnoi mezhi, peredbachenoї KK Ukrainy [The punishment for committing a criminal offense under martial law will be close to the maximum limit provided by the Criminal Code of Ukraine]. *Verkhovnyi Sud*. URL : <http://surl.li/owjxe>. [in Ukr.].

16. MVS ta UNFPA za pidtrymky pershoi ledi zapustyly mobilnyi zastosunok dlia vyklyku politsii u vypadkakh domashnoho nasylstva [The Ministry of Internal Affairs and UNFPA, with the support of the First Lady, launched a mobile application for calling the police in cases of domestic violence]. *UNFPA*. URL : <https://ukraine.unfpa.org/uk/news/0308221593>. [in Ukr.].

17. Semikop, N. V. (2022) Osoblyvosti vyavlennia ta reahuvannia na vypadky domashnoho nasylstva shchodo ditei v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of detecting and responding to cases of domestic violence against children under martial law]. *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku systemy zapobihannia ta protydi domashnomu nasylstvu ta nasylstvu za oznakoiu stati v umovakh hlobalnykh vyklykiv sohodennia : materialy Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf.* (m. Odesa, 08 lyp. 2022 r.). Odesa : ODUVS, pp. 228–232. URL : <http://surl.li/owirb>. [in Ukr.].

18. U tsentrah «Barnachus» dopomohu otrymaly 162 dytyny, yaki postrazhdaly vid nasylstva [162 children who suffered from violence received help in «Barnachus» centers]. *Ukrinform*. URL: <http://surl.li/pauzm>. [in Ukr.].

19. Vprovadzhennia modeli Barnachus dlia zakhystu ditei-postrazhdalykh vid nasylstva [Implementation of the Barnachus model for the protection of child victims of violence]. *HealthRight*. URL : <https://www.healthright.org.ua/proekti/barnachus/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Alona Ponomarova. Peculiarities of domestic violence involving a child in Ukraine under martial law. The problem of domestic violence with the participation of children in the zone of active hostilities on the territory of Ukraine is considered. This problem is a highly debated and multifaceted issue with numerous aspects, including not only legal but also social, religious, political, economic, and more. This issue is relevant in our time as Ukraine fights not only for its sovereignty and territorial integrity but also for the rights and freedoms of its people.

The author provides statistical data on the overall number of reports of domestic violence and entries into the Unified Register of pre-trial investigations of criminal offenses related to domestic violence under Article 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. This year, the National Police of Ukraine received over 216,000 statements and reports of domestic violence, including 7,000 from children. The confirmed cases of domestic violence against children amounted to 9,500 this year.

The conclusion is drawn that in the conditions of a state of war, new categories of citizens at risk have emerged, for whom domestic violence has already occurred or who are victims – internally displaced persons and military personnel.

Cases of combating domestic violence in the context of a state of war are examined, particularly involving children. For example, community engagement in the project of the UN Population Fund «Cities and Communities Free of Domestic Violence», aimed at strengthening the capacity and role of municipalities in building resilient mechanisms for the protection and assistance of victims of domestic violence. A mobile application has been developed for individuals who have suffered from domestic violence or are at risk.

Recommendations are outlined to enhance the effectiveness of combating domestic violence involving children.

Keywords: domestic violence, child, minor, criminal responsibility, state of war.

УДК 811.161.2'374:351.741
DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-408-415

Лілія УДОВІЧЕНКО[©]

аспірант

(Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна)

«СЛОВНИК СУЧАСНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО» ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Окреслено засади створення «Словника сучасного поліцейського», адже працівники Національної поліції України у своїй професійній діяльності активно послуговуються фаховою термінологією. Аналіз наукових і лексикографічних праць засвідчив, що на сьогодні українська поліційна термінологія як система професійної лексики не виокремлена і як самостійна не вивчалася, не підлягала лексикографуванню, що й обґрунтовує актуальність цієї наукової розвідки.

Висвітлено проблеми виокремлення поліційної термінології з погляду суміжності з іншими фаховими мовами. Представлено багаторівневу джерельну базу словника й охарактеризовано загальні підходи і принципи його створення. Запропоновано структуру словникової статті відповідно до фахових функцій словника й надано зразки її оформлення.

Зазначений словник дозволить сформуванню спеціалізовану систему понять, що забезпечить мовні потреби фахової поліційної діяльності.

Ключові слова: «Словник сучасного поліцейського», українська поліційна термінологія (УПТ), фахова мова, лексикографічні принципи, словникова стаття, реєстрова одиниця, фахова поліційна діяльність.

Постановка проблеми. Національна поліція України, згідно з положеннями законодавчих актів, виконує традиційні функції: запобігання й боротьби зі злочинністю, забезпечення публічної безпеки та порядку, захисту основоположних прав і свобод людини, забезпечення функціонування права в суспільстві тощо. Для ефективного здійснення означеної діяльності правоохоронні органи повинні мати високий рівень фахової підготовки, зокрема й мовної, що охоплює безліч сфер життєдіяльності суспільства.

Серед широкого кола професійних компетентностей сучасного поліцейського можемо виокремити загальні й спеціальні (фахові). Загальні компетентності необхідні для виконання професійних завдань, організації ефективної комунікації, результативної роботи з інформацією, надання невідкладної допомоги (як домедичної, так і медичної). Спеціальні (фахові) компетентності потрібні для виявлення та документування правопорушень, повного й точного знання процедури й відображення результатів професійної діяльності в організаційно-розпорядчій документації, що передусім вимагає кваліфікованого оперування фаховою термінологією лексикою, українською поліційною термінологією (далі – УПТ).

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Нормативна база, представлена Конституцією України, кодексами, законами, положеннями, інструкціями, службовими наказами тощо, містить велику кількість термінів, що стосуються сфери діяльності поліцейських. Сьогодні поліцейська служба також керується численними науковими й навчально-методичними виданнями, що покликані формувати відповідні фахові компетентності. Наприклад, це енциклопедичні й довідкові видання: «Антологія української юридичної думки» (гол. ред. Ю. Шемшученко), зокрема том 5: «Поліцейське та адміністративне право» (відп. редактори Ю. Римаренко, В. Авер'янов); «Міжнародна поліцейська енциклопедія» (відп. ред. Ю. Римаренко, Я. Кондратьєв, Ю. Шемшученко); «Довідник працівника Національної поліції: методичні рекомендації» (автори: Т. Мінка, О. Комісаров,

© Л. Удовіченко, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5953-2923>

vorotnikova225@gmail.com

В. Гаркуша, М. Репан); «Довідник (словник термінів) з тактичної підготовки» (ред. В. Покайчук, В. Поливанюк); а також навчальні посібники, зокрема: «Комунікативна компетенція працівника Національної поліції (автор Т. Крашеніннікова), «Настільна книга працівника національної поліції України» (автори: Д. Журавльов, О. Дрозд, С. Чернявський, Н. Кузнецова, К. Чижмарь, К. Бабенко, В. Журавель, О. Продивус), «Основи тактичної підготовки працівників правоохоронних органів» (автори: В. Чмелюк, В. Грищук, С. Бадьора).

Ураховуючи завдання, функції правоохоронних органів, а також компетентності сучасного поліцейського, робота з інформацією професійного наповнення, фахова комунікація, дотримання лінгвістичної чіткості при оформленні документації передбачає володіння системою відповідної термінологійної лексики та вправне її використання у професійній діяльності. Однак, незважаючи на значну кількість законодавчих джерел, організаційно-розпорядчих документів, певних кроків у систематизації професійної термінології поліцейських, на сьогодні відсутній фаховий словник, що комплексно відображав би всі сфери зазначеної професійної діяльності.

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що сучасна УПП потребує ґрунтовного опрацювання й систематизації, а розробка й укладання термінологійного словника сучасного поліцейського диктується часом, а отже, є проблемою актуальною.

Мета цієї наукової розвідки – створити концепцію сучасного фахового словника поліцейського. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань, як: 1) вивчення досвіду у сфері теоретичної й практичної лексикографії; 2) окреслення проблем поліцейської термінології; 3) розробка системи відбору термінів і структури словника сучасного поліцейського відповідно до його фахових функцій.

Зважаючи на динамічні зміни, зумовлені реформами й правовим режимом воєнного стану, вважаємо, що такий словник сприятиме впорядкуванню й унормуванню терміноодиниць означеної сфери діяльності, а також стане в нагоді правоохоронцям, які здобувають фах поліцейського.

Об'єктом дослідження є поліцейська термінологія, а предметом – принципи укладання термінологійного словника, його концептуальні засади.

Виклад основного матеріалу. Терміносистема – особливий прояв функціонування мови. Як стверджує О. Медведь, «ще впорядкована сукупність термінів, що набуває ознак системності в результаті поступового розвитку певної науки чи галузі знання та завдяки цілеспрямованій кодифікаційній, нормативній лінгвістичній обробці відповідної термінології, щоб найчіткіше відбивати її поняттєвий континуум та відповідати мовним закономірностям і системі» [10, с. 48].

Вищезазначене поняття передбачає наявність критеріїв, котрим мають відповідати терміни під кутом їх системної організації. Достатньо обґрунтованими, на нашу думку, є критерії, визначені О. Кучеренко, зокрема: цілісність, структурність, ієрархічність, взаємозалежність, динамічність, окресленість, відкритість [8, с. 4]. А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько, розвиваючи тему терміносистем, відзначають, що це сукупність елементів цілого, між якими існує обов'язковий і тривкий зв'язок [2, с. 11].

Таким чином, термінологійні словники, відображаючи лексику спеціальної сфери, «мають чітко окреслене функційне призначення – ...забезпечувати наукову, навчальну, виробничу діяльність» [4, с. 146–147].

Актуальною вважаємо думку О. Тараненко, яка наголошувала, що словник нового типу повинен бути реєстраційно-нормативним, дескриптивно-прескриптивним, різноаспектним, активного типу, тобто орієнтованим на активне засвоєння мови шляхом найширшого опису реального функціонування мовних одиниць, а також багатоцільовим та універсальним [12, с. 3].

У професійній сфері поліцейських сформувалася особлива мова як знакова система, що слугує не лише засобом передачі професійної інформації, але й засобом професійного спілкування – усного й писемного. Професійна лексика сучасного поліцейського містить і вузькоспеціальні службові терміни (дрібне хуліганство, кіберполіція, однострій, оперативно-розшукова діяльність, патрульна поліція, публічна безпека й порядок, служба в поліції тощо), і юридичні (деліктоздатність, диспаша, довіреність, закон, позов, правопорушення, правочин, юридична колізія тощо), військові (боєприпаси, бойові дії, засоби ініціювання (підриву), лінія фронту, мобілізація, територіальна оборона тощо), медичні (екстрена медична допомога, домедична допомога, перша невідкладна допомога, відкритий перелом, зупінка серця тощо), а

також терміни багатьох дотичних до поліційної діяльності сфер (громадської, господарської, адміністративної, технічної тощо).

Як відомо, терміни конкретної сфери знань не можуть функціювати ізольовано, вони взаємодіють з іншими групами в межах терміносистеми, є взаємообумовленими та взаємозалежними, і тільки за умов їхньої узгодженості можна досягти точності передачі інформації, точності відображення певних понять про ті чи ті явища об'єктивного світу [9, с. 38].

У зв'язку з цим джерельна база словника багаторівнева: вона складається зі сформованих законодавчими органами нормативно-правових документів – законів (Конституції України, кодексів України, законів України) і підзаконних нормативно-правових актів (постанов Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, указів Президента України, наказів, розпоряджень, рішень міністерств та інших центральних органів виконавчої влади – наказів, постанов, статутів, положень, інструкцій, що мають однакову юридичну силу з нормативно-правовими актами, що їх затверджують), а також науково-навчальних ресурсів – енциклопедій, словників, довідників, підручників, посібників, Інтернет-ресурсів та ін.

Означена лексикографічна праця буде доповнена також термінами, виокремленими із сучасних наукових досліджень, з урахуванням специфіки виконання поліцейськими своїх службових обов'язків, зокрема в умовах воєнного стану.

За своїм типом «Словник сучасного поліцейського» – це термінологічний словник дефініційного й активного типів, адже «основна функція словників активного типу – сприяти синтезу мовлення, допомагати моделювати мовлення, будувати комунікацію відповідно до конкретних мовленнєвих жанрів, подій, ситуацій» [5, с. 8]. Термінологічний словник, як відомо, – це різновид лінгвістичного словника, у якому представлено термінологію однієї або кількох галузей знань. Дефініції в словнику цитовано або узагальнено, локалізовано за ситуативними умовами використання, що реалізує галузевий принцип, тобто за умови паралельного функціонування терміна в різних сферах подаємо його специфічну дефініцію.

Основним принципом подання статей у зазначеній лексикографічній праці є алфавітний (засуджений, захисник, захист). У випадку вираження словосполученням термін розташовується, зважаючи на перше слово (сторони кримінального провадження, суд апеляційної інстанції). У разі збігу перших двох чи більше компонентів термінів-словосполучень терміноодиночці розташовано з урахуванням алфавіту другого слова (досудове розслідування, досудове слідство).

Реєструю одиницю (слово або словосполучення) подаємо напівжирним шрифтом із урахуванням чинних правил редакції «Українського правопису» 2019 року (*Національна поліція України, судові рішення*) із зазначенням наголосу – акцентуаційний параметр (*скарга, торгівля зброєю*), однак в односкладних словах наголос не зазначаємо.

Реєстрові одиниці розміщено за опорним словом та алфавітно-гніздовим принципом і представлено переважно одно- (дівання, допит, слідчий, підозрюваний та ін.), дво- (досудове слідство, кримінальне провадження, негласна перевірка, поліцейська дільниця, поліцейські комісії та ін.), три- (жертва насилля в сім'ї, контрольно-пропускний пункт та ін.), рідше – чотири- (автоматизовані робочі місця користувачів та ін.), п'яти- (наряд охорони вантажів та мобільних об'єктів, порядок складання Присяги працівниками поліції та ін.), шести- (маршрут охорони при організації охорони фізичних осіб та ін.) і семикомпонентними термінами (звіт дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад та ін.). Поєднання алфавітного й гніздового принципів здійснюється, зважаючи на правило розміщення за алфавітом перших літер усіх слів (вогнева підготовка, загальнопрофільна підготовка, службова підготовка, тактична підготовка, фізична підготовка, функціональна підготовка).

Терміни наводимо у формі називного відмінка однини (ухвала, контрабанда, заручник, позов), окрім випадків, коли термін переважно або вживається лише в множині (аліменти, учасники кримінального провадження, значні правочини), зазначаючи ключові граматичні параметри, що полегшить користувачу їх використання у мовленні – принцип граматичної параметризації реєстрової одиниці.

У процесі параметризації термінів спираємося на види діяльності поліції – галузевий параметр, зокрема: 1) адміністративна поліційна діяльність; 2) поліційна діяльність органів досудового розслідування; 3) поліційна діяльність оперативної

розшукових підрозділів; 4) охоронна поліцейська діяльність [1, с. 120] (див. нижче Умовні скорочення).

Якщо реєстрова одиниця одночасно використовується в різних професійних ситуаціях поліцейських, то кожний випадок такого функціонування подаємо через крапку з комою з відповідними поясненнями та зазначенням конкретного джерела – за принципом перехресних відсилок (див. нижче Умовні скорочення).

У Передмові «Словника сучасного поліцейського» представлено основні засади й принципи укладання зазначеної лексикографічної праці. Список скорочень одиниць джерельної бази подано наприкінці словника (фрагмент такого списку для прикладу подано в кінці статті). Список умовних скорочень та умовних позначок подано на початку, зокрема:

Умовні скорочення:

- (с.р.; -ань, мн.) – граматичні параметри терміна;
- адмін. – адміністративна поліційна діяльність;
- Див. – перехресне відсилання до спорідненого терміна;
- досудов. – поліційна діяльність органів досудового розслідування;
- опер. – поліційна діяльність оперативно-розшукових підрозділів;
- охорон. – охоронна поліцейська діяльність.

Список умовних позначок базується на символічних значеннях літер грецького алфавіту, що певною відносною мірою репрезентують функційні параметри словникової одиниці: Δ Дельта (грец. $\Delta\acute{\epsilon}\lambda\tau\alpha$) – четверта літера грецької абетки, що в математиці відображає величину зміни значення змінних, а в чинній словниковій концепції – ситуативний параметр, у межах якого застосовується термін; Θ Тета (грец. $\Theta\acute{\eta}\tau\alpha$) – восьма літера грецького алфавіту, що в грецькій космології символізує рівновагу та об'єднання, а в словниковій статті представляє параметр контекстуального вживання терміна; Ω Омега (грец. $\Omega\mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha$) – двадцять четверта й остання буква алфавіту, що позначає багатство й достаток, успішне завершення справ, план, схему, а в словниковій статті вказує на законодавчу базу, що регламентує дії, позначені терміном.

Умовні позначки:

- Δ – ситуативний параметр, у межах якого застосовується термін;
- Θ – текстове використання терміна;
- Ω – законодавча база, що регламентує дії, позначені терміном.

Ураховуючи зазначені підходи й принципи, презентуємо зразки словникових статей.

Зразки словникових статей

Адміністративне правопорушення (с.р.; -ень, мн.) адмін. (**АП**) – протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Δ Особа, яка вчинила **АП**, підлягає відповідальності на підставі закону, що діє під час і за місцем вчинення правопорушення. Провадження у справах про **АП** ведеться на підставі закону, що діє під час і за місцем розгляду справи про правопорушення. Θ У судовому засіданні особа зі складеним протоколом не погодилася у зв'язку з відсутністю складу **адміністративного правопорушення**, обґрунтовуючи це тим, що органи податкової поліції не мають повноважень щодо огляду речей та транспортних засобів (з преси). Див. **адміністративний проступок**.

Ω Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені Кодексом України про **АП**, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності. **АП** визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків. **АП** визнається вчиненим із необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була й могла їх передбачити. Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення **АП** шістнадцятирічного віку (статті 9–12 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Затримання (с.р.; -ань, мн.), опер. – позбавлення можливості вільного

пересування особи, групи осіб – порушників правопорядку. **Δ** У разі опору того, кого затримують, якщо інші заходи не спонукають порушника (підозрюваного) передати себе під варту, застосовуються прийоми рукопашного бою, спеціальні засоби, штурм споруд (транспорт), вогнепальна зброя. **⊕** *Правоохоронці затримали десятох правопорушників. Вживаються заходи для затримання ще одного, який переховується за кордоном* (з преси). Див. **взяття під варту**.

Ω Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: (1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; (2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; (3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України; (4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 Кримінального кодексу України [ККУ] (стаття 208 Кримінального процесуального кодексу України) [КПКУ].

Слідчо-оперативна група (*ж.р.*; -□, *мн.*) *досудов.* (**СОГ**) – організаційна форма взаємодії слідчих (дознавачів), працівників оперативних та інших підрозділів поліції з метою виявлення, фіксації, вилучення слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, встановлення осіб, які його вчинили, з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Δ Під час розслідування члени **СОГ** повинні вживати всіх передбачених законом заходів для виявлення причин вчинення злочину та умов, котрі цьому сприяли. Причинами злочину вважаються соціальні явища, що викликали його вчинення. **⊕** *На виклик виїхала слідчо-оперативна група та працівники профільних служб. На місці події виявили тіло чоловіка без ознак життя. Медики констатували його смерть* (поліція Тернопільської області).

Ω Працівникам та поліцейським, що перебувають у складі **СОГ**, у разі отримання від диспетчера (оперативного чергового) за допомогою планшетного пристрою або іншим шляхом завдання про здійснення реагування на правопорушення або подію, необхідно: (1) за наявності планшетного пристрою проставити в системі «Інформаційний портал Національної поліції України» відповідні відмітки про прийняття виклику, прибуття на місце події, закінчення виконання завдання, обставини правопорушення та результати реагування. Такі відмітки проставляються невідкладно після прийняття виклику, прибуття на місце події та після закінчення виконання завдання; (2) негайно виїхати на місце події. Рекомендований час збору до виїзду для основних і додаткових **СОГ** при чергуванні за місцем розташування підрозділу – до 5 хвилин; при перебуванні за місцем проживання – до 20 хвилин; (3) після прибуття на місце події слідчий (дознавач) або уповноважена старшим **СОГ** особа негайно інформує оперативного чергового (диспетчера) про час фактичного прибуття, обставини та попередню кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення, за наявності підстав – про залучення додаткових сил і засобів для документування обставин учиненого кримінального правопорушення; (4) після з'ясування обставин події слідчий (дознавач) або уповноважена старшим **СОГ** особа (у разі потреби) додатково інформує оперативного чергового (диспетчера) щодо уточнення кваліфікації кримінального правопорушення. Після закінчення роботи на місці події старший **СОГ** доповідає про це оперативному черговому (диспетчеру) та діє за його вказівками; (5) на місці події члени **СОГ** та інші працівники поліції діють відповідно до вимог Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України № 575 від 07.07.2017; (6) після закінчення обслуговування виклику слідчий (дознавач) або уповноважена старшим **СОГ** особа за допомогою планшетного пристрою вносить до системи «Інформаційний портал Національної поліції України» детальну інформацію про результати виїзду на місце події та вжиті заходи, а також корисну інформацію щодо осіб, речей, виконаних дій, а також фотозображення, що може сприяти

в установленні осіб, які учинили злочини, та/або про виконання інших службових завдань (наказ Міністерства внутрішніх справ України № 357 від 27.04.2020 «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України»).

Список умовних скорочень використаних джерел:

(ДСНП) Дисциплінарний статут Національної поліції України, затверджений Законом України від 15.03.2018 № 2337-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>.

(ПЗПСППНП) Про затвердження Порядку складання Присяги працівника поліції: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2015 № 1453. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1487-15#Text>.

(ЗУПНП) Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

(КУпАП) Кодекс України про адміністративні правопорушення. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

(ККУ) Кримінальний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

(КПКУ) Кримінальний процесуальний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

Висновки. Отже, досконале володіння термінологією – це запорука успішного виконання фахових завдань у будь-якій галузі професійної діяльності, і поліцейської зокрема. Уміти розкривати значення основних понять, оперувати ними відповідно до посадових обов'язків, знати їхню сутність і специфіку визначає здатність поліцейського до врегулювання професійних ситуацій, виконання безпосередніх завдань. Досконале володіння визначеним комплексом термінів є безумовною ознакою високої загальної і професійної культури, важливим показником рівня підготовки сучасного поліцейського.

«Словник сучасного поліцейського» – це термінологічне джерело, котрим можуть послуговуватися у своїй діяльності не лише працівники поліції, але й юристи, судово-медичні експерти, науковці, курсанти, майбутні поліцейські, а також широке коло читачів, які цікавляться проблемами термінології сучасного поліцейського. Перспективною подальших досліджень є розширення цього видання, що на сьогодні є фрагментарною спробою узагальнення термінологічного апарату службовця Національної поліції України.

Список використаних джерел

1. Бойко І. В. Основні види поліцейської діяльності в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 3. Т. 1. С. 117–124.
2. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Видавничий дім «KM Academia», 2000. 2018 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
4. Комова М. В. Класифікація термінологічних словників. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2008. № 620. С. 144–147.
5. Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу. Дрогобич : Коло, 2010. 272 с.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
8. Кучеренко О. Ф. Проблеми формування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2003. 19 с.
9. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види : монографія. Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 280 с.
10. Медведь О. В. До уточнення характеру та рівневої типології термінологічної системності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2008. № 620. С. 45–48.
11. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 27.04.2020 № 357. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>.

12. Тараненко О. О. Новий словник української мови: концепція і принципи укладання словника. Київ ; Кам'янець-Подільський, 1996. 172 с.

*Надійшла до редакції 15.01.2024
Прийнято до опублікування 23.01.2024*

References

1. Boiko, I. V. (2018) Osnovni vydy politseiskoi diialnosti v Ukraini [The main types of police activity in Ukraine]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 3. T. 1, pp. 117–124. [in Ukr.].
2. Diakov, A. S., Kyiak, T. R., Kudelko, Z. B. (2000) Osnovy terminotvorennia. Semantychni ta sotsiolinhvistychni aspekty [Basics of terminology. Semantic and sociolinguistic aspects]. Kyiv : Vydavnychiy dim «KM Academia». 2018 p. [in Ukr.].
3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [The Code of Ukraine on Administrative Offenses] : Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. [in Ukr.].
4. Komova, M. V. (2008) Klasyfikatsiia terminolohichnykh slovnykiv [Classification of terminological dictionaries]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seriia «Problemy ukrainskoi terminolohii»*. № 620, pp. 144–147. [in Ukr.].
5. Kosmeda, T. A., Osipova, T. F. (2010) Komunikatyvnyi kodeks ukraintsiv u paremiakh: tлумachnyi slovnyk novoho typu [The communicative code of Ukrainians in paremias: an explanatory dictionary of a new type]. Drohobych : Kolo. 272 p. [in Ukr.].
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].
8. Kucherenko, O. F. (2003) Problemy formuvannia, funktsionuvannia ta rozvytku ukrainskoi pozhezhno-tekhnichnoi terminosystemy [Problems of the formation, functioning and development of the Ukrainian fire-technical terminology system] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Kharkiv. 19 p. [in Ukr.].
9. Liubchenko, M. I. (2015) Yurydychna terminolohiia: poniattia, osoblyvosti, vydy [Legal terminology: concepts, features, types] : monohrafiia. Kharkiv : TOV «Vydavnytstvo prava liudyny». 280 p. [in Ukr.].
10. Medved, O. V. (2008) Do utochnennia kharakteru ta rivnevoi typolohii terminolohichnoi systemnosti [To clarify the nature and level typology of terminological systematicity]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Seriia «Problemy ukrainskoi terminolohii»*. № 620, pp. 45–48. [in Ukr.].
11. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii reahuvannia na zaiavy i povidomlennia pro kryminalni, administratyvni pravoporushennia abo podii ta operatyvnoho informuvannia v orhanakh (pidrozdilakh) Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Instructions on the Organization of Response to Statements and Notifications of Criminal, Administrative Offenses or Events and Operational Information in Bodies (Units) of the National Police of Ukraine] : nakaz Ministerstva vnutrishnykh sprav Ukrainy vid 27.04.2020 № 357. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>. [in Ukr.].
12. Taranenko, O. O. (1996) Novyi slovnyk ukrainskoi movy: kontsepsiia i pryntsyipy ukladannia slovnyka [The new dictionary of the Ukrainian language: the concept and principles of compiling the dictionary]. Kyiv ; Kamianets-Podilskyi. 172 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Liliya Udovichenko. «The Dictionary of Contemporary Policeman» as a tool for professional activity. The article outlines the principles of creating «The Dictionary of Contemporary Policeman» and emphasizes its relevance. Analysis of scientific and lexicographic works revealed the absence of linguistic research on Ukrainian police terminology as a system. The importance of mastering professional terminology skills during the performance of police duties is highlighted.

The paper addresses the challenges of isolating police terminology concerning other professional languages, particularly legal, military, medical, and various related fields (public, economic, administrative, technical, etc.). The systematic nature and specificity of police terminology are substantiated.

A multi-level source base for the dictionary is outlined, comprising legislative normative documents regulating law enforcement, results of contemporary scientific research in the field, and educational-scientific resources such as textbooks, manuals, dictionaries, handbooks, etc. Terminology selection takes into account the specifics of performing police duties, especially in wartime conditions.

General approaches and principles of creating «The Dictionary of Contemporary Policeman» are characterized. The alphabetical principle is identified as the main principle for organizing entries in the lexicographic work. The registered unit is presented based on accentuation and sectoral parameters, as well as the parameter of organizing auxiliary sections, alphabet-nesting principle, grammatical

parameterization principles, and cross-references.

The structure of a dictionary entry is proposed according to the professional functions of the presented lexicographic work, and three examples outlining plans for its expansion are provided.

«The Dictionary of Contemporary Policeman» will facilitate the formation of a specialized system of concepts, meeting the needs of professional police activities.

Keywords: «The Dictionary of Contemporary Policeman», Ukrainian police terminology (UPT), professional language, lexicographic principles, dictionary entry, registered unit, professional police activity.

УДК 343.132

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-415-421

Євген ЯКОВИХ[©]

аспірант

(Національний університет
«Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНВЕНЦІЙНОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Гарантії дотримання конвенційних прав особи є пріоритетом кожної держави. Водночас на практиці трапляються випадки непропорційного втручання у права особи та їх наступного обмеження органами державної влади.

У представленому дослідженні проаналізовано необхідність дотримання конвенційних гарантій права власності особи під час здійснення кримінального провадження, зокрема під час застосування такого заходу забезпечення, як тимчасове вилучення майна. Відсутність у КПК України чіткої регламентації строку перебування тимчасово вилученого майна в такому статусі призводить до грубого порушення фундаментальних принципів права і позбавляє законного власника (особу, права якої порушено) адекватного правового захисту.

Ключові слова: майно, право власності, механізм захисту права власності, тимчасове вилучення майна, арешт майна, принцип правової визначеності, відсутність механізму повернення тимчасово вилученого майна.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство України містить низку норм, спрямованих на врегулювання питань захисту права власності, котре може бути обмежене при здійсненні кримінального провадження. Однак деякі аспекти потребують більш чіткого унормування для однакового розуміння і застосування, зокрема, це стосується питань тимчасового вилучення майна.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Науковою розробкою питань, пов'язаних із теоретико-правовими та практичними проблемами тимчасового вилучення майна у кримінальному провадженні, займалися такі правники: В. Горошко, І. Гловюк, І. Галась, В. Жмудінський, С. Давиденко, В. Галаган, О. Колесников, О. Татаров, С. Смоков, Ю. Мирошніченко, Н. Моргун, О. Шило, О. Верхогляд-Герасименко та ін.

Метою статті є визначення проблеми регулювання правового статусу майна, котре було тимчасово вилучене під час затримання, огляду та обшуку, а також строків його перебування у такому статусі.

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш вагомих критеріїв оцінки рівня демократичності кожної держави є стан дотримання відповідними органами держави прав і свобод її громадян. Однак, враховуючи, що при суспільній взаємодії завжди виникає зіткнення інтересів великої кількості суб'єктів (як індивідуальних, так і групових), основним завданням держави в такому випадку є створення необхідних умов

для їх збалансування, зокрема, в контексті встановлення дієвих механізмів застосування законодавчих обмежень прав і свобод людини і громадянина під час здійснення кримінального провадження.

Цей процес охоплює більшість фундаментальних прав і свобод людини і громадянина, що гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) та її протоколами. Так, згідно з п. 1 ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [8]. Водночас у п. 2 ст. 1 згаданого протоколу з метою дотримання балансу між інтересами різних груп суб'єктів в державі встановлено застереження, згідно з яким попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, котрі вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [8].

Тобто зі змісту ст. 1 Першого Протоколу до Конвенції вбачається, що, з одного боку, держава гарантує кожній особі захист і можливість реалізації права власності, а з іншого – встановлює конвенційні приписи щодо чітких умов, підстав, процедур застосування обмежень такого права на власний розсуд держав-учасниць. Відповідно, українське законодавство, що має в основі імplementовані норми Конвенції та її протоколів, гарантує кожній особі захист права власності з позначкою, що за певних обставин таке право буде обмежене.

За ч. 2 ст. 41 Конституції України «право приватної власності набувається в порядку, що визначається законом». У цьому контексті Конституційний Суд України (далі – КСУ) зазначає: «Посутнє тлумачення приписів Конституції України дозволяє стверджувати, що юридичні інститути будь-якої країни конституційної демократії не є підґрунтям для набуття права власності або права добросовісного володіння внаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності, оскільки подібне унормування суспільних відносин суперечило би конституційному ладу, порушувало би публічний порядок та права власників і добросовісних володільців, які є потерпілими від такої діяльності» (згідно з Рішенням № 1-р/2022 від 30 червня 2022 р.) [2].

КСУ констатував, що зміст права власності охоплює три правомочності: права володіння, користування і розпорядження власником своїм майном, котрі він здійснює на власний розсуд (відповідно до Рішення № 14-рп/2011 від 9 листопада 2011 р.). При цьому, аналізуючи питання допустимих меж обмеження гарантованого Основним законом України права власності, КСУ стверджує: право власності не є абсолютним, а отже, у певних випадках його може бути обмежено, проте будь-яке втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону (з дотриманням принципів юридичної визначеності та пропорційності, що вимагають досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства); при обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, що є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб із-поміж усіх доступних для застосування заходів (відповідно до Рішення № 3-р(1)/2019 від 5 червня 2019 р.) [2].

На виконання імперативних вимог Основного закону України (ч. 2 ст. 3, ч. 4 ст. 13, ст. 41, п. 1, 7 ч. 1 ст. 92) держава зобов'язана не лише належною мірою унормувати відносини власності, а й, застосовуючи сукупність усіх юридичних засобів, забезпечити функціонування ефективного та надійного механізму здійснення та захисту права власності, оскільки гарантування державою вільного та на власний розсуд здійснення права власності є передумовою реалізації усіх інших конституційних прав і свобод людини і громадянина [2].

Отже, зважаючи на положення Конституції України, актуальні юридичні позиції Конституційного Суду України, Конвенції та практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), право власності не є абсолютним і у певних випадках може зазнавати обмежень. Проте будь-яке втручання у право власності особи в обов'язковому порядку має ґрунтуватися на законі, мати правомірну мету та бути домірним (тобто правильним і пропорційним).

Головним обов'язком демократичної держави передусім є утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина, в тому числі шляхом підтримання дієвості принципу верховенства права або, як його ще називають, правовладдя. Під час

виконання такого обов'язку держава повинна не лише утриматися від застосування надмірних засобів втручання у право власності та інше добросовісне володіння, але й ужити належних заходів для забезпечення можливості вільно та на власний розсуд здійснювати їх кожному, хто перебуває під її юрисдикцією. Таке здійснення неможливе без урахування законодавчо визначених меж здійснення таких прав, що спрямовані на досягнення правомірної мети, є пропорційними (домірними) та відповідають принципу правової визначеності.

Необхідність дотримання гарантій, наданих вищевказаними нормативно-правовими актами, набуває особливого значення в контексті здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) передбачає низку процедур, пов'язаних із можливістю обмеження права власності під час здійснення кримінального провадження. Мова йде, зокрема, про заходи забезпечення кримінального провадження, визначені ч. 2 ст. 131 КПК України, – тимчасове вилучення майна та його арешт.

Так, КПК України визначає «тимчасове вилучення майна» самостійним видом заходів забезпечення кримінального провадження. Зміст указаної процесуальної процедури полягає у фактичному позбавленні особи (власника, володільця) реальної можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання: або а) про його арешт; або б) про його повернення; або в) про його спеціальну конфіскацію (згідно з ч. 1 ст. 167 КПК України) [6].

З огляду на гарантовані державою конституційні права (ст. 41 Конституції України) введення поняття «тимчасове вилучення майна» у кримінальному процесі є фактично спеціальним засобом, за допомогою якого здійснюється обмеження права власності особи (при цьому обмеження прав власника відбувається незалежно від волі інших осіб). Причиною обмеження такого основоположного права у правовій державі є необхідність досягнення цілей і виконання завдань кримінального провадження, а саме: оперативне отримання та подальше збереження доказів, схоронність яких забезпечуватиме в тому числі здійснення швидкого, повного і неупередженого розслідування кримінальних правопорушень та наступного судового розгляду.

Отже, зважаючи на тлумачення норм процесуального законодавства, «тимчасове вилучення майна» – це збалансований механізм правових норм, котрі водночас і сприяють здійсненню ефективного розслідування шляхом оперативного виконання завдань кожного кримінального провадження, і зберігають можливість добросовісному власнику захищати свої права та шляхом використання інших правових засобів (як-от звернення до суду) відновлювати становище, що існувало до обмеження права власності на певне майно [3, с. 46].

Проте чинним КПК України механізм тимчасового вилучення майна та його повернення регламентовано не в повному обсязі, що на практиці призводить до численних зловживань із боку органів досудового розслідування та відповідно грубого і непропорційного обмеження добросовісних власників у праві власності на їхнє майно.

Повертаючись до змісту ст. 167 КПК України, важливо відмітити, що сама норма не встановлює чітких часових меж щодо обмеження права власності особи шляхом тимчасового вилучення майна, а лише визначає три умови, до початку настання яких таке майно юридично вважатиметься тимчасово вилученим.

Як слушно зазначає В. Горошко, під час здійснення кримінального провадження майно може бути тимчасово вилучено виключно при обшуку, огляді або затриманні особи – тобто у процесі здійснення процесуальних дій, котрі від слідчого, прокурора потребують належної уваги (зокрема це стосується складання за результатами їх проведення відповідних процесуальних документів) [5]. З огляду на ч. 1 ст. 167 КПК України майно вважається тимчасово вилученим, зокрема, до моменту вирішення питання про його арешт, тобто до прийняття слідчим суддею рішення або задовільнити клопотання слідчого/прокурора про арешт майна, або відмовити у його задоволенні.

Ю. Мирошніченко зазначає, що тимчасовість цього заходу обумовлюється його застосуванням без дозволу слідчого судді, який у разі позитивного вирішення питання про арешт майна по суті легітимізує його попереднє вилучення, чим забезпечується, зокрема, допустимість доказів, якщо вилучені предмети мають значення речових доказів у кримінальному провадженні [7, с. 311].

У контексті аналізу вищевказаного заходу забезпечення кримінального провадження без належної, чітко зрозумілої регламентації залишається відкритим

питання про те, протягом якого строку майно залишається у статусі тимчасово вилученого. Законодавець, намагаючись установити процесуальний механізм урегулювання цього питання, не дотримується принципу процесуальної визначеності, чим детермінує можливість порушення прав особи, в якій здійснено вилучення.

Згідно з ч. 5 ст. 171 КПК України клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено [6]. Отже, кримінальне процесуальне законодавство встановлює слідчому, прокурору практично дводенний строк (день чи його залишок, коли здійснено вилучення, та наступний день) із моменту фактичного вилучення майна у власника для здійснення таких дій: складення опису вилученого майна; визначення пріоритетності, на яке саме майно доцільно накласти арешт, та чи є таке майно доказом у кримінальному провадженні; підготовки обґрунтованого клопотання про арешт тимчасово вилученого майна та його фактичного подання. Крім того, варто погодитись із І. Галась, що зазвичай для прийняття обґрунтованого рішення щодо того, чи може тимчасово вилучене майно бути доказами у конкретній справі, необхідно залучити відповідних спеціалістів та експертів [4, с. 146], що також потребує часу. Тобто вже з наведених вище дій об'єктивно вбачається, що встановлений термін часу може бути недостатнім для слідчого, прокурора, аби провести усі необхідні підготовчі дії і звернутися з клопотанням до слідчого судді про арешт майна вчасно. Тому на практиці зазначені строки грубо порушуються.

У випадках, коли тимчасове вилучення майна було здійснено під час обшуку, огляду, що проводилися на підставі ухвали слідчого судді, згідно зі ст. 235 КПК України, строк на подання клопотання встановлено такий: протягом 48 годин після вилучення майна.

Частиною 1 ст. 172 КПК України встановлено дводенний строк для слідчого судді, який повинен здійснити розгляд відповідного клопотання про арешт майна (відлік строку починається зі дня надходження клопотання до суду) [6]. Однак із огляду на завантаженість роботи судів не завжди вбачається можливим розглянути клопотання у встановлені строки. У зв'язку з чим на практиці, слідчий суддя призначає так звану «технічну» дату судового засідання, котра зазвичай відкладається або переноситься за формальними підставами, зазначеними у клопотанні сторони обвинувачення, що призводить до затягування строків розгляду питання про арешт майна та, відповідно, порушення прав власників такого майна.

Таким чином, із огляду на положення ст. 167, 172 КПК України вирішення долі тимчасово вилученого майна у кримінальному провадженні має відбутися у строк до 4 (чотирьох) днів, якого у практичній діяльності фактично не дотримуються, зокрема з огляду на об'єктивні причини, як-от завантаженість роботи органів досудового слідства та суду.

Проте саме на випадок таких зловживань законодавцем передбачено процесуальні наслідки невиконання імперативних вимог закону зазначеними вище особами, хоча і в досить розпливчастій формі. Так, ч. 5 ст. 171 КПК України визначає, що у разі неподання клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна протягом двох днів після вилучення майна таке майно має бути негайно повернуто особі, в якій його було вилучено.

Аналогічні положення застосовуються і до слідчих суддів, що врегульовано ч. 6 ст. 173 КПК України, а саме: непостановлення ухвали про арешт тимчасово вилученого майна протягом сімдесяти двох годин із дня знаходження до суду відповідного клопотання тягне за собою наслідки у виді повернення такого майна особі, у якій його було вилучено [6].

Проте вказані застереження не мають жодного практичного значення, оскільки законодавцем взагалі не передбачено механізм їх реалізації – наразі незрозуміло, ні яким є порядок повернення майна, ні протягом якого строку має бути повернуто тимчасово вилучене майно, ні на кого покладається обов'язок повернути вилучене майна власнику, ба більше, з якого саме моменту власник тимчасово вилученого майна набуває право вимагати його негайного повернення. Відсутність у КПК України порядку негайного повернення тимчасово вилученого майна робить такий імператив абсолютно безпорадним із точки зору ефективності правового захисту та відновлення права власності особи у правовій державі.

Те ж саме стосується і процедури визнання за постановою прокурора тимчасово вилученого майна безпідставним, що передбачено ч. 1 ст. 169 КПК України. Фактично визнання прокурором тимчасового вилучення майна безпідставним не прописане законодавцем як правовий механізм і не містить (обов'язкових у таких випадках) роз'яснюючих норм щодо його реалізації. Наразі нормативно не встановлено, в який саме термін часу прокурор виносить постанову про повернення тимчасово вилученого майна; яку відповідальність несе прокурор за несвоєчасне винесення відповідної постанови; чи може добросовісний власник майна ініціювати процедуру розгляду прокурором питання про безпідставність вилучення майна (наприклад, шляхом подання відповідного клопотання або заяви).

Адекватним елементом механізму захисту, згідно з процесуальним законом, є можливість оскарження неповернення тимчасово вилученого майна в порядку, передбаченому п. 1. ч. 1 ст. 303 КПК України, при констатації такої бездіяльності слідчого, дізнавача або прокурора під час досудового провадження. Відповідна скарга подається особою протягом 10-ти днів із моменту констатації бездіяльності. При цьому може виникнути ситуація, коли начебто клопотання про накладання арешту подано, однак судові засідання з певних причин відкладаються, питання про арешт залишається невіршеним, згодом розгляд скарги в порядку ст. 303 КПК України призначається на іншу дату, проте судові засідання знову може бути відкладено і перенесено вдруге, коли вже винесено судові рішення і накладено арешт на майно. У результаті строк необґрунтовано тривалий, майно знаходиться незаконно довго в статусі тимчасово вилученого, повернути його неможливо (незважаючи на усі законодавчі вказівки на це – як наслідок, пропущення строку) і захиститися також може бути неможливо (через об'єктивні причини чи нескладні маніпуляції, пов'язані зі зловживанням процесуальними правами). Яскравим прикладом наведених обставин є ухвала слідчого судді від 15.05.2019 у справі № 520/9253/19 (провадження №1-кк/520/5280/19).

Описана вище невизначеність умов порушує основні вимоги принципу правової визначеності. Теорія права констатує, що правова визначеність є однією з умов ефективної дії верховенства права, а забезпечення реалізації вимог принципу правової визначеності у його широкому розумінні є запорукою не лише ефективної реалізації та захисту прав людини і громадянина, а й значного вдосконалення правового механізму держави.

КСУ в цьому аспекті зазначає, що «одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями» (Рішення від 29 червня 2010 р. у справі № 1-25/2010) [1].

У Рішенні від 22 вересня 2005 р. у справі № 5-рп/2005 КСУ дійшов висновків, що із конституційних принципів рівності і справедливості впливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминує призводити до сваволі [1].

Міжнародно-правова доктрина і судова практика розділяють таку позицію. Так, у справі «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ зазначив, що вимога Конвенції (п. 2 ст. 10) про те, що обмеження здійснення свободи вираження поглядів, котре має бути встановлене законом, є рівнозначним вимозі, передбаченій у п. 1 ст. 5 про те, що будь-яке позбавлення свободи має бути законним [9]. Крім того, ЄСПЛ наголошує: Конвенція вимагає, щоб будь-яке право, чи то писане, чи неписане, було достатньо чітким, аби надати можливість громадянину належним чином передбачити наслідки дій. Вислови «законний» та «згідно з процедурою, встановленою законом», у п. 1 ст. 5 зумовлюють не лише повне дотримання основних процесуальних норм внутрішньодержавного права, а й те, що будь-яке позбавлення свободи має відповідати меті статті 5 і не є свавільним [9].

Отже, відсутність чіткого формулювання механізму повернення тимчасово вилученого майна у КПК України грубо порушує конвенційне право кожної особи володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю. Єдиним способом, що дозволить усунути вказані вище прогалини законодавства, є внесення відповідних змін та доповнень до КПК України. Зокрема, законодавцю необхідно передбачити конкретний єдиний механізм регулювання питання щодо тимчасово вилученого майна, а

саме:

– визначити чіткий і зрозумілий для всіх учасників правозастосовної діяльності строк знаходження майна у статусі тимчасово вилученого;

– передбачити юридичні наслідки неповернення тимчасово вилученого майна при порушенні процесуального строку знаходження його в цьому статусі.

Водночас зміст указаних змін має бути сформований з огляду не лише на вже передбачені імперативні норми процесуального законодавства, а й на міжнародний досвід та усталену національну судову практику, в тому числі практику ЄСПЛ, що є невід'ємною частиною українського законодавства, а також необхідність забезпечення принципу верховенства права, дотримання принципу правової визначеності у кожній правовій державі.

Висновки. Таким чином, дотримання конвенційних прав людини і громадянина має бути пріоритетом кожної правової держави, і не лише показово на міжнародно-правовій арені, а й фактично в дії на рівні національних способів захисту порушених прав під час здійснення кримінального провадження. Створення єдиного плацдарму для забезпечення розвитку кримінального процесуального права та формування єдиної правозастосовної практики сприятиме формуванню довіри суспільства як до органів досудового розслідування, так і до судової гілки влади в цілому.

Список використаних джерел

1. 3.4. Верховенство права. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>.

2. 4.3.14. Право власності. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4314-pravo-vlasnosti>.

3. Галаган В. І. Протокол як форма фіксування кримінального провадження. *Дні науки Національного університету «Києво-Могилянська академія» на факультеті правничих наук : тези наук. доп. та повідомл.* Київ, 2014. С. 46–48.

4. Галась І. А. До характеристики окремих суб'єктів тимчасового вилучення майна. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 145–150.

5. Горошко В. В. Концептуалізація тимчасового вилучення майна в кримінальному провадженні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 1. С. 70–74. URL : <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/1/20.pdf>.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

7. Мирошніченко Ю. М. Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим кримінально-процесуальним законом. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2–3. С. 310–312.

8. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ратифіковано Законом України від 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

9. Справа «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» : Рішення Європейського суду з прав людини від 23.09.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_106#Text.

Надійшла до редакції: 01.03.2024

Прийнято до опублікування 11.03.2024

References

1. 3.4. Verkhovenstvo prava [3.4. Rule of Law]. *Konstytutsiyni Sud Ukrainy*. URL : <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>. [in Ukr.].

2. 4.3.14. Pravo vlasnosti [4.3.14. Ownership]. *Konstytutsiyni Sud Ukrainy*. URL : <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4314-pravo-vlasnosti>. [in Ukr.].

3. Halahan, V. I. (2014) Protokol yak forma fiksuvannia kryminalnoho pro- vadhennia [Protocol as a form of recording criminal proceedings]. *Dni nauky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia» na fakulteti pravnychkh nauk : tezy nauk. dop. ta povidoml.* Kyiv, pp. 46–48. [in Ukr.].

4. Halas, I. A. (2017) Do kharakterystyky okremykh subiektiv tymchasovoho vyluchennia maina [To the characteristics of individual subjects of temporary seizure of property]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Vyp. 6. T. 4, pp. 145–150. [in Ukr.].

5. Horoshko, V. V. (2018) Kontseptualizatsiia tymchasovoho vyluchennia maina v kryminalnomu provadzhenni [Conceptualization of temporary seizure of property in criminal proceedings]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 1, pp. 70–74. URL : <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/1/20.pdf>. [in Ukr.].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

7. Myroshnychenko, Yu. M. (2013) Problemni pytannia tymchasovoho vyluchennia y areshtu maina za novym kryminalno-protsesualnym zakonom [Problematic issues of temporary seizure and seizure of property under the new criminal procedure law]. *Porivnialno-analitychne pravo*. № 2–3, pp. 310–312. [in Ukr.].

8. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Protocol to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Ratyfikovano Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text. [in Ukr.].

9. Sprava «Stil ta inshi proty Spoluchenoho Korolivstva» [Case of Steel and others v. the United Kingdom] : Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 23.09.1998. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_106#Text. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevgen Yakovykh. Theoretical-legal and practical issues of implementation of the conventional right of ownership during the temporary seizure of property in criminal proceedings. Guarantees of compliance with the convention rights of an individual are a priority of every state. However, taking into account that during social interaction there is always a clash of interests of a large number of subjects, the main task of the state in such a case is to create the necessary conditions for balancing them, in particular, in the context of establishing effective mechanisms for the application of legislative restrictions on human rights and freedoms during criminal proceedings.

This article analyzes the need to comply with conventional guarantees of a person's property right during criminal proceedings, in particular during the application of such a security measure as temporary seizure of property. Based on the interpretation of the norms, «temporary seizure of property» is a balanced mechanism of legal norms, which at the same time contribute to the implementation of an effective investigation through the prompt execution of the tasks of each criminal proceeding, and preserve the opportunity for the bona fide owner to protect his rights and by using other legal means to restore the situation that existed before the restriction of ownership of certain property.

However, the mechanism of «temporary seizure of property» and its return is not fully regulated by the current Code of Criminal Procedure of Ukraine, which in practice leads to numerous abuses by pre-trial investigation bodies and, accordingly, gross and disproportionate restrictions on bona fide owners in the right to own their property. Such uncertainty of conditions violates the basic requirements of the principle of legal certainty.

The only way to eliminate the above-mentioned gaps in the legislation is to make appropriate amendments and additions to the Code of Criminal Procedure of Ukraine, the content of which is proposed in this article.

Keywords: *property, property right, mechanism for protection of property right, temporary confiscation of property, seizure of property, principle of legal certainty, lack of mechanism for return of temporarily seized property.*

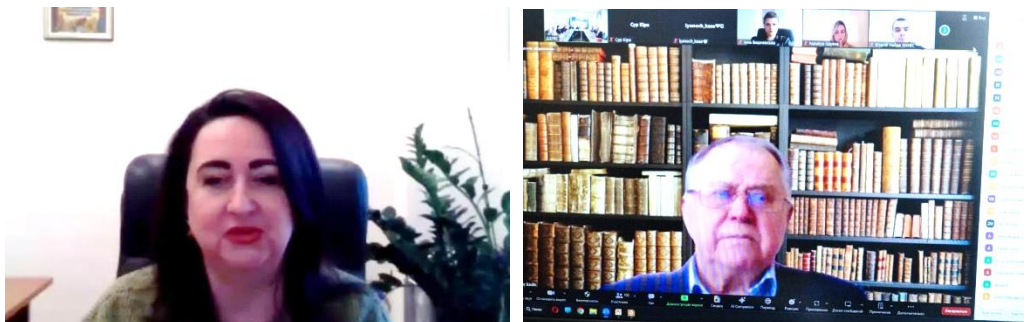
НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС УПРОДОВЖ І КВАРТАЛУ 2024 РОКУ

29 лютого 2024 року – Міжнародна науково-практична конференція «Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів», організована Навчально-науковим інститутом права та інноваційної освіти.

Участь у заході взяли представники установ, організацій, вітчизняних та закордонних закладів вищої освіти. Захід відкрив проректор ДДУВС, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, полковник поліції О. Юнін. Від імені керівництва університету він привітав учасників конференції, зазначивши, що боротьба за незалежність України триває вже кілька століть і сьогодні вона набула особливо драматичного забарвлення. Українці продемонстрували героїзм та силу духу, що викликали повагу та захоплення у всіх вільних народів світу, підтримку яких відчуває наше суспільство. Україна стикається з воєнними викликами й особливо важливо обговорювати верховенство права та дії, спрямовані на зміцнення незалежності.

З вітальним словом виступила член Вищої ради правосуддя, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України О. Кваша. Особливі дискусії викликали доповіді професора кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України Ю. Бауліна; адвоката, докторанта Карлового Університету (Чехія),

доктора філософії в галузі права Н. Ісаєвої; директора державного підприємства «Біокластер» А. Бондаренка; приватного нотаріуса Дніпровського міського нотаріального округу, медіатора, члена комісії з аналітично-методичного забезпечення нотаріальної палати Марини Зенікової; доктора юридичних наук, професора кафедри цивільного права Запорізького національного університету Г. Самойленка та ін.

До науково-практичного заходу долучилися понад 200 учасників, серед яких представники органів державної влади, судових та правоохоронних органів, громадських організацій, закладів вищої освіти. Закордонні партнери були представлені такими країнами як Чехія, Литва, Німеччина, Польща, Румунія.

Головною метою заходу було дослідження та обговорення таких актуальних проблем: верховенство права як основа системи європейських цінностей та правопорядку; міжнародні та внутрішньодержавні механізми забезпечення верховенства права в умовах сучасних викликів та загроз; актуальні проблеми впровадження міжнародних стандартів захисту прав людини; дотримання принципу верховенства права у діяльності правоохоронних та судових органів в умовах технологічних й соціальних викликів сьогодення; проблеми правового регулювання цивільно-правових відносин в умовах воєнного стану; філософські та культурно-історичні аспекти становлення принципу верховенства права; сучасні детермінанти міжнародних відносин та світової політики; публічне управління соціальним і гуманітарним розвитком у сучасних умовах; верховенство права, економіка та психологія: пошук взаємозв'язків; психологічне здоров'я особистості в контексті актуальних проблем суспільства.

Конференція завершилась виробленням змістовних рекомендацій щодо актуальних проблем верховенства права в умовах сучасних світових викликів. Практичні рекомендації та ідеї учасників заходу лягли в основу прийнятої резолюції, що публікується нижче.

РЕЗОЛЮЦІЯ

Міжнародної науково-практичної конференції «Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів» (29.02.2024)

За підсумками обговорення питань, що були висвітлені доповідачами, запропоновано:

1. Втілення верховенства права у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у правові норми, мають забезпечувати рівність усіх і кожного та неминучість настання відповідальності в разі їх порушення. Актуальним є встановлення гармонійного співвідношення верховенства права та тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб на період дії правового режиму воєнного стану.

2. Створення та вдосконалення механізмів (міжнародних та внутрішньодержавних) в забезпеченні принципу верховенства права в різних сферах суспільного життя, зокрема в секторі національної безпеки.

3. Вивчення й подальше реформування існуючої системи інформаційного забезпечення перетворень в контексті євроінтеграційних вимог. В умовах сучасних світових викликів, повномасштабної війни посилення інформаційної безпеки як складової національної безпеки є надзвичайно важливим компонентом стабільного розвитку суспільства. Актуалізується проблематика розвитку інформаційної гігієни, головною функцією якої є захист національного інформаційного простору від зовнішнього ворожого втручання і впливів.

4. Офіційне тлумачення конституційного принципу верховенства права як панування права в суспільстві вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Учасники конференції запропонували реалізувати цей принцип всім правозастосувачам у випадках, коли через російську агресію виникають або колізії, або прогалини у праві та законодавстві, зокрема діяльність органів та установ виконання покарань на тимчасово окупованих територіях України передбачає забезпечення режиму в першу чергу в слідчих ізоляторах та виправних колоніях. У випадку примусової мобілізації засуджених до терористичних російських угруповань вважати їх такими, що діяли за наявності фізичного або психічного примусу (у випадку добровільної здачі у полон та невчинення нових кримінальних правопорушень).

5. Головними пріоритетами публічного управління в найближчому майбутньому залишаються підтримка макроекономічної стабільності, надання базових публічних послуг і гуманітарної допомоги громадянам та відновлення виробничої діяльності підприємств та експортних операцій. Основою відновлення економічного зростання в Україні мають стати регіони та територіальні громади, шлях до процвітання країни – підвищення економічної самостійності регіонів та їхніх територіальних громад, підтримка їх економічного розвитку, створення передумов для якісних перетворень, активізація економічної діяльності в регіонах та територіальних громадах, що забезпечує їхню конкурентоспроможність у довгостроковій перспективі. Стратегічною метою у сфері бюджету є максимальна мобілізація ресурсів для покращення його стану.

6. Активізація залучення інвестицій приватного сектору в реконструктивну відбудову України потребує реалізації комплексного підходу в публічному управлінні, зокрема забезпечення прозорості ринку землі, підвищення ефективності управління використанням та охороною земель, розширення доступу на ринок іноземних інвесторів, структурування пріоритетів інвестування секторів промисловості та торгівлі, зміцнення механізмів державно-приватного партнерства, реформування енергетичного ринку, розвиток управління державними активами, залучення громад у процес реконструкції України.

7. Високу інституційну роль у забезпеченні економічних та соціальних прав внутрішньо переміщених осіб відіграють органи місцевого самоврядування, що мають забезпечити доступність адміністративних, соціальних та інших послуг. У цьому аспекті важливу роль відіграє інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах, що виражається у наявності стабільного житла, роботи, отримання освітніх та культурних послуг, доступ медичних послуг, налагоджені соціальних зв'язків тощо. Необхідним вбачається впровадити заходи щодо підвищення знань та навичок у муніципальних службовців з метою вирішення поточних проблем ВПО, посилити їхню відповідальність та впроваджувати засоби мотивації.

8. У зв'язку з російською агресією у 2022 р. доступ до послуг і правосуддя для жінок, які проживають в Україні і постраждали від гендерно зумовленого насильства, значно ускладнився. Зважаючи на те що потреба в розміщені внутрішньо переміщених жінок з дітьми у притулках значно зросла, майже всі місця у спеціалізованих притулках для постраждалих від домашнього насильства були передані ВПО. Багато неспеціалізованих закладів (школи, дитячі садки, стадіони тощо) переобладнали в притулки, і люди часто живуть в одному великому спільному просторі по кілька місяців, що призводить до збільшення кількості конфліктів між мешканцями та випадків домашнього насильства. Враховуючи це, доцільно встановити та впровадити парламентський нагляд у сфері запобігання та боротьби з домашнім насильством. У разі створення такої посади як Уповноважений Верховної Ради України, його діяльність повинна бути спрямована на здійснення парламентського контролю над заходами, спрямованими на запобігання та боротьбу з усіма формами домашнього насильства, включаючи надання допомоги (особливо юридичної та психологічної) жертвам домашнього насильства.

9. Нотаріат у всі складні часи перебував поряд з людьми, стаючи для них найближчим радником та консультантом, запобігаючи порушенням прав, захопленню бізнесу, не допускаючи двояких трактувань та невизначеності. Вчинення нотаріальних дій під час війни мають певні особливості, зумовлені необхідністю у постійній адаптації під зміни у законодавстві, пов'язаними з:

- колізіями зі строками на прийняття і відмову від спадщини та зміною місця відкриття спадщини;
- втратою архівів, отриманням та оформленням документів на тимчасово окупованих територіях та територіях на яких ведуться бойові дії;
- необхідністю впровадження нового законодавства та його адаптації під сьогодення (компенсаційні механізми за знищене майно внаслідок військової агресії рф, містобудівна реформа, ринок землі, фінмоніторинг, санкції тощо);
- збільшення кількості документів, отриманих з-за кордону та для оформлення документів для дії за кордоном.

Нотаріальна спільнота відкрита до діалогу і вдячна за співпрацю у напрацюванні НПА (у тому числі для вдосконалення законодавства у частині оформлення громадянами України права на компенсацію за знищені об'єкти нерухомого майна одним зі співвласників якого є громадяни країни-агресора).

10. Пропонується створити окремий реєстр суб'єктів господарювання, що пов'язані економічними зв'язками з росією, до якого включити юридичних осіб-резидентів України, а саме: засновником або кінцевим бенефіціарним власником яких прямо або опосередковано станом на 23 лютого 2022 р. є резидент росії; засновником або кінцевим бенефіціаром яких є росія або її громадяни; в яких росія або її громадяни прямо чи опосередковано мають юридичну заінтересованість.

11. Вирішення завдання визначення гарантій здійснення та захисту житлових прав є неможливим без визначення двох базових категорій, - категорії «житла» і категорії «житлових прав». Саме тому до питань гарантій здійснення та захисту прав людини слід підходити комплексно. Важливим чинником правових гарантій здійснення та захисту житлових прав є: високий рівень юридичної техніки складання нормативно-правових актів, що закріплюють механізм правового регулювання суспільних відносин, зокрема, закріплюються як права людини, в т.ч. житлові права, так і інструменти їх забезпечення, високий рівень правосвідомості та правової культури, ефективність судової системи (в контексті судового захисту житлових прав), переорієнтація органів державної влади та органів місцевого самоврядування на забезпечення прав і свобод людини і громадянина (відхід від доктрини державного управління та орієнтація на «публічне адміністрування»).

12. Євроінтеграційні процеси обумовлюють необхідність істотного реформування цивільного законодавства України, що потребує як проведення досліджень, спрямованих на оновлення законодавчої бази, так і забезпечення високої якості підготовки юридичних кадрів, приведення змісту юридичної освіти у відповідність до європейських вимог.

13. Утвердження верховенства права – запорука довіри, важлива у місцевому самоврядуванні. Грунтовним та фундаментальним є не лише підвищення обізнаності громадян про їхні права при зверненні до органів місцевого самоврядування, а й вміння влади оцінювати свої послуги з точки зору саме верховенства права.

14. Євроінтеграція – це не так про зміну законодавства і формальне виконання вимог, як про комплексну зміну світогляду. І рушійною силою цих змін здатна стати насамперед освіта. Потужна синергія науковців, представників органів державної влади, міжнародних партнерів та студентської молоді відкриває нові можливості для розвитку і додає насаги для подальших змін задля кращого майбутнього. Учасники конференції підкреслили, що для українських вчених і практиків є широке поле діяльності як в контексті усвідомлення прогресивних напрямків зближення приватноправових систем, зумовлених процесом глобалізації, так і визначення місця у цих процесах України і, що найважливіше, шляхів подальшого розвитку вітчизняного приватного права.

15. Україна стала учасницею Європейської конвенції (1968 року) щодо скасування легалізації документів, складених дипломатичними агентами чи консульськими посадовими особами, що гарантує звільнення від легалізації документів, складених дипломатичними агентами чи консульськими посадовими особами Договірних Сторін.

Таким чином, завершальним днем чергового п'ятирічного періоду дії Конвенції 1993 року для України є 18 травня 2024 р. Конвенція 1993 р. з 19 травня 2024 р. буде визнана припиненою стосовно України щодо відносин з усіма її сторонами. Правове співробітництво у цивільних і кримінальних справах з відповідними державами-учасницями Конвенції 1993 р., після виходу України з Конвенції реалізовуватиметься на

основі двосторонніх міжнародних договорів України та багатосторонніх міжнародно-правових інструментів, що функціонують в межах Гаазької конференції з міжнародного приватного права, Ради Європи, ООН, чинних у відносинах з відповідними державами. Співпраця судів та інших компетентних органів у цивільних і кримінальних справах за відсутності міжнародного договору відбуватиметься відповідно до внутрішнього законодавства на підставі принципу взаємності.

16. Важливим є посилення участі держави в модернізації оборонних підприємств, через активізацію боротьби з корупцією, розширення державного протекціонізму для експортно-імпоротної діяльності малих підприємств, збільшення субсидій для відновлення інфраструктури територіальних громад. Державні антикризові програми повинні посилити бюджетування, кредитування та інвестування пріоритетних галузей та сфер, що визначають можливості подолання воєнно-політичної та економічної кризи в країні. Тобто потрібно здійснити низку заходів, що сприятимуть: іконанню соціальних гарантій держави; збереженню економічного потенціалу держави; активізації національного ринку та розвитку конкуренції; стимулюванню інноваційної діяльності підприємств; створенню умов для ринкової євроінтеграції; формуванню фінансової інфраструктури; забезпеченню економічного зростання.

17. Необхідно переглянути основний інструментарій бюджетно-податкового управління, особливо в питаннях подолання виявлених недоліків у формуванні доходної та видаткової статей державного, регіонального та місцевого бюджетів, причини виникнення їхніх дефіцитів, напрями розробки та реалізації антикризових програм щодо оновлення джерел надходження доходів та фінансування найбільш важливих напрямів економіки. У період воєнної агресії і в період відновлення української соціально-економічної системи державне антикризове управління має орієнтуватись на підтримання реального сектора економіки через податкове регулювання та доступ до дешевих кредитних, фінансових, матеріальних й інтелектуальних ресурсів. Військові адміністрації та органи місцевого самоврядування спроможні спільно, системно реалізувати комплексні заходи, програми і проекти, що приведуть до модернізації економічного сектору, розв'язання соціальних та екологічних проблем у територіальних громадах.

18. Аналіз діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку дозволив установити, що основними завданнями цих формувань є: патрулювання територій відповідно до зазначеного маршруту; виставлення постів; проведення рейдів щодо виявлення правопорушників; здійснення індивідуальних профілактичних заходів; огляд місць скупчення осіб із девіантною поведінкою; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів; проведення агітаційно-пропагандистської роботи тощо. Також застосовуються такі форми діяльності громадян та їхніх об'єднань, спрямовані на випередження, відвернення та припинення злочинних намірів, як: самостійне розслідування фактів учинення злочинних діянь та оприлюднення доказів; доведення до відома вищого керівництва держави випадків порушення чинного законодавства; висування вимог щодо відкритості використання бюджетних коштів на державному та місцевих рівнях; перевірка або навіть втручання в обставини, що потенційно мають загрозливі злочинні наслідки; контроль за діяльністю органів влади, зокрема правоохоронних; участь у законотворчому процесі.

Кожен з перелічених напрямків діяльності може бути ефективно реалізований виключно у випадку взаємодії з іншими суб'єктами протидії злочинності, передусім, з Національною поліцією України як центральним органом виконавчої влади.

Таким чином, на сьогодні існує кілька напрямків співпраці неурядових організацій з органами та підрозділами Національної поліції України в частині протидії злочинності, кожен з яких сприяє зниженню динаміки злочинності на території нашої держави.

19.3 метою запобігання при реалізації дискреційних повноважень звинуваченням у недоброчесності та корупції слід в першу чергу орієнтуватись на додержання загальних принципів здійснення правосуддя. Також, мають вдосконалюватися та впроваджуватися такі заходи: по-перше, вироблення ефективного механізму реагування на порушення суддею присяги та етичних принципів; по-друге, підвищення кваліфікації суддів у питаннях етики, антикорупційних стандартів; по-третє, контроль за прозорістю прийняття рішень та фінансовим станом суддів. Ці заходи сприятимуть підвищенню довіри до судової системи.

20. У світлі швидкого розвитку технологій з використанням штучного інтелекту адаптація правової системи України до законодавства європейських країн є актуальним та важливим питанням. Це вимагає комплексного підходу, який включає встановлення принципів відповідальності, розробку нових законодавчих актів, забезпечення міжнародної співпраці та підготовку фахівців для забезпечення ефективного регулювання цієї сфери.

21. Наразі для України питання правового регулювання у сфері використання штучного інтелекту та відшкодування шкоди, спричиненої цим використанням, потребує вдосконалення. Тому нагальним питанням є створення законодавчої бази у цій сфері та врегулювання проблемних питань стосовно відповідальності за таке використання. Для розвитку національної правової системи та розв'язання цього питання доцільно застосувати саме позитивний досвід європейських країн у цій важливій сфері.

22. З метою вирівнювання умов господарювання і посилення контролю з боку держави за господарською діяльністю підприємницьких структур замість нульової ставки доцільно застосувати мінімальну ставку в розмірі 5%.

23. Звіт про використання коштів / електронних грошей, виданих на відрядження або під звіт складається та подається працівником (в усіх без винятків випадках) у паперовій або електронній формі разом із підтвердними документами для розгляду і прийняття рішення про відшкодування вартості витрат. Якщо відряджений працівник отримав аванс на службове відрядження готівкою, він подає звіт про використання коштів, виданих на відрядження, і повертає суму надміру витрачених коштів до закінчення третього банківського дня, наступного за днем прибуття до місця постійної роботи.

24. Відновити камеральні перевірки та позапланові перевірки (за зверненнями платника, у разі припинення юридичної особи) правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного соціального внеску.

25. Продовжувати науковий супровід здійснюваних в Україні заходів з реалізації державної політики у приватно-правовій сфері.

26. Продовжити наукові дослідження з проблематики та перспектив розвитку приватного права у сучасних умовах.

27. Посилити зв'язок освіти з науковими дослідженнями, залучати здобувачів вищої освіти до вирішення наукових проблем, пов'язаних з цивільним, трудовим, сімейним, фінансовим, податковим, міжнародним приватним правом та правом соціального забезпечення.

28. Посилити зв'язок освіти з науковими дослідженнями, пропагувати і реалізовувати навчання через дослідження, залучати здобувачів освіти усіх рівнів до вирішення наукових проблем.

29. Орієнтувати наукові дослідження на їх подальше впровадження в проєктну практику, розвивати і розширювати професійні уявлення здобувачів освіти різних рівнів.

30. Підсилити роль заходів психологічної допомоги як учасникам бойових дій, так і цивільним особам, які опинились у складних життєвих ситуаціях, залучаючи майбутніх психологів, здобувачів вищої освіти старших курсів.

31. Ініціювати організацію на базі психологічних служб вищих навчальних закладів, психореабілітаційних центрів психологічної допомоги особам, які потребують відновлення психологічного здоров'я, внаслідок перебування в небезпечних для життя зонах та кризових ситуаціях.

32. Розширення методичного забезпечення здобувачів вищої освіти аби відійти від традиційних лекційних занять та більш активно впроваджувати інноваційні технології навчання з метою надання знань з психологічної допомоги населенню України, що перебуває в різних країнах світу через воєнні дії в Україні.

33. Переглянути освітні компетентності у психологів старших курсів, аби розширити діапазон знань з психологічного консультування та психореабілітації.

34. Розвивати спільну наукову і освітню діяльність між закладами вищої освіти України та інших держав.

15 березня 2024 року – VIII Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти», традиційно організована з нагоди 58-ї річниці Університету.

Захід проведено з метою обговорення актуальних проблем забезпечення міжнародної та національної безпеки, створення платформи для об'єднання досвіду та потенціалу науковців і практиків України й провідних держав світу з вирішення проблем забезпечення національної та міжнародної безпеки. Конференція проходила в очно-заочному форматі із одночасним залученням близько 300 учасників.

Ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ О. Моргунов привітав почесних гостей та учасників конференції, зазначивши, що теоретичні й практичні аспекти забезпечення міжнародної та національної безпеки набули першочергової значущості в контексті кризових процесів сучасності. Ці проблеми потребують глибокого аналізу з боку дослідників-теоретиків та фахівців-практиків. Модератором заходу виступив проректор університету О. Юнін.

Ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ **О. Моргунов**

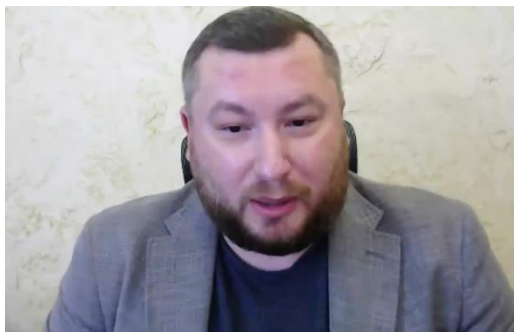
Проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ **О. Юнін**

Під час роботи конференції було обговорено питання захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від воєнних загроз; досліджено роль органів системи МВС України у забезпеченні міжнародної та національної безпеки; порушено питання тактичної медицини в умовах дії воєнного стану, а також розвитку та використання технологій БПЛА в службово-бойовій діяльності сил сектору безпеки та оборони та багато інших. Ідеї, рекомендації та напрацювання учасників конференції покладено в основу прийнятої резолюції, що публікується далі.

РЕЗОЛЮЦІЯ

за результатами проведення 15 березня 2024 року VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти»

15 березня 2024 р. на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ за ініціативи Міністерства внутрішніх справ України проведено VIII Міжнародну науково-практичну конференцію «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти».

Заступник Керівника Офісу Президента України **О. Дніпров**

Голова Консультативної місії Європейського Союзу в Україні **Р. Голмбо**

До участі в конференції долучилося близько 700 учасників – представники Міністерства оборони Королівства Норвегії; Міністерства внутрішніх справ України; Офісу Президента України; Національної поліції України; Військової поліції Збройних сил Литви; Представництва НАТО в Україні; Консультативної місії Європейського Союзу в Україні; Естонської секції Міжнародної Поліцейської Асоціації; Української секції Міжнародної Поліцейської Асоціації; Департаменту освіти, науки та спорту Міністерства внутрішніх справ України; Дніпропетровської обласної військової адміністрації; Дніпропетровської обласної ради; Дніпропетровської обласної прокуратури; Управління нормативно-правового забезпечення державної реєстрації Департаменту приватного права Міністерства юстиції України; Дніпровського РУП ГУНП у Дніпропетровській області; Територіального управління Державної фіскальної служби у Волинській області; Управління інформаційно-аналітичної підтримки ГУНП в Миколаївській області; Державного науково-дослідного інституту Міністерства внутрішніх справ України; Науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України; Національного наукового центру «Інститут судових

експертизи імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України; Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»; Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України; Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України; Запорізького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України; Придніпровського наукового центру НАН України і МОН України; Дніпропетровського окружного адміністративного суду; Індустріального районного суду м. Дніпропетровська; Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області; Севільського університету (м. Севілья, Іспанія); Університету Матея Бела (м. Банська Бистриця, Словаччина) та ін.

Керівник Програми освіти доброчесності
«НАТО-Україна» **Н. Міланова**

Державний Секретар МВС України
І. Ящук

Ректор Харківського національного
університету внутрішніх справ
В. Сокурєнко

Ректор Національної академії Державної
прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького **О. Луцький**

Участь в конференції взяли також представники організацій та закладів вищої освіти із таких країн як *Великобританія, Греція, Естонія, Індія, Іспанія, Литва, Молдова, Польща, Словаччина, США та ін.*

Учасники конференції обговорили теоретико-прикладні та конституційно-правові аспекти забезпечення міжнародної та національної безпеки, питання захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від воєнних загроз, шляхи розв'язання основних системних проблем у сфері забезпечення, реалізації та захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану, трансформації міжнародної системи миробудування в контексті глобальних і регіональних безпекових викликів, вплив війни на архітектоніку міжнародної безпеки, роль органів системи МВС України у забезпеченні міжнародної та національної безпеки, превентивну діяльність та безпекові ініціативи поліції у національному та міжнародному вимірах, адміністративно-правове забезпечення публічної безпеки й порядку та інші питання стосовно міжнародної та національної безпеки.

За підсумками обговорення питань, що були висвітлені доповідачами, *констатовано:*

1. Повномасштабна агресія російської федерації проти України супроводжується масовими порушеннями прав і свобод наших громадян.

2. Українська держава під час російської агресії захищає демократичні цінності і потребує посилення механізмів захисту прав людини. Це боротьба проти посягань російської влади на суверенний історичний вибір українського народу.

3. Введення воєнного стану є легітимним кроком, зумовленим викликами, загрозами та тяжкими наслідками російської агресії.

4. В умовах воєнного стану надзвичайно важливим є консолідація гілок влади та громадських організацій для захисту інтересів громадян. Спостерігається порушення прав громадян України, дітей, осіб з інвалідністю, військовополонених, громадян, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, порушення традицій і звичаїв ведення війни, спричинення значної шкоди довіллю.

5. Розслідування воєнних злочинів потребує координації дій Державного бюро розслідувань, Національної поліції, Бюро економічної безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованого департаменту прокуратури з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах.

6. Україна потребує ініціатив, ідей та об'єднання зусиль науковців та практиків з метою розробки Національної стратегії відновлення України.

7. Заклади вищої освіти системи МВС України наразі виступають важливими осередками освітньо-наукової діяльності, центрами допомоги внутрішньо переміщеним особам.

8. Російсько-українська війна виявила політико-правові проблеми української еліти, які негативно вплинули на здатність приймати швидкі та ефективні рішення.

9. Органи суддівської влади працюють у штатному режимі для забезпечення процесуальної діяльності в умовах воєнного стану.

10. Спортивні організації України рішуче виступають проти участі спортсменів російської федерації у будь-яких міжнародних змаганнях.

11. Під час воєнного стану недопустима дискримінація за будь-якою ознакою, особливо це стосується осіб з інвалідністю.

12. Обмеження, встановлені законом, а саме комендантська година, є необхідністю і нормою воєнного часу.

13. Існує необхідність у створенні спеціального закону щодо відшкодування майнової шкоди, у межах якого окремі положення мають бути присвячені відшкодуванню майнової шкоди, завданої знищенням житла під час воєнних дій.

14. Наявною є потреба в нових принципах функціонування державної влади:

- пріоритет оборонних та безпекових завдань;
- підпорядкування функціонування органів місцевого самоврядування військовим інтересам;
- протидія інформаційній війні як основа роботи у духовно-культурній сфері;
- економічний патріотизм як основа роботи держави;
- жорсткий державний протекціонізм в економічній політиці.

Голова професійної комісії виконкому
Української секції Міжнародної
Поліцейської Асоціації
О. Ярмиш

Заступник керівника Департаменту з питань
громадянства, помилування, державних нагород –
керівник управління з питань помилування
Офісу Президента України **Д. Журавьов**

За підсумками обговорення висвітлених доповідачами питань *запропоновано*:

Головними пріоритетами забезпечення безпеки залишаються підтримка макроекономічної стабільності, надання базових публічних послуг і гуманітарної

допомоги громадянам, боротьба з корупцією та трансформація галузей економіки й експортних операцій з урахуванням євроінтеграційного тренду. Базою досягнення експортно орієнтованого зростання економіки мають стати підвищення економічної самостійності регіонів та територіальних громад, створення передумов для якісних перетворень, активізація економічної діяльності, що надасть нові конкурентні переваги в довгостроковій перспективі.

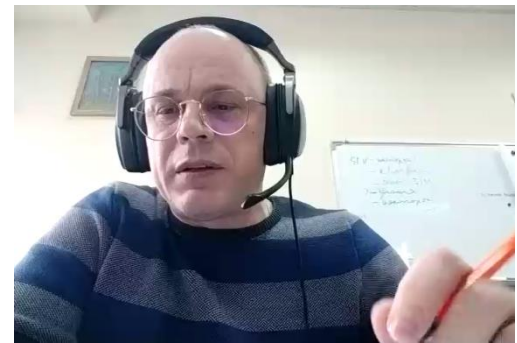
Начальник відділу взаємодії з Національною поліцією України компанії Tetra Tech, фахівець із контролю якості розмінування **Д. Дж. Паркер**

Директор із практичних досліджень та підтримки клієнтів корпорації ANDE
М. Швандт

Представник Міністерства оборони Норвегії **К. Кнутсен**

Ветеран Національної поліції України
Д. Худенко

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, в умовах правового режиму воєнного стану діяльність органів публічної влади, міжнародної спільноти, наукового загалу *має бути й надалі спрямована на:*

– недопущення порушень конституційних приписів, викладених законодавцем у ст. 52 Основного Закону Української держави (діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом; покладення на державу утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також заохочення і підтримка державою благодійницької діяльності щодо дітей);

– запобігання депортації українських дітей, включно і сиріт, та викрадених у живих батьків, до російської федерації або білорусі, вжиття заходів щодо якнайшвидшого повернення таких дітей до України;

– подальше вдосконалення наявного механізму захисту прав та інтересів дітей в Україні в умовах збройної агресії. Для цього необхідно як вивчення напрацьованого за період воєнного стану вітчизняного досвіду з питань захисту прав та інтересів дітей в умовах такого правового режиму, так і звернення до закордонного досвіду з цих питань. Саме в цьому напрямі можуть здійснюватися й подальші наукові дослідження цієї проблеми;

– допомогу дітям та жінкам, які постраждали від насильства в період воєнного стану, яка має бути комплексною, включаючи не лише правовий, психологічний, а й педагогічний супровід, який можуть забезпечити представники нової для України

професії «педагог-психолог»;

– підвищення рівня поінформованості громадян про послуги спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб;

– вжиття комплексних заходів для підвищення обізнаності громадян України, які виїхали за кордон, щодо особливостей законодавства та суб'єктів запобігання і протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі у країнах їх перебування;

– включення до програми реабілітації військовослужбовців, які перебували у зоні бойових дій, компоненту запобігання домашньому насильству та насильству за ознакою статі;

– розгляд питання щодо адаптації типової програми для кривдників до умов сьогодення, зокрема включення окремого навчального модуля для осіб, які брали участь у бойових діях, є учасниками війни;

– визначення необхідності закріплення на законодавчому рівні поняття кібернасильства (насильства з використанням цифрових технологій) та основних засад відповідальності за його вчинення;

– удосконалення та уніфікування форм збирання, аналізу, узагальнення та врахування статистичних даних про випадки всіх форм насильства щодо жінок і домашнього насильства під час ведення бойових дій та воєнного стану, а також ефективності заходів, що вживаються за цими випадками;

– залучення неповнолітніх, які вчиняють правопорушення або схильні до їх вчинення, до волонтерської та гуманітарної діяльності, формуючи та стимулюючи в них почуття відповідальності на необхідності суспільству;

– розроблення методик проведення навчань з фахівцями державних органів та установ щодо здійснення заходів у сфері захисту прав дітей, які постраждали під час воєнних дій, а саме: служб у справах дітей, органів управління освітою, навчальних закладів, установ та організацій системи освіти, центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, судів, прокуратури, уповноважених органів з питань пробації;

– продовження заходів, що сприяють поширенню думок учених і практиків з питань проблем соціально-економічного розвитку;

– звернення до місцевих (територіальних) громад, що сприяють розвитку економіки регіону та поширенню реальних інфраструктурних проектів для опрацювання інноваційних управлінських підходів у практиці управління;

– впровадження стратегії побудови моделі економічної безпеки суб'єктів господарювання у конкурентному бізнес-середовищі.

Журналіст The New York Times
І. Нечипуренко

М. Лошицький
(Національний університет оборони
України)

Війна, розв'язана російською федерацією проти України, поставила перед нашою країною чимало безпрецедентних зовнішньо- та внутрішньополітичних питань, зокрема про необхідність формування кримінально-правової політики на неокупованих та деокупованих територіях в умовах воєнного стану.

Формування та реалізація кримінально-правової політики держави відбувається по всій території України. Проте її реалізація залежить від значної кількості факторів, зокрема можливості правоохоронних, судових та інших органів державної влади України здійснювати свої функціональні обов'язки у повному обсязі на різних частинах території України – неокупованих та деокупованих.

Внесені з 24 лютого 2022 р. зміни та доповнення до кримінального законодавства

Україні свідчать про відсутність на сьогодні диференційованого підходу законодавця до криміналізації та пеналізації суспільно небезпечних діянь залежно від фактичного статусу тієї чи іншої частини території України: неокупованої, деокупованої, окупованої.

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України у 2022 р. та введення в країні воєнного стану спричинило не лише суттєве зростання суспільної небезпечності вже криміналізованих діянь, а й появу та значне поширення інших суспільно небезпечних діянь. Верховною Радою з початку повномасштабного вторгнення прийнято понад 20 законів про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України.

Зокрема, посилено кримінальну відповідальність за такі діяння, вчинені в умовах воєнного стану, як державна зрада та диверсія (ст.ст. 111, 113 КК); корисливі кримінальні правопорушення проти власності (ст.ст. 185-187, 189-191); несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ст. 361 КК). Також встановлено кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК), пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК), незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК), особливо обтяжуючою обставиною якого є його вчинення під час воєнного стану, тощо.

На тимчасово окупованих територіях військовослужбовцями та іншими представниками країни-агресора, колаборантами та зрадниками України вчинено і вчиняється значна кількість кримінальних правопорушень, що потребують розкриття, документування, розслідування та постановлення справедливих вироків судів.

Тимчасова відсутність на окупованих територіях української влади створила нові умови для вчинення кримінальних правопорушень, що негативно впливають на стан і динаміку злочинності після деокупації цих територій та потребують дослідження з метою вироблення ефективних запобіжних заходів.

В умовах сьогодення з введенням режиму воєнного стану перед органами Національної поліції та державної влади постало чимало викликів, що потребують нагального вирішення та координації зусиль. Усвідомлюючи важливість актуальних проблем діяльності Національної поліції, органів державної влади щодо захисту прав людини в Україні в умовах воєнного стану, пропонується *внести такі зміни та доповнення до законодавства:*

1. Кримінальний кодекс України:

- у Загальній частині передбачити особливості кримінальної відповідальності,

звільнення від неї та покарання, застосування заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили діяння, передбачені КК України, на тимчасово окупованих територіях;

- доповнити примітку до ст. 111-1 КК України спеціальним видом звільнення від кримінальної відповідальності, який передбачити у пункті 5 у такій редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила дії, передбачені частинами 1-7 цієї статті, якщо вони були вчиненні під реальною загрозою смерті чи тяжких тілесних ушкоджень щодо цієї особи чи членів її сім'ї»;

- частину 1 ст. 113 КК України викласти в такій редакції: «Вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів, несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж або інших дій...»;

- частину 1 ст. 258 КК України викласти в такій редакції: «Терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу, несанкціонованого втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж чи інших дій...»;

- частину 4 ст. 361 КК України викласти в такій редакції: «Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, якщо вони призвели до витоку інформації, що становить державну таємницю...».

2. Цивільний кодекс України:

- розглянути включення нових розділів або статей, що стосуються цифрових активів та криптовалют, для визначення їх правового статусу та регулювання угод;

- вдосконалити положення про захист прав споживачів у відносинах з електронними сервісами та платформами.

3. Господарський кодекс України:

- вдосконалити механізми регулювання електронної комерції та електронного підпису для підтримки розвитку цифрової економіки;

- внести зміни для стимулювання інноваційного підприємництва та розвитку технологічних стартапів через сприяння інвестицій та захисту прав інтелектуальної власності.

4. Кодекс законів про працю України:

Під час дії в країні воєнного стану особливо вразливими є трудові відносини. Зокрема, у випадку звільнення працівника за межами виробничої необхідності, самовільно роботодавцем, з посиланням на частину 1 ст. 40 Кодексу законів про працю України, працівникові практично неможливо довести виконання роботодавцем обов'язку запропонувати всю наявну роботу на підприємстві та факт відмови від неї працівником.

Верховним Судом із цього приводу зазначалося: «Посилання роботодавця на інтернет ресурс та зазначення, що працівник може ознайомитись із актуальним списком вакантних посад та обрати посаду, відповідно до спеціальності, кваліфікації та досвіду за відповідним посиланням, не є належним доказом виконання відповідачем своїх обов'язків, що передбачені частиною третьою ст. 49-2 КЗпП України, оскільки неможливо достеменно встановити, які саме вакансії на той період перебували на вказаному відповідачем інтернет-ресурсі, чи були там всі наявні в той час вакантні посади, чи ознайомлювався позивач з зазначеним переліком вакансій і, взагалі, чи мав позивач доступ до вказаного інтернет-ресурсу. Тому посилання роботодавця на інтернет-ресурс не надає змоги встановити, що вакантні посади (інша робота) були доведені до відома працівника».

Тлумачення Верховним Судом ст. 49-2 КЗпП України в аспекті зобов'язання

власника підприємства надати працівнику, що підлягає звільненню у порядку ч.1 ст. 40 КЗпП України, всю наявну на підприємстві роботу, та не просто надати, а довести факт ознайомлення працівником та його відмову від пропозиції, створює надійне підґрунтя у формуванні правової позиції для захисту незаконно звільнених працівників.

Однак з метою запобігання виникненню спорів за цим чутливим напрямком пропонуємо викласти третій абзац ст. 49-2 КЗПП України у такій редакції: «Одночасно з попередженням про звільнення у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці власник або уповноважений ним орган, фізична особа, яка використовує найману працю, пропонує працівникові іншу роботу на тому самому підприємстві, в установі, організації, у фізичної особи шляхом представлення повного переліку іншої роботи, відображеного на носії інформації, що дозволяє встановити час, місце та повний обсяг наданих відомостей».

5. У Законі України «Про безоплатну правову допомогу» частину 1 ст. 14 «Суб'єкти права на безоплатну вторинну правничу допомогу» доповнити новим підпунктом такого змісту:

«Стаття 14. Суб'єкти права на безоплатну вторинну правничу допомогу»

1. Право на безоплатну вторинну правничу допомогу, згідно з цим Законом та іншими законами, мають такі категорії фізичних осіб:

особи, які постраждали від торгівлі людьми, – на правничі послуги, передбачені пунктами 2 і 3 частини другої статті 13 цього Закону, з питань, що пов'язані із захистом їхніх прав, визначених Законом України «Про протидію торгівлі людьми».

6. Закон України «Про правовий режим воєнного стану», п.п. 25–27 частини 1 ст.8 доповнити текстом такого змісту:

2.1. Створювати санітарні та безпечні зони та місцевості, організовані в спосіб, що надає змогу оберігати від наслідків війни дітей до п'ятнадцяти років та жінок, які мають дітей віком до семи років;

2.2. З початком та протягом бойових дій укладати угоди з воюючою стороною про взаємне визнання створених санітарних та безпечних зон та місцевостей;

2.3. З початком та протягом бойових дій укладати угоди про звільнення, репатріацію, повернення до місць проживання або притулку дітей, матерів з немовлятами та маленькими дітьми».

7. Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запровадження адміністративної відповідальності за порушення встановлених обмежень в умовах дії воєнного стану» (реєстр. № 7356 від 09.05.2022):

- статтю 210-2 КУпАП «Порушення встановлених обмежень в умовах дії воєнного стану» викласти у такій редакції: «Ч. 1. Порушення комендантської години без спеціально виданих перепусток або посвідчень під час дії воєнного стану». При цьому зміст понять «комендантська година» та «спеціальний режим світломаскування», особливості та умови запровадження таких режимів, суб'єктів їх встановлення та інші докладні питання варто визначити в окремому законі або підзаконному нормативно-правовому акті.

8. Закон України «Про Національну поліцію»:

– доповнити частину 3 ст. 24 текстом такого змісту: «З числа працівників Національної поліції, які входили до підрозділів Національної поліції, що були евакуйовані з тимчасово окупованих (захоплених) територій України, створюються звідні підрозділи (батальйони), що виконують функції з виконання завдань територіальної оборони, забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, надання допомоги з евакуації населення та доставляння гуманітарної допомоги безпосередньо в місцях ведення бойових дій та на звільнених (деокупованих) територіях».

– доповнити ст. 46-1 текстом такого змісту:

«Стаття 46-1. Застосування вогнепальної зброї у період дії воєнного стану.

1. Під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії проти України у період дії воєнного стану поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю для: відбиття нападу або запобігання загрози нападу на військові та/або цивільні об'єкти, що охороняються;

– запобігання вчиненню та/або припинення протиправних дій чи діяльності осіб, причетних до збройної агресії;

– звільнення захоплених військових та/або цивільних об'єктів або запобігання (перешкоджання) такому захопленню;

- знищення зброї, бойової техніки, транспортних або технічних засобів, які перебувають у користуванні осіб, причетних до збройної агресії;
- захисту цивільних осіб, військових та/або цивільних об'єктів від нападу;
- запобігання та/або припинення діяльності, затримання, роззброєння або знешкодження осіб, причетних до збройної агресії;
- припинення дій осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення;
- припинення дій осіб, які перешкоджають виконанню законних вимог осіб, залучених до виконання завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану;
- відбиття нападу на осіб, залучених до виконання завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану, або інших осіб, у разі виникнення загрози їхньому життю чи здоров'ю.

2. Поліцейський приймає рішення про застосування зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії проти України у період дії воєнного стану з урахуванням обстановки у взаємодії з відповідним керівником, відповідними підрозділами, залученими до виконання службових завдань.

3. Поліцейські під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії проти України у період дії воєнного стану мають право самостійно приймати рішення про застосування вогнепальної зброї відповідно до вимог цього Закону з подальшим обов'язковим повідомленням свого керівника про активне застосування вогнепальної зброї, який, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора у разі:

- індивідуальної самооборони;
- захисту життя і здоров'я інших осіб».

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення:

Статтю 173-3 КУпАП викласти у такій редакції: «Стаття 173⁻³. Виготовлення та використання ворожих символів».

Публічне використання, демонстрація або носіння ворожих символів чи їх зображення – тягнуть за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією ворожого символу або предметів, що містять його зображення.

Виготовлення або поширення ворожих символів чи їх зображення тягнуть за собою накладення штрафу від ста п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти днів з конфіскацією ворожого символу або предметів, що містять його зображення.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за порушення, передбачене частиною першою цієї статті, – тягнуть за собою накладення штрафу від ста п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти днів з конфіскацією ворожого символу або предметів, що містять його зображення.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за порушення, передбачене частиною другою цієї статті, – тягнуть за собою накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або адміністративний арешт на строк п'ятнадцять днів з конфіскацією ворожого символу або предметів, що містять його зображення.

Примітка. Ворожим символом варто вважати символи, що демонструють вороже, недоброзичливе ставлення до України, українського населення, пропагують військову агресію, порушення територіальної цілісності, нацизм, геноцид тощо (наприклад, георгіївська стрічка, великі літери «Z», «V» та «O» тощо). Символи визнаються ворожими відповідно до постанови Кабінету Міністрів України».

Внести зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо визначення суб'єктів, які уповноважені розглядати справу про адміністративне правопорушення за статтею 173-3 КУпАП та складати протокол у таких справах.

Для цього частину 2 статті 221 КУпАП після слів «173⁻²» доповнити словами «173⁻³», а абзац перший частини першої статті 255 КУпАП після слів «173⁻²» доповнити словами «173⁻³».

За підсумками обговорення питань, які були висвітлені доповідачами, пропонується:

1. Схвалити основні положення доповідей учасників науково-практичного

заходу, відзначити їхню актуальність та ґрунтовність.

2. Зазначити наукову та практичну цінність, а також належну якість та глибину досліджень.

3. Ініціювати створення віртуального ресурсу з інформацією про практичних психологів, які готові співпрацювати з поліцейськими, а саме надавати кваліфіковану психологічну допомогу постраждалим та свідкам злочинів. Такий ресурс стане в нагоді поліцейським, які, прибувши на місце злочину або спілкуючись надалі з потерпілими/свідками, зрозуміють, що особі потрібна робота з психологом, то вони зможуть надати контакти (дані з віртуального ресурсу) психологів, готових працювати з такими особами.

4. Ініціювати зняття існуючого обмеження на можливість включення до бази даних пошкодженого та зруйнованого житла під час агресії РФ через застосунок «ДІЯ» таких фактів, які трапилися з 2014 року до 24 лютого 2022 року, що на сьогодні обмежує (порушує) права громадян України та інших власників житла.

5. Звернутися до МВС України:

– рекомендувати у 2024-2025 навчальному році змінити навчальні плани підготовки здобувачів вищої освіти системи МВС України щодо обов'язкового включення тематики поліцейської діяльності в умовах воєнного стану та обов'язкового розгляду в межах дисциплін кримінально-правового блоку особливостей виявлення, кваліфікації, розслідування та протидії кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України та проти міжнародного правопорядку; тематики захисту прав людини в умовах воєнного стану;

– пропонувати внести зміни до системи підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції з урахуванням необхідності здобуття актуальних вмій та навичок, необхідних для застосування у воєнний та післявоєнний період;

– пропонувати внести зміни до Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затвердженої наказом МВС України від 11.06.2020 № 454 з урахування дослідження проблем поліцейської діяльності в умовах воєнного стану.

6. Звернутися до МОН України:

– у 2024-2025 навчальному році й надалі обов'язково включати до освітніх програм підготовки юристів і правоохоронців питання щодо захисту прав людини в умовах воєнного стану.

Безпекове середовище постійно змінюється, породжуючи ризики та загрози, або, навпаки, створюючи можливості та переваги для суб'єктів цього середовища. Тому для будь-якої держави важливо системно аналізувати безпекове середовище, прогнозувати його зміни з метою вплинути на його формування. Однією із основних стратегічних цілей Української держави є розвиток та постійне вдосконалення власних потужностей для забезпечення національної безпеки, створення системи комплексного стратегічного аналізу воєнних загроз національній безпеці України, об'єднання розвідувальних зусиль сил оборони з метою отримання повної і достовірної інформації для прийняття своєчасних рішень щодо забезпечення воєнної безпеки держави, забезпечення здатності держави швидко адаптуватися до змін у безпековому середовищі, ефективно протистояти воєнним загрозам, функціонувати безперебійно під час війни і швидко відновлюватися після її завершення. Такий досвід України стане корисним для інших держав, які потенційно можуть зазнати військового вторгнення.

Стратегія національної безпеки України спрямована на захист фундаментальних національних цінностей, які визначені Конституцією та законами України, включаючи незалежність, територіальну цілісність і суверенітет держави, свободу, демократію, права людини, верховенство права, добробут, мир і безпеку.

У цілому та в умовах воєнного стану, зокрема, основою подальшого розвитку України є необхідність переорієнтації системи державного управління на дотримання принципів верховенства права, рівності перед законом для кожного громадянина та прозорості влади. Національна поліція відіграє ключову роль у забезпеченні прав та свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану. Незважаючи на існуючі в Україні правові гарантії, взаємодіючі з іншими аспектами прав і свобод особи, реалізація цих прав на практиці ще не досягає високого рівня – не лише в юридичному, але і в загальнокультурному та світоглядному плані. Ефективне забезпечення прав людини в діяльності поліції передбачає активну взаємодію з громадськістю.

КОНКУРСИ

Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» спільно з Громадською організацією «Інноваційні обрії України» та Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ провели VI Всеукраїнський конкурс есе учнівської та студентської молоді «Мій Шевченко». Метою Конкурсу є популяризація творчої спадщини Т. Г. Шевченка, актуалізація пам'яті про Кобзаря та його ролі у закладанні духовних основ української нації, утвердження морально-етичних заповідей митця як важливого чинника консолідації суспільства, національно-патріотичне виховання здобувачів середньої, професійної та вищої освіти, збереження і розвиток інтелектуального потенціалу України, підтримка і стимулювання талановитої молоді і творчої праці педагогів. У 2023/2024 навчальному році Конкурс тривав з 4 січня до 9 березня 2024 р.

Серед лауреатів Конкурсу – представниця Університету, магістрант **Аліна Лукомська**, яка підготувала конкурсну роботу під керівництвом знаного українського вченого-мовознавця, професора Університету **Анатолія Поповського** – багаторічного творчого натхненника та наукового провідника не одного покоління діячів словесної майстерності.

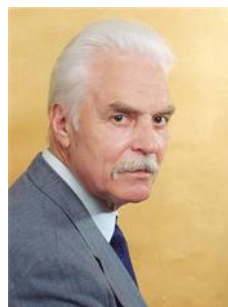

Усім відомо, що не мени дієюю зброєю нації у боротьбі за її свободу є мова. І чим чайстіше й упевненіше її застосовувати, тим вона стає ще гострішою проти поневолювачів. Тому творча спадщина одного із творців сучасної української літературної мови та навіть відкривача України для світу Тараса Шевченка є як ніколи актуальною, що продовжує знаходити авторські переосмислення у працях сучасників – від есеїстів-початківців до визнаних постатей.

Редакційна колегія Вісника охоче надає сторінки журналу для ознайомлення наукової, освітянської та студентської спільноти із творчими доробками її колег та однодумців.

**Аліна
ЛУКОМСЬКА**
слухач
магістратури
I курсу ННІ права
та підготовки
фахівців
для підрозділів
Національної
поліції

**Анатолій
ПОПОВСЬКИЙ**
професор кафедри
українознавства
та іноземних мов,
доктор філологічних
наук, професор,
заслужений
працівник освіти
України

(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

ВОГНЕВЕ СЛОВО КОБЗАРЯ НАС КЛИЧЕ ЗАВЖДИ ДО СВОБОДИ

*Поховайте та вставайте,
кайдани порвіте
і вражою злою кров'ю
волю окропіте...
(Т.Г. Шевченко «Заповіт»)*

Життя і творчість Т. Г. Шевченка стали орієнтиром святої боротьби за волю України. Його можна порівняти з Прометеєм, який пожертвував своїм життям і подарував вогонь людям. Адже як сталося із героєм давньогрецької міфології, так - і з нашим геніальним поетом і мислителем, національним генієм України, вогненне слово якого стало епохальним символом боротьби за волю і незалежність поневоленої Батьківщини.

Поет різко критикував чинне російське законодавство, судочинство, протестував проти тогочасної правової практики, яку царизм використовував для захисту інтересів колоніальної імперії, яка утверджувала самодержавно-кріпосницький лад як політико-правову основу держави, яка й звинуватила його за ці прояви і засудила до десяти років позбавлення волі. Проте ні важкі умови солдатського життя, ні жорстокі катування не зламали волі поета – він залишився сином народу, речником свободи, гартуючи своє ego: *«мучусь, караюсь, але не каюсь»*.

Політико-правовий світогляд Т. Г. Шевченка відображав насамперед існування кріпацтва як несправедливого суспільного ладу, за якого селяни-кріпаки практично опинилися в становищі “безсловесних кріпаків”. Поет і сам переживав ці жахливі події і мріяв визволити свій народ із рабства, розбудити його національну свідомість і свободололюбивий дух козацької вольниці.

Однак, варто тільки перенестися в реалії сьогодення, і одразу стає зрозумілим те, що нічого не змінилося в зловорожій кагебістсько-диктаторській політиці епохи путінізму рф, яка й після розпаду СРСР *«... за край світа зазирає, чи нема країни, щоб загарбать...»*, *«гострить ніж на брата»*, *«вижде нещасливий у тебе час та й запустить пазури в печінку»*, брехливо декларуючи *«дружбу народів»*, *«братство слов'ян»*, *«руській мір»*... і ось уже десятий рік (2014-2024 рр.) веде жорстокі бойові дії на окупованих територіях України, несучи смерть, розруху, геноцид.

Війна... Яке страшне це слово!!! Я тепер осягнула його своїм юним еством у щоденних тривожних звуках сирен, зловісних вибухах ракет, бомбардувань, болі поранених воїнів, нестерпному дитячому плачі. Я свідок похорон полеглих захисників, кровавих ран і сліз... Збагнула суть численних згвалтувань українських жінок та дітей, після яких московські окупанти намагалися спалити тіла з метою приховання слідів своїх жорстоких злочинів; братських могил, де покояться тіла тих, хто пожертвував власним життям за незалежність України. Ні за що закатовані люди похилого віку, діти, жінки та чоловіки – просто так. Підло вбиті в потилицю бездушні тіла зі зв'язаними руками, які місяцями лежали у підвалах шкіл та дитячих садочків. Вщент зруйновані та

розграбовані, а на завершення заміновані житлові будинки. Все це не історії Першої світової війни, а звичайна справа рук підлих загарбників сучасної російської федерації.

У своїх творах Тарас Шевченко розкрив беззаконня і злочинність царській Росії. які притаманні й сучасній правлячій верхівці путінської злочинної команди, очолюваної підступним диктатором-злочинцем. У вступі до незакінченої поеми «Юродивий» 1854 р. поет відтворив картину найжорстокіших злочинів і свавілля, вчинених «в дні фельдфебеля царя». Звертаючись до Миколи І, Шевченко виголошує свій категоричний вердикт: «*Безбожний царю, творче зла, правди гнобителю жорстокий! Чого накоїв на землі.*»

В умовах розгулу самодержавно-кріпосницької реакції тільки мужня особистість, яка сповідувала моральні та християнські чесноти, відчувала високу громадянську відповідальність за долю пригнобленого народу, могла написати твори, в яких розвінчувала царські закони. Як зазначав поет, це були «закони, писані катами». Він називав царів «гонителями правди», «джерелом зла», «катами», «людожерами». Поет мріяв, що настане час, коли на Землі прийде нове суспільство правди і свободи, а Україна буде незалежною, демократичною державою. Так і сталося, Україна законно здобула незалежність після прийняття низки документів, які проголошували державний суверенітет. Правомірність цих кроків Верховної Ради підтвердив всеукраїнський референдум. Незалежність – не «випадковість», як стверджує російська пропаганда, а результат зусиль представників багатьох українських поколінь. Ініційована Горбачовим «перебудова» активізувала процеси, які раніше гальмувалися репресіями. Почалися події, які спочатку призвели до проголошення незалежності України, потім зміцнили її та наповнили реальним змістом. Нині Україна захищає свою незалежність і дає відсіч широкомасштабній російській агресії.

Саме 24 лютого 2022 року світ побачив монстра, який збожеволів у своїх бажаннях і авантюрих рішеннях. Потвора зростала поступово, набираючи чинності з року в рік, утвеждаючи свою абсолютну владу, імперську агресію, ненависть до західної демократії та злість, що підживлюється обуренням, породженим розпадом СРСР. Обличчя президента російської федерації перетворилося на непроникну маску, що випромінює жорстокість, гнів та невдоволення. Його основним інструментом спілкування *стала брехня* — брехня маленька і велика, наївно поверхова і сильно структурована, брехня, в яку він ніби сам вірить, і брехня, в яку не вірить. Росіяни вже звикли до брехливої риторики свого президента. Але тепер він привчив до цієї брехні ще і європейців. Тепер Європі доведеться мати справу не з колишнім Путіним, а з новим Путіним, який скинув із себе маску «ділового партнерства» та «мирного співробітництва». З ним ніколи більше не буде миру. І цю провину тепер доведеться нести всьому населенню російської федерації, доки путінський режим не впаде. А він обов'язково згине, напад на вільну Україну — це початок кінця російської імперії.

Путінізм приречений, бо він ворог свободи, ворог демократії. Люди нарешті зрозуміли це. Він напав на вільну та демократичну країну саме тому, що український дух боротьби стане динамічним рушієм демократичної самореалізації рф. Але він приречений, бо світ свободи та демократії набагато більший, ніж його темне та похмуре лігво. Приречений тому, що хоче повернути до середньовіччя, корупції, брехні і зневажання міжнародних людських цінностей та свобод. Тому, що він - минуле. І ми повинні зробити все, що в наших силах, щоб цей монстр залишився там — у минулому — на всі часи.

Тому щоразу, коли мої думки линуть у майбутнє, я молюся за Україну, якою марив Шевченко: «*І день іде, і ніч іде, І голову схопивши в руки, Дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки?*»... Перемога нашої країни стане перемогою всього цивілізованого світу. Хочу жити у мирній та сильній країні, де немає війни, насильства та свавілля влади. Мрію, щоб громадяни України пишалися своєю країною, а держава захищала їхні права. Адже усі люди без винятку від самого народження мають право на життя, власну думку, свободу думок та совісті, гідність особистості, самозахист, вибір релігійних поглядів та особисте, недоторканне життя. Люди рф забули про свої права, заплющуючи очі на знущання та неповажне ставлення. Вони німі, вони мовчать. Це мовчання пригнічує душу, спричиняє утворення невиліковних ран на серці. Їм здається, що на величезній планеті ніхто не чує їхнього голосу. А серце продовжує обливатись кров'ю... Вони більше не вірять в допомогу, бо життя встигло їх налякати. У них зникла довіра до всіх, зневірившись, їм здається, що будь-яке сказане слово гратиме проти них. А знаєте чому це відбувається з орками? Відповідь проста. Ні для кого не секрет, що

несправедливість здобула гору над правдою. Вони більше не мають сил для того, щоб боротися за свої права, адже прості смертні на сьогоднішній день позбавлені навіть свободи слова. У них просто зникає бажання боротися. Вони осліплені брехливою путінською пропагандою. Їхні права обмежують, а вони у путінській імперії, за висловом Кобзаря: *«А братія мовчить собі, Витріцивши очі! Як ягнята: «Нехай, каже, Може, так і треба», - це покірно терплять. Так дуже складно досягти того, щоб правдиве слово відіграло важливу роль в оновленні державного устрою рф.*

Т. Шевченко вважав повстання всього українського народу проти рабовласників справедливим і морально виправданим. Ідея соціального протесту і помсти яскраво виражена в поемах «Гайдамаки», «Холодний Яр», «Кавказ»:

*Боріться – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!*

(Т.Г. Шевченко «Кавказ»).

Вже давно пройшов той період, коли люди ділилися на селян-кріпаків і царів. На землі має панувати рівноправність. Цього складно досягти. Але ми молоді, у наших жилах тече гаряча кров і полум'яний заповіт Кобзаря; нашим прямим обов'язком є боротьба з несправедливістю. Я, як представниця сучасної молоді та працівниця правоохоронних органів, впевнено заявляю, що ми обурені тим, що більшість людей переймаються матеріальними благами, втрачаючи час і втрачаючи головне – звитягу людської духовності.

Тому дуже важливо виконувати свої обов'язки і знати свої права лише для того, щоб не перетворитися на раба, як це вже сталося з народом російської федерації. Між іншим, у давнину раб, закутий у ланцюги, був набагато вільнішим від сучасної людини-раба. Тому, що кайдани для нього були зовнішнім фактором. А сучасній людині кайдани скували її свідомість. Раб стародавнього світу завжди був готовий втекти, як тільки міг розірвати свої пута. Сучасна людина нікуди від себе не втече. Необхідно в першу чергу зрозуміти, що саме від нас залежить завтрашній день. Ми не маємо права на помилку, адже на нас лежить велика відповідальність не лише за нинішнє, а й за наступні покоління.

Ми надто довго мовчали, і ця тиша приголомшила нас. У житті виникає безліч важких ситуацій, але кожна з них має рішення, потрібно лише вірити та йти до своєї мети до останнього. Завзятість, працьовитість, віра в себе, у свої сили, віра у вільне та незалежне майбутнє нашої держави, активне використання знань конституційних прав та обов'язків – ось що потрібно всім нам для того, щоб побудувати таке суспільство в гарантованій безпеці й духовній гармонії творчого життя. Ми живемо у великій країні з багатовіковою історією, яку маємо сумлінно вивчати, пишатися й примножувати її силу і славу в усіх сферах суспільного розвитку. Палке слово Тараса окрилює наших воїнів *«одностайне стати на ворога лукавого»*, виховує підрастаюче покоління *«Для кого я пишу? Для чого? За що я Україну люблю? ... її люблю, мою Україну широку»*... *«Я так її, я так люблю. Мою Україну убогу, Що проклену святого Бога, За неї душу погублю!»* ...

Сьогоднішні події в нашій державі вимагають морально-політичної єдності всіх патріотично налаштованих українців для боротьби за незалежність і суверенітет України, за право самостійно вирішувати внутрішні та зовнішні проблеми, за побудову демократичної правової держави, в якій гарантуються права і свободи людини, про які так натхненно мріяв великий Кобзар:

*І на оновленій землі
врага не буде, супостата,
а буде син, і буде мати,
і будуть люде на землі.*

(Т.Г. Шевченко «І Архімед, і Галілей...»)

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ ІЗ ЮВІЛЕЯМИ!

КОХАНОВСЬКУ Олену Велеонівну
дійсного члена (академіка) НАПрН України
(відділення цивільно-правових наук)

Народилася 18 січня 1964 р. у м. Вінниця. У 1986 р. закінчила юридичний факультет Київського держуніверситету імені Т. Г. Шевченка за спеціальністю «Правознавство». У 1986-88 рр. працювала стажером Юрконсультації №1 Залізничного району Київської міської колегії адвокатів, а в 1988-95 рр. – адвокатом Київської міської колегії адвокатів. У 1995-98 рр. – викладач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ України, з 1998 р. по теперішній час працює у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на посадах доцента, з 2008 р. – професора кафедри цивільного права (одночасно у 2008-2011 р. – заступник декана юридичного факультету з наукової роботи).

У 1998 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Цивільно-правові аспекти регулювання відносин у сфері використання інформаційних систем» (спеціальність 12.00.03), у 2006 р. – доктора юридичних наук «Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні» (спеціальність 12.00.03). Вчені звання доцента присвоєно у 2001 р., професора – у 2011 р. У 2010 р. обрана членом-кореспондентом, а у 2020 р. – дійсним членом (академіком) Національної академії правових наук України. З 2018 р. до 2022 р. – академік-секретар відділення цивільно-правових наук НАПрН України.

Основні напрями наукових досліджень: проблеми цивільного права, сімейного права, права інтелектуальної власності, цивільно-правове регулювання інформаційних відносин, немайнові права фізичних осіб, абсолютні цивільні права, договірне право. Автор понад 250 наукових і навчально-методичних праць, серед яких «Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві» (2006), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право» (у співавт., 2008 (укр.), 2013 (англ.)), «Лісовий кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2009), «Договірне право України. Особлива частина: навчальний посібник» (у співавт., 2009), «Енциклопедія цивільного права України» (у співавт., 2009), «Цивільне право України. Загальна частина: підручник» (у співавт., 2010), «Еколого-правові проблеми трансплантології: навчальний посібник» (у співавт., 2011), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України» (у співавт., 2013 (укр.), 2017 (англ.)), «Відповідальність у приватному праві» (2014), «Сімейне право України: підручник» (у співавт., 2016), «Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 томах» (у співавт., 2019), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 12: «Сімейне право» (у співавт., 2021), Т. 9: «Цивільне право» (у співавт., 2023), «Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку: монографія» (у співавт., 2021).

Член Науково-консультативної Ради Верховного Суду. Член робочих груп з розробки проєктів Цивільного кодексу України. Була членом Науково-консультативних рад Верховного Суду України, Вищого господарського суду України, Вищого спеціалізованого суду України, ДСІВ України та ряду інших органів.

Член редакційної ради журналу «Право України», редакційних колегій наукових видань «Альманах цивілістики», «Нове українське право», «Щорічник українського права», «Медичне право». Була головним редактором журналу «Приватне право» та «Вісник Укрдержреєстру». В різні роки була членом спеціалізованих вчених рад у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Інституту приватного права та підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України.

Заслужений діяч науки і техніки України (2018). Нагороджена Почесним знаком Української секції Міжнародної поліцейської асоціації «За мужність та професіоналізм» III ступеня (2011). Відзначена Почесною грамотою Верховної Ради України (2020), Подякою Голови Верховного Суду України (2014). Відмінник освіти України (2008).

СРМОЛЕНКА Володимира Михайловича
члена-кореспондента НАПрН України
(відділення екологічного, господарського та аграрного права)

Народився 18 березня 1964 р. у м. Кадіївка Луганської обл. У 1986 р. закінчив економічний факультет Української сільськогосподарської академії (нині – Національний університет біоресурсів і природокористування України), а в 2001 р. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка за спеціальністю «правознавство». Працював на керівних посадах у аграрному (1986-1997 рр.) та банківському (1997-1999 рр.) секторах економіки. З 1999 р. на викладацькій роботі у Національному аграрному університеті (нині – Національний університет біоресурсів і природокористування України): 1999-2000 рр. – старший викладач кафедри аграрного права, 2000–2001 рр. – доцент кафедри правознавства; 2001–2002 рр. – в. о. декана юридичного факультету; 2002-2005 рр. – докторант кафедри аграрного, земельного та екологічного права. З 2006 р. – завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В. З. Янчука.

У 2008 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні» (спеціальність 12.00.06). Вчене звання професора присвоєно у 2008 р. Обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2020 р.

Основні напрями наукових досліджень: предмет, система, джерела аграрного, земельного, екологічного та містобудівного права. Автор і співавтор близько 300 наукових і навчально-наукових праць, серед яких: «Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика: монографія» (2005), «Правові основи майнових і земельних відносин: навчальний посібник» (у співавт., 2006), «Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин: монографія» (2008), «Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові питання: монографія» (у співавт., 2008), «Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України: монографія» (у співавт., 2010), «Аграрне право України: підручник» (у співавт., 2010), «Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: монографія» (у співавт., 2013), «Правова доктрина України: монографія: Т. 4: Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права» (у співавт., 2013), «Організаційно-правове забезпечення державної реєстрації прав на нерухоме майно: монографія» (у співавт., 2013), «Охорона праці в сільському господарстві: навч. посібник [Електронний ресурс]» (у співавт., 2014), «Ветеринарне право: підручник» (у співавт., 2015), Genesis of Ukrainian agrarian legislation (the 2nd part XIX c. – beginning XXI c.): Monograph» (у співавт., 2016), «Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні: монографія» (2018), «Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.: Т. 16: «Земельне та аграрне право» (у співавт., 2019), «Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія» (у співавт., 2020), «Problems of environmental and natural resources law development: collective monograph» (2020), «Рекодифікація цивільного законодавства України в умовах євроінтеграційних процесів: монографія» (у співавт., 2020).

Член Науково-консультативних рад при голові Верховної Ради України та при Верховному Суді. Член редакційних колегій наукових видань «Право України», «Право. Людина. Довкілля», «Екологічне право». Член спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Відзначений подякою МОН України (2014), почесними грамотами НААН України (2014), Кабінету Міністрів України (2016), Союзу юристів України (2019). Лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2011). Почесний член Союзу юристів України (2016).

ЗАЙЦЯ Анатолія Павловича
члена-кореспондента НАПрН України
(відділення теорії та історії держави і права)

Народився 27 березня 1954 р. у с. Кур'янки Білогірського р-ну Хмельницької обл. У 1981 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). У 1981-83 рр. – старший юрисконсульт управління сільського господарства Долинського райвиконком Хмельницької обл., а згодом – старший юрисконсульт тресту «Укрелеватор-млинбуд». У 1983-85 рр. – аспірант, а потім молодший науковий співробітник, науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту держави і права АН УРСР (нині – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України). З 1990 р. – головний науковий консультант науково-експертного відділу Секретаріату Верховної Ради України, з 1994 р. – заступник завідувача науково-експертного відділу Секретаріату Верховної Ради України, з 1997 р. – перший заступник керівника Науково-експертного управління (з 2000 р. – Головне науково-експертне управління) Секретаріату Верховної Ради України. З 2001 р. – перший заступник Державного секретаря Міністерства юстиції України, а з 2002 р. – Державний секретар Міністерства юстиції України. 2006–2011 рр. – перший заступник голови Державного агентства України з інвестицій та розвитку. 2011–2012 рр. – головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2012–2013 рр. – помічник Міністра юстиції України. 2015–2017 рр. – радник ректора Університету економіки та права «КРОК». З 2017 р. – завідувач кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права Національного університету «Києво-Могилянська академія».

У 1985 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних «Посилення узгодженості і взаємозв'язку нормативних приписів як умова підвищення ефективності правового регулювання» (спеціальність 12.00.01), у 1999 р. – доктора юридичних наук «Правова держава в Україні: концепція і механізми реалізації» (спеціальність 12.00.01). Вчене звання професора присвоєно у 2002 р. Обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2002 р.

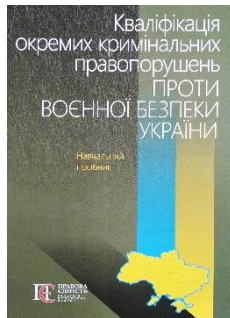
Основні напрями наукових досліджень: питання методології правознавства, конституційного та парламентського права, верховенства права і правової держави, теорії законодавства, місцевого самоврядування, теорії та практики українського парламентаризму, захисту прав людини. Автор понад 150 наукових і навчально-методичних праць, серед яких: «Правова держава в контексті новітнього українського досвіду» (1999), «Адміністративно-територіальний устрій України: проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення» (у співав., 2003), «Конституція України: Науково-практичний коментар» (у співав., 2003, 2011), «Теорія держави і права. Академічний курс» (у співав., 2006), «Конституція і конституційні зміни в Україні: збірник, присвячений пам'яті Віктора Мусіяки» (у співав., 2020), «Міжнародне право у світі динамічних змін: контури майбутнього міжнародного правопорядку» (у співав., 2021), «Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine. Council of Europe, Centre for Research on the Rule of Law and its Implementation in Ukraine of the National University of «Kyiv-Mohyla Academy» (у співав., 2021).

Голова робочої групи з питань підготовки пропозицій щодо внесення змін до Конституції України Комісії з питань правової реформи при Президентові України (2019). Був представником Верховної Ради України у Конституційному Суді України (1997-1998, 2001, 2004), юридичним експертом з питань конституційного права Українсько-Європейського консультативного центру (1997 – 2000). Брав участь у роботі Конституційної Комісії при Президентові України, розробці більш як 20 проектів законів України. Позаштатний консультант Комітету Верховної Ради України з питань регламенту та організації роботи Верховної Ради України (2015-2019). З 2004 р. – арбітр Міжнародного арбітражного комерційного суду. Член редакційної колегії наукового видання «Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки».

Заслужений юрист України (2003). Нагороджений орденами «За заслуги» III та II ступенів (1996, 2021), Відзначений Почесною грамотою Верховної Ради України (2018), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2004).

НОВІ ВИДАННЯ

У 2023-2024 рр. НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИДАНО ДРУКОМ ПРАЦІ:

Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України : навч. посіб. / А. Є. Фоменко, О. С. Юнін, В. С. Березняк, В.В. Шаблистий та ін. Київ : Алерта, 2023. 532 с.

ISBN 978-617-566-791-0

У навчальному посібнику розглянута кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки. Висвітлено поняття та ознаки воєнної безпеки у системі національної безпеки України, розглянуто співвідношення понять «воєнний стан», «агресивна війна», «воєнний конфлікт», «збройна агресія», «війна», «період збройного конфлікту» за національним та міжнародним законодавством.

Навчальний посібник розрахований на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) ЗВО, в яких готують правників, працівників правоохоронних органів, прокуратури та суду.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/12202>

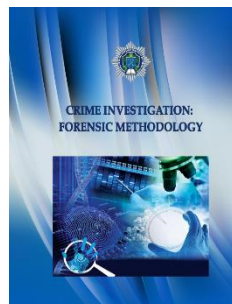

Community policing: освітні практики : кол. монограф. ; за наук. ред. канд. істор. наук, доц. К. М. Недрі. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 232 с.

ISBN 978-617-8035-55-6

У монографії представлено теоретичні, методологічні та практичні аспекти дослідження проблеми community policing. Монографія розрахована на широкий загал викладачів, наукових працівників, поліцейських, курсантів, які опікуються проблемами становлення community policing.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10815>

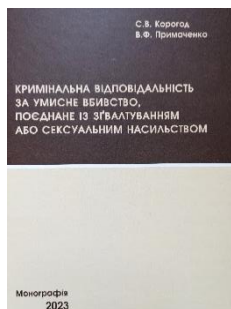
Crime investigation: forensic methodology : Textbook / K. Chaplynskyi, I. Pyrih, M. Yefimov et al. Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 2023. 284 p.

ISBN 978-617-8035-63-1

Проаналізовано складне та багатоаспектне явище – розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. В процесі викладення з урахуванням сучасного стану розвитку наук криміналістики та кримінального процесу розглянуто особливості розслідування одних з найбільш розповсюджених в практиці правоохоронних органів протиправних діянь. Опрацьовано структуру криміналістичної характеристики різних складів кримінальних правопорушень, а також здійснено докладний аналіз їх елементів. Виокремлено типові слідчі ситуації, котрі можуть мати місце в визначених категоріях кримінальних проваджень. Значну увагу зосереджено на висвітленні організаційно-тактичних особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій початкового та подальшого етапів розслідування.

Для фахівців криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, науковців інших юридичних спеціальностей, науково-педагогічного складу закладів вищої освіти, здобувачів, курсантів, слухачів та практичних працівників правоохоронних органів.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/12848>

Кримінальна відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством : монографія / С. В. Корогод, В. Ф. Примаченко. Одеса : Юридика, 2023. 172 с.

ISBN 978-617-8263-86-7

Монографію присвячено удосконаленню теоретичних положень кримінального права в частині кримінальної відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, та створенню удосконаленої конструкції норм, що встановлюють відповідальність за цей злочин, а також розробленню рекомендацій щодо вдосконалення відповідного законодавства й практики його застосування. Подано історико-правовий нарис розвитку та сучасного стану законодавства про кримінальну відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Визначено підстави і принципи криміналізації умисного вбивства, поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством. Висвітлено зарубіжний досвід правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, об'єктивні та суб'єктивні ознаки досліджуваного злочину. Для науковців, викладачів, докторантів, ад'юнктів і аспірантів, курсантів, студентів та слухачів юридичних закладів вищої освіти, працівників прокуратури, Національної поліції та Служби безпеки України, адвокатів і суддів, усіх тих, кого цікавлять юридична наука та правоохоронна практика.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/12120>

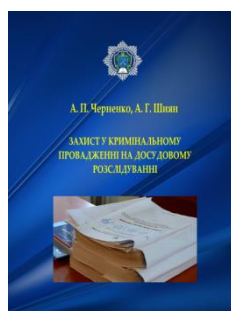

Кримінальна відповідальність за підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців (ст. 205-1 КК України) : монографія / О. М. Нестеренко, М. І. Фіалка. Миколаїв : Іліон, 2023. 198 с.

ISBN 978-617-534-707-2

У монографії вдосконалено теоретичні положення кримінального права в частині відповідальності за підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців (ст. 205-1 КК України).

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), працівників Національної поліції, здобувачів закладів вищої освіти, в яких готують правників, співробітників правоохоронних органів, прокуратури та суду, а також на всіх, хто цікавиться розвитком наук кримінально-правового циклу.

Захист у кримінальному провадженні на досудовому розслідуванні : навч. посіб. / А. П. Черненко, А. Г. Шиян. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 282 с.

ISBN 978-617-8035-63-1

У посібнику викладено п'ять тем із навчальної дисципліни «Захист у кримінальному провадженні» відповідно до робочої навчальної програми, що присвячені питанням захисту на стадії досудового розслідування. З кожної теми викладено: словник термінологічних понять; основні теоретичні положення; контрольні питання; тестові завдання, що можуть розглядатися на практичних заняттях, а також використовуватися для самостійного опрацювання; практичні задачі; бланки та зразки процесуальних документів сторони захисту; перелік використаної літератури.

Видання розраховано на здобувачів вищої освіти юридичного профілю та спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність», ад'юнктів (аспірантів), викладачів і науковців.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/13257>

ПАМ'ЯТІ ВЧЕНИХ

ВИШНЯ Володимир Борисович **06.09.1947 – 20.02.2024**

Доктор технічних наук (1998), професор (2002), полковник міліції у відставці (2011).

У 1967-72 рр. навчався у Дніпропетровському гірничому інституті ім. Артема (нині – Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»), після закінчення якого працював у цьому виші на посадах інженера науково-дослідного сектору, молодшого наукового співробітника, асистента, доцента кафедри промислової електроніки та обчислювальної техніки.

У 1977 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук, 1998 р. – доктора технічних наук. Вчені звання доцента присвоєно у 1980 р., професора – 2002 р.

З 2000 р. працював у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ на посадах професора кафедри (2000-2001 рр.), начальника кафедри (2002-2006), начальника навчально-методичного центру (2007-2010), професора кафедри (з 2011 р.).

Автор та співавтор підручників, монографій і навчальних посібників з основ інформатики, інформаційно-аналітичної діяльності та спеціальної техніки в правоохоронній діяльності, а також 10-и патентів на різноманітні винаходи.

Заслужений діяч науки і техніки України (2020), стипендіат Кабінету Міністрів України (2021), почесний професор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (2017), лауреат премії Верховної Ради України (2018).

ШИНКАРЕНКО Ігор Ростиславович **13.08.1955 – 03.03.2024**

Кандидат юридичних наук (1997), професор (2005), полковник міліції у відставці (2008).

У 1979 р. закінчив Харківський авіаційний університет, у 1992 р. – Вищу юридичну заочну школу МВС, 1996 р. – ад'юнктуру Університету внутрішніх справ.

У 1981-91 рр. працював на оперативних посадах УВС Харківської області, у 1993-2002 р. – в Харківському національному університеті внутрішніх справ на посадах викладача, старшого викладача, доцента кафедри оперативно-розшукової діяльності, начальника кримінологічної лабораторії.

У 2002-2006 рр. – проректор з наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2006-2008 рр. – заступник начальника з наукової роботи Кримського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ (з 2008 р. – Одеського державного університету внутрішніх справ), 2008-2009 рр. – професор кафедри спеціальної техніки, інформатики та інформаційних технологій Донецького юридичного інституту Луганського ДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009-2011 рр. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського ДУВС, 2011-2018 рр. – професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

2018-2019 рр. – провідний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз, з 2019 р. – професор кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

Під його науковим керівництвом підготовлено та захищено 16 кандидатських дисертацій. Автор та співавтор близько 200 наукових та навчально-методичних праць у галузі оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Андрущенко Тетяна Сергіївна – доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Бабанін Сергій Володимирович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Бандурка Сергій Сергійович – докторант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), доктор філософії з права

Басиста Ірина Володимирівна – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна), член Науково-консультативної ради при Верховному Суді, доктор юридичних наук, професор

Баско Андрій Валентинович – докторант Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор філософії з права

Бекіров Ельдар Рустемович – аспірант Українського державного університету науки і технологій (м. Дніпро, Україна)

Березняк Василь Сергійович – завідувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Богатирьов Іван Григорович – професор кафедри права та правоохоронної діяльності Державного університету «Житомирська політехніка» (м. Житомир, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Бостан Сергій Костянтинович – професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Бровко Наталя Іванівна – завідувач кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету (м. Біла Церква Київської обл., Україна), доктор юридичних наук, професор

Буряк Катерина Михайлівна – доцент кафедри підприємництва, організації виробництва та теоретичної і прикладної економіки Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Веселов Микола Юрійович – професор кафедри державно-правових дисциплін Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький – м. Кривий Ріг, Україна), доктор юридичних наук, професор

Волюков Тарас Анатолійович – докторант кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Габрелян Андрій Юрійович – докторант ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», старший партнер Адвокатського бюро «Олега Пилипченка» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Гаріфуллін Максим Валерійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

Гнатчук Алла Юріївна – аспірант кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне, Україна)

Гольдберг Наталя Олександрівна – доцент кафедри кримінального права і процесу Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Грицай Ірина Олегівна – професор кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Грищенко Анатолій Іванович – викладач Київського професійно-педагогічного фахового коледжу імені Антона Макаренка (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Гусейнлі Аласкар Магбет оглу – аспірант Інституту держава і права імені В.М. Корецького НАН України (м. Київ, Україна), адвокат, член Колегії адвокатів Азербайджанської Республіки

Дзюрбель Андрій Дарійович – старший викладач кафедри кримінального права та процесу Західноукраїнського національного університету (м. Тернопіль, Україна), кандидат

юридичних наук

Сфімов Микола Миколайович – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Желізняк Анна Сергіївна – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Журавель Олександр Анатолійович – старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософії з права

Завгородня Юлія Степанівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Заворотченко Тетяна Миколаївна – доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Золотухіна Лілія Олександрівна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Каторкін Роман Анатолійович – старший науковий співробітник наукової лабораторії соціологічних та кримінально-правових досліджень Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філософії з права

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Кобко Євген Васильович – професор кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Коваленко-Марченкова Євгенія Вікторівна – начальник науково-редакційного відділу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат економічних наук, доцент

Комих Наталія Григорівна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат соціологічних наук, доцент

Корнієнко Вікторія Володимирівна – завідувач кафедри психології та педагогіки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор психологічних наук, доцент

Коротаєв Володимир Миколайович – директор Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, академік Української академії наук, судовий експерт вищої категорії

Короткова Юлія Михайлівна – професор кафедри правничої лінгвістики Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна), доктор педагогічних наук, професор

Кучук Андрій Миколайович – професор кафедри права та публічного управління Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (м. Суми, Україна), доктор юридичних наук, професор

Левін Олег Леонідович – доцент кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат історичних наук, доцент

Лук'янчиков Борис Євгенович – доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Лук'янчиков Євген Дмитрович – професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Ляшук Роман Миколайович – професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Марценюк Лариса Володимирівна – професор кафедри «Економіка та менеджмент» ННІ «Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту» Українського державного університету

науки і технологій (м. Дніпро, Україна), доктор економічних наук, професор

Микитенко Ольга Борисівна – здобувач магістерського ступеня вищої освіти Університету економіки та права «КРОК» (м. Київ, Україна)

Мисливий Володимир Андрійович – професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Мовчан Роман Олександрович – професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна), доктор юридичних наук, професор

Моргунов Олександр Анатолійович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений тренер України

Наливайко Лариса Романівна – головний науковий співробітник сектору теоретико-методологічних проблем організації державної влади відділу проблем теорії держави і права Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Ніколаско Тетяна Богданівна – професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), доктор юридичних наук, професор

Ніцевич Олеся Володимирівна – старший викладач кафедри правничої лінгвістики Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

Осінський Олег Олегович – слухач факультету підготовки керівних кадрів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна)

Паршин Юрій Іванович – професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів Інженерного навчально-наукового інституту імені Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор економічних наук, професор

Паршина Олена Анатоліївна – професор кафедри кібербезпеки та інформаційних технологій Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна), доктор економічних наук, професор

Плетенець Віктор Миколайович – професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Поліщук Дар'я Олександрівна – здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна)

Пономарьова Альона Анатоліївна – аспірант кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Пенітенціарної академії України (м. Чернігів, Україна)

Поплавський Олег Олександрович – завідувач кафедри військової підготовки Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна), кандидат історичних наук, доцент

Проценко Олена Вікторівна – науковий співробітник відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Пузирьов Михайло Сергійович – професор кафедри правових дисциплін Національної академії Національної гвардії України (м. Харків, Україна), доктор юридичних наук, старший дослідник

Рева Станіслав Ігорович – аспірант Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький – м. Кривий Ріг, Україна)

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Рукіна Діана Олексіївна – студентка 3 курсу Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Самотуга Андрій Валерійович – заступник начальника науково-редакційного відділу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Сердюк Лілія Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент (м. Дніпро, Україна)

Сімакова Світлана Іванівна – доцент кафедри публічно-правових дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету (м. Біла Церква Київської обл., Україна),

кандидат юридичних наук, доцент

Славська Яніна Анатоліївна – доцент кафедри психології та педагогіки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат педагогічних наук, доцент

Степаненко Кирило Володимирович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Столяр Юрій Анатолійович – старший викладач кафедри спеціальних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна), кандидат наук з державного управління

Стратонов Василь Миколайович – професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності Херсонського державного університету (м. Херсон, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Стрілецька Оксана Василівна – аспірант Державного податкового університету (м. Ірпінь, Київської обл., Україна)

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Тарасюк Оксана Анатоліївна – курсант 2 курсу факультету правоохоронної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький, Україна)

Тертишник Володимир Митрофанович – професор кафедри правоохоронної діяльності Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Ткач Юлія Олегівна – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Удовіченко Лілія Геннадіївна – аспірант кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків, Україна)

Хитра Андрій Ярославович – завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ (м. Львів, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Церкуник Ліліана Василівна – доцент кафедри кримінального права та процесу Ужгородського національного університету (м. Ужгород, Україна), кандидат юридичних наук

Чередніченко Олексій Миколайович – доцент кафедри психології та соціальної роботи Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії (м. Запоріжжя, Україна), кандидат економічних наук, доцент

Черненко Анатолій Павлович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Шевяков Олексій Володимирович – професор кафедри психології та педагогіки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор психологічних наук, професор

Шиян Анатолій Григорович – старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Шулежко Ігор Анатолійович – магістр права (м. Запоріжжя, Україна)

Якових Євген Володимирович – аспірант кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, Україна)

Ярошевська Тамара Василівна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

TABLE OF CONTENTS

**LAW AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN THE CONTEXT
CURRENT SECURITY CHALLENGES**

Oleksandr Morhunov
Administrative and legal support for the implementation of the principle
of gender equality in the law enforcement system of Ukraine 8

Yevhen Kobko
Overcoming threats to the national security of Ukraine: administrative and legal aspect 15

Larysa Nalyvaiko
The constitutional right to a fair trial under martial law 24

Liliia Zolotukhina
The impact of martial law on the labor rights and interests of employees 30

Olena Parshyna, Yuriy Parshyn
Cyber security in the current conditions of growing threats to national and global security 36

Roman Katorkin
Determinants of collaboration activities 44

**ISSUES OF PHILOSOPHY, THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW,
CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW**

Serhii Bostan
The algorithm of formation of statology as a science about the state 52

Iryna Hrytsai
Social standards and gender equality:
integration of theory and practice in legal provision 59

Yurii Kyrychenko, Ihor Shulezhko
Constitutional regulation of the right to participate in the management
of state affairs in Ukraine and European countries: a comparative legal analysis 66

Andrii Kuchuk
The obligation of adult children to care for their disabled parents: the propedeutic aspect 72

Roman Liashuk, Oksana Tarasyuk
Legal security of the activities of civil society institutions as the basis of the state in war conditions 77

Serhii Bandurka
Concepts of the system and structure of the bar of Ukraine 82

Tetiana Zavorotchenko
Scientific and theoretical analysis of the level
of legal development of public administration reforms 90

Nataliia Komykh
Discourses of social memory in the conditions of the russian-Ukrainian war:
theoretical and methodological basis of research 94

Oleh Levin, Oleh Poplavskiy
Transformation of the political system of Ukraine through the russian-Ukrainian war 100

Andriy Samotuha
Media freedom and pluralism in the EU mechanism
of the rule of law, and requirements for Ukraine 110

Liliia Serdiuk
The illegal essence of today russian state (on the example of the case of Sasha Skochylenko) 122

Kyrylo Stepanenko
International protection of the rights of participants in hostilities 132

Oleksandr Taldykin
Retrospektive analysis of forms of state (territorial) organization: polis, polis union 138

**PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL REGULATION
OF CERTAIN AREAS OF PUBLIC RELATIONS**

Larysa Martseniuk, Yevheniia Kovalenko-Marchenkova, Eldar Bekirov
Features of the use of automobile transport in the tourist industry 144

Krystyna Rezvorovych
The current state of judicial mediation in the civil procedure of Ukraine 160

Tamara Yaroshevska
The advantages and disadvantages of using artificial intelligence
technologies in the conditions of war and in the post-war time 165

Tetiana Andrushchenko Classification of family law contracts	171
Olesia Nitsevych Administrative and legal regulation of professional activity of journalists and guarantees of their activity	177
ADMINISTRATIVE-LEGAL, CRIMINAL-LEGAL, CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL-EXECUTIVE ASPECTS OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENCES	
Vasyl Berezniak, Diana Rukina The problem of the international and national fixing of the definition of «ecocide» taking into account the subjective and objective signs of the composition of such criminal offence: doctrine and practice	183
Ivan Bohatyrov, Alla Hnatchuk The role of the European Court of Human Rights in fulfilment of court decisions regarding convicts in Ukraine	189
Mykola Veselov, Stanislav Reva The legal problem of determining the moment of discovery of an administrative offence (on the example of offences related to corruption)	195
Volodymyr Myslyvyy The mechanism of a criminal offense related to the violation of traffic safety rules and vehicle operation by persons who drive vehicles	202
Roman Movchan Special norms regarding the criminal protection of journalistic activity (articles 345-1, 347-1, 348-1, 349-1 of the Criminal Code of Ukraine): scientific and practical commentary on certain controversial provisions	209
Tetiana Nikolaienko, Oleh Osinskyi Current issues of ensuring military discipline in the event of voluntary leaving a military unit or place of service under martial law: criminal legal aspect	222
Mykhailo Puzyrov, Liliana Tserkunyk Criminological description of penitentiary crime in places of unfreedom in foreign countries	230
Serhii Babanin, Yuliia Tkach Access to mediation for persons kept in custody	235
Andriy Basko Implementation of the «Educational Security Service Officer» project as a form of interaction between local self-government bodies and the police under martial law	240
Kateryna Buriak General social measures of prevention of crimes in the family sphere by the prosecutor's office	248
Yuliia Zavhorodnia Administrative measures to prevent offences committed by children	254
Yuriy Stolyar Modern stratification of the language of criminal law as a guide for operational work	259
Olena Protsenko Methodology of the systematization of bodies in charge of the functions regarding prevention and combating violence in Ukraine	264
CURRENT ISSUES OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENCES: CRIMINAL PROCEDURAL AND FORENSIC ASPECTS	
Iryna Basysta, Andrii Khytra Appeal against judgement of the court of first instance to close the criminal proceedings according to clause 4, part 1, Aart. 284 of the Criminal Code of Ukraine, issued only in respect of a part of the indictment, with simultaneous consideration by the court of first instance of another part of the indictment in the same criminal proceedings	270
Natalia Brovko, Svitlana Simakova Analysis of the elements of the evidentiary process during the investigation of criminal offenses against property	279

Mykola Yefimov Scientific disputes regarding the structure of forensic description of malicious failure to fulfill duties of care for a child or for a person for whom guardianship or care is assigned	284
Yevhen Lukyanchikov, Borys Lukyanchikov, Olha Mykytenko Participation of witnesses in information support of pre-trial proceedings	290
Viktor Pletenets Investigation of malicious failure to fulfill obligations to care for a child or a person to whom guardianship is assigned: state and directions for solving the problem	296
Vasyl Stratonov, Andriy Dzyurbel Significance of analysis of the state of disclosure and investigation of unsolved crimes committed in past years	303
Volodymyr Tertyshnyk Doctrinal aspects of improving activities of investigative bodies in combating corruption	308
Taras Volikov Principles of forensic methodology	315
Andrii Habrelian, Oksana Striletska Organizational problems of implementing the principle of competition in criminal procedure	323
Natalia Holdberh, Daria Polishchuk Innovative understanding of the definition of controlled delivery of narcotic drugs, psychotropic substances, precursors as a type of control over the crime commitment	335
Volodymyr Korotayev Some issues of legal regulation of the activities of the State Scientific-Research Expert-Criminalistic Centre of the MIA of Ukraine as an anti-crime actor	342
Anatoliy Chernenko, Anatoliy Shiyan Stages of criminal proceedings: basis for division and features	349
PSYCHOLOGICAL AND EDUCATIONAL ASPECTS OF LAW-MAKING AND LAW ENFORCEMENT	
Yuliia Korotkova Organization of postgraduate police education in Greece	356
Oleksii Sheviakov, Victoria Kornienko, Yanina Slavska, Oleksii Cherednichenko Work of future psychologists with psychotrauma during the war	362
Anatoly Hryshchenko Legal education in Ukraine: challenges of war and ways of its improvement	369
Oleksandr Zhuravel The main signs and types of masking of massacre in a force conflict	376
TRIBUNE OF GRADUATE STUDENTS	
Maksym Garifullin Administrative procedure and its relationship with related concepts	381
Alaskar Huseinli Problems of legal regulation of the lawyer's legal activity in administrative proceedings	388
Anna Zhelizniak Prospects for improving the legislative consolidation of circumstances excluding administrative liability	396
Alona Ponomarova Peculiarities of domestic violence involving a child in Ukraine under martial law	401
Liliya Udovichenko «The Dictionary of Contemporary Policeman» as a tool for professional activity	408
Yevgen Yakovykh Theoretical-legal and practical issues of implementation of the conventional right of ownership during the temporary seizure of property in criminal proceedings	415
SCIENTIFIC LIFE	422
Authors	449

ISSN 2078-3566 455

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2024

№ 1 (128)

Українською та англійською мовами

Редактори, оригінал-макет:

Є. В. Коваленко-Марченкова, А. В. Самотуга

Редактори:

О. М. Врублевська, О. Ю. Чижевська

Підп. до друку 03.04.2024. Формат 70x100/16. Друк цифровий. Папір офісний. Гарнітура – Times.
Ум.-друк. арк. 35,34. Обл.-вид. арк. 38,00. Тираж – 50 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018